

34
11

P. BIRKERTS

PEDĀGOĢISKĀ
PSICHOĢIJA

Skolotāju seminariem un skolotājiem

1923

L. NEIMAŅA IZDEVUMS
JELGAVĀ, KATOĻU IELĀ № 11

254557

L

L

L
37
11

L
37

P. BIRKERTS

PEDAGOĢISKĀ PSICHOĻĢIJA

Skolotāju seminariem un skolotājiem

1923

L. NEIMĀNA IZDEVUMS
JELGAVĀ, KATOĻU IELĀ № 11

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

0304030.454

Iespieduši Ed. Lācis, Ž. Šulcs un b-dri, Jelgavā, Zaļā ielā № 9. Tālrūnis 2-21.

---

levada daļa.

I. Psiholoģijas jēdziens, metodes, attistība.

Psiholoģija ir zinātne par psihi jeb psihiskiem procesiem (rosībām). Tā īsi var definēt psiholoģiju. Plašāku izpratni, plašāku jēdzienu par psiholoģiju dabūjam, dziļāk iespiežoties psiholoģijas jēdziena būtībā, tuvāk apskatot šī jēdziena elementus.

1. Zinātne.

Psiholoģiju definējot, to vispirms apzīmē par zinātni. Līdz ar to viņai tiek piešķirtas visas zinātnei piemītošās īpašības un iezīmes. Bet kas ir zinātne?

Zinātne ir pārbaudītas un sistematizētas (sakārtotas) zināšanas par kaut kādu īpatnēju parādību lauku.

Katra zinātne krāj atziņas par zinamu īpatnēju fenomenu jeb parādību pasauli, piem., par augiem (botanika), par dzīvniekiem (zooloģija), debess spīdekļiem (astronomija) u. t. t.

Sakrātās atziņas ir — zināšanas. Viņas var būt dažādas: pareizas un nepareizas.

Zinātne sakrātās zināšanas pārbauda un kritizē. Nepareizās atziņas atmet, pareizās patur, nedrošās pārbauda un pēta tālāk.

Kad zināšanu sakrājies daudz, tad zinātne drošās un pārbaudītās zināšanas sakārto un sistematizē.

Mazāk vispārīgās patiesības un jēdzienus tā vispārina jeb ģeneralizē. Bet krāšana, sistematizēšana un ģeneralizēšana vēl nav zinātnes galvenais un augstākais mērķis.

Zinātnes galvenais mērķis ir — parādības saprast un izskaidrot. Sistematizācija un ģeneralizācija ir tikai līdzekļi šī mērķa sasniegšanai.

Bet vēl spēcīgāki līdzekļi augšā minēto mērķu sasniegšanai ir katrai zinātnei — parādību cēloņu un likumu atrašana.

Atrodot parādību cēloni, uzejam šīs parādības vistuvākos sakarus ar citām parādībām.

Atrodot zinamu likumu — aptveram ar vienu jēdzienu, ar vienu patiesību lielu vairumu dažādu faktū un parādību.

Zinot likumus — mūsu doma strādā ļoti sekmīgi un ekonomiski: ar maz pūlēm gūst lielus panākumus. Tamdēļ katra zinātne arī tik kāri tiecas pēc likumiem. Likumu atrašana un

formulēšana pārvēršas par katras zinātnes it kā galveno mērķi. Galvenais mērķis, kā redzējām, likums gan nav, bet viņš ir visspēcīgākais līdzeklis šī galvenā mērķa sasniegšanai, t. i. parādību izprašanai un izskaidrošanai.

Tā tad — zinātnes galvenais mērķis: parādību izprašana un izskaidrošana. Zinātnes līdzekļi šī mērķa sasniegšanai: atziņu krāšana, pārbaudīšana, sistematizēšana un attiecīgu likumu atrašana un formulēšana.

Šo pašu darbu veic arī psiholoģija, kā zinātnie, savā laukā.

2. Psiche.

Katrai zinātnei savs pētišanas objekts jeb priekšmets, arī psiholoģijai. Viņas pētišanas objekts ir — psiche jeb gars. Psichi mēdz saukt arī par dvēseli, bet te šo vārdu atmetam tamdēļ, ka ar viņu saistās visāds metafizikas balasts un visādi aizspriedumi.

Bet kas ir psiche?

Noteiktu atbildi par psiches dziļāko būtību zinātne vēl šobrīd nevar dot, tāpat ka tā nevar dot noteiktu atbildi par to, kas ir elektricitate, siltums, magnetisms, gravitacija.

Tikai tas zinātni nebūt nepazemo. Tāda jau zinātnes gaita: ko nezināja senāk, zina tagad, un ko nezina šodien, zinās rīt, parīt. Bez tam zinātnei — lai tā sasniegtu kādu augstumu sasniegdama — paliks jautājumi un problēmi, kuri vēl tālāk izpētami.

Bet neskatoties uz augšā sacīto, zinātne jau šodien var dot daudz skaidras atbildes, izteikt daudzas patiesības, kuŗas daudz ko noskaidro jautājumā par dvēseles būtību un ļauj pie-iet tā atrisināšanai daudz tuvāk kā senāk.

Galvenākās no šīm patiesībām ir šādas:

1. Psiche nav nekas pārdabisks, t. i. ārpus dabas vai pāri dabai stāvošs. Agrāk psichi indentificēja ar dvēseli un iedomājās to kā kādu pārdabisku būtni, kuŗai pastāvīga un no dabas likumiem neatkarīga eksistence. Modernā zinātne neko pārdabisku neatzīst. Priekš viņas viss ir tikai daba un dabas audums, dabas spēki un likumi.

Bet ja ārpus dabas un viņas likumiem nekas nevar eksistēt, tad arī psiche vai dvēsele nevar eksistēt ārpus dabas un tās likumiem.

Tas apstākļi, ka psiches dziļākā būtība nav izpētīta, vēl nav pietiekošs, lai psichi ierindotu iedomāto mistisko, pārdabisko parādību pasaulē.

Arī elektricitātes, siltuma un gravitācijas dziļāko būtību nezinam, bet nevienam zinātniekam vai izglītotam cilvēkam nenāks

ne prātā, ka ielas tramvaja vagonu velk kāda pārdabiska būtne, ka tāda pat pārdabiska būtne tam smaida pretī no degoša kamina vai lampas, vai arī šī pati pārdabiskā būtne velk uz zemi krītošu akmeni u. t. t.

2. Psiche ir viena no dabas parādībām. Ja psiche nav nekas pārdabisks, ja ārpus dabas nekas nevar eksistēt, tad loģiski, ka psichei vajag ieskaņoties dabas parādību saimē, būt vienai no šīm dažādām dabas parādībām. Kā cilvēka organisms ar savu īpatnējo miesas strukturu nestāv ārpus dabas, kā viņa organismā visi tie paši elementi, kas neorganiskajā dabā un zemes garozā, kā viņā esošie enerģijas veidi piem. siltums, mechaniskā enerģija padodas tiem pašiem enerģijas darbības likumiem, kā citi enerģijas veidi dabā, — tā arī psiche un psihiskās parādības padotas tiem pašiem vispārējiem dabas likumiem.

Šai atziņai ir arī svarīgas praktiskas un sevišķi pedagogiskas konzekvences: ja psiche padota tiem pašiem noteiktiem un ciešiem dabas likumiem, kā citas dabas parādības, tad, izpētot un pārzinot šos psihiskos procesus likumus, psihiskās darbības var pieskaņot zinamiem mērķiem un nolūkiem. Turpretim, ja psiche resp. dvēsele ir ārpus dabas un viņas likumiem, tad mēs esam aklu neejdzību varā un mums atliek tikai salikt rokas un gaidīt „uz tām lietām, kas nāks . . .“

Tad arī katra audzināšana, resp. cilvēka psihiskās strukturas pārveidošana un pārskatīšana ir neiespējama, pat nevajadzīga un bez nōzīmes, jo to, ko mēs vienu brīdi esam panākuši, otra brīža nezinamie spēki var atkal aizskalot un izdzēst.

3. Psiche ir viena no dzīvo organismu bioloģiskām parādībām, bioloģiskām funkcijām. Psichi un psihiskos procesus atrodam tikai dzīvnieku pasaulē, t. i. dzīvās būtnēs. Dzīvība pati ir komplicēts dažādu enerģijas veidu kopojums: tur ir ķīmiskā enerģija, siltums, mechaniskā enerģija un arī — psihiskā enerģija.

Psichiskā enerģija var izpausties vairāk vai mazāk komplicētās formās. Šīs formas vienmēr atkarājas no attiecīgās bioloģiskās, organiskās strukturas. Jo vienkāršāka organiskā struktūra, jo vienkāršāka arī psiche un otrādi.

Organiskām būtnēm attīstoties, paliekot komplicētākām savā organiskā struktūrā, attīstas un paliek komplicētāka arī psiche. Piem. tārpam viņa vienkāršāka kā putnam un mugurkaulu dzīvniekiem. Pēdējiem atkal vienkāršāka kā cilvēkiem. Cilvēkam viskomplicētākā organiskā struktūra — arī viskomplicētākā psiche.

Tā tad, tas fakts, ka psiche piemīt tikai bioloģisko parādību pasaulei, ka viņa attīstās nesaraujami (cieši) kopā ar šo bioloģisko pasauli, pierāda, ka psiche ir viena no bioloģiskās pasaules funkcijām, viens specifisks dzīvības enerģijas veids.

4. Psiche ir visu (zināma indivīda) psihisko procesu kopdarbība. Gluži tāpat kā fizioloģiskie un citi zināmā organismā notiekošie procesi savā kopībā iztaisa to, ko mēs par **dzīvību** saucam, tā visi dažādie psihiskie procesi visā savā visumā un kopdarbībā iztaisa to, ko mēs par šī organisma psihī saucam. Psihiskā enerģija, diferencēdamies, darbojas gan kā atmiņa, gan kā fantāzija, nojauta, domāšana, jūtas, griba u. t. t. Modernā psiholoģija blakus šiem dažādiem psihiskiem procesiem, kas savā kopumā sastāda psihī, neatzīst nekādu citu „dvēseli“. Viņa ir psiholoģija, „bez dvēseles“, tikai ar psihī.

Tā tad, kaut arī zinātne vēl nav skaidrībā par psihes dziļāko būtību, viņa tomēr ir skaidrībā par psihes pamatīpašībām, pamatīezīmēm. Un zinot, ka psiche ir viena no daudzajām dabas parādībām, viens specifisks, bioloģiskās enerģijas veids, kas savās darbībās padodas tādiem pat negrozamiem dabas likumiem, kā citas dabas resp. bioloģiskās parādības, — cilvēks gūst iespēju psihī apzinīgi saudzēt, kopt un attīstīt, tāpat kā viņš to var darīt ar saviem fiziskiem spēkiem.

3. Psihiskie procesi.

Psiche savā visumā nav vienkārša, bet ļoti komplicēta parādība. Vēl vairāk — viņa pat nav viena parādība, bet vesels parādību kopums, saaudums. Cilvēka psihē ietilpst piem. tādas atsevišķas psihiskas parādības jeb procesi, kā: nojauta, atmiņa, uzmanība, interese, fantāzija, domāšana, emocijas un jušana, vēlēšanās, iegribas u. t. t. Katrā no šiem procesiem jeb parādībām atkal, savukārt, ietilpst vairāki sīkāki un vienkāršāki procesi, kā piem. atmiņa: pieredzējumu uzglabāšana, reproducēšana, identificēšana un lokalizēšana. Tas pats sakāms par citiem tādiem procesiem, kā: fantāzija, jušana u. c. Tā tad — process procesā un tanī atkal process, vesela procesu virkne, vesels procesu saaudums. Tāda ir psiche. Process — viena no psihes galvenām īezīmēm. Bet kas ir process?

Process ir aktivitāte, pārmaiņa, pārgrozība, rosība. Piem. vienreiz mūsu doma domā par maizi, otrreiz — par zinātni, trešo — par mākslu; vienreiz mūsu jūtas jūt skumjas, otrreiz prieku, trešo reiz naidu; vienreiz mūsu griba iegrib lasīt, otru reizi staigāt, trešo reizi uz teātri iet u. t. t. Tā tad mūsu domas, jūtas un griba ir dažādi dažādos laikos un apstākļos. Viņos notikušas zināmas pārgrozības, pārmaiņas, rosības, t. i. procesi. Šīs dažādās rosības psihē vienmēr notiek, t. i. psiche ir aktīva. Rosība, aktivitāte ir psihes, kā arī katra cita enerģijas veida fundamentālākā īpašība. Rosību, procesu arī viskrasāk redzam, nojaušam un vērā ņemam. Arī psihologs

vispirms rēķinās ar psihiskām parādībām, rosībām, procesiem, ar viņu īpašībām, likumiem. Tamdēļ arī psiholoģiju definē kā zinātni par psihiskiem procesiem un šo procesu likumiem.

4. Psiholoģijas definīcija.

Psiholoģijas jēdziena elementi ir: zinātne, psiche, psihiskie procesi. Ielāgojot šo subordinēto jēdzienu saturu, redzam, ka psiholoģijas, kā zinātnes, mērķis ir psihisko procesu (rosību) izprašana un izskaidrošana, un viņas līdzekļi šī mērķa sasniegšanai: attiecīgo atziņu krāšana, pārbaudīšana, sistematizēšana, generalizēšana un attiecīgo likumu formulēšana.

Tā tad — psiholoģija ir zinātne par psichi, resp. psihiskiem procesiem un šīs zinātnes mērķis ir psihisko parādību izprašana un izskaidrošana, ko viņa panāk attiecīgos faktus un atziņas krādama, pārbaudīdama, sistematizēdama un psihisko parādību likumus izvezdama.

5. Psiholoģijas metodes.

Katrai zinātnei ir zinami paņēmieni, kā viņa savu darbu dara, kā viņa vajadzīgās atziņas gūst un pārbauda. Šos zinātnes darbības paņēmienus un veidus sauc par — metodēm.

Katrai zinātnei ir zinamas metodes. Arī psiholoģijai. Bet kādas ir šīs metodes? Vai viņas atšķiras no citu zinātņu metodēm un, ja atšķiras, tad kā?

Psiholoģijas pētīšanas objekts ir — psiche. Psiche ir viena no daudzajām dabas parādībām. Tā tad psiholoģija, pēc pētīšanas objekta spriēžot, ir viena no dabas zinātnēm, tāpat kā piem. bioloģija. Bet ja psiholoģija ir viena no dabas zinātnēm, tad gluži dabīgi, ka viņa savā zinātniskā darbā lieto tās pašas metodes, kā citas dabas zinātnes.

„Psiholoģijai nav savas īpašas zinātniskas metodes. Viņa izlieto tās pašas dabu zinātņu metodes: piem. ķīmijas, bioloģijas u. c. „Šīs metodes ir eksakta novērošana, klasifikācija un zināmas faktu grupas izskaidrošana,“ saka angļu psihologs Selli. Šo pašu domu apstiprina Amerikas psihologs Tičeners: „Zinātnisku metodi var apzīmēt ar vienu vārdu — novērošana. Vienīgais ceļš priekš zinātniska darba — novērot tās parādības, kuņas ir zināmās zinātnes priekšmets.“ Novērošanas jēdzienā Tičeners ietver arī eksperimentu, kā „novērošanu, kuņu var atkārtot, izolēt un pārgrozīt.“

„Bet, no otras puses, psiholoģija, bez šaubām, atšķiras no citām zinātnēm ar savu īpatnējo pētīšanas materialu, pret kuņu pētītājam rodas citādas attiecības“ — saka Selli. Šis pētāmā

materiala īpatnības prasa arī vispārīgās zinātniskās metodes īpatnizēšanu, piemērojot to pētāmajam priekšmetam.

Īpatnizējot šo vispārīgo zinātnisko metodi un pieskaņojot psiholoģijas pētišanas materialam, rodas četri īpatnēji metodiski principi, kuri patiesībā ir tikai četri zari no viena un tā paša koka. Bet tā kā šiem četriem metodiskajiem principiem ir katram savas pietiekoši krasas iezīmes un plaša piemērošanas sfera pētišanā, tad šos četrus pamatmetodes principus mēdz uzskatīt par īpatnējām psiholoģijas metodēm. Viņas ir: 1) introspektīvā, 2) eksperimentālā, 3) salīdzinošā, 4) objektīvā.

1. Introspektīvā metode. Introspektīvā metode ir pētišanas paņēmiens lietot introspekciju, pētot psihiskās parādības. Bet kas ir introspekcija? Šī vārda burtiskais tulkojums ir: „iekšā lūkošana“ (*intro* = iekšā, *spectare* = lūkoties, skatīties), t. i. iekšēja novērošana.

Ārpusaules objektus un parādības, kā piem. kokus, puķes, akmeņus, mākoņus, vēja šalkoņu, putnu dziesmas u. t. t. — tos mēs vērojam, nojaušam un noskārstam ar mūsu maņām: redzi, dzirdi, tausti u. c. Turpretim mūsu domas, jūtas, fantazijas tēlus etc. mēs nevaram ne ar aci redzēt, ne ar ausi dzirdēt, ne ar roku sataustīt. Tos redzēt varam tikai savām „gara acīm“. To uztveršanai mūsu skats jāvērs šķērsi uz iekšu. Te jādarbina iekšējā uzmanība, iekšējā novērošana.

Tā tad introspekcija ir vērošana, kuņas objekts ir mūsu pašu psihiskie pārdzīvojumi un psihes dažādie stāvokļi.

Introspektīvai metodei ir savas neērtības un savas ievērojamas grūtības. 1) Cilvēks ir pieradis vērot vairāk tikai ar savām „ārējām“ maņām, bet iekšējo uzmanību koncentrēt ir daudz grūtāki. Vēl grūtāki ir šos novērojumus izskaidrot un noteikti klasificēt.

2. Iekšējie pārdzīvojumi ir savādas dabas: viņi drīz pazūd, tikko iekšējais skats sāk tos novērot. Piem. cilvēks uzmanīgi vēro sniega pārslīņu. Viņa uzmanība koncentrēta uz sniega pārslīņu. Teiksim, nu viņš grib vērot ne sniega pārslīņu, bet savu pašu uz sniega pārslīņu vērsto uzmanību. Tikko viņš savu vēribu piegriež paša uzmanības stāvoklim, tad atslābst uzmanība pret sniega pārslu, tā tad pārveidojās arī pati uzmanība, kā pētišanas un novērošanas priekšmets.

Tāpat tas notiek arī ar jūtām, piem. dusmām. Tiklīdz cilvēks sāk mierīgi savas dusmas novērot, viņas nozūd. Paliek tikai dusmu atmiņas. Novērot nu var tikai tās. Bet dusmu atmiņas tomēr nav pašas reālās dusmas.

Bet neskatoties uz visām šīm ēnas pusēm, introspektīvai metodei ir liela nozīme: citu psihiskos pārdzīvojumus saprast varam tikai tad, kad tos „pārtulkojam“ mūsu pašu pārdzīvojumu valodā. Piem. ja kurš nav dzirdējis muzikas skaistumu, simtiem

grāmatu nespēs viņam pat vienu akordu emocionāli saprotamu darīt.

2. **Eksperimentālā metode.** Eksperiments arī ir novērošana, tikai tāda novērošana, kur zināmu parādību nevis mierīgi nogaida, bet to mākslīgi izaicina, sagatavo, liek tai norisināties. Eksperimentā zināmu parādību var uz vēlēšanos atkārtot, pārgrozīt dažus apstākļus un noteikumus u. t. t. Ļoti parasti eksperimenti ir fizikā, ķīmijā, fizioloģijā. No dabas zinātnēm, šī vārda parastajā nozīmē, šo metodi pārcēla arī uz psiholoģiju. Arī psiholoģijā atsevišķos psihiskos procesus var netikai novērot, kad tie dabiski norisinās, bet likt tiem norisināties uz vēlēšanos zināmos laikos un apstākļos.

Tādus eksperimentus var izdarīt ar cilvēka atmiņu, uzmanību, domāšanu u. t. t.

Vispirms eksperimentus plaši sāka izlietot fizioloģiskā psiholoģija, pēc tam no viņas izauga tā sauktā eksperimentālā psiholoģija. Eksperimentālā psiholoģija savas atziņas psiholoģijas laukā gūst, lietojot galvenā kārtā psiholoģiskās laboratorijas, kurās var plaši un ērti eksperimentēt dažādos psihiskos procesus.

3. **Salīdzinošā metode.** Parasti psiholoģija vēro un pēta normāla, pieauguša caurmēra cilvēka psihi. Bet psihologam vērtīgi ne tikai šādas psiķes novērojumi. Viņam pētišanas darbā no liela svāra ir arī normāla pieauguša caurmēra cilvēka psiķi salīdzināt ar citādām psiķēm. Tādas citādas psiķes var būt šādas:

1. Dzīvnieku (t. i. par cilvēku zemāko dzīvnieku) psiķe.
2. Bērnu psiķe dažādos vecumos.
3. Nenormālo un defektīvo psiķe (patoloģiskās parādības).
4. Talentu un ģeniju psiķe.

Pētnieks, kuŗš pētot psihiskās parādības, vērā ņem arī šo lauku psihiskās parādības (piem. salīdzina normāla pieauguša caurmēra cilvēka domāšanu ar augstāko dzīvnieku, bērna, idiota, ģenija domāšanu), strādā ar salīdzinošo metodi.

Ja psihologs savu zinātnisko darbu strādā tikai ar šo metodi, tad viņš rada tā saukto salīdzinošo psiholoģiju.

4. **Objektīvā metode.** Psiķe darbojas un darbodamās rada zināmus savas darbības objektīvus rezultātus. Pētot šos objektīvos rezultātus jeb cēlumus, pētam arī pašu to spēku, kas šos cēlumus cēla. Piem. pētot to, ko rada elektricitātes darbība, pētam arī pašu elektricitāti.

Gluži tāpat, pētot psihiskās darbības dažādos rezultātus, pētam arī pašu psiķi. Un kādi ir šie psiķes objektīvie rezultāti? Galvenās šo rezultātu grupas ir šādas:

1. Valoda un zinātne;
2. politiskie un kultūrelie institūti (iekārtojumi);

3. māksla;
4. filozofija un reliģija.

Šie darinājumi runā gaišu valodu arī par pašu darītāju, t. i. par psihi.

Kas psiholoģiju pēta pēc šiem avotiem, tas lieto — objektīvo metodi.

II. Modernās psiholoģijas raksturs.

Psiholoģiskās atziņas un psiholoģija pati, kā zinātne, nav dzimusi šodien. Viņai jau sava gaļa attīstības gaita, sava vēsture. Gaļāka gan ir psiholoģijas priekšvēsture nekā pati vēsture. Psiholoģijas (kā zinātnes) vēsture tiek kaut cik redzamāka no 18. g. simteņa, bet īstais psiholoģijas attīstības laiks ir — XIX. un XX. g. simteņi.

Psiholoģijas vēsturē atzīmējami divi galvenie laikmeti un divi galvenie psiholoģijas virzieni jeb tipi: vecā un jaunā psiholoģija.

1. Vecā jeb metafiziskā psiholoģija. Tā ir tā psiholoģija, kuŗa attīstījās zem vecās metafiziskās filozofijas spārniem un tika ieskatīta par šīs filozofijas piedevu. Šīs psiholoģijas īpatnība ir tā, ka viņa par savu pētīšanas priekšmetu uzskatīja ne psihi, bet dvēseli, kā kādu patstāvīgu, ārpus dabas un dabas likumiem stāvošu substanci jeb būību. Tamdēļ šo psiholoģiju arī sauc par metafizisko psiholoģiju (*meta* = aiz, *physis* = daba), jo viņa savu pētīšanas objektu redzēja aiz dabas resp. pāri dabai un viņas likumiem.

Miesu, dzīvo organismu šī psiholoģija uzskatīja tikai par dvēseles laicīgu mitekli, kuŗu viņa (dvēsele) varēja atstāt un turpināt savu eksistenci ārpus miesas un arī kaut kur ārpus dabas.

Metafiziskās psiholoģijas galvenās metodes bij subjektīvās vai gandrīz vienīgi — introspektīvā metode. Pret dabas zinātni un dabas zinātniskām metodēm viņa izturējās aizdomīgi un neuzticīgi.

Galvenākie metafiziskās psiholoģijas virzieni ir: spirītuālistiskais dualisms un spirītuālistiskais monisms.

2. Jaunā jeb naturalā psiholoģija. XIX. g. simteni sāka spēji attīstīties dabas zinātnes ar savām teorijām, metodēm un principiem. Uz skatuves stājās evolūcijas teorija. Viņa mācīja, ka dabā (šī jēdziens visplašākā nozīmē) ir nemitīga pārgrozība un attīstība. Tiklab debesu spīdekļi un zeme, kā arī augu un dzīvnieku pasaule ir nemitīgas evolūcijas produkti jeb darinājumi. Dažādo parādību un objektu pasaulē nekā nav nekustīga, pastāvīga, negrozīga, mūžīga. Ir tikai nemitīga procesu un pārgrozību strāva, kuŗa rosinās pēc zināmiem, noteiktiem dabas likumiem. Ārpus dabas un dabas likumiem nekas nevar eksistēt.

Šis dabas zinātņu radītais uzskats un spirgtais gars nāca kā dzīvinošs pavasars. Vecās metafizikas ledus sāka izkurtēt un zem jauno strāvu spiediena salūst un aizplūst...

Šis dabas zinātņu gars iespiedās arī psiholoģijā. Arī te radās tendence raisīties vaļā no vecās metafizikas, radās pārlicība, ka psihologam jābūt brīvam no metafizikas, tikai tad tas cienīgs nest zinātnieka vārdu.

Radās jaunā, modernā, naturalā psiholoģija. — Viņa par savu pētišanas priekšmetu uzskatīja nevis pārdabisko dvēseli, bet gan dabisko psichi, kā visu psihisko procesu sadarbību jeb kopdarbību, psichi, kā vienu no bioloģiskās enerģijas veidiem, t. i. kā vienu no dabas (un nevis „aiz-dabas“) parādībām.

Psichiskā enerģija cēlusies un attīstījusies kopā ar bioloģisko enerģiju, kā dzīvo, bioloģisko organismu funkcijas. Jo vienkāršāki dzīvie organismi pēc savas struktūras, jo vienkāršākas arī viņu bioloģiskās un psiholoģiskās funkcijas, bioloģiskie un psiholoģiskie procesi. Tāpat arī otrādi. Cilvēka komplicētā psiche ir viņa komplicētās organiskās (sevišķi nervu) struktūras funkcijas. Psiche nav atdalama no miesas, kā patstāvīga substance. To liecina tas, ka miesa dara nemitīgu iespaidu uz psichi, un psiche uz organisma fizisko pusi, t. i. uz miesu. Psiches un psihisko procesu nodalīšana savrūp — ir tikai abstraktas domāšanas auglis. Šāda nodalīšana vajadzīga pētišanas nolūkiem.

Modernā jeb naturalā psiholoģija atšķiras no metafiziskās arī ar savām metodēm. Ja metafiziskā psiholoģija vairāk izlieto tikai introspektīvo metodi, tad naturalā — dabas zinātniskās metodes: novērošanu, eksperimentu, objektīvās metodes. Viņa psihiskās parādības apskata visciešākā sakarā ar citām bioloģiskām un fizioloģiskām parādībām, tiklab atsevišķi, kā arī viņu vēsturiskā attīstībā. Tā tad modernā jeb naturalā psiholoģija atšķiras no vecās jeb metafiziskās ne tikai ar savu garu (kuŗš pretējs metafiziskam garam), bet arī ar savām metodēm, pētišanas paņēmienu un mērķiem.

Šinī ziņā naturalā psiholoģija ir nevis filozofijas propedeutika, bet gan viena no dabas zinātnēm, t. i. tā dabas zinātne, kuŗa pēta dzīvo organismu psihiskās funkcijas un procesus.

Tikai sacītais nebūt nedod tiesību pretiniekiem apgalvot, ka līdz ar to psiholoģija tiek padarīta par bioloģijas vai fizioloģijas nodaļu. Nebūt nē. Psihisko procesu īpatnība, dažādība un bagātība ir tik liela, ka šo procesu un parādību pasauli aptvert neiespēj viena vien psiholoģijas disciplina, bet tur jādabojas vairākām psiholoģijas nozarēm jeb disciplinām. Tikai

principialo dabas zinātnisko raksturu psiholoģijai tas nebūt nelaupa.

Arī psiholoģijas straujā un sekmīgā attīstība ir kļuvusi iespējama tikai pateicoties šim modernās, naturalās psiholoģijas garam un viņas dabas zinātniskajām metodēm. Kā spodrākās zvaigznes modernā, naturalā psiholoģijā minamas: fizioloģiskā, bioloģiskā un eksperimentālā.

Bet sacītais vēl nenozīmē, ka vecā, metafiziskā psiholoģija jau mirusi. Nebūt nē. Bez mitas tā tiek pielāpīta un pārkrāsota, tā kā tā vismaz āreji izskatās pēc zinātnes un turpina eksistēt zem visādiem skaistiem nosaukumiem (piem. neo-idealisms, pragmatisms, intuitivisms, idialistiskais spiritualisms u. c.). Tikai metafizikas gars, misticisms, neskaidrā, miglainā domāsana liecina, ka tā ir tā pati vecā metafiziskā psiholoģija, tikai jaunā tērpā.

Viskoplāk metafiziskā psiholoģija (tiklab vecā kā jaunā), uzziēdējusi un uzziēd vēl tagad Vācijā.

III. Pedagoģiskā psiholoģija.

Gandrīz katra zinātne var būt tiklab teoretiska, kā praktiska rakstura. Arī psiholoģija. Teoretiskā psiholoģija pēta psihiskos procesus un formulē šo procesu gaitas, likumus, nejaūtādama, kur un kā tos praktiski izlietot. Bet teoretiskās psiholoģijas atrastos likumus izmanto vesela virkne praktisko jeb pielietojamo psiholoģiju. Viena no tādām praktiskām psiholoģijām ir — pedagoģiskā psiholoģija. Pedagoģiskā psiholoģija ir audzināšanas vajadzībām piemērota psiholoģija. Viņas mērķis ir: dot audzinātājam vajadzīgās un nepieciešamās psiholoģiskās atziņas un zināšanas.

Bet kur un kā pedagoģiskā psiholoģija šīs atziņas iegūst? Te ir divi ceļi: 1) izlietot tās atziņas, kuŗas ieguvušas viņai radnieciskās zinātnes: teoretiskā psiholoģija, bērņības un jaunības psiholoģija, pedoloģija, eksperimentālā un citas psiholoģijas atsevišķas disciplinas un

2) patstāvīgs pētīšanas ceļš.

Lieki būtu pedagoģiskai psiholoģijai vēl reiz no jauna atrast jau radniecisko psiholoģisko disciplīnu atrastās atziņas un likumus, tamdēļ pedagoģiskā psiholoģija šīs atziņas un likumus izlieto kā kopēju zinātnisku ieguvumu.

Bet tā kā specialais audzināšanas darbs ierosina daudz specialu jautājumu un problemu, kuŗus atrisināt citas psiholoģijas maz ieinteresētas, tad pedagoģiskai psiholoģijai jāķerš arī pie patstāvīgiem pētījumiem. To viņa arī pēdēja laikā (kopā ar pedagoģiju) citīgi dara, tiklab Vakar-Eiropā, kā Amerikā. Rosīgākais te ir atkal naturalais psiholoģijas virziens, kuŗš strādā ar

dabaszinātniskajām metodēm, t. i. eksperimentālā pedagogija un eksperimentālā pedagogiskā psiholoģija. (Kā spilgtākais šī virziena priekšstāvis Vācijā minams nesen mirušais prof. Ernsts Meimanis.)

Zināms, elementars pedagogiskās psiholoģijas kurss nevar aptvert pedagogiskās psiholoģijas lauku visā plašumā, ar visu pētīšanas tehniku un viņas dažādajiem paņēmieniem un principiem, bet gan sniegt galvenā kārtā pašas eksperimentēšanas rezultātus: iegūtās atziņas, principus, likumus.

IV. Psychisko procesu un psiholoģijas iedalīšana.

Istenībā cilvēka psiche ir kaut kas vesels un nedalams. Tur nav savrupu un atsevišķu daļu, bet viņa ir viens vienīgs liels rosību (procesu) plūdums. Un tomēr — zinātne savā pētīšanas darbā nevar ņemt un pētīt visu šo sarežģīto lielo psihes procesu uz reizi. Pētīšanas nolūkā vajadzīga šī lielā procesa saskaldīšana un sadalīšana.

Bet kā viņu sadalīt? Kā pētīšanas darbu vislabāk izdarīt?

Psychisko procesu plūdums jāsadala pēc mazāko psychisko procesu īpatnībām, jo psihes lielajā procesā ietilpst daudz un dažādu īpatnēju sīkāku procesu, procesu grupu un vienību. Svarīgākās no šādām psychisko procesu grupām ir šādas: 1) intelekts jeb prāts, 2) jūtas, 3) griba.

Daži psihologi šo dalījumu gan apstrīd, bet neapstrīdamāku sadalījumu paši vēl dot nespēj.

Runājot par psychisko procesu sadalīšanu, jāpiezīmē, ka te vienmēr būs daudz izdevības visādām domu starpībām un domu izmaiņai, jo tāda psychisko procesu sadalīšana — kur vienā grupā neietilptu arī procesi no citām grupām — tāda sadalīšana laikam nekad nebūs iespējama. Kamdēļ? Tamdēļ, ka psychiskie procesi jau patiesībā rosinās sakarīgi, cits citu ieslēgdami, cits ar citu saistīdami, cits citu ierosinādami un cits ar citu kopīgi rosinādami. Piem. intelekta procesos ir jūtas un gribas elementi, jūtās atkal intelekta un arī gribas elementi, gribā — intelekta un jūtu elementi. Psycholoģijas sadalījumi būs vienmēr tikai relatīvi un vairāk vai mazāk labi zināmiem nolūkiem. Mēs pagaidām pieturēsimies pie 3 augšā minētajiem iedalījumiem: 1) intelekta psiholoģija, 2) jūtu psiholoģija, 3) gribas psiholoģija.

Bet iekams apskata šo procesu psiholoģiju, vispirms jāņem vērā psihes fiziskais, resp. bioloģiskais aspekts, jo psychiskos procesos šī jēdziena plašākā nozīmē ņem dalību organisma fiziskā puse, sevišķi nervi, nervu sistema. Bez tās un ārpus tās cilvēka psiche nekad nav sastopama.

V. Nervu sistēma.

1. Nervu sistēmas elementi un nervi.

Nervu sistēmas visvienkāršākās sastāvdaļas sauc par nervu elementiem. Šādi nervu elementi ir: a) neironi un b) nervu šķiedras, nervu pavedieni.

Neirons jeb nervu šūniņa sastāv no protoplazmas jeb dzīvās vielas šūniņas ar ļoti smalkām nervu šķiedriņām viņā. Tādu neironu nervu sistēmā ir simtiem miljonu, pat miljardiem.

Otrais nervu sistēmas elements ir nervu pavedieni, šķiedras. Tie ir ļoti mazi ķermeņi, sastāvoši no cilindriņveidīgas trūbiņas jeb stiebrīņa, kas pildīts ar mīkstu protoplazmas vielu. Trūbiņu sienas sastāv no divām ļoti plānām ceešākas struktūras plēvītēm. Šī plēviņu struktūra ir audums no tik smalkiem nervu vielas pavedieniņiem, ka tie pat ar mikroskopu nav saredzami. Šie nerva pavedieni jeb šķiedras dažreiz gadreiz metru gari.

Atsevišķie nervu pavedieni pa vairākiem simtiem un tūkstošiem kopā sastāda pašus nervus. Tā tad tie nervi, par kuriem mēs parasti runājam un kuņģi ir ļoti smalki pavedieni un šķiedriņas, ir kopvijums no liela daudzuma vēl daudz smalkāku nervu pavedienu.

Nervu šūnu kompleksi jeb kopoļumi, nervu šķiedrām apausti, sastāda tā sauktos nervu mezglus jeb ganglijas.

Nervu audums no nervu šķiedrām ar lielākiem vai mazākiem gangliju mezgliem aužas cauri visām organisma daļām.

2. Nervu sistēmas galvenās sastāvdaļas.

Nervu un nervu mezglu ir liels daudzums. Savā visumā tie sastāda ļoti sarežģītu audumu. Visu šo sarežģīto nervu audumu sauc par nervu sistēmu.

Šī nervu sistēma jeb nervu audums nav viscaur vienāds. Viņā valda liela dažādība. Daudzām nervu sistēmas daļām sava īpatnēja struktūra un savas īpatnējas funkcijas. Šīs daļas apzīmejamās par īpašām nervu sistēmas vienībām. Svarīgākās no viņām sekošās: 1) centrālā nervu sistēma, kuņģai pieskaitamas galvas un mugurkaula smadzenes un 2) perifērālā jeb nomaļu nervu sistēma. Centrālās nervu sistēmas galvenās daļas ir: mugurkaula smadzenes, garenās smadzenes, mazās un lielās smadzenes.

3. Mugurkaula smadzenes.

Mugurkaula smadzenes ir mīksta nervu viela, kuņģa atrodas no kaula skrituļiem sastāvošā mugurkaula kanalā. Šis kanals pieaugušam cilvēkam ir apmēram 18 collu garš un $\frac{1}{2}$ colla

plats. Kanalu piepildošā smadzeņu masa sastāv no pelēkas vielas, kuŗa atrodas vidū, un baltas vielas ap to. Pelēkā viela sastāv gandrīz vienīgi no nervu šķiedrām, bet baltā sastādās pa lielākai daļai no nervu šūnām ar cauraustām nervu šķiedrām.

No mugurkaula smadzenēm atdalās un iziet 31 pāris lielāku nervu, kuŗi, sadalīdamies smalkākā audumā, caurauž dažādas muskuļu un ādas daļas.

Mugurkaula smadzeņu galvenās funkcijas jeb uzdevumi ir šādi: a) Vadīt un pārzināt tā sauktās reflektoriskās muskuļu kustības. Par reflektoriskām apzīmē tādas kustības, kuŗas izdaram neapzinīgi, par viņām nedomājot. Peem. acīm ātri tuvinot koku, mēs acis aiztaisam vai mirkšķinam, pavisam to nemanīdami un negribēdami. Ja gulošam cilvēkam ieduŗ kājā ar adatiņu, viņš neapzinīgi kāju atrauj nost. Šādas kustības, kuŗas bieži vien līdz apziņai un galvas smadzenēm neaiziet, vada mugurkaula smadzeņu centri.

Otrs mugurkaula nervu sistēmas uzdevums ir: savienot smadzenes ar periferalo nervu sistēmu.

4. Gaŗenās smadzenes (Medula oblongata).

atrodas mugurkaula augšgalā un uzskatamas kā mugurkaula smadzeņu turpinājums un paplašinājums. Viņu sastāvs ir tāds pat kā mugurkaula smadzeņu sastāvs, tikai ar samērā vairāk pelēkas nervu vielas.

Gaŗeno smadzeņu funkcijas (darbības uzdevumi) ir šādi:

1) Viņas ir impulsu (kairienu) galvenais ceļš no mugurkaula smadzenēm uz lielajām galvas smadzenēm un otrādi.

2) Viņās sākas seši, priekš mūsu organisma vissvarīgākie, nervu pāri.

3) Viņās atrodas nervu centri, kuŗi pārvalda un vada elpošanu un sirdspukstēšanu, asinsriņķošanu un dažu gremošanas organu funkcijas.

5. Mazās smadzenes (Cerebellum).

Tās guļ virs gaŗenajām smadzenēm, iepakaj tām. Viņas sastāv no tādas pat pelēkas un baltas smadzeņu vielas kā mugurkaula smadzenes. Pēc sava apmēra viņas lielākas par gaŗenajām smadzenēm. Viņu virspuse nav līdzena, bet pārklāta iedobumiem un rievijām.

Mazo smadzeņu funkcijas. Mazās smadzenes ir svarīgāks, augstāks reflektīvo kustību centrs. Sevišķi viņas pārzin iegūtās jeb mākslīgās refleksijas. Tās ir tādas refleksijas, kuŗas no sākuma ir apzinīgas un prāta vadītas kustības un par refleksijām paliek tikai pēc ilgākas zināmo organu vingrināšanas. Piem. cilvēks mācās ar riteni (velosipēdu) braukt.

Viņam jākoncentrē visa viņa uzmanība, viss viņa spēks šinī procesā. Vēlāk, pēc ilgākas prakses, ilgākas vingrināšanās, viņš brauc (tur riteni līdzsvarā un kustina kājas), pavisam par to nedomādams. Šis kustības palikušas reflektoriskas, un viņas sauc par iegūtām jeb mākslīgām. Tādas pat iegūtas refleksijas ir piem.: iešana, slidu skriešana, pirkstu kustināšana pie adīšanas, klavieru spēlēšanas, mašīnrakstīšanas u. t. t. Un vada šīs kustības — mazās smadzenes.

6. Lielās smadzenes (Cerebrum).

Virsmas mazajām smadzenēm atrodas tā saucamās lielās smadzenes. Viņas ieņem gandrīz visu galvas kausa iedobumu. Pēc apmēra jeb volūma viņas sastāda $\frac{4}{5}$ vai $\frac{7}{8}$ no visām smadzenēm.

Viņu būve. Dziļš iedobums iedala lielās smadzenes divās puslodēs: kreisajā un labajā. Daži citi iedobumi šīs puslodes savukārt sadala vairākās daļās. Galvenās no šīm daļām: 1) pieres, 2) deniņu, 3) galvvidus un 4) pakauša. Smadzeņu virspuse katrai no šīm smadzeņu daļām savukārt sadalīta jeb pārklāta ar lielāku daudzumu mazāku un sīkāku iedobumu un rievīņu.

Smadzeņu pamatviela. Lielās smadzenes sastāv no mums visiem jau pazīstamām divām smadzeņu vielām: 1) baltās un 2) pelēkās. Baltā smadzeņu viela atrodas iekšpusē, pelēkā viņu apklāj kā oranžas miza. Šī pelēkā virskārtas sega ir apmēram $\frac{1}{10}$ vai $\frac{1}{16}$ d. colla biezumā un sastāv gandrīz vienīgi no nervu šūnām. Iekšpuses baltā smadzeņu viela sastādās pa lielāku daļai no nervu šķiedrām,

Lielo smadzeņu funkcijas. Viņu funkcijas tiešām ļoti svarīgas. Viņas ir īstais psihes mitekļis jeb laboratorija. Apziņas, uzmanības, percepcijas, domāšanas, mīlestības, naida un gribas centri — visi tie atrodas lielajās smadzenēs.

Lokalizācija. Daudzo nervu centru starpā, no kuņģiem sastāv lielās smadzenes, valda zināma darba dališana: vieni pārziņa vienas psihiskās rošības, otri — otras. Izmēģinājumu ceļā var arī atrast, kur šādi nervu centri atrodas. Šādu zināmu nervu centru atrašanu un noteikšanu sauc par lokalizāciju jeb vietas noteikšanu.

7. Galvas smadzenes un psihe.

Galvas smadzenes ir galvenais psihes mitekļis. Psihiskos procesos galvas smadzenēm vislielākā nozīme. Sacīto apstiprina sekošās patiesības.

1. Jo augstāk attīstīta kāda dzīvnieka psihe, jo samērīgi lielākas un augstāk attīstītas arī galvas smadzenes.

Ja ņem visas miesas svāra attīstības samēru ar smadzeņu svāru, tad dažādiem dzīvniekiem šis samērs ir sekošs: zirgam smadzenes sastāda $\frac{1}{400}$ daļu no visas miesas svāra, sunim $\frac{1}{100}$ d., un cilvēkam $\frac{1}{50}$ daļu.

Ja ņem mugurkaula un galvas smadzeņu samēru, tad izrādās, ka zirgam galvas smadzenes smagākas par mugurkaula smadzenēm 2 reizes, sunim 5 reizes, cilvēkam 50 reizes. Ja ņem tikai lielo smadzeņu relatīvo svāru, tad starpība starp dzīvnieku un cilvēka smadzenēm vēl lielāka.

Arī atsevišķu cilvēku apdāvinājumam jeb gara dāvanām ciešs sakars ar smadzeņu svāru. Bišofs izpētījis 559 vīriešu un 397 sievietu smadzenes un izrēķinājis, ka vīriešu smadzeņu caurmēra svārs ir 1362 grāmi. Bet daudzu ievērojamu gara darbinieku un ģeniju smadzenes tomēr izrādījušās daudz smagākas par šo caurmēra svāru. To liecina piemēri:

	smadzenes svērušas	2238 grāmi,
Bairona	"	"
Kromvela	"	2233 "
Turģeņeva	"	2022 "
Kivjē	"	1830 "
Bismarka	"	1800 "
Aberkrombi	"	1780 "
Šillera	"	1785 "
Dirišlē	"	1500 "
Gausa	"	1492 "
Helmholca	"	1430 "
Franca Šuberta	"	1420 "

Tāpat ir starpība starp civilizēto un necivilizēto cilvēku smadzenēm svāra ziņā. Herb. Spensers izpētīja, ka civilizēto tautu indivīdiem smadzenes vismaz par 30% smagākas kā mežoņu. Kādai bušmeņu sievietei smadzenes svērušās tikai 872 grāmi, un kādai Austrālijas sievietei 907 gr. Tamlīdzīgs svārs arī idiotu smadzenēm.

Tā tad psihiskā apdāvinājuma un smadzeņu svāra sakars ir diezgan skaidri redzams. Bet runājot par psihes atkarību no smadzeņu svāra, nekādā ziņā nedrīkst domāt, ka cilvēka psihiskā bagātība, viņa talents vai ģenijs atkarātos tikai no smadzeņu svāra, ka smadzeņu svārs un apmērs būtu vienīgās psihes bagātības zīmes. Nē. Tāda doma nav pareiza: „gudrība“ ne katrreiz ar svāriem svejama un ar mēriem mērojama.

Bez smadzeņu svāra psihes bagātību nosaka vēl daudz citi smadzeņu struktūras apstākļi, piem. smadzeņu virspuses iedobumu un rievu bagātība, pelēkās smadzeņu vielas daudzums un viņas audu smalkums u. t. t.

2. Galvas smadzeņu bojājumi nenovēršami bojā arī psihī.

Dr. Leonards Hills stāsta par kādu ubagu, kas lūgdams dāvanas uz Parīzes ielām, turējis rokā gabalu no sava galvas

Pedagogiskā psiholoģija

LATVIJAS NACIŅĀLĀ
BIBLIOTĒKA

2

0304030454

kausa, kas viņam atsists kādā nelaiemes gadījumā. Tai vietā, kur galvas kausa kaula nebij, smadzenes bij neapsegta. Par niecīgu atlīdzību ubags atļāva gaŗamgājējiem ar pirkstu viegli uzspiest uz kailajām smadzenēm. Pēc tāda viegla pirksta spiediena ubags zaudēja samaņu un dziļi iemiga. Kad pirksts tika atņemts, spiedienu pārtraukts, tad apziņa atgriezās, ubags atkal atmodās. Šis gadījums liecina par smadzeņu un gara ciešāko sakaru, jo apziņa ir vissvarīgākā mūsu gara īpašība, resp. psihes sastāvdaļa.

Gadījums ar Parizes ubagu ir diezgan rets, bet ikdienas dzīve mums māca, ka katrs spēcīgs sitiens pa galvu apdullina un atņem samaņu, apziņu. Daba, zinādama, ka smadzenes ir apziņas un visas psihes galvenais mitekļis, tās apvilksusi ar stipru aizsargu, cietu kaula vācēli — galvas kausu.

Runājot par psichi un galvas smadzenēm, vispārīgam varam teikt sekošo: viss, kas bojā šo maigo, nerviem bagāto miesas daļu, bojā nenovēršami arī psichi. Dažām smadzeņu slimībām, kā piem. smadzeņu iekaisumam, smadzeņu slimīgam atņikstinājumam nenovēršami seko garīgas slimības un nenormalības. Ārprāts vienmēr saistīts ar smadzeņu slimībām.

Smadzenēs ir nervu centri, kuŗi uztveŗ zinamus maņas organu piegādātos kairienus, kā: redzes, dzirdes, ožas un citus maņījumus, kā arī citi nervu centri, kuŗi vada apzinīgās kustības. Ja attiecīgie nervu centri smadzenēs tiek sabojāti, tad cilvēks zaudē spēju redzēt, dzirdēt u. t. t., kaut arī viņam ārējie maņas organi (piem. acs un auss) būtu pilnīgi normali.

Ja smadzenēs bojāti tie nervu centri, kas vada zinamu locekļu kustības, tad tie zaudē spēju kustēties (trieka), kaut arī locekļi paši pilnīgi veseli.

8. Periferalā jeb nomaļu nervu sistema.

Ši nervu sistema sastādās no visām nervu šūnām un nerviem, nervu šķiedrām un nervu gangliju mezgliem, kuŗi atrodas organisma vai lielāku organu virspusē un arī pa daļai no mugurkaula smadzeņu un galvas smadzeņu nerviem. Tādi periferālie jeb nomaļu nervi ir: acu, ausu, deguna, mutes, ādas, sirds, plaušu un gremošanas organu nervi.

Periferalā jeb periferiju nervu sistema it kā aužas un tinas apkārt centralai nervu sistemai, saistīdama viņu ar ārpasauli.

Caur periferālo nervu sistemu centralā nervu sistema saņem iespaidus no ārpasaules un uz viņiem reaģē.

Kairienus saņemt un uz viņiem reaģēt — divas galvenās nervu darbības jeb funkcijas.

Katru no šīm funkcijām pārzin īpaši nervi: pa vieni impulsu plūst uz centru, pa otriem — impulsu no centra uz attiecīgiem organiem. Vieni „pavēles“ saņem, otri — „pavēles“ no centra izvada, aizvada, iznēsā.

Tamdēļ arī pirmos sauc par pievadītājiem nerviem, otros — aizvadu nerviem. Pievadu nervus var saukt arī par sajūtu nerviem, jo viņus kairinot ceļas sajūtas. Piem. redzes nerva kairieni izpaužas redzes sajūtās; dzirdes nervu kairieni sniedz dzirdes sajūtas u. t. t. Aizvadu nervi iedalās dažādi, skatoties, kādos specialos organos vai muskuļos viņi nobeidzas. Viņi pārzina vai nu muskuļu savilkšanos un atslābšanu, vai vielu atdalīšanos dažādos dziedzeros, vispārīgi — viņi dod pavēles dažādām kustībām.

VI. Miesa un gars.

Runājot par miesu un garu, parasts domāt šīs būtības kā kaut ko atdalītu, katru par sevi, patstāvīgu. Bet patiesībā tā nav. Miesa un gars ir viens, viena nesaraujama vienība. Atdalīt mēs viņus vienu no otra atdalām tikai mūsu domās aiz zinātniskiem nolūkiem, seknīgākas pētišanas dēļ. Bet uzskats par miesas un gara atsevišķo iespējamību tā ir ieaudzis un gadu simteņiem ilgi turējies, ka viņš izgaisinams tikai pierādījumu ceļā. Pievedam svarīgākos no šiem pierādījumiem.

1. Psiches darbība atkarīga ne tikai no smadzenēm, bet arī no organisma vispārējā stāvokļa. Atgādināsim kaut pazīstamo teicienu: „tikai veselā miesā mājō vesels gars.“ Šī patiesība ir tik rokām taustama, ka viņu jau sataustīja vecie grieķi pārs gadu tūkstošu atpakaļ.

Ja vesels gars grib mājot veselā miesā, tad jādomā, ka slima miesa darīs arī slimu garu. Un tā tas arī ir. Piemēri:

Izsituma tifs, postidams organismu un asinis, paaugstinādamš viņu temperatūru, rada drudža murgus. Cilvēks zaudē savu apzinīgo „es“, apzinīgo prāta darbību, sakarīgo, prāta vadīto domāšanu: viņš „muld“, viņš runā lietas, kuņas viņš normalā stāvoklī nerunātu. Vārdu sakot — viņa psiche ir pārveidojusies, mainījusies zem fizisko apstākļu iespaida.

Sabojāta gremošana rada cilvēkam sliktu noskaņu. Par nikniem un sapīkušiem cilvēkiem tauta mēdz teikt, ka tiem daudz žults. Tur daudz taisnības. Cilvēks ar sabojātiem gremošanas organiem ir vienmēr nospiestā, neapmierinātā gara stāvoklī, vienmēr nemierā ar sevi un apkārtni, drūms, nepacietīgs, nelaipns.

Pēc pārciestas smagas slimības cilvēks bieži zaudē savu labo atmiņu, ja viņam tāda bijusi līdz slimībai. Un vispārīm viņa gars tiek mazāk dzirkstošs, gurdenāks, gausāks. Organismam atspīrgstot, asinīm tiekot bagātākām, fiziskiem spēkiem atgriežoties, atgriežas arī labāka atmiņa, agrākais gara spīrgtums un lokanība.

Mazasinīgam, nervozam, novājinātam cilvēkam vispārīm vājāki strādā viņa psihiskais aparats: viņa domāšana, atmiņa, uzmanība, gribas spēks. Mazasinīgs bērns skolā parasti sāk sliktāki

strādāt: gausāk mācīties, palikt neuzmanīgāks un vājāk saprast. Šāda neuzmanība bērniem ceļas visvairāk no nepietiekošas barības un slihta gaisa. Kad barība tiek bagātāka, bērns fiziski atspīrgst, tad sekmīgāka tiek arī viņa strādāšana un manami labāks viņa skolas darbs. Asinīm bagātāks organisms padara arī garu spīrgtāku un bagātāku.

Asiņu zaudēšana šādā vai tādā kārtā nenovēršami atstāj iespaidu uz garu. Ievainots kaņeivis, zaudējis daudz asiņu, tiek garīgi nevarīgāks uz laiku. Pēc liela asiņu noplūduma cilvēks zaudē samaņu, apziņu.

Šie fakti liecina par psiches lielo atkarību no organisma vispārējā stāvokļa, no vispārējās veselības.

2. Ārējo materialo apstākļu iespaids uz garu. Ja gara spīrgtums un lokanība atkarājas no asiņu bagātības, tad gluži dabīgi, ka visi tie apstākļi, kuŗi dara organismu vai nu spīrgtu, vai nogurušu, dara to pašu arī ar garu.

Nospīests, ar skābekli nabadzīgs gaisss vāji tīra asinis, nogurdīna cilvēku fiziski un garīgi. Slikti vēdinātā klasē skolnieki paliek drīz vien gūrdi un neuzmanīgi. Auditorijā, kur daudz publikas klausās lekciju, gaisa trūkums dara to pašu iespaidu: publika kļūst neuzmanīga, un viens pēc otra sāk žāvāties. Žāvas ir zīme, ka organismam trūkst gaisa skābekļa, un neuzmanība ir zīme, ka gars ir noguris.

Sauless gaisma dara ļoti labvēlīgu iespaidu uz miesu un arī garu. Bez saules cilvēks tiek bāls un izstīdzis kā tumsā audzis augs. Saule dara sārtus vaigus un spīrgtu visu organismu. Pil-sētas bērns ir parasti bālāks kā lauku bērns, kam vairāk gaisa un saules. Bet bālums ir mazasinības zīme, un mazasinība no-zīmē gara nogurumu. Pēc vasaras brīvdienām, kad bērns baudījis daudz gaisa un saules, viņa sekmes skolā daudz labākas.

Bet ne vienmēr vajadzīgi mēneši, lai saule darītu iespaidu uz garu. Tādu iespaidu atstāj vai katrs saules stars.

Saulainā, gaišā dienā cilvēks jūtas priecīgs un labi noska-ņots. Drūmā un lietainā dienā — gars it kā apmācies un pie-mircis.

„Sauless apstarots un apņemts,
Pīeliets pilns ar siltu gaismu,
Gaišs un caurspīdīgs tu jūties...

Un tu brīnīes: dvēsele skaidra,

Nav ne smaguma, ne tumsas,

Sirds bez ļauna, prāts bez naīda...“ (Rainis.)

Tā zīmīgi saulaino dienu iespaidu raksturo dzejnieks Rainis.

Barība. Ja garīgā darbība atkarīga no organisma spīrgtuma un asins daudzuma, tad viņa arī atkarīga no barības un barošanas. Barība ir tā, kas asinīm piegādā vielas sadegošo, saīrstošo miesas audu atjaunošanai. Ja barība nepīetiekoša, nabadzīga, asinis trūkst barojošo vielu, tad arī gara darbība vāja.

Gars ātri pagurst, darbs neveicas, sevišķi grūtākais, radošais darbs. To labi zina un izjūt skolnieki, skolotāji, zinātnieki un kultūras darbinieki, kam nākas nepietiekoši ēst un baroties. Visa garīgā dzīve un interese pagurst, garīgā kultūra nikuļo un slid uz leju.

Spēcīga, sekmīga, strauja gara darbība iespējama, organismu pietiekoši labi un bagātīgi barojot.

Temperatura. Organisms dzīvo pie zināmas temperatūras. Kad istaba auksta un nekurināta, tad garīgais darbs neveicas. Sekmīga gara darbība tikai tad nodrošināta, ja organisms dzīvo un strādā pie normalas temperatūras, t. i. 14—16°.

3. Miesas vingrināšana un kopšana. Cilvēks, kas daudz strādā garīgi un maz kustas fiziski, bieži vien dienā jūtas miegains un gurdens. Mērena vingrošana, sevišķi no rītiem (kaut arī tikai minūtes 10—15) padara locekļus spēcīgākus un lokanākus, pašsajūtu labāku, garu spirtāku un mošāku, garīgo darbu ražnāku. Kamdēļ? Vingrošana veicina asins rinķošanu un elpošanu; svaigās asinis bagātāki baro smadzenes, un viņas spējāki darbojas. Tādu pat iespaidu atstāj miesas tīrība, berzēšanās ar aukstu ūdeni un peldēšanās.

4. Fizisks nogurums rada arī garīgu nogurumu. Strādniekam, kas dienu pavadījis grūtā darbā, avīze vakarā izslid no rokas. Viņš iemieg.

Skolnieks, kas daudz dienā skraidījis, vakarā vāji piesavinās mācāmo vielu. Bet — „rīta stundā tam — zelts mutē!“ Atpūties miesa, atpūties arī gars.

5. Medikamentu un uzbudinošo vielu iespaids. Ir vielas, kas dara iespaidu uz mūsu organismu vispārīn un uz nervu sistemu sevišķi. Visas šīs vielas dara iespaidu nenovēršami arī uz garu. Piem. alkohols, atņemdam organismam skābekli un uzbudinādam nervu sistemu, dara spēcīgu iespaidu uz cilvēka domu, jūtu un gribas pasauli. Cilvēka psiche uz laiku pārgrozās, tiek citādāka. To pašu dara kafija un tēja, uz laiku uzbudinādam nervu sistemu, padara uz laiku rosīgāku gara darbību, lai pēc tam radītu lielāku nogurumu. Chloroforms padara zināmas miesas daļas vai organismu uz laiku pret sāpēm nejūtīgus. Hašišs un opiums ierosina spēcīgu fantazijas darbību, rada savādus sapņus ar savu īpatnēju un savādu jūtu pasauli.

6. Gara iespaids uz miesu. Ne tik miesa dara iespaidu uz garu, bet arī otrādi: gars uz miesu. Piem. no kauna cilvēks nobāl, no bēdām nosirmo. No skumjām un rūpēm rokas gurdēni nosligst gar sāniem, kustības tiek gausas un mērenas. Priekos cilvēks jūt spirtumam un sparū visos locekļos. Jauniešiem gribas iet, skriet, kustēties, dejot.

7. Vispārēji slēdzieni. No visa sacītā redzam, ka gars un miesa ir viens: viena nesaraujama vienība. Cieš miesa — cieš gars. Spirts organisms — spirts gars. Arī otrādi.

Bet ja miesa un gars tik nesaraujamām saitēm saistīti, tad tā ir zīme, ka gars nav kāda pārdabīga būtne, bet gan tāda pat dabīga kā pati miesa.

Kas pārdabisks, tam vajadzēja būt no miesas un dažādiem materiāliem noteikumiem neatkarīgam. Neatkarīgam arī no dabas likumiem. Bet kas no dabas likumiem atkarīgs, tas viņos ieskaņojas, ierindojas kā katra dabas parādība.

Gara jeb psiches dabiskumu vēl apstiprina cilvēka psiches celšanās un sākumi. Bērns savu psichi ar viņai piemītošām savādībām un īpatnībām manto no vecākiem. Mēs runājam ne tikai par fizisku iedzimtību. Iedzimst gara spējas un arī gara vājības.

VII. Miesas un gara vienības pedagoģiskais aspekts.

Tai patiesībai, ka gars un miesa ir viena organiska vienība, ka gars jeb psiche nav nekāda pārdabiska, bet dabiska parādība — ir svarīgas praktiskas un pedagoģiskas konzekvences.

1. Ja gars (psiche) nav mūžīgs, negrozīgs un negrozams, bet otrādi, tad šo garu var sargāt, kopt, attīstīt, padarīt pilnīgāku. Ja gars būtu negrozīgs un mūžīgs, tad visas pūles to audzināt un attīstīt būtu ne tikai veltas, bet pat smieklīgas, jo mēs darītu darbu, jau iepriekš zinādami, ka tam nekādu sekmju nevar būt. Turpretī zinādami, ka psiche ieskaņojas vispārējas dabas likumos, varam šo likumu robežās psihiskos procesus padarīt rosīgākus un sekmīgākus, tāpat kā mūsu organisma fiziskos spēkus, vai dažādos dabas spēkus (vēja, elektricitātes spēku u. c.).

2. Ja zinam, ka tikai veselā miesā mājo vesels gars, tad, cenšoties garu kopt un saudzēt, vispirms jācenšas uzturēt veselu šo gara pamatu — miesu, organismu. Jāizvairās no visa tā, kas organismu var bojāt un mazināt viņa fiziskos spēkus, kā: dažādi ievainojumi, asiņu zaudējumi, slimības u. t. t.

3. Ja mazasinība atstāj iespaidu uz nerviem un garu, tad jā rūpējas, lai no mazasinības pēc iespējas izvairītos, lai baudītu spēcīgu barību un elpotu tīru, ar skābekli bagātu gaisu, kas organisma asins krājumu dara bagātu ar barības vielām un nerviem tik nepieciešamo skābekli.

4. Ja saules gaisma dara labvēlīgu iespaidu uz miesu un garu, tad jāgādā par to, lai saules gaisma bagātīgi plūst dzīvokļos un skolās telpās, lai skolnieki no saules gaismas nevairās, bet

saprātīgi izmanto viņas dzīvinošo un spēcinošo iespaidu, cik un kā vien varēdami.

5. Ja vingrošana un organisma mērena fiziska darbināšana atstāj spēcinošu un spirdzinošu iespaidu uz visu organismu, uz fiziskiem spēkiem un arī uz psihi — tad, psihi saudzējot, jā-rūpējas, lai organismam šī nepieciešamā darbināšana tiktu sa-gādāta.

6. Ja mākslīgie uzbudināšanas līdzekļi, kā: alkohols, kokaīns, hašišs, tabaka, stipra tēja un kafija posta nervus un psihi, tad jācenšas no viņiem izsargāties. Sevišķi bērna organisms no šim kaitīgām vielām sargājams, jo uz augoša bērna organismu un nervu sistemu iespajds ir vēl postošāks kā uz pieauguša.

7. Ja psiche ar nervu sistemu darbojas visciešākā vienībā, tad, stiprinot nervus, stiprinās arī psiche.

8. Nervu un psiaches normalai attīstībai ir nepieciešama darbināšana gluži tāpat, kā miesai, muskuļiem, fiziskajam orga-nismam.

Fiziologi apgalvo, ka smadzenēs ir liels daudzums šūniņu, kuņas netiek darbinātas un panīkst. Lai smadzenes varētu nor-mali attīstīties, tad jācenšas darbināt pēc iespējas liels šo sma-dzeņu šūniņu skaits. Smadzenes gan jau pašas, kā kuņš katrs cits organs, cenšas būt aktīvas un darboties. To redzam no tam, ka bērni ar lielu interesi visu ko grib skatīt, taustīt, izpraš-ņāt, zināt un ir nelaimīgi, ja viņiem to liedz. Sapratīga audzi-nātāja roka šai bērna dabiskai darbības tieksmei dod vēl plašāku vērienu un liek darboties tādiem nervu centriem, kuņas pats bērns ne katreiz spētu darbināt. Kad smadzenes un psiche tiek nor-mali un mēreni darbinātas, tās ne tikai attīstās un spēcinas, bet vēl pašam darītājam sagādā labu sajūtu, prieku un baudu. Tas attiecas tiklab uz bērniem, kā uz pieaugušiem.

9. Bet ja mērena smadzeņu darbināšana atstāj labvēlīgu un attīstošu iespaidu uz nervu sistemu un psihi, tad pārmērīgas nodarbināšanas iespajds ir pretējs: pārpūlēšanās nervus vājina. Pārpūlēšanās gan nāk ar saviem vēstnešiem un brīdinājumiem. Tādi pārpūlēšanās vēstneši garīgā darbā ir darba nepatika, inte-reses mazināšanās, nesekmīgs darbs, miglaina doma, nogurums, apatija pret darbu, pat galvas sāpes. Ja šie dabas brīdinājumi netiek ievēroti un darbs turpināts, tad sekas var būt ļoti nelab-vēlīgas.

Kā darbā izsargāties no pārpūlēšanās?

Te ir vairāk līdzekļu. Vispirms neturpināt zinamu „galvas darbu“ pārāk ilgi. Šī likuma praktiskās konzekvences ir 40—45 min. garās mācības stundas skolās. Darba pārtraukums, starp-brīdis ļauj smadzenēm atkal atpūsties.

Otrs līdzeklis pret pārpūlēšanos ir darba pārmaiņa. Skolas darbā grūtākām stundām lai seko vieglākas (piem. matematikai zīmēšana vai dziedāšana, mātes valoda, rokdarbi etc.). Jaunam priekšmetam vēribu piegriežot, tiek darbināti jauni nervu centri, un nogurušie var atpūsties. Tādā kārtā tiek panākts divējāds labums: atpūtināti nogurušie nervu centri un dota iespēja darboties vēl nenodarbinātiem nervu centriem.

Trešais līdzeklis pret garīgu pārpūlēšanos ir — ilgāks darba pārtraukums un ilgāka atpūta, piem. dienas darba pārtraukums pēc zināmām dienas darba stundām un nakts miers. Arī ar visām pārmaiņām darbinātā psihe tomēr nogurst un pazaudēto enerģijas patēriņu pilnīgāki atgūt tā var tikai miegā. Tamdēļ arī no rīta spēki visspirtāki.

Bet arī ar nakts atpūtu vien nepietiek: sešām darba dienām seko svētdienas atpūta. Svētdienas atpūta nav tikai tradīcija; fiziologu pētījumi pierāda, ka septītā atpūtas diena ir organisma dabiska prasība.

Tāda pat nepieciešama atpūta ir svētku un vasaras brīvlaiki skolniekiem un gara darbiniekiem vispār.

Tikai ievērojot nepieciešamos atpūtas laikus, psihi var darbināt bez pārpūlēšanas nelabvēlīgajām sekām.

10. Ja nogurstot muskuļiem un fiziskiem spēkiem, nogurst arī gars, tad gluži dabīgi, ka ar grūtu fizisku darbu nevar atspirdzināt garīgā darbā nogurušās smadzenes un psihi. Tamdēļ arī neprātīgi būtu skolā piem. pēc matematikas vai citām grūtākām stundām skolniekus spirdzināt un pūtināt ar ģimnastiku jeb vingrošanu. Vingrošana tāpat prasa daudz muskuļu un arī nervu enerģijas, un nogurums pēc vingrošanas būs vēl lielāks. Citādi tas ir ar pastaigāšanos, nepiespiestu paskraidīšanos un rotaļāšanos. Pastaigājoties muskuļu darbināšana ir samērā maza, un rotaļājoties darbojas svabadi brīvie nervu centri.

11. Garīgās audzināšanas un attīstīšanas darbība jāpieskaņo bērna dabiskajai attīstībai. Piem. pirmā bērnības laikmetā, kad pati daba bērna psihisko strukturu iekārtojusi vairāk nesakarīgo iespaidu uzņemšanai un maņu darbināšanai, neprātīgi būtu apspiest viņa maņu darbību un darbināt viņa intelektu, prātu.

Audzināšana var būt tikai dabiskās attīstības papildinājums, tamdēļ dabiskās attīstības laikmeti un viņu īpatnības jāzin, lai audzināšanas darbs būtu sekmīgs.

VIII. Maņas un sajūtas.

1. Maņu un sajūtu jēdzieni.

Cilvēka psihe ir kaut kas vesels un nedalams. Tur nav pavisam savrupu un atsevišķu daļu. Bet tomēr šis lielais psihes

audums ir komplicētas dabas. Tur liels daudzums sīkāku psihisku vienību.

Kaut arī šīs psihiskās vienības cieši saistās par vienu veselu, tad tomēr pētišanas nolūkiem tās atdalamas un savrup aplūkojamas.

Atsevišķie psihes procesi un vienības atkal nav vienādi komplicēti. Daži no tiem mazāk, daži vairāk komplicēti.

Ir tādas psihiskas vienības, kuņas tik vienkāršas (salīdzinot ar citām), ka viņas var uzskatīt par psihes elementiem, par psihes pamatvielu. Tāda psihes pamatviela ir — maņas un sajūtas.

Maņa ir spēja manīt, t. i. gūt. manījumus jeb sajūtas. Mēs manām siltumu, aukstumu, gaismu, sitienu, spiedienu u. t. t. Ja nebūtu maņu — mēs nemanītu.

Atsevišķie maņas akti ir manījumi jeb sajūtas. Tā piem. vienreiz varam manīt 1° siltu ūdeni, otreiz 2°, trešo- reiz 4°, 5°, 10° u. t. t. Maņa, ūdeņa temperatūru izmanot, darbojas tā pati, bet manījumi katreiz ir dažādi. Maņa šē ir viena, bet manījumi jeb sajūtu daudz.

Skaidrāku jēdzienu par sajūtu sniedz viņas celšanās process. Viņš ir šāds:

- 1) Materialā ārpusaule dara iespaidu uz nerviem, piem. redzi, dzirdi, tausti (ārējais stimul, rosinātājs).
- 2) Materialā priekšmeta kairinātais nervu gals aizvada kairienu (impulsu) pa nervu tālāk.
- 3) Impulss jeb kairiens sasniedz smadzenes.
- 4) Impulss smadzenēs izdara zinamas materialas pārgrozības.
- 5) Šīm materialām pārgrozībām jeb rosībām smadzenēs seko attiecīgas pārgrozības psihē, garā.
- 6) Šīs pārgrozības psihē ir — sajūtas jeb manījumi.

Tā tad sajūta ir tas psihes stāvoklis, kuņu rada kāds ārējs ierosinātājs. Ierosinātājs var darboties arī organisma iekšienē (piem. gremošanas organos), bet šis ierosinātājs jeb kairinātājs ir ārējs, attiecoties uz psihu. Lielo sajūtu vairumu gan ierosina materialā ārpusaule.

2. Sajūtu vispārējās ipašības, aspekti, funkcijas, nozīme, klasifikācija.

Sajūtu ipašības ir: 1) kvalitāte jeb kādība, 2) intensīvtāte jeb sparība un 3) ildzība.

1. Sajūtu kvalitāte ir tas kaut kas, kas psichei palīdz zināmu sajūtu nojaust un izpazīt. Kvalitāte palīdz arī sajūtas vienu no otras nošķirt. Prāts zin izšķirt skaņu no krāsas, zaļu krāsu no

sarkanās, aukstu ūdeni no karsta u. t. t. Tas iespējams pateicoties sajūtu kvalitātei.

Sajūtu kvalitāte, savukārt, atkarājas no ārējā rosinātāja spēka, ilguma u. t. t.

2. Sajūtas intensitāte (sparība) ir tas spēks un aktivitātes pakāpe, ar kādu sajūta darbojas. Piem. spoža saules gaisma rada intensīvāku sajūtu, kā sveces gaisma, 30° karsts ūdens intensīvāku siltuma sajūtu, kā 2°.

Sajūtas intensitāte arī atkarājas no dažādiem, tiklab ārējiem, kā iekšējiem apstākļiem.

Kad ārējie rosinātāji darbojas ar lielāku sparību, tad arī sajūta ir spējāka. Piem. 75 sveces attīsta vairāk gaismas, kā viena svece, lielgabala šāviens lielāku gaisa satricinājumu, kā šautene.

Arī organisma un nervu stāvoklis no svara. Slimi nervi reaģē stiprāk uz zināmu iespaidu, kā veseli.

Tāpat uzmanības stāvoklim liels iespaids uz sajūtas intensitāti. Kad negriež vērību uz mazu ievainojumu pirkstā, tad viņu arī nejut.

3. Sajūtas aspekti. Sajūtas aspekti ir trīs: 1) intelektuālais, 2) emocionālais un 3) gribas. Ņemsim piemēru.

Pieduļam pirkstu pie karstas krāsns. Sajūta, kuŗu dabūjam, dod šādas iespējas: 1) iespēju kaut ko zināt par krāsni un karstumu; 2) iespēju just; 3) iespēju un ierosinājumu pirkstu no krāsns atraut. Tie arī ir tie trīs sajūtas aspekti, par kuŗiem augšā minēts.

Tas sajūtas aspekts, kuŗš dod iespēju kaut ko zināt par krāsni un viņas īpašībām, ir intelektuālais jeb prāta aspekts.

Sajūtas aspekts, kuŗš liek mums manīt, just karstumu un manīt to kā tīkamu vai netīkamu, ir sajūtas emocionālais jeb jūtu aspekts.

Trešais sajūtas aspekts ir tas, kuŗš pamudina un ierosina zināmas kustības: sadedzinot pirkstu, to atraujam nost. Šis aspekts ir gribas jeb kustības aspekts.

Tā tad, sajūta ar saviem trim aspektiem dod vielu trim vis-svarīgākām psihes darbībām: intelektam, jūtām un gribai. Sajūtas ir šo darbību pirmavots.

4. Sajūtu funkcijas. Zem funkcijām saprotam darbības uzdevumus. Sajūtu funkcijas ir tie uzdevumi, kuŗi sajūtām jāizpilda sarežģītā vispārējās psihes darbnīcā. Svarīgākās no sajūtas funkcijām ir šādas:

1) Sajūtas ir tā vieta, kur satiekas ār pasaule un psihe: ār pasaule skaŗ psichi un psihe ār pasauli.

2) Sajūta ir process, kas fizisko pārvērš psihiskā.

3) Sajūta dod materialu visai psiches darbībai. Tikai no sajūtu materiala psiche gūst savas atziņas un idejas, auž savu raibo psihisko audumu domu, jūtu un centienu pasaulē.

4) No sajūtas, kā no Paradizes dārza, iztek trīs lielas upes: prāta, jūtu un gribas darbības.

5) Sajūta ir enerģijas krājums, kas psichi rosina darboties. Viņa ir psiches stimulš, rosinātājs.

5. Maņu un sajūtu klasifikacija. Maņas un sajūtas iedala divās galvenās grupās: 1) vispārējās jeb organiskās maņas un 2) specialās jeb atsevišķās maņas.

1. Specialās maņas un sajūtas ir tās, kuņas saistītas ar specialiem maņas organiem. Tādas piem. ir redzes un dzirdes sajūtas, kuņas saistītas ar maņas organiem: aci un ausi.

2. Vispārējās jeb organiskās sajūtas ir tās sajūtas, kuņas nav saistītas ar sevišķiem maņas organiem, bet ar visu organismu. Tādas sajūtas ir piem. vispārējās noguruma jūtas, bada, slāpju, saguruma un spirtuma sajūtas etc. Šis sajūtas vēsta par visa organisma labklājību, tamdēļ viņas arī sauc par organiskām jeb dzīvības sajūtām.

IX. Dzirde.

1. **Jēdziens.** Dzirde ir viena no specialajām jeb atsevišķām maņām. Viņa saistīta ar sevišķu šis maņas vajadzībām un funkcijām piemērotu organu. Ar šī organa nervu palīdzību dzirdes maņa zinamas ār pasaules parādības uztveļ kā dzirdes manījumus jeb dzirdes sajūtas. Tā tad dzirde ir tāda maņa, kuņa ar īpaša organa palīdzību dažas ār pasaules parādības uztveļ kā dzirdes sajūtas.

2. **Dzirdes organs.** Dzirdes organs ir auss. Šī organa uzbūve ir ļoti sarežģīta. Aprakstot šo organu tikai pašos galvenos vilcienos, var teikt sekošo. Auss sastāv no trim daļām: ārējās, vidējās un iekšējās. Pirmās divas daļas ir tikai kā aparats, kuņa uzdevums ir gaisa vilņus uzķert un novadīt līdz iekšējai daļai. Iekšējā daļā izplatās dzirdes nervu tikls. Dzirdes nervu gali ārējos kairienus uztveļ un fizisko rosinājumu pārvērs par fizioloģisku stimulu. Specialais aparats šim nolūkam ausī ir tā sauktais Kortija organs un pamatplēvīte zem viņa. Šis specialais aparats atrodas auss iekšējā daļā (tā sauktajā gliemesī). Kortija organs ir sevišķu loku grupa, kuņi austi no smalkām nervu stīdžinām un saistīti ar dzirdes nerviem. Tādu loku Kortija organā ir ap 3000. Zem Kortija lokiem ir — pamatplēvīte. Viņa austa no sikām stīdžinām. Stīdžinās ir vienāda resnuma, bet dažāda gaņuma un iekārtotas it kā uz kokles. Kortija organs, bet sevišķi pamatplēvīte, pēc zinātnieku domām, ir tie instrumenti, kuņi

skaņas uztver un analizē. Mēs spējam uzņemt ap 10—20,000 toņu. Pamatplēvītē ir ap 20,000 stīdziņu. Domājams, ka katra toņa uztveršanai ir sava stīdziņa.

3. Fiziskais stimul. Skaņu dabā nav. Skaņas ir tikai mūsos. Viņas rada mūsu auss īpatnējā uzbūve. Daba zin tikai gaisa savilņošanu jeb trīcēšanu. Tā ir arī skaņas cēlons. Viņa ir tas stimul, kuŗš skaņas sajūtu ierosina. Bet gaisu ietrīcina kāds trīcošs ārpusaules priekšmets, piem. stīga. Trīc stīga, trīc apkārtējais gaiss. Šo trīci uztver auss un pārvērš skaņā. Tikai ne katru ķermeņa un gaisa trīci mēs uzņemam kā skaņu. Ja stīga trīc, piem. ar ātrumu 10 reiz zekundē — tad tas vēl skaņu ausī nevar radīt. Pirmā skaņas sajūta rodas tad, kad trīcienu skaits vairāk kā 16 reizes zekundē un beidzas, kad trīcienu skaits ir ap 40,000.

4. Dzirdes sajūta. Gaisa trīcienuš auss aparats pārvērš par skaņas sajūtu. Dzirdes sajūtas ir jau — tīri psihiskas parādības. Viņas ir tikai — mūsos. Dzirdes sajūtu skaits ir liels. Viņas parasti sauc par — skaņām. Skaņas, savukārt, iedala trokšņos un toņos. Trokšņi ir skaņas, kuŗas ceļas no neregularas, nekārtīgas gaisa kustēšanās. Toņi ir skaņas, kuŗas ceļas no regularas gaisa kustēšanās.

5. Toņu īpašības. Toņu īpašības ir: 1) augstums, 2) stiprums, 3) tembrs.

Toņa augstums atkarājas no kustības ātruma. Jo ātrāk trīc stīga (vai cits kāds ķermens), jo augstāka ir skaņa. Zemākie toņi ceļas, ķermenim trīcot 16 reizes zekundē, augstākie toņi — ķermenim trīcot ap 40,000 reizes zekundē. Kad trīcienu skaits iet vēl augstāk, tad dabū svilpjošas skaņas.

Skaņas intensitate jeb stiprums atkarājas no svārstiena lieluma, resp. platuma. Ja piem. svārstiena ovāla caurmērs ir 3 colli un pēc tam tiek palielināts uz 6, tad arī skaņa tiks intensīvāka, spēcīgāka.

Tembrs jeb skaņas kvalitāte ir tāda skaņas, resp. toņa īpašība, kuŗa dod iespēju atšķirt vienu no otra divus toņus ar vienādu stiprumu. Piem. vienu un to pašu toni izdod klavieres, vijole un mandolina. Mēs tomēr viegli pateiksim, kuŗš tonis ir vijoles, kuŗš klavieru, kuŗš mandolinas. Tas — pateicoties toņa tembram.

Šis tembrs jeb toņa nokrāsa atkarājas, pēc zinātnieku domām, no starpības virstoņos: pamattoņi vienādi, bet virstoņi dažādi.

6. Dzirdes funkcijas. Dzirdēi divējādas funkcijas jeb uzdevumi: 1) viņa dod materialu jūtām un 2) materialu intelektam, prātam.

Skaņas sniedz tiksmi vai netiksmi. Mēs, piem. baudam muziku, dziesmu, meža šalkoņu u. t. t. Mēs novēršamies no ne-

patīkamām un griezīgām skaņām. Bez augstuma, stipruma un tembra idejām, skaņas klausoties, prāts skaņās vēl izmana: harmoniju un disharmoniju, tālumu un virzienu. Skaņas mūsu ideju pasauli padara bagātāku.

Dzirdes pedagoģiskais aspekts.

1. Dzirde agrā bērnībā. Bērns piedzimst gandrīz kurls. Pirmās stundās un dienās viņš mana tikai ļoti spēcīgus trokšņus. Šis kurlums izskaidrojās ar to, ka komplicētais auss aparāts vēl nav tādā kārtībā, kā vajag būt. (Attiecīgās auss daļās vēl nav vajadzīgā gaisa).

Manamāki dzirdes darbība sāk parādīties tikai otrā vai trešā nedēļā. Tad bērns jau sāk palikt nemierīgs, dzirdot citu bērnu skaļu runāšanu un klaigāšanu. Ja ceturtā nedēļā bērns neliekas manam stiprākus trokšņus un skaņas savā apkārtnē, tad tā ir zīme, ka viņš var būt kurls.

3—4 mēneši vecs bērns jau izrāda zināmu tikšanu pret savām šūpuļa dziesmām. Stipras skaņas un trokšņi viņu biedē un uztrauc. 4—5 mēnešu vecs bērns jau mēdz pagriest galviņu uz to pusi, no kurienes troksnis nāk. Tad viņā, redzams, jau modusies pirmā interese pret apkārtējo skaņu pasauli. Muzikas skaņas tad liekas atstājam uz viņu tīkamu iespaidu. 6 mēn. vecs bērns jau sāk pazīt savas mātes, aukles vai tēva balsi. Pirmā gada beigās bērns tver jau atsevišķus vārdus un teicienus, bet savā otrā dzīvības gadā viņš pats sāk mēģināties pa vārdam saukt. Skolā bērns iestājas jau ar pilnīgu attīstītu dzirdes spēju (t. i. ja viņam nav kādu dzirdes defektu).

2. Dzirdes saudzēšana un attīstīšana skolā. Skolai vispirms jātiek skaidrībā par to, vai skolnieku dzirde ir normāla un viņu dzirdes organi veseli. Ja skolnieku dzirdes organi ir slimi un viņu dzirde defektīva, tad audzināšana un skolas darbs lielā mērā tiek traucēts.

Bērnu nepilnīgā jeb defektīvā dzirde ir diezgan bieža parādība skolā. Tā piem. angļu psihologs Drumonds saka: „Skotijā nesēn izdarītie pārbaudījumi skolās rādīja, ka Eberdinā 13,8%, un Edinburgā 42% no visiem pārbaudītiem bērniem bij ar nepietiekošu dzirdi. Bet dažās Anglijas skolās, sevišķi nabadzīgajos rajonos vairāk kā 50% no skolniekiem bij lielākā vai mazākā mērā kurli.“ *)

„Bērnu kurluma cēloņi ir dažādi. No šiem cēloņiem uz vienu katrā ziņā gribu aizrādīt, jo viņš visbiežāk nepilnīgo dzirdi rada un, otrām kārtām, arī visvieglāk ārstējams. Tie ir — tā

*) I. Друммонд. Введение в изучение ребенка. Перевод с англ. 171 лар. р.

sauktie polipi deguna-rīkles dobumā. Daudzās skolās, kuŗās tik izdarīti pārbaudījumi, 10% no visiem bērniem slimoja ar šiem polipiem, bet skolās, kuŗas apmeklē nabadzīgo aprindu bērni, ka nepietiekoši barojas, šis procents bij pat pāri par 40.*)

Bērni, kas slimo ar polipiem, parasti elpo caur muti, jo deguna kanālu aizsprosto polipi. Mute tādiem bērniem parastajā laikā dienu un nakti. Šiem bērniem pat īpatneja sejas izteiksme deguns liekās no sāniem it kā saspiests, bet sejā lasams trulums un aprobežotība. Balss tiem neskaidra, dobja, burtus „m“ un „n“ ti izrunā neskaidri.

Mācīties šādi bērni mācās vāji un atstāj slinku un trulu bērnu iespaidu. Bērnu veselības stāvoklis skolā gan jāpārbauda ārstam, bet ir gadījumu, kur tas nav iespējams (piem. daudzās lauku skolās) un tamdēļ ir arī labi, ka arī skolotājs pazīstams ar šiem jautājumiem.

Vienkāršākie dzirdes pārbaudišanas līdzekļi ir: a) kabatas pulkstens un b) skolotāja balss.

Vispirms skolotājs pārliecinās pie bērniem ar normālu dzirdi, kādā attālumā tie var sadzirdēt viņa kabatas pulksteņa tikšķēšanu. Pieņemsim ka šis attālums ir 10 pēdu. Tad skolotājs ņem pārbaudamo bērnu, liek viņam nostāties un cieši aiztaisīt acis, aizspiest vienu ausi un sāk no pēdu 12—15 attālumā bērnam tuvināties lēnām ar kabatas pulksteni rokā un jautāt vai viņš tikšķēšanu dzird. Šis paņēmieni jāatkārto vairāk reizes, jo bērns dažreiz iedomājas, ka dzird, kaut gan patiesībā nedzird.

Pieņemsim, ka bērns A ar savu labo ausiņu pulksteņa tikšķēšanu dzird 5 pēdu attālumā, bet ar kreiso ausiņu pavisam nedzird, tad pārbaudišanas rezultāti šādi L (labās auss dzird) 5/10 K (kreisās) 0/10.

Pārbaudot ar savu paša balsi, skolotājs pārbaudamo bērnu nostāda vienā istabas galā, liek viņam aizmiegt acis un tad mērenā balsī saka zinamus vārdus vai skaitļus, likdams bērnam tos atkārtot.

Zinams, ne katrreiz skolotājs var izpildīt ārsta pienākumus, bet ieteikt bērnam laikā griezties pie ārsta, vai ievērot zinamas higiēnas prasības — tas gan viņa tiešs pienākums.

Tā tad, runājot par dzirdes maņas kopšanu skolā, vispirms jācenšas atrast bērnu dzirdes defekti un spert soli, lai tiktu laikā labots un dziedēts, kas dziedējams.

Otrām kārtām jā rūpējas, lai veselie dzirdes orgāni tiktu saudzēti un kopti tā, ka viņi nenaslimst, jo dzirdes maņa normāla var būt tikai tad, kad dzirdes orgāni kārtībā.

*) I. Друммонд. Введение в изучении ребенка. Перевод с англ. 171 лар. р.

3. Dzirdes nojautas attīstība. Par dzirdes spējas pienācīgu attīstību gan gādā pati daba, ja vien tik dzirdes organi normali. Runājot par dzirdes attīstību, te jāsaprot ne tik daudz pati spēja dzirdēt, kā spēja mācēt klausīties un sadzirdēt, t. i. dzirdes percepcijas jeb uztveres izkopšana. Bērna auss bieži vien dzird skaņas, bet tās neuztver, nepiegrīž tām vērību. Tikai tad, kad kāds cits bērna vērību piegrīž zināmām skaņām, tikai tad viņš tās dzird. Un te tiešām audzinātājs var daudz darīt. Viņš var mācīt bērnu klausīties un sadzirdēt daudzas no tām dabas zīmfonijas skaņām, kuŗas viņš nedzird, tamdēļ ka nemāk klausīties. Tad daba bērnam tiks miļāka un interesantāka. Tad viņš pratis sadzirdēt visdažādākās putnu dziesmas, meža šalkoņu, rudzu druvas čukstienu u. t. t. Tikai attīstīta, smalki izkopta dzirde var sadzirdēt līdz ar dzejnieku to vēsmiņu vasaras dienvidū, kuŗa

kuŗa — „Staigā tik viegliņām,
Ka viņas samtpēdu soliņi manami
Tikai pieneņu pūkainām galviņām;“
kuŗa — „lido tik lēniņām,
Ka viņas zidspārnu vēcieniņi dzirdami
Tikai apšlapu blīnošajām austiņām;
kuŗa — čukst tik klusiņām,
Ka viņas liegelpas čukstiņi jaušami
Tikai sapņu dvēselēm visdziļākajām.“

(Plūdons „Vēsmiņa vasaras dienvidū“).

Attīstīta un izkopta dzirde sadzirdēs ne tikai dabā, bet arī muzikā, cilvēka balsī un citur daudz vairāk par neizkopto.

Bet kā materiāli un līdzekļi dzirdes izkopšanai var noderēt savukārt tā pati daba, bez tam cilvēka balss skaņu pasaule, muzika, dziesmas.

Cilvēks ar izkoptu un izsmalcinātu dzirdi no piedzīvojumu un īstenības pasaules priekš sevis, priekš savas domu un jūtu pasaules gūs daudz vairāk, kā cilvēks ar neizkoptu dzirdi un dzirdes uztveri.

X. Redze.

Redze ir tā specialā maņa, kuŗa zinamus ār pasaules kairumus uztver kā redzes manījumus jeb redzes sajūtas. Redze, kā maņa, ir spēja gūt redzes sajūtas, kā manījumus. Atsevišķās redzes sajūtas ir atsevišķie redzes akti.

1. Redzes organs. Redzes organs ir acs. Acs svarīgākā daļa ir — redzes nervs un tā sauktā tīklene. Tīklenē atrodas tie nerva gali, kuŗos redzes sajūta dzimst. Redzes nervs, ie-iedams acu ābolā, izplatās un izstaro, radīdams smalku nervu audu, kuŗš

arī ir tikienes iekšējā iekārta. Paši nervi šinī nervu audumā izliecas ar saviem galiņiem uz āru. Nervu audu galos atrodas drusku resnāki, mazi ķermenīši, it kā mazi sīpoliņi. Šiem ķermenīšiem gaismas sajūtu uzņemšanā pieder visievērojamākā loma. Nakts putniem un dzīvniekiem, kuņģi tumsā dzīvo, šo ķermenīšu nav.

Citas acs daļas ir palīga mechanisms, kuņģa uzdevums ir gar aci aizsargāt, gan kustināt un grozīt to tā, ka rosinājumi un kairieni aizsniegtu taisni jūtīgākās vietas, kuņģas kairienus vislabāk var uzņemt. Uzņemtie kairieni pa redzes nervu kā impulss tiek novadīti smadzenēs.

Ārējais stimul, kas redzes nervu kairina ir — etera viļņi, gluži tāpat, kā auss kairinātāji — gaisa viļņi.

Dažāda viļņu ātrums nosaka dažādo krāsu un gaismas staru dažādību. Piem. ja eters viļņo 392 biljonu reizes zekundē, tad acs šādus viļņus uzņem kā sarkanās gaismas jeb krāsas sajūtu, ja 785 biljoni reiz zekundē — tad kā violetu. Zem šīm un pāri šīm robežām gaismas sajūtu nav.

2. Redzes sajūtas. Etera viļņi nervu kairina un rada kairienu. Kairiens ierosina nerva darbību, impulsu. Impulss pa nervu traucas uz smadzenēm. Tur impulss dabū psihisku nokrāsu, tiek par sajūtu. Redzes sajūtas ir divējādas: a) gaismas un b) muskulāras.

Gaismas sajūtas rada etera viļņi. Praktiski šīs sajūtas vēl dala: krāsas sajūtās un gaismas sajūtās šī vārda šaurākā nozīmē. Gaismas sajūtu īpašības ir: 1) intensitate jeb gaismas spilgtums, 2) tīras gaismas krāsas (hue), 3) nokrāsas. Tīras gaismas krāsas ir tīras spektra krāsas. Viņas ir tas pats gaismā, kas muzikā — pamattoņi. Nokrāsu jeb papildu krāsu ir ļoti daudz. To skaitu rēķina uz 40.000.

Acs muskulārām jeb muskuļu sajūtām divi uzdevumi: 1) piepalīdzēt redzes, resp. gaismas sajūtu uzņemšanai un 2) papildināt redzes sajūtu ar jaunu sajūtu elementu.

Pirmā nozīmē — viņas asina maņas spēju, padara to daudz smalkāku un akurātāku.

Jaunais redzes elements ir sajūtas, kuņģas ceļas no daudzo un dažādo mazo acs muskulīšu darbošanās. Katru šo mazo muskulīšu kustību mēs sajūtam, un tādas sajūtās, kā: kustības, formas, lieluma, attāļuma sajūtas izveidojas un attīstās tikai ar acs muskuļu piepalīdzību.

3. Redzes nozīme. Redzi apzīmē par sajūtu karalieni. Apmēram $\frac{3}{4}$ no visām cilvēka sajūtām nāk vai nu tieši kā redzes sajūtas, vai tiek caur redzes maņu pārbaudītas. Redzes sajūtas dod materialu vislielākai ideju bagātībai. Redzes sajūtas sniedz bezgala daudz baudas, parauzdamās estētiskās jūtās un emocijās.

Redzes pedagoģiskais aspekts.

1. **Redzes attīstība agrā bērnībā.** Jaunpiedzimušam bērnam acis struktūras ziņā ir pilnīgā kārtībā, tikai viņam trūkst attiecīgās prašanas šo komplicēto mehānismu lietot. Runājot par redzes maņas attīstību vērā jāņem bērna attiecība pret gaismas afektiem, acu muskuļu lietošana, attāluma, priekšmetu formas un krāsu nojauta.

Jaunpiedzimušā attiecība pret gaismu. Jau dažas minūtes pēc piedzimšanas (dažos gadījumos dažas stundas), bērna acis mana gaismu. Dažas dienas vecs bērns liekas manam sveces gaismu, vai arī pagriež sejiņu pret logu (sestā dienā). Sākot no otra mēneša bērns jau priecājas par spožiem priekšmetiem (par sveci, lampu u. c.).

Acu koordinēšana. Vērojot zināmus priekšmetus, abas acis vienmēr pagriežas uz šī priekšmeta pusi, abas divas savas kustības saskaņodamas (koordinēdamas). Bērnam pirmā laikā šis acu koordinācijas spējas vēl nav. Viņam acis griežas vienā uz vienu un otru uz otru pusi. Tikai 3. mēnesī bērns gust šo acu koordinācijas spēju.

Skata fiksācija. Tā ir skata vēršana un noturēšana noteiktā virzienā vai uz noteikta priekšmeta. Bērna skats parasti vēl nenozīmīgi vērsts tukšā telpā, un viņš, redzams, nekoncentrē skatu uz zināmu priekšmetu. Tikai no 3. vai 4. mēneša bērns sāk skatu fiksēt (verst) jau uz noteiktiem priekšmetiem. Tad bērns arī prot skatam dot jau noteiktu virzienu, un acu muskuļi viņam sāk klausīt. Sākot no tā laika, bērns kāri turpina savu vērošanas darbu.

Attāluma nojauta, Attālumu bērnam ar acu palīdzību ir grūti nojaust. Tikai vēlāk, kad bērnu auklējot nesā šurpu turpu, tuvinot un attālinot viņu no zināmiem priekšmetiem, kad viņš var arī darbā laist jau savas pieskārsšanās un muskuļu maņas — tas pamazām gust attāluma nojautu. Ir diezgan parasta lieta, ka vēl 6 mēnešu vecs bērns izstiepj rociņas un pūlas satvert tikpat sveci un lampu, kā arī mēnesi.

Formu nojautu arī bērns gust vēlāk, jo tur tāpat bez redzes maņas jādarbina vēl muskuļu un pieskārumu maņa.

Krāsas bērna redze sāk novērot apm. sestā mēnesī. Visticamākās bērnam liekas būt zila, sarkana un dzeltena krāsa, kā to eksperimenti pierāda. Pēc tam bērns sāk pazīt arī citas krāsas.

2. **Redzes saudzēšana un attīstīšana.** Normalos apstākļos redzes orgāniem un redzes maņai arī tendence normali attīstīties. Nenormali un nelabvēlīgi apstākļi traucē redzes orgānu attīstību un bojā redzes maņu. Tādi acij kaitīgi iespaidi ir piem. dūmi, putekļi, netīrs gaiss, pārāk spilgtas gaismas, pārāk vājas gaismas

(piem. krēslā vai pie nepietiekošas lampas gaismas). Acis jātur arī tīras, tās katru dienu izmazgājot ar aukstu tīru ūdeni.

Parastākās redzes organu nenormalības ir: tuvredzība, tālredzība, daltonisms, astigmatisms, greizacība.

Daltonisms ir krāsu aklums. Ir piem. cilvēki, kuŗi neredz, t. i. ar aci neuztveŗ vienu vai otru krāsu (piem. sarkanu).

Astigmatisms ir tāda acs īpašība, kad viņa zinamu ār pasaules priekšmetu sevī atspoguļo apmēram tā, ka greizā spoguļi vai kaŗotes iedobumā. Šo defektu var izlabot ārsts ar attiecīgiem brillu stikliem.

Greizacība ceļas no tam, ka abu acu muskuļi nav attīstīti vienādi un vienādi nedarbojas. Greizacība var būt vai nu iedzimta, vai radusies zem dažu nelabvēlīgu apstākļu iespaida (reizēm no bailēm).

Tālredzīgs cilvēks redz labi tālus priekšmetus un vāji tuvus. Šī īpašība gan vairāk sastopama pie vecākiem cilvēkiem.

Tuvredzība — tā visparastākais no acu defektiem. Tuvredzība var būt vai nu iedzimta, vai mantota no nepareizas un neuzmanīgas audzināšanas. Viņa jau diezgan bieŗa parādība arī skolās. Tā Seggels raksta par Vācijas skolām, ka tur viņš starp bērniem 6 g. vecumā atradis 2,8% tuvredzīgu, starp 10 g. veciem — 12%, starp 15 g. veciem — 36%, starp 18 g. veciem — 51%.

Tā tad redzams, ka tuvredzība skolās ir diezgan izplatīta parādība un ar viņu nopietni jācinās. Svarīgākie līdzekļi pret tuvredzību sekošie:

1. Skolas klasēm jābūt pietiekoši gaišām. Logu platība lai būtu tādā lielumā, ka tā iztaisa $\frac{1}{5}$ no grīdas platības. Debess lai būtu redzama no katra skolas sola. Skolas soliem jābūt tā iekārtotiem, ka gaisma krīt no kreisās puses. Skolnieki nekādā ziņā nedrīkst sēdēt ar seju pret logiem.

2. Skolu soli lai būtu tādi, ka skolniekiem nav jāšēd salīkušiem.

3. Strādājot jālūkojas uz to, lai skolnieki grāmatas un burtnicas neturētu pie acīm tuvāk, ka 10 collu atstatumā.

4. Klasē aplūkojamie priekšmeti lai būtu pietiekoši labi saredzami.

5. Mazus bērnus nevajadzētu nodarbināt ar pārāk sīku priekšmetu aplūkošanu.

Ja nepieciešamā acu higiēna tiktu ievērota, tad tuvredzība skolās un dzīvē bez šaubām mazinātos.

Pie redzes maņas attīstības pieder vispirms spēja uztvert dažādas formas, krāsas un attālumus. Bieŗi vien jau skolā iestājoties bērni (6—7 g. vecumā) nemāk izšķirt un nosaukt galvenās spektra krāsas. Ar krāsām un formām bērni var iepazīties jau rotaļu ceļā, izgrieŗot no krāsaina papīra dažādas formas un dažāda lieluma figuras. Tāpat viņiem rotājoties izdevība salīdzināt

dažādus lielumus, platumus, gaļumus u. t. t., ja tikai viņiem kaut cik šīnī rotaļdarbā piepalīdz kāda saprātīgāka roka un acs.

Pie attīstītas redzes maņas pieder arī vērīga un uztveršanas spējīga redze. Cilvēks jau var daudz ko apskatīt un maz redzēt. Tamdēļ bērns jāradina uzmanīgi, vērīgi skatīties jeb vērot. Vērošanā jau tīram redzes maņu procesam pievienojas arī prāta darbība. Viņa piepalīdz skatīt un redzēt.

XI. Garša.

Garšas maņa dod iespēju dažus iespaidus uztvert kā garšas manījumus jeb sajūtas.

1. **Garšas organs** ir — mute. Mute vispāri, bet sevišķi mēle un mutes dobuma mīkstās, gļotādaiņās daļas. Gļotādaiņās un mēlē pumpuriņu veidā atrodas nervu gali, kuņu uzdevums ir uzņemt garšas kairienus.

2. **Stimuls jeb rosinātājs.** Tādi kairinātāji ir dažādas vielas izkausētā jeb šķidrā veidā. Cietas vielas vispirms tiek at- mīkstinātas, ātškaidītas vai izkausētas siekalās un tad sāk darīt savu iespaidu uz garšas nerviem.

3. **Garšas sajūta.** Kad šķidrā viela darbojas un kairina mutes un mēles nervus — garšas vēl nav. Kad kairiens pa nervu kā impulss nonāk smadzenēs, rosina smadzenes un arī psichi, tad dabūjam — garšas sajūtu.

Garšas sajūta parasti nav vienkārša, bet salikta, kopota. Tur trīs vienkāršākas, elementārākas daļas: 1) garša šaurākā nozīmē, 2) oža un 3) tauste. Ja ožas maņa mazinas, mazinas ar garša. Piem., sasaldēšanās un iesnas gadījumos zaudējam daļu no savas garšas. Arī ēdiena temperatūra uz garšu atstāj iespaidu. Dažs ēdiens un dzēriens garšo labāk aukstāks, cits — karstāks.

Svarīgākās garšas sajūtas ir: salds, sāļš, sūrs, rūgts, skābs. Saliktu, maisītu un dažādi kopotu garšas sajūtu ir liels daudzums.

4. **Garšas funkcijas.** Galvenās garšas funkcijas ir trīs: 1) garša ir gremošanas organu „sargs“, 2) viņa vērtē barības vielas un saka, vai viņas derīgas, vai nē, 3) sniedz daudz tīksmes un baudas. Praktiskie ļaudis, kam trūkst idealāku centīenu, pat pārāk nododas šīs baudas kulturai. Par tādiem dzejnieks saka, kā viņiem: „vēders dievs vīssaugstākais.“ Kulturas cilvēks šādu pārmērīgu garšas jeb vēdera kultu ierobežo un dod vairāk vietas augstākai baudai.

Garšas pedagoģiskais aspekts.

1. **Garšas attīstība.** Garša — viena no tām maņām, kuņa bērnam visagrāk mostas. Viņas attīstība gan vēl maz izpētīta.

Novērot var tikai bērnam tikamo un netikamo garšu iespaidu. Arī govs pienu no mātes piena bērns pēc dzimšanas drīz izšķir un pret jaunām un neparastām barības vielām izrāda riebumu.

Skolas vecumā bērnam garša jau ir pienācīgi attīstīta, t. i. tāda kā pieaugušam cilvēkam.

2. Garšas audzināšana un izkopšana. Par garšas attīstību gan rūpējas pati daba, bet šo to te var darīt arī audzināšana.

Tie kas iziet uz garšas kultivēšanu, šinī ziņā var sasniegt ievērojamus rezultātus. Franču rakstnieks Savarin's, par garšu rakstīdams, stāsta, ka senās Romas gardēži no garšas vien jau varējuši pateikt, kur zivs, dzīva būdama, dzivojusi: vai vienā vai otrā pusē zināmajam tiltam, bet modernie gardēži varot pateikt (no garšas, zināms), uz kuņas kājas nošautā irbe guļot parasti stāvējusi; izsmalcinātie vīna baudītāji var pateikt, zem kāda platumā grada vīns ražots.

Daudzas personas ar savu izsmalcināto garšu maizi pelna: piem. vīna un tējas nogaršotāji.

Bet izsmalcinātai garšai ir savi labie un savi ļaunie aspekti. Izsmalcināta garša jau sniedz daudz baudījuma, ja var viņai pietiekoši materiāla piegādāt. Bet no otras puses — izsmalcināta garša var drīz pārvērsties par izlutinātu garšu, kuņa sagādā daudz neērtības sevišķi trūcīgākos apstākļos.

Audzinātajam pret garšas izlutināšanu jācīnās, un bērns pēc iespējas jāradina ēst visādus (zināms tīrus un nesabojātus) ēdienus. Gluži tāpat bērns jāpieradina ēšanā pie mērenības un kārtības. Pārmērības un daudzēšana ir ļaunums, ar ko jācīnās.

Attīstīta garša lai ir vesela, dabiska, pat izsmalcināta, bet ne izlutināta. Garšas patiesais un labākais pamats ir — laba ēstgriba, bet viņas pamats, savukārt, laba veselība, darbs, kārtīga dzīve. Kad veselīga apetīte, tad sāls un maize gardāki par šokolādi un gardumiem, ko bauda ar slimīgu apetīti. („Bads — labākais pavars.“)

XII. Oža.

Oža ir īpatnējā maņa, kuņa sniedz ožas sajūtas.

1. Ožas organs. Ožas organs ir deguns. Deguna iekšienē atrodas gļotādiņa ar ošanas nerviem. Gļotādiņas virskārtā atrodas nervu gali ar īpatnējiem ķermenīšiem, kuņi kairienus uztver.

2. Stimuls jeb rosinātājs, kuņš nervu kairina, ir smaršas. Smaršas ir vai nu gāzes, vai dažādas vielas gāzveidīgā stāvoklī. Ne cietus, ne šķidrūs ķermeņus saost nevaram. Bet kad no šiem ķermeņiem atdalas ļoti mazas daļiņas, kuņas, brīvi peldēdamas pa gaisu, nonāk degunā un notiek līdz ožas nerviem, tad ronas kairiens, impulss un sajūta.

3. Ožas sajūta. Ārējs kairinātājs, nerva kairināšana, kairiens, impulss, rosība smadzenēs, rosība psihē — sajūta. Tā ceļas ožas sajūta. Ožas sajūtas kvalitātes ziņā parasti sadala divās lielās grupās: 1) tikamās un 2) netikamās. Tikamās parasti sauc par smaršām, netikamās par smakām. Šī sadalīšana, zināms, ļoti nenoteikta, jo daudzas smaršas, kas patīkamas vienam, nepatīkamas otram.

4. Ožas funkcijas. Par ožas funkcijām var teikt apmēram to pašu, ko par garšas funkcijām:

Ožas maņa ar savām dažādām ožas sajūtām ir sarga signāli gremošanas un elpošanas orgāniem. Sapuvušu gaļu vai olas mēs ožam un pēc viņu smakas zinām, ka šīs ēdamās vielas sabojātas un nelietošanas. Piesmakušu un netīru gaisu tāpat manām ar ožas maņu un cenšamies no tā tikt vai nu laukā, vai to pārlabot, padarīt svaigāku.

Ožas sajūtas liek manīt un nojaust zināmus ār pasaules objektus. Piem. pēc smaršas zinām, ka zināms šķidrums ir etiķis; šis — odekolons, tas — spirts u. t. t.

Ožas sajūtas, sevišķi kā smaršas, sniedz tīksmi un baudu. Mēs baudām, piem. vijolišu un ceriņu smaršu, siena smaršu u. c.

Ožas pedagoģiskais aspekts.

1. Ožas attīstība bērnībā. Oža pie bērna novērojama jau dažas dienas pēc viņa piedzimšanas. Darvina 32 dienas vecais dēlēns „manīja savas mātes krūti uz 75 vai 100 milimetru liela atstatuma, kā tas bij redzams no viņa galvas pagriešanas un lūpu izstiepšanas tani virzienā.“ Perē pieved piemērus, no kuņģiem redzams, ka 4 un 6 nedeļas veci bērni izvairas ņemt mātes krūti, ja tie mana stipru sviēdņu smaku.

Manāmi jūtīgi pret dažādām smaršām bērni paliek, sākot no otra pusgada, bet vispār gan jāsaka, ka caurmērā oža pie bērniem attīstīta vājāki kā pie pieaugušiem.

2. Ožas saudzēšana un attīstīšana. Oža saudzējama, saudzējot vispirms ožas orgānu — degunu. Deguna slimības (piem. polipi) laikā ārstējamās. Jāsargājas arī no saaukstēšanās. Kad deguns iekaisuma stāvoklī (iesnas), tad ožas spēja vājas.

Bet normalo un veselo ožu var arī attīstīt un padarīt spējīgāku uztvert lielāku vairumu dažādu smaršu un manīt tās mazākā stiprumā, t. i. ožas maņu padarīt plašāku un smalkāku.

Ožas smalkums gan pa daļai dabas dota balva, bet viņu var arī lielā mērā attīstīt. Parasti oža ir smalka kurlmēmiem un akliem. Dr. Howe stāsta par kādu aklu un kurlmēmi meitiņu Juliju Brēss (Brace) no Bostonas šādus novērojumus: Aklā meitiņa pazina personas, kuņas ta agrāk bij satikusi, tiklids viņa notvēra šīs personas rokas smaršu vai arī viņas cimda smaršu.

Patversme, kur aklā meitiņa auga, to nodarbināja veļas kārtošanai. Kad tirā veļa bij pārvesta no mazgātavas, tad meitiņa pēc smaršas to izkārtēja pēc piederības citiem patversmes bērniem.

Šis, zinams, ir ārkārtīgs gadījums, bet attīstīt un izsmalcināt dabas doto ožas spēju var, to darbinot un vingrinot. Izdevības jau dzīve sniedz daudz, ja tikai šo izdevību prot izmantot. Piem. pļavās un laukos ir daudz visdažādāko puķu, tās var ne tikai skatīt, bet arī ost. Pilsētas bērnam smaršu pasaule atkal cita.

Bet kāds gan labums no tādas ostīšanas?

Šis dažādās smaršas padara mūsu pieredzējumu pasauli bagātāku, iepazīstina vairāk ar dabu un arī sniedz daudz skaistas baudas (puķu smarša!).

Tikai izsmalcinot savu ožas spēju, tā nav jāizlutina, jāpadara slimīgi jūtīga. Tādu gadījumu dzīvē nav mazums. „Es pazinu kādu sievieti — stāsta Perè — kuŗa... ap savu 30. dzīvības gadu bij tik jūtīga pret smaršām, ka, baidīdamās no neiralģiskām nervu sāpēm, izvairījās no puķu smaršas. Kādai aktrisei aizrāvās balss, tikko viņa paoda rozi...“

Tādos gadījumos arī iedomas spējai piekrist sava loma. „Kāda dama nevarēja panest rozes smaršu. Reiz šī dama noģība, ieraudzīdama savai draudzenei aiz jostas — mākslīgu rozi. Tas, zinams, bij interesants ožas halucinācijas gadījums“ (Perè).

„Nācies arī man redzēt, ka pārāk izlutinātas sievietes viebjas, pat tikai dzirdot tādus vārdus, kā „tabaka“, „gaze“, „mēsli“ u. t. t.“ (Perè).

Līdz tādai slimīgai izsmalcināšanai audzināšana, zinams, nedrīkst noiet, jo tad tāda ožas kultūra atnes nevis labumu, bet ļaunumu, jo dzīvē taču uz katra soļa nākās sastapties ar visādām ožas sajūtām (piem. uz ielas, vilcienos, fabrikās, lopu kūtiņš u. t. t.).

Attīstītai ožas maņai jābūt jūtīgai kairienus uzvert un norūdītai tos vajadzības gadījumā panest. Un katrā ziņā viņai jābūt veselai, ne slimīgai.

XIII.. Ādas maņas.

Ādas maņas mēdz saukt par tausti. Bet tauste nav tikai viena maņa, tā — vesela maņu grupa. Šinī grupā ietilpst šādas atsevišķas maņas: 1) kontakta jeb pieskāruma maņa, 2) temperatūras- un 3) sāpju maņa.

a. Kontakta jeb pieskāruma maņa.

Šī maņa sniedz psichei kontakta jeb pieskāruma sajūtas.

1. Organi. Kontakta maņas organi ir izkaisīti gandrīz pa visu ādu. Šie organi jeb organiņi ir dažāda veida nervu gali,

kas atrodas ādas audumā. Šie mazie nervu ķermeņi ir dažādi, ar dažādiem nosaukumiem. Galvenā loma, kā kontakta maņas orgāniem, piešķirama maziem sīpolveidīgiem bumbulišiem, no kuriem izaug ādas matiņi. Tieši zem bumbuliša ir jūtīga vietiņa, kuŗa uzņem kontakta, spiediena kairienus. Bet sīpolveidīgie ķermeņi nav vienīgie, kas kontakta maņu pārziņ.

Āda, kas bagāta ar kontakta nervu orgāniem — arī jūtīgāka pret katru pieduršanos un spiedienu. Tādas vietas ir, piemēram, pirkstu gali, mēles gals un daudzas gļotādiņas.

2. Kontakta sajūtas. Tās ceļas caur kontakta nervu kairināšanu. Viņas ir trejādas: a) pieduršanās, b) spiediena un c) vietas sajūtas.

Pieskāruma sajūtas ir patiesībā viegla spiediena sajūtas, tāpat kā spiediena sajūtas — stipras pieduršanās sajūtas. Starpība ir, bet ne pārāk liela. Nosaka viņu — kontakta stiprums.

Tomēr ne katrs kontakts, ne katra pieduršanās rada attiecīgu sajūtu. Kontaktam jābūt pietiekoši stipram, lai viņš radītu kairienu, impulsu un — sajūtu.

Vietas sajūta. Nav jādomā, ka tā ir sajūta par vietu. Nē. Tā ir tāda kontakta sajūtas īpašība, kuŗa dod maņai iespēju nomanīt, no kuŗas vietas kairiens nāk. Šo sajūtu vēl arī sauc par lokalo zīmi (local sign).

3. Kontakta sajūtu funkcijas ir šādas: 1) baudas un 2) atziņu, ideju sniegšana.

Gludi un mīksti priekšmeti sniedz tikamas sajūtas. (Piem. samts, maiga āda.) Nelīdzeni un grumbuļaini priekšmeti — netikamas.

Kontakta sajūtas piegādā arī materialu idejām. Tādas ir, piem. platības, gluduma un negluduma, formas, svāra un smaguma, tāluma, kustības un lieluma idejas.

b) Temperatūras maņa.

Temperatūras maņa dod aukstuma un siltuma sajūtas.

1. Temperatūras maņas orgāni ir sevišķi nervu gali ādas audumā. Āda jūt temperatūru tikai tanīs vietiņās, kur atrodami šie nervu gali jeb punkti. Turklāt dažas no šīm punktiem jeb vietiņām mana tikai aukstumu un citas — tikai siltumu. Pirmās sauc par aukstuma punktiem, otrās par — siltuma punktiem.

2. Temperatūras sajūtu ir divas galvenās grupas: siltuma un aukstuma sajūtas.

3. Temperatūras maņas funkcijas. Temperatūras maņa: 1) sniedz materialu jūtām un idejām, 2) palīdz organismam izsargāties no kaitīgiem un postošiem iespaidiem.

Jūtas no temperatūras sajūtām var būt tikamas un netikamas. Tikami ir mēreni-silta istaba, mēreni-silts apģērbs, mēreni-silts laiks u. t. t. Reizēm tikams ir auksts ūdens un vēss dzēriens. Nepatikama un mocoša ir ziemā auksta, nekurināta istaba, plāns apģērbs.

Temperatūras sajūtas dod materialu: aukstuma, karstuma, remdenuma, siltuma, vēsuma u. c. temperatūras idejām.

Organisma vispārējai labklājībai temperatūras sajūtas kalpo, līdzēdamas organismam uzturēties tādos apstākļos, kas neposta un neiznīcina organisma vispārējo labklājību. Bīstams ir pārāk liels karstums un pārāk liels aukstums. Temperatūras sajūta vēsta par šīm briesmām.

c. Sāpju maņa.

Sāpju maņa sniedz sāpju sajūtas.

1. Organi. Ir ādā vietiņas, kas sāpes nesajūt. Šīs vietas var durt ar smalku, ļoti smailu adatiņu, un cilvēks manīs tikai piederšanos, bet ne sāpes. Sāpes ādā ir saistītas ar zināmām punktiem, zināmām sīciņām vietiņām. Zinams, šīs sāpju punktiņas ir ļoti cieši kopā, tamdēļ nav visai viegli ādu durt bez sāpēm. Psihologi aprēķina, ka šādu sāpju punktiņu uz 1 kv. centimetra ir apmēram 100—200.

2. Stimuls. Sāpju sajūtas var ierosināt šādi ārēji faktori jeb cēloņi: dūrieni vai griezieni, stipri spiedieni, pārāk auksta vai pārāk zema temperatūra, elektricitāte un dažī ķīmiskie kairieni.

3. Sajūta. Šī ir sajūta, kuŗa ārējos kairienus uzņem kā sāpes. Sāpju sajūtām nepiemīt patīkams aspekts. Viņas — tikai nepatīkamas. Tās sniedz tikai netīksmi, ciešanas. Arī piemērošanās spēja tām nepiemīt. Ja atkārtu sāpju punktiņu kairināšanu ādā, atkārtojas arī sāpju sajūta, un apkārtējais ādas rajoniņš paliek slimīgi jūtēlīgs. Zinams, mēs bieži dzīvē iemācamies negriest vērību uz nelielām sāpītēm un sāpēm, bet tas nenozīmē, ka šo sāpju sajūtu nebūtu. Viņas ir. Mēs tikai ar viņām nerēķināmies.

4 Sāpju maņas funkcijas. Sāpju sajūtām lielā nozīme. Viņas: a) sniedz materialu daudzām idejām par ārpusaules parādībām, b) dod signālus, ka organismam tuvojas briesmas.

Sevišķi pēdējās funkcijas nozīme ir liela. Ja sāpju sajūtas nestāvētu kā sargs, tad cilvēks nemanītu, ka tam nogriež locekļus vai izrauj miesā gabalus. Viņš pats sev nemanot notecētu asinīm un nobeigtos. Sāpju sajūta spiež cilvēku par sevi rūpēties un sargāt dzīvību.

XIV. Kinestetiskā jeb kustības maņa.

Tā ir maņa, kuŗa savus manījumus jeb sajūtas gūst no organisma kustībām. Šo maņu mēdz arī saukt par muskuļu maņu, tikai šis vārds nav izsmēlošs, jo šī maņa savus manījumus gūst nevien no muskuļiem, bet arī cīpslainēm un locītavām. Tamdēļ pareizāki šo maņu saukt par kinestetisko jeb kustību maņu.

1. Kustību maņas organi, kuŗos šīs sajūtas sākas, ir sevišķi nervi, kuŗu gali atrodas muskuļos, cīpslainēs un locītavās. No turienes viņi arī saņem kairienus un kā impulsus nes tos smadzenēm. Smadzenēs tie tiek par kustības sajūtām.

2. Kustības sajūtas. Tās ir tās sajūtas, ko rada kustību maņa. Šīs sajūtas sastopam vairāk tikai kompleksos, t. i. kopā ar citām sajūtām. Piem., paceļot akmeni no zemes un to turot rokā, dabūjam sajūtas ne tikai no muskuļiem, bet arī no ādas. Tīrākā veidā šīs sajūtas dabūjam piem. vingrojot. Te ir zināmas sajūtas, locekļus savelkot, izstiepjot un turot līdzsvarā. Svarīgākās no šīm sajūtām ir: kustības, attāluma, virziena, cietuma, mīkstuma, lokanības u. c. Bet klasificējot šīs kustību sajūtas pēc atsevišķām organisma daļām, no kuŗām viņas nāk, būs jārunā par: 1) muskuļu, 2) cīpslaiņu un 3) locītavu sajūtām.

3. Kustības sajūtu funkcijas. Kustības maņa sniedz psichei materialu priekš šādām ideju grupām: kustības, pretošanās, plātības un attāluma, virziena, ātruma, svāra, cietuma, mīkstuma, sīkstuma, lokanības u. c. Šīs ir idejas, kas ir galvenās sastāvdaļas fizikas un ģeometrijas pamatjēdzieniem.

Kustību maņa gādā, ka organisma kustības norit zināmā kārtībā. Pateicoties viņai, tiek iespējami dienas praktiskie darbi, kur vajadzīgas fiziskas kustības, kā: visādas grūšanas, celšanas, vilkšanas, griešanas. Un ne tikai praktiskā darbā. Vēl no lielāka svāra šī maņa ir māksliniekiem: vijolistiem, čellistiem, balerinām, dejotājām, pat gleznotājiem un skulptoriem. Jo smalkāka viņiem attiecīgo muskuļu maņa, jo lielāku virtuozitāti jeb veiklību tie var sasniegt. Šī muskuļu maņa ir ievērojama daļa no viņu talanta.

Kustību maņa sniedz baudu. Mērena muskuļu un organisma darbināšana vispāri saistīta ar baudu. Bērns priecīgs, kad var skriet un kustēties. Mierā sēdēt tam — sods. Garīga darba cilvēkam mērena vingrošana, pastaigāšanās, slīdu skriešana, riteņa braukšana tāpat sniedz baudu un rada spīgtu noskaņu.

Aizsargā organismu no kaitīgām, pārmērīgām kustībām. Nogurums arī ir kustības sajūta. Kā spīgtums un bauda aicina kustēties, tā muskuļu nogurums aicina kustību nobeigt, lai organismam nekaitētu, nedarītu pāri.

Ādas un kustības maņu pedagoģiskais aspekts.

Pieskāruma un sāpju maņas bērniem piemīt jau no agrās bērnības. Tikai pirmā laikā pēc dzimšanas šīs maņas bērniem vājākas samērā ar šo maņu intensitāti pie vecākiem bērniem un lieliem.

Tas pats sakams par temperatūras maņu.

Ādas maņu attīstīšana stāv ciešā sakarā ar ādas kopšanu, viņas tīrību, nocietināšanu pret aukstumu u. t. t., bet tie jau vairāk higiēnas un fiziskās audzināšanas kā psiholoģijas jautājumi. Tāpat arī kustību maņa attīstās līdz ar muskuļu un organisma vispārējām kustībām. Kustību maņas attīstību, zināms, lielā mērā veicina bērna dabiskās kustības, rotaļas, uz kuņģam viņš tiecas jau pateicoties rotaļu instinkta spiedienam.

Attiecībā uz ādas maņu attīstību un kultivēšanu jāievēro vismaz divi galvenie principi: 1) attīstīt uztveršanas spēju un 2) reizē arī norūdit un nocietināt bērnu pret nervozu un slimīgu jūtību.

Pirmā daļa.

Intelektu psiholoģija.

Intelektu psiholoģija pēta tos psihiskos procesus, ko par intelektu jeb prātu sauc. Svarīgākās šī procesa atsevišķās vienības ir: 1) percepcija jeb nojauta, 2) asociācija, 3) atmiņa, 4) iztēle resp. fantāzija, 5) domāšana, 6) intūcija.

Bet ārpus šīm vienībām ir vēl vienkāršāki, vēl fundamentālāki intelektu procesi, kuņus var saukt par intelektu — un zināmā mērā par visas psihes — pamatnoteikumiem vai pamatīpašībām. Svarīgākās no šādām intelektu pamatīpašībām ir: 1) apziņa, 2) interese, 3) uzmanība, 4) aktivitāte, 5) apersepcija.

Bet tā kā savā visvienkāršākā veidā tās ir drīzāk tikai abstrakcijas, tad viņas jāapskata viņu komplicētākā veidā. Šini veidā viņas ietver arī daudz citu intelektu elementu, un tās vislabāk apskatīt kā atsevišķas intelektu procesu vienības.

I. Interese.

1. Intereses jēdziens.

Interese, savā vienkāršākā veidā, pieder pie psihes pamatīpašībām. Viņa — arī uzmanības pamats, viņas māte. Bez interese nebūtu uzmanības, bez uzmanības nebūtu noskārtumu, atziņu, ideju, domu.

Visvienkāršākā veidā interesi reti kad apskata, reti kad par viņu runā. Tā interese, par kuņu parasti runā, ir komplicētākas dabas. Viņas struktūra komplicētāka. Tur ietilpst šādas sastāvdaļas:

1. Zināmas jūtas. Kad cilvēku interesē mākslas darbs, viņā ir zināmas tīkamas jūtas pret šo mākslas darbu. Kad cilvēku interesē viņa ienaidnieks vai jauna slimība, tad tās ir nepatīkamas jūtas.

Pirmā — pozitīva interese. Otrā — negatīva interese.

2. Zināma ideja, doma. Interesanta lieta vienmēr ir zināms objekts (priekšmets vai parādība). Cilvēkam par šo objektu ir vai nu noskārtums, vai ideja, doma. Prāts domā arī par objekta pozitīvo vai negatīvo elementu. Tas — interese intelektuālais elements.

3. Zinama tieksme. Interese nekad nav pasīva. Viņa — vienmēr aktīva. Pret objektiem ar pozitīvo vērtību tā tiecas, un objektiem ar negatīvo vērtību tā novēršas. Pret interesantu lietu intelekts un jūtas vienmēr tiek aktīvi.

Tā tad interese ir katras jūtas un tieksmes pret zināmu objektu, kuŗu prāts uzskata par šo jūtas cēloni.

Interese tā tad ir intelektualizētas un emocionalizētas tieksmes. Galvenais un redzamākais elements interesē tomēr ir — jūtas. Tās parasti — pozitīvās jūtas. Interese ir — intelektu jeb prāta mīla. Par ko interesējas, to prāts mīl.

Interesi parasti lieto vairāk tikai pozitīvā nozīmē. Visvairāk interesejas par tikamām lietām. Par netikamām — maz interesejas.

Interese tuva rada — ziņkārībai. Par ko cilvēks interesejas pret to viņš — ziņkārīgs: to viņš grib zināt.

2. Intereses pamati.

Par intereses pamatiem sauc tos dziļākos cēloņus, kas interesi nosaka. Šādi pamati ir — cilvēka vajadzības.

Cilvēks, kā katrs dzīvnieks, ir vesels vajadzību kopojums. Dzīvība ir šo dažādo vajadzību apmierināšana.

Vajadzības var būt dažādas: fiziskas un garīgas. Viņas var būt vai nu dabas dotas, vai mākslīgi iegūtas (piem. vajadzība pipot, alkoholu lietot u. c.).

Bet tiklīdz vajadzība radusies, tā grib, lai viņu apmierina. Vajadzības apmierina zināmiem objektiem vai parādībām, piem. ēstgribu ar maizi, estētisko vajadzību — ar skaņām, vai skaņu parādībām (muziku).

Objekti, kuŗi vajadzības apmierina vai var apmierināt — interesanti. Pret viņiem psiche tiecas. Vajadzības intereses rada un uztur dzīvas. Ja vajadzības nav, tad nav arī intereses (piem. nepīpotājam pret tabaku).

3. Intereses īpašības.

Galvenākās intereses īpašības ir: 1) intensitāte jeb sparība, 2) ilgums, 3) dziļums.

1. Intereses intensitāte ir tas spēks, tā sparība, ar kādu interese darbojas. Cilvēks var interesēties par vienu lietu viegli un pavirši, par otru vairāk, par trešo ar sajūsmu un aizrautību. Pirmā gadījumā intereses intensitāte vāja, otrā — spēcīgāka, trešā — stipra.

2. Intereses ilgums. Vienā gadījumā interese var ilgt tikai pāris minūtes, otrā — stundām, trešā — gadiem. Laika

mērs ir tas, ar ko mērojam intereses ilgumu. Laika elements ir tas, kas nosaka, vai interese acumirkliņa, vai ilgstoša, pastāvīga.

3. Intereses dziļums. Kad intereses spēks un intereses ilgums savienojas, tad runājam par — intereses dziļumu. Dziļas intereses darbojas ilgi, nepārtraukti un spēcīgi. Sekla interese — ātri iedegas un ātri dziest. Cilvēks ar seklu interesi zināmā laukā maz ko var panākt. Cilvēks ar dziļu interesi — gūst lielus panākumus, dara lielus darbus.

4. Intereses pēc darba laukiem. Interesei savi lauki, kur viņa parādās vai darbojas. Tādi piem. ir praktiskā ikdienas dzīve, politika, sabiedriskā dzīve, zinātne, māksla. Katrs lauks savai interesei piešķir zinamu nokrāsu un īpatnības. Arī, zināms, mākslas lauks. Mākslinieka interešu pasaulei ir savas īpatnības. Šīs īpatnības izpētamās un atzīmējamās.

4. Apstākļi un faktori, kas interesi nosaka.

Dažādiem cilvēkiem dažāda interese. Šī dažādība var attiekties uz intereses kvalitātēm jeb īpašībām. Citam interese ir strauja un spēcīga, citam vāja un bāla, vienam nopietna un dziļa, otram — pavirša un sekla. Bet ja nu interese tik dažāda, tad no kam viņa atkarajas? Kādi spēki un apstākļi viņu nosaka?

Galvenie no šiem spēkiem un apstākļiem ir sekošie: 1) bioloģiskie un fizioloģiskie, 2) psihiskie, 3) ekonomiskie, 4) socioloģiskie, 5) loģiskie.

1. **Intereses bioloģiskie noteikumi.** Pats galvenais faktors, kurš nosaka intereses sparū un spēku vispār ir — cilvēka vajadzību raksturs. Starp vajadzību un interesi ir tiešs samērs: jo spēcīgāka vajadzība, jo spēcīgāka interese uz lietu vai parādību, kas šo vajadzību apmierina. Ēstgriba, bads ir spēcīgāka vajadzība, tamdēļ arī interese uz pārtikas lietām un materialo dzīves pusi ir liela.

Mīlestība ir otra visspēcīgākā dziņa, tamdēļ arī interese uz mīlestības jautājumiem zinātnē, mākslā, literatūrā un praktiskā dzīvē ir liela. Tamdēļ cilvēku lielais vairums labāk lasa romanus, nekā zinātniskus darbus.

Otrs faktors, kurš nosaka intereses īpašības, ir iedzimtas spējas. Arī te var teikt, ka starp iedzimtām spējām un interesi ir tiešs samērs: jo lielākas spējas, jo spēcīgāka interese. Talantam ir spēcīga interese, ģenijam vēl spēcīgāka, varenāka. Bethovenam, Mocartam jau bērnībā bij spēcīga interese uz muziku; Baironam, Puškinam, Tolstojam — uz literatūru, Edisonam — uz izgudrojumiem u. t. t. Visu mūžu tie varējuši sevi ziēdot iemīļotam darbam un radīt lielas, paliekamas vērtības.

Pretstats ģenijam ir — idiots. Viņam interese pavisam vāj. Viņam trūkst garīga speka pat teikumu līdz galam izlasīt un izrunāt. Viņam interese uzmirz un nodziest, kā dzirkstele mitināmais gaisā. Viņa doma slid no vienas idejas uz otru, tāpat kā viņa skats klist no vienas lietas uz otru bez uzmanības un dziļāka vēribas. Viņš — garā nabags. Arī viņa interese ir sīciņa un nabadzīga.

Sīcīgs ģeniju un idiotu stāv talanti un ikdienas caurmēri cilvēki. Caurmēra cilvēki arī nav ar vienādu apdāvinātību. Tie ir no viņiem, kuriem lielākas dāvanas, arī interese spēcīgāka.

Vispusīgi apdāvinātu cilvēku nav daudz. Pat vispusīgi apdāvinātu ģeniju ne. Parasti cilvēks ir apdāvināts dažos, vai tikai vienā kaut kādā laukā. Uz to pusi tad arī spārīgi tiecas viņa gars, viņa interese. Pret citiem garīgā darba laukiem viņš var palikt vai nu ar mērenu interesi, vai pavisam vienaldzīgs. Interese ir tur, kur dāvanas.

Tā tad pēc intereses bieži var spriest arī par cilvēka dāvanām. Ja kādam spēcīga interese zināmā laukā, tad tā ir zīmīga šajā laukā viņam ir spēcīga gara dāvanas.

Savas vajadzības un dāvanas cilvēks manto caur iedzimtību. Vajadzību un dāvanu pamats ir organisma strukturā, būvē. Tam dēļ arī šos faktoros vai apstākļus var saukt par bioloģiskajiem vai vispārējiem dzīvības apstākļiem.

2. Intereses fizioloģiskie un fiziskie noteikumi. Kā psihes stāvoklis vispārīgs atkarīgs no organisma vispārīgā stāvokļa, tā arī interese. Piem. fizisks nogurums pazemina psihiskās darbības rosību vispārīgu un līdz ar to arī interesi. Tāpat pārpuļāšanās, slimības. Par slimu sakam, ka viņam nekas nepatīk. Un tā tas arī ir: patīkšana vai nepatīkšana ir interese uz kaut ko. Slimība, mazinādama vai atņemdama fiziskos spēkus, paņēmus arī lielu daļu no intereses. Gluži tāpat ir ar dažiem vispārējiem dzīvības noteikumiem. Slikts gaiss, slikta, nepietiekoša barība, aukstas, nekurinātas telpas — visi šādi nelabvēlīgi apstākļi, atņemdami fiziskos spēkus un dzīvības vispārējo enerģiju, mazina un nokauj interesi.

3. Intereses psihiskie noteikumi. a. Interese un jūtas. Interese nav vientuļa un izoleta psihes īpašība. Viņa mitinās sadraudzībā ar citām psihes īpašībām. Būdamā viena no visfundamentālākām, pirmatnējākām psihes īpašībām, viņa tomēr savukārt, atkarīga no citiem visdažādiem psihes noteikumiem un stāvokļiem. Tā, piem. interese ļoti atkarīga no jūtām un emocijām. Ja interese saistīta vienā laukā un nāk spēcīga emocija no cita lauka, citas puses, tās interesi uz laiku izsūt no sliedēm. Piem. ziņa par tuvāka cilvēka nāvi vai nelaimi uz laiku laupa mūsu uzmanību un interesi pret strādājamo garīgo darbu.

b. Interese un ideju bagātība. Psiches interesi nosaka arī ta psiches lauka bagātība, kuŗā viņa dzīvo. Jo vairāk cilvēks kādā laukā zin, jo viņa interese pieaug pateicoties vairākām ideju asociācijām.

Tā, piem. katram specialistam: ārstam, juristam, politiķim vislielākā interese savā laukā, kur viņš visvairāk zin, kur viņam visvairāk ideju asociāciju. Un otrādi. Neinteresantas ir lietas, par kuŗām zinām ļoti maz vai nekā (zināms, vēŗā ņemot arī citus interesi noteicošus apstākļus). Piem. pret ķīniešu vārdiem vai sanskritu prepozīcijām nespēcjalista interese būs ļoti maza. Ar spēcjalistu-valodnieku tas ir pavisam citādi.

Tā tad izglītība un ideju bagātība arī veicina interesi.

4. Intereses ekonomiskie un socialie noteikumi. Vajadzības ir interešu pamats. Bet vajadzības visiem un visādos apstākļos nav vienādas. Dažas vajadzības ir dabas dotas, citas devusi sabiedrība, apkārtne. Bet tas, ko apkārtne dod, kādas jaunas vajadzības viņa rada, atkarājas no apkārtnes rakstura, no tiem ekonomiskiem un socialiem apstākļiem, kuŗos cilvēks dzīvo. Dažādām šķīŗām un dažādām cilvēku grupām arī dažādi saimnieciski un sabiedriski apstākļi un arī dažādas intereses. Tā, piem. zemnieks interesējas vairāk par lietām, kas attiecas uz zemkopību, rūpnieks — uz rūpniecību, tirgonis — uz tirdzniecību, audzinātājs par skolas lietām u. t. pr. Šīni ziņā var teikt, ka cilvēka intereses (viņa apzinātās vajadzības) nosaka viņa interesi.

5. Interese un cilvēka „es“. Interesantas cilvēkam tiek tās lietas, kuŗas šādā vai tādā kārtā saistās ar viņa likteni, ar viņa „es“. Bērnam interesanta tiek tā lietiņa, kuŗu tam iedāvina. Pieaugušu arī visvairāk interesē tas, kas viņam nāk par labu vai sliktu. Viņu interesē tās baumas, kas par viņu iet sabiedrībā; tas, kas par viņu tiek rakstīts vai runāts. Viņu interesē arī tā lieta vai tas īpašums, kas viņam pieder, interesē tas cilvēks, kam viņa simpatijas pieder u. t. t.

Viņa „es“ ir dziļākais intereses avots.

5. Tiešā un netiešā interese.

Zināma lieta vai darbība mūs var interesēt tieši vai netieši. Ja lieta, vai parādība tieši apmierina mūsu vajadzības un ierosina līdz ar to arī mūsos zināmas jūtas, tad interese ir direkta, tieša. Piem. ābols tieši var apmierināt bērna ķāŗi pēc ta. Koncerta gabals tieši var apmierināt klāusītāja estētisko vajadzību. Kā vienā, tā otrā gadījumā zināma tieksme realizējas, piepildās. Tā tad, direkta jeb tiešā interese ir interese pret zināmu lietu vai priekšmetu, kuŗu prāts uzskata kā mērķi pašu par sevi.

Bet interese var būt arī netieša. Mēs daram zinamas darbības un iegūstam zinamas lietas, kas pašas par sevi nebūt nav interesantas, bet ir tikai kā līdzeklis pie interesantām tikt. Piemēram, darbs bieži vien ir pavisam nepatīkams (neinteresants), bet strādājot, tiek, lai iegūtu uzturas līdzekļus un lietas, kuŗas tieši apmierina vajadzības, t. i. lietas, kas tieši interesantas. Arī nauda pate par sevi maz interesanta, bet interese pret viņu tik ārkārtīgi lielā mērā, ka par viņu var daudz ko interesantu iegūt. Tā tad — indirekta jeb netieša interese ir interese pret zināšanu namu lietu vai darbību, kuŗu prāts uzskata kā līdzekli zināma mērķa sasniegšanai.

Tiešā interese pēc savas dabas ir vienkāršāka. Tā ir dabiska. Netiešā, indirektā interese no viņas attīstījusies un savas spēku smel. Netiešā interese pēc savas psihiskās būves, sastāvā ir daudz komplicētāka. Tā — audzināšanas produkts. Dzīvē un audzināšanā ar viņu ļoti daudz darišanas. Un attīstīties netiešā interese attīstās tikai no tiešās intereses. Intereses audzināšanā ir māksla ar tiešās intereses palīdzību radīt plašu un spēcīgu netiešās intereses lauku.

II. Intereses pedagoģiskais aspekts.

1. Bērņa interese.

Interese ar savām dažādajām īpatnībām nav vienāda visos cilvēka dzīvēs laikmetos: savāda tā ir bērnībā, savāda jaunībā un vecumā. Pedagoģam, zināms, no svara ir zināt bērnības intereses īpatnības.

Arī bērnības gaitā interese nav vienāda visos laikos. Mana mākie laikmeti bērnības intereses attīstībā ir sekošie:

1. maņu intereses laikmets;
2. subjektīvās intereses laikmets;
3. objektīvās intereses laikmets;
4. ilgstošākās jeb paliekamākās intereses laikmets;
5. loģiskās intereses laikmets.

Katrs no šiem laikmetiem pelna tuvāku ievēribu.

1. Maņas interešu laikmets. Šis laikmets sākas ar pirmiem dzīvības mēnešiem un turpinās apm. divus gadus. Šinī laikmetā bērns iepazīst ār pasauli ar saviem maņas orgāniem. Viņi ir tie līdzekļi, ar kuŗiem bērna psiche tiecas preti ār pasauli, viņi ir tie ceļi, pa kuŗiem ār pasaules iespāidi ieplūst bērna dvēselē.

Rūpīgi novērojumi pierāda, ka no dažādām maņu interesēm redzes un dzirdes ir visspilgtākās un krasākās. Gaismas iespāidus

bērns vēro jau pirmā dzīvības dienā. Vēlāk no daudziem un dažādiem gaismas iespaidiem un parādībām bērnu vairāk interesē un viņa vēribu uz sevi griež spilgtākās gaismas parādības un spilgtāk krāsotie priekšmeti. Bez tam vēl bērna interese ir dzīvāka pret kustošiem, kā pret mierā stāvošiem priekšmetiem.

Attiecībā uz dzirdes sajūtu uzņemšanu, dzirdes interesi un vērošanu, jāsaka apmēram tas pats. Dzirdes sajūtas bērns mana jau pirmā nedēļā, $1\frac{1}{2}$ mēneša vecs bērns novēro virzienu, no kurienes skaņas nāk. Trīs mēneši vecs bērns pagriež sejiņu uz to pusi, no kurienes skaņas nāk un cenšas atrast skaņu avotu. Četri vai pieci mēneši vecs bērns interesējas par savu grabulīti, purina to, sit pa galdu un vēro attiecīgo troksni.

Arī taustes sajūtām bērna dzīvē liela loma. Tauste viens no spēcīgākajiem līdzekļiem izpazīt ārpusauli. Bērns ar lielu kāri visu aptausta, ar ko vien viņš kontaktā nāk. Bet tā kā tauste vissmalkāka bērnam uz lūpām un nīes, tad bērns visu ko bāž mutē, lai labāk to izzinātu un izpazītu.

Gluži tādā pat kārtā bērna interese aužas ap citām maņām, kas tiecas darboties, ap citām vajadzībām un tieksmēm: garšu, ožu, gribu kustēties u. t. t.

Vispārīn par šī laikmeta interesi varam teikt sekošo: bērnu interesē tas, kas apmierina viņa dabas dotās vajadzības, tieksmes, instinktus. Visspēcīgākās viņa vajadzības: eksistēt, augt, kustēties, izpazīt ārpusauli. Ar ārpusauli sakarā bērns stājas caursavām maņām. Tamdēļ arī bērna interese saistīta ar šīm maņām. Viņa ir — maņu interese.

2. Subjektīvās intereses laikmets (no 2.—7. g.) Šis ir otrais bērna intereses laikmets. Viņš ilgst no otrā līdz septītam dzīves gadam un ir pirmā laikmeta tiešs turpinājums. Par subjektīvo viņu var saukt tamdēļ, ka bērns šinī laikmetā jau apzinājis savu mazo „es“. Bērns sev pašam neapzinoties ar šo savu mazo „es“ visu vērtē, ar ko vien viņš nāk kontaktā.

Šinī laikmetā bērnu zinamas lietas interesē tamdēļ, ka tās nodar viņa vajadzībām, viņa tieksmju un instinktu apmierināšanai. Tā piem. boze bērnu interesē tamdēļ, ka viņu var jāt kā zirgu; māli tamdēļ, ka no viņiem var pilītes, veģus un citas dažādas lietas veidot u. t. t.

Šī laikmeta intereses pamatā ir šī paša laikmeta bērna spilgtākās vajadzības un tieksmes. Galvenās no šīm tieksmēm ir: rotaļtieksme, radišanas resp. veidošanas tieksme un fantazijas tieksme pēc darbības.

Intereses raksturs šinī laikmetā pamatvilcienos līdzinās pirmā laikmeta interesēm. Arī šinī laikmetā interešu pamatā ir Pedagoģiskā psiholoģija

bērna fizioloģiskās vajadzības tieksmes un instinkti, tikai intelektuālā elementa vairāk kā pirmā laikmetā.

Kvalitātes ziņā šī laikmeta intereses ir: nepastāvīgas, pārmaiņīgas, subjektīvas. Bērns interesējas par lietām tikai tikmēr kamēr viņas ir acu priekšā, darbojas uz viņa maņām vai jūtām. Kad nosēd no acīm, arī interese zūd.

Bet tomēr intereses lauks šinī laikmetā jau daudz plašāks kā pirmajā. Viņu paplašina fantāzijas darbība un intelektuālā vispār.

Bez tam vēl intereses lauku šinī laikmetā paplašina dažādas jūtas, kas bērnam pieaugot pamostas un sāk darboties. Tādas ir: piem. zīmpatijas un sociālās jūtas. Bērnam ir vajadzība mīlēt un tikt mīlētam, vajadzība pēc glāstiem, labiem vārdiem, uzslavas; vajadzība pēc attiecīgas sabiedrības. Šīs vajadzības ir jaunu interešu pamats.

3. Trešais jeb objektivās intereses laikmets. Par objektīvu interesi šī laikmeta interesi var saukt tamdēļ, ka bērns interesējas par lietām un parādībām, kā tādām. Piem. bērns nekāpj kokus, tikai tamdēļ, lai vingrinātu savus spēkus, bet gan tamdēļ, lai dabūtu augļus, apskatītu apkārtni. Šinī laikmetā bērni grib braukt ne tikai ar savu iedomāto „zirgu“ — koku, bet gan ar īsto zirgu. Bērnam tagad ir savi mērķi: viņš grib arī kaut ko darīt un padarīt: mautkārņus, pīt kronīti, lasīt puķītes, akmentīņus. Daudzas no savām darbībām mazais darbinieks, zināms, darīt imitēdam lielos.

Šis laikmets ilgst apm. 3 gadus (no 7—10 gadiem).

Šī laikmeta bērna interese ir: a) plašāka, b) ilgāka un intensīvāka. Bērns interesējas par daudzām parādībām, par kurām tas neinteresējās pirmos divos laikmetos. Arī viņa uzmanība tiek vērīgāka, domāšana rosīgāka. Tagad viņš jautā pēc parādību cēloņiem un uz katra soļa griežas pie pieaugušiem ar jautājumiem: „Kāpēc? Kamdēļ? Kas tas ir?“ u. c.

Būtu lieki minēt, ka arī šinī laikmetā objektivā tiešām bērnam visinteresantāka: priekšmeti, parādības, darbības, kustības. Viņa domāšana arī vēl tūri konkrēta, tēlaina.

Šī laikmeta interese plašāka tamdēļ, ka aptver lielāku priekšmetu un parādību daudzumu, kā agrākos laikmetos un intensīvāka, ilgāka tamdēļ, ka viņa liek uzmanībai ilgāk kavēties pie priekšmetiem un bez uzmanības nodarbina arī jau domāšanu.

4. Ilgstošākās jeb paliekamākās intereses laikmets. Šis laikmets ilgst no 10—15 gadiem. Tā laikmeta interese arī vēl ir objektīva, t. i. vairāk vēsta uz redzamām lietām un parādībām. Tikai viņa ilgstošāka un noteiktāka, t. i. piegriesta vairāk zināmām noteiktai parādību grupai. Tagad bērni sāk aizrauties un nodoties jau kādai vienai iemīļotai darbībai: viens vismīļāk zvejo, otrs zīmē, trešs taisa gaisa kuģus, ceturts — tiltus u. t. t. Pa-

liekamākās intereses laikmets sakrīt ar bērna individualitātes pamāšanos un attīstīšanos. Nodarbošanās virzienu nosaka bieži vien jau iedzimtās gara dāvanas un šinīs gados nopietna audzinātāja acs mazajos darbiniekos varēs izmanīt nākamos dzejniekus, aktierus, muziķus, zinātniekus, techniķus u. t. t.

Kvalitātes ziņā šī laikmeta interese ir intensīvāka, dziļāka, ilgstošāka par agrāko laikmetu interesi. Uzmanība — spēcīgāka, paliekamāka. Domāšana arī spēcīgāka, jau ar zināmām analīzes un sintēzes darbībām. Bērna prāts paliek ilgāki stāvot pie jautājuma: kāpēc?

5. Loģiskās intereses laikmets. Šis laikmets ir jaunības laikmets. Viņš sakrīt ar spēcīgākās domāšanas attīstību. Teit prāts vairāk meklē, pēta un spiežas lietu būtībā. Šis — intereses ziedu laikmets. Še spēcīgi izplaukst un uzied visas augstākās intereses: estētiskās, etiskās, sociālās, zinātniskās ar attiecīgiem mērķiem un ideāliem.

Loģiskās intereses laiks ir — intensīvās garīgās darbības laikmets. Šo laikmetu jaunieši parasti pavada vecākās vidējo mācības iestāžu klasēs un augstskolās. Teit prāts interesējas ne tikai par konkrētām lietām, bet par abstraktām: matematiku, filozofijas elementiem u. t. t.

2. Intereses audzināšana.

1. Jautājuma uztvērums. Jautājumā par intereses audzināšanu ir divas jautājumu jeb problēmu grupas, kuŗas jāņem vērā: 1) ko nozīmē interesi audzināt un 2) kādiem līdzekļiem to audzināt?

Interesi audzināt nozīmē:

- a. bērna dabiskai interesei nevajadzīgi neaizkrustot ceļu;
- b. bērna intereses lauku padarīt plašāku;
- c. modināt interesi pret tādām parādībām, pret kuŗām bērna interese pati no sevis tik viegli nespēj eidegties;
- d. piedot interesei zināmu, vēlamu virzienu, bet nevēlamai interesei aizkrustot ceļu;
- e. vēlamu interesi padarīt intensīvāku, sparīgāku;
- f. interesi padarīt ilgāku un pastāvīgāku.

Katra šī uzdevuma atrisināšana un izpildīšana prasa savus līdzekļus, kas aplūkojami sakarā ar attiecīgiem jautājumiem.

2. Intereses modināšana. Vispirmo intereses modināšanu izdara jau pati daba. Bērns piedzimst ar daudzām noteiktām tieksmēm un vajadzībām. Dažas no šīm vajadzībām darbīgas jau no visagrākās bērnības (piem. bērna interese pret skaņu un

gaismas iespaidiem, pret mātes krūti etc.). Te audzinātājam vajag papūlēties tikai dabiskām interesēm neaizkrustot ceļu.

Bērnam pieaugot, dabiski mostas arī jaunas intereses. Daudzas no viņām modina atkal pati daba, organismam attīstotie radidama dažas jaunas vajadzības. Bet tomēr ir arī tādas intereses, kuŗas daba tieši nemodina. Tās jāmodina audzinātājam. Un kā to izdarīt?

Vispārējais likums te sekošais: netiešā interese vienmēr modinama caur tiešo. Parasti šī modināšana notiek sekošā kārtā.

Modinot interesi pret lietām un parādībām, kuŗas pašas pašas sevi nav tieši interesantas, šīs neinteresantās parādības jāsaista un psihiski jāsakausē ar parādībām, kas tieši interesantas. Piemēram, dažu bērnu neinteresē grāmata un skola, bet interesē, teiksim, jauni zābaki un saldumi. Bet vecāki bērnam jaunus zābakus un saldumus sola tikai tad, kad viņš ies skolā un iemācīsies grāmatu. Nu skola un grāmatas šim kūtram bērnam tiek interesantas, jo viņas dod iespēju tikt pie jauniem zābakiem un saldumiem, t. i. tieši interesantām lietām. Gluži tāpat interese modinama un mostas pie pieaugušiem. Piemēram, ielas slaucītāju neinteresē viņa netīrais darbs. Bet par darbu dabū algu un par algu pērk interesantas lietas: pārtiku, drēbes, teatra biļeti, greznuma lietas u. t. t.

Nu darbs tiek interesants, jo viņu apdvēsa ar interesi tālākās, tiešās interesēs.

Skolotājam, modinot un cenšoties modināt bērna interesi pret vēl neinteresantiem priekšmetiem vai zināšanām, jācenšas atrast tādas bērnam tuvas un tieši interesantas lietas, ar kuŗām tas varētu neinteresantās lietas saistīt, asociēt. No šīs mākslas arī atkarāsies skolotāja sekmes. Sekmīgs un interesants skolotājs tādas asociācijas atrod un bērna doma viegli slidēs no tieši interesantām lietām uz vēl nezināmām un neinteresantām. Un iespējams skolotājam tas tiek tad, kad viņš pazīst bērna psihiku un to socialo apkārtni, kuŗā bērns dzīvo.

3. Intereses paplašināšana. Šaura interese grozās šaurā aplokā, nedaudzu priekšmetu un parādību pasaulē. Plaša interese — otrādi. Viens no audzināšanas un izglītošanas mērķiem padarīt plašāku cilvēka interešu sferu. Ja interese plašāka, tad cilvēkam plašāks skats, redzīgāka acs. Viņš ar savu skatu vairāk aptver, savā garā vairāk ietver.

Intereses paplašināšana cieši saistīta ar intereses modināšanu. Intereses modināšana ir līdzeklis intereses paplašināšanai.

3. Intereses audzināšanas principi un līdzekļi.

Lai interesi audzinātu un izkoptu, tad vērā ņemami dažādi pamatprincipi, bez kuŗiem intereses audzināšana nav sekmīga.

veicama. Svarīgākie no šiem principiem ir šādi: 1) Bērna psihes pazišana, 2) līdzekļu pieskaņošana bērna psihiskās attīstības posmiem, 3) intereses faktoru vērtēšana un izmantošana.

1. Bērna psihes pazišana. Kad pulksteņtaisītājs grib izlabot kabatas pulksteņa mechanismu, tad viņam šis mechanismus iepriekš jāizpēta, jāizzin. Kad ārsts grib savus ārstu uzdevumus sekmīgi izpildīt, viņam jāzin slimnieka un vispārīn katra cilvēka miesas struktura jeb uzbūve.

Tas pats sakams par audzinātāju. Ja viņš grib kopt un audzināt bērna dvēseli vispārīn, vai arī tikai dažas bērna spējas, tad viņam jāpazīst bērna psihiskā struktura un kopjamās spējas sevišķi.

2. Interesi audzinot vienmēr jāņem vērtē bērna psihiskās attīstības posms. Bērna psiche un viņa dažādās spējas nav vienas un tās pašas dažādos bērnības laikmetos.

Arī bērna interese ir dažāda dažādos laikmetos, kā to jau redzējam. Interesi audzinot jāreķīnas ar katra laikmeta īpatnībām un savādībām. Piem. abos pirmajos intereses laikmetos interese modinama un paplašinama izejot no tiešās, maņu jeb sajūtu intereses: redzes, dzirdes, garšas, taustes u. t. t. Ar šīs intereses palīdzību vienīgi var notikt intereses paplašināšana. Trešā un ceturtā intereses laikmetā jāņem vērtē bērna rotaļāšanās dziņa, fantāzija un konkrētā domāšana. Būtu nepareizi un greizi šīnī laikmetā bērnu apgrūtināt ar abstraktām patiesībām un mācībām. Šīnī laikmetā jaunas atziņas bērnam jāsniedz ar konkrētās īstenības palīdzību: ir labi mācīties dzīvā dabā (piem. ekskursijās), pie konkrētiem priekšmetiem: augiem, dzīvniekiem, minerāliem, dažādiem darba procesiem u. t. t. Ja mācība arī notiek klasē, tad vajag gādāt par attiecīgiem konkrētiem līdzekļiem: reāliem priekšmetiem, sliktākā gadījumā bildēm, zīmējumiem, kartēm, diagramām un citu.

Tās ir pazīstamas pedagoģiskas patiesības.

Viņu pamats: bērna īpatnejā psiche, viņa iedzimtās spējas, tvert konkrēto tiešāmību un konkrēti domāt. Abstraktā interese un abstraktā domāšana rodas tikai vēlāk. Bērns savā attīstībā atkārtoti visas cilvēces attīstību gadu tūkstošiem ilgo. Arī pirmātnes cilvēks domā tikai konkrēti. Viņam nav abstraktu jēdzienu, vispārējo ideju. Piem. pirmātnes cilvēks nesaka: „Viņš cīnās varonīgi, spēji“, bet: „Viņš cīnās kā lauva, viņš cīnās kā lācis“. Vienkāršie, neskolotie ļaudis vēl šo baltu dien' mīl konkrēti domāt un runāt. Tamdēļ arī latviešu valodā tik daudz šo konkrēto domu: meita kā liepa (un nevis slaida), vīrs kā ozols (un nevis stiprs, spēcīgs), zēns kā nagla u. t. t. Šādai valodai ir dziļš psiholoģisks pamats: konkrētā domāšana ir vecāka, pirmātnējāka, fundamentālāka par abstrakto. Šī īpašība visnotaļ jāņem vērtē, sevišķi audzi-

nāšanā un izglītības laukā. Lauzt viņu nevaram un nedrīkstam. Intereses modināšana un mācīšana ir jāieskaņo šī likuma rāmjos.

Abstrakto domāšanu intereses attīstībai var piemērot tikai piektajā intereses laikmetā, bet tad arī ne pārāk ar viņu bērniem vai jauniem nogurdinot.

Vārdusakot: interesi attīstot jāpieskaņojas un jāievēro bērna attiecīgais attīstības posms. Šinī jautājumā ļoti zīmīgi izsakās psihologs Džems: „Tieksmes un interese bērna psihē ienāk un seko cita citai zināmā kārtībā. Rāpot, staigāt, kāpelēt, imitēt, cita runu, būvēt, zīmēt, skaitīt — lūk kādas vajadzības bērniem seko viena otrai. Un kāmēr zināma vajadzība pastāv, ta parasti ir spēja un īpatnēja. Velāk šīs bērniņas vajadzības un intereses var pavisam izzust. Pats par sevi saprotams, ka audzināšanai vislabāk izmantot to laikmetu, kad zināma dziņa un interese pastāv. Ļaujiet jūsu audzēkņiem attiecīgos laikmetos nodoties sportam, atpūtai, dzejai, botanikai vai zīmēšanai. Izdevīgais un laimīgais moments varbūt būs ļoti īss, bet kāmēr viņš turpinās, lai cita nodarbošanās paliek tālāk. Tā ietaupīsies laiks un spēja. Dažam labam ģenialam bērnam-artistam vai matemātiķim ir bijuši tādi īsi spēju uzplaukšanas brīži. Šie brītiņi uz pavēli nenāk. Tie jāvakvē, jātver katrā atsevišķā gadījumā un jāizmanto. Šo novērošanu vēl izdevīgāk kā skolotājiem ir izdarīt pašiem vecākiem.“ (Tas ir: ja vecāki to prot. Teit gan lielāka loma piekritīs skolotājiem. P. B.)

3. Intereses noteikumu un faktoru izmantošana.

Intereses atkarājas no daudziem un dažādiem apstākļiem. Bet ja tas tā, tad intereses audzināšanas mākslā ietilpst šo apstākļu zināšana, apzinīga iekārtošana un dažādo faktoru apzinīga izmantošana.

1. Spējas. Spējas var būt vispārējas un īpatnējas. Vispārējās spējas ir vispārējais dabas dotais psihiskais kapitāls, no kuļa atkarājas intereses daudzpusība un spars. Īpatnējas spējas ir spējas zināmā laukā, zināmā virzienā. No viņām atkarājas intereses spars, ilgums un intensitāte šinī virzienā.

Audzinātājam jāreķinas ar vienām un otrām. Sevišķi ar īpatnējām spējām. Kas audzināšanu prātīs saskaņot ar cilvēka īpatnējām spējām, tas interesei dos pareizu virzienu. Un izmantojot šo speciaļo īpatnējo interesi, audzinātājs ar viņu un caur viņu prātīs padarīt interesantu arī citu tieši neinteresantu vielu. Šī interese var noderēt kā citas intereses ferments jeb raugs.

2. Bērna vispārējā un socialā apercepcija. Interese, starp citu, atkarājas arī no apercepcijas, t. i. no to pagātnes piedzīvojumu uzkrājuma, kas glabājas mūsu atmiņā. Šis pieredzējums un atziņu krājums ir tas, ar kuļu cilvēks vērtē un uzņem citus,

jaunos pieredzējumus. Tā, piem., apskatot kalnu, inženiers vērtēs to citādi, kā rūpnieks, gleznotājs, dzejnieks vai turists. Viens meklēs tur skaistumu, otrs — viņa slēptās bagātības u. t. t. Apercepcija nosaka arī interesi. Piem. zemniekam sava apercepcija un sava interese. Viņu interesēs vairāk tas, kas saskan ar viņa dzīvi, vajadzībām, līdzšinējiem pieredzējumiem. Pret citu tas paliks vēss.

Bērna apercepcija nosaka bērna vai jaunieša interesi, tamdēļ audzinātājam ar to jārēķinās. Jaunas idejas, pret kuŗām grib interesi modināt, jāpieskaņo radnieciskām idejām, kuŗas ir jau bērna īpašums. Ar savām iegūtām vērtībām bērns vērtē un mēro visas jaunās. Piem. pilsētā redzētais zirgs ir „līdzīgs mūsu bērīm“, tas suns ir tāds, kā mūsu Taksis, tas lakatiņš ir tāds, kā māmiņas lakatiņš u. t. t. Pret idejām, kuŗām līdzīgu bērnu psihē nav, bērns paliek vēss vai negriež uz tām vēribu.

Tamdēļ audzinātājam ar šo bērna apercepciju jārēķinās un viņa jāpazīst, lai varētu intereses lauku sekmīgi paplašināt.

Bet bērna apercepciju nosaka: a. bērna vajadzības un spējas un b. viņa socialā apkārtne, kuŗa tam idejas dod. Šo apercepciju tamdēļ var saukt par bērna socialo apercepciju.

Visiem bērniem šī socialā apercepcija nav vienāda. Viņa ir tāda, kāda attiecīgā socialā apkārtne. Pilsētas bērnam citāda, kā lauku bērnam, zemnieka dēliņam citāda, kā muižnieka, kalpa bērnam citāda, kā bagāta saimnieka bērnam. Katram no maziņiem ir savi ģimenes apstākļi, savi pieredzējumi. Audzinātājam šie socialie apstākļi vistāp galvenos vilcienos ir jāzina, tikai tad viņš varēs veikt sekmīgu interese audzināšanas darbu. Piem. lauku bērnam grābeklis, sprigulis, ecēša ir diezgan parastas lietas, kā mēr lielpilsētas bērnam šīs lietas var būt pilnīgi nepazīstamas. Klavieres, rakstami galdi, glezna turīgu vecāku bērnam parasti jēdzieni, nabadzīgam strādnieka bērnam viņi var būt diezgan sveši.

Ievērojot visu to, arī izprotams, kamdēļ katram skolotājam un audzinātājam vajadzīgas socioloģiskas zināšanas, tam vajadzīgs būt pēc iespējas labam dažādo socialo apstākļu un dažādo šķiru un grupu socialās psihes pazinējam. Citādi bērna socialā apercepcija nav izmantojama interese audzināšanai.

3. Ideju bagātība. Gluži tāpat, kā apercepcija, tā ideju bagātība nosaka interesi. Kuŗā laukā vairāk ideju, tanī arī plašāka, ilgāka, spēcīgāka interese. Pats redzamākais piemērs — specialisti. Kuŗš cits tā interesēsies gar kādiem valodas vai stādu valsts sīkumiem, kā filologs un botaniķis!

Ideju bagātība ir labs interese audzināšanas princips: ja audzinātājs vēlas pie kādas idejas vai kāda mācības priekšmeta radīt lielāku interesi, vajag to darīt idejām bagātāku. Katra jauna

ideja nes sev līdzīgu jaunu interesi. Sevišķi tas jāievēro ceturtnā un piektā intereses attīstības laikmetā.

4. Jūtas un fantazija. Šie ir spēcīgi intereses faktori. Jūtas tuvākās intereses radniecības. Kur viņas mājā, tur interesē mīl kavēties.

Kā interesi pret grāmatu kūtrā bērņā modina ar saldumiem tāpat interesi citā bērņā modina un uztur ar labu vārdu, uzslavu un simpatijām. Bērņa jaunā dvēsele alkst pēc laba vārda tāpat, kā liela darbinieka sirds alkst pēc slavas un lauriem. Un bieži slavas un lauru kāre spiež interesi darbā nogrimt un darba grūtumus veikt.

Bet jūtu pasaulē nav vienīgi tikai slavas kāre, kas interesē balsta. Bērns interesējas un labprāt lasa arī piem. stāstu par Jāzepu, tamdēļ ka šis stāsts modina tās simpatijas un gandarījumu jūtas, kuŗas alkst pēc darbības. Jūtas grib darboties un darbojoties tās sniedz baudu.

Bērni mīl pasakas. Tur interesi bez jūtu pasaules balsta vēl fantazija. Fantazija ir spēja un varena cilvēka tieksme. Un viņa nestrādā izoleta. Ap to kā mākoņi ap kalna galu aužas jūtas. Jūtu plīvirā tīta fantazija ir varens baudu sniedzošs spēks. Viņš interesi ne tikai modina, bet dara to ilgu, intensīvu un plašu.

5. Aktivitate, pašdarbība, rotaļa. Dzīvība ir darbība. Visi kustas un darbojas. Darbojas miesa, darbojas gars. Un mērenas miesas un gara darbināšana ir vajadzīga. Vajadzības apmierināšana sniedz baudu un rada interesi. Tamdēļ darbīgs lai ir bērņa gars mērenības robežās bez pārpūlēšanas!

Bet darbībai ir vēl viens aspekts — sekmes! Sekmes, kas kroņo darbu, sniedz baudu. Viņas arī spārno garu un uztur interesi pret darāmo darbu. Bērns un jauniētis nebaidās grūtumu darbā, bet darbi nedrīkst būt pāri spēkiem. Tas nosit interesi. Darbs lai ir pa spēkam, darbu lai kroņo uzvaras, tad netrūks interesi pret darāmo darbu. Šā darbu iekārtot ir skolotāju un audzinātāju uzdevums.

Un sevišķi darbs ir pievilcīgs un interesants tad, kad gars zināmā laukā uzkrājis daudz brīvas enerģijas. Viņš šo brīvo enerģiju grib patērēt, viņš grib rotaļāties. Rotaļa ir enerģijas pārākuma brīvs patēriņš. Rotaļa sniedz baudu, tā ir interesanta. Tamdēļ šo faktoru lai izmanto darbam. Viņa padarīs darbu skaidru un interesantu.

6. Loģiskie noteikumi. Ceturtnā un piektā intereses laikmetā bērņa gars jau mīl ne tikai konkrētas, bet arī abstraktas atziņas un patiesības, ne tikai dabas vērošanu, bet arī alģebri, ģeometriju, psiholoģiju u. c. abstraktas zināšanas. Bet šīs zināšanas visādi var pasniegt. Ja viņas sniedz neskaidri, miglaini,

nezistemātiski, grūti uzņemami, tad bērna interesi drīz vien var nomākt. Gars grib gan darboties, savu enerģiju patērēt, bet patērējot viņš grib arī pēc iespējas vairāk par patērēto enerģijas zumu iegūt.

Tamdēļ pasniedzot vai macot abstraktās zināšanas tās jāpasniedz skaidri, saprotami, sistematiski. Tie pasniegšanas loģiskie noteikumi.

Ir skolotāji, ir lektori un profesori, kuŗi pievilcīgas zinātnes un problemus padara sausus un neinteresantus, un ir citi, kas sausas un mazinteresantas zinātnes padara pievilcīgas un interesantas. Pirmiem — domāšana neskaidra, sajaukta, neloģiska; otriem — gaiša, loģiska, skaidra. Viņi prot pareizi kombinēt attiecīgos loģiskos noteikumus. Skaidrs, loģisks domāšanas plūdots var sniegt dziļu baudu loģiskām jūtām un padarīt interesi ilgāku un intensīvāku.

7. Norādījums, piemērs, imitācija, iedvēsme. Tie ir līdzekļi intereses modināšanai, izkopšanai, audzināšanai.

Kā jau minēts, bieži vien interese uz zināmu parādību rodas tikai to mākslīgi modinot. Šāda modināšana var notikt ar augšā aprādītiem psihiskiem faktoriem.

Bieži vien pietiek bērna vai jaunieša vēribu griest uz zināmo parādību, lai viņa tiktu interesanta, lai bērna gars to sāktu aplūkot un izpētīt. Vienkāršākais līdzeklis griest vēribu — norādījums, stāsts, paskaidrojums.

Bet daudz atkarajas arī no aizrādījuma veida.

Labāk ir lietot indirektu aizrādījumu — jautājuma veidā. Piem. lai ieinteresētu bērnu par skaistām dabas parādībām, tad labāk tās nevis direkti parādīt, bet bērniem jautāt: Kuŗš no jums man var uziet pļavā skaistu puķi? Kas var parādīt man skaistu mākonī? Kas vēl ir ko skaistu redzējis pie debesīm? Kādas skaistas lietas var mežā atrast? u. t. t.

Jautājums liek bērna psihei intensīvāki strādāt un meklēt. Darbojas arī bērna pašmīlība un iznākumā — intensīvāka interese.

Bez tam vēl — piemērs. Piemērs ir vienmēr viens no spējākajiem audzināšanas līdzekļiem. Bērns vienmēr cenšas imitēt darīt to, ko dara vecāki un skolotāji. Piem. ja skolotājs vāks augu, tauriņu, kukaiņu, minerālu un citas kolekcijas, skolnieki imitēdami darīs to pašu. Viņiem interese nemanot „pielipusi“ no skolotāja. Tamdēļ intereses modināšanā skolotājam vienmēr pašam jācenšas būt par dzīvu piemēru. Tas vislabākais intereses ierosinātājs. Vārdi daudz mazāk panāk. Bērni vēro un seko darbiem. Darbiem un piemēram vislielākā iedvēsmes spēja.

III. Uzmanība.

1. Uzmanības jēdziens.

Uzmanība ir viena no psihes pamatīpašībām, pamatnotekumiem. Bez viņas intelekta darbība nav domājama. Ja nebūtu uzmanības, tad galvā nebūtu nevienas idejas, nekādas domas. Gars vienkārši slidētu parādībām gaŗām, tās netverdams. Vienīgā uzmanība ir tā, kas gādā, ka gars ar ārpusauli tiekas un iepazīstas. Uzmanība gādā par to, ka daudzie un dažādie iespaidi nekādi neaptraucē kuŗi nepārtrauktā virknē plūst caur apziņu, neaizlido nepamanīti. Uzmanība liek apziņai viņus apspīdēt, noskārst un izprast. Uz kāj manības funkcijas sekošās:

1. Viņa no daudziem ārpusaules iespaidiem, kas caur daļējiem žādiem maņas organiem laužas apziņā, uzņem tikai dažus, bet kuŗus citus visus atraida.

2. Ap apziņā (psichē) uzņemto pieredzējumu (vai nedaudziem pieredzējumiem) uzmanība liek koncentrēt jeb kopot apziņas gaismu, t. i. psihisko enerģiju.

3. Pateicoties uzmanības koncentrētai apziņai, parādības apziņā tiek skaidras un spodras.

Tā tad uzmanība ir psihes īpašība, kuŗa dod iespēju psichēi no daudziem pieredzējumiem (iespaidiem) uzņemt tikai vienu vai nedaudzus un uz viņiem sakopot apziņu.

2. Uzmanības fiziskās pavadiezīmes.

Uzmanība vienmēr cieši saistīta ar dažām fiziskām pavadiezīmēm.

a. **Attiecīgo maņas organu norīkošana.** Ja vēŗšam savu uzmanību uz kādu ārēju objektu un vēŗlamies to aplūkot, tad vispirms ar attiecīgo acu muskuļu palīdzību aci sagrozam tā, ka gaismas iespaidi var tanī vislabāki ieplūst. Vēŗīgi skatoties, cilvēks parasti skatās platām acīm (ja gaisma nav pārāk spilgta). Tauta šo stāvokli apzīmē ar parunu: „Skatās, acis ieplētis“.

Vēŗšot uzmanību uz zinamu troksni, pagrieŗam ausi attiecīgā virzienā.

b. **Galvas un sejas muskuļu stāvoklis.** Uzmanības procesā daļību ņem ne tikai attiecīgo maņas organu, bet pat visi sejas muskuļi. Piem. pieres muskuļi savelkas un rada grumbas šķērsām pierēi. Mazi bērni (un pa daļai maz attīstīti cilvēki) uzmanības brīdī mēdz arī diezgan plati muti atdarīt (parunāt: „Stāv, muti ieplētis“).

Koncentrētas iekšējās uzmanības fiziskās pavadiezīmes ir citādākas: tur lūpas sakniebtas un acis vai nu pusviru, vai aizvērtas.

Ārējas uzmanības brīžos galva pacelta un kakla muskuļi to pūlas tādā stāvoklī ieturēt.

c. Elpošana. Uzmanības brīžos elpošana tiek lēnāka, paviršāka. Dažreiz pat tā uz īsiem brīžiem apstājas. Tamdēļ pēc intensīvas uzmanības brīžiem rodas tieksme nopūsties, t. i. dziļi ievilkt elpu un to atkal izpūst, vai arī žāvāties. Žāvas ir organisma tieksme gūt vairāk skābekļa, kuŗa organismam sāk aprūkt, pavirši elpojot.

d. Citi locekļi, organisma daļas un muskuļi. Tie arī ņem daļību uzmanības procesā. Piem. vērsot uzmanību uz kādu ārēju objektu vai parādību, zināmā stāvoklī norīkojas viss organisms; kājas, rokas, viducis, kakls, galva.

Koncentrētas iekšējas uzmanības gadījumi atkal bieži vien saistīti ar īpatnējām galvas, lūpu, roku, kāju, pirkstu u. c. kustībām.

IV. Uzmanības kvalitātes (īpašības) un veidi.

Uzmanībai ir dažādas kvalitātes jeb īpašības. Šīs īpašības nosaka arī dažādus uzmanības veidus.

1. Uzmanības veidi no attīstības viedokļa.

Ir vienkāršāki un komplicētāki uzmanības veidi. Attīstības gaitā vienkāršākie, zināms, parādās vispirms, komplicētākie — vēlāk. Vienkāršākie ir tie uzmanības veidi, kas saistīti ar neapzinīgo gribu (instinktiem), komplicētākie tie, kas saistīti ar apzinīgo gribu.

a. Instinktīvā uzmanība. Tā — neapzinīgās gribas jeb instinktu uzmanība. Viņa spīlgti jau novērojama dzīvnieku valstī. Dzīvnieki ļoti uzmanīgi pret tiem objektiem, kas saistīti ar viņu (šo dzīvnieku) spēcīgākiem instinktiem: barības gūšanas, sugas turpināšanas, aizsargu u. c. Piem. kaķis ar lielu uzmanību var vai stundām ilgi glūnēt pie peles alas.

Cilvēku instinktīvā uzmanība visspilgtāk parādās pie bērniem. Bērns piedzimst ar daudzām tieksmēm. Šīs tieksmes ir pirmatnējās bērna intereses un uzmanības pamats.

b. Bezgribas uzmanība. Tā ir uzmanība, kas tiek ierosināta bez mūsu nodoma, bez pašas apziņas līdzdalības.

Piem. lasot grāmatu, tuvumā piepeši norib šāviens. Mūsu uzmanība, neatkarīgi no pašu vēlēšanās piegriežas šāvienam. Tāpat tas notiek, darbojoties citiem piepešiem un krasiem ārējiem iespaidiem.

c. **Voluntārā jeb apzinīgās gribas uzmanība** ir tāda uzmanība, kuŗā manama apzinīgās gribas darbība. Voluntarai uzmanībai galvenā loma piekrit visās apzinīgi un ar nodomu izpildāmās darbībās.

Instinktīvā un bezgribas uzmanība vairāk raksturo bērnu un voluntārā uzmanība — pieaugušu cilvēku.

2. Uzmanības veidi atkarībā no uzmanības objekta.

a. **Sensoriala uzmanība.** Ta ir maņu un sajūtu uzmanība. Viņas objekts — ārpusaules priekšmeti un parādības, kuŗas no jaušam un uztveŗam ar savām maņām.

b. **Emocionala uzmanība** vērsta uz dažādiem mūsu jūtu un emociju pārdzīvojumiem.

c. **Intelektuālā jeb prāta uzmanība** vērsta uz mūsu prāta atmiņas un fantazijas darbību. Ka uzmanība seko dažādiem ārējiem objektiem un procesiem, tā viņa var sekot arī dažādiem intelekta darbības procesiem.

Sensorialo uzmanību vēl sauc par ārējo, jo viņa vērsta uz ārpus mums esošiem objektiem, bet emocionālo un intelektuālo uzmanību par — iekšējo, jo tad mūsu vērība vērsta uz iekšu.

Sensoriālā jeb ārējā uzmanība vairāk piemīt bērniem, iekšējā — pieaugušiem, sevišķi patstāvīgiem garīga darba cilvēkiem.

3. Uzmanības apjoms un sadalīšana.

a. **Uzmanības apjoms jeb apmēri.** Par uzmanības apmēriem sauc uzmanības spēju, vienā un tanī pašā laikā turēt apziņā un vienādā mērā apgaismot atsevišķus uzņemtus iespaidus. Vienkāršāki to var izteikt ar jautājumu: cik priekšmetiem mēs uzreiz varam piegriest vērību? Parasti sakam: vienā laikā vērā var ņemt tikai vienu lietu. Tikai tādos gadījumos nav jāaizmirst, ka katra tāda lieta var būt komplicēta parādība un sastāvēt no daudzām atsevišķām daļām. Tā piem. zvaigzņota debess, kaŗeivju pulks ir „viena“ lieta. Parasti novērojamās lietas ir lietu kompleksi jeb kopojumi.

Eksperimentu jeb izmēģinājumu ceļā pierādīts, ka vienā un tanī pašā laikā ar vienādu apziņas spodrumu uzmanība var apgaismot tikai 4—8 lietas, t. i. pieredzējumus. Parasti 4—5 redzes iespaidus un 6—8 dzirdes. Šis vienā laikā apziņā turētais iespaids daudzums arī ir uzmanības apjoms.

Uzmanības īpašību tvērt vienā laikā zinamu objektu daudzumu pārbauda ar tachistoskopu, bet uzmanības īpašības uz tvērt zinamu daudzumu cita citai sekojošu parādību pārbauda ar metronomu.

b. Uzmanības izdališana, sadališana. Ja uzmanība var vērsties vienā laikā uz vairākiem objektiem, tad tomēr viņas attiecības pret šiem objektiem var būt dažādas. Piem. vērsoties uz 5 priekšmetiem, uzmanība var apspīdēt tos visus ar vienādu apziņas spožumu, vai arī spoži apspīdēt tikai vienu no šiem objektiem, citus atstājot vai nu apziņas krēslā vai tumsā. Atkarība no šīs uzmanības īpašības nošķir divus uzmanības veidus: 1) norobežoto (koncentrēto) un 2) dalīto uzmanību.

Norobežotā uzmanība ir tāda uzmanība, kuŗa vairāk spējīga piegriesties nedaudziem objektiem. Šī uzmanība ir zinātnieku uzmanība. Zinātnieks norobežo sev zinamu pētišanas lauku un tanī viņa uzmanība strādā, un turklāt koncentrēti un sekmīgi. (Minēsim kaut Ņutonu, Leibnicu, Šopenhaueri, Edisonu u. c.)

Dalīta uzmanība ir tāda uzmanība, kuŗa savu vērību piegriež vairākiem objektiem uz reizi un pie tam diezgan vienādā mērā. Ar tādu uzmanību rīkojas galvenā kārtā praktiskas dzīves cilvēki, kuŗa spēku virsnieki, kuŗa kapteiņi, kuŗu diriģenti, pedagogi u. c. Piem. skolotājam viņa uzmanība jādala visai klasei. Ja viņš to norobežo tikai uz viena vai pāris skolniekiem, tad klasē disciplīnas nebūs, ne arī mācība sekmēsies.

4. Uzmanības intensitate.

Uzmanības intensitate ir uzmanības spars, ar kādu tā darbojas. Intensīva uzmanība rada spodru apziņu. Šinī ziņā uzmanības intensitati var salīdzināt ar gaismas spilgtumu un skaidrību. Jo spodrāka gaisma, jo skaidrāk un spodrāk tā apspīd priekšmetus. Tāpat jo intensīvāka uzmanība, jo spodrāki apziņas gaismā vērojami objekti. Uzmanības intensitates pakāpe dod iemeslu diviem uzmanības veidiem: a) intensīvai un b) vājai uzmanībai.

a. Intensīvā uzmanība ir uzmanība, kuŗā daudz spara un spilgtuma. Bet intensīvā uzmanība var arī būt dažāda: viņa var būt intensīva vai nu attiecībā uz daudziem, vai nedaudziem priekšmetiem. Pirmā gadījumā tā ir norobežota intensīva jeb koncentrēta uzmanība, otrā — dalīta intensīva uzmanība. Intensīvi savā darba sferā var nogrimt ne tikai zinātnieks, norobežodamies un koncentrēdamies nelielā laukā, bet arī kuŗa vadonis, sabiedrīks darbinieks, pedagogs etc.

b. Vājā uzmanība. Tā ir kā pretstats intensīvai jeb sparīgai uzmanībai. Viņa met vāju apziņas gaismu uz vērojamiem priekšmetiem, un viņi paliek vienmēr krēslā un notumsā. Ja intensīva uzmanība ir kuŗa dabas balva, tad vāja uzmanība ir īsta nelaime un posts. Vāja uzmanība cieši saistīta ar izklaidības jēdzienu.

c. Izklaidība. Izklaidība ir vāja, maz intensīva uzmanība. Izklaidīga cilvēka uzmanība priekšmetiem un parādībām ir slīdīga, slīdīga pa virspusi, nespējama lāgā nekur nogrimt un koncentrēties. Izklaidīgs cilvēks darbā nevar sacensties ar cilvēku, kuŗam intensīva uzmanība. Nelaimīgs tas cilvēks, kas vienmēr un vispār izklaidīgs. Viņš zināmā mērā — garā nabags.

d. Šķietamā izklaidība. Daudz reiz izklaidība savienojas ar viskoncentrētāko, visintensīvāko uzmanību. Taisni šī koncentrētā uzmanība rada šo šķietamo izklaidību. Prāts, kas sakopojis visu savu apziņas gaismu uz vienu objektu vai uz vienu iespaidīgu atstāj apziņas ēnā vai tumsā visus citus pieredzējumus. Tādā savā darbā un savā domu pasaulē koncentrējies cilvēks aizmirš dažādus praktiskus darbus un pienākumus, neatmin, kur noliet atslēgas, brilles, vēstules vai citas praktiskas lietas. Tas tamdēka ka viņš to izdara vairāk mehāniski, ar mazu, ļoti mazu apziņu un uzmanības dalību. Viņa uzmanība ir citur. Šāda šķietamā jeb pseido-izklaidība pa lielākai daļai piemīt lieliem, ģenialiem radošiem gariem, kuŗi strādā ar lielu psihes koncentrāciju un lielu aizraušanos vienā laukā.

5. Uzmanība, vērā ņemot laika elementu.

Uzmanības procesā vērā ņemams arī laiks: uzmanība var būt vairāk vai mazāk ilga.

Runājot par uzmanības ilgumu, gan jāzin, ka ilgas, pat visām nepārtrauktas uzmanības nav. Pavisam nepārtrauktai uzmanība spējīga darboties tikai dažus momentus, vai ilgākais pāris minūtes.

Un ja runājam par stundām ilgu uzmanību, tad tā nav vienkārši vesela un nepārtraukta uzmanība, bet uzmanība ar maziem lēcieniem, ar maziem neuzmanības starpbrīžiem. Salīdzinot uzmanību ar līniju, varētu teikt, ka tā nav nepārtraukta līnija, bet līnija līdzīga telegrāfa raksta lentei, kuŗa sastādās no mazām, īsām līnijām un punktiem. Kopiespaids ir tomēr tāds, it kā būtu vesela līnija.

Bet tomēr arī šī porainā, šī robotā uzmanība var būt dažādā ilguma. Dažs cilvēks var pie kāda jautājuma pakavēties tikai dažas minūtes vai stundas, kāmēr zinātnieka uzmanība pie šiem pašiem jautājumiem var kavēties gadiem un gadu desmitiem.

Tā tad, vērā ņemot laiku, var runāt par a) ilgu- un b) nelielu uzmanību.

6. Statiskā un dinamiskā uzmanība.

a. Statiskā uzmanība. Tā ir tāda uzmanība, kuŗa darbojas ilgāku laiku un veic zināmu darbu tikai zem vienas apņemšanās.

viena vispārēja lēmuma spiediena. Piem. cilvēks, reiz apņēmis uzrakstīt zinamu darbu, to arī uzraksta.

b. Dinamiskā uzmanība. Tā ir uzmanība, kuŗai vajadzīgi vairāki impulsi, vairāki pamudinājumi, lai zinams darbs tiktu izdarīts.

Priekš dzīves un darbības, zinams, pirmais uzmanības veids ir vērtīgāks. Bet nav bez sava labuma arī otrs uzmanības tips: viņš ātrāk piemērojas jaunām situācijām, kāmēr pirmais pielāgojas daudz lēnāk.

7. Citi uzmanības veidi un uzmanības īpašības.

b. Uzmanības spēja pretoties traucēkļiem. Uzmanība var darboties dažādos apstākļos: bez traucējumiem un ar traucējumiem. Vienu uzmanību viegli novērs dažādi traucējumi, otru — grūtāk!

Uzmanības pretošanās spēja lielā mērā atkarās arī no ieraduma un piemērošanās. Piem. sākumā lielpilsētās troksnis traucē, vēlāk vairs nē. Šinī ziņā ir labi uzmanību zināmā mērā norūdit. Bieži vien to izdara pati dzīve. Piem. nabadzīgu vecāku bērniem nākas gatavot stundas saimes istabā, kur notiek visādi saimes darbi: vārīšana, sarunāšanās u. t. t. Ja uzmanība pārāk izlutināta, tad viņu traucē katrs mazākais troksnītis. Izlutinātu bērnu klasē traucē jau citu bērnu klātbūtne.

b. Uzmanības pastāvība un vienādība. Pastāvīga uzmanība var ilgt garāku laika sprīdi bez sevišķiem novirzieniem.

Vienāda uzmanība ilgāku laiku piepatur vienu un to pašu uzmanības intensitātes pakāpi.

Kā pretstats šiem uzmanības veidiem ir nepastāvīga un svārstīgā uzmanība.

c. Gaidošā un aktualā uzmanība. Gaidošā uzmanība darbojas tad, kad cilvēks kaut ko gaida, aktualā tad, kad zinams darbs jau tiek strādāts.

d. Viegli ierosinama un grūti ierosinama uzmanība. Daža uzmanība darbojas jau zem viegļiem ierosinājumiem. Šāda uzmanība gan parasti mēdz būt pavirša un neilga uzmanība. Turpretim — grūti ierosinama uzmanība bieži vien ir ilga, pastāvīga un intensīva uzmanība.

Bet arī katram no šiem uzmanības veidiem ir savas labās un savas ļaunās puses. Viegli ierosināmās uzmanības labā puse atkal ir tā, ka viņa ātrāk ļauj orientēties un piemēroties jauniem apstākļiem. Grūti ierosināmās uzmanības vājā puse atkal tā, ka viņa šādu piemērošanos padara grūtāku.

V. Uzmanības likumi un noteikumi.

Uzmanības darbība ir dažāda, bet šīnī dažādībā tomēr zinama noteiktība, zinama likumība. Uzmanības darbība atkarāji no dažādiem noteikumiem. Svarīgākās šo noteikumu un faktoru grupas ir: 1) ārējie kairieni un rosinātājs, 2) interese un jūtība. 3) iedzīmtās spējas, 4) fizioloģiskie noteikumi.

1. Uzmanība un ārējie ierosinātāji.

a. **Spēji ārējie kairieni un rosinātāji.** Tie rada spējas sajūtas un vērs uz sevi drīz uzmanību. Piem. šautenes sprādzienā tuvumā ievērosim tūliņ, kaut arī būtu visnopietnākā darbā noguruši. Tas pats sakams par visiem citiem spēcīgiem ārējiem ierosinātājiem, lai tie darbotos uz kādām maņām darbodamiem piem. spilgtas gaismas, stipras smaršas un smakas, stipri grūdieni, spiedieni, spējš aukstums vai karstums u. t. t. Tie grie uz sevi uzmanību, vai gribam vai nē.

b. **Pēkšņa ārēja pārmaiņa.** Pastāvīgu, vienmuļīgu kairienbeidzot sākam neievērot. Drēbes, kas pastāvīgi trinas gar miesu neievērojam. Tāpat neievērojam lielpilsētas troksni, kas pastāvīgi ap mums dun. Melderis mierīgi guļ, sudmalām ribot un grūn, bet tiklīdz sudmalas apstājas, melderis uzmostas. Viņu uzmanība nāja klusums, bet klusums, kā pēkšņa pārmaiņa.

Tāds pat iespaids ir katrai ārējai pārmaiņai, kas pārtrauc parasto kārtību vai gaitu.

c. **Vienmuļīgi un vienmēr atkārtoti ārēji kairieni uzmanību nogurdina un padara vājāku.** Vienmuļība nokauj uzmanību. Tas tas ikdienībā, zinātnē, audzināšanā. Bērns iemieg, auklei vienmuļīgi dziedot, melderis iemieg, dzirnavām vienmuļīgi grūn, publika žāvājas un aizmieg, vienmuļīgu, monotonu runātāju klausoties. Tāpat nodrāsta patiesība, nodrāstas teorijas vai pamācības paliek neinteresantas un garlaicīgas. Dvēsele alkst pēc kā jauna. Darboties grib arī jauni nervu centri un vecie atpūsties. Dvēsele grib pārmaiņu. Uzmanība — jaunu vērojumu.

Nav ilgas un spilgtas uzmanības vienā virzienā. Neva psihi ilgi nodarbināt, piem. tikai ar matematiku vai valodām Gars nogurst. Uzmanība atslābst. Kamdēļ? Nodarbināti tie vienī un tie paši nervu centri. Viņi nogurst. Viņos enerģija izsīkst. Šis nogurums parādās neuzmanībā un nogurumā. No gurusos nervu centrus vajag atpūtināt. To daram, uzmanību vērsot uz citu pusi. Piem. pēc matematikas var nodarboties ar valodām, vēsturi, literatūru vai citiem priekšmetiem. Tikai tādi pārmaiņa darbus darīs interesantus un sekmīgus, novērsīs uzmanību un nogurumu.

d. **Kustoši priekšmeti vairāk ierosina uzmanību nekā mierā stāvoši.** Pilsētā visvairāk vēribas uz sevi vērs kustošās reklamas, kustošie priekšmeti, kas izstādīti skatu logos. Tāpat dabā drīzāk ievērojam skrejošu putnu, zaķi, krītošu meteoru pie zvaigžņotas debess u. t. t.

Sevišķi pret kustībām vērīgs bērns. Skolnieki vairāk uzmana to, ko skolotājs dara, mazāk to, ko viņš runā.

e. **Jaunas, neparastas lietas, parādības, situācijas.** Pilsētā uz ielas drīz uz sevi griež vēribu jaunas modes, cilvēki neparastos kostimos, nodegusi māja u. c.; dzīvokli — pārgrupētas istabas lietas u. t. t.

f. **Bieža atkārtošanās.** Ja vienu un to pašu vārdu mūsu tuvumā vairāk reiz atkārtoti, mēs sākam tam piegriest vēribu. Turpretim, ja atkārtošana turpinās pārāk ilgi, tad psiche pierod un uzmanība atslābst.

2. Uzmanības sakars ar interesi un jūtām.

a. **Interese un uzmanība.** Interese ir uzmanības pamats, uzmanības māte. Viņa visātrāk uzmanībai atdara acis. Pret interesantām lietām uzmanība visvērigāka un jūtīgāka.

Bērna uzmanība ir modrīga pret interesantām rotaļām, skolnieka uzmanība pret interesantu stundu, interesantu priekšmetu vai lasamo vielu u. t. t. Intereses modināšana viens no uzmanības vērā liekamiem noteikumiem.

b. **Spēcīgas jūtas.** Viss tas, kas spēji ierosina jūtas, līdz ar to ierosina arī uzmanību. Sāpīgam dūrienam, bites dzēlumam, zobu sāpēm uzmanība gaļām netiek. Tāpat prieka vai bēdu vēsts uz vietas liek uzmanībai novērsties no regulārās darba gaitas un piegriesties šim prieka vai bēdu vēstīm.

c. **Personīgais labums (intereses) un uzmanība.** Uzmanība vienmēr modrīga pret tām lietām un parādībām, kuŗas saistītas ar cilvēka „es“, ar viņa labumu, viņa materialajām, garīgām un citām interesēm. Cilvēks uzmanīgs pret visu, kas apdraud viņa mantu, godu, labo slavu etc.

3. Uzmanība un iedzimtās spējas.

Uzmanība ar savām daudzām un dažādajām kvalitātēm atkarājas arī no iedzimtības. Jo bagātākas cilvēka gara dāvanas vispār, jo bagātāka arī uzmanība ar savām pozitīvajām īpašībām: intensitāti, koncentrācijas spēju, ilgumu, stabilitāti u. c. Par cilvēku, kas visur izklaidīgs, varam droši teikt, ka viņš nav garā bagāts, ka daba nav bijusi devīga pret to. Starp gara spējām un uzmanību — tiešs samērs. Jo spēcīgāks gars, jo spēcīgāka

uzmanība, un otrādi. Šinī ziņā vienā galā stāv ģenijs, otrā — idiots, pa vidu talanti un ikdienas cilvēki. Idiotam trūkst uzmanības, lai tas izlasītu vai izrunātu līdz galam vienu teikumu. Ģenija uzmanība var kavēties pie vienas pamatdomas dienām, nedēļām, mēnešiem, gadiem un radīt lielus darbus. Daži pat domā, ka ģenijs nav cits nekā koncentrēta uzmanība. Patiesībā gan ir otrādi. Ne uzmanība rada ģeniju, bet ģenijs rada uzmanību. Šāda uzmanība ir viņa vareno spēju, viņa lielās gara enerģijas rezultāts jeb sekas.

4. Uzmanības fizioloģiskie faktori.

a. **Organisma vispārējais stāvoklis un uzmanība.** Gluži tāpat kā iedzimtas spējas un talants, arī vispārējais fizisko spēku krājums un acumirkļīgais stāvoklis nosaka uzmanību. Spēcīgam, veselam un spīgtam organismam arī gars vispār un uzmanība spīgtā. Ja organismam uzbrūk slimības, fiziskas ciešanas, mazasinība, tad arī uzmanība tiek vājāka. Bet ja tas tā, tad gluži dabīgi, ka visi tie faktori un apstākļi, kas organismu dara veselu un spīgtu, arī uzmanību veicina.

b. **Barības iespaids uz uzmanību.** Barība ir organisma kurinamais materials. Viņa dod vielas asinīm, asinis bažo visu organismu un arī smadzenes un nervu sistemu. Ja barība slihta un nepietiekoša, organisms tiek vārgs, mazasinīgs un gars nervozs, neuzmanīgs.

c. **Gaisa iespaids.** Svaigs gaiss ir otrs organisma barības krājums. Āsinīm tīroties, vajag skābekļa. Skābeklis ir gaisā. Svaigs, ar skābekli bagāts gaiss tīra asinis, dara tās bagātas ar skābekli un spējīgas organismu un nervu sistemu bažot. Pieaugušam cilvēkam vajag ap 3000 kub. pēdu svaiga gaisa stundā jeb 50 kub. pēdu minūtē. Tikai tad var tikt uzturēta spīgtā uzmanība un spīgts gars vispārī. Slikts gaiss, bez skābekļa, skolas telpās, auditorijās, sapulces vietās, ātri nogurdina publiku un padara to neuzmanīgu. Gaisu padarot svaigāku, uzmanība tiek labāka.

d. **Organisma fiziskā vingrināšana.** Dzīvības vispārējais likums ir tas, ka visam organismam un katram organam jātiek mēreni nodarbinātam un vingrinātam, lai viss organisms turētos spīgts. Ja organismu fiziski nevingrina un nedarbina, muskuļi atslābst, asinis rīnko vājāk un vājāk tīrās. Līdz ar to nenovēršami vājāk strādā arī uzmanība.

e. **Miegs un atpūta.** Organisms un gars prasa ne tikai darbu, bet arī atpūtu. Ja atpūtas nav, nav arī sekmīgas gara darbības un spīgtas uzmanības. Lai miesai un garam dotu atpūtu, vajadzīgs miegs. Pieaugušam normalam organismam vajag

ne mazāk kā 7 stundas miega uz katrām 24 stundām. Bērniem, mazasinīgiem miega vajag vairāk. Nepietiekoši izgulējies cilvēks žāvājas un ir neuzmanīgs. Pietiekošu uzmanību iegūst tikai pēc pietiekošas atpūtas miegā.

f. Reibinoši—dzērieni un uzbudinošas vielas, kā piem. alkohols, tabaka, opijs, hasišs, stipra tēja un kafija un citas vielas, kas uzbudina un posta nervu sistemu, posta un mazina arī uzmanības vispārējo intensivitāti, kaut arī tie uz brīdi uzmanību mākslīgi uzkurina un paasina.

5. Uzmanības psihiskie faktori.

Uzmanība nedarbojas viena, bet tā darbojas sabiedrībā un sadraudzībā ar citām psihiskām rošībām. Tamdēļ viņa savā darbībā arī no tām atkarīga. Tā piem. uzmanība atkarīga no jūtām, domām, apzinīgas gribas.

Spēcīgas jūtas un emocijas var uzmanību uz sevi ātri vērst, bet arī tikpat ātri novērst no darāmā darba. Lieli prieki vai bēdas, spēcīgi savīļnodami gara pasauli, paņem uzmanību sev. Darba uzmanība no jūtu vētrām jāsargā.

Liela loma uzmanības darbībā pieder gribai. Instinktīvā un bezgribas uzmanība nav ilga. Ja nopietns darbs prasa ilgu uzmanību, tad uzmanību darbā tur apzinīga griba. Griba piespiež uzmanību darbā palikt, kaut arī viņa tiecas no tā prom. Lielāks darbs veicams tikai ar apzinīgās gribas palīdzību.

Tāpat sava loma uzmanības darbībā piekrīt domai, kuļa uzmanībai piegādā jaunas interesantas asociācijas, pārmaiņas un palīdz tai vieglāk vilkt darba jūgu.

VI. Uzmanības pedagoģiskais aspekts.

A. Bērna uzmanība.

Jēdzienu par bērna uzmanības attīstību jau gūvām, runājot par bērna intereses attīstību, jo uzmanība ar interesi vienmēr uz ciešāko saistītas. Te atzīmēsim tikai bērna uzmanības īpatnības.

Uzmanības darbība pie bērna parādās jau ļoti agri, bet bērna uzmanība krasi nošķīras no pieauguša cilvēka uzmanības.

1. Bērnā viņa pirmos dzīvības gados darbojas galvenā kārtā vai gandrīz vienīgi sensorialā, instinktīvā un bezgribas uzmanības.

Bērna uzmanība palīdz maņām tvert tālākai attīstībai vajadzīgos maņījumus jeb sajūtas. Daba to tā iekārtojusi, lai bērns pēc iespējas daudz gūtu pieredzējumu materiāla.

Uzmanība šos iespaidus un manījumus tver instinktīvi bez kāda nodoma, apzinīga nolūka, bez sistēmas, bez sevišķas kārtības, tā, kā viņi nāk.

2. Bērna uzmanības intensitāte ir vāja un viņas ilgums mazs. Bērna uzmanība klejo no viena objekta uz otru, no vienas parādības uz otru, nekur ilgi nekavēdamās, nekur nepiespiezdamās, nenogrimdama. Tamdēļ nepareizi būtu no bērna prasīt tādu nodarbošanos, kur vajadzīga ilgāka uzmanība: bērns to vienkārši nevar izpildīt, pateicoties savām psihes īpašībām.

3. Bērna uzmanības stabilitāte maza, tāpat uzmanības pretošanās traucējumiem. Šī īpašība tikai iepriekšēja principa turpinājums. Kad bērna uzmanību arī satīstījusi kāda rotaļa vai cita lietiņa, tad zem nākamā iespaida bērns atkal rotaļu noņem un piegriežas jaunajam iespaidam. Viņa uzmanība vēl nemāk pretoties traucēkliem un savu eksistenci aizstāvēt.

4. Bērna uzmanības apjoms mazāks kā liela cilvēka. Tā piem. 6 g. vecs bērns var vienreizīgi uzvert 2—3 elementus, 12 g. vecs bērns — 3—4 elementus jeb objektus un 14 g. vecs — 5 objektus, pieaudzis — 4—6 objektus.

5. Bērnam spējāka dinamiskā kā statiskā uzmanība. Bērna uzmanību vada vienmēr jauni impulsi, jauni iespāidi. Ko viņš vienu brīdi apņēmis un sācis darīt, to viņš atkal drīzi atmet. Un ja arī bērns ko izdara tādu, kas prasa garāku darbības posmu (piem. mācīšanās ilgāku laiku skolā), tad tas nav viņa vienreizējas apņemšanās rezultāts, bet gan daudzu impulsu sekas, kuņi (impulsi) nenāk no paša bērna psihes, bet gan no citurienes: vecākiem, skolotājiem u. t. t.

B. Uzmanības audzināšanas gaitā.

Uzmanībai gara dzīvī liela nozīme. Viņa ir viens no pamat-akmeņiem visai intelekta ēkai. Ja nebūtu uzmanības, tad galvā nebūtu nevienas idejas, nevienas domas, jo psihe nevarētu tad ār pasaules iespāidus uzņemt. Uzmanība palīdz psīchei sajūtas pārvērst par noskārtumiem, idejām domām. Uzmanība palīdz atmiņai iespāidus fiksēt, noglabāt un atdarināt tos. Uzmanība palīdz arī domāšanas un fantāzijas darbībai.

Uzmanības loma sevišķi redzama audzināšanas darbā, piem. skolā. Ja klasē nav uzmanības, tad lielais vairums no skolotāja darba zūd.

Uzmanībai audzināšanas gaitā 3 aspekti: a) uzmanības saudzēšana, b) uzmanības attīstīšana un c) uzmanības sekmīga izlieošana audzināšanas darbā.

1. Uzmanības saudzēšana.

Rūpējoties par uzmanību — tas ir pirmais, kas jādara. Vispirms ir jāpasargā dabas dotais uzmanības pamatkapitāls no nevajadzīgas izšķērdības, un tikai tad var būt runa par šī kapitāla pavairošanu un palielināšanu.

Un kas jādara, lai uzmanību saudzētu?

Te vispirms jāņem vērā tie dažādie noteikumi, no kuriem uzmanība atkarīga. Šie noteikumi jau indirekti runā par uzmanības saudzēšanu.

a. **Veselības un organisma fizisko spēku saudzēšana.** Lai sargātu uzmanību, tad vispirms vajag sargāt visu mūsu organismu no ievainojumiem, slimībām un visa tāda, kas var mazināt viņa vispārējo spēku krājumu. Tālāk: jā rūpējas par pietiekošu barību, labu gaisu, pietiekošu miegu, pienācīgu organisma vingrināšanu, izvairīties no kaitīgiem dzērieniem, jo viss, kas tur organismu kārtībā, tur arī uzmanību kārtībā. Un otrādi: viss, kas postā organismu un fizisko spēku krājumu, postā arī uzmanību.

b. **Jāsargā uzmanība no pārpūlēšanas.** Nogurušo uzmanību jāatpūstina. Šādu atpūstināšanu panākam divējādā ceļā: a) virzot uzmanību uz citiem priekšmetiem un iespaidiem, b) dodot viņai mieru un rīcības brīvību. Un atsvabinātai uzmanībai ir savi paņēmieni atpūsties. Tā nemanot klist tur, kur viņai interesanti. Bet kur tā klist, un kā viņa klist, to redzam, dodot „domām vaļu“.

c. **Sevišķi jāpasargājas pārpūlēt bērna uzmanību.** Bērna uzmanība vēl vispār vāja, bet viņa voluntārā jeb apzinīgās gribas uzmanība ap 7. vai 8. gadu vēl tikai dīgli. Ja šim vārigam uzmanības stādam uzķrauj nesamērīgi smagu darbu (piem. nogurdina to ar abstrakto domāšanu), tad sekas ir ļoti ļaunas. Garīgais darbs jāpieskaņo bērna spējām un viņa psihiskās darbības īpatnībām.

2. Uzmanības attīstīšana.

Iekams runā par uzmanības attīstību, vispirms jāpaujautā: ko nozīmē uzmanību attīstīt?

Uzmanību attīstīt nozīmē kultivēt un izkopt uzmanības pozitīvās un derīgās īpašības. Un kādas ir šīs īpašības? Galvenās no uzmanības vēlamajām un pozitīvajām īpašībām ir: 1) intensitāte, 2) koncentrēšanās spēja, 3) uzmanības izturība un ilgums, 4) stabilitāte jeb uzmanības spēja pretoties traucējumiem, 5) nepārtrauktība un spēja izpildīt reiz lemtos apņemšanos (statiskā uzmanība).

Nevēlamas ir taisni pretējas īpašības: uzmanības nespēks, vāja koncentrēšanās spēja, izklaidība, nepastāvība u. t. t.

Runājot par uzmanības attīstību, vērā ņemami galvenie kārtā divi uzmanības veidi: 1) instinktīvā un bezgribas uzmanība un 2) volutarā jeb apzinīgās gribas uzmanība.

Instinktīvā un bezgribas (pasīvā) uzmanība ir jau dabā dota balva. Dažādiem apdāvinājumiem arī bezgribas, pasīvas uzmanība ir dažāda: vieniem vairāk, otriem mazāk intensīva un koncentrēšanās spējīga.

Arī attīstības gaitu šai uzmanībai daba jau lielā mērā nospraudusi: viņas galvenais attīstības laukmets ir bērnība.

Bērnībā instinktīvai resp. bezgribas uzmanībai ir savi attīstības posmi: agrā bērnībā viņa vājāka, nekā vēlāk, bērnam pieaugot.

Citādi tas ir ar apzinīgās gribas jeb volutarāro uzmanību. Tā lielā mērā jau ir audzināšanas produkts. Viņas pamatā zināms, ir instinktīva uzmanība, no kuņas viņa attīstās un izveidojas ar gribas palīdzību. Un kas darāms, lai volutarāro uzmanību izkoptu?

Galvenais faktors volutarās uzmanības attīstībā ir uzmanības darbināšana. Tikai darbinot un darbā iesašinoties, tā tiek bagātāka savām pozitīvajām īpašībām.

Šai darbināšanas gaitā ļoti redzama loma pieder skolai, kur visvairāk ir vajadzīgs bērnam viņa volutarāro uzmanību darbināt. Noklausīties stundas gaitā, stundas sagatavot — viss tas prasa jau volutarās uzmanības darbināšanu.

Sava loma volutarās gribas attīstīšanā piekrīt arī muskuļu kustībām: stundas gaitā bērnam viņas jāsavaldā, jāsed mierīgi, jāsed taisni, jālūkojas uz skolotāju u. t. t. Viss tas prasa gribas darbību un viss tas palīdz arī uzmanību attīstīt.

Arī stabilāka tiek bērna uzmanība. Skolas gaitas sākumā bērna uzmanība vēl lokās kā niedrite no katras mazākās vēsmiņas.

Ap 13. vai 14. gadu uzmanība jau tiek stabilāka, stingrāka. Un šinī ziņā atkal liela loma mācības gaitai: viņā bērns mācās kaņot ar dažādiem uzmanību novērsošiem faktoriem, tiklab skolā, kā mājā. Šie visi iespaidi uzbrūk bērnam pie grāmatas saistītai uzmanībai, bērnam šie uzbrukumi jāatvairā un atvairot tiek stingrāka volutarās uzmanības atvairīšanas spēja.

Kaut arī svarīgs audzināšanas princips ir bērnam skolas darbu padarīt pēc iespējas interesantu, lai uzmanībai būtu vieglāk darboties, tad tomēr nevēlama būtu atkal tāda mācības gaita, kur tikai vieglais dabiskās intereses plūdums vien saistītu uzmanību. Pēdējā gadījumā bērns nedabūtu vingrināt savu volutarāro uzmanību, un dzīves skola viņu bargi pārsteigtu. Vislabākais, zināms, mācības gaitu iekārtot tā, kā šī gaita iet

interesanti, bet netrūkst arī momentu, kur vajadzīgs uzmanību ar gribas spēku saistīt un likt darbu darīt.

Līdzekli, kā voluntaro uzmanību darbā iejūgt, jau ir dažādi. No šiem līdzekļiem interese ir tas vispatīkamākais un pavēle, draudi — visnepatīkamākais līdzeklis. Labāk gan izvēlēties tādus līdzekļus, kuŗi tuvāk stāv interesei un tālāk draudiem. Tādi līdzekļi ir piem. uzslava, godkāriba, ziņkāriba, eksperimentēšanas instinkts, vāksšanas instinkts un citu bērna dabisko tieksmju palīgā aicināšana.

Tā tad svarīgākās patiesībās par uzmanības attīstīšanu ir šādas:

1. Jārūpējas par uzmanības pozitīvo, derīgo īpašību kultivēšanu un izkopšanu.

2. Agrā bērnībā līdz pat 8. vai 10. dzīvības gadam jādarbina galvenā kārtā instinktīvā, bezgribas uzmanība.

3. Instinktīvā uzmanība pati no dabas ir pietiekoši rosīga, nevajag tikai viņas darbībai aizkrustot ceļu.

4. Padarot vērojamās īstenības lauku plašāku, plašāka un intensīvāka tiek arī dabiskās uzmanības darbība.

5. Sevišķa vērība piegriežama volutarās jeb gribas uzmanības attīstībai, jo dzīvē viņai piekrit lielāka loma, nekā dabiskai uzmanībai.

6. Voluntaro jeb gribas uzmanību vingrina darbinot.

7. Volutarās uzmanības darbināšanu vislabāk izdarīt interesei atmosferā, bet reizēm jālieto arī piespiešanās.

8. Jākultivē koncentrēšanās spēja, jo koncentrēšanās vienā darbā tomēr labāka par izklaidus darbību desmit darbos.

9. Jāvingrina uzmanības spēja trauceklus atvairīt un būt stabilai.

3. Uzmanības izlietošana mācības gaitā.

Uzmanība — viens no lielākiem audzināšanas palīgiem. Bet ļoti daudz atkarājas arī no tā, kā uzmanību izlieto.

Runājot par uzmanības lietderīgu izlietošanu vērā ņemami šādi jautājumi: 1) kādi no uzmanības veidiem visvairāk izlietojami? 2) Kādām uzmanības īpašībām visvairāk vērība piegriežama, 3) Kā uzmanība vissekmīgāk darbojas un vismazāk pagurst?

Audzināšanas darbā lietojami visi uzmanības veidi, tikai katrs savā vietā, laikā un apstākļos.

Dabiskā jeb bezgribas uzmanība vērā ņemama bērnības laikmetā līdz apmēram 11. vai 12. dzīvības gadam, kad uzmanība jau tiek stabilāka. Bet darbinot šo uzmanību vienmēr jārēķinās ar viņas īpašībām, jāatmin, ka viņa ir sensualas dabas, ka viņa vismīļāk kavējas pie tiem pieredzējumiem, ko cilvēks gūst ar savām maņām: redzi, dzirdi, tausti u. t. t. Šī laikmeta uzmanības pamats ir interese pret konkrēto īstenību, un audzi-

nāšanā tamdēļ jāizlieto pazīstamais uzskatāmības princips. Velti šīnī laikmetā bērnu mocīt ar abstraktām lietām: voluntara un iekšēja uzmanība tam tikai dīgļi.

Bet darbinot bērna dabisko uzmanību, gan jācenšas to darbināt intereses atmosferā, jo piespiesta uzmanība drīz nogurst un drīz tā kā tā aizklīst prom.

Kā radīt šo intereses atmosferu?

Bez jau minētā uzskatāmības principa vēl vērā ņemama bērna apersepcija, viņa tieksmju un instinktu pasaule.

Nepazīstamās lietas jāsaista ar bērnam jau pazīstamām, bet vecām, pārāk pazīstamām un apnikušām lietām jāatrod jauns apgaismojums; bez tam jāizmanto bērna būvēšanas, pašdarbības, rotaļu un citi derīgie instinkti.

Tikai intereses atmosferā darbināta, dabiskā uzmanība sekmīgi kalpos un līdzēs audzināšanas darbā.

Voluntarā uzmanība ir labs audzināšanas, intelekta izkopšanas līdzeklis tad, kad bērnam jau tiek vingrāka abstraktā domāšana (pēc apm. 12. dz. gada), kad viņš sāk nodarboties ar abstrakto zinātņu mācīšanos. Bet arī tad dabiskā uzmanība un interese ar konkrētu īstenību cik vien iespējams talkā aicināma, ilustrējot abstraktās zinātnes patiesības. Tad voluntarā uzmanība mazāk pagurs un ilgāk darbosies.

Vēl no uzmanības veidiem liels palīgs audzināšanas darbā ir gaidošā uzmanība.

Šīnī uzmanībā ņem dzīvu dalību arī tādi faktori, kā ziņkāriba uz to, kam jānāk, vai kas īsti varētu nākt. Minēšana, paredzēšana, iespiešanās nākotnē, varbūtība vienmēr ir spēcīgas dziņas cilvēka dvēselē.

Gaidošās uzmanības stāvoklī bērns sēd itin kā ar jautājumu dvēselē un slāpst pēc atbildes, pamatīgi un rūpīgi šai atbildei savā dvēselē sagatavodams vietu.

Kad gaidošā uzmanība apmierināta, kad atbilde saņemta, tad bērns to it kā apmiļo un kā dārgu mantu noglabā savā atmiņā. Bez tam darbs padarīts viegli un patīkami, it kā bez pūlēm.

4. Slēdzieni.

1. Audzināšanas darbā talkā ņemami pēc iespējas visi uzmanības veidi atkarībā no bērna vecuma un audzināšanas darba īpatnējiem apstākļiem.

2. Darbinot dabisko jeb bezgribās uzmanību, viņa jāuztur vienīgi vai vismāz galvenā kārtā ar bērnam interesanto vielu no konkrētās īstenības.

3. Voluntara uzmanība ir viens no audzināšanas līdzekļiem vēlākam laikam.

4. Gaidošā uzmanība ir derīgs garīga darba noteikums vienmēr un pie visāda vecuma bērniem.

5. Uzmanība nav pārpūlējama, bet nogurumam iestājoties tā jāatpūtina, tikai tad viņa sekmīgi var darboties.

6. Uzmanību darbinot, vienmēr jārēķinās ar uzmanības likumiem un noteikumiem: labvēlīgos apstākļos tā vienmēr darbosies sekmīgāki, nelabvēlīgos vājāki.

7. Izlietojot bērna uzmanību skolas darbā pēc iespējas jārēķinās ar bērna spējām un viņa uzmanības individualajām īpašībām.

8. Vissekmīgāki uzmanība darbojas tad, ja viņai var dot iespēju darboties taniļ laukā, priekš kuŗa ir iedzimtas spējas.

9. Pieauguŗiem uzmanība vissekmīgāki darbojas sava aroda sferā.

VIII. Percepcija jeb nojauta.

1. Percepcijas jēdziens.

Percepcija — viens no intelekta procesiem. Ar viņu intelekta jeb prāta darbība sākas. Viņa turpina to darbū, ko maņas sāk. Maņas ārpasaules kairienus tver, nojauta viņus izprot un iztulko.

Maņa ir gan psihiska darbība, bet prāta darbība vēl ta nav. Viņa nav ne atziņa, ne ideja, ne doma. Manījumi jeb sajūtas ir tikai materials, no kuŗa šis lietas tiek izstrādātas.

Ja sajūtas ir tikai materials, atziņas un idejas produkti, tad vajag būt kādam spēkam, kas ņo materialu par atziņām un idejām izstrādā. Tāds spēks ir, un tas ir — percepcija jeb nojauta. Piemērs:

Pieņemsim, mums parāda sārta ābolu. Bez nojautas šis ābols nav ābols. No parādītā ķermeņa mēs dabūjam tikai dažas sajūtas: mēs redzam sārta, apaļu plankumu. Tas ir viss. Ja percepcijas jeb nojautas nebūtu, tad sārtais plankums būtu un paliktu tikai sārts plankums, t. i. zinama redzes sajūtu grupa. Ābola mūsu apziņā nebūtu. Nojauta augšā minētās sajūtas iztulko par — ābolu. Tā tad percepcija jeb nojauta ir tā psihes īpašība jeb spēja, kas sajūtas iztulko par zinamiem objektiem (priekšmetiem un parādībām).

2. Nojautas process.

Bet kā sajūtas tiek par „lietām“ (zinams, tikai ņķietamām lietām, jo ārpasaules lietu, kā tadu, jau mūsu galvā nav)? Kā nojauta viņas pārstrādā?

Tas notiek, sajūtas saistot. Nojauŗot, patlaban novērojamā un tulkojamā sajūta tiek saistīta un kontaktā vesta ar agrāk

uzņemtām sajūtām. Viņas tiek salīdzinātas, t. i. starp viņām tiek atrastas līdzības un nelīdzības. Katra atziņa, katra ideja un doma ir tādas salīdzināšanas rezultāts. Katra ideja, katra doma ir relatīva, t. i. attiecīga, cēlusies no attiecināšanas, saistīšanas, salīdzināšanas (relācijas). Ja psihē būtu tikai viena vien ideja, atziņa tad arī nojauta nevarētu nekā radīt, jo nebūtu citu ideju — ar ko salīdzināt. Katra zināšana, katra prāta darbība sākas tikai tad, kas apziņā ir jau vairākas idejas, un percepcija jeb nojauta var sākt viņas savā starpā tiecināt, t. i. attiecināt. Par laimi, apziņā pagātnes sajūtu, ideju ir vienmēr lielāks krājums. Katru jaunuzņemto sajūtu percepcija noved šinī sabiedrībā, iepazīstina un salīdzina ar citām, agrāk uzņemtām sajūtām. Šis relācijas process ir nojautas process. Tanī sajūta tiek par „lietu“. Bet lieta viņa nav. Viņa ir lietas noskārtums. Lieta jeb objekts ir ārpusaulē. Psihē ir viņas noskārtums.

Tā tad: 1) sajūta ir apstrādājama materiāls; 2) percepcija (nojauta) ir tā spēja, kas šo materiālu apstrādā; 3) apstrādāšanas, nojautas process ir relācijas jeb salīdzināšanas, saistīšanas process; 4) procesa rezultāts ir — noskārtums.

3. Nojautas produkti jeb veidojumi.

Nojauta darbojas. Šai darbībai ir savas sekas, rezultāti. Šie rezultāti ir dažādi prāta produkti jeb veidojumi. Svarīgākie no viņiem ir: 1) noskārtumi, 2) atziņas, 3) idejas.

1. **Noskārtumi.** Kad nojauta zinamu priekšmetu iztulko par puķi, tad tas ir puķes noskārtums. Noskārtums ir zinama ārpusaulē objekta iztulkojums mūsu psihē ar nojautas palīdzību. Noskārtums ir tā sakot objektīvizēta nojauta, resp. nojauta — produkts, un kā pretstats nojautai — darbībai.

Par noskārtumu runā tad, kad ārējie kairieni vēl darbojas un sajūtas vēl pieplūst.

Noskārtumi ir dažādi. Galvenās noskārtumu grupas ir tādas pašas, kā sajūtu grupas: redzes, dzirdes, taustes u. t. t.

Vērā ņemot noskārtumu iegūšanas kārtību, var runāt par tiešiem un netiešiem noskārtumiem.

Tiešos noskārtumus par zinamu objektu dabūjam, tieši iztulkojot attiecīgu sajūtu (manījumu). Piem. tiešo noskārtumu par karstu dzelzi dabūjam, piedurdami tai pirkstu un sajuzdami karstumu.

Netiešos noskārtumus var saukt par atziņām.

2. **Atziņas.** Atziņa — netiešais jeb indirektais noskārtums. Netiešo noskārtumu dabū, vienu sajūtu iztulkojot caur otru. Piem. noskārtumu (atziņu) par dzelzs karstumu dabūjam arī bez pirksta pieduršanas, piem. redzot ka dzelzs ir sarkana nokaitēta.

Netiešais noskārtums jeb atziņa jau ir komplicētāks intelekta process kā tiešais noskārtums. Pie viņa lielāku dalību ņem domāšanas elements. Pie atziņas nākt grūtāk, kā pie vienkārša noskārtuma. Tamdēļ arī mēdz teikt: „Beidzot viņš nāca pie tādas atziņas,“ „Nu viņš atzīst gan, ka man taisnība,“ „Viņš atzīst savu kļūdu“ u. t. t.

Pie atziņas nākam ne uz reizi. To gūstam tikai pēc zināma pārdomāšanas brīža.

Tā tad atziņa ir sarežģītāks noskārtums, un noskārtums vienkārša atziņa. Tā var formulēt atziņas un noskārtuma attiecības.

3. Ideja. Ideja ir trešais percepcijas jeb nojautas veidojums. Bet kas ir ideja? Vispirms lai runā piemērs.

Lūk zīmulis. Patlaban aplūkojam to. Nojauta iztulko no viņa saņemtās sajūtas. Šī iztulkojuma rezultāts ir noskārtums — zīmulis.

Tad zīmuli iebāžam kabatā un izejam, teiksim, uz ielas. Vairs zīmuļa neredzam, bet atceramies. Prātā mums tikai viņa „bilde“. Tā — zīmuļa ideja.

Un starpība starp noskārtumu un ideju?

Noskārtuma gadījumā darbojas maņas organi. Psiche jūt šos manījumus un tieši ar viņiem rīkojas.

Kad prāts skata ideju, tad nedarbojas neviens maņas organs ap minēto priekšmetu, sajūtas patlaban neieplūst, bet iespaidi apziņā nāk no iekšienes, no psiches, no atmiņas. Ideja ir bijušais noskārtums, tāpat kā noskārtums bijusē sajūta. Ideja ir atmiņā noglabātais un atkal atdzemdinātais jeb atjaunotais atskārtums. Atskārtumi un atziņa — patlaban dzimstošā ideja. Tie pieredzējumi, kuŗi mums jau glabājas atmiņā, kā piem. zirgs, aita, koks, akmens, māja u. c., ir nevis vairs noskārtumi, bet idejas. Un ar idejām rīkojas nojauta, atziņas vai noskārtuma procesā. Kad prāts saņem jaunas sajūtas no ār pasaules un sāk tās tulkot, izskaidrot, izzināt, tad tiek palīgā sauktas jau atmiņā esošās idejas, ar tām tiek jaunuzņemtās sajūtas salīdzinātas, un tikai tad ronas — noskārtums. Tā tad pie noskārtuma dzimšanas stāv idejas, kā bijušie noskārtumi, un jaunie noskārtumi parasti pēc maz acumirkļiem pārvēršas jaunās idejās, kuŗas pievienojas jau esošam ideju pūlim.

Runājot par idejām, parasti domā tā sauktās „augstās idejas“: taisnības, patiesības, brālības, vienlīdzības un tām līdzīgas. Bet psihologs ar tādu pat tiesību runā par zirga, suņa, bērza, ozola u. t. l. idejām.

Ideju šķiras. Šķirojot idejas pēc tiem plašākiem objektu un parādību laukiem, no kuŗiem viņas ņem, idejas sadala: substantīvās (lietu), atributīvās (ipašību) un attiecību idejās.

Substantīvās ir lietu, priekšmetu idejas, kā piem. galds, koks, māja, lietus, vaļavīksna u. t. t. Atributīvās ir īpašību idejas, kā piem. balts, melns, labs, ļauns, skaidrs, glīts u. c. Attiecību idejas pauž dažādas attiecības, kā: pie, uz, apakšā, augšā, te, tur, citur u. c.

Nemot par pamatu ideju strukturu jeb būvi, idejas iedala: 1) vienkāršās un 2) sarežģītās. Vienkāršās ir tādas, kuŗas izsaka kādu vienu lietu vai īpašību. Piem. lampa, māja, zīmulis, balts u. t. t. Sarežģītās idejas ir tādas, kuŗas cēlušās jau ilgākā domāšanas procesā, kā piem. ticība, skaistums, patiesība, māksla, zinātne, tikumība u. c. Viņas pēc savas būves nav vienkāršas.

Vēl mēdz runāt par konkrētām un abstraktām idejām. Konkrētās ir materialo objektu, lietu, priekšmetu idejas, piem. galds, māja, koks. Abstraktās — īpašību, atributu idejas: saldums, maigums, skaistums, čaklums u. c. Viņas cēlušās abstrakcijas jeb domāšanas ceļā, atdalot domās priekšmetiem viņu īpašības un domājot tās atsevišķi. Dabā piem. nav ne baltuma, ne melnuma, bet ir balti un melni priekšmeti. Tāpat nav čakluma, bet ir čakli cilvēki.

Ideju skaits. No augšā sacītā redzam, ka ideju nav mazums. Bet vai ideju daudzumu cilvēka psihē varētu arī aprēķināt? Ja. Apmēram var. Kāds Amerikas psihologs aprēķina, ka vienkāršs, neizglītots cilvēks vai zemnieks savā ikdienas dzīvē rīkojas ar 3—5000 idejām. Zinātniekam ideju vajadzīgs jau ap 20,000.

Jēdzienu par ideju skaitu dabūjam no lietojamo vārdu skaita: gandrīz katru ideju mēs izpaužam ar zinamu vārdu. Tā tad ideju būs ne mazāk kā vārdu. Sajēgu par kādas tautas ideju krājumu dabūjam, pašķirstot šīs tautas pilnīgākās vārdnīcas. Lielākām tautām vārdu — tā tad arī ideju ir ap 100,000.

Ideju skaits, zinams, nav pastāvīgs. Kā atsevišķam cilvēkam, tā atsevišķām tautām ideju skaits līdz ar attīstību tiek lielāks. Mācītam cilvēkam vairāk ideju kā nemācītam, attīstītākām, kultūras tautām vairāk kā pirmatnes vai necivilizētām tautām.

Bērnām ideju, zinams, daudz mazāk, kā pieaugušām, arī pats ideju raksturs ir citāds.

4. Nojautas īpašības.

Nojauta nav visiem vienāda. Kā citām psihes spējām, tā arī šai ir savas īpatnības un dažādības.

1. **Nojautas ātrums.** Nojautas ātrums ir tas laiks, kuŗš zinama cilvēka psihēi vajadzīgs, lai zinamas sajūtas iztulktotu par noskārtumu. Jo ātrāk iztulkošana notiek, jo nojautu dēvē par ātrāku. Pretējā gadījumā — otrādi.

Piem. angļu rakstnieks Dikenss, reiz braukdams lielākā draugu sabiedrībā ar kuģi un tērzēdams, šad tad tik uzmet skatu krastiem, kuņiem kuģis slid gaŗām. Ar šiem viegli uzmostiem skatiem Dikensa nojautai pietika, lai notvertu un atmiņā iespiestu kādu purvainu apgabalu, kuŗu viņš vēlāk sīki apraksta kādā no saviem romaniem.

Ikdienas dzīvē cilvēku ar lēnu, gausu nojautu sauc par neapķērīgu; cilvēku ar ātru nojautu — par apķērīgu.

2. Nojautas plašums. Tā ir nojautas īpašība vienā brīdī gūt zinamu noskārtumu skaitu. Plaša nojauta gūst vairāk noskārtumu kā šaura. Augšā pievestais piemērs par Dikensu raksturo arī nojautas plašumu, jo īsā brīdī ir gūts arī daudz noskārtumu. Tāda plaša nojauta bijusi arī piem. krievu māksliniekiem Gogolim, Puškinam u. c. Nojautas plašums pamatojas uz uzmanības apjomu.

3. Nojautas smalkums. Tā ir nojautas īpašība uztvert un noskārst manījumus un iespaidus ar ļoti mazu intensitāti. Smalka nojauta dibinās jau pirmā kārtā uz smalkām maņām. Tā piem. cilvēks ar smalku maņu un nojautu uztver niecīgu starpību krāsās, skaņās un citos manījumos.

Smalka nojauta ir parasti ievērojamiem māksliniekiem, kuŗi tamdēļ redz īstenības pasaulē daudz tādas parādības, kuŗas ikdienas cilvēki neredz.

4. Nojautas dziļums. Tā ir nojauta, kas var nogremdēties īstenības pasaulē un redzēt vispār grūti noskārstamas lietas. Ja vērojamo iespaidu pasauli salīdzina ar dziļu ūdens strāvu, tad dziļa nojauta spēj nogremdēties pašos dziļumos.

Cilvēks ar dziļu noskāršanas spēju rod vecās lietās jaunus aspektus, kuŗus citi nav redzējuši (piem. Ņutona ābols). Lielī mākslinieki ikdienas īstenībā atklāj pavisam jaunas parādības, kuŗas citi nav mēcējuši redzēt.

Glūži tāpat dziļa nojauta spēj novērot lietu īsto būtību. Tā piem. Kuprins raksta par Čehovu: „Čehovs uz reizi tvēra visu cilvēku (t. i. cilvēku visā viņa visumā P. B.), novērtēja ātri un pareizi, it kā piedzīvojis ķimikis viņa relatīvo svaru, kvalitāti un kārtību, un tūlī arī zināja, kā ar diviem, trijiem vilcieniem raksturot viņa īsto būtību.“

5. Nojautas pareizība un noteiktība. Tā ir nojautas īpašība veidot idejas, kuŗas ir ļoti tuvas un līdzīgas īstiem noskārtumiem. Piem. daudzi mākslinieki zīmē zinama cilvēka portreju no atmiņas. Tas iespējams tamdēļ, ka viņi tō ļoti pareizi un eksakti novērojuši, noskārtojuši un iespieduši savā atmiņā.

5. Nojautas veidi un tipi.

1. **Ārējā nojauta.** Šī ir nojauta, kuŗa iztulko no ār pasaules uzņemtos manījumus jeb sajūtas. Šīs nojautas darba lauks: iztulko at ārējo maņu piegādātos materialus.

2. **Iekšējā nojauta.** Tā iztulko iekšējos pārdzīvojumus. Viņa savus skatus vērs uz iekšieni. Viņas apstrādājamā viela — citi psihiski pārdzīvojumi.

3. **Novērošana.** Novērošana ir percepcija (nojauta), kuŗā intensīvāki kā parasti darbojas interese, uzmanība, domāšana. Parasti novērošanā jau ir arī zinams mērķis un nolūks, ar kuŗu notiek novērošana, t. i. rūpīga un uzmanīga nojaušana.

Arī novērošana ir dažāda. Analizējošā novērošana ir zinātnieka novērošana. Viņš parādības aplūko, tās savā psihē analizēdams un klasificēdams.

4. **Gaidošā novērošana.** Tā sevišķus mērķus sev nesprauž, bet rūpīgi vēro visu to, kas maņu sferā nāk.

5. **Meklējošā novērošana** ir — pētošā novērošana. Te prāts jau iet pie īstenības ar zinamiem prasījumiem. Viņš meklē noskārst zinamas kategorijas, zinama veida parādības.

6. **Pasīvā un aktīvā novērošana.** Bez tam novērošana var būt aktīva un pasīva (ņemot šos jēdzienus relatīvā nozīmē, jo pilnīgi pasīvas novērošanas pavisam nevar būt). Pasīvā novērošana vēro tās parādības, kuŗām īstenība liek maņu sferā nākt; aktīvā novērošana pati tiecas pēc noskārstumiem. Gaidošā novērošana lielā mērā arī pasīva, kā mēr meklējošā — aktīva.

7. **Percepcijas tipu** ir tikpat daudz kā galveno maņu, tā piem. varam runāt par redzes percepciju, dzirdes, taustes percepciju u. t. t. Vienam cilvēkam spilgtāka ir redzes percepcija, otram dzirdes u. t. t.

6. Percepcijas (nojautas) noteikumi.

1. **Maņas organi un maņas.** Ja percepcija iztulko maņas, tad gluži dabīgi, ka viņa atkarīga no maņām un maņas organiem. Kad kādas maņas organs nav kārtībā, tam arī attiecīgā percepcija ir vai nu defektīva, vai viņas pavisam trūkst. Tā piemēram, cilvēkam, kas piedzimis aklus, pavisam nav redzes percepcijas, tāpat kā kurlam nav dzirdes percepcijas.

Ja redzes organi ir ar zinamiem defektiem (piem. daltonisms), tad arī redzes percepcijai nav attiecīgā asuma un smalkuma.

2. **Interese un uzmanība.** Ja spēcīga interese pret kādu īstenības sferu, tad percepcija tur vērīgāka un modrīgāka. Tā ilgāki vēro un vairāk redz.

Vēl tiešāks sakars nojautai ar uzmanību: jo aktivāka, intensīvāka un koncentrētāka uzmanība, jo vairāk ir iespējas un izdevības percepcijai veidot akuratus un spilgtus noskārtumus un idejas.

3. Domāšana. Viņai arī liela nozīme percepcijas procesā. Domāšana ap noskārtumu vai ideju auž jaunas asociācijas un padara pašu percepciju dziļāku un plašāku. Doma redz arī percepcijā zinamu nozīmi un pārvērš to par novērošanu ar zinamu nolūku. Doma percepcijai dod nozīmi un dzīvību.

4. Citi faktori. Vēl savu iespaidu uz percepciju atstāj arī atmiņa ar sevi uzkrātām ideju bagātībām; apersepcija — ar savu īpatnējo interesi, fantazija — ar saviem veidojumiem; jūtas — radīdamas zinamu tīkamu vai netīkamu jūtu atmosferu; organisma vispārējs stāvoklis un gara spirtums vai nogurums. Nogurumā, fiziska un garīga nespēka stāvoklī arī nojautai spārnī smagi.

VIII. Nojautas pedagoģiskais aspekts.

A. Bērna nojauta.

Ir starpība starp pieauguša cilvēka un bērna nojautu. Nojauta attīstās. Viselementārāka, visprimitīvākā, vismazāk attīstīta nojauta ir agrā bērnībā.

Šī vājā nojautas attīstība ir ciešā sakarā ar maņu attīstību. No Preiera un citu bērnības psiholoģijas pētnieku darbiem zinām, ka jaunpiedzimušam bērnam vajadzīgi 4—5 mēneši laika, iekams viņš iemācās un gūst iespēju pārvaldīt savu acu muskuļus un pagriezt aci uz skatamo priekšmetu. Bet nevar būt kaut cik apmierinošas redzes percepcijas, ja nevar vēl pietiekoši pārvaldīt to organu, kuŗš piegādā redzes sāļūtas.

Tāpat pāiet ilgāks laiks, kāmēr bērns iemas kaut cik novērtēt attālumus. (Kā redzējām, agrā bērnībā bērns sniedz roku tiklab pēc sveces, kā pēc mēneša.)

Tas pats jāsaka par skaņu, krāsu, laika un citiem noskārtumiem. Pat 6—7 gadus veci bērni vēl ļoti vāji izšķir krāsas.

Vācu psihologs Engelspergers un Ciglers pētīdami Minchenes pamatskolas, atraduši, ka 30% zēnu un 28% meiteņu nevarējuši pareizi izpazīt un nosaukt 4 galvenās krāsas.

Bērni vispār ir vēl ļoti vāji novērotāji. Kāds Amerikas psihologs min šādu gadījumu. Savā skolā, kur mācas diezgan daudz bērnu, viņš tiem jautā, vai visi tie redzējuši govīs. Izrādas, ka visi. Tālāk skolotājs griežas pie viņiem ar šādu priekšlikumu: „Es vēlētos redzēt, cik no jums zin, kur govij atrodas ausis: „Es vēlētos redzēt, priekš vai iepakaļ ragiem. Bet rokas lai virs vai apakš ragiem, priekš vai iepakaļ ragiem. Bet rokas lai

ceļ tikai tie skolnieki, kuŗi ir ar mīeru maksāt vienu dolaru labdarīgiem nolūkiem, ja atbilde būs nepareiza. Pacēlās tikai divas rokas. Viss lielais vairums tā tad nebij drošs par savām zināšanām, tie bij gan skatījuši, bet nebij redzējuši, nojautuši. Tie divi skolnieki, kas rokas pacēla, izrādas, bij govi zīmējuši un tādējādi bijuši spiesti govi pamatīgāki pastudēt un dažādo organu iekārtu ievērot.“

Arī liels vairums no pieaugušiem ir vāji novērotāji. Tā piem. kāds mākslinieks zin stāstīt, ka no apmēram 20 pieaugušām damām tikai dažas zinājušas aprakstīt, kādas viņu dzīvokli tapetes.

Vispārējie slēdzieni par bērna percepcijas jeb noskāršanas spēju šādi:

1. Kā visu maņu jūtīgums un smalkums bērnam mazāks kā pieaugušam, tā arī percepcijas jeb nojautas.

2. Bērna percepcijas spēja attīstās pamazām, pieaugot bērnam pašam un attīstoties viņa maņām.

3. Spējāk attīstās bērnam tie percepcijas tipi, kas saistīti ar viņa interesi.

4. Bērna vājāko un mazāk intensīvo percepciju nosaka arī tas apstāklis, ka bērnam vēl vāja volūntārā uzmanība un domāšana.

B. Percepcijas un novērošanas audzināšana.

1. Ko nozīmē percepciju un novērošanu audzināt?

Percepciju un novērošanu audzināt nozīmē kultivēt un attīstīt percepcijas pozitīvās īpašības. Tādas pozitīvas īpašības ir: 1) percepcijas ātrums, 2) akurātība un skaidrība, 3) percepcijas smalkums, 4) percepcijas plašums un vispusība, 5) perc. intensīvitāte un dziļums.

Percepcijas pilnīgāka un apzinīgāka forma ir — novērošana. Novērošana ir percepcija (noskāršanu gūšana) ar zināmu nolūku un pēc zināma plana.

2. Kā attīstīt percepciju un novērošanas spēju.

1. Percepcija jeb nojauta attīstama vispirms sakarā ar maņu attīstīšanu. Maņas ir percepcijas tiešākais un īstākais pamats. Skaidrus un akuratus noskāršanu var gūt tikai tad, kad maņas organi piegādā skaidrus un akuratus manījumus (sajūtas). Tamdēļ, pirmais, par ko audzinātājam jāgādā, ir lai audzēkņiem maņas organi būtu kārtībā.

Kad maņas ir kārtībā, tad var sākt attīstīt maņas un līdz ar viņām arī maņu iztulkošanu — percepciju.

Percepcijas attīstībā galvenais ir ierosināt intensīvāku uzmanības, domāšanas un maņu darbību. Bet kādiem paņēmieniem, ar kādām metodēm to praktiski labāk izdarīt?

a. **Salīdzināšana.** Salīdzināšana ir līdzību un nelīdzību atrašana dīvos vai vairākos priekšmetos un parādībās. Salīdzinot visdabiskāki noskārtumus un atziņas gūt. Salīdzinot attīstama arī bērna nojauta jeb noskāršanas spēja.

Sākumā salīdzināšana jāsāk viselementārākā veidā, t. i. tāda salīdzināšana, kur kontrasti viskrasākie, piem. jāmāca bērns rast starpību starp cietu un mīkstu, augstu un zemu, īsu un garu, baltu un melnu, mazākas izšķirības atstājot vēlākam laikam.

Salīdzināšanā ir divi aspekti: izšķirības rašana un līdzības rašana. Mācot nošķirt melnu no balta, cietu no mīksta vai šķidra — mācam bērnu zinamas parādības un kvalitātes vienu no otras nošķirt.

Līdzās nošķiršanas darbībai bērns jārādina arī rast līdzības, piem. starp divām baltām krāsām, diviem cietiem ķermeņiem u. t. t. Šinī procesā bērns mācās jau noteikti zinamas kvalitātes pazīt.

Lai bērnam nostiprinātu zinamu noskārtumu iegaumēšanu, tad nedrīkst skopoties ar atkārtošānu. Lai bērns skata vairāk reizes zinamu krāsu, formu etc., kāmēr vien viņš to jau skaidri pazīst.

Kad bērns ir iepazinies ar krasākām kvalitātēm, tad vajag pāriet jau uz mazāk krasām. Piem. kad bērns iepazinies ar sarkanu, dzeltenu, zilu krāsu, tad var to iepazīstināt ar sarkanīgu, dzeltenīgu, zilganu etc. krāsu, vārdu sakot — ar dažādām krāsu nokrāsām.

Visā šinī darbībā, zinams, nedrīkst bērnu pārpūlēt, un novērošanas, skatīšanas darbu vislabāk izdarīt, cik iespējams tuvu rotaļdarbībai, kuŗu bērns dara ar lielāku interesi un mazāk pagurst.

2. **Intereses ierosināšana un uzmanības koncentrēšana.** Bez maņu asināšanas, percepciju un novērošanu izkopjot, jāpiegriež vērība tam, lai radītu interesi pret zināmām parādībām, uz kuŗām tad dabiski psihe koncentrē savu uzmanību. Bet ar uzmanību aplūkotie priekšmeti un parādības psihē atspulgojas, kā skaidri, akurati noskārtumi un idejas.

Bet kādiem līdzekļiem radīt bērna interesi un likt viņa uzmanībai kā gaišiem saulstariem līt par zināmām parādībām un objektiem? Tie gan vairāk praktiskās pedagoģijas jautājumi. Te varam aprobežoties tikai ar nedaudziem aizrādījumiem.

a. **Aizrādījums un kopēja vērošana.** Kopēji vērojot zinamu priekšmetu klasē vai ekskursijā, bērns kopā ar audzinātāju un citiem bērniem to aplūko ar lielāku interesi un uzmanīgāki, kā būtu to viens darījis. Bieži vien vajadzīgs tikai skolotājam,

nekā nesakot, sākt pašam kādu priekšmetu rūpīgi aplūkot, kad bērni bez kāda aizrādījuma darīs to pašu. Priekšmetu kopīgā apskatot, bērni cits par citu centīsies atrast raksturīgākās iezīmes viņu interese un uzmanība darbosies ar pavairotu intensitāti.

b. **Zīmēšana un veidošana.** Vērošanu ir labi savienot ar darbību. Tāda ir dabiskā percepcijas attīstības gaita. Vērojot bērns ir vienmēr aktīvs; viņš ne tikai skata, viņš priekšmetus arī aptausta ar rokām, muti (mazs bērns); lielāki bērni ņem priekšmetus zīmēt, veidot no māliem, vaska, mīksta maizes u. c. vielām.

Labi ir šos rotaļ- un veidošanas instinktus izmantot arī pie percepcijas attīstīšanas.

Zīmējot zināmu priekšmetu (piem. zirgu), bērnam priekšmets jāaplūko uzmanīgāki kā parasts. Bez tam vēl bērns noteiktāk iepazīstās ar zināmām formām, ar daļu samēru u. t. t. Tas pats veidošanas darbā. Ja daļas nesamērīgas, formas nepareizas, te bagāta viela pārrunām un aizrādījumiem, pie kuriem tagad bērnam divkārtā interese.

c. **Redzētā aprakstīšana.** Lielākiem bērniem labi ir likt novēroto īstenību aprakstīt. Aprakstīšana ir zināmā mērā tas pats, kas zīmēšana: arī pie aprakstīšanas psihei jāstrādā intensīvāki, sevišķi atmiņai un domāšanai, kad priekšmets nav vairs acu priekšā.

Vispār — jāizvēlas tie līdzekļi, kas ierosina un veicina bērna pašdarbību un atmodina viņā snaudošos spēkus.

3. Laiks novērošanas attīstīšanai.

Novērošanas attīstīšanai vislabākais laiks ir līdz 18—20 gadam. Bet arī šinī laikā ir dažādi laikmeti katrs ar savām īpatnībām. Vācu psihologs L. Sterns atzīmē 4 tādus periodus:

Pirmais — lietu, objektu periods: tad bērns uztver galvenā kārtā tikai materialus objektus, kā: galdu, krēslu, gultu, suni, šūpuli u. t. t.

Otrais — darbības periods (ap 8 gadu). Tad bērns uztver galvenā kārtā dažādas cilvēka kustības un darbības.

Trešais — attiecību laikmets (ap 9. vai 10. gadu), kad bērns uztver starp lietām dažādas attiecības: telpas, laika, cēloniskās u. t. t.

Ceturtais — īpašību laikmets: tad lietas bērns uztver pēc viņu īpašībām.

Attīstot percepciju un novērošanu, arī jāturās šo laikmetu robežās un jāievēro viņu īpatnības. Pārlēkt kādu no šiem laikmetiem ir pedagoģiska kļūda, piem. sākot kultivēt attiecību novērošanu kādā no pirmajiem laikmetiem, vislabākā gadījumā var gūt tikai temporaras (uz īsu laiku) sekmes.

4. Materials jeb viela novērošanas izkopšanai.

Tā ir viela, uz kuŗu bērna uzmanība vēršamā, percepciju kultivējot. No šīs vielas vispirms jāatzīmē divas galvenās kategorijas: A) materialā apkārtne un B) garīgā.

Materialai apkārtnei novērošanas kultivēšanā piekrit pirmā un galvenā loma.

Tāda materiala apkārtne var būt dabiskā un kulturalā. Vispirms daba ar savām trim plašajām dabas valstīm: minerālu-metalu, augu un dzīvnieku valstīm, cik tur vien dažādības! Dzīvnieki ar viņu visdažādāko miesas būvi un ārējo tērpu; bagātā augu valsts ar stādu dažādo strukturu, viņu dīgšanu, augšanu, ziedēšanu, novīšanu; minerālu-metalu valsts ar dažādo metalu smagumu, cietumu vai mīkstumu, svaru, derīgumu, minerāļi ar savu kristālu visdažādākām formām.

Tad — daba šī jēdziena plašākā nozīmē: zvaigžņotā debess; saules un mēness kustības; saules lēkti un rieti; saules un mēness aptumšošanās; dienas un nakts, vakari un rīti; zeme un zemes virsus: upes, jūras, ezeri, purvi; kalni un lejas, līdzenumi un grāvas; pļavas un meži; gada laiki ar savām interesantajām pārmaiņām dabā u. t. t. u. t. t.

Vēl pie materialās apkārtnes pieder — materialā kultura, piem. uz laukiem: dažādas ēkas, darba rīki: arkli, ecešas, sprīguļi, lāpstas, abras, ratiņi, rati, ragavas etc. Pilsētā: ēkas, tilti, fabrikas, dzelzsceļi, mašīnas u. t. t.

Pie nematerialās apkārtnes pieder socialā iekārta, zinātne, reliģija, māksla u. t. t.

Runājot par vielas lietderību jāsaka, ka pirmos laikmetos galvenā vērība gan piegriežama materialai apkārtnei. Vēlākos laikmetos novērošanai ļoti bagātu vielu dōd arī nematerialā apkārtne, bet tad jau vajag mācēt vairāk strādāt ar prātu, ar domāšanu.

Pēdējā gadījumā atkal socialā un garīgā kultura ir bagātīga un pateicīga viela novērošanas attīstīšanai.

Vārdu sakot: viela novērošanas attīstīšanai ir visbagātākā visur: vajag tikai mācēt to izmantot. Bez tam vajag būt vienmēr un visur aktivam: iespējas ir daudz. Piem. tramvajā, vilcienā braucot, cilvēks var savu novērošanu asināt, pētot savus līdzbraucējus, vērojot viņu sejas izteiksmi, apģērbu, izturēšanos un cenšoties izprast viņu raksturu, psīchi vispār, viņu socialo stāvokli etc.

Nemot realo tiešamību un grāmatu, novērošanas attīstīšanā priekšroka gan vienmēr jādod ne grāmatai, bet realai īstenībai.

No zinātnēm un mācības priekšmetiem novērošanas attīstībā pirmā vieta pieder apkārtnes mācībai, tad dabas zinātnēm un ģeografijai.

Kad abstraktā domāšana pietiekoši attīstīta, tad novērošanas attīstīšanai var noderēt gandrīz kuŗa katra zinātnes nozare un viss mākslas lauks.

IX. Apercepcija.

1. Apercepcijas jēdziens.

A. Apercepcijas visvienkāršākais veids. Runājot par apercepcijas jēdzienu, jāatzīmē vispirms divi apercepcijas veidi un līdz ar to arī divi apercepcijas jēdzieni.

Savā visvienkāršākā veidā apercepcija pieder pie psihes pamatnoteikumiem, gluži tāpat, kā aktivitāte, interese, uzmanība.

Šīnī nozīmē apercepcija ir katras psihiskās darbības pamats. Un vispirms jau — percepcijas jeb nojautas.

Savā visvienkāršākā veidā apercepcija ir tā psihes īpašība, kuŗa dara iespējamu ideju saistīšanu. Ja šīs īpašības nebūtu, ja idejas nevarētu saistīt, tad arī nojauta nevarētu darboties, nevarētu uzņemtās sajūtas iztulkot, rast ārpausaules objektiem un parādībām nozīmi.

Lai apercepcija varētu darboties, vajadzīgs, ka psihē būtu zināms ideju krājums. Ar šo ideju krājumu apercepcija rīkojas, un tamdēļ šo ideju krājumu sauc par — apercepcijas masu.

Šī apercepcijas masa nosaka katras manītās sajūtas iztulkošanu par noskārtumu, atziņu, ideju. Bet pati apercepcijas masa atkarājas no tā, kādi pieredzējumi ir gūti un piesavināti.

B. Apercepcija viņas komplicētākā veidā. Šīnī nozīmē apercepcijas jēdzienu vairāk lieto. Un šīnī nozīmē apercepciju var apzīmēt, kā īpatnēju interesi, uztveri, nojautu. Tā sakam: „Katrs lietai pieiet ar savu apercepciju.“ Piem. galdnieks, aplūkodams kuplu koku, domā par to, kādi tur dēļi vai citi lietas koki iznāk; zemnieks — cik tur malkas; ādgēris — kāda kokam miza ādu raudzēšanai; gleznotājs — cik koks ir skaists un derīgs nogleznošanai u. t. t.

Tā tad apercepcija šīnī nozīmē ir psihes īpašība redzēt lietas un parādības zināmā īpatnējā gaismā, atkarībā no prātā jau esošo pieredzējumu un idejas krājuma (apercepcijas masas).

2. Apercepcijas darbība un viņas likumi.

Ko apercepcija dara? Kādi viņas darbības rezultāti? Kādi šīs darbības svarīgākie likumi?

1. Apercepcija izprot lietu un parādību jēgu, būtību (meaning). To psiche panāk ar apercepcijas palīdzību,

salīdzinot jaunuzņemtos noskārtumus un idejas ar jau esošām. Jēgu, izpratni dabū idejas saistot, vedot sakarā, pieredzējumus organizējot.

2. Neviens ār pasaules iespaids, ideja, noskārtums netiek mūsu psihē, iekams viņš nav savienojies ar kādu jau psihē esošu ideju grupu. Katra jaunuzņemta ideja atrod priekšā jau kādu paziņu, kuŗa to apsvaic kā draugu.

3. Katram cilvēkam ir sava īpatnēja apersepcijas masa, no kuŗas atkarājas turpmāko noskārtumu un ideju uzņemšana. Pašu apersepcijas masu nosaka savi īpatnēji faktori.

4. Katra cilvēka apersepcija resp. viņa apersepcijas masa nosaka viņa īpatnējo interesi un uzmanību. Piem. māksliniekam sava īpatnēja interese, zinātniekam sava, tirgonim sava, ārstam, pedagogam etc. sava.

5. Gūtos pieredzējumus cilvēks vienmēr piešķaņo apersepcijas masai. Tanī ziņā apersepcija rikojas, kā grieķu teikā Prokrusts, kuŗš visus savus viesus piemēroja savai gultai: kas bij par gaŗu, to nocirta īsāku, kas bij par īsu, pastiepa gaŗāku.

Apersepcija liek jaunas lietas un parādības vienmēr uzlūkot vecā gaismā.

Cilvēks ar zinamu pasaules uzskatu redz tikai lietas un parādības, kas saskan ar viņa pasaules uzskatu. Citas viņš vai nu neredz, vai piešķaņo savai gaumei.

6. Aplūkojot kādu jaunu priekšmetu vai parādību, cilvēks to mēdz apzīmēt ar kāda pazīstama priekšmeta nosaukumu. Piem. bērns, kuŗš pirmo reiz redz sniegu, to nosauks par cukuru, par baltiem tauriņiem, vilku viņš nosauks par suni, zvaigznes par svecītēm u. t. t. Kad Amerikas indiņi pirmo reiz ieraudzīja eiropiešu zēģeļu kuģus Hudzona upē, viņi tos noturēja par lieliem putniem un arī par tādiem nosauca. Polinezieši nosauca kapitana Kuka zirgus par cūkām u. t. t.

7. Pagātnes pieredzējumi padara cilvēku pret zināmām parādībām vai nu pusaklu vai pavisam aklu.

Piem. zemnieks, apceļodams kādu svešu zemi, labi novēros tur zemnieku dzīvi un visu to, kas attiecas uz zemkopību, bet maz ko redzēs, teiksim, no univerzītatū dzīves vai glezniecības un archeoloģijas. Kamdēļ? Viņam nav vajadzīgās apersepcijas, viņam nav ideju krājuma, kas alktu pēc radniecīgām idejām.

8. Ja gribam iepriekš zināt, kā lūkosies kāds cilvēks uz zinamu lietu vai parādību, tad mums jāzin šī cilvēka pieredzējumu vēsture, resp. viņa pagātne. Un arī otrādi: ja zinam cilvēka pagātni, tad varam jau iepriekš pateikt, kā viņš lūkosies uz zinamu parādību.

9. Ko cilvēks piesavinājies bērnībā un jaunībā, tas dara iespaidu uz visu viņa turpmāko dzīvi un darbību.

Bērnībā un jaunībā, dzīvojot zinamā apkārtņē un apstākļos, tiek iegūts zinama rakstura ideju un atziņu krājums. Šī prāte bagātība nu paliek par noteicēju varu turpmākā ideju izvēlē un iegūšanā. Tiek izvēlētas idejas, kuŗas radniecīgas jau esošam ideju krājumam. Bērnībā un jaunībā veidojas un nodibinas cilvēka pasaules uzskats, viņa ideāli un dzīves filozofija. Šī jaunībā iegūtā ideju bagātība ir tas psihiskais skelets, kuŗš nosaka visu turpmāko psihisko ķermeni. Ja kāda jauna patiesība vai teorija ar runā pretīm šim iegūtam psihes skeletam, tad lauzt viņa šo skeletu parasti nelauž. Viņš drīzāk salauž jaunās patiesības un ar visādiem sofismiem piemēro saviem pastāvošiem uzskatiem. Padzīvojušam cilvēkam varam cik tīk pierādīt kādas jaunas teorijas patiesību. Visbagātākā argumentācija un loģika būs velta. Viņš paliks beidzot tomēr pie sava. (Paruna: „Vecam bukam stīvi ragi.“) Šai atziņai ievērojamas pedagoģiskas konzekvences.

2. Faktori, kas apersepciju nosaka.

Ir parasta lieta, ka dažādiem cilvēkiem ir dažāda apersepcija, dažādu parādību uztvere. Muižnieks uzskatīja zaķi kā mīļu medības priekšmetu; zemnieks — kā augļu koku krimtēju un savu dārzu niknu ienaidnieku. Rūpnieks uzskata kalnu kā minerālu bagātību krājumu, kas rokams un izmantojams; turists — kā skaistu priekšmetu, pa kuŗu kāpelēt un priecāties.

Faktori, kuŗi nosaka apersepcijas dažādību, ir sekošie:

1. **Pagātnes pieredzējumi.** Vispārējais apersepcijas likums ir tāds, ka apersepcijas masa pieaugdama, vienmēr sevī uzsūc pirmā un galvenā kārtā sev radnieciskus pieredzējumus un idejas. Piem. astronoma apersepcija vispirms tvers idejas, kuŗas radnieciskas citām, viņa prātā jau esošām, t. i. ekonomiskām idejām; psihologs — idejas un atziņas, kam sakars ar cilvēka dvēseli u. t. t. Tamdēļ arī ir īpatnēja interese un redzība.

2. **Iedzimtās spējas.** Iedzimtās spējas cilvēku noskaņo zinamam noteiktam darba laukam: zinātnieku — zinātnei, mākslinieku — mākslai, praktiķi — praktiskās darbības sferai. Iedzimtām talentam ir līdz ar to iedzimta kāre, t. i. interese uz zināmām atziņām un idejām. Tās viņš arī vairāk tver. Šo atziņu un ideju vairāk sakrājas. Tās veido viņa apersepcijas masu. Viņa apersepcijas masa atkal, savukārt, cenšas uzņemt — tikai radniecīgās idejas.

3. **Profesija un praktiskās intereses.** Parasta lieta, ka dažādām profesijām ir dažādas intereses un sava īpatnēja ap-

kārtnes uztvere. Bet cilvēks profesiju izvēlas vai nu pēc iedzimtām spējām, vai uz ģimenes un socialās apkārtnes spiedienu. Katra profesija saistīta arī ar maizes un dažādām citām interesēm. Šīs profesionālās intereses nosaka arī attiecīgo apersepciju. Piem. zemnieks, iebraucis svešā zemē, vēro to, kas viņam visvairāk vajadzīgs, lasīs tādas grāmatas, kuŗas runā par lopkopību un zemkopību. Skolotājs vēros skolas, lasīs pedagoģiskās grāmatas u. t. t. Katrs ņem no apkārtnes to, kas viņam noder.

3. Apersepcijas pedagoģiskais aspekts.

1. Bērna apersepcija. Apersepcija atkarājas ne tikai no apdāvinājuma un piedzīvojumiem, bet arī no gadiem. Bērnā nav pieauguša cilvēka apersepcijas un otrādi.

Bet arī bērna apersepcija ir dažāda dažādos laikmetos. Vācu pedagogs un psihologs L. W. Sterns uz eksperimentu pamata nācis pie slēdziena, ka bērna apersepcijas attīstībā ir 4 laikmeti:

1) priekšmetu laikmets, kuŗā bērns vēro tikai atsevišķus priekšmetus bez kāda sakara; 2) apmēram astotā gadā sākas otrais — darbības — laikmets, kad bērns vēro cilvēka darbības; 3) 9. vai 10. gadā sākas attiecību laikmets, kad bērns uztver dažādas attiecības: laika, priekšmetu, cēloniskās u. t. t.; ceturtais jeb īpašības laikmets ir tas, kuŗā bērns uztver dažādas vērojamo priekšmetu īpašības.

Izmēģinājumiem Sterns lieto bildes: dod bērnam īsu brīdi, piem. vienu minūti aplūkot zinamu bildi un pēc tam liek viņam vai nu atstāstīt vai aprakstīt, ko tas redzējis.

Te pāris izvilkumu no Sterna protokoļiem.

Piem. kāda 7 gadus veca meitiņa apraksta šādi viņas novēroto bildi: „Cilvēks, sieviete, šūpulītis, gulta, krusts, mazgājamā bļoda, bilde.“

Kāds 14 g. vecs puika šo pašu bildi apraksta šādi: Istabas vidū atrodas galds (te redzams, ka novērotas jau telpas attiecības), pie galda sēdēja kāds virietis un viņa dēls, tēvs uz krēsla, dēls uz benķīša, māte liek uz galdakrūzi, kreisā pusē stāvēja šūpulītis, un viņa gulēja bērns, pie kreisās sienas karājas bilde un krusts, bet dibins sienā ir logs, un pie sienas arī bilde. Labā pusē karājas pulkstens, viņš rāda pus vienu u. t. t.

Te redzam, ka puisens apzīmē priekšmetus un viņu attiecības telpā, kā mēr īpašības nemin.

Drusku vecāks puisens apraksta to pašu bildi šādi: „Es redzu istabu, griesti viņai „apšūti“ ar koku, laikam ozola koku (te, kā redzams, jau tiek norādīts uz griestu kvalitāti, uz griestu materialu un viņu īpašībām), pie sienas karājas glezna zelta rāmi, gleznā zīmētas mazas mājiņas un koki, uz otras gleznas atrodas laukskats ar aku, istabai ir viens logs ar rulo (aizlaižamo), rulo nav pavisam uzvilks, viņš karājas šķībi, un uz viņa viena bilde.“

Te, kā redzams, priekšmeti tiek jau analitiski apskatīti un tiek novērotas un atzīmētas arī priekšmetu īpašības. *)

Šiem dažādajiem bērnības laikmetiem ir dažādas apercēpcijas. Audzinātājam, saprotams, tās jāņem vērā un viņu īpašībām jāpieskaņo audzināšanas un mācīšanas darbs.

2. Apercēpcijas tipi. Bez apercēpcijas laikmetiem audzināšanas darbā vērā ņemami arī apercēpcijas tipi. Psihologs Minsterbergs atzīmē šādu tipu klasifikāciju: 1) aprakstošais, 2) saistošais, 3) zinātniskais, 4) emocionālais.

1. Aprakstošā apercēpcijas tipa personas parasti apraksta un atkārtoti to, ko tās redzējušas un novērojušas.

2. Otra tipa personas, cik vien iespējams, novērotās lietas saista un cenšas ietvert vienā sakarīgā un veselā procesā. Viņas uztver sintētiski.

3. Trešā tipa cilvēki vairāk rēķinās ar agrāk gūtām un uzkrātām zināšanām, kā ar patreizējiem novērojumiem; šī tipa skolnieki nenodarbojas ar novērošanu, viņi redz lietās to, kas viņiem zinams, un to viņi uztver, izlietojot jau savus gatavos jēdzienus.

4. Emocionālā tipa personas redzēto iztulko savu jūtu un emociju gaismā. Šī tipa bērns iejūtas, redz sevi un savu dzīvi ārpusaules parādībās. Novērojumam pat tiek šis tas piefantazēts un visam vērojumam un attēlojumam ir subjektīvs raksturs.

Šie tipi ir ne tikai skolniekos, bet arī visā apkārtējā dzīvē.***) Audzinātājs un skolotājs nevar nepieņemt vērību dažādiem apercēpcijas tipiem un nevar neņemt vērā bērnu dažādās īpatnības.

3. Dzimums. Arī dzimumam savs iespaids uz bērna apercēpciju. Tas parādās jau bērnu rotaļās. Tā piem. puisens uztver un izlieto dabūto koku par jājamo zirgu, turpretim meitene ar viņu apietas kā ar lelli. Pūseni piegriež vairāk vērības lietām, priekšmetiem, meitenes ievēro vairāk darbības.

X. Āsociācija.

1. Āsociācijas nozīme priekš psihes vispār. Katra minūte, katra stunda un katra diena nes cilvēkam daudz un dažādu pieredzējumu. Pieredzējumi tiek uzņemti kā sajūtas, un nojauta pārvērš tos atziņās un idejās.

Ideju psihē uzkrājas daudz. Viņas tur glabājas. Tikai viņas glabājas ne kā zirņi maisā, bet gan kā saistīta pārļu virkne. Katra viena ideja ir saistīta ar vienu vai daudzām citām idejām.

*) E. Meumann. Vorlesungen. I. Band. 307.—308. lap. p.

**) Г. Мюнстерберг. Психология и учитель. Изд. „Мир“. 138. lap. p.

Šī ideju saite un saistišana ir — asociācija. Šāda ideju asociācija jeb saistišana dod prāta dzīvei ciešu pamatu un iespēju celt savus daždažādākos cēlumus un veidojumus.

Asociācija ir arī atmiņas pamats. Atmiņas būtība un darbības tiek saprotamas, izprotot asociāciju darbību.

Bet ne tikai atmiņā. Ne mazāk svarīga asociācija ir arī citos psihes procesos, kā percepcijā, apercepcijā, fantāzijā, domāšanā u. c.

2. Asociācijas jēdziens. Piemērs. Ja lasam vārdu „suns“, tad apziņā parādās arī ideja „suns“. Tas notiek tamdēļ, ka vārda ideja „suns“ un pati ideja „suns“ tika turētas mūsu apziņā kopā un vienā laikā. Tā tad, ja divas vai vairāk idejas tiek turētas psihē kopā vai arī tās drīz viena otrai sekojušas, tad viņas viena otru ierosina.

Asociācija nav nekas vairāk kā ideju saite. Šī saite, zināms, ir psihiska rakstura ar zināmu fizisku pamatu. Asociācija, tāpat kā katra darbība, savā dziļākā būtībā ir psihisks process, kuŗam pamatā ir materials process smadzenēs.

Asociācija ir psihes īpašība, vienā un tanī pašā laikā sevī (t. i. psihē) sakarīgi ietvert divas vai vairāk idejas.

3. Asociācijas pamatlikums. Asociācijas pamatlikumu var izteikt šādi: Idejas, kuŗas bijušas apziņā vienā un tanī pašā laikā, uztvertas un nojaustas vienādā psihes stāvoklī, vēlāk atkal apziņā viena otru ierosina.

Sakarīgi uzņemti iespāidi sakarīgi uzglabājas un sakarīgi reproducējas, atminas, apziņā nāk.

Šī sakarība nav jādombā kā ārēja vietas un laika sakarība. Paši priekšmeti var atrasties tūkstošiem jūdžu tālumā, un simtiem gadu laika starpa var tos atdalīt. Galvenākais ir tas, lai apziņa tos kopā nojaustu kā atziņas un idejas.

Piem., ja Napoleons un Aleksandrs Lielais ir vienā un tanī pašā laikā apziņā ietverti un nojausti, ar to pietiek. Viņi ir asociēti. Viņu idejas viena otru ierosinās.

Asociācijas pamatlikums izskaidro, kamdēļ idejas vispāri viena otrai seko un viena otru apziņā ierosina.

4. Asociāciju veidi. Galvenākie asociāciju veidi sekošie: korbūtības, līdzības, kontrasta.

1. Korbūtības asociācija. Piem., domājot ideju „ābols“, mūsu apziņā ir zināmas krāsas, formas, taustes un garšas idejas. Katra no šīm idejām viena otru ierosina, tamdēļ ka viņas kopā uzņemtas. Arī šīs korbūtības asociācijas var būt: a) vietas, b) kārtības un c) laika asociācijas.

Rīga atgādina Daugavu, Jelgava Lielupi tamdēļ, ka šīs idejas saista vietu. Viņas uzņemtas vienā vietā.

Vienā dienā vai vienā ceļojumā apskatītās lietas un vietas var viena otru ierosināt tamdēļ, ka viņas uzņemtas vienā laikā sprīdī. Gluži tādā pat kārtā Ziemas svētki atgādina eglīti un dāvanas, Lieldienas — olas un šūpošanos, Jāņi — jāņugunis un ligošanu.

Ja iespaidi gūti drīz viens pēc otra, tad arī šo iespaidu idejas viena otru ierosina un modina apziņā. Piem., mācīdamies alfabētu, mācāmies burtus A, B, C, D u. t. t. Tamdēļ, dzirdot skaņas vai redzot burtus A, B, apziņā rasies arī burti vai skaņas C, D u. t. t. Tas pats būs ar 1, 2, 3 un iemācītiem dzejoļiem vai citiem „galvas gabaliem“. Kad sakam: „Kā gulbji balti...“ tad gribas tūlīt arī teikt: „padebeši iet“ (Veidenbauma dzejā). Tā tad kopbūtības asociāciju varam definēt šādi: Kopbūtības asociācija ir tāda asociācija, kad vienā vietā, laikā un kārtībā uzņemtas idejas viena otru ierosina.

2. Līdzības asociācija. Līdzīgām idejām ir tendence viena otru ierosināt. Jānis Briesmīgais atgādina Kaligulu, Neronu; Puškins atgādina Ļermontovu, Ģete — Baironu, Aristotels — Spenseris un Kantu u. t. t. Tā tad līdzības asociācija ir tāda asociācija, kad vienā vai otrā ziņā līdzīgas idejas viena otru ierosina un apziņā sauc.

3. Kontrasta jeb pretstata asociācijas. Viena ideja ierosina otru, pretēja rakstura jeb kvalitātes ziņā pretēju ideju. Piem. ziema — vasaru, rudens — pavasari, melns — baltu, verdzība — brīvību, mīlestība — naidu u. t. t.

Tā tad pretstata asociācija ir tāda asociācija, kad viena ideja ierosina otru ar pretējām īpašībām.

X. Atmiņa.

Katra diena nes daudz pieredzējumu. Nojauta tos pārstrādā idejās. Idejas prāts uzglabā. Uzglabātās idejas ir mūsu garīgā bagātība. Ja mums nebūtu spējas idejas uzglabāt, t. i. ja nebūtu atmiņas — tad nebūtu arī mūsu gara bagātības. Mums būtu tikai tās sajūtas un tie novērojumi, kuŗi patlaban dara iespaidu uz mūsu maņu orgāniem. Mūsu psihē uzliesmotu tikai uz maz acumirkļiem kā kāda malduguns. Bet, par laimi, tā nav. Atmiņa rūpīgi glabā pagātnes pieredzējumus, senāk iegūtas idejas, un no viņām mēs aužam savu gara audumu, savas domas, spriedumus pārliecības, teorijas un zinātnes.

1. Atmiņas jēdziens.

Atmiņai, kā psihiskam procesam, ir sava struktūra. Viņa sastāv no vairākām sastāvdaļām. Šīs sastāvdaļas ir sīkāki, vien-

kāršāki procesi. Tamdēļ viņus sauc par atmiņas elementiem. Atmiņas elementi sekošie:

1. Ideju uzglabāšana. Tā ir psihes spēja neļaut nojaustajam pieredzējumam jeb noskārtumam, bet turēt to psihes īpašumā un ricībā.

2. Reproducēšana jeb atdarināšana. Tā ir psihes īpašība, reiz gūtos un uzglabātos pieredzējumus un noskārtumus no jauna atdzemdināt, no jauna nostādīt apziņas priekšā.

3. Identificēšana jeb uzzināšana. Šis ir process, kuŗā psiche, resp. apziņa pazīst reproducēto pieredzējumu, kā tādu, kuŗu tā tiešām agrāk noskārtusi un uztvērusi.

4. Lokalizācija. Šis ir psihes process, kuŗā apziņa reproducēto ideju ieskaņo tanīs apstākļos (laikā, vietā, telpā), kuŗos tā bijusi tanī brīdī, kad psiche to pirmo reiz noskārtā.

Atmiņa ir psihisks process, kuŗā pagātnes pieredzējumi tiek uzglabāti, atjaunoti, uzzīmēti un lokalizēti laikā un telpā.

2. Atmiņas īpašības.

Galvenās atmiņas īpašības ir šādas: 1) iegaumēšanas ātrums, 2) atmiņas ilgums, 3) atmiņas noteiktība, 4) atceres vieglums, 5) atmiņas apmēri.

2. Iegaumēšanas ātrums. Iegaumēšana ir zināma noskārtuma vai idejas psihē iespiešana, „iegravēšana“. Kad iegaumējami ir vairāki noskārtumi un vairākas idejas, tad runā par iemācīšanos. Piem. skolnieks iemācās dzeju, svešas valodas vārdus u. t. t.

Iegaumēšana prasa zināmu laiku. Kad noskārtuma process jau beidzies, t. i. kad psiche zināmu ār pasaules objektu vai parādību jau iztulkojusi, tad tomēr vēl vajadzīgs zināms laiks sprīdis, lai viņa jaunuzņemto noskārtumu vai ideju saistītu ar citu psihē atrodošos ideju masu. Tikai kad šāda saistišana, šāda ideju noorganizēšana notikusi, tad jaunuzņemtai idejai ir izredze uz palikšanu psihē, t. i. atmiņā. Šo nepieciešamo idejas saistišanas un noorganizēšanas procesu var saukt par i e g a u m ē š a n u. Bez šādas iegaumēšanas laika uzņemtais noskārtums drīz izgaist.

Iegaumēšanas laiks ir dažāds: vienam īsāks, otram garāks, viens iegaumē ātrak, otrs lēnāk. Bez tam iegaumēšanas ātrums atkarīgs arī no vecuma un citiem apstākļiem.

Bērniem iegaumēšana parasti grūtāka un iegaumēšanas laiks garāks.

Bērniem iegaumēšanas laiks pamazām tiek īsāks no 9.—14. gadam; no 14.—15. (pubertātei iestājoties) atkal drusku garāks, tad atkal īsāks.

Guillet's salīdzina bērna un pieauguša iegaumēšanas ātrumu. Izmēģinājumam viņš izvēlas sevi un savu pāri par 2 g. veco bērnu. Viņi iegaumē, t. i. mācās dažādu dzīvnieku nosaukumus pēc šādu dzīvnieku nogleznojumiem. Izrādās, ka izskatoties visu gleznu virkni cauri, bērns piesavinājies $2\frac{1}{3}$ vārdu, pieaugušais $4\frac{1}{3}$. Pēc 6 nedēļām bērns bij no visas lapas paturējis tikai $\frac{1}{3}$ vārdu, pieaugušais turpretim $\frac{2}{3}$. Bērnam, atkārtojot iegaumēšanu, vajadzēja $\frac{1}{2}$ no agrākā laika, pieaugušajam tikai $\frac{1}{3}$ d.

Pēc psihologa Meimaņa domām, iegaumēšanas ziņā vislabākie gadi ir 20—25. Sākot no tā laika iegaumēšanas ātrums un iegaumēšanas vispārējā spēja pamazām slid uz leju.

Bet arī pieaugušiem ir dažāds iegaumēšanas ātrums: vieniem iegaumē un atmiņā iespiež ātri, otri lēni. Bet parasti gan ir tā, ka tie cilvēki, kas ātri piesavina un atmiņā iespiež, arī ātri aizmirst. Tikai vispārējs likums tas nav. Ir arī cilvēki, kuŗi viegli ātri iegaumē un ilgi atmiņā patur. Tās, zināms, ir labas atmiņas īpašības.

Iegaumēšanas ātrums atkarājas no gara spēju lieluma jeb apdāvinājuma vispār, no uzmanības, intereses, domāšanas un vēl dažiem citiem apstākļiem.

2. Atmiņas ilgums. Atmiņas ilgums ir tas laika sprādzis kādu iegaumētie noskārtumi un idejas psihē glabājas un uz vēlākos laikus var tikt reproducēti.

Atmiņas ilgums arī ir lielā mērā relatīva lieta, kuŗa atkarājas no dažādiem iegaumēšanas apstākļiem, vecuma u. t. t. Nemot vērā vecumu, psihologs Meimans domā, ka iegaumēšanas spēja un atminēšanas spēja (atmiņas ilgums) iet diametrāli pretējos virzienos: ja iegaumēšanas un iemācīšanās spēja bērniem maza, bet argadiem tā pieņemas, tad atminēšanas spēja (ilgums), bērniem pieaugot, tiek mazāka. Citos līdzīgos apstākļos bērnu atminēšanas, t. i. atmiņā paturēšanas spēja lielāka kā pieaugušo. Tā piem. veci cilvēki labāki atceras savu bērību un jaunību kā vīra gadus, kā mēr vajadzēja būt otrādi.

Pieaugušiem atmiņas ilgums citos līdzīgos apstākļos atkarājas arī no speciala apdāvinājuma šini laukā.

3. Atmiņas noteiktība. Tā ir atmiņas spēja uzglabāt idejas pēc iespējas līdzīgas uzņemtajiem noskārtumiem. Piem. noteikta un skaidra atmiņa atceras senāk redzēta cilvēka seju, gluži līdzīgu istai šī cilvēka sejai. Šāda noteikta un skaidra atmiņa ir reta cilvēku īpašība. Sevīši tā piemīt māksliniekiem. Piem., gleznotājs Holbeins varēja gleznot no atmiņas (no galvas) oriģinālam ļoti līdzīgas ģimētnes. Tāda pat skaidra un noteikta atmiņa bij rakstniekam Dikensam, Balzākam un daudz citiem.

3. Atmiņas apjoms. Tā ir atmiņas īpašība, saturēt jeb satvert sevī zināmu pieredzējumu un ideju

daudzumu. Kā dažādos traukos var ieliet dažādu ūdens daudzumu: citā vairāk, citā mazāk, tā arī dažādu cilvēku psihē ietilpst citā vairāk, citā mazāk dažādu pagātnes pieredzējumu un ideju. Pontijas cars un Romas pretinieks Mitridats esot zinājis 22 valodas. Kardinals Mecofanti, Romas propagandas direktors, zināja 66 valodas: 36 viņš runāja visā pilnībā, 11 mazāk labi, 7 pavāji un 12 tikai lasīja. Krievu dzejnieks Puškins, 11 gadus vecs, zināja no galvas vai visu tā laika franču literatūru. Napoleons glabāja savā atmiņā veselas faktu, skaitļu un vārdu enciklopedijas. Kaŗa vadoņu, valsts vīru, diplomātu, ministru, departamentu vadītāju vārdi, valstsbudžeta skaitļu rindas, ienaidnieka saimnieciskās un kaŗa dzīves sīkumi, cietokšņu plāni un apraksti, tautas īpatnības — viss tas visā plašumā un ar visiem sīkumiem bij ietverts un uzglabāts Napoleona ģenialā atmiņā.

XI. Atmiņas veidi.

Ir nenoteikti runāt par atmiņu, kā kaut ko vienu un veselu. Pareizāki būtu runāt ne par vienu, bet par vairākām atmiņām. Atmiņa ir komplicēts process ar vairākām krasi manāmām un samērā patstāvīgām funkcijām un darbības vienībām. Šis atsevišķas atmiņas funkcijas un darbības vienības sauc par atmiņas veidiem.

Atmiņas veidus var dažādi sadalīt: skatoties pēc tā, kādu īpatnību vai funkciju ņem par klasifikācijas pamatu. Tādi klasifikācijas pamati piem. var būt: 1) atmiņas ilgums, 2) noskārtumu un maņu grupas, 3) galvenie psihes procesi, 4) ideju sakarība, 5) atmiņas īpatnējie objekti.

1. Atmiņas veidi pēc atmiņas ilguma.

Vērā ņemot iespaida uztveršanas un reproducēšanas laiku, atmiņu var iedalīt tiešā jeb acumirkligā (nepastāvīgā) un pastāvīgā atmiņā.

1. Tiešā jeb acumirkligā atmiņa. Tiešā jeb acumirkligā atmiņa savus uztvērumus un noskārtumus reproducē vai nu tūlī pēc šo iespaidu saņemšanas, vai pēc ļoti īsa starpbrīža. Tiešai atmiņai gandrīz parastais iegaumēšanas laiciņš nav vajadzīgs. Piem. bērns dzird svešas valodas vārdu un to tūlī atkārto; skolnieks izklausas diktējamo teikumu, tūlī to uzraksta un ciešāk nepūlas to atmiņā iespiest; pircējs apskatās veikala izkārtņi, nopērk attiecīgo preci un veikala vārdu atkal aizmirst.

2. Paliekamā jeb pastāvīgā atmiņa. Tā ir tāda atmiņa, kuŗai lielāks ilgums, kuŗa uzņemto ideju padara

par psiches piederumu un sastāvdaļu. Šī ir atmiņas vārda īstā nozīmē.

Abiem atmiņas veidiem vēl šāda izšķirība:

1) Katrai no viņām savs mērķis. Tiešās jeb acumirkļīgās atmiņas mērķis nav idejas ilgi paturēt, jo tās psichei nav vajadzīgas, piem. kad diktētais teikums uzrakstīts, viņa paturēšanai atmiņā pilnīgi lieka un nevajadzīga. Tāpat jautājumu, uz kurām jau atbildēts.

Paliekamās atmiņas gadījumos, turpretim, psiche zin, ka iegūstamā ideja vai doma būs arī turpmāk vajadzīga.

2) Otrā un pati svarīgākā starpība starp abām atmiņām ir iegūstamības laiks. Acumirkļīgai atmiņai tā gandrīz nemaz nav vajadzīga, jo viņa it kā atbalso tikko uzņemto iespaidu, kurš psihē vēl nemaz nav noklusis. Paliekamā atmiņa, turpretim, atjauno jau noklusējušos iespaidus.

3) acumirkļīgās uzmanības galvenais noteikums: intensīva un nepārtraukta uzmanība. Paliekamā uzmanība prasa, lai iespaidi būtu zināmu laiku psihē iedzīvojušies un pietiekoši atkārtojies.

4) Acumirkļīgās uzmanības iespaidi atmiņā glabājas tikai īsu brīdi un ja kaut kas traucē tiem reproducēties, tad viņi pazūst bieži vien bez vēsts. Piem. ja eksperimentējamam priekšā nolasa 10—12 burtus, kuri tam atkārtojami, bet šo atkārtošānu uz dažām sekundēm traucē ar citiem iespaidiem, tad eksperimentējamais viņus arī vairs nevar atkārtot.

Paliekamās atmiņas piesavinātos iespaidus, turpretim, šādi acumirkļīgi traucējumi nevar izgaisināt.

Ir cilvēki, kam laba acumirkļīgā, neilgā atmiņa, bet vāja paliekamā, un — otrādi, tā tad ir dibināti runāt par šādiem atmiņas veidiem.

Acumirkļīgā jeb neilgā atmiņa vajadzīga tiklab skolā kā ikdienas dzīvē. Itin maziem bērniem arī šī atmiņa vāja. Ar to audzinātājam jārēķinās.

2. Atmiņas veidi pēc maņu grupām.

Noskārtumu un ideju grupas var iedalīt pēc maņu grupām, jo katra maņa sniedz materialu attiecīgam noskārtumam un idejai: redzes maņa — redzes noskārtumam un idejai, dzirdes maņa — dzirdes idejai u. t. t. Katru šī tipa ideju uzglabāšanu psihē pārziņ attiecīgs atmiņas veids, tamdēļ šo atmiņas veidu ir tikai cīk maņu.

1. **Redzes atmiņa.** Šī ir atmiņa, kurā uzglabā redzes idejas. Redzes atmiņa var būt labāka un sliktāka, vairāk vai mazāk ilga, vairāk vai mazāk skaidra un akurata.

Redzes atmiņa sevišķi labi kvalificēta māksliniekiem, gleznotājiem, rakstniekiem, skulptoriem. Holbeins, kā jau minēts, zīmēja cilvēku sejas no atmiņas. Balzaks ne tikai iespieda sev atmiņā redzes priekšmetus un parādības, bet arī tos reproducēja, atdarināja ar tādu pat spilgtumu un skaidrību, kā pašā redzēšanas brīdī. Genialajam karikatūristam Gavarnijam bij brīnišķa spēja atminēt cilvēku sejas. Staigājot ar saviem paziņām, viņš bieži mēdza jautāt: „Vai jūs atceraties šo cilvēku?“ — „Nē.“ „Vai tiešām nē!“ — izsaucās Gavarnijs — „Mēs taču šo cilvēku redzējām 20 gadu atpakaļ uz Quai d'Horloge.“

2. Dzirdes atmiņa. Tā ir spēja, atminēt dažādus iespaidus, ko uzņemam ar dzirdes maņu. Šie iespiedi ir skaņu pasaules iespiedi. Arī šī atmiņa ir vienam labāka kā otram. Bet sevišķi bagāta viņa ir muzikas māksliniekiem un dziedātājiem.

Piem. vācu komponists Mocarts reproducēja, atkārtoja uz klavierēm dzirdētās melodijas, kad viņš bij tikko 3 gadi vecs. Lists to pašu darīja, 6 gadi vecs būdams. Krievu komponists Glinka imitēja baznīcas zvanus, kad tas bij tikko 4 gadus vecs. Glazunovs uzrakstīja tikai pēc atmiņas Borodina ūvertīru „Igoris“, kuŗu autors pats nebija uzrakstījis, bet tikai uz klavierēm spēlētis. Korsakovs par sevi saka: „Es vēl nebiju divi gadi vecs, kad jau pratu izšķirt melodijas, kuŗas man māte dziedāja.“

Tā tad dažiem cilvēkiem dzirdes atmiņa ir bagāta ar visām vēlamajām īpašībām: 1) atmiņas elastīgumu jeb jūtīgumu, kas liek atmiņai ātri un paliekami uztvert dažādas skaņas; 2) ar atmiņas noteiktību, kas liek skaidri un pareizi reproducēt dzirdētos iespaidus un 3) ar atmiņas ilgumu, kas liek atmiņai ilgi glabāt sevi uztvertos skaņu pieredzējumus.

3. Ožas atmiņa. Ožas atmiņa uzglabā ožas sajūtas: daždažādas smaršas, patīkamas un nepatīkamas. Šī atmiņa nav tik redzama un tik ievērojama, kā redzes un dzirdes atmiņa. Ožas atmiņa cilvēkam reti kad sasniedz tādu smalkumu, kā dažiem dzīvniekiem, piem. sunim. Ar ožas atmiņas ilgumu cilvēks nevar lepoties tā, kā ar redzes un dzirdes atmiņu. Tomēr arī šīni ziņā ir daudz ievērojamu piemēru. Tā piem. angļu rakstnieks Dikenss, būdams jau pieaudzis, atceras dažādas smaršas (piem. slapju salmu u. c. smaršas), kuŗas tas kā 9 gadus vecs puika matījis (uzpēmis), strādājot dažādās darbnīcās. Bet ožas nojauta un atmiņa sevišķi laba dažiem akliem. Tā Dr. Hove zin stāstīt par kādu akli un kurlmēmu meitiņu Juliju Brēss (Brace) no Bostonas sekošo. Aklā meitiņa pazina personas, kuŗas tā agrāk bij zinājusi, tiklīdz viņa notvēra šīs personas rokas smaršu vai arī cimdā smaršu. Patversme, kur aklā meitiņa auga, to nodarbināja veļas kārtošanai. Kad tirā veļa bij pārvesta no maz-

gātavas, tad meitiņa pēc smaršas to izkārtoja izdališanai citiem patversmes bērniem, kas kuņģam pieder.

4. Citu ideju atmiņa. Gluži kā redzes, dzirdes un ožas idejas glabā sava īpatnēja, speciala atmiņa, tāpat arī citas augšējās atzīmētās maņas rada savas specialas sajūtas, kuņģas nojauta pārvērš nōskārtumos, atziņās, idejās, un atmiņa viņas noglabā un vajadzības gadījumos atkal reproducē, atdarina. Tādas specialās atmiņas bez augšminētām ir: garšas, taustes, muskuļu u. c. Muskuļu atmiņa parasti ir laba akliem, kas ar taustes un muskuļu atmiņu orientējas dažādos apstākļos, kuņģos redzīgajiem līdz viņa redzes spēja, acis; arī pianistiem, vingrotājiem, baletdejojājiem un vispār tiem darbiniekiem, kuņģiem jārikojas un jārēķinās ar muskuļu veiklību.

3. Atmiņas veidi pēc psiches galveniem procesiem (rosībām).

Galvenās psihiskās rosības ir: intelekts (prāts), jūtas, griba. Pēc šo rosību grupām arī atmiņu var iedalīt.

1. Intelektuālā atmiņa. Tā ir atziņu, ideju un domu atmiņa. Par šo atmiņu visvairāk arī runā. Par to visu laiku arī šo atmiņu runa. To atmiņu vienmēr domā, kad min vārdu „atmiņa“.

2. Jūtu atmiņa. Tā ir spēja, reproducēt un atminēt ne tikai idejas, bet arī jūtas, emocijas. Ilgi zinātnieki šaubījās, vai var maz runāt par tādu atmiņu. Tagad atziņa par jūtu atmiņu ieguvusi jau pilsoņu tiesības.

Zināms, jūtu atmiņa nav tik plaša, bagāta un vispārīga, kā intelekta atmiņa. Cilvēku lielākajam vairumam ir tikai intelektuālā atmiņa ar ļoti bālu jūtu atmiņu. Cenšoties atcerēties zināmas jūtas, viņi atceras tikai apstākļus, kuņģos šīs jūtas pārdzīvotas. Piem. tie neatceras sēras pēc pazaudētiem tuviniekiem, bet gan atceras miršanas apstākļus, bērņu gājienu u. t. t.

Kam īsta emociju jeb jūtu atmiņa, tas atceras ne tikai pārdzīvotos jūtu apstākļus, jūtu idejas, bet atdzemdina un pārdzīvo arī pašas jūtas, t. i. baudu vai sāpes.

Jūtu atmiņa pa lielākai daļai sastopama pie tā sauktajiem emocionalajiem raksturiem (jūtu cilvēkiem), kā: dzejniekiem, māksliniekiem. Piem. Ļermontovam bijusi spēcīga šāda atmiņa. Ar sava romana Pečorina vārdiem viņš žēlojas un jūtas nelaimīgs, ka nevar aizmirst savus smagos pārdzīvojumus.

Cilvēki ar ātrām dusmām iedegas un sajūt istas dusmas, pieminot viņu ienaidnieka vārdu. Bailīgie tipi dreb un bāl, atminoties pārdzīvotos briesmu brīžus.

Kaut arī vispāri jūtu atmiņas, kā jūtas, ir vājākas par oriģinālajām, pārdzīvotajām, tomēr ir gadījumi, kas liecina, ka atdzemdētās, atminētās jūtas var sasniegt arī oriģinālo jeb īstenībā pārdzīvoto jūtu stiprumu.

4. Atmiņas klasifikācija pēc uzņemto ideju sakarības.

Šīni ziņā atmiņa iedalama: 1) nēsakarīgā un 2) sakarīgā atmiņā.

1. Nesakarīgā jeb mechaniskā atmiņa. Tā ir tāda atmiņa, kuŗa labi uztveŗ sevī, uzglabā un atdzem dina nesakarīgus pieredzējumus. Kā tādus var minēt nesakarīgus vārdus, gada skaitļus, atsevišķus teicienus, anekdotes u. t. t. Šī atmiņa parasti labāka bērņibā kā vēlāk. Bērņs kāŗi uzķer katru pieredzējumu, katru gaismas staru, skaņu, vārdu, teicienu, un viņa psiche krāŗ tos. Pati daba tā ierikoŗusi. Bērņi piedzimst bez kādām idejām un ideju kapitaliem. Pirmo bērņības laikmetu daba paredzēŗusi taisni šādai pieredzējumu un ideju krāŗšanai.

Tikai nav jādombā, ka šī nesakarīgā atmiņa strādā bez ideju asociacijām. Nebūt nē. Bez asociacijām nav domājama nekāda atmiņa, nekāda atminēšanās un atcerēšanās. Tikai pie nesakarīgās atmiņas šīs asociācijas radušās neapzinīgi, bez apzinīgās prāta un domu darbības.

Daudz reiz šī nesakarīgā atmiņa var būt ļoti spēcīga, neskatoties uz to, ka cilvēka vispārīgā attīstība un domāšana ir vāja.

Piem. psihologs Barts sniedz šādu piemēŗu. Kāds 14 gadu vecs puisēns, vispāŗi diezgan neattīstīts, iemācas no galvas 2—3 minūtēs lapas pusi latīņu teksta, kuŗu viņš pie tam nesaprot.

Tamlīdzīgu piemēŗu pieved Leturnō. Kāda meitene atstāsta no galvas veselu vēsturisku sacerējumu. Ja viņai uzdod kādu jautājumu par to pašu, ko viņa stāsta, viņa vai nu neka nevar atbildēt, vai dod nenozīmīgas un nenoteiktas atbildes.

Cilvēki ar lielu nesakarīgu atmiņu var būt ļoti neattīstīti un vāŗi domātāŗi. Bet kad spēcīga nesakarīgā atmiņa savienojas ar spēcīgu domāšanu, tad tas ir cilvēks ar spēcīgām gara dāvanām, talants, ģenijs.

2. Sakarīgā jeb filozofiskā atmiņa. Šī ir atmiņa, kur pieredzējumi tiek uzturēti un saistīti apzinīgām asociacijām. Tā ir atmiņa, kuŗa tiek stipra tikai, pateicoties prāta darbībai, domāšanai. Prāts apzinīgi katru uzņemamo un uzņemto ideju saista ar lielu skaitu citu radniecisku ideju, kamdēŗ arī uzņemtā ideja cieši turas atmiņā un viegli atdzimst.

Sakarīgā atmiņa spēcīgāka tiek, bērņam pieaugot. Isti spēcīga tā pieaugušam.

Pedagogiskā psiholoģija

Bērnībā cilvēks viegli atceras atsevišķus vārdus, teicienu gada skaitļus. Pēc 20 gadiem jau šī nesakarīgā, mehāniskā atmiņa tiek manāmi vājāka, bet toties stiprāka tiek sakarīgā, filozofiskā atmiņa. Tamdēļ arī valodas labāki mācīties bērnībā un jaunībā, bet ar zinātņi labāki nodarboties pieaugušam.

Spēcīga filozofiskā atmiņa un spēcīga domāšana rada ievērojamus zinātniekus, izgudrotājus, filozofus.

5. Atmiņas klasifikācija atkarībā no lietderības.

Šī ziņā mēs runājam par labu un sliktu atmiņu.

1. **Laba atmiņa.** Laba ir tāda atmiņa, kuŗa labi kalpo dažādiem mērķiem, mūsu darbam, kuŗa palīdz sekmīgāki dzīvot. Teiciens „laba atmiņa“ ir zinātniski ļoti naivi teikts, bet praktikā bieži lietots. Laba atmiņa viegli uzņem pieredzējumus, ilgi tos uzglabā un viegli reproducē.

Ja pievieno te vēl īpašību, uzņemt daudz pieredzējumu, t. i. plašu atmiņas apjomu, tad dabūjam labāko, ideālāko atmiņu. Tā ļauj strādāt viegli un sekmīgi.

2. **Slikta atmiņa.** Tā ir atmiņa ar taisni pretējām īpašībām labai atmiņai, kas grūti uzņem iespaidus, ilgi tos neglabā, smagi un ar grūtumiem reproducē. Ar šādu atmiņu strādāt ir grūti. Sevišķi garīgo darbu. Cilvēki, kam vāja atmiņa, parasti žēlojas, ka viņiem „grūta galva“.

XII. Atmiņas pedagoģiskais aspekts.

A. Bērna atmiņa.

Bērna atmiņas attīstība. Katra cilvēka atmiņai sava attīstības gaita. Atmiņas elementi un visvienkāršākie veidi sastopami jau agrā bērnībā. Bērna atmiņas evolūcija parasti šāda: 1. pazišana, 2. atmiņas, 3. voluntārā atminēšana.

1. **Pazišana** ir atmiņa savā vienkāršākā veidā. Pazišanas gadījumā cilvēks atceras, ka redzētais priekšmets jau redzēts, ka tas pazīstams.

Pazišanu pie bērna var jau novērot 4 mēn. vecumā. Bērns pazīst piem. savu tēvu, māti, aukli. Otrā pusgadā bērns jau spēj pazīt savējos pēc neilga šķiršanās laika: pēc dažām dienām, pat nedēļām. Jo bērns mazāks, jo arī šis atminēšanās laiks ir īsāks.

Otrā gadā bērns savējos pazīst jau pēc dažu mēnešu prombūšanas, bet savās lietņas pēc dažu nedēļu neredzēšanas.

Trešā un ceturtā gadā pāzišanas ilguma laiki vēl gaŗāki: no 6—12 mēnešu.

2. Atmiņas. Atmiņas ir psihē ierosinātie bijušie pārdzīvojumi. Atmiņas jau saistītas ar personības, ar sava „es“ apziņu. Te pagātnes pieredzējumi arī tiek lokalizēti laikā un telpā: kur un kad kaut kas ticis redzēts vai dzirdēts. Atmiņas zinātniskā ziņā šaurāks jēdziens, kā atmiņa. Atmiņu sākuma laiku var rēķināt ap otro dzīvības gadu. Ap to laiku bērns sāk atcerēties pārdzīvoto. No tā laika (no 2.—3. g.) bieži vien uzglabājas atmiņas līdz pat vēlākiem dzīvības gadiem. Tā piem. rakstniece Žorž-Zand atceras, ka 3 g. vecu to vizinājuši uz ēzeļa.

Valters Skots atceras, ka tas 3 g. vecs gulējis uz grīdas sava vectēva farmā. Viņš bijis ietīts jēlās aītādās: to turējuši par pretlīdzekli pret kroplību.

Dikenss atceras dārzu mājas priekšā iekš Portsea, no kurienes tas aizvests 3 gadus vecs.

Dostojevskis atceras, ka 3 g. vecu to aizveduši viesos. Vakarā māte likusi noskaidīt vakara lūgšanu. Viesi glāstījuši un slavējuši: „Kāds gudrs puisītis!“

Puškins atceras zemes trīci Maskavā 4. okt. 1802. g., kad viņš bijis 3 g. un 4 mēn. vecs.

L. N. Tolstojs atceras, ka to autiņos tinuši un ka to silitē mazgājuši. Tad viņš vēl nebijis 3 g. vecs.

Tādu pat agru pašapziņas pamošanos un atmiņas darbošanos var atzīmēt pie vislielākā vairuma mākslinieku. Vēl var minēt piem. Ibsenu, Turgeņevu, Dodē, Ge, Levitovu; aktieŗus: Ščepkinu, Rossi; muziķus; Gļinku, Listu, Šopenu, Čaikovski u. c.

Bet ne tikai māksliniekam ar lielu apdāvinājumu ap 3. un 4. dzīvības gadu jau darbojas spilgtā atmiņu uzglabāšanas un reproducēšanas spēja. Atmiņas no tā laika mēdz būt arī caurmēra cilvēkiem.

Bet ir starpība starp bērna atmiņām bērībā un pieauguša cilvēka bērības atmiņām. Pieaudzis cilvēks atmiņām par agro bērību var likt rasties, kad viņam tīk, vai kad vajadzība to prasa. Ne tā bērns. Viņam atmiņas (2—4 g.) rodas tikai tad, kad tās ierosina. Tādi ierosinājumi var būt pazīstamas vietas un priekšmeti, ar kuŗiem sakarā bērns kaut ko pārdzīvojis, vai jautājums no pieaugušo puses: ko bērns tur un tur, tad un tad redzējis?

3. Voluntārā atminēšana. Tā attīstās laikmetā no 4.—7. dz. gadam. Šī laikmeta sākumā voluntarie atcerējumi vēl vāji, ap 7. gadu jau spilgtāki. Tad bērns jau apzinīgi, ar apzinīgo gribu var rīkot savas atmiņas.

Bet tomēr — arī šinī laikmetā visparastākais atminēšanas veids ir tomēr pažišana, pasivā, ierosinātā un ne aktivā patstāvīgā atminēšana.

No 7.—14. g. bērna atmiņas spēja gandrīz divkāršojas. Bet tā kā atmiņa nav kaut kāda viena spēja, bet vairākas, tad tomēr jāatzīmē, ka dažādiem atmiņas veidiem un dažādām atmiņas funkcijām arī dažāda attīstība.

Gar atmiņas attīstību un viņas pārbaudīšanu dažādos laikmetos ir cītīgi strādājusi eksperimentālā psiholoģija. Uz eksperimentu pamata var diezgan droši atzīmēt šādas patiesības:

1. Visi atmiņas veidi savā attīstības gaitā pārdzīvo zināmus svārstīšanās laikmetus, t. i. gan straujāku attīstību, gan lēnāku, gan arī apstāšanos, pat atpakaļiešanu. Tā piem. gandrīz visi atmiņas veidi diezgan strauji attīstas no 7.—14. dzīvības gadam, bet 14.—15. g. atmiņa netikai neattīstas, bet parasti drusku slid uz leju.

Pēc Lobzīna pētījumiem visstraujākais atmiņas attīstības laikmets ir 10.—12. dzīvības gadam.

2. Dažādie atmiņas veidi attīstas ar dažādu ātrumu un pie tam dažādi puikām un meitenēm.

Jāatzīmē, ka mazākiem skolniekiem (9.—11. g.) ir ļoti vāja emocionālā jēbu atmiņa. Šis atmiņas vājums pastāv līdz pubertātes laikmetam. Pubertātes laikmetam iestājoties, jēbu atmiņa strauji pieņemas, pie tam straujāk meitenēm nekā zēniem.

Apmēram tanī pašā laikā sāk arī straujāki attīstīties taustes, muskuļu noskārtumu un ideju atmiņa.

Abstrakto ideju atmiņa, savukārt, attīstās paraleli un vienā laikā ar skaitļu atmiņu, kamēr skaņu un priekšmetu atmiņa atdalās no vārdu un skaitļu atmiņas un attīstās ātrāk par tām.

3. Kas attiecās uz atmiņas spēku un apmēriem, — arī to pieņemšanās ir dažāda dažādiem atmiņas veidiem. Vispējāk pieņemas to vārdu un objektu atmiņa, ar kuņiem apzīmē jūtas un emocionālus stāvokļus. Vismazāk pieņemas skaitļu atmiņa, kuņa bērnam visu laiku diezgan vāja.

Tā tad ir iespēja atrast un konstatēt, kādā kārtībā attīstās dažādi atmiņas veidi. Puikām šī kārtība ir šāda: sākumā vislabāk attīstīta ir priekšmetu atmiņa, šai atmiņai seko vārdu atmiņa; sākumā vislabāk to vārdu, kuņi, apzīmē ar redzes maņu noskārstamos priekšmetus, pēc tam ar dzirdes maņu uztveramos; pēc tam attīstās skaņu un toņu atmiņa, tad taustes un kustības ideju atmiņa, un, beidzot, kā pēdējā attīstās emocionālo stāvokļu un pārdzīvojumu atmiņa.

Gandrīz šāda pat atmiņas veidu attīstības kārtība ir arī meitenēm. Bet dažas īpatnības tomēr atzīmējamas. Tā piem. meitenēm vispirmā attīstās redzes noskārtumu un ideju atmiņa, un tikai pēc tā atmiņas veida nāk priekšmetu atmiņa, tad — skaņu, skaitļu un abstrakto jēdzienu atmiņa (te meitenes iet līdzās

puikām); pēc tam meitenēm attīstās samērā vēlu atmiņa uz dzirdes idejām un jēdzieniem, tālāk — taustes un kustības ideju atmiņa un, beidzot, kā pēdējā parādās emocionālā atmiņa.*)

Ir vēl dažas atšķirības starp puikām un meitenēm atmiņas ziņā, tik te pētnieku starpā ir dažas domu starpības.

Pēc Lobzīna pētījumiem iznāk, ka redzes atmiņa meitenēm daudz labāka ne kā puikām un kā sekas tam: arī labāka priekšmetu atmiņa. Puikām atkal labāka atmiņa uz skaitļiem, vārdiem, skaņām un vispār puiku atmiņas iekārta ir labāk piemērota abstrakto ideju un jēdzienu iegaumēšanai.

Visredzamāka starpība starp puiku un meiteņu atmiņu parādās vecumā no 11.—14. gadiem. Tani laikā parasti meitenēm ir labāka atmiņa kā puikām. Bet, sākot ar 14. gadu, puikas atmiņas ziņā meitenes panāk un tām pat aizsteidzas priekšā (Nečajeva pētījumi).

Kas attiecas uz iegaumēšanu un atminēšanu, tad viņa līdz 13. g. nav labāka. Tikai, sākot no 13. g., viņa sāk strauji pieaugt. Šī straujā pieaugšana iet līdz 16. gadam un drusku lēnākā gaitā līdz 25. dzīvības gadam. Tā tad iegaumēšanas, iemācīšanās ziņā vislabākos apstākļos nav vis pamatskolu audzēkņi, bet gan vidusskolu audzēkņi un studenti.

Kas attiecas uz aizmiršanu, tad gan pamatskolas vecumam ir zināmas priekšrocības: kaut arī bērniem grūtāk iegaumēt un iemācīties, bet iemācīto tie ilgāk patur atmiņā kā pieaugušie.

Visaugstāko pakāpi atmiņa savā attīstībā sasniedz parasti ap 25. gadu; pēc tam tā pamazām sāk slidēt atpakaļ. Līdz 50. dzīvības gadam atpakaļslidēšana vēl ļoti maz manāma, bet pēc 50. gada gan parasti tiek manāma. Atmiņas vājināšanos lielā mērā aiztur vingrināšana un garīgais darbs. Vingrināta un darbināta atmiņa novecojas ļoti lēnā gaitā.

B. Atmiņas audzināšana un sekmīga darbināšana.

1. Jautājuma vispārējs uztvērums. Audzināšanā un skolas darbā atmiņai sevišķi liela nozīme. Viss skolas darbs, visa iemācīšanās lielā mērā dibinās uz atmiņu: bērns ir iemācījies to, ko viņš atmin. Ko viņš atmiņā vēl nav iespiedis, to viņš vēl nav iemācījies un piesavinājies.

Atmiņas pedagoģijā ietilpst divi šaurāka satura jautājumi: 1) atmiņas audzināšana un kultivēšana, 2) atmiņas sekmīga darbināšana.

Atmiņas audzināšana savukārt nozīmē: 1) atmiņu saudzēt, 2) attīstīt tās pozitīvās īpašības, kā: iegaumēšanas

*) E. Meimann, Vorlesungen.

ātrumu, atminēšanas ilgumu, reproducēšanas vieglumu un akurātību, atmiņas spēka paplašināšanu u. t. t.

Atmiņas sekmīga darbināšana nozīmē: likt atmiņai darboties tā, ka viņa ar zinamu enerģijas patēriņu var veikt to vislielāko darba daudzumu. Atmiņai šinī ziņā līdzība ar fiziska darba strādnieku: viens strādnieks (darbu nemācēdams) patērē daudz spēka un padara maz, kāmēr otrs strādnieks (darbu mācēdams) patērē mazāk spēka un padara vairāk darba.

2. Kā atmiņu attīstīt? Par atmiņas attīstīšanu daudz domāts. Par to domāja jau senie grieķi piecus gadu simteņus pr. Kr. dz. Ar mnemonikas jautājumiem daudz nodarbojās arī vidus laikos, bet sevišķus panākumus šī jautājuma noskaidrošanā guvusi modernā eksperimentālā psiholoģija ar savu mnemotechniku.

Bet vai dabisko, iedzimto atmiņu var uzlabot un attīstīt?

Te psihologu domas šķijas: vieni uz jautājumu atbild pozitīvi, otri negatīvi. Vieni (piem. Džems) saka, ka dabas doto atmiņas spēju neviens vairs nevar pārgrozīt, otri, turpretim, ka atmiņu var uzlabot. Spilgtākais priekšstāvis starp pēdējiem ir vācu psihologs Meimanis. Uz ilgāku un plašu izmēģinājumu pamata viņš taisa slēdzienu, ka vingrinot atmiņu var to attīstīt un spēcināt. Viņš pat domā, ka atmiņas attīstīšanai un uzlabošanai robežu nav.

Ja atmiņa attīstama, tad kā un kādiem līdzekļiem?

Līdzekļu ir daudz. Pagaidām atzīmēsim tikai attīstīšanas principus. Tie ir šādi: 1) atmiņas saudzēšana un pasargāšana no kaitīgiem iespaidiem; 2) atmiņas veidu, funkciju un īpašību pazīšana; 3) atmiņas darbības faktoru un apstākļu pazīšana; 4) atmiņas labvēlīgo faktoru un apstākļu izmantošana; 5) atmiņas darbības iekārtošana sakarā ar atmiņas dažādo veidu īpatnībām.

3. Atmiņa un organisma vispārējais stāvoklis. Psiche viscauri un vienmēr atkarīga no miesas, no organisma vispārējā stāvokļa, tā tad arī atmiņa. Cenšoties saudzēt atmiņu, vispirms jā rūpējas, lai organisma fiziskie spēki būtu kārtībā. (Slimības, mazasinība u. t. t. tūlī atstāj nelabvēlīgu iespaidu uz atmiņu). Organisms jā sargā no slimībām, ievainojumiem, mazasinības. Jā rūpējas, lai būtu pietiekoši daudz labas barības, svaiga gaisa, mērenas vingrināšanas un pietiekošas atpūtas. Viss, kas mazina vispārējo fizisko un psihisko spēku krājumu, mazina un vājina arī atmiņu. Un otrādi: viss tas, kas uztur organismu stipru un spēcīgu, uztur arī atmiņu vingru un spīrgtu.

Krievu psiholops Nečaevs izpētīja sakaru starp bērnu fizisko attīstību un viņu atmiņu. Viņš izmērījis plaušu tilpumu (volumu) un muskuļu spēku 130 bērniem. Šī pētījuma rezultāti

ir tie, ka bērni ar lielāko plaušu tilpumu (volumu) un lielāko muskuļu spēku ir caurmērā arī labākie atmiņas ziņā. „No ta varētu taisīt slēdzienu, ka fiziski spēcīgiem bērniem ir labvēlīgāki apstākļi priekš atmiņas darbības“ (Meimans).

Fiziskās attīstības un atmiņas ciešo sakaru ir izmēģinājuši daudzi Vakar-Eiropas un Amerikas psihologi un nākuši pie slēdziena, ka bērna atmiņa cieši saistīta ar viņa fizisko attīstību. Tā piem. Čikagā izdarītos eksperimentos izrādījies, ka tie skolnieki, kuņi smagāki, lielāki augumā, ar spēcīgākiem roku muskuļiem, lielāku plaušu ietilpumu un lielāku muskuļu veiklību, arī skolas darbos sekmīgāki un atmiņas ziņā pārāki par citiem.

Tā tad organisma un fizisko spēku stāvokļiem ciešs sakars ar atmiņu un liels iespaids uz to.

4. Atmiņa un interese. Labi atmiņā glaužas tas, kas interesants. Kas interesants, to atmiņa pie sevis aicina, to viņa mil un glabā.

Gandrīz katram cilvēkam laba atmiņa uz lietām, kas viņam interesantas, tas ir — kas viņam vajadzīgas un derīgas. Tirgotājs labi atmin preču cenas un tirgus stāvokli; politiskais darbinieks atmin dažādu partiju oratoru runas parlamentā vai mītiņā; zemnieks — labības cenas un labības audzināšanas un zemes strādāšanas paņēmienus; ārsts — medicīnas lietas u. t. t.

Garīgas dzīves laukā labāki vedas atminēt interesantu grāmatu, lekciju priekšmetu. Visvieglāk iespīest atmiņā zināšanas, tās — padarot interesantas.

Tamdēļ atmiņu kopjot un audzinot, vajag vienmēr acīs paturēt interesi, izpētīt tos ceļus un likumus, kā studējamās priekšmetus un atminamās atziņas padarīt interesantas.

Arī bērni vienmēr labi atmin, to kas interesants, t. i. tie vieglāk iegūmē un ilgāki patur atmiņā. Bet lai skolotājs zinātu, kas bērniem interesants, kas nē, tad jāstudē bērnu psiche un jāziņ arī tie apstākļi, kuņos bērnu lielais vairums dzīvo, kas tiem pazīstams, ko tie ap sevi redz. Kad skolotājam izdodas bērna interesi atmodināt, tad bērns ar mācāmo vielu viegli tiks galā.

5. Atmiņa un uzmanība. Interese ir uzmanības māte, un uzmanība — zināšanas māte. Bez uzmanības nebūtu neviena noskārtuma, nevienas atziņas un ideju. Kam vāja uzmanība, tam atziņa vai ideja vāji skaņ atmiņu, un laika zobs drīz to izkremt. Kad spēcīga, koncentrēta uzmanība, tad ideja dziļāk iegulst smadzenēs. Kamdēļ? Uzmanība ir psiches spēja, nostādīt aplūkojamo lietu vai ideju atziņas gaišākā centrā, kur visgaišāk spīd atziņas saule, kur visvairāk psihiskās enerģijas. Un ko psiche tā apspīd, tas ilgi un cieši paliek atmiņā. Tamdēļ viens no galvenākajiem atmiņas likumiem un noteikumiem ir — uzmanība. Kas grib ko nopietni atminēt, to vajag nopietni studēt, t. i. ar uzmanību: uzmanīgi un saprātīgi izlasīt, aplūkot. Grāmatu,

gabalu vai lapas pusi, kuŗu bez uzmanības izlasa, neatmin. Ja uzmanība klejo, ar gribas spēku vajag to piespiest pie darba. Cilvēks ar stipru gribas spēku un koncentrētu uzmanību var padarīt ievērojamus darbus. Pat tad, ja viņa dabiskā atmiņa nadedzin cik bagāta un viņa domāšana spēcīga.

Tā tad tiklab atmiņu attīstot, kā arī cenšoties to sekmīgi darbināt, jā rūpējas, lai būtu spilgta un koncentrēta uzmanības darbība. Bez intensīvas uzmanības nav domājama ne sekmīga iegaumēšana, ne ilga atmiņā paturēšana.

6. Atmiņa un noskārtuma spilgtums. Atmiņa patiesībā sākas ar noskārtumu. Ja nav noskārtuma, tad nav arī ko atminēt. Tamdēļ, tiklab iegaumēšana (atmiņā iespiešana), kā arī atminēšana (atmiņā paturēšana) lielā mērā atkarājas no noskārtuma rakstura. Skaidrus noskārtumus atmiņa vieglāk iegaumē, ilgāk atmin un skaidrākus un akurātākus tos reprodūcē. Tamdēļ, rūpējoties par atmiņas attīstību un sekmīgu darbību, jācenšas, lai tiktu uzņemti skaidri un spilgti noskārtumi. Neskaidri noskārtumi miglaini tēli, neskaidri jēdzieni un domas vāji iegaumējas un slikti psihē glabājas. Grūti atminēt piem. neskaidru runu lekciju, grūti piesavināt grāmatas saturu ar neskaidrām domām un jēdzieniem.

Bet kā iegūt spilgtus un skaidrus noskārtumus?

Ģūstot noskārtumus no realās tiešamības (piem. redzes noskārtumus) zinams priekšmets jāapskata uzmanīgi un rūpīgi, līdz viņa noskārtums, viņa bilde nostājas skaidri apziņas priekšā. Ja tas nav panākams, ātri acis uzmetot, tad vajag priekšmetu aplūkot ilgāk, ja nepietiek ar vienu reizi, tad vairāk reizes. Kad objekts aplūkots pietiekoši uzmanīgi, ilgi, rūpīgi (un vajadzības gadījumā vairāk reizes) tad noskārtums katrā ziņā būs skaidrs un labi paliks atmiņā. Tāpat tas jādara ar redzes, taustes un citiem noskārtumiem.

Kad noskārtumus un idejas uzņem no grāmatas, ar viņiem jārikojas tāpat: jācenšas, lai idejas, domas un jēdzieni būtu skaidri un saprotami.

Bērns visvieglāk iegaumē konkrēto īstenību: reali redzēto un dzirdēto. Bet tā kā bērni ir tomēr pavirši novērotāji, tad audzinātājam jācenšas palīdzēt bērnam vērojamos objektus labāk īnovērot. To audzinātājs panāk, vērsot bērna uzmanību uz vienu otru vērojamā objekta īpašību. Kur konkrētie priekšmeti nav pieejami, tur lietojamas bildes, gleznas, diagramas, kartes u. t. t. Kas labi redzēts, dzirdēts, taustīts, kas labi noskārsts, uztvērts, tas arī labāk būs iegaumēts un ilgāk atmiņā glabāts.

7. Atmiņa un jūtas. Atmiņai ciešs sakars ar jūtām. Tie noskārtumi un pieredzējumi, kuŗi saistīti ar spē-

cīgām jūtām un emocijām, viegli iegaumējas un ilgi paliek atmiņā.

„Mēs mūžam nevaram aizmirst

To ceļu uz dzimtenes mājām.

Ai, kālab tai nestundā mellā

No tevis saltsvešumā gājām?“ (Plūdons.)

Tā dzied Kurzemes bēgļi, pa kaŗa laiku svešumā dzīvojot. Dzimteni nevar aizmirst, tamdēļ, ka tā mīļa.

Ar noskārtumu saistītās jūtas var būt tiklab tikamas, kā netikamas: cilvēks labi atmin tiklab spilgti patīkamos, kā nepatīkamos iespaidus. Krievu rakstnieks Dostojevskis stāsta, ka viņam dziļi iespiedušies atmiņā pirmo dienu pieredzējumi katorgā. Kareivji, kas pārdzīvojuši briesmu brīžus kaŗā, tos atmin gadu gadiem. Latvijas kaŗa laika bēgļi spilgti atmin vispēdējos bēgšanas šikumus. Pēc lielām nodarītām pārestībām cilvēks mēdz teikt: „Nu, to es neaizmirsīšu līdz kapa malai.“

Bet ne tikai pārestību un šausmu brīžus: arī skaistus, ar baudu saistītus pārdzīvojumus cilvēks labi atmin. Ceļnieks ilgi atmin skaistas un lieliskas kalnu gleznas, skaistas grāvas un laukskatus. Tāpat katrs cilvēks ilgi atceras savas skaistās un laimīgās dienas un dzīves laikmetus.

Šis likums tuvu rada intereses likumam: interesē liela loma piekrit jūtām.

Arī pedagogam ne vienreiz vien audzināšanas darbā nākas darīt iespaidu uz bērna emocijām. Bērni labi atceras piem. ekskursijas gaitu, tur redzēto, dzirdēto, atceras jūtām bagātu skoloģija stāstījumu literatūras stundā u. t. t.

Tā tad, ja vien iespējams, iegaumējamā viela padarāma interesanta un jūtām apdvesta, tad viņa viegli ieglaužas atmiņā un ilgi tur paliek.

8. Atmiņa un asociācijas likumi. Asociācija jeb ideju saite ir vispār atmiņas pamats. Uz asociāciju dibinās tiklab iegaumēšana, kā atcere, tamdēļ asociācijas likumiem it dabiski redzama nozīme. Atzīmēsim te piem. sakarības un salīdzināšanas likumus.

Sakarības likums: sakarīgi uzņemti iespāidi sakarīgi uzglabājas atmiņā un sakarīgi reproducejas. Saistītās idejas viena otru ierosina.

Pieņemsim, ka vajag iegaumēt un atminēt, kad dzīvojuši: Sofokls, Platons, Aleksandrs Lielais, Zokrats, Aristotelis, Makedonijas Filips, Eiripids, Demostens un Herodots. Katru par sevi iegaumēt un atminēt — nenāktos viegli. Tamdēļ šos vēsturiskos faktus saistam. Sākumā iegaumējam piem. Zokrata dzimšanas gadu 470. pr. Kr. Zokrats bij Platona skolotājs; Platons — Aristoteļa; Aristotels — Aleksandra Lielā. Makedonijas Filips bij Aleksandra tēvs. Pret Filipu Demostens uzstājās savās ievērojamās runās. Starp 500. un 470. g. pr. Kr. dzima Sofokls, Eiripids,

Herodots un Fukidids, tā tad visi viņi bij Sokrata laika biedri. Eiripida dzimšana un Termopiļu un Salaminas kaujas notika vien un tanī pašā gadā, t. i. 480. pr. Kr.

Atceroties vienu no šiem faktiem, asociācijas ceļā atcerēsies arī citi: viens fakts otru ierosinās.

Asociācijas ceļā var savērt šos faktus kā krelles uz diedziņiem un vienu krelli tverot gūt citas līdz.

Sakarīgā ķēdē stūdjami gan vēstures, gan literatūras, gan citu zinātņu fakti. Jāatrod kāds ievērojamāks faktors, rakstnieku zinātnieks, politiķis etc., un tad ap viņu var grupēt citus mazā ievērojamus faktorus, darbiniekus, notikumus u. t. t. Šī sakarīgā iegaumēšana manāmi atvieglos arī atcerēšanos.

Salīdzināšana. Salīdzināšana — viens no galveniem liecību ceļiem, kas uz atmiņu ved. Katra ideja pēc salīdzināšanas atgādā citām daudz labāk iegulst atmiņā. Kamdēļ? Salīdzinot rīkojumus ar divām vai vairāk idejām un pieredzējumiem. Salīdzinot novērojamo vienu un otru. Skaidrākas tiek katra īpatnības. Spārīgāki strādā uzmanība. Vairāk novērojam. Vairāk domājam.

Pieņemsim, ka jāiemācas grieķu vārds „nuktos“. To salīdzinām ar latīņu vārdu **noctis**, ar angļu vārdu **night**, sanskritu vārdu **nakta**, latviešu — **nakts**, vācu — **Nacht**, franču — **nuit**. Un tā salīdzinot, mācāmie dažādu valodu vārdi vislabāk viežās atmiņā. Lūk, kamdēļ tie, kas jau pāri valodu māc, it vieglā iemācas arī trešo un ceturto. Tas tamdēļ, ka var mācāmās valodas salīdzināt.

Tāpat vieglāk mācāmie ģeogrāfiju, salīdzinādami dažādas zemes klimatiski, kulturali, politiski; literatūras vēsturi, salīdzinot literatūras virzienus, rakstniekus un tipus; tautu psiholoģiju, salīdzinot atsevišķo tautu īpatnības un izšķirības u. t. t.

Sevišķi kontrasti dara faktus un parādības skaidrākus. „Skolotājam vajag palīdzēt saviem skolniekiem atrast kontrasta pazīmes starp veciem un jauniem faktiem. Tas jaunus faktus dara skaidrākus...“ (Selli.)

9. Atmiņa un domāšana. „No diviem cilvēkiem ar vienādiem pieredzējumiem, labāka atmiņa būs tam, kurš vairāk pieredzējumus pārdomā un saista atsevišķus gadījumus sistēmā“ — saka Amerikas psihologs Džems.

Doma katru iegaumējamo ideju saista ar daudzām citām, ieaūž to asociācijas tīklā un tur tad viņa ciešāk turas un vieglāk atminama.

Domai spēcīgākie līdzekļi ir sistēma, likums, zinātne.

Sistēma. Tā ir loģiski sakārtota ideju un domu ķēde. Šinī domu ķēdē, t. i. sistēmā visvieglāk atmiņai darboties. Tamdēļ arī atmiņu kopjot un kultivējot atziņas, zināšanas vajag kārtot un sistematizēt. Zināšanas, kas sistēmā ieaustas, visciešāki turas. Zināšanas gūstot, vajag rīkoties tāpat, kā vaiņagu pinot: katru

lapiņu, katru ziediņu piesiet vienam ciešākam vidus pinumam. Tad atsevišķie ideju un atziņu ziedi ciešāk un pamatīgāk turēsies.

Cēloniskais sakars: katrai parādībai savs cēlonis, viena parādība ar otru saistīta. Atceroties vienu, atceras arī otra, trešā u. t. t.

Likums. Likums ir vispārēja patiesība par lielāku parādību virkni. Ār likumu doma visu šo virkni aptver. Tamdēļ likumu zināšana lielā mērā arī atviegļina atmiņas darbību.

Zinātne ir sakārtotas, sistematizētas atziņas un idejas. Sistēma, likums — tie zinātnes līdzekļi. Tamdēļ arī zinātne un zinātniskā domāšana viens no labākiem atmiņas kultivēšanas līdzekļiem.

10. Atmiņa un saprašana. Atmiņai un izpratnei ciešs sakars. Veca pedagogiska patiesība ir tā, ka saprastu mācāmo vielu bērns iemācās daudz ātrāki kā nesaprastu. Eksperimentu ceļā psihologs Ebbinghaus atradis, ka beznozīmīgu zilbju piesavināšanai resp. iemācīšanai vajag 10 reiz vairāk laika kā nozīmīgas un izprastas vielas iegaumēšanai. Attiecībā uz bērniem šī starpība vēl lielāka. Franču psihologi Binè un Anri arī eksperimentu ceļā atraduši, ka bērniem šādas bezsajēgas, nenozīmīgas vielas piesavināšana 25 reiz grūtāka, t. i. prasa 25 reiz vairāk laika kā saprātīgas, izprastas vielas piesavināšana.

Pedagoģiskais slēdziens no visa tā ir, ka visa mācāmā viela pēc iespējas bērniem jādara saprotama, tad iegaumēšana un iemācīšanās labāki sekmēsies. To, kas klasē pārrunāts, iztirzāts, izanalizēts, to bērns arī vieglāk iemācās.

11. Atmiņa un bērna attīstības posms. Atmiņa nav vienāda, nav viena un tā pati dažādos dzīves laikmetos. Par to pārliecinājamies, runājot par bērna atmiņas attīstību un par šīs attīstības posmiem, laikmetiem. Redzējām, ka dažādiem atmiņas veidiem ir savs laiks, kad tie vissekmīgāki darbojas.

Pedagogam šī atmiņas attīstība jāzin un jāizmanto katrā laikmeta un katrā atmiņas veida īpatnības.

Būtu lieka bērna mocīšana, ja liktu tam iegaumēt skaitļus un abstraktus jēdzienus ap 8., vai 9. dzīvības gadu. Tad vislabāki darbojas konkrēto priekšmetu atmiņa un tā arī tad vislabāk darbināma. Vārdu sakot: katrs atmiņas veids darbināms tādā laikā, kad tas pietiekoši attīstījies un ticis darbības spējīgs; katram atmiņas veidam jāizvēlās piemērots darbs piemērotos apstākļos.

Te vēl jāpiezīmē, ka vērā ņemamas arī atmiņas individualās īpatnības, cik apstākļi to pieļauj. Bērni, kam labāka redzes atmiņa, lai iemācīšanos izdara vislabāk izmantojot šo atmiņas veidu, kam labāka dzirdes atmiņa, lai izlieto to (piem. mācoties balsā, klasē uzmanīgi klausoties) u. t. t. Jādarbina, zināms, visi

atmiņas veidi, bet tas atmiņas veids, kuŗš visvairāk darba spējīgs, lai arī dara lielāko darba daļu.

Ja atmiņā kādi defekti, nenormalības, arī tās jāņem vērā, lai neliktu bērnam ciest, neieskatītu to par slinku tur, kur vainīg zināms atmiņas defekts.

12. Atmiņa un atkārtošana. Atkārtošana — viens no parastākajiem iegaumēšanas paņēmieniem. Ar vienreizīgu noskārtošanu reti kad pietiek: „Koks nekrīt uz pirmā cirtiena“.

Atkārtošanas likumu varētu formulēt šādi: Ja no vairākiem pieredzējumiem viens atkārtojas visbiežāk vai visvairāk, tad (citos līdzīgos apstākļos) šim pieredzējumam ir tendence vislabāk iespiesties atmiņā.

Praktikā šis likums gadas katru dienu. Piem. valodu bērniem iemācās dzirdot neskaitamas reizes ap sevi atkārtojam vienus un tos pašus vārdus. Svešu valodu vislabāk mācāties, dzīvojot tātāt tautas vidū, kas šo valodu runā — atkal aiz tiem pašiem iemesliem. Atkārtošana vajadzīga vienmēr un visur, jo iegūtās atziņas bez mitas izgaist. Svešu valodu nerunājot, to piemirstam. Ārsti kas piecus, sešus gadus nepraktizē un ar medicīnu nenodarbojas aizmirst daudzas ļoti vienkāršas lietas. Dzejoļus un citas iegaumējamas lietas iemācāties tikai atkārtojot. Tā atkārtošana uzskatāma kā viens no atmiņas lielākajiem palīgiem.

Tikai atkārtošana nav jāsaprot kā tīri mehāniska atkārtošana. Atkārtošana arī jādara ar uzmanību un pārdomāti.

Bez tam atkārtojamās reizes nevajag pārāk sakoncentrēt, bet gan izklaidēt. Tā piem. psihologs Ebbinghaus izmēģinājis, ka ar 38 atkārtojumiem, kuŗus izdara 3 dienu garā laika sprīdī, panāk to pašu, ko ar 68 atkārtojumiem, kuŗus izdara vienā dienā.

Kāds cits pētnieks atradis, ka ar 6 atkārtojumiem, kuŗus izdara pēc katrām 4 dienām, var labāki iegaumēt, kā ar 8 atkārtojumiem, kuŗus izdara 3 dienās vai ar 12 atkārtojumiem 2 dienās.

Ja piem. kādu dzejoli var iemācīties, atkārtojot to 10 reizes, tad šīs 10 reizes vajag izdalīt, atstājot starp viņām nelielus laika sprīžus, t. i. izlasīt dzejoli uzmanīgi 2 reizes; pēc britiņa atkārtas reizes 3 u. t. t.

„Atkārtošana ir iemācīšanās (jeb zināšanas) māte“ — saka krievu sakāms vārds. Un tas ir pareizi. Pat zinātniekam vajadzīgs laiku pa laikam uzspodrināt atkārtošanas ceļā darbam vajadzīgās zināšanas.

Bet pati atkārtošana arī nedrīkst būt nepārdomāta: tā jāizdara ar sapratni, ar uzmanību, apdomu. Ja atkārto bez apdomas, tad labuma maz, vai pareizāki — nekāda. Mehānisko, bez apdomas atkārtošanu parasts saukt par „zubrīšanu“ jeb „kalšanu“.

No „zubrīšanas“ jeb „kalšanas“ audzēkņi jāsarga un jāatradina, ja šī nelaime būtu ieviesusies.

13. Atmiņa un vielas sadalīšana. Ir parasta lieta, ka bērni mācoties vai nu gaŗāku dzejoli, vēstures gabalu, vai ko citu, to sadala mazākās daļās un tad iegaumē pa daļām. Vairāki psihologi eksperimentu ceļā atraduši, ka tāda mācīšanās metode ir nevēlama un prasa daudz liekas enerģijas. Mācoties visu veselu uz reizi un mācāmo vielu nedrostalājot, skolnieki iemācās ātrāki, kā mācoties pa daļām.

Vācu psihologs un pedagogs Lajs fragmentariskas (pa daļām) mācīšanās ēnas puses redz šādas: 1) tiek traucēts dabiskais sakars un radītas daudzas liekas asociācijas, kuŗas pēc tam jāiznīcina ar papildu atkārtojumiem, 2) katra atsevišķa daļa tiek atkārtota uzreiz daudz un pēc tam atkārtošana tiek pārtraukta, kāmēr, mācoties visu gabalu (piem. dzejoli), atkārtojumi seko vienmērīgāki un pēc vienādākiem laika sprīžiem; 3) mācāmo gabalu neiemācās viscauri diezgan vienādi; 4) skolnieks maz ievēro loģisko sakaru un mācās vairāk mehaniski: atsevišķus vārdus, teicienus u. t. t.

Bet fragmentariskai metodei ir arī savas labās un veselās vielas metodei savas ēnas puses: 1) mācoties pa daļām, bērns ātrāk redz darba rezultātus, sekmes. Piem. mācoties gaŗāku dzejoli, tas, iemācījies vienu pantu, priecīgs ķeras atkal pie otra, turpretim, izlasot pāris reizes gaŗāku dzejoli visu, tas vēl maz ko jūt sekmju ziņā. 2) Visas vietas mācāmā vielā nekad nav vienādas: dažas vietas prasa vairāk pūļu, vairāk laika, vairāk atkārtojumu, dažas — mazāk. Mācoties visu uzreiz, grūtās vietas prasīs daudz lieku atkārtojumu citām daļām. 3) Mācoties visu uzreiz, jālieto vairāk enerģijas, uzmanības, pacietības.

Tādas ir vienas un otras metodes labās un ļaunās puses. Bet tomēr: faktu valoda runā par labu nedalitās vielas metodei. Tā psihologs Millers aprēķinājis, ka tur, kur mācoties pa gabaliņiem, bērni patērē 3 min. 3 sekundes, mācoties visu gabalu uzreiz tie to pašu piesavinās 2 min. 45 sek. Vēl taustamāki ir prof. Meimaņa atradumi. Tā piem. viens no eksperimentējamiem audzēkņiem, mācoties 2 pantus, katru atsevišķi, iemācās 2 pantu gaŗo dzeju pēc 33 atkārtojumiem, bet mācoties visu — jau ar 14 atkārtojumiem, kāds otrs audzēkņis 5 pantus dalīti iemācās ar 45 atkārtojumiem, bet, mācoties visu uzreiz — ar 12 atkārtojumiem; 12 g. vecam bērnam, mācoties fragmentariski, vajadzēja 17 atkārtojumu, bet mācoties visu uzreiz tikai 11 atkārtojumu.

Tā tad mācīties visu uzreiz katrā ziņā izdevīgāki. Bet kā pārvārēt zināmās grūtības?

Tās skolnieks pārvārēs itin ātri, ja tikai vienu otru reizi tas atradīs, ka mācoties visumā iet sekmīgāki. Pedagogs un psicho-

logs Lajs dod skolotājiem šādu padomu: „Dod skolniekam padomu, kā iemācīties uz reizi visu veselu; norādi, kā izdalīt grūtās vietas, kā viņas atkārtot atsevišķi, pēc tam viņas atkal ieslēgt veselā un atkārtot ar visu kopīgi.“ Skolotājam jāparūpējas par to, lai viņš skolniekiem rūpīgi izskaidrotu šo mācīšanās veidu un praktiski ar piemēru parādītu, kā to darīt, tad sevišķu grūtību šīs iegaumēšanas metodes lietošanā nebūs.

Beidzot te vēl jāpiezīmē, kā jāsaprot te „daļa“ un „vesels“ Zinams, ka psihologi nedomā, it kā skolotājiem vajadzētu likt bērniem mācīties uz reizi visu vēstures vai ģeografijas grāmatu visu gaļu gaļo poemu, bet runāts tiek gan par vienu nelielu loģiski noslēgtu vai patstāvīgu gabalu, ne pārāk gaļu dzejoli u. t. t.

14. Atmiņa un iegaumēšanas temps. Tiklab iegaumēšanā kā arī atminēšanas ilgumā daudz atkarājas no darba tempa jeb ātruma. Zinams, ka iegaumēšana var būt dažāda ātruma ne tikai dažādiem cilvēkiem, bet arī vienam un tam pašam cilvēkam dažādos laikos un apstākļos. Bet kā nu ir labāki: vai iegaumē strauji un ātri, vai lēnākā un mierīgākā tempā? Ari te eksperimentālai psiholoģijai ir savi pieredzējumi. Prof. Meimans un eksperimentu pamata apgalvo, ka ātra iegaumēšana der tikai viena reizei, pirmā atbildēšanai, turpretim, ja iegaumējums paturams ilgāk, tad ātrā iegaumēšana neder. Parasti ir tas tā, ka jo ātrāki cilvēks ko iemācās, jo ātrāki tas viņam atkal izgaist. To ļoti labi zina tie, kam nācies daudz uz eksameniem strādāt: kad eksamenī gaļām, tad arī zināšanas jau lielā mērā prom.

Tā tad skaidrs ir tas, ka, ja mācāmo un iegaumējamo grūtību ilgāki paturēt, tad nevajag skriet, bet mācīties mērenā tempā. („Kas lēni nāk, tas labi nāk.“) Vairāk paliekamu zināšanu gūst tas skolnieks un tas students, kušs strādā pamazām, bet nepātraukti visu gadu un ne tikai uz eksameniem.

„Kas ātri iemācās, ātri aizmirst, kas lēnāk iemācās, lēnāk aizmirst“ (Lajs).

15. Atmiņa, ritms un atskaņa. Ritms ir liels dabas likums. Viņš aužas dzīvā un nedzīvā dabā. Ritmiski vilņo jūra, ritmiski mainas gada laiki, diena un nakts; ritmiski pukst sirds un elpojošie cilājās krūtīs; ritmiski rit runa; ritmiski strādā cilvēka gars: straujai darbībai seko lēnāka un mērenas darbības laikmeti, dienas darbam nakts miers u. t. t. Pasaule ir pilna ritma un cilvēka dvēsele pēc viņa slāpst.

Tamdēļ ka ritms tik dziļi ieaudies dabā un cilvēka dvēselē, cilvēks ritmiskus parādības mīl un tur par skaistām.

Šis ritma radniecība ir arī viens no cēloņiem, kamdēļ ritmiskas parādības labāk iegaumējas un iespiežas atmiņā.

Prof. Eberts un Meimans izmēģinājuši ritmiskas un neritmiskas vielas iegaumēšanu. Rezultāti: 16 ritmiskas zilbes (no

Šillera tulkotās Eneīdas) skolnieks iemācās 31 reiz atkārtojot, kāmēr neritmiskās 12 zilbes, 49 reizes atkārtojot.

Dzejas ritums dara vielu interesantāku, jūtām tīkamāku un atskaņas vieglāki cita citu ierosina. Piemēra dēļ atzīmēsim šo nelielu fragmentu no Plūdoņa dzejas:

Vaŗa rati,
Gaŗi, plati,
Ratu ratiem gaŗām trauc;
Ribēdami
Ripodami
Riteņi cits citam sauc:
Tik pa taku!
Blaku, blaku!
Žviku žvaku! Žviku žvaku!

Daŗi gramatiku autori, izlietodami ritma likumu, sakārto ritmiskos pantos prepozīcijas, grūtākus gramatiskus likumus etc., un nevar teikt, ka bez panākumiem: iegaumēšanai tie vieglāki.

16. Atmiņa un aizmiršana. Iegaumētie vārdi atmiņā turās zināmu laika sprīdi un pēc tam atkal no atmiņas izzūd. Kā iegaumēšanai ir zināms laiks, tā arī iz atmiņas izzušanai jeb aizmiršanai, arī zināms temps un zināma kārtība. Tā piem. pēc stundas jau apmēram puse no iegaumētā aizmirsusies. Sākumā aizmiršana iet ātri, vēlāk lēnāki.

Sekošā tabele sniedz Ebinghauza izmēģinājumu ceļā gūtos datus par aizmiršanas gaitu.

Pēc	$\frac{1}{3}$	1	9	24	48	144	744	stundām ir aizmirsts
	42	56	64	66	72	75	79	% no iegaumētā.

Te gan jāpiezīmē, ka Ebinghauzs saviem izmēģinājumiem ņēmis nesakarīgas un nenozīmīgas zilbes, kuŗas vājāki asocījas un tā tad arī ātrāki aizmirstas. Bet galveno aizmiršanas gaitu tabele tomēr raksturo.

Sakarīgais, sapratīgais, nozīmīgais materials aizmirstas mazāk ātri.

Svarīgākais līdzeklis cīņā ar aizmiršanu ir — cītīga atkārtošana.

Bez tam aizmiršana atkarājās arī no intereses pret vielu, no iegaumēšanas rakstūra un daudziem citiem apstākļiem.

17. Atmiņa un iegaumēšanas laiks. Te netiek domāts laika ilgums, bet dienas laiks. Ir starpība, vai iegaumēšana notiek rītā, vai vakarā. Parasta lieta, ka iegaumēšana un mācīšanās iet sekmīgāki no rīta: „Rīta stundai zelts mutē“ — teic sakāms vārds.

Bet vai rīta stundā iegaumētais arī ilgāk atmiņā turas?

Te ir interesantas psihologa Laja domas. Viņš izdarīja eksperimentus ar 6-iem 18 gadus veciem seminaristiem. „Katrs no viņiem iemācās no galvas zinamu skaitu nenozīmīgu zilbju (ar vienu izņēmumu katrs pa 10) vakarā vienā noteiktā laikā (no plkst. 6—8). Iegaumēšanas laiks aprēķināts sekundēs. Taisnība, ka pēc 24 stundām izdrija pārbaudījumu, kas palicis atmiņā.

Tādus pat eksperimentus izdara kādā no nākošām dienām, bet tikai rīta stundās (no plkst. 6—8 no r.). Pārbaudišana notiek atkal pēc 24 stundām no rīta. Rezultāti sekošie:

1) Kopējs un vispārējs laika daudzums, ko izlietoja iegaumēšanai visi seminaristi vakara stundās bij 37 min. 30 sekundes. Viens no skolniekiem iegaumēšanai izlietoja vienādi ilgu laiku, tiklab rītā, kā vakarā; visi citi rītā izlietoja mazāk laiku kā vakara stundās, starp tiem viens tikai pusi no vakara laika (t. i. skolnieki rīta stundās iegaumēja ātrāki. P. B.). Visi skolnieki bija pārliecināti, ka no rīta iemācišanās iet vieglāki un sekmīgāki.

2) No 68 zilbēm, kuņas bij iegaumētas no rītā, pēc 24 stundām skolnieki varēja atcerēties 16, bet no 68 vakarā iegaumētām zilbēm — 56. Tā tad mūsu eksperiments pierādīja, ka atmiņā paliekamā ziņā vakara iegaumēšana 3½ reizes sekmīgāka kā rīta iegaumēšana.“ (Lajs.)

Šis Laja eksperiments pierādā, ka no rīta gandrīz vienmēr vieglāk iegaumēt, bet iegaumētais mazāk ilgi turas atmiņā.

18. Atmiņas pārbaudišana un vingrināšana. Kā lai atmiņā „izmēro“ un pārbauda? Kā izzināt tās iegaumēšanas un paturēšanas spēju? Kāda viela, kāda mēraukla te lietojama? Iegaumējamā viela (piem. dzejols, vēstures teksts u. t. t.) nekad nav viscaur vienāda grūtuma vai viegluma, vienāda rakstura.

Iegaumējamam materialam vajag būt šādām īpašībām: 1) viņam jābūt viscauri vienāda grūtuma; 2) viņam jābūt tādām, kuņas vajadzības gadījumā var dabūt lielā daudzumā, jo eksperimentu gadījumos jāņem caurmēra skaitļi no lielākiem daudzumiem; 3) šiem materiala atsevišķiem elementiem jābūt pilnīgi nesakarīgiem un nesastītiem ar kaut kādām idejām, tēlēm, jēdzieniem; 4) šim materialam jābūt tādām, ka viņu var visādā veidā sadalīt, grupēt, ņemt vēlamu daudzumu un lai atsevišķos elementus varētu saskaitīt. Šāds materials ir beznozīmīgas zilbes, kādas atrodam piem. sekošā Ebinghauza lietotā tabelē:

nod	vak	nif	zur	bef
lus	zeg	zor	tec	ruk
sep	daf	det	lod	zof
zik	lus	fok	kec	vil
nud	zon	lut	zib	tof

lor	nif	liv	hok	ces
biv	ņun	duf	nuč	lad
dak	mok	fil	sab	kig
kun	nac	taf	rof	mom
zit	kep	kof	ber	sef
bel	cug	lau	dut	mar
lof	def	kor	fic	hur

Šādu nesakarīgu un nenozīmīgu materialu tad var visādi grupēt, lietojot visādā daudzumā, visādos kvantumos u. t. t.

Šo materialu var lietot ne tikai atmiņas pārbaudīšanai, bet arī atmiņas vingrināšanai. Psiholoģiskos eksperimentos viņš arī tiek lietots. Bet skolā? Vai arī skolā šādi vingrinājumi būtu izdarāmi un pielaižami?

Prof. Meimans domā, ka šādi tā sauktās formalās atmiņas vingrinājumi būtu izdarāmi. Ja bērns mācās dzejoli vai vēsturi, tad viņš iegaumē tikai saturu, nedomādams par pašu atmiņas stiprināšanu, bet pēc Meimaņa domām, būtu darāmi arī tādi skolas darbi, kuŗu nolūks būtu vienīgi atmiņas vingrināšana. Tas bērnam arī būtu izskaidrojams, lai skolnieks zināmos vingrinājumus ar šādu nolūku izdarītu, tikai tad varētu būt kādi taustāmi panākumi.

Tādas ir prof. Meimaņa domas, bet vai tāda sausa formalās atmiņas vingrināšana ar nenozīmīgu un garlaicīgu vielu skolā vēlama — tas cits jautājums. Bērnu atmiņa mācības iestādēs jau tā tiek pārāk apgrūtināta un pārpūlēta un tad vēl šī sausā atmiņas „ģimnastika“! Bez tam atmiņas attīstība skolā taču nav galvenā lieta. Daudz svarīgāki tad ir attīstīt piem. domāšanu.

Atmiņas vingrināšanas ziņā gan pieņemamākas būs to psihologu (piem. Džemsa) domas, kuŗi atmiņas vingrināšanu ieteic ar mazāk mākslīgiem līdzekļiem, piem. ar intereses, domāšanas, uzmanības etc. palīdzību. Piem. ja cilvēkam ir modusies vai modināta interese kādā darbības sferā, tad rodas arī vajadzīgā atmiņa, un darba rezultāti ir garantēti.

Atmiņas lokanība un pašdarbība. Viena no atmiņas vērtīgākām īpašībām ir atmiņas elastīgums jeb lokanība, t. i. atmiņas spēja atcerēties taisni tad, kad attiecīgā atcere vajadzīga. Daudz reiz skolnieks mēdz teikt: „Es zinu gan, bet nevaru atcerēties“. Tāpat pieaugušie daudz reiz mēdz sirdīties: „Tepat mēles galā būtu, bet nevar atcerēties“. Daudzi atcerās laiciņu pēc tā brīža, kad atcerējums bij vajadzīgs un sūrojas: „Ā, re', nu atcerējos to un to, un kad bij vajadzīgs, tad nevarēju un nevarēju atcerēties.“

Tāda atmiņa, kas reaģē ar tādiem novērojumiem, kas nedod atziņas un idejas, kad tās taisni vajadzīgas — tāda atmiņa nav Pedagoģijas psiholoģija!

vēlama — tā ir neelastīga atmiņa. Viņa traucējoša dzīvē un darbā.

Labāka gan ir taisni pretēja atmiņa: elastīga, lokana. Tāda atmiņa atceras ātri to, kas ir vajadzīgs un atmiņā noglabāts, tāda atmiņa palīdz dzīvot un strādāt.

Bet kā attīstīt šādu atmiņas lokanību?

Lielā mērā arī tā ir dabas balva, bet nav teikts, ka viņu nevarētu arī attīstīt un izkopt. Galvenākie līdzekļi šinī izkopšanas darbā ir spēja iegaumēšana un pašdarbība. Kad bērns mācās un zināšanas krāj, bet neliek viņas lietā, tad nevingrinās arī atceres spēja. Turpretīm, bērnam darbojoties, zināšanas piemērojot, atcere darbojas un darbojoties vingrinās.

XIII. Iztēle.

1. Iztēles un fantazijas būtība un jēdzieni.

Iztēle — ir viena no intelekta darbībām. Intelekts tur valdošā viela; jūtas un griba fantazijā darbojas vairāk kā faktori.

Iztēle no vienas puses tuvu rada atmiņai, no otras — domāšanai. Strukturas ziņā tā stādama starp atmiņu un domāšanu. Ir iztēlei arī daudz līdzības ar gribas darbību.

Atmiņai iztēle līdzīga tānī ziņā, ka viņa, līdzīgi atmiņai, reproducē pagātnes pieredzējumus, pagātnes noskārtumus, un tos kā idejas, no jauna nostāda apziņas priekšā. Pareizāki sakot, iztēle vienu daļu no sava darba liek darīt atmiņai, pēc tam tās viņas darbu papildinādama. Tamdēļ arī atmiņu un iztēli sauc par reprezentatīvām, t. i. atkārtotojām, atjaunojošām spējām jeb darbībām.

Domāšanai iztēle līdzīga tānī ziņā, ka viņa tāpat saista tēlus (t. i. notēlus), kā doma jēdzienus. Vundts fantaziju taisni definē kā „domāšanu ar notēliem“.

Bet starp domāšanu un iztēli ir arī liela starpība. Iztēle rīkojas taisni ar gleznām un tēliem, domāšana galvenā kārtā ar abstraktiem jēdzieniem.

Iztēle subjektīva, individuala, antropocentriska. Viņa tiecas no iekšas uz āru. Domāšana, intelekts — otrādi. Viņa objektīva, bezpersoniska, gūst materialu no āra. Iztēli regulē cilvēka iekšējā pasaule. Te iekšējais valda par ārējo. Prāta darbībā, domāšanā otrādi: ārējais valda par iekšējo. Iztēles pasaule ir paša pasaule, bet zināšanas pieder visiem.

Iztēlei daudz līdzības ar nojautu un noskārtumu. Nojautu skata un tulko ār pasaules parādības. Fantazija un iztēle skata un tulko iekšējās parādības. Viņa pati pat rada šo savu iekšējo pasauli, rada un tad skata. Viņa ir it kā uz iekšu vērsta acis

un ausis, it kā iekšēja maņu pasaule, kuŗa izmana un nojauš iekšējo idealizēto — konkrēto pasauli. Tamdēļ arī saka: „Viņš garā redz, viņš garā skata, viņš garā dzird“ etc. Tā tad fantazija ir spēja radīt un skatīt iekšēju (t. i. psihisku) gleznu un tēlu (t. i. notēlu pasauli).

Šinī ziņā fantazijai ir divas funkcijas: radīt un skatīt.

Fantazijas darbības rezultāts ir notēls. Notēlu radīšana un nojaušana ir iztēles un fantazijas galvenais darbs.

Iztēlei sava radniecība un savs ciešs sakars arī ar gribu. „Iztēle intelektuālā sferā ekvivalenta gribai kustību sferā.“ (Ribó.)

Iztēlei ne tikai analogija vien ar gribu. Nē. Iztēlē apzinīga griba ņem dzīvu dalību. Ja apzinīgā griba no savas līdzdalības atsakās, tad iztēle pārvēršas par sapņiem, iluzijām, halucinācijām un pushalucinācijām.

Fantazija ir aktīva, un aktivitāti rada gribas elementi.

Iztēles īstā pamatmateriāla tomēr ir intelekts. Iztēle — īpatnēja intelekta darbība jeb process. Šī procesa rezultāti — notēli. Kā maņas rada sajūtas, nojauta noskārtumus, tā iztēle — notēlus.

Tā tad iztēle un fantazija ir īpatnēji intelektuāli procesi, kuŗu rezultāts ir notēlu radīšana un skatīšana.

Noskaidrojot tuvāk notēla būtību un dabu, tuvāk noskaidrosies arī iztēles un fantazijas daba.

2. Notēls.

Notēli ir tās ainas un gleznas, tie veidojumi un tie tēli, ko fantazija rada un ko skata savām gara acīm; notēli ir arī tās skaņas, kam fantazija liek skanēt un kuŗas tā tver ar savu iekšējo dzirdi; tās ožas un taustes sajūtas, kuŗas iztēle rada un jauš.

Notēlam daudz līdzības ar noskārtumu un ideju, bet arī sava starpība. Notēla jēdziens tiek skaidrāks, redzot viņa tapšanu un veidošanos. Šī gaita ir sekoša:

1. Zināms ārējs priekšmets, teiksim, ozols.

2. Maņas šo ozolu mana: acs redz, roka aptausta. Maņas gūst sajūtas.

3. Nojauta šīs sajūtas iztulko par zināmu priekšmetu, ozolu.

4. Šīs nojautas iztulkojums ir — ozola noskārtums.

Noskārtumu nojauta veido no svaigiem, patlaban ieplūstošiem sajūtu materiāliem.

5. Maņas vairs ozolu nemana: acs neskata, roka netausta, sajūtas neieplūst, no ozola mēs prom, bet ozola noskārtums no psihes nedzīst. Tas ticis bālāks, bet tomēr psihē palicis. Atmiņa to uzglabājusi kā — ideju.

6. Ideja ir psihē uzglabāts priekšmeta noskārtums, kas maņas sajūtas vairs nesapem. Ideja ir atmiņā iespiests noskārtums. Noskārtums ir nākamā ideja, un ideja bijis noskārtums noskārtuma kopija.

7. Noskārtuma kopiju, ideju, atmiņa uz vēlēšanos var no jauna nostādīt apziņas priekšā un likt to no jauna skatīt. Šis reproducēto ideju, ja viņa ir zinama konkrēta priekšmeta ideja sauc arī par priekšstatu. Šis priekšstats ir reiz skatīta tēla attēls: viņš apziņā nogleznojies, uzglabāts un tad — no jauna attēlots.

8. Atmiņas dotais priekšstats jeb attēls ir vienmēr bālāks par pašu noskārtumu; daudz kas aizmirsies: piem. neatceramies kāda kuņģa vietā ozolam miza, zari u. t. t. Priekšstats iznāk ar defektiem.

9. Bet psiche tēlus negrib skatīt ar defektiem: piem. viņa negrib iedomāties redzēto ozolu bez galotnes, vai vietām bez mizas. Viņa to grib redzēt veselu. Un kā to panākt? To, kas atmiņā trūkst, psiche pieliek no sevis, kaut arī iznāktu citāds, kā patiesībā kad tik tas vesels. Šo defektu papildināšanu attēlā jeb priekšstatā izdara — iztēle.

10. Rodas jauns tēls — papildināts un pārgrozīts priekšstats. Šis jaunais tēls ir — notēls. Notēls savā vienkāršākā veidā, tā tad ir drusku pārveidots un papildināts priekšstats (attēls). Priekšstats ir tikai kaila reprodukcija, notēls — šī reprodukcija ar papildinājumiem.

Visvienkāršākais notēls tā tad izaug no atmiņas un stingri balstīts uz pieredzējumu pamata. Notēls — mākslīgs noskārtums. Viņš agrākā noskārtuma pārgrozīta kopija.

Bet kas ir notēla saturs?

Noskārtuma saturs ir zinamas sajūtas: piem. ozola noskārtuma redzes un taustes sajūtas. Ja notēls ir noskārtuma kopija, tad notēla saturs arī ir sajūtu kopijas. Un kas ir šīs sajūtu kopijas? Arī tās ir zinamas sajūtas, kaut arī bieži vien daudz bālākas par oriģinālajām sajūtām. Tikai nav teikts, ka viņas būtu pavisam vājas. Tā piem. cilvēkam, iedomājoties, ka apēstā barība bijusi sabojāta vai saģiftēta, nopietni paliek slikti, pat līdz vemšanai; iedomājoties, ka mums varēs notikt pārestība no kāda ienaidnieka, seja savilksies dūsmās, rokas dūrēs; iedomājoties kādu šausmīgu situāciju, drebuļi pārskrien „pār kauliem“ u. t. t. Tā tad sajūtu kopijām piemīt reālo sajūtu iezīmes: zinama fizioloģiska izteiksme.

Bez šī sajūtu organiskā aspekta notēls sevī ietver arī zinamas jūtas un zinamus domu elementus.

Tā tad notēls sastādās no: 1) reālo sajūtu kopijām, arī sajūtām, tikai ar vājāku izteiksmi un intensitāti; 2) no attiecīgiem jūtu un 3) ideju, domu elementiem.

Notēlu šķiras. Notēlu šķiru ir tikpat daudz, kā maņu un sajūtu grupu. Ja iztēle savus notēlus auž no redzes sajūtām, tad tiek redzes notēli; ja viņa tos auž no dzirdes sajūtām, tad tiek — dzirdes notēli. Tāpat varam runāt par kinestetiskiem, sāpju, bada, ožas, garšas u. c. notēliem.

Notēlu raksturs ir arī tas, kas nosaka visas iztēles un fantazijas raksturu. Pēc notēlu šķirām klasificē arī iztēles un fantazijas šķiras.

3. Iztēles funkcijas.

Iztēle ir komplicēts psihisks process, kuŗš sevī ietver vairākus vienkāršus procesus. Iztēle var darboties dažādi. Viņas darbības galvenos veidus sauc par viņas funkcijām. Tās ir sekošas:

1. Iztēle var veidot notēlus, pēc iespējas līdzigus agrāk nojaustiem īstenības tēliem. Tā piem. mēs varam iedomāties koku, pēc iespējas līdzīgu tam kokam, kuŗš aug mūsu dārzā. Šī iztēles funkcija rada tā sauktos reprodiktīvos notēlus.

2. Iztēle var priekšmetus šadalīt daļās. Tā piem. varam iedomāties cilvēku, sadalītu gabalos: katru viņa locekli savrūp. Bibeles stāsta par roku, kas rakstījusi uz sienas Belzara namā.

3. Iztēle var radīt tēlus no dažādu priekšmetu sastāvdaļām. Piem. grieķi pievienoja cilvēka galvu ar vidukli zirga ķermenim un radīja tā saukto Centauru. Šī pati grieķu fantazija pievienoja suņa ķermenim ne vienu, bet trīs galvas, spalvu vietā viņa iedomājās ķermeni čūskām aplātu un radīja — cerberu. Līdzīgā kārtā fantazija radījusi sātana tēlu: ar cilvēka stāvu, kazas ragiem, vērsā asti un sikspārņa spārniem.

4. Iztēle var lietās pēc patikas pamazināt. Viņa var piem. iedomāties cilvēku pirksta gaŗumā, oda lielumā etc. Tautas pasakas stāsta, ka pasaku varoņi, cilvēki pārvēršas par mušu vai pelīti. Šo pamazināšanas darbu iztēle izdara, pateicoties minētai spējai.

5. Iztēlei spēja lietās pēc patikas palielināt. Piem. iztēle var iedomāties cilvēku koka gaŗumā, odu aeroplana lielumā u. t. t. Šī iztēles spēja līdzējusi tautai radīt teikas par milžiem. Piem. milzis Atlāss nes debesi un zemi uz saviem pleciem. Līdzīgus palielinājumus atrod krievu tautas teikās par Mikulu, Ilju Muromieti, latviešu teikās par Lāčplēsi, Kurbadu.

6. Iztēle var izvēlēties dažādu atsevišķu priekšmetu daļas, un, citas palielinot, citas pamazinot, radīt jaunus sakopojumus. Šo īpašību lieto piem. arhitekts. Viņš ņem mazas mājiņas ideju, palielina šīs mājiņas

atsevišķās daļas, sakopo tās citādā kārtībā un rada dažāda tipa mājas, pat „debess skrāpjus“. Šo īpašību tikpat labi lieto arī mākslinieks.

7. Iztēlei ir spēja vienu un to pašu priekšmetu iedomāties dažādos apstākļos. Piem. nekas netrūkst fantaziju pārcelt cilvēku uz Mēnesi vai Marsu, pabāst viņu jūdz zem zemes.

„Bij mēnesis cipresēs apgāzies.
Uz mēneša ragiem Tu balstījies,
Kā pa apaļu lodziņu izliecies.“ (Fr. Bārda.)

Te redzam šo fantazijas spēju: mēnesi paņemt un apgāzt uz ragiem — cipresēs.

4. Iztēles galvenās šķiras pēc notēlu struktūras.

Iztēli var klasificēt dažādi, atkarībā no tam, ko ņem par klasifikācijas pamatu. Šķirojot iztēli pēc notēlu struktūras vienībām kāršības vai nevienkāršības, dabūjam šādu iztēles sadalīšanu: 1) reprodutīvā, 2) mehaniskā, 3) radošā iztēlē.

1. Reprodutīvā iztēle. Tā ir iztēle, kuŗa veido reprodutīvos notēlus. Reprodutīvie notēli ir tādi notēli, kuŗi pēc iespējas līdzīgi zinamu objektu noskārtumiem. Piem. reprodutīvais notēls per personu A, būs ļoti līdzīgs atmiņas reproducētai idejai par redzēto A.

Reprodutīvā iztēle ļoti maz atšķiras no atmiņas. Tur tikai mazliet vairāk idealizejošas darbības. Patiesībā jau arī atmiņas procesā ir iztēles darbība, jo atcerēties priekšmetus pilnīgi nekad nevaram. Vienmēr tur kaut kas trūkst un trūkstošo iztēle vienmēr papildina.

Tā tad reprodutīvā iztēle ir it kā atmiņas spējas, kas papildināta ar idealizējošiem elementiem.

2. Mehaniskā iztēle. Mehaniskā iedomas spēja ir tā, kuŗa rada mehaniskos notēlus. Mehaniskie notēli ir tādi notēli, kuŗi tiek radīti, patvaļīgi saliekot kopā nepārgrozītas daļas no dažādiem priekšmetiem. Piem. cerbera, centaurs, sātana tēlus ir radījusi mehaniskā iztēle, sakopodama vienā tēlā daļas no cilvēka un dažiem dzīvniekiem.

3. Radošā iztēle. Tā ir komplicētāka un visaugstāk attīstītā iztēle. Viņa rada arī konstruktīvos notēlus. Šī iztēle rīkojas ar visiem augšā minētiem iztēlei piemītošiem spēkiem: dažādu lietu un ķermeņu daļas gan pārgrozīdama, palielinot un pamazinot, gan dažādi šīs daļas savienojot, liekot radītos tēlus dažādās pārveidotās situācijās un stāvokļos.

Radošā iztēle strādā, izlietojot arī gan reprodutīvos, gan mehaniskos notēlus. Ar šo iztēli rīkojas visi tie, kas strādā

kādu jaunradišanas darbu: zinātnieki, izgudrotāji, jaunradītāji, politiķi un sabiedriskie darbinieki, māslinieki u. c. Šo iztēli arī parasti sauc par fantaziju. Tā tad fantazija ir radošā iztēle.

4. Radošās iztēles veidi. Radošo iztēli jeb fantaziju var klasificēt pēc darbības sferām. Šinī ziņā var runāt piem. par praktisko, komercialo, tehnisko, zinātnisko, māksliniecisko etc. fantaziju.

5. Sensoriālās fantazijas galvenie tipi.

Sensoriālā fantazija ir sajūtu fantazija. Viņa savus notēlus auž no sajūtu konkrētām idejām. Par sensoriālo viņa jāapzīmē tamdēļ, lai to nošķirtu no emocionālās jeb jūtu fantazijas.

Fantazija savā vislielajā vairumā ir sensoriāla: viņa vienmēr rada un nostāda apziņas priekšā (skata) sajūtu idejas: vai nu tās ir gaismas, skaņas, garšas, vai citas sajūtu idejas.

Sensoriālā fantazija auž sensoriālos notēlus. Šo notēlu struktūra ir sekošā: 1) zinamas sajūtas ideja, 2) zinama sajūta, kā realās sajūtas atblāzma, ar visām sajūtu pavadošām parādībām (piem. attiecīgiem fizioloģiskiem procesiem), 3) zinama quasi-realitātes nojauta (piem. iedomājoties kādu gardas ēšanas notēlu, cilvēkā tiešām „siekalas sāk tecēt“.)

Sensoriālās fantazijas ir vairāk tipu. Viņu skaits un klasifikācija saskaņojas ar maņu un sajūtu klasifikāciju. Šie tipi tā tad ir sekošie:

1. Redzes fantazija. Tā ir tāda fantazija, kuŗa savus notēlus auž no redzes sajūtu idejām. Šo ideju ievērojamākās grupas ir: gaismas, krāsu, formas, kustību, ainu un dažādu stāvokļu idejas.

Gaismas idejas: var iedomāties piem. rīta un vakara blāzmu, pusdienas saules gaismu, zvaigzņu mirdzumu, mēness gaismu dažādos momentos, krēslu, elektricitātes gaismu, bengaliskas uguns u. t. t. Šī gaismas parādību pasaule tiklab dabā, kā dzīvē un rūpniecībā ir līdz bezgalībai dažāda. Sevišķi māksliniekam šī gaismas parādību pasaule labi un rūpīgi jānovēro, jāuzņem, tikai tad viņam būs materials attiecīgo notēlu radišanai un ietērpšanai mākslas darbos.

Formu idejas. Ārpasaules ķermeņu formu dažādība tāpat bagāta līdz bezgalībai. Sava forma ir debess kupolam, sava forma jūras vilņiem, pļavai, koka lapai, akminim, mājai, cilvēka sejai etc. Šīs tiešamības idejas, tiklab reproducētas, kā pārveidotas, dod materialu formu notēlu veidošanai.

Kustību idejas. Ar aci uzņemam arī materiālās pasaules kustēšanos: kust dzelzsceļa vilciens, kust jūras līmenis, kust koki vējā, kust cilvēka stāvs, viņa sejas panti. Kustību pasaule vēl

bagātāka par sastingušo formu pasauli. Bagātas arī sajūtas un idejas, ko šī pasaule sniedz. Viss tas — materials kustību notēlu veidošanai.

Ar redzes notēliem, ar redzes fantaziju rikojas skulptori, gleznotāji, dzejnieki. Ņemsim piem. Fr. Bārdas dzejoli „Ziedonis“:

„Caur birzi brauc ziedonis — mirdzošs un balts,
dzeltainiem pieneņziedu ratiem.
Likst bērzi vēsmā un sveicienus šalc
zaļu tauriņu pilniem matiem.

Met skatu viņš eglīnā — aizdegas
plīvošās sveķu svecēs viss sils;
met pļavā — un zālītē nolaižas
bezdelīgu actiņu mākonīts zils.

Atbrauc pie dārza un apstājas,
zelta grožus ap liepu sien.
Sniega kupenēs ābeles ierokas,
ziedons apsnidzis cauri brien.“

Šīnī Bārdas dzejoli redzama dzejnieka lielā redzes fantazijas bagātība. Te daudz krāsu un kustību. Krāsas: „mirdzošs un balts“ (ziedonis), „pieneņziedu dzeltaini“ (rati), tauriņu raibums, saules apgaismojums eglīnā un silā, bezdelīgu actiņu zilais „mākonīts“ pļavā, baltās, ziedošās ābeles u. t. t.

Kustības: brauc ziedons, likst bērzi, šalc sveicienus, met skatu, aizdegas, zālītē nolaižas, grožus ap liepu sien, ābeles ierokas sniega kupenēs, ziedons cauri brien u. t. t. Ir tur arī formu notēli.

Ir mākslinieki, kuņiem redzes notēlu tips, redzes fantazija ir spilgtāka par visiem citiem fantazijas tipiem. Šis fantazijas tips viņiem tad — valdošais. Tā piem. nopietni zinātniski pētījumi pierāda, ka Šillers jaunībā lietojis divreiz vairāk redzes notēlu, kā jaunais Ģete.

No gleznotājiem Ticianam un Koredžio bijusi galvenā kārtā spēja krāsu fantazija, kāmēr Direram spējāka liniju un formu fantazija.

No dzejniekiem sevišķi krass redzes fantazijas tips piemītis angļu dzejniekam Miltonam. Viņš savu ievērojamo darbu „Pazaudētā paradīze“, ar ļoti bagātiem redzes notēliem, uzrakstīja 11 gadu pēc tam, kad bij akls palicis.

2. Dzirdes jeb skaņu fantazija. Tā ir fantazija, kuŗa savus notēlus veido no skaņu pasaules, no skaņu idejām. Kad runā par fantaziju, tad gan vairāk domā tikai par redzes notēliem, bet tikpat labi var runāt arī par skaņu notēliem. Skaņu fantazija ir spēja iedomāties un likt dzirdēt, ar savām „gara ausīm“ klausoties šīs iedomātās skaņas un trokšņus. Tā piem. var

iedomāties pārkoņa grāvienus, ratu rīboņu, lielgabalu dunoņu, baznīcas zvanus, meža šalkoņu, muzikas skaņas u. t. t.

Šī iztēle, zinams, ir daudz retāk sastopama, kā redzes iztēle. Viskrasāka un jūtāmāka viņa pie muzikas māksliniekiem un dziedātājiem, sevišķi pie radošiem talantiem šinīs mākslās. Pirmā vietā te stāv lielle komponisti. Viņi savus uzrakstītos darbus vispirms klausās savā skaņu fantāzijā un tikai tad pārbauda uz instrumenta un uzraksta partitūrās.

Komponists Guno par savu dzirdes fantāziju iedvēsmas brīžos raksta sekošo: „Es dzirdu savu varoņu dziedāšanu tikpat skaidri, kā redzu tos priekšmetus, kas ap mani . . . Es pavadu veselās stundas, klausoties Romeo un Džuljetu vai arī fra Lorencu, vai arī kādu citu no aktivām personām, un es ticu, ka es viņas veselās stundas klausījos.“

Tikai nav jādomā, ka skaņu fantāzijas tips piemīt vienīgi muziķiem. Viņš ir diezgan krass arī citiem māksliniekiem, sevišķi dzejniekiem. Tā piem. Leguvē Skribū par sevi saka šādi: „Kad es rakstu komediju, jūs viņu skataties, bet es viņu klausos. Kad es rakstu teikumu, es dzirdu tās personas balsi, kas viņu runā. „Vous, qui êtes le théâtre mème“, jūsu aktieři runā, žestikulē jūsu acu priekšā: jūs — skatītāji, bet es — klausītājs.“ „Kad es rakstu dramu, zināt, kur es atrodos? — piezīmē Skribū — „Partera vidū.“ Te ir rakstnieks ar pilnīgi noteiktu un redzamu dzirdes fantāzijas tipu.

Ļoti krāsā dzirdes fantāzija bijusi arī Šekspiram. Ģete savos darbos arī vairāk rīkojas ar dzirdes notēliem, kā ar redzes, un vācu dzejnieks Ūlands gandrīz vienīgi rīkojas ar dzirdes notēliem. Plastiskie un kustību notēli viņa darbos reti sastopami.

No latviešu dzejniekiem skaņu fantāzija bagāta Rainim, Bārdam, Plūdonim.

Dzirdes fantāzija dažiem dzejniekiem ir pat tik stipra, ka tā rada dzirdes notēlus, kas līdzinās halucinācijas rādītiem notēliem vai reālās īstenības noskārtumiem. Tā piem. Balzaks, aprakstīdams Austerlicas kauju, tiešām dzird lielgabalu dunoņu, flinšu zālves, ievainoto vaimanas.

3. Ožas iztēle. Cilvēks var iedomāties un iztēloties dažādas smaršas un smakas. Bet lai runātu par ožas notēliem, tad šiem notēliem nav jābūt tikai kailām abstraktām idejām par reiz pieredzētām un pārdzīvotām smaršām. Nē. Līdz ar ideju te jābūt arī kaut kam līdzīgam īstai ožas sajūtai, vismaz kopīgai, atblāzmai no īstās.

Bet vai tas maz iespējams, kad ārējie kairinātāji un rosinātāji nedarbojas? Jā, tiešām iespējams. Gaišākais pierādījums — hipnotizma un halucinācijas gadījumos.

Halucinācijas gadījumos cilvēks ož smaršas, kuŗu pavisam nav. Tāpat hipnotizma gadījumos: cilvēkam iedveš, ka istabā gruzduma smaka, un hipnotizētais cilvēks tiešām tādu saoz: tikai uz iztēles, iedomas pamata.

Hipnotizma iedvesmai tuvu rada ir arī pašiedvesma, [paš] iedomā un līdzīgi ir arī viņas rezultāti.

4. Garšas iztēle (fantazija). Tā — spēja radīt garšas notēlus. Arī te notēls nedrīkst būt tikai abstrakta ideja. Tas, kas sajūtam par ožas notēliem un ožas iztēli, attiecinams arī uz garšas iztēli un notēliem.

Ka garšas iztēle nav nebūt tik reta parādība, to liecina piemērs, ka iedomājoties par ēšanu „siekala vien tek“. Šī pēdējā jau ir tīri fizioloģisks process, kuŗš parasti saistās ar reālo garšas sajūtu pie ēšanas.

Iedomai daudzreiz pat vēl krasāks iespaids šinī jautājumā. Piemēram, iedomājoties, ka apēstā barība ir sabojāta vai saģiftēta, cilvēkam nopietni paliek „slikti ap dūšu“, kaut gan, izņemot iedomu, cita nekāda pamata nav.

Dažiem māksliniekiem pazīstami ir ļoti krasi garšas notēli. Tā piemēram, Flobērs kādā vēstulē Tēnam raksta sekošo: „Mani iedomātie varoņi mani vaijā un moca, vai pareizāki: es sevi identificēju ar tiem. Kad es rakstīju Emmi Bovari noģiftēšanās skatu, es tādā mērā sajūtu mutē arzenika garšu, es pats biju tādā mērā saģiftēts, ka divreiz man bij slimš vēders, un, pusdienu ēdot, man bij vemšanas tieksmes.“ *)

5. Taustes fantazija. Taustes fantazija rada taustes notēlus. „Paši dzīvākie taustes notēli rodas tad, kad mēs izvairāmies no kāda ievainojuma, vai arī, kad redzam, kad ievainots tiek cits. Tādos gadījumos mēs ļoti manami sajūtam līdzīgas sāpju sajūtas, ar attiecīgām fizioloģiskām pavadietīm, kā piemēram, tā saukto „zoss ādu“ („gusinaja koža“. Citēju pēc krievu tulkojuma. P. B.), bālumu, piesarkumu, vai tamlīdzīgas parādības, kuŗas ceļas no muskuļu saraušanās iedomāti — ievainotajā vietā.

Kāds izglītots cilvēks, saka G. Meijers, man stāstīja, ka reiz viņš ļoti uztraucies, savērdams durvis sava mazā bērna pirkstiņam. Baiļu uztraukuma brīdī viņš sajūts spēcīgas sāpes pats sev attiecīgā pirkstā, un šīs sāpes turpinājušās veselās trīs dienas.“ **)

6. Temperatursajūtas iztēle. Tā ir iztēle, kas veido temperatursajūtas notēlus. Viņu gaita un būtība līdzīga citām ap-

*) Полан. Психология характера. 188. 1. р.

**) Джемс. Психология. Перев. Ланшина. 259. 1. р.

rakstītām iztēlēm. Te raksturīga Flobēra atzišanās kādā vēstulē: „Vajag ļoti Tevi mīlēt, lai es Tev šovakar rakstītu — esmu briesmīgi noguris. Man galvā it kā būtu dzelzs kaska uzmaukta (taustes notēls. P. B.): no plkst. diviem šo pēcpusdienu rakstu „Bovari“. Es kopēji jāju ar tiem „staigāt“; es sajūtu karstumu līdz svišanai, man visa rīkle sausa . . . es tik ilgi sajūtu savas varones pārdzīvojumus, ka es nopietni baidījos, ka tie arī man „pielips“, es piecēlos no galda, attaisīju logu, lai apmierinātos: man tagad stipri sāp ceļi, mugura un galva, es sajūtu savādu nervu nogurumu . . .*)

Šis piemērs raksturīgs vēl tanī ziņā, ka te redzama ne tikai temperatursajūtu iztēle, bet arī citu organisko sajūtu iztēle.

7. Kinestetiskā jeb kustību fantazija. Kustību notēlus var radīt divējādi: tos veidojot ar materialu, kas uzņemts ar redzi un 2) no tā materiala, kuŗu uzņēmuši muskuļi, dzislaines, kā kinestetiskās sajūtas. Parastākās, zināms, ar aci uzņemtās kustību sajūtas, bet tās ir redzes sajūtas.

Svešakas ir kinestetiskās sajūtas, bet nepazīstamas viņas nav. Tā piem. diezgan pazīstama lieta, ka trallinot vai svilpojot kādu pazīstamu deju vai maršu, kājas it neviļus sāk līdzī kustēties attiecīgā taktī un ritmā. Te jau darbojas kinestetiskā jeb muskuļsajūtu iztēle.

6. Vispārējie slēdzieni par sensorialo fantaziju. 1. Sensorialā fantazija ir sajūtu un noskārtumu fantazija. Te iedomātā idejā vienmēr iemīt arī sajūtas, kuŗas spilgtuma ziņā daudzreiz tuvinas realajām sajūtām.

2. Sensorialā fantazija dibinās uz sensorialo (sensualo) jeb sajūtu atmiņu un tikai no viņas ņem materialu savu notēlu uzbūvei.

3. Sensorialās fantazijas galveno un blakus tipu ir tikpat daudz, cik sajūtu grupu un sajūtu atmiņu grupu.

4. Visparastākais un izplatītākais sensorialās atmiņas un sensorialās fantazijas tips ir — redzes tips.

5. Daudz retāks un mazāk sastopams ir dzirdes atmiņas un dzirdes fantazijas tips.

6. Attiecībā uz zemāko sajūtu fantazijas tipiem (ožas, garšas, organisko sajūtu, kustību sajūtu u. c.) jāsaka, ka cilvēku lielākam vairumam viņu nav. Šie tipi ir cilvēku mazākuma piederums.

7. Sensorialā atmiņa un fantazija ir vairāk emociālu (jūtu) cilvēku tipa raksturīgā iezīme.

Pie šī cilvēku tipa pieder viss lielais mākslinieku vairums, tamdēļ arī viņiem viskrasāka sensorialā fantazija.

*) Полап. Психология характера. 188. 1. p.

6. Afektivā (jūtu) fantazija.

Šī fantazija lielā mērā radnieciska sensorialai fantazijai. Kā sensorialā fantazija rada ar sajūtām apvītas idejas, sajūtu notēlus, tā afektivā jeb jūtu fantazija rada jūtu notēlus, t. i. jūtām apvītas un pildītas idejas.

Afektivā jeb jūtu fantazija ir fantazija, kuŗa rada jūtu notēlus, jūtu stāvokļus, kuŗiem trūkst attiecīga ārēja objekta. Tā piem. cilvēks var iedomāties zinamas bēdas un izraudāties. Tāpat viņš var iedomāties komiskas situācijas un izsmieties.

Vai jūtu fantazijai jābūt abstraktai bez zinamas konkrētas situācijas? Nav teikts. Reizēm cilvēks var radīt arī „bezceloņa“ skumju vai priecīgu noskaņu, bet pa lielākai daļai gan zinamas jūtas vienmēr saistītas ar attiecīgu situācijas iztēlošanu. Tā piem. cilvēks var izbēdāties, iedomājoties mirušu kādu no saviem mīļiem cilvēkiem, izdusmoties, iedomājoties sevi apvainotu un aizkārtu no ienaidniekiem u. t. t. Šī jūtu fantazija cieši saistīta ar iztēlošanos. Tā piem. Plūdons uzraksta savu „Rekvīmu“, iedomājoties un iztēlojoties situāciju, ka smagi slimais brālis jau miris. Rekvīma ievadījumā viņš raksta:

„Tev manas bērniņas nešķīrāmo līdzrotātāj, Tev, manas trūkumpilnās jaunības vistuvākais draugs un līdzsappotāj, Tev, manu mīlo, sirdsmīlo brāli — par sēru atgadījumu, tām tumšajām dienām, kad kļūmā slimība pār Tevi turēja izplestus savus mellos, saltos spārnus, un mēs, tuvinieki, jau apraudājām Tevi savās sirdīs kā mirušu . . .“

Hendels raudāja, radīdams savu „Mesiju“, un Čaikovskis tik spilgti sajuta izfantazētās jūtas, ka, nobeidzis savu „Piķa damu“, vairs nevēlējās palikt tanī pilsētā, kur bij nomiris Hermans. Viņš aizbrauca uz citu vietu.

7. Fantazijas materials un robežas.

Fantazija ir darbība, kas konstruē zinamus notēlus. Šī notēlu būve nevar notikt bez materiala, gluži tāpat kā māja nav uzceļama bez attiecīgiem akmeņiem vai būvkokiem. Materials bieži var būt ļoti nelīdzīgs pagatavotam priekšmetam vai būvei. Dzelzs ruda maz līdzinās pulksteņa mechanismam vai smalki būvētai mašīnai, bet tomēr mašīna un pulksteņa mechanismi ir pārstrādāta dzelzs ruda. Tāda ruda ir arī fantazijai, no kuŗas viņa veido savus brīnišķos notēlus. Šī ruda ir — pieredzējumi, sajūtas, noskārtumi, idejas. Viņu pamats — realā tiešamībā. Bez šī materiala nekāda fantazija nevar darboties. Kam nav gaismas sajūtu, gaismās ideju materialu, tam viņa iztēle neradis neviena gaismas notēla, piem. kas akls piedzimis.

Glūži tāpat tas, kas kurls piedzimis un kam nav dzirdes sajūtu un dzirdes ideju, neizfantazēs nevienas skaņas. Kurlam skaņu pasaule un aklam krāsu pasaule paliek slēgtas uz visiem laikiem, un viņu skaņu un krāsu fantazijām spārnu nav.

Fantazijas lidojumus, fantazijas robežas parasti nosaka tas materials, kas gūts caur sajūtām. Tamdēļ pat ģenialākie mākslinieki slāpst pēc pieredzējumu un tiešamības materiala un to rūpīgi krāj.

8. Iluzijas.

Iztēlei ir arī liela loma tā sauktajās iluzijās, halucinacijās un sapņos. Zinams, te nedarbojas iedomas spēja vien, bet viņai piekrist vissvarīgākā loma.

1. Iluzijas jēdziens. Iluzija ir nepareiza nojauta, nepareizs noskārtums, priekšstats, ideja. Iluzijā priekšstats un ideja parasti nesakrīt jeb nesaskan ar parādību, kuŗa šo noskārtumu vai ideju rada. Piem., kad vieglu troksnīti nojauta iztulko par šavienu — tā ir iluzija. Iluziju ir divas šķiras.

2. Pirmās šķiras iluzijas. Šīs ir sajūtu un nojautu iluzijas. Piem. viens un tas pats remdenais ūdens vienai rokai var izlikties auksts, otrai karsts; vienādas linijas, tikai dažādi nostādītās, izliekas viena gaŗāka kā otra; vilciens, kuŗš stāv, izliekas kustošs, otram vilcienam kustoties; kalni, kas atrodas 50 verstes atstatu, izliekas tikai pārs verstes tālu u. t. t.

Šīs iluzijas būtība ir šāda. Pieņemsim, ka jaušam zinamu ārēju parādību, kuŗa katram normalam cilvēkam normalos apstākļos dod kādu zinamu noteiktu sajūtu. Percepcija šo sajūtu iztulko par zinamu noteiktu noskārtumu un noteiktu ideju. Apstākļiem mainoties vai cilvēka maņas organiem topot nenormāliem, vai arī aiz dažādiem tīri psihiskiem iemesliem tie paši priekšmeti un parādības dod citādas sajūtas, vai arī tādas pat sajūtas, kuŗas nojauta vai percepcija citādi iztulko. Šo nenormālibu nojautā, šo nesaskaņu starp noskārtumu un parādību saucam par iluziju.

3. Otrās šķiras iluzijas. Šī iluzija arī ir nepareizi iztulkota sajūta, resp. nepareizi iztulkota ārēja parādība. Arējā parādība sniedz sajūtām zinamu materialu. Nojauta, šo materialu saņemdama, nerada vis attiecīgo noskārtumu, attēlu, bet sauc iztēli, fantaziju palīgā. Nu strādā fantazija, radīdama savu īpatnēju notēlu, kas tikai drusku, nedaudz līdzīgs ārējai, tulkotai parādībai. Fantazija tulkojusi vairāk kā vajadzīgs. Piem. mēness gaismā apspīdētu priekškaru vai dvieli fantazija notēlo par mironi, kas ietīnies palagā. Krūmu vai koka stumburu mežā šī pati

fantazija (nojautai vāji darbojoties) iztēlo par laupītāju. Tādā kārtā radušies arī visi tā saucamie spoki, par kuriem tautas fantazija stāsta.

Amerikas psihologs Džems atstāsta šādu gadījumu no savas dzīves: „Es gulēju gultā uz kāda tvaikoņa, klausīdamies, ko darīja matroži uz „deķa“. Te piepeši, pagriezdams acis uz loga pusē, es redzu ļoti skaidri tvaikoņa galveno mašīnistu: viņš ienāk manā kajītē, nostājas pie loga un skatās pa to uz sargiem. Izbrīnījies par viņa piepešo ierašanos manā kajītē, es sāku viņu novērot un esmu pārsteigts, ka ilgi tas paliek nekustīgi stāvam vienā un tajā pašā vietā un vienādā stāvoklī. Beidzot es viņu uzrunāju un, nedabūjis nekādas atbildes, pieceļos no gultas. Tikai tad ievēroju, ka es noturējis par mašīnistu savus pie loga pakārtos svārkus un cepuri. Iluzija bij pilnīga: tvaikoņa mašīnistam bij sava ipatnēja āruse, ārējais izskats. Šis ārējais izskats bija ieaudies, ietēlojies arī iluzijā. Kad iluzija bij jau uzietā, tas otrreiz to radīt vairs neizdevās.“

Tā tad otrās šķiras iluzija ir tāda psihes darbība, kuŗā iztēle uz neliela reālo pieredzējumu pamata ceļ nesamērīgi lielu būvi jeb cēlumu.

Zinams reāls pamats, reāli pieredzējumi ir, bet viņus uzņemot un iztulkojot, nojauta liek prātam darboties ļoti maz vai nemaz. Ar saņemtiem pieredzējumu materiāliem rīkojas vienīgi fantazija, gandrīz pilnīgi izraudamās prāta kontrolei. Tā tiek gatavs neīsts un pārspīlēts noskārtums — iluzija.

4. Otrās šķiras iluziju faktori. Tie ir tie apstākļi, kuŗi veicina vai rada šīs iluzijas. Viņi ir sekošie: a) apersepcija un gaidas, b) uzbudināts gara stāvoklis, c) iedvesma.

a) Apersepcija un gaidas. Mēs bieži redzam kā iluziju to, ko gaidam, ko vēlamies redzēt. Mednieks redz to putnu, kuŗu viņš ilgi gaida paceļamies.

Gaidītājs redz gandrīz vai katrā pretim nācējā gaidamo draugu vai citu gaidamo cilvēku. Psihologs Džems raksta par sevi: „Atceros, ka vienreiz Bostonā, gaidot tramvaju ar uzrakstu „Mount Auburn“, kas mani novestu uz Kembriджу, es taisni izlasīju šos divus vārdus uz pienākušā tramvaja uzrakstu delīša. Bet patiesībā, kā es vēlāk dabūju pārliecināties, tur bij rakstīts „North Avenue“. Iluzija bij tik dzīva, spilgta; es nekādi negribēju pieļaut, ka manas acis būtu mani vilušas.“

b) Uzbudināts gara stāvoklis. Spoku un laupītāju iluzijas redz bailīgi cilvēki. Tas, kas mēness gaismas apspīdētu divēlā pieņem par palagā tērptu mironi; tas, kuŗš celmu vai krūmi mežā pieņem par laupītāju, ir baiļu un māņticības pārņemts cilvēks, kuŗam visa psiche ir uztraukta un gaidoši noskaņota. Fantazijas darbība arī jau attiecīgi ierosināta un vajag tikai mazākā

iemesla, lai fantazijas darbība uzliesmotu visā pilnībā un rastos iluzija.

c) Iedvesma un pašiedvesma. Ja hipnotisma stāvoklī cilvēks redz neesošas lietas, tad tas ir iedvesmas rezultats. Ar šo pašu iedvesmu un pašiedvesmu izskaidrojama visāda miroņu izsaukšana ar mediju palīdzību dažādos spiritistu seansos.

9. Halucinācijas.

1. Jēdziens. Iluzijas parādās, kaut kādiem ārējiem kairinājumiem darbojoties. Bet daudz reiz cilvēks redz iluziju bez kādiem ārējiem iemesliem, bez kādiem ārējiem maņas organu rosinājumiem. Šādas iluzijas sauc par halucinācijām.

Tā tad halucinācijas ir priekšstati vai notēli, ar īstu jeb realu noskārtumu spilgtumu, kuŗi rodas ne no ārējiem, bet iekšējiem (t. i. centralās nervu sistēmas) kairieniem.

Halucinācijā mēs redzam tēlus un ainas, kuŗu patiesībā nav. Dzirdam balsis un skaņas, kuŗas patiesībā neskan u. t. t. Halucināciju notēli: viņu redzējumi un dzirdējumi ir tik spilgti, ka cilvēks tos sākumā pieņem kā nešaubamu realu īstenību.

Starpība starp iluziju un halucināciju ir tā, ka pie iluzijas darbojas daži, kaut arī visniecīgākie ārējie kairieni, kāmēr pie halucinācijām nekādu ārēju kairienu un rosinātāju nav.

Halucinācijas var būt dažādas. Populārākās, vairāk pazīstamās ir redzes un dzirdes halucinācijas.

10. Sapņi.

1. Jēdziens. Sapņi ir iztēles vai fantazijas darbība, kad apziņa vai apzinīgais prāts nedarbojas.

Sapņi parādās cilvēkam guļot, tad, kad liela daļa no organisma un nervu sistēmas atpūšas. Tad klusē arī apzinīgā darbība.

Bet miega stāvoklis nebūt nenozīmē pilnīgu fizisku un psihisku mieru. Piem. sirds darbība un asins cirkulācija turpinās, tāpat pa daļai arī gremošanas darbības. No psihes lauka klusē lielākā vai gandrīz visa apzinīgās darbības sfera, un darbojas tikai neapzinīgā jeb zemapzinīgā sfera. Zemapzinīgā psihes laukā tad arī galvenā kārtā sapņi dzimst un izveidojas.

Iztēle piemīt kā vienai, tā otrai psihiskai pasaulei, t. i. apzinīgai un zemapzinīgai. Citiem vārdiem, iedomas spēja var darboties bez apziņas un ar apziņas vadību.

Miegā iedomas spēja darbojas bez apziņas vadības. Ierosina šo darbību vai nu 1) nezināmi zemapzinīgās pasaules rosinātāji, vai 2) dažas sajūtas, kuŗas gulētājs vēl jo projam saņem no ārpusaules. Žem šo rosinājumu iespaida tad iedomas spēja

sāk virknēt savus daždažādos nesakarīgos virknējumus. Iedomas spējas notēlošana un darbošanās sapņos notiek arī pēc asociatīvu likumiem.

Šādu iedomas notēlu asociatīvu virkni var uzsākt vismazākais ārējais ierosinājums. Piem. ja aukstā guļamā istabā no slidēs apsega no kājām un kājas sajūtīs aukstumu, tad zem šīs sajūtu iespaida sāks strādāt fantāzija, tēlodama daždažādas attiecīgas ainas: ziemu, ziemeļpolu, sniegu, pa kuŗu sapņotājs iet basām kājām u. t. t.

Psichologs Haleks stāsta gadījumu, kur kādam gulētājam pieliek pie kājām pudeli ar karstu ūdeni. Zem tā iespaida viņš sapņo, ka tas staigā pa Etnas kratera lavas virsu. Lava ir sasalusi, bet garoza vēl karsta un kuŗu katru brīdi tā draud ielīst. Kāds cits gulētājs līdzīgos apstākļos sapņo, ka viņu noķērusi Itālijas laupītāji. Tie dedzina viņa kājas ugunī, lai izspiestu atziņanos, kur noglabāta nauda. Laiciņu atpakaļ viņš bij par tādu gadījumu lasījis. Tagad viegla kāju karsēšana ierosina šo senā jau notēloto notēlu grupu.

2. Sapņu materiāls un robežas. Par sapņu materiālu un robežām var teikt to pašu, ko par iztēles materiālu un robežām. Sapņi var rīkoties tikai ar direktu vai indirektu, tiešu vai netiešu pieredzējumu materiālu. Cilvēks nekad nevar sapnī redzēt lietas, kuŗas vai kuŗām līdzīgas viņš nekad tiešamībā nav redzējis, pat tām lasījis vai dzirdējis stāstot.

11. Iztēles nozīme.

Parasti mēdz iedomāties, ka iztēles darbība ir nevajadzīga sapņošana. Tāds uzskats ir maldīgs. Iztēlei, tiklab psihiskos procesos, kā arī cilvēka darbības sferā, liela nozīme.

Vispirms iztēles darbība vajadzīga nojautas, atmiņas un citos intelekta procesos. Bez tam iztēlei liels iespaids uz jūtām: piem. cilvēks, kas iedomājās sevi slimu ar diloni, tiešām sajūt krūtīs un mugurā sāpes un attiecīgo fizisko nogurumu.

Darbības sferā iztēli lieto tiklab mākslinieks un zinātnieks, kā arī praktisks darbonis. Grūti noteikt, kuŗam iztēle vairāk bijusi vajadzīga: Šekspiram, savus tēlus radot, vai Ņūtonam savas hipotezes un teorijas.

Arī vienkāršs amatnieks un strādnieks bez iztēles nevar iztikt, piem. pirms galdnieks ķeŗas pie galda taisīšanas, viņam jāsapratavo „galva“, t. i. fantāzija.

Audzinašanās iztēle vajadzīga tiklab skolotājam, kā skolniekam: vienam mācot, otram mācoties. Bez pietiekošas fantāzijas skolotājs nevarēs ne tikai literatūru un mākslu pasniegt, bet pat vēsturi, ģeografiju. Skolniekam atkal vajadzīgs sev garā priekšā

stādīt mācāmās zemes un tautas, vēstures laikmetus un varoņus, literatūras tipus un dzejas gleznas, un beidzot — savus ideālus, pēc kuriem tas cenšas.

XIV. Bērna fantāzija.

1. Fantāzijas attīstības laikmeti.

Psichologs Ribò bērna iztēles attīstībā nošķir četrus posmus jeb stadijas.

1. Pirmais attīstības posms. Bērna iztēle savā vienkāršākā veidā attīstās vienkopus ar nojautu un atmiņu. Viņa turpina nojautas un atmiņas sākt darbu, jo iztēle var darboties tikai tad, kad atmiņā jau kaut cik uzkrāts kāds pieredzējumu materials.

Pirmatnējā iztēle ir ļoti tuvu rada atmiņai — tā reproduktīvā iztēle. Viņa vēl stipri nabadzīga, jo notēlu skaits bērnam nav liels, bet to notēlu daudzumu, kas psihē ir, bērns izlieto itin dzīvi, pie kam bērnam reālā īstenība un sapņu pasaule saplūst vienā masā. Piem. sapnī redzēto bērns notur par īstenību un prasa sapnī redzēto rotaļlietiņu. Fantāzija sāk straujāki attīstīties, kad bērns sāk lietot valodu.

2. Otrais attīstības posms. Tas ir — animisma laikmets, kad bērnam viss liekas dzīvs: ne tikai lelle un koks, kuŗu viņš lieto par savu jājamo zirgu, bet pat ielas akmeņi. Tā kāds zinātnieks, atstāstīdams savas bērības atmiņas, pieved gadījumu, kur viņam bērībā palicis žēl ielas akmeņu, tamdēļ ka viņi nekur nevar kustēties, ka viņiem jāredz vienmēr viens un tas pats. Lai kaut cik šo akmeņu grūto stāvokli atvieglotu, viņš pārnesis vienu no šiem nelaimīgajiem uz citu vietu, lai viņš taču dabū redzēt ko jaunu.

3. Trešais — rotaļu laikmets. Šis laikmets gan chronoloģiski sakrīt ar otro laikmetu. Viņa raksturīgākā īpatnība ir — bērna aktivitāte, kuŗa izpaužas rotaļās. Rotaļās spēji darbojas jau radošā fantāzija.

4. Ceturtais bērna iztēles attīstības posms — romantiskais laikmets. Pareizāki gan šo laikmetu apzīmēt par teiksmaino laikmetu, jo pasaku un teikņu elements tur valdošais. Tad bērns kāri klausās pasakas un teikas, un arī pats tās sacer, kā varēdams un mācēdams.

Vedot šo iztēles attīstību pāri bērības robežām, pāri 9. dzīvības gadam, dabūjam vismaz vēl trīs fantāzijas attīstības posmus.

1) jaunības romantisma, 2) vīra gadu un 3) vecuma posmus.

Pedagoģiskā psiholoģija

5. Jaunības romantisms ir bērnības teiksmainā laikmeta turpinājums. Tikai pasakām un teikām tagad seko indijaniešu stāsti, robinsonades, kaņi, varoņi u. t. t. Robinsonades romantisms ar pubertātes iestāšanos pāriet ideālo centienu un mērķu romantismā. Tas — jaunības sapņu laikmets. Tad gribas lielus darbus darīt, gribas pasauli pārveidot un pārlabot; tad visādiem ideāliem un sapņiem nav gala. Tad mīla arī dzeja, bet mākslas talanti tad sāk jau savu daiļradišanas darbu.

Šinīs gados jauneklis līdz ar Plūdoņa „Atraitnes dēlu” var sacīt:

„Krūtīs jūtu briestam milža spēku,
Nebaidos no grūtiem ciniņiem:
Tā kā Atlants visu pasauls ēku
Pacelt spētu sev uz kamiešiem.”

Bet nākotnes dzīve tad ir

„kā jauna lieglaimības sala,
Jūras vilņos viņa dus:
Klints tur zied, un zelta lakstīgala
Sapņu-birzēs mūžam neapklus...” (Plūdons.)

6. Vira gadu fantazija. Tā ir jau apvaldīta. Daudz sapņu izsapņotu, daudz ideālu dzisušu, daudz gaisa piļu sabrukumu. Iestājies dzīves praktisms. Dzīvē nu jāpelna maize. Tagad fantaziju darbina stingri noteiktiem nolūkiem: mākslinieks mākslā, zinātnieks zinātnē un praktiķis praktiskā sferā. Tagad fantazija darbojas prāta vadībā zem apzinīgās gribas spiediena.

7. Vecuma dienu fantazija. Tai jau spāni aizlausti, viņas lidojumi zemāki. Kad aplust sāk kaislības, pamazām nodziest emociju uguns, remdenākas paliek jūtas — tad bālāka paliek arī fantazija. Tamdēļ arī vecuma dienās radītiem mākslas tēliem nav jaunības gadu spožuma un mirdzuma.

2. Kā bērna fantazija izpaužas.

Bērna fantazijas darbība viskrasāki izpaužas: 1) rotaļās, 2) pasakās un 3) tā sauktajos bērnu melos.

1. Rotaļas. Bērns labprāt mīl rotaļas. Viņš rotaļājas jau no visagrākās bērnības: sākumā ar saviem locekļiem, vēlāk — ar dažādām lietņām, kas tam nāk tuvumā. Rotaļāšanās pamatā ir īpašas dziņas jeb instinkti. Rotaļdzinām dziļāki bioloģiski pamati. Rotaļa — pa daļai brīvas enerģijas patēriņš, pa daļai jaunā dzīvnieka vai jaunās cilvēka būtnes sagatavošanās priekš nākamās dzīves un darbības.

Rotaļas dažāda rakstura: dažas vairāk fizioloģiski-sensuāla, kā piemēram bērna locekļu kustināšana (ar imanentu nolūku tos

attīstīt), skriešana, kāpšana u. t. t., tad tieksme maņas vingrināt un gūt redzes, dzirdes, taustes u. c. sajūtas.

Lielākā mērā psihiska rakstura ir jau tās, kur tiek darbināts intelekts, jūtas un griba: slēpšanās, medības, lelles, dažādu darbību imitēšana etc. Galvenais psihiskais elements rotaļās ir — fantāzija. Rotaļdzīņu gan dod daba, bet dzīņām attiecīgo virzienu — fantāzija. Rotaļā, savukārt, var it labi novērot fantāzijas darbību.

Materialu savām rotaļu fantāzijām bērns gan ņem no apkārtnes: viņš savās rotaļās atkārto to, ko viņš novēro pie pieaugušiem: viņu kustības un darbības. Bērns rotaļām lielā mērā imitācijas raksturs. Zemnieka bērns rotaļās atkārto zemnieka darbus, pilsētas bērns — pilsētā redzētās darbības. Šini ziņā pēc bērna rotaļas var diezgan droši spriest par viņa sabiedrisko apkārtni.

Rotaļās bērns dzīvo it kā īstu, realu dzīvi. Viņu iedomātais zirgs ir viņam tikpat kā īsts zirgs, un ja tas ir viņa brālītis vai māsiņa, viņš pie reizes krietni uzšaus ar pātagu, ja viņš pats ir zirgs, viņš zviēgs, spers, ēdīs zāli u. t. t. Rotaļājoties bērns iejūtas un ietēlojas savā lomā tāpat, kā mākslinieks uz skatuves un uz laiku pilnīgi aizmirstas, tic savai lomai un viņā dzīvo.

Rotaļas var būt vai nu individuala vai sociāla rakstura: bērns rotaļājas vai nu viens, vai kopā ar citiem. Agrā bērnībā, 1.—5. gadi bērns pa lielākai daļai mēdz rotaļāties viens, vēlāk — ļoti labprāt kopā ar citiem. Tad bērnā jau modies sociālais instinkts un prasa savas tiesības.

Katram no šiem rotaļu veidiem ir ne tikai savs laiks, bet arī savi imanenti uzdevumi: individualās rotaļas (t. i. arī vēlākā laikā) bērnā vairāk modina patstāvības jūtas, koncentrēšanās spēju, apdomību, novērošanu. Sabiedriskās atkal viņu pamazām audzina par sabiedrības locekli. Nevēlamas ir tiklab vienas, kā otras pārāk spilgtā mērā. Tikai individualas un vientuļas rotaļas bērnu audzina par egoistu, tikai sabiedriskas atkal var bērnu pieradināt pie pārāk lielas paviršības. Labi, zinams, ir abus šos veidus saskaņot un savienot. Par viņu savienošanu gan pa daļai jau parūpējas pati iedzimtā daba un normalās tieksmes. Piem. ja bērnā parastajā vecumā pēc 7. g. nemaz neparādas tieksme pēc sociāla rakstura rotaļām, tad ir iemesls domāt, ka viņā ir kaut kas slimīgs un nenormāls.

Bērna tieksme būt lielākā vai mazākā mērā individualam rotaļās atkarājas arī, zinams, no viņa iedzimtām īpašībām un garīgā apdāvinājuma.

Rotaļu lietīņas un rotaļas. Rotaļu procesā bērns lieto zinamas lietīņas. Tās viņa rotaļas jeb rotaļlietīņas.

Sabiedriskā rotaļu procesā bērniem ir zināmi tradicionēli kustību un darbību kompleksi, kuŗus arī sauc par rotaļām (rotaļdarbības). Tādas rotaļas ir piemēram: „Teci, teci, kumeliņi“,

„Sudmalīņas“, „Kur tu teci, gailīti manu“, „Zvejnieks mani aicināja“, „Stāsti manīm, Daugaviņa“, „Ai, ai, tēva brāli“, „Kas dārzā, kas dārzā“ u. c.

Rotaļlietiņas visvairāk lieto mazāki bērni, bet būtu nepareizi teikt, ka viņas nelieto arī lielāki (piem. meitenes lelles rotaļām lieto vēl diezgan vēlu). Rotaļlietiņas var būt gan pirktas un labi pagatavotas, gan ļoti nepilnīgas, un paša bērna sadabūtas un pagatavotas. Pedagoģiskā nozīme bez šaubām lielāka ir nepilnīgajām un bērna paša sadabūtām un pagatavotām rotaļlietiņām. Jo nepilnīgāka rotaļlietiņa, jo vairāk bērnam jāpiedomā, jāpiefantazē, jo pilnīgāka, jo mazāk tāda fantazijas darbība vajadzīga, jo mazāk fantazija darbojas un vingrinās. Par lelli iztaisīts koka blukītis ir pedagoģiski vērtīgāks kā pilsētā pirktā skaisti pagatavota un apģērbta lelle. Šinī ziņā var droši teikt: jo dārgāka rotaļlietiņa, jo viņa pedagoģiski mazvērtīgāka.

Arī liels rotaļlietiņu skaits nav vēlams: bērns viņas apskatīs un prasīs vēl. Ja rotaļlietiņu maz, tad viena un tā pati lietiņa (piem. koks, boze) būs gan zirgs, gan zaldats, gan medinieks, gan cits kaut kas. Ja fantazija ir vien aktīva, tad viņa no katras nieka uzburs visu, kas vajadzīgs.

Rotaļām jābūt brīvām. Piespiesta rotaļa vairs nav rotaļa. Sevišķi agrā bērnībā bērnam nav rotaļgaitā nekādas direktīvas dodamas. Pret dalības ņemšanu rotaļā bērniem parasti nav nekas preti, bet tad pieaugušajam vajag pieskaņoties bērna attiecīgam psihes, sevišķi fantazijas un iejūtas stāvoklim.

Lielāki bērni it labprāt rotaļājas kopā ar citiem tā sauktās rotaļās, t. i. zināmās rotaļdarbībās. Šīs rotaļas, zināms, audzinātajam bieži vien jāierāda un jāiemāca.

Ta tad rotaļā fantazija izpaužas un ar rotaļu viņa arī attīstās.

2. Pasakas. Ja rotaļās darbojas tiklab bērna fantazija un muskuļi, tad pasakās darbojas galvenā kārtā tikai fantazija (un, zināms, arī attiecīgas jūtas).

Bērns mīl pasakas. Viņš klausās ar aizraušanos. Viņš pasakām dzīvo līdz: tā viņa valstība: viņš mīl visu šo brīnišķīgo darbību valsti ar burvjiem, raganām, apburtām princesēm, nogriušām pilīm, nārām, rūķiņiem u. t. t.

Pasaku viela apmierina bērna fantazijas tieksmi pēc darbības, apmierina viņa kāri pēc visa savāda, brīnišķīga, negaidīta, pārsteidzoša.

Pasakas viela arī attīsta bērna fantaziju: viņa palielina notēlu daudzumu, padara intensīvāku fantazijas kombinējošo darbību.

3. Bērnu meli. Ir laikmets, kad vecākus bieži uztrauc bērnu savāda īpašība: tieksme melot, stāstīt lietas, kuņas nesaietas

ar patiesību. Šo īpašību nekādā ziņā nedrīkst jau ieskatīt par kaut ko noziedzīgu. Viņa ir kā dabiskas sekas no bērna psihes zinama attīstības posma. Laikmetā no 3—4 vai 5 gadi bērna psihē vēl tiešie noskārtumi viscauri jaucas ar fantazijas radītiem notēliem un pašam bērnam grūti tos nošķirt savā psihē, tamdēļ viņš tos nevar arī savā stāstā nošķirt. Tā piem. bērns līdzās savu rotaļlietiņu iedomātai dzīvei (par to, ko lelle vai viņa mednieki darijuši), pastāstīs arī šo to safantazētu par savu brālīti vai māsiņu. Kad bērns nāk lielāks, tad viņa meliem pievienojas arī citi motīvi: godkāriba, nenovīdība, skaudība, patikšanas kāre. Tad bērns mil palielīties ar to, ko nav padarījis, vai arī viņš mēdz savus biedrus nopelt par kādu iedomātu nedarbu.

Bērna meli, viņam pieaugot, pamazām zūd. Nav daudz ko uztraukties, kad bērnam ap 3. vai 4. gadu jūk īstenība ar iedomu pasauli: prātam attīstoties šī parādība mitēsies pati no sevis. Bet kad jau lielāks bērns aiz egoistiskiem nolūkiem un ar apdomu sāk melot, tad bez šaubām ar melošanas ieradumu jāved cīņa. Bērnam jāliek ne tikai apzināties, bet arī just, ka tā ir nelaba īpašība.

Dažreiz melošanas tieksme ir jau slimīga, patoloģiska parādība (Pseudologia phantastica). Tad ar viņu jācinās kā ar slimīgu parādību ar psihiatra palīdzību.

3. Bērna fantazijas īpatnības.

Prof. Meimans par bērna fantazijas īpatnībām raksta sekoši: „Kad jautāsim, kādas ir bērna fantazijas īpatnības, tad, atbildot uz šo jautājumu, jāizrāda uz īpatnībām, kuŗas ir jo spilgtākas, jo mazāks ir bērns. Jaunā, augošā cilvēka fantazija darbojas, vairāk pasīvi un bez plana klejodama kā aktīvi un noteikti (tas atkarājas no bērna uzmanības īpašībām), vairāk konkrēti kā abstrakti (atkarībā no bērna ideju konkrētā un individualā rakstura), vairāk subjektīvi, bez kritikas un fantastiski (pārspējot noskārtumus, atmiņas, spriedumus), kā zem kritiskas sprieduma kontroles, un tamdēļ bērna fantazija bieži vien liekas sevišķi dzīva un produktīva; bet šī produktivitāte nebūt nav ideju bagātības un viņu oriģinālas kombinācijas rezultāts; taisni otrādi, kā daudzas citas bērna apdāvinājuma šķietamās priekšrocības, tā arī tā ir taisni vājība, kuŗa izskaidrojama ar to, ka bērna fantazijai nav nekādas vadības, bet sevišķi ka viņam trūkst kritikas, sprieduma un vērtēšanas spējas attiecībā uz fantazijas radītiem notēliem, un ka šie notēli pietiekoši nepadodas noskārtumiem un atmiņām. Bērns ir apdāvināts vairāk ar fantastiku kā ar fantaziju. Bērna fantazija vairāk reproduktīva un imitējoša. Viņa ār pasaules animizēšana (atdzīvināšana), viņa vēstures, ko tas pārdzīvo, rotaļādamies ar saviem kubikiem un lellēm, ir tikai agrāk reali pārdzīvotā at-

kārtojums, bet sevišķi to darbību atkārtojums, kuŗas bērns novērojis pie lielajiem. Vēl skolas gados bērni rotaļās uzved gandrīz vienīgi to, ko viņi pārdzīvojuši, ko redzējuši vai lasījuši (viņi rotaļās tēlo skolu, meitenes nodarbojas ar mājsaimniecību, ķēķi, veļas mazgāšanu, puikas tēlo kareivjus, indijaniešus)“ . . .*)

Tālāk Meimans vēl aprāda, ka bērna fantazijas pasaule ļoti nabadzīga, un viņš rīkojas gandrīz vienīgi ar to materialu, ko tam sniegusi tuvākā apkārtnē. Bērna iejušanās un līdzdzīvošana saviem iedomu tēliem gan parasti spilgtā.

Bērna fantazijai piemīt arī aktivitāte, bet šo aktivitāti var apzīmēt kā zemāko, reproduktīvo aktivitāti. Šī aktivitāte ir stipri spilgtā un vienmēr tiecas pēc darbības. Augstākas fantazijas aktivitātes, kuŗa piemīt māksliniekiem un zinātniekiem, tādas fantazijas aktivitātes bērnam vēl nav, vai arī viņa tikai dīgli. Bet rotaļās tomēr šie radošās fantazijas dīgli jau redzami. Meimans nepiekrīt Vundtam, kuŗš pavisam bērnam noliedz kombinējošo fantaziju.

XV. Fantazijas audzināšana.

1. Jautājuma vispārējs uztvērums. Ja fantāzija nav tukša un nevajadzīga fantāzēšana, bet spēja, kuŗai liela nozīme visos cilvēka darbības laukos, tad viņa izkopjama un attīstama.

Jautājumā par fantāzijas audzināšanu ietilpst šādi subordinēti jautājumi: 1) Ko nozīmē fantāziju audzināt? 2) Kādiem līdzekļiem un kādos apstākļos fantāzija vislabāk audzināma?

Fantāziju audzināt nozīmē: 1) kultivēt un attīstīt viņas pozitīvās īpašības; 2) dot fantāzijas darbībai pareizu virzienu; 3) padarīt to spējīgu strādāt lietderīgu darbu attiecīgā darba laukā.

Fantāzijas pozitīvās un lietderīgās īpašības ir šādas:

1) fantāzijas bagātība, 2) fantāzijas plastiskums, skaidrība un spilgtums, 3) fantāzijas elastīgums, 4) fantāzijas aktivitāte un darbīgums, 5) spēcīga kombinēšanas un jaunradišanas spēja; 6) fantāzijas ciešā kopdarbība ar kritisko domu un apzinīgo gribu.

2. Fantāzijas bagātība. Bagāta ir tā fantāzija, kuŗai vai nu krājumā daudz notēlu, vai kuŗa šādus notēlus viegli un bagātīgi spēj radīt.

Franču kritiķis Tēns par Šekspira bagāto fantāziju raksta šādi:

„Šekspira fantāzija ir bagāta un pārbagāta. Izšķērdīgi viņš bārstās ar metaforām visur un par visu, ko vien viņš raksta. Ik acumirkli viņam abstrakta ideja pārtēlojas notēlos, šīs gleznas

*) E. Meimann. Vorlesungen. I. Bd. 526.—528. I. p.

veselām virknēm rosinās viņa psihē. Viņš tās nemeklē, bet viņas pašas pie viņa traucas: viņas drūzmejas viņā, sedz viņa prāta spriedumus; viņas aptumšo ar savu žilbinošo gaismu tīrās loģikas gaismu. Viņš nenopūlas skaidrot un pierādīt; gleznu pēc gleznas, notēlu pēc notēla, kopē viņš bez mitas no fantazijas savādas, mirdzošas parādības, kuņas viena otru rada, viena caur otru drūzmējas viņa smadzenēs.

Kad fantazija ir bagāta, tad nevajag daudz ārēja материала, lai radītu bagātu estētisko pasauli.

No latviešu māksliniekiem bagāta fantazija ir piem. Rainim, Aspazijai, Plūdonim, Skalbem, Fr. Bārdam u. c. Skalbe pat sūrojas par savu fantaziju, ka tā neļaujot viņam sekmīgi nodarboties ar žurnalistiku un politiku: „Rakstot par politiskiem un dienas jautājumiem, man metaforas bāžas virsū un spiežas tekstā iekšā, dažreiz par ļaunu pašai politiskai domai.“ Skalbes dzeja un dzejiskā proza ir bagāta un pārbagāta ar fantazijas notēliem.

Bet fantazija var būt bagāta ne tikai lieliem un apdāvinātiem dzejniekiem. Arī nedzejniekiem tā var būt diezgan bagāta. Pat vienam un tam pašam cilvēkam fantazija var būt vairāk vai mazāk bagāta atkarībā no audzināšanas un dažādiem apstākļiem.

Un kā padarīt fantaziju bagātāku? Kas šim nolūkam darams? Fantazijas bagātība atkarājas no: 1) atmiņā uzkrātā pieredzējumu материала, 2) no fantazijas darbīguma un kombinēšanas spējas.

Bagāts materials — tas ir pirmais noteikums, par ko jāgādā, fantaziju attīstot. Bez attiecīga материала fantazija nevar strādāt, tāpat kā namdaris nevar uzcelt ne mazu, ne lielu ēku, bez attiecīga материала. Un jo vairāk šāda материала iztēles rīcībā, jo plašāka, pilnīgāka, varenāka viņas darbība.

Bet kas ir šis materials? Tās ir atmiņā uzglabātas idejas, pirmā kārtā, zinams, konkrētas idejas, idejas-tēli, idejas-gleznas.

Šīs idejas krājas atmiņā, psihēi novērojot konkrēto un reālo ār pasauli, reālo būtību. Un reālā īstenība, daba, cilvēks, sabiedriskā dzīve tiešām ar šādiem materialiem ir pārbagāta.

Vispirms daba: dabas maiņas, ziedošais pavasaris, zeltotais rudens, vilņojošā rudzu druva, šalcošais mežs, nemierīgā jūra, zvaigžņotā debess ar putnu ceļu un mirdzošiem zvaigžņu kopojuumiem, kalnu ainas, u. t. t.

Otrām kārtām: cilvēks. Bez gala dažādās cilvēku sejas, no kuņām katra pauž savu īpatnēju gara pasauli: drūmas un maigas, gudras un negudras, jūsmīgas un trulas, enerģiskas un glēvas, bezbēdīgas un rūpēm grumbotas...

Trešām kārtām, ainas no cilvēka sabiedriskās un kulturalās dzīves: bērnu izturēšanās pret vecākiem, cilvēku dažādās rīcības un izturēšanās savā starpā, saimnieciskās un kulturalās darbības ar savu dažādību līdz bezgalībai. Vajag tikai mācēt skatīt un

redzēt, klausīties un dzirdēt, manīt un nomanīt, skārst un noskārst, uzņemt, sevi noglabāt un paturēt.

Šo materialu var iegūt tieši un netieši.

Tieši — pašam skatot un vērojot. Netieši — izmantojot citu pieredzējumus no viņu mutiskiem un rakstiskiem atstāstījumiem.

Attīstot bērna fantaziju, gan jālieto galvenā kārtā tikai reālās īstenības novērojumi, un jo mazāks bērns jo vairāk. Šīni ziņā liela loma bērna rotaļām. Rotaļājoties bērns gūst daudz vielas, no kuņas tā fantazija var tikt bagātāka. Stāstījumu un grāmatu materials vairāk noder jau ārpus bērnības robežām. No stāstījumu materiala bērna fantazijai piemērotākas ir pasakas un teikas.

3. Fantazijas plastiskums, skaidrība un spilgtums. Plastiska ir tāda fantazija, kuņa rada skaidrus, noteiktus, krasus un spilgtus notēlus. Plastiskie notēli skaidruma ziņā tuvinās reāliem noskārtumiem. Plastisko notēlu skatot, mēs skatām it kā kādu realu priekšmetu, kas patlaban mūsu acu priekšā. Plastiskās notēles īpašība: skaidra skatāmība.

Kā pretstats šai plastiskai, skaidrai, redzīgai fantazijai jānotāda tā fantazija, ko kāds rakstnieks savā laikā zīmīgi nokristīja par „aklo fantaziju“. Šai aklai fantazijai nav tā skaidrā skata. Viņa nerīkojas ar plastiskiem, konkrētiem notēliem, bet ar miglainiem izplūdušiem notēliem, kuņi stāv tuvu jau abstraktiem jēdzieniem, vai arī vispārējiem konkrētiem jēdzieniem, kādi ir: koks, dzīvnieks, vakars u. t. t. Šie notēli ir šematiski bez individualām, īpatnējām iezīmēm. Šī fantazijas īpašība sevišķi spilgti izpaužas gleznotājiem, dzejniekiem u. c. māksliniekiem.

Tā piem. Dostojevskis par sevi saka: „Tā persona dzīva, viņa taisni it kā stāvētu manā priekšā.“

Turgeņevs par sava romana „Tēvi un bērni“ personām piezīmē sekošo: „Es visus šos tipus zīmēju, kā zīmē sēnes vai koka lapas: man viņi taisni lida acīs, un es viņus nevarēju nezīmēt.“

Kad fantazijas tēli ļoti skaidri un skatāmi, tad tos var saukt par spilgtiem. Reizēm šis spilgtums var līdzināties pat halucinācijai. Tā piem. krievu ievērojamais skatuves mākslinieks Močalovs kādā mēness naktī staigā ar savu biedri pa Maskavas Kremli. Iekarsuši tie pārrunā, ka 1611. g. poļi sagrauši Maskavas Kremli savās rokās. Te piepeši sarunas gaitā viņš pārtrauc savu biedri, rāidīdams uz Krasnoje Kriļco: „Vai tu redzi tos divus bajārus uz Krasnoje Kriļco pakāpenēm un poli uz virsējā pakāpiena?!“

Ievērojams fantazijas spilgtums ir dabas dota balva, bet zināmu fantazijas spilgtuma pakāpi var arī attīstīt. Un kas šim nolūkam jā dara?

Šim nolūkam vajag piegādāt fantazijai labu, derīgu materialu. Šīni ziņā fantazijas darbībai liela līdzība ar architekturu.

Piem. ēku var uzcelt tiklab no kaltiem akmeņiem, stikla un dzelzs, kā arī no salmiem un māliem. Starpība starp ēkām būs liela. Gluži tāpat fantazija var darboties ar labu un sliktu materiālu.

Bet kas ir un kāds ir iztēlei labais materials?

Tie ir skaidri notēli. Bet skaidri notēli, savukārt, var rasties tad, ja cilvēks ir uzņēmis skaidrus noskārtumus.

Skaidrus noskārtumus cilvēks uzņem tad, kad viņš uzmanīgi un vērīgi darbina savas maņas un maņas organus. Pieaudzis cilvēks to var darīt apzinīgi un ar nolūku, bērns pie tā jārādina. Viņš jārādina uzmanīgi novērot apkārtējo konkrēto īstenību. Audzinātājam šī novērošana jāpabalsta un jākontrolē. To izdara, liekot bērnam uzzīmēt redzēto, vai arī atstātīt un aprakstīt savus redzējumus dažādos gadījumos (piem. ekskursijās). Tādos gadījumos bērns (zinot, ka pieredzējumi būs jāapraksta), piespiežas uzņemt skaidrus noskārtumus un paturēt tos atmiņā kā konkrētas, gleznainas idejas.

4. Fantazijas elastīgums. Elastīga fantazija ir jūtīga un viegli ierosinama fantazija. Fantazijas notēli tikpat kā putni: citi paceļas smagi, smagi spārnus vēcinādami, bet citi viegli, graciozi, tikko manami un ātri un strauji kā bezdelīgas vijas pa ziliem gaisa vilņiem.

Jūtīga ir tāda fantazija, kuŗa savus tēlus rada un liek tiem virknēties zem vieglu faktoru spiediena. Pietiek vieglas noskaņas, vieglas jūtīņas, lai jūtīga fantazija jau darbotos, kā pietiek vieglas, tikko manamas vēsmiņas vai gaisa kustēšanās, lai apses lapas jau drebētu un tievie bērza zariņi šūpotos. Tā piem. sniega pārslas liek Plūdoņa fantazijai darboties un izskanēt dzejā:

„Sniega pārslas, baltas, vieglas, klusas,

Kas kā sapņi gaisos lidinat,

Manā dvēselē jūs modinat

To, kas sen tur nogājis pie dusas —

Dūju kājām attek atmiņas:

Sārti sapņi rotādami vijas,

Spulgo ilgas, smejas fantazijas,

Tā kā bērni, kad tie atmostas, —

Dūju kājām attek atmiņas.“ (Plūdons.)

Māksliniekam ar jūtīgu elastīgu fantaziju pietiek visniecīgākā iespaids, lai viņa fantazija darbotos un lai rastos mākslas darbs. Tā piem. Plūdoņa monumentalai poēmai „Atraitnes dēls“ ierosinājumu devusi vienkārša, īsa laikraksta korespondence. Tāpat Blaumanis, korespondences ierosināts, uzrakstījis savu noveli „Nāves ēnā“.

Bet kā attīstīt fantazijas elastīgumu un vijīgumu?

Bez dabas dota talenta un rosīgas jūtu pasaules te vajadzīgi vēl fantazijas darbināšana.

5. Fantazijas aktivitāte, darbīgums. Slinks zemnieks un bagātākās un auglīgākās melnzemes mirst badu, kāmēr darbīgais zemnieks uz akmiņiem un klintīm gūst bagātu ražu. Tā ir arī ar fantaziju: aktīva un dzīva fantazija no samērā niecīga materiāla, aktīvi un darbīgi kombinējama, rada samērā spilgtus motīvus un radītos notēlus, savukārt, saista bagātās notēlu virknes fantazijas darinājumos.

Fantazijas aktivitāte izpaužas darbīgā un daudzpusīgā notēlu sakombinēšanā, saistīšanā, savirknēšanā.

Šī fantazijas īpašība kultivējama tikai darbības ceļā. Kā mēs bezdarbības tiek slābani muskuļi, tā slabana bezdarbībā tiek arī fantazija.

Kā materiāls šādai fantazijas aktivitātes kultivēšanai nodrošina agrā bērnībā rotaļas, vēlāk pasakas, un skolas laikā bez jebkādiem iepriekš minētiem līdzekļiem tādi skolas priekšmeti, kā dabas zinātne, vēsture, ģeogrāfija, literatūra u. c.

Tiklīdz kādi noskārtumi iegūti, notēli izveidoti, labi tos dažādi kombinēt, fantaziju darbinot. Sevišķi šinī ziņā priekšzīmīgi ir mazs bērns: viņa materiālu daudzums ir ļoti niecīgs, bet viņa fantazijas aktivitāte ir liela. No niecīga koka blukšņa viņš ar savu fantaziju iztāsa lielas lietas. Šai dabas dotai īpašībai nevajag aizkrustot ceļu arī skolā: mācoties piem. vēsturi, jāraugas, lai vēsturiskās personas nav tikai kaili vārdi vai abstrakti jēdzieni, bet lai tiešām šīs personas bērnam fantazijā būtu spilgti tēli (Piem. Voldemāra, Kronvalda, Merķeļa personības Latvijas vēsturē.) Tāpat gleznaina lai būtu ģeogrāfija, dabas zinātne un citas zinātnes.

Labs līdzeklis fantazijas darbināšanai ir arī pasakas, dzejas un cita daiļliteratūra. Piem. pasaku bērnam var izstāstīt līdz pusē, un lai viņš izfantazē, kam tālāk jānotiek. Tad bērnam var likt aprakstīt kādu dzejas ainu vai tēlu (piem. kādu viņa katrs iedomājas Plūdoņa „Atraitnes dēlu“. Kāda ir Raiņa „Pazudušā dēla“ pagātne? u. t. t.).

Pats par sevi saprotams, ka no lielāka svara ir attīstīt radošo fantaziju, ne kā reproduktīvo un mehānisko.

6. Fantazijas cieša kopdarbība ar kritisko domu un apzinīgo gribu. Fantaziju darbinot un attīstot jālūkojas, lai viņa darbotos ciešā sakārā ar kritisko domu. Kur doma nedarbojas un fantaziju nevada, tur viņas darbība izvēršas par tukšu sapņošanu un fantāzēšanu, t. i. nenozīmīgu rotaļāšanos ar notēliem. Kad fantazija strādā sakārā ar kritisko domu pasaulē, tad tā rada vērtīgus darbus mākslā, zinātnē, praktiskās dzīves sfērās.

Fantazija sekmīgi strādā tad, kad apzinīgā griba to notur zinamā darbības sferā un neļauj bez mērķa klejot apkārt.

7. Fantazijas noturēšana veselīgā un lietderīgā darbības sferā. Fantazija var darīt cēlus darbus un arī lielus nedarbus. Par fantazijas pozitīviem darbiem jau runāts. Bet kādi ir fantazijas negatīvie darbi un nedarbi?

Tādi ir: 1) „gaisa piļu“ būvēšana, 2) fantazijas darbināšana etiski zemās un noziedzīgās sferās.

„Gaisa piļu“ būvēšana un tukša fantazēšana kaitīga tānī ziņā, ka padara cilvēku maz derīgu realai dzīvei un darbam. Fantazijā sapņotājam nav grūti tikt par varoni, par slavenu vīru, par bagātu, par kaŗa vadoni, karāli u. t. t. Fantazijas sapņu valsts tik lielā mērā skaistāka par ikdienas īstenību, un īstenībā sekmes nāk tik lēni, ka tādām sapņotājam pavisam zūd dziņa uz cenšanos un darbību. Tāds sapņotājs drīz paliek pasīvs skumējs, ar dzīvi neapmierināts pesimists un dzīvē bieži vien noslid ļoti zemu, dzīves padibeņos. Piem. krievu „bijušos cilvēkos“ ir ļoti daudz tādu sapņotāju.

Kā etiski zemās fantazijas tips ir piem. pornografiskā fantazija. Viņa zīmē seksualā ziņā kairinošus tēlus, ainas, skatus, kairinot un uzbudinot vājina nervu sistemu un veicina jaunieša drīzu pagrimšanu. Vēl bēdīgāki, ja sliktam māksliniekam ir tāda pornografiska fantazija: viņš atnes lielu postu jaunai paaudzei.

Vēl vairāk: fantazija var darboties pat noziedzīgā sferā. Kad bērns sprauž sev skaistus ideālus, pēc kuŗiem cenšas, par ko vēlas būt, tā viņš var spraut arī noziedzīgus ideālus. Kas, lasīdams par laupītāju vīrsniekiem, pats lolo šādu ideālu — tas savai fantazijai liek iedzīvoties jau kaitīgā un noziedzīgā sferā.

Bērnu audzinot un attīstot viņa fantaziju, jācenšas pēc iespējas viņas darbība atturēt no tamlīdzīgām sferām. Tā ir neveselīga, nevēlama un kaitīga fantazijas darbība.

8. Fantazijas faktori un labvēlīgie apstākļi. Fantazijas darbība rosinās ciešā sakarā ar citiem psihiskiem spēkiem un dažādiem ārējiem apstākļiem. Fantazijai ciešs sakars ar percepciju, atmiņu, domāšanu, jūtām, gribu.

Ja percepcija (nojaūta) uzņem skaidrus un spilgtus noskārtumus, tad fantazijai vieglāk radīt arī skaidrus un spilgtus notēlus.

No atmiņā uzglabātiem ideju un tēlu krājumiem atkarājas, cik plaši fantazija var rīkoties ar saviem materialu krājumiem. Atmiņas bagātība lielā mērā nosaka arī fantazijas bagātību.

Vēl lielāka loma kā atmiņai ir psihes zem apzinīgāi sferai. Tur glabājas ne tikai apzinīgi uzņemtie pieredzējumi, bet arī neapzinīgi uzņemtie. Tur turpinās arī apzinīgajā psihē

sāktie psihiskie procesi. Jo aktivāka ir zemapzinīgā sfera, sekmīgāka arī fantazijas darbība.

Domāšana, prāts pārziņ tēlošanas kopsakaru, vispārējo vadību un virzienu. Kur prāta vadības trūkst, tur fantazijas darbība izvēršas par tukšu fantazēšanu vai murgošānu. Sapņos fantazija darbojas bez loģiskā prāta vadības.

Jūtas ir tā uguns, kas fantazijas darbībai dod sparus, kas viņas lidojumus sekmē. No jūtu un noskaņu nokrāsas, un struktūras atkarājas arī fantazijas tēlu un veidošanas īpatnības, fantazijas darbības spars. Kad spēcīgi strādā jūtas, sparīgi darbojas arī fantazija. Spēcīgām emocijām seko spilgta tēlošana.

Bez tam vēl fantazijas darbību kavē vai sekmē organismā vispārējais stāvoklis: veselība vai slimība, spirtums vai nogurums. Šinī ziņā fantazija pieskaņojas psihes vispārējiem darbības noteikumiem.

Dažādi ārējie apstākļi negroza fantazijas darbības būtību, bet gan vairāk nosaka viņas darbības virzienu, veidu, ātrumu un intensitāti. Piem. sabiedrībā valdošās noskaņojums, jūtas un jūtu savilņojumi sev pieskaņo arī atsevišķu cilvēku jūtas un fantazijas lidojumus. Bērna fantazijas darbību vienmēr var noteikt pēc tiem apstākļiem, kuŗos viņš dzīvo un arī otrādi: pēc bērna fantazijas darbības var spriest par viņa mājas un tuvākā apkārtnes apstākļiem, psihi etc.

XVI. Domāšana.

1. Domāšanas jēdziens.

Domāšana — viens no ievērojamākiem intelekta procesiem. Psihiskās attīstības ziņā viņš stāv augstāki par atmiņu un fantaziju. Domāšanā nāk daži jauni psihiski elementi klāt.

Domāšana šī jēdziena plašākā nozīmē ir ideju saistīšana. Intelekts saista vai nu pagātnē gūtās idejas ar patlaban skatāmo noskārtumu, vai ideju ar ideju.

Piem. kad prāts domā domu: „Koks aug“ — tad viņš saista divas idejas: ideju „koks“ un ideju „aug“.

Kad domājam: „Koks aug zemē“, tad prāts saista un veido sakarā 3 idejas: „koks“, „aug“, „zemē“.

Tā tad domāšana ir psihisks process, kuŗā intelekts (prāts) saista divas vai vairākas idejas.

Bet ko darām, kad saistām jeb satiecinām zināmas idejas?

1. Vienā laikā skatām divas vai vairākas idejas.

2. Skatot šīs idejas, salīdzinām, t. i. rodam līdzības un nelīdzības.

3. Dažas, komplicētākas idejas, sadalam viņu vienkāršākās sastāvdaļās, vēl elementārākās idejās.

4. Dažas idejas sakausējam kopā.

5. Dažas idejas sasaistam ar asociacijām.

6. Šai psihes kombinējošai darbībai ir viens mērķis: lietas un parādības izprast, atrast to nozīmi.

Tā tad pēc darbības rakstura un mērķa domāšanu var definēt šādi:

Domāšana ir tāda psihiska darbība, kuņā no ārpusaules dabūtie noskārtumi un idejas tiek salīdzināti, dalīti, sakausēti un saistīti ar nolūku lietas un parādības izprast un atrast viņu nozīmi.

Noskārtums atspulgo psihē zinamu, noteiktu ārpusaules objektu.

Atmiņa šo zinamo noskārtumu reproducē konkrētas idejas veidā.

Fantazija arī savu notēlu rada, kā kaut ko vienu, īpatnēju.

Domāšana rikojas ar vispārējām idejām. Tā piem domāšana lieto vārdu „cilvēks“. Atmiņa nevar atminēt cilvēku vispār. Tāpat fantazija nevar notēlot cilvēku vispār. Atmiņa reproducē un fantazija notēlo zinamus atsevišķus cilvēkus: A, B, C, D, bet ne kādu vispārēju cilvēku. Cilvēka ideju vispār rada — domāšana.

Domāšana ir svarīga un plaša psihiska darbība. Viņas lauks ir plašs. Domāšanas elementi ir arī citos psihiskos procesos, kur notiek ideju saistīšana. Piemēram:

Domāšana ir nojauta: psihe var zinamas sajūtas iztulkot par zinamu lietu, t. i. zinamu ārpusaules objektu izprast, tikai saistot uzņemto noskārtumu ar senāk uzņemtām idejām. Bet tā jau ir domāšana, kaut arī ļoti elementara.

Domāšana ir arī atmiņā: lai tagadnes pieredzējumu paturētu psihē, tas ir jāsaista ar pagātnes pieredzējumiem un idejām. Tāpat atminēšana var notikt tikai pateicoties ideju saitei jeb asociacijai.

Domāšana ir fantazijā: tur notēlus veidojot, idejas tiek skal-dītas un vienotas. Tur notēli tiek grupēti un arī pieskaņoti zinamam mērķim.

Domāšana izlieto arī intereses un uzmanību, kā savus darba rīkus, un uzmanības un intereses procesos piemīt domāšana. Doma lietas izprot, rod nozīmi, un līdz ar to interese un uzmanība tiek darbīgākas un aktīvākas.

Domāšana ir pats vareņākais cilvēka ierocis un spēks. Pateicoties domāšanai, cilvēks ir pacēlies pāri citai dzīvnieku pasaulei un sasniedzis to kulturalo augstumu, uz kāda viņš tagad stāv.

Domāšana savā visumā ir plašs un daudzpusīgs process. Viņa sevi ietver vairākus vienkāršākus, elementārākus procesus vai procesu vienības. Svarīgākās domāšanas vienības ir: 1) jēdziens, 2) spriedums, 3) prātojums.

2. Jēdziens.

1. **Kas ir jēdziens?** Jēdziens ir viena no domāšanas vienībām. Jēdziena procesā doma rada vispārējo ideju. Piemēram, domājot vispārējo ideju „cilvēks“, nedomājam zinamus atsevišķus cilvēkus A, B, C, D, bet gan tādu ideju, kuŗa nav ne A, ne B, ne C, ne D, bet kuŗa tomēr visas šīs idejas aptver. Šādu vispārēju, uz veselu priekšmetu šķiru attiecīgu ideju sauc arī par jēdzienu.

Tā tad jēdziens ir vispārēja jeb cilts ideja.

2. **Jēdziena celšanās.** Nemsim par piem. jēdzienu cilvēks. Sākumā novērojam vienu objektu: cilvēku Jāni, neliela auguma, ieaļaļu seju, gaišiem matiem, zilām acīm, ģērbtu zemnieka drēbēs, postalām kājās. Tad novērojam Karli, cilvēku garāka auguma, melniem matiem, tumšām acīm, tērptu melnās drēbēs, garjiem zābākiem kājā. Vēlāk — Augustu, cilvēku slaika auguma, brūniem, gludī sukātiem matiem, brūnām acīm, tērptu kā pilsēnieku. Atzīmēsim cilvēku Jāni ar burtiem C. J., otros divus cilvēkus ar burtiem C. K., C. A., bet dažādās viņu īpašības ar alfabeta maīzajiem burtiem.

$$\begin{array}{l}
 \text{I C. J.} = a_1 + b_1 + c_1 \dots l + m + o \\
 \text{II C. K.} = a_2 + b_2 + c_2 \dots p + r + s \\
 \text{III C. A.} = a_3 + b_3 + c_3 \dots t + u + v \\
 \hline
 C = a + b + c.
 \end{array}$$

Vispārējās īpašības, kuŗas piemīt visiem trim augšā minētiem cilvēkiem, piem. mēs apzīmējam ar burtiem a, b, c. Bet tā kā šīs īpašības, kaut arī visiem piemītošas (piem. acis, mati, augums), ir katram tomēr savādākas, tad tās apzīmējam ar burtiem a_1, a_2, a_3 .

Vispārējai idejai jeb jēdzienam veidojoties, vispārējās, visiem piemītošās īpašības arī it kā saplūst kopā, un mēs dabūjam cilvēku, kā dzīvnieku ar zinamu miesas būvi, zināmām viņa organisma īpašībām, zinamu psihi u. t. t.

Bet tās īpašības, kuŗas katram cilvēkam īpatnējas (piem. matu krāsa, acu krāsa, apģērbs, kāju aušana) un ne vispārējās, t. i. īpašības l, m, o, p, r, s, t, u, v — tās aizmetamas prom. Viņas vispārējā jēdzienā nevar ietilpt.

Tā rodas vispārēja ideja jeb jēdziens — cilvēks ar vispārējām, visiem cilvēkiem kopējām īpašībām

$$C = a + b + c.$$

C ir vispārēja ideja jeb jēdziens „cilvēks“.

Tā tad jēdziens ir tāda vispārēja ideja, kuŗa sevī apvieno visai zinamu objektu šķīrai piemītošas īpašības.

Tāds pat process, tikai ar mazāku noteiktību norisinās arī ikdienas dzīvē, sevišķi bērna psihē.

Piem, kad bērns redz savus tuviniekus, tad, dzirdot vārdu „cilvēks“, viņš domā kaut ko viņiem līdzīgu. Ja bērns redz cilvēku, kuŗš ļoti atšķīras no visiem līdz šim redzētiem (piem. ar melnu ādas krāsu, vai ļoti resnu u. t. t.), tad bērns sākumā šaubas, vai tas tik ir cilvēks. Dabūjis zināt, ka arī šie savādieki ir cilvēki, viņš savu „cilvēka“ jēdzienu atkal pārgroza, izmetot ādas krāsu un resnumu, kā īpašības, kuŗas nav vispārējas.

3. Jēdziena procesi.

Jēdziens — viena no domāšanas vienībām. Bet šī domāšanas vienība, savukārt, ir maza pasaulīte, kuŗā ietilpst vairāki vienkāršāki psihiski procesi: 1) salīdzināšana, 2) atdališana jeb abstrahēšana, 3) asimilācija, 4) sinteze, 5) ģeneralizācija jeb vispārināšana.

1. Salīdzināšana. Tikai no vienas idejas vispārējo ideju jeb jēdzienu nevar radīt, vajadzīgs būt vismaz divām vai parasti vairākām idejām. Bet tiklīdz prāts tiek kontaktā jeb satiksmē ar vairākām idejām, viņš sāk tās tiecināt, vest sakarā. Un vispirmā, viselementārākā viņu satiecināšana ir — salīdzināšana. Prāts sāk divas vai vairāk idejas salīdzināt, t. i. atrast viņu vienādības un nevienādības. Šīs vienādības un nevienādības tiek iegau-mētas.

2. Abstrahēšana jeb atdališana. Kad prātam ir vairāk ideju ar daudz un dažādām iezīmēm, tad domātājs prāts šīs iezīmes skata un beidzot sāk viņas domāt atsevišķi no skatamā priekšmeta.

Piem. prāts skata baltu papīri. Baltums ir papīra īpašība. Viņa ietilpst idejā „papīrs“. Bet prāts šo īpašību atdala nost no citām un domā patstāvīgi. Šo psihisko procesu sauc par abstrakciju (ab — no, traho — vilkt, t. i. novilkt nost, resp. atdalīt).

3. Asimilācija jeb sakausēšana. Tas ir domāšanas process, kuŗā vienādos idejas elementus jeb iezīmes sakausē kopā.

Piem. katram cilvēkam ir acis: vienam tādas krāsas, otram citādas. Bet prāts, domājot jēdzienu „cilvēks“, domā tikai vienu vispārēju un kopēju priekšmeta iezīmi „acs“, t. i. viņš visas dažādās iezīmes $a_1 + a_2 + a_3$ sakausējis vienā a.

4. **Sinteze jeb kopošana.** Kad atsevišķo ideju vienādas daļas ir sakausētas un padarītas par kopējām un vispārējām, tad vajag gādāt arī par to, ka atsevišķās vispārinātās daļas a, b, tiek savienotas kopā, vienā veselā tēlā. Prāts, jēdzienu radot arī to dara. Šis process ir kopošana jeb sinteze. Tā tad sinteze ir tāds nojēguma process, kuŗā dažādu radniecisku ideju vispārinātās daļas tiek apvienotas veselā, kopējā tēlā, vispārējā idejā.

$$a + b + c = C.$$

5. **Generalizācija jeb vispārināšana.** Kad vispārējā idejā ir radīta kā viens tēls, viens jēdziens ar zināmām iezīmēm, tad vajag domām šo vispārējo tēlu jeb jēdzienu attiecināt ne tikai uz vienu tēlu vien, bet gan uz lielu priekšmetu daudzumu. Piem. ja sakam „bērzs“, tad domājam ne vienu vien priekšmetu bet domājam neskaitamu daudzumu analogisku priekšmetu, t. i. bērzu. Vārdu sakot, mēs ar šo vispārējo ideju savā psihē kā ar segu aplājam, viņā ietinam un ietveram visus līdzīgos priekšmetus. Šo psihisko procesu sauc par vispārinājumu jeb generalizāciju.

6. **Denominācija jeb nosaukšana.** Kad prāts visus līdzīgos priekšmetus ir apvienojis vienā idejā, it kā kādā psihiskā ietverē jeb aplokā, tad viņš šo apvienoto lietu grupu apbalvo ar zināmu vārdu. Šo procesu apzīmē par nosaukšanu jeb denomināciju.

Vārds līdzīgo priekšmetu grupai ir tas pats, kas zimboli ir vai y alģēbrā. Viņš domāšanas procesu atviegļina un paātrina.

4. Jēdziena aspekti.

Katram jēdzienam ir divi aspekti jeb puses: 1) saturs un 2) apmēri.

1. **Jēdziena saturs.** Kad sakam jēdzienu „putns“ un uzmanam, kas nāk prātā, šo vārdu minot, tad nomanam, ka prātā nāk dzīvnieks, spalvām klāts, ar spārniem, divām kājām, knābi, zināmu galvas un acu būvi u. t. t. Vārdu sakot, dažādas putna īpašības. Šis putna īpašības domātas un ietvērtas, ir šī jēdziena („putns“) iezīmes. Šīs īpašības, šīs jēdziena iezīmes savā kopumā ir jēdziena saturs.

Tā tad jēdziena saturs ir jēdziena iezīmju kopums.

2. **Jēdziena apjoms jeb apmēri.** Bet minot jēdzienu un vārdu „putns“, prātā nāk ne tikai zināms dzīvnieks ar noteiktu miesas uzbūvi, bet arī tie dažādie objekti, kam šo vārdu dodam, t. i. dažādi putni, piem. baloži, strazdi, zvirbuļi, lakstīgalas, kraukļi, vārnas, žaģatas u. t. t. Šo jēdziena aspektu sauc par jēdziena apjomu jeb apmēru.

Jēdziena apjoms ir tas objektu (lietu) daudzums, kuŗu ietve-
ram, domājot šo jēdzienu.

Attiecības starp jēdziena saturu un apjomu ir šādas: jo
jēdziena saturs plašāks, jo viņa apjoms šaurāks, un otrādi.

Piem. ja domājam jēdzienu „putns“, tad domājam vis-
pārējas īpašības $a + b + c + d + e$, kuŗas ir kopējas visiem
putniem; bet ja ņemam jēdzienu „dzīvnieks“, tad būs jāatlaiž
nost daudzas no specifiskām putnu īpašībām, piem. spalvas, knābji
u. c., jo, teiksim, aita arī dzīvnieks, bet viņai šo īpašību nav. Tā
tad kopējo īpašību būs mazāk.

Jēdziens „dzīvnieks“ = $a + b + c$, t. i. tur kopējo īpašību
mazāk kā jēdzienā „putns“, t. i. viņa saturs ir šaurāks.

Bet ja domājam jēdziena apjomu, tad jēdziens „dzīvnieks“
ir nesalīdzināmi plašāks. Viņš ietveŗ sevī putnus + zīdītājus +
kukaiņus u. c.

5. Definīcija.

1. Definīcijas jēdziens. Parasti zem definīcijas saprotam
īsu un kodolīgu jēdziena vai kādas patiesības formulējumu. Ar
definīciju parasti atbildam uz jautājumu: „Kas tas ir?“ Piem.
Kas ir tikumība? Kas ir patiesība? Kas ir cilts? Uz šo „kas
ir?“ parasti dodam īsu, skaidru atbildi, kuŗa ietveŗ un izpauž uz-
stādītā jautājuma galveno būtību. Definīcija, protams, ir ne tikai
atbilde un formulējums, bet vispirms zināms psihisks process,
zināms domāšanas process, līdzīgs jēdziena procesam.

Pieņemsim, ka vajag definēt trīsstūri. Ko prāts dara?

Viņš novēro vienu trīsstūri un iegaumē viņa īpašības, iezī-
mes, novēro otru trīsstūri un atkal iegaumē viņa iezīmes. Ar
trešo, ceturto un piekto trīsstūri prāts dara tāpat. Pēc tam viņš
salīdzina atsevišķus dažādos trīsstūrus un nošķir svarīgākās vis-
pārējās iezīmes. Un tās ir sekošas:

1. Trīsstūris ir poligons jeb daudzmalis.
2. Trīsstūrim ir trīs puses (malas).
3. Viņam ir trīs stūri.

Pēc tam prāts savieno šīs vispārējās patiesības par trīsstūri
kopā, apvienotā, noapaļotā domā: Trīsstūris ir poligons ar trim
pusēm un trim stūriem. Šī domu vienība, šī patiesība par trīs-
stūri ir viņa definīcija. Psihiskais process, kas to radīja — de-
finīcijas process.

Bet definīcija ir ne tikai psihisks process. Viņa arī šī
procesa iznākums. Parasti šo rezultātu arī domā, kad runā par
definīciju.

Tā tad definēt kādu jēdzienu nozīmē atsegt (uz-
rādīt) viņa saturu un galveno būtību, uzskaitot isā
sakarīgā formulējumā šī jēdziena pamatīpašības.

Definēt, zinams, var tikai komplicētākus jēdzienus, kuriem ir vairāk kā viena iezīme. Definēt piem. jēdzienu „balts” nevar. Jēdziens par to, kas ir balts, jāiegūst pieredzējumu ceļā. Kas baltu nebūs redzējis, tam nekādas „definīcijas” šo jēdzienam nedos.

2. Definīcijas veidošana. Jēdzienu definējot rikojas šādi:

- 1) nosauc objektu, kuŗu grib definēt (piem. „Trīsstūris ir...”)
- 2) ierindo definējamo objektu nākamā, augstākā līdzīgā objektu grupā (piem. trīsstūri ierindo poligonos);
- 3) definējamo objektu nošķir nost no citiem šīs šķiras objektiem, atzīmējot viņa īpatnības, t. i. viņam vienam piemītošās iezīmes.

6. Jēdzienu attīstība. Psiholoģiskie un loģiskie jēdzieni.

Skaidrības un noteiktības ziņā jēdzieni ir dažādi: vairāk un mazāk skaidri. Līdz skaidriem un noteiktiem jēdzieniem cilvēkam netiek tik ātri. Šinī ziņā jēdzieniem gaŗš attīstības ceļš.

Sākumā bērns pieredzējumu ceļā gūst tikai atsevišķus individualus noskārtumus, individualas konkrētas idejas: tēvs, māte, aukle, lelle, suns, kaķis u. t. t. Pie kam ideja „suns”, „lelle” ne vispārēja, bet individuala, t. i. taisni tikai tā lelle, tas suns kuŗu bērns redz savā tuvumā. Ja šis suns ir maza auguma, tad redzot lielu suni, bērns to sākumā par suni nesauks.

Katra vispārēja konkrēta ideja (piem. lelle, suns, cilvēks u. c.) bērna psihē izveidojas tikai lēnā gaitā un pieredzējumu ceļā: redzot zinamu objektu ar dažādām īpašībām un dažādos apstākļos un dzirdot no lieliem apgalvojumu, ka to priekšmetu sauc tā un tā (piem. lelle).

Vispirms bērns gan gūst konkrētas idejas (sākumā individualas, pēc tam vispārējas) un vēlāk abstraktas. Sākumā bērna leksikonā īpašības vārdu ir maz. Un ja bērns viņus arī lieto, tad saista tos ar konkrētiem priekšmetiem.

Pārbaudot abstrakto jēdzienu lietošanu pie bērniem, eksperimentālā psiholoģija sniedz šādus datus.

Sešdesmit abstraktus jēdzienus (kā piem. labums, draudzība, gudrība, augums, ilgas, cerība, izglītība u. c.) izprata:

Bērnu vecums	10	11	12	13	14
Puikas (no 100)	28	36	63	68	82
Meitenes (no 100)	20	35	47	67	87

Te redzam, ka vēl skolas vecumā bērni ar abstraktiem jēdzieniem vāji tiek galā.

Jēdzienu attīstība ir šāda: tie veidojas pamazītēm pieredzējumu ceļā un no mazāk miglainiem un neskaidriem tiek arvienu skaidrāki un skaidrāki.

Loģiskie jēdzieni. Kad jēdzieni itin skaidri un noteikti, tos sauc par loģiskiem jēdzieniem. Nemsim jēdzienu rinkis: tā ir tāda līnija, kurai visi punkti vienādā attālumā no viena vidus punkta jeb centra.

Kāmēr bērns pie šāda slēdziena tiek, viņam rinkis būs piem. kronis, skīvis, moneta, aploks u. t. t.

Šadus mazāk noteiktus jēdzienus sauc par psihiskiem jēdzieniem. Bērns vairāk rīkojas ar šiem psihiskiem, kā ar loģiskiem jēdzieniem. Bērnam piem. sikspārnis ir putns, valzivs — zivs, kāpurs — tārps u. t. t. Bet nav teikts, ka tikai bērns vien ar viņiem rīkotos: arī pieaugušie ar tiem rīkojas, un varbūt lielākā vairumā, kā ar loģiski skaidriem un noteiktiem.

Audzinātāja uzdevums ir gādāt par to, lai psihiskie, t. i. mazāk neskaidrie un nenoteiktie jēdzieni pamazām tiktu pārvērsti par loģiskiem, t. i. par skaidriem, akurātiem un noteiktiem.

Definēt jēdzienu var tikai tad, kad tas pietiekoši skaidrs, kad skaidri uztvertas šī jēdziena svarīgās un nesvarīgās, galvenās un blakus iezīmes.

7. Spriedums.

1. Sprieduma jēdziens. Domāšanā vispāri cilvēks tver sakaru starp idejām. Atsevišķas idejas rada nojauta. Vispārējās idejas rada jēdziena process. Idejas sakarā ved — domāšana. Kad sakaru starp idejām izpauž, konstatē, tad dabū — spriedumu.

Nemsim piem. spriedumu: „Akmeņogles ir kušamais.“ Akmeņogļu ideja cilvēkiem bij sen. Kurināmā ideja arī sen. Bet pagāja ilgs laiks, kāmēr cilvēki atrada, ka akmeņogles ir kušamais. Tas ir, pagāja ilgs laiks, kāmēr cilvēka psiche veda sakarā šīs idejas un šo sakaru konstatēja, izteica, apgalvoja. Kad tas notika, tad radās augšminētais spriedums: „Akmeņogles ir kušamais“.

Tā tad sprieduma definīcija ir šāda:

Spriedums ir tāds domāšanas process, kurā prāts tver sakaru starp idejām un izpauž jeb izsaka to.

Sprieduma process rada savas darbības rezultātu — spriedumu kā domu.

Spriedums ir tāda doma, kurā prāts starp idejām tverto sakaru izpauž vārdos. Gramatiski spriedums izpaužas teikumā.

2. Sprieduma elementi. Sprieduma elementi ir trīs: 1) sprieduma subjekts, 2) sprieduma predikats un 3) psihiskā saitiņa.

Sprieduma subjekts ir tās lietas ideja, par kuru (lietu) kaut ko paužam, izsakam. Koks aug. Ideja „koks“ — sprieduma subjekts.

Sprieduma predikats ir tā „kaut-kā“ ideja, ko par spriedumu subjektu izsaka. Piem.: „Koks aug.“ Izteiktā ideja ir — „aug“

Psychiskā saite ir tās attiecības ideja, kādu prāts nojauts starp sprieduma subjektu un sprieduma predikatu.

Piem. zirgs ir dzīvnieks. Psychiskā saite: „ir“. Bez šīm visvienkāršākām daļām sprieduma nav. Tās — visnepieciešamākās sprieduma daļas. Tās — sprieduma elementi.

8. Prātošana un prātojums.

1. Jēdzieni. Domātājs prāts domāšanas procesā var rīkoties ne ar vienu, bet ar vairākiem spriedumiem. Ja šos spriedumu prāts zināmā kārtā sakarīgi saista, tad runā par — prātošanu par prāta slēdzieniem.

Prātošana ir zinams domāšanas process. Šim procesam ir savs rezultāts, iznākums — prātojums.

Prātošana ir komplicētākas dabas, kā spriedums. Spriedumā prāts tver attiecības starp atsevišķām idejām, prātojumā — starp spriedumiem.

Prātošanai vajadzīgi vismaz divi spriedumi. Rīkojoties ar šiem diviem spriedumiem, prāts no viņiem parasti izritina trešo.

Piem., ja ir divi šādi spriedumi: 1) Cilvēks ir mirstīgs. 2) Jānis ir cilvēks, tad prāts, izmantodams viņus, tiek pie trešā sprieduma: 3) Jānis ir mirstīgs. Šāds prāta process ir prātojums.

Tā tad prātošana ir tāds domāšanas process, kurā prāts nāk pie zinama sprieduma uz divu vai vairāku citu spriedumu pamata.

Prātošanas rezultāts — prātojums.

2. Prātojumu šķiras. Prātojumu ir daudz un dažādu veidu. Pazīstamākie no prātojumu veidiem tie, kurus loģika jau sen atzīmē: 1) induktīvie un 2) deduktīvie prātojumi.

Induktīvais prātojums. Ja prātošanas procesā prāts no atsevišķām patiesībām (resp. spriedumiem) izrisina vispārēja rakstura patiesības (spriedumus), tad runā par induktīviem prātojumiem.

Piem. 4 āboli + 6 āboli = 10 āboli.

4 zīmuļi + 6 zīmuļi = 10 zīmuļi,

4 burtnīcas + 6 burtnīcas = 10 burtnīcas.

$$4 + 6 = 10$$

Indukcijas ceļš — ideju un atziņu krāšana pieredzējumu ceļā. Indukcijas ceļā bērns krāj savas atziņas par savu apkārtni, vajadzīgās zināšanas priekš dzīves. Ja viņš pie uguns vienreiz, otrreiz un daudzkārt pirkstus apdedzina, tad viņš zina: uguns dedzina, jāsargās.

Indukcijas ceļā arī zinātne gūst savas atziņas, no atsevišķām atziņām izrisina vispārēja rakstura patiesības un likumus.

Piem.

Merkurs griežas ap Sauli no vakariem (W) uz rītiem (O)

Venera " " " " " " "

Mars " " " " " " "

Zeme " " " " " " "

Jupiters " " " " " " "

Saturns " " " " " " "

Urans " " " " " " "

Neptuns " " " " " " "

Merkurs, Venera, Mars, Zeme, Jupiters, Saturns, Urans, Neptuns ir visas līdz šim pazīstamās planetes.

Visas planetes griežas ap Sauli no vakariem (W) uz rītiem (O).

Pēdējais — induktīvais prātojums. Viņš sniedz patiesību, kuŗa pareiza priekš lielākas objektu un parādību grupas.

Deduktīvais prātojums ir tāds prātojums, kur prāts no vispārējām patiesībām izrisina atsevišķu patiesību.

Piem. Visi cilvēki mirstīgi.

Jānis ir cilvēks.

Jānis ir mirstīgs.

Loģiskie prātojumi parasti norisinās siloģisma formā.

Siloģisms ir prātojuma vienība, sastāvoša no trim spriedumiem.

Divus no šiem spriedumiem sauc par premisēm, trešo par — slēdzienu.

Siloģisma formulas ir — loģikas atradums un formulējums.

Praktiskā dzīvē cilvēks pilnīgos siloģismos nebūt vienmēr nedomā. Bieži tiek lietota viņu saīsinātā forma.

Arī indukcija un dedukcija ikdienas domāšanā nav krasi nodalītas, bet domāšanas procesā parasti ietilpst abas divas.

Jēdziens, spriedums, prātojums, kā domāšanas vienības, ir gan vairāk loģiskas normas, loģiskās domāšanas vienības: psiholoģiskā domāšanas procesā ne ikreiz viņas parādās un izpaužas tādos skaidros veidos un formulējumos. Bet toties psiholoģiskais domāšanas process ir daudz bagātāks ar vēl daudziem citiem psihiskiem elementiem un procesiem. Tikai te psiholoģija savu pēdējo vārdu vēl nav teikusi, jo domāšanas procesa psiholoģiskā izpētīšana vēl sparīgi turpinās.

XVII. Domāšanas īpašības un viņas veidi.

Domāšanai, kā ļoti sarežģītam psihiskam procesam, daudz dažādu īpašību. Pēc šīm īpašībām bieži nošķir arī zinamus do-

māšanas veidus un tipus. Aplūkosim galvenās domāšanas īpašības un viņas tipus.

1. Konkrētā un abstraktā domāšana.

Konkrētā domāšana rikojas ar konkrētiem jēdzieniem. Konkrēts jēdziens ir — materialu objektu, t. i. skatamu, taustamu un citām maņām tveramu objektu jēdziens. Maņas šos objektus mana, nojauta noskārst, atmiņa uzglabā un reproducē, doma generalizē. Cilvēks, zvērs, putns, koks, puķe, zāle etc. ir konkrēti jēdzieni.

Abstraktā domāšana vairāk lieto abstraktos jēdzienus: liels, smagums, cēlonis, sakars, attiecības, sekas etc. Abstraktā domāšana visredzamāka, vistipiskāka abstraktajās zinātnēs, piem. matematikā, loģikā.

Tikai nav jādoma, ka konkrētā domāšana varētu pavisam iztikt bez abstraktā domāšanas elementa. Nebūt nē. Tikai konkrētā domāšanā viņš visredzamākā vietā.

Konkrētā domāšana vislabāk redzama mākslā un tādās zinātnēs kā ģeografijā, vēsturē, dabas zinātnēs.

Mākslinieka domāšanā vienmēr pārsvarā ir konkrētā doma: māksliniekam jārada tēli, gleznas; abstraktais domāšanas elements vairāk tik palīga līdzeklis. Caur to arī izskaidrojas, kamdēļ daudzi mākslinieki (piem. Gogolis, Puškins, Ģete, Svifts u. c.) nav ierēdzējuši abstraktās zinātnes un skolā šinīs zinātnēs bijuši vāji skolnieki.

Bez tam konkrētā un abstraktā domāšana daudz atkarājas no vecuma: bērnības domāšana ir konkrēta, un jo agrāka bērnība, jo domāšanas konkrētais elements redzamāks. Abstraktā domāšana — vēlākās bērnības, jaunības un pilngadības domāšana.

Ari no izglītības un kulturala līmeņa daudz atkarājas: vienkāršā tauta vismīlāk domā konkrēti. Viņa nemīl lietot abstraktus jēdzienus piem. smudrs, stiprs, sārts, viltīgs, bet izsaka tos konkrēti: meita kā liepa, kā niedrīte; puisis kā ozols; vīrs kā lācis (stiprs); tā ir gan čūska (t. i. viltīga); meitene kā brūklenīte (sārta) u. t. t. Konkrētā domāšana ģenētiski radusies vispirms, un no viņas pamazītēm attīstījusies abstraktā.

Konkrētā domāšana arī vairāk praktiskās dzīves domāšana, abstraktā — zinātnes, teorijas domāšana.

2. Nezinātniskā un zinātniskā domāšana.

Nezinātniskā ir pavirša, nepārbaudīta, praktiskas ikdienas doma. Viņa pamatojas galvenā kārtā uz kopbūtības asociāciju, uz novērotu parādību sekošanu vai sakrišanu. (Post hoc — ergo

propter hoc.) „Rīt būs lietus.“ — „Kamdēļ?“ — „Saule norietot iegāja mākonī.“ Tā sarunājas un izskaidrojas savā starpā vienkāršā tauta. Saules mākonī ieiešana, tāpat kā barometra krišana vai kāpšana nav lietus cēlonis. Cēloņi citur: tās tikai pazīmes, pavadietīmes. Nezinātniskā doma parasti uzskata parādību pavadietīmes vai parādību sakrišanu par cēloni un sekām.

Tautas praktiskā ikdienas domāšana ir radījusi daudz višādu praktisku dzīves gudrību, kuŗas izpaudušās sakamos vārdos, laika pareģojumos u. t. t.

Piem. „Dārzs ap mēnesi — būs nelāgs laiks“; „vārnas tup koku galos — tas uz salu (ziemā), vasarā — uz sausu“; „saule spiež — būs lietus“; „pērkonš plikos kokos (pavasari) — būs nabaga vasara“; „ielija septiņu gulētāju dienā — līs septiņas nedēļas“ u. t. t. Daudzi no šiem tautas novērojumiem ir ļoti zīmīgi un pareizi (piem. „dārzs“ ap mēnesi, saules „spiešana“), bet nepareizs ir pats izskaidrošanas princips: uzskatīt zinamu iezīmi par parādības cēloni.

Zinātniskā domāšana rikojas citādi: viņa cenšas uziet parādību istos cēloņus. Arī viņas spriedumu un prātojumu gaita citāda.

Ņemsim to pašu „dārzu ap mēnesi“. Viņa spriež: „Dārzs ap mēnesi — ja, ir iespējams rītu vai visā drīzumā lietus“ (ziemā sniegs). — „Kamdēļ?“ — „Gaisš ļoti pilns ūdens garaiņu, mitruma: mēness stari caur šiem ūdens garaiņiem lauzdamies, rada šo savādo kroni jeb „dārzu“ ap mēnesi. Šis dārzs ir tikai gaisa valguma pazīme. Valguma pilnā gaisā pie zināmām gaisa strāvām lietus var būt.“ Tāpat zinātniskā doma lietu izskaidros ar atmosfēras zinamu stāvokli un spiedienu, bet ne tikai ar barometra krišanu vai celšanos, kas ir tikai atmosfēras stāvokļa rādītājs.

Paviršā nezinātniskā doma ir radījusi arī daudz mānticības, piem. nelaimīgs brauciens, ja par ceļu pārskrien zaķis (ja kāds tur gan cēloniskais sakars?); vārna ķerc — būs kādas nepatīšanas un nelāgas ziņas; dzeguze daudz kūko — būs tanis mājās kādam jāmirst u. t. t. Tamlīdzīgiem pareģojumiem par iemeslu bieži vien ir bijusi parādību sakrišana (Post hoc — ergo propter hoc) un sekošana.

3. Analitiskā un sintētiskā domāšana.

Analitiskais prāts, analitiskā doma sadala un saskalda sareģītākūs domu pinumus vienkāršākās sastāvdaļās. Analitiskais prāts vairāk spējīgs pētīt atsevišķas parādības vai parādību laukus, atsevišķas problēmas. Viņš novērotās parādības salīdzina, kārtu, grupē. Analitiskai domai vairāk veicas eksakti, akurati, noteikti pētījumi.

Šis domāšanas labās puses: parādību kritiska apskatīšana. Viņa uzmanīga, sargās no pārsteigtiem prātojumiem, prātslēdzieniem un ģeneralizacijām.

Bet viņai arī savas ēnas puses: pētot atsevišķas parādības vai kādu šaurāku parādību lauku, analitiskais prāts bieži vien izlaiž iz acīm tā sakaru ar citām parādībām, sistemu, pie kurām pētāmā parādība pieder.

Sintetiskā domāšana ir pretstats analitiskai. Šī domāšana griež vērību uz faktu un atziņu kopumu un veselumu. Kur kopasakara nav, tur to rada. Kur sistēmas nav, tur viņu darina. Atsevišķus faktus ta veļ sistemā un apvieno zem vispārējākiem principiem. Šis domāšanas veids rada sistematiskus domātājus un zinātnē lielu zinātnisku un filozofisku sistemu nodibinātājus.

Bet šij domāšanai arī savas ēnas puses: viņai mazāk kā analitiskai domai piemīt kritikas spēja un šie domātāji savā vispārībā un lielajos pētīšanas vilcienos bieži vien mēdz būt paviršāki, kā analitiskie prāti.

Ja analitiskam prātam vairāk īpatnējas asprātības, tad sintetiskam — dziļdomība. Īsti bagāts tiek intelekts, kad abas šīs īpašības apvienojas vienā cilvēkā.

Abus šos domāšanas veidus lieto neviens zinātnieks, bet arī praktiķis un mākslinieks. Piem. māksliniekam analitiskā domāšana vajadzīga faktu novērošanā, viņu atdalīšanā no vispārējā dzīves plūduma, psihisko īpašību redzēšanā un izdališanā no vispārējā psihiskā auduma; kritiskā faktu un parādību aplūkošanā un vajadzīgo materialu izvēlē.

Sintetisko domāšanu mākslinieks lieto pašā daiļradīšanas darbā: vajag apvienot un sakausēt atsevišķās psihiskās īpašības; vajag sakausēt daudzo novēroto atsevišķo individu īpašības vienā, lai radītu tipus: profesionalos, šķiras, nacionalos, sīkstulu, izdzīvotāju, idealistu, praktiķu, cietēju etc. Tā piem. Šekspirs savos tipos sintezējis tikdaudz atsevišķo cilvēku īpašību, ka tie vienmēr jauni un neizsmejami gadu simteņiem.

Lieli mākslinieki, tāpat kā lieli zinātnieki, sevī apvieno abus domāšanas veidus.

No lieliem zinātniskiem domātājiem abus domāšanas veidus sevī laimīgi savienojusi piem. Kants, Herb. Spensers, Darvins, Ņutons u. c.

4. Fantazējošā domāšana.

Tā ir tāda domāšana, kurā jēdzieni un spriedumi nesakrīt, nesaskan ar īstenību. Tā piem. cilvēks var domāt sevi bagātu un apdāvinātu, bet īstenībā tāds nebūt; viņš var domāt sevi daram lielus darbus, bet īstenībā būt savā darbībā mazvērtīgs.

Domājot šādu fantastisku domu, dažs cilvēks reizēm pats arī tai tic. Cits gan pats saviem izdomājumiem, savām „gaisa pilim“ netic, bet tomēr mīl savās izdomās šūpoties un pie tām kavēties. Kad cilvēks savas iedomas jau nopietni tur par īstenību, tad tā ir slimīga iezīme.

Fantazejošā domāšana mēdz būt bagāta māksliniekiem. Viņi var un drīkst īstenību sakausēt ar idealizēto jeb iedomāto īstenību. Zinātniekam fantazējošā domāšana neder; praktiķim arī nē: viņš savos veikalos var drīz bankrotēt.

5. Refleksīvā domāšana.

Tā ir kā pretstats sapņojošai domāšanai un „gaisa piļu“ būvei. Refleksīvā domāšana ir pārliecība par zināmo sprieduma īstenību vai arī — viņa neīstenību. Psihologs Djuī refleksīvo domāšanu uzskata kā domāšanu šī vārda vislabākā nozīmē. Tā ir aktīva, neatlaidīga, uzmanīga. Viņā ir pamatota pārliecība (resp. ticība) zināmām domām un spriedumiem. Viņā viss tiek pienācīgi pamatots, dibināts un apzinīgi uztverts.

6. Pasīvā un aktīvā domāšana.

Viena no domas galvenām īpašībām ir aktivitāte, tamdēļ pilnīgi jeb absolūti pasīvas domas nemaz nav. Bet praktiskā tomēr domu aktivitātes ziņā starpība ir tik liela, kā droši vien domu ar mazu aktivitāti var apzīmēt par pasīvu, kā mēr darbigāko domu apzīmēt par aktīvu. Domu aktivitātes ziņā cilvēkos tiešām valda liela dažādība: vieni domas velkas lēni un gūdi, kā noguris zirdziņš pa dubļainu ceļu; otriem tā šaujas strauji, kā modernais dzelzsceļa vilciens. Vienam tā mūžīgi alkst pēc darbības, otram tā bikli raujas nost no katras nopietnākas pārdomas un cenšas domāt cik maz vien iespējams. Vienam domāšana ir dzīves prasība, otrs — kur vien iespējams izvairas no „galvas laužšanas.“

Kad domu pasīvitate ir ļoti krasa, tad to var apzīmēt pat par „slinku“. Slinku domātāju dzīvē nekad netrūkst, čaklu nekad nav pārāk daudz. Aktīvā doma parasti ir radoša, pasīvā — imitētāja, citu domu izmantotāja, patērētāja.

Domu aktivitāte var būt savā darbībā dažāda straujuma: viena strādāt lēnāki, bet neatlaidīgi un pastāvīgi, otra — ātrāk, ar pārtraukumiem; viena — paviršāki, otra — dziļāki u. t. t.

7. Domu oriģinalitāte.

Domas darbība, attiecībā uz radamo darbu, var būt divējāda: viņa var iet vai nu pa jau iemitām tekām, vai lauzt sev jaunu

ceļu. Kad doma iet pa iemītām tekām, tad tā domā no citiem jau atrastās un izdomātās domas. Tā ir imitētāja, tradīcijas sekmētāja un uzturētāja doma.

Kad doma iet jaunus ceļus, domā jaunas atziņas, idejas, jēdzienus un patiesības, tad tā ir oriģināla, jaunradītāja doma.

Oriģināla doma rada jaunas vērtības zinātnē, mākslā, sociālā dzīvē, teknikā u. t. t. Teknikā jaunradītāju domu sauc par izgudrotāju, zinātnē — (un arī praktiskā sferā) par atradēju.

Izgudrotāji un atradēji ir lieli attīstības veicinātāji un faktori. Viņu vērtība un nozīme ļoti liela.

Lielu jaunradītāju ir maz, mazāku vairāk. Ap katru lielu jaunradītāju kā ap sauli, ir pulciņš planetu, kuņas jaunizgudrotāju principu tālāk realizē. Piem. kad elektriskā apgaismošana atrasta, telegrāfs izgudrots, tad atliek tikai pagudrot, kā kuņā vietā to iekārtot un lietā likt. Šis arī ir oriģinālas domāšanas darbs, tikai daudz zemākas kvalitātes kā paša galvenā principa atrāšana.

Oriģinālu domātāju un jaunu vērtību radītāju dzīvē nav daudz. Lielais vairums domu ir to, kuņas iet pa iemītām tekām. Uz viena telefona izgudrotāja un varbūt pāris desmitu šī principa izstrādātāju nāk veseli tūkstoši un miljoni, kuņi ņem telefona trūbiņu rokā, mierīgi sarunājas un nekad neprasa: kur un kā telefons cēlies. Tāpat lielais vairums neprasa, kur un kā cēlušās zināmas ierašas, likumi, tiesības, tautas dziesmas, pasakas, parunas, sabiedriskās iekārtas formas u. t. t.

Kā oriģinālai domai pretīga rutina, šablona, tā šabloniskai, imitētājās domai pretīgi ir jauninājumi, jaunas idejas, domas, ierašas, domu virzieni. Oriģināla doma jaunas patiesības atrod, šabloniskā doma tās padara par tradīciju un rutīnu.

8. Emocionālā domāšana.

Tā ir domāšana zem jūtu un emociju iespaida. Ir parasta lieta, ka jūtām un kaislībām spēcīgs iespaids uz domāšanu, viņu būtību un virzienu. „No kā sirds pilna, par to mute runā“ — saka tauta. Bet mute runā tamdēļ, ka galva par to pastāvīgi domā. Parasti cilvēks visvairāk domā par to, kas stāv sakarā ar viņa jūtu un interešu sferu. Spēcīgas jūtas parasti aizrauj sev līdz arī domas un pieskaņo savām interesēm. Diezgan parasta patiesība ir tā, ka „mīlestība ir akla“. Kamdēļ? Tā darbojas spēcīga emocionāla domāšana, kas visas domas pieskaņo sev, sev par labu un noraida prom visas pretējas domas. „Otra acī ierauga skabargu, pats savā nevar balķi ieraudzīt.“ Kamdēļ? Spilgti darbojas cilvēka pašmīlības jūtas un noslēpē visu, kas runā tām par sliktu — tamdēļ arī cilvēks savas vainas neredz.

Kad kāda emocija tiek ilgstoša, kroniska, to sauc par kaislību.

Dažam ir kaislība uz kāršu spēli, citam uz dzeršanu, citam uz sportu u. t. t. Kaislībai vienmēr sava loģika, sava pieskaņota domāšana, sava filosofija. Dzērājs piem. domā: „Dzert gan labi nav, bet vai tad es vienīgais? Cits dzeļ vēl vairāk. Dzeļot var labus veikalus slēgt; dzeļot cilvēks tiek viesmīlīgāks, sabiedriskāks u. t. t.“ Dzērāja loģika runā dzeļšanai par labu un to attaisno. Tāpat ir ar katru citu labu vai ļaunu kaislību.

Emocionalā domāšana maz rēķinās ar objektivitāti un „skaidro loģiku“. Viņa vienmēr ir subjektīva un partejiska.

9. Koncentrēta un izplūdusi domāšana.

Koncentrēta doma ir tāda, kuļa maz vārdos spēļ pateikt daudz; izplūdusi doma tāda, kuļa daudz vārdos pasaka maz. Pats par sevi saprotams, ka vērtīgāka ir koncentrēta doma. Koncentrēta un skaidra doma, īsa un skaidra izteiksme — tā cilvēkam ir reta un skaista dabas dāvana. Izplūdusi doma bieļi vien ar savu izplūdumu un daudzvārdību paliek mazvērtīga un atbaidoša.

Bet kas ir koncentrēta doma? Koncentrētā domā cilvēks sniedz no jēdziena satura viskrasākās, visvērtīgākās iezīmes — jēdziena pamatiezīmes. Mazsvarīgās un blaķus iezīmes tiek atstātas pie malas. Atrisinot zinamu jautājumu, koncentrētā doma risinās konsekventā (sakarīgā) gaitā, vienmēr pieturoties pie uzstādītā jautājuma, bet nenodarbojas ar dažādām sānu un nepiederīgām lietām.

Izplūdusi doma otrādi: tā aizķer daudz nesvarīga, pat nevajadzīga, bieļi pat zaudēdama domas īsto serdi.

Koncentrēta doma, kā ģeniāls kaļa vadons, tur vienkopus savus pulkus priekš uzbrukuma atsišanas vai ģeneralkaujas ar ienaidnieku. Koncentrēta doma rada arī sakamus vārdus, parunas, aforismus, kuļi cirkulē tautas domu pasaulē, kā zelta monetas.

No latviešu māksliniekiem ar koncentrētu domāšanu pazīstams mūsu lielais dzeļnieks — Rainis.

10. Atjautīga, elastīga domāšana.

Tā ir tāda domāšana, kad prāts ātri reaģē uz ierosinājumu un pie tam vajadzīgā un vēlamā virzienā. Atjautīgs cilvēks ātri un zīmīgi atbild uz jautājumu; ātri orientējas dažādos apstākļos un situacijās. Pretstatu šādam atjautīgam vai apķēriģam prātam sauc par neapķēriģu, neattapīģu. Tādam prātam vajag stipru iespaidu, stipras „sapurināšanas“, lai viņš sāktu kustēties un darboties.

Atjautīga un elastīga doma vajadzīga tiem cilvēkiem, kuriem viņu darbi un pienākumi prasa ātru domu reaģēšanu: peim. karavadoņiem, politiķiem, partiju un parlamenta runātājiem, diplomātiem u. t. t.

No lielāka stila darbiniekiem ar tādu domāšanu pazīstami Napoleons (kurš ļoti ātri orientējies visādos politiskos un militāros apstākļos), Gladstons, Vašingtons, Garibaldijs, Suvorovs un citi.

Tikai lēna doma ne katreiz nozīmē nabadzīgu domu. Bieži vien ātra doma ir arī pavirša un sekla doma, bet lēna doma — dziļāka un pamatīgāka. Nav jātiesā katreiz tas skolnieks, kurš lēnāki un apdomīgāki atbild. Ātra doma bieži vien ir līdzīga salmu ugunij, kuŗa ātri iedegas un ātri dzies. Arī starp lielie domātājiem un zinātniekiem ir labs skaits tādu, kuŗu doma strādā lēni, bet plaši un dziļi.

Kad lēna doma savienojas arī ar domāšanas seklumu un nabadzību, tad cilvēku ar tādu domu sauc par trulu (vai arī dažos apstākļos par muļķi). Trulība, zināms, ir jau neapskaužama cilvēka īpašība.

11. Dziļa doma.

Kamdēļ šāds apzīmējums? Kā viņš cēlies? Šis ir gleznotā nains domas apzīmējums. Domu par dziļu sauc tad, kad viņa ir it kā izpeld no psihes dziļumiem, viņas dziļākām vietām un nevis no virspuses.

Dziļai domai ir divkārt šis dziļuma aspekts: 1) vispirms viņa verd no psihes „dziļumiem“ un 2) viņa dziļi iespiežas lietu būtībā.

Šie psihes „dziļumi“ nav cits nekas, kā tā psihes daļa, kuŗā ne katreiz cilvēks var ieskatīties un redzēt, kas tur notiek. Tā ir psihes zemapzinīgā sfera.

Dziļa doma ir arī lielā mērā zemapzinīgā, intuitīvā doma. Tā tad dziļdomība lielā mērā saistīta ar intuitīvu domāšanu.

Otrs dziļās domas aspekts: viņas iespiešanās lietu dziļākā būtībā. Bet kas ir šī lietu dziļākā būtība? Katrai lietai un parādībai ir liels daudzums iezīmju un īpašību. Daļa no viņām ir ļoti redzamas, acis kritošas un viegli nojaušamas, citas, turpretim, grūti uztveramas, grūti nojaušamas un izprotamas. Lai viņas saredzētu, nojaustu, izprastu, tad vajag domu, kuŗa ne tikai slid pa zinamu parādību virspusi un skata jau zināmās iezīmes, bet kuŗa māk saskatīt arī dziļāk gulošas, no citiem neredzētas iezīmes. To panāk — dziļā doma. Lielie atradēji, izgudrotāji, jaunu patiesību atradēji patiesībā nerada šīs patiesības un parādības. Koperniks neradīja īpatnēju Zemes griešanas, Ņutons neradīja gravitāciju, Darvīns neradīja spējīgāko individu pārdzīvošanas principu. Nē. Viņi tikai mācēja saredzēt un izprast, t. i. izdomāt lielākā pilnībā to, kas bij jau eksistējis gadu tūkstošiem. Viņi

doma dziļāk iespiedās parādību būtībā. Dziļā doma darbojas līdzīgi Rentgena stariem: tā izspiežas cauri citā gaismā necaurspīdīgai masai un apspīd to, ko cita gaisma nevar apspīdēt.

Dziļā doma tver tēlus un plašas ideju asociācijas, radot starp tām radniecību un sakaru. (Ņutons redz radniecību starp krītošu ābolu un debess ķermeņu kustēšanos). Viņai liela sintezes spēja.

Bet dziļā doma nav vientuļa. Viņai vajag arī noderīgu palīgu. Tādi ir spēja percepcija (nojauta) un koncentrēta uzmanība. Koncentrēta un ilga uzmanība ļauj domai ilgi parādības skatīt, asociācijas saistīt un radīt sarežģītus domu kompleksus (pīnumu).

Dziļai domai arī vēl citas īpašības: viņa spēcīga un bagāta doma. Viņa arī produktīva, oriģināla un jaunradoša doma. Viņa redz jaunas parādības, atklāj jaunas patiesības, principus, likumus. Viņa ir atradēju un jaunradītāju doma: dabas zinātnēs, filosofijā, sociālās zinātnēs.

12. Domu plašums.

Domu plašums jeb apjoms ir prāta spēja sevī ietvert lielu ideju un asociāciju daudzumu un rīkoties ar tām. Viena cilvēka doma tek kā šaurs strautiņš, otra — plūst kā plata varena upe. Raksturīgs plašas domāšanas piemērs ir — Napoleons. Viņš tur savā galvā sīkas jo sīkas topografiskas kā arī ģenerālštāba kartes ar visiem plāniem un apcietinājumiem; viņš zin jūras un sauszemes kaŗa spēku iekreizējo stāvokli: pulkus, batarejas, un pie tam ne tikai savus, bet arī ienaidnieka; viņš zin avotus un iespējas, kā papildināt dažādus iztrūkumus un kā vislabāk apmierināt kaŗa spēka vajadzības; viņš zin arī valsts budžetu ar raibu raibajiem izdevumiem un ieņēmumu avotiem, viņš zin administratīvo statistiku, atmin visu sarežģīto ierēdņu virkni ar senatoriem, deputātiem, ministriem, prefektiem, bīskapiem, profesoriem, tiesnešiem, zin viņu algas, stāvokli, pat adreses; zin, kas notiek ministrijās un dažādos departamentos, un zin pat vēl labāki, kā paši ministri, departamentu un kanceļu vadītāji.

Bet vai viss tas nav tikai atmiņas plašums? Zināms, arī atmiņas plašums, bet ne tikai atmiņas vien. Napoleons nebija pasīvs atminētājs, bet gan nepaguris darbinieks, ne tikai uz kaŗa lauka, bet arī valsts sarežģītajā mehanismā. Bet lai darbotos, tad vajag vispirms domāt.

Un Napoleons domāja ātri un produktīvi visos šinīs daudzajos darba laukos un darbības sferās. Viņa doma tiešām bija kā plata un vareni plūstoša upe.

No liela stila zinātniekiem un māksliniekiem ar tādu plašu domāšanu pazīstami piem. Aristotelis, Spenseris, Vundts, Leonardo-da-Vinčijs.

Herb. Spenseris radija fundamentalus darbus tādās zinātnēs, kā psiholoģijā, socioloģijā, bioloģijā, etikā un filozofijā vispār. Tāpat V. Vundts.

Leonardo-da-Vinčijs bij ne tikai liels gleznotājs, bet arī skulptors, muziķis, arhitekts, inženieris, izgudrotājs, matematiķis.

Aristoteļa domu plašumu mēs vēl tagad jūtam pēc gādu tūkstošiem.

13. Disciplinēta un loģiska domāšana.

Disciplinēta ir audzināta, izkopta domāšana. Tikai ne katra audzināta domāšana ir disciplinēta. Disciplinētas domāšanas īpašības ir: patstāvība, iniciatīva, darbība, konsekvence.

Disciplinēta domāšana prot patstāvīgi darboties un orientēties dažādos apstākļos. Disciplinēta domāšana ir arī aktīva domāšana, kuŗa prot darbu darīt bez vadības. Viņa prot arī izvairīties no pagātnes nodarītām kļūdām un darbojoties izsargāties no pretrunām.

Vēl pilnīgāki šīs īpašības ir loģiskai domāšanai. Loģiskā domāšana ir vispirms uzmanīga domāšana. Viņa prot izsargāties no kļūdām un nepareizībām. Viņa prot labāki noskaidrot un definēt jēdzienus, pareizāki un pamatotāki klasificēt un ģenerālizēt, vest domas cēloniskā sakarā, vērt spriedumus sistemā un no spriedumiem izrisināt pareizākus slēdzienus.

14. Skaidra doma.

Skaidra domāšana ir prāta īpašība, veidot noteiktus un skaidrus jēdzienus un ar tiem rīkoties; idejas un jēdzienus saistīt skaidros, viegli uztveramos spriedumos; spriedumus apvienot viegli uztveramos prātojumos; spriedumus un prātojumus vērt viegli pārredzamā kārtībā un sistemā.

Skaidra doma sniedz skaidrus jēdzienus. Skaidrs jēdziens ir gleznains un tuvinās pirmatnējam noskaidrotumam, ja darišana ir ar konkrētu jēdzienu. Kad jārikojas ar abstraktiem jēdzieniem, tad skaidrs prāts vienmēr sniedz jēdzienu galvenās iezīmes, krasi atdala šos jēdzienus no citiem radnieciskiem jēdzieniem un — otra doma to viegli uztver.

Spriedumos un prātojumos skaidra doma risina dabiskā, cēloniskā sakarā vienu ideju no otras. — Doma risinās kā pavediens no labi uzīta kamoliņa, bez aizķeršanās un mezglošanās.

Skaidra doma, tāpat kā dziļa un plaša doma, ir diezgan reta manta.

Tā ir speciāla gara dāvāna. Arī šī domas īpašība parasti saistīta ar lielāku talantu, lielākām gara dāvānām. Skaidri domāt tik var lielāki talenti.

Lielākais cilvēku vairums domā miglaini, neskaidri. Viņu idejas un jēdzieni tinas kā pa miglu, aužas kā pa dūmiem. Doma iet tidamās un ķerdamās, kā slikti satīts kamols.

Tikai nav jādoma, ka šāda doma ir neizglītoto, ikdienas cilvēku īpašība. Nebūt nē. Arī izglītoti cilvēki, kas ieņem atbildīgas vietas un darba laukus, bieži domā tādu miglainu domu. Liels vairums grāmatu un zinātnisku darbu ir uzrakstīti miglaini un neskaidri.

Šo neskaidrību pavairo vēl kārtības un sistēmas trūkums. Tas ir liels trūkums un īsts domāšanas posts. Šī domu īpašība ir tiklab iedzimta, kā arī audzināšanas noteikta. Kad cilvēka apdāvinājums pavisam vājš, tad arī audzināšana nepalīdzēs visas negatīvās domāšanas īpašības padarīt par pozitīvām. Šo patiesību nztvērusi arī tautas psiche:

Cirv's bez kāta, puis's bez prāta
Stāv pie prides siliņā.
Cirvim kātu gan ielika,
Puisim prātu neielika. (13002)

Zinātniskai domai un zinātniskam darbam bez sistēmas maz vērtības, jo zinātne jau pirmā kārtā ir sakārtotas un sistematizētas idejas un domas. Zinātniskas idejas, kas bez kārtības un sistēmas sabārstītas, ir nevērtīgas, jo viņas ar lielām pūlēm izrokamas un uzņemamas. Tās ir vēl kā ruda, kas izstrādājama. Zinātniskās idejas vajag vērt kā pārles diegā, lai šī ideju virkne būtu skaidra, derīga, skaista. Zinot nekārtīgas, nesistematiskas domāšanas trūkumus, varam pret tiem cīnīties.

Tuvu rada skaidrai domai ir arī vienkārša doma. Patiesībā gandrīz katra skaidra doma ir arī vienkārša doma. Bet īsti vienkārša un skaidra doma ir — ģeniala doma. Visos ģenialos darbos ir liela vienkāršība: vai tie būtu mākslas, vai zinātnes darbi.

XVIII. Bērna domāšana.

Domāšanai vajag zināma materiāla. Ja tāds ir, tikai tad domāšanas process var sākt norisināties. Šāds materiāls, uz ko domājama var dibināties, ir ar maņām gūtie noskārtumi un idejas. Bērnām pirmie viņa dzīves mēneši aizrit darbinot savas maņas, gūstot maņjumus, noskārtumus un vienkāršākās idejas. Gada vecā bērnam jau manāms domāšanas process, zināms, ļoti elementārā veidā. Tā piem. gadu vecs bērns, redzot suni, izsaucas: „vau-vau!” Šo „vau-vau” var uzskatīt kā sprieduma digli: bērns, redzams, grib sacīt: „Tas ir suns”, vai „suns ienācis” etc.

Otrā gadā domāšanas spēja jau manamāka. Tā piem. Šneiders liek 13 mēnešus vecam bērnam, lai viņš dod gabaliņu

maizes porcelana pilitei. Bērns arī pieliek gabaliņu maizes porcelana pilitei pie knābiša. Tā tad knābīti bērns jau turēja par kaut ko līdzīgu cilvēka mutei. Dažas nedeļas vēlāk šis pats bērns uzliek dabūto perlamutra podziņu uz otru līdzīgu podziņu. Šī elementārā līdzības atrašana jau liecina par elementaru domāšanas procesu.

Preiers stāsta pat par 10 mēn. vecu bērnu, kuŗš ievērojis, ka viņam no 9 bozītēm, ar kuŗām tas rotaļājas, vienas trūkst; 18 mēn. vecs šis pats bērns ievēro, ka viņam trūkst viens no viņa rotaļu dzīvniekiem.

Šādi fakti liecina, ka vienkāršākie domāšanas procesi novērojami jau pirms runas satura nojēgšanas.

Otra gada otrā pusē bērna doma jau tiek manamāka. Bērns tagad ir vēriģāks, viņš novēro dažādas savādības un pārgrozības tā tuvākā apkārtņē. Bērna interese gan vairāk saistās ar tādām lietām kā barība, dzēriens. Bez tam arī šī interese ir ļoti nepastāvīga un acumirkliģa. Bērna maņas klejo ātri no viena objekta pie otra.

Bērna rotaļas dod viņam daudz jaunu jēdzienu, piem. par atstatumiem, par ķermeņu cietumu, mīkstumu, temperatūru u. t. t. Bet sevišķi bērna domāšana sāk straujāki attīstīties, kad viņš sāk runāt. Sākumā šī runa, zināms, ir ļoti elementāra, bet tomēr bērna domāšanai liels palīģs.

Runas sākumā (ap otru gadu) bērna jēdzieni vēl ļoti neskaidri un vispārīgi: viņam „vau-vau“ ir liels suns, mazs suns, papīra suns un cits sunim līdzīģs dzīvnieks. Visi vīrieši viņam „tētes“ un „onkuļi“ un visas sievietes „tantes“.

Ap 2¹/₂—3 g. vecumā iestājas raksturīgais „jautāšanas laikmets“. Tad bērns lielos moca ar saviem neskaitamiem: „Kas tas? Kamdēļ? No kurienes“ u. t. t.

Vispirms gan bērns jautā par atsevišķiem konkrētiem objektiem: „Kas tas ir? Kas tas tāds? Kam tas ir? Kur to liek?“ Daudz vēlāk par šiem jautājumiem bērnā rodas jautājumi: „Kad? Kamdēļ?“ Laika jēdzienus (par tagadni, pagātņi, nākotņi) bērns gūst daudz vēlāk, kā telpas, vietas jēdzienus. Četru gadu vecs bērns reti kad lieto pareizi vārdus: rīt, vakar, aizvakar u. c. Kad bērns sāk jau izprast cēloģa un darbības jēdzienus, tad tas jau liels solis uz priekšu bērna domāšanā. Sakarā ar šiem jēdzieniem arī vairāk uzpeld jautājums: „Kamdēļ?“ Ap to pašu laiku savās rotaļās bērns sāk taisīt visādus eksperimentus, pētīt rotaļu iekārtu un uzbūvi u. t. t. Viņa ziņkārība tiek arvien lielāka. Bērnā jautāšanas un pētīšanas laiks turpinās, zināms, vairākus gadus pēc ceturģā dzīvības gada.

No citām bērna domāšanas īpašībām atzīmējamās šādas: konkrētā, fantazējošā domāšana, jēdzienu nenoteiktība un neskaidrība, lēģticība, vājā kritikas spēģa, empiriskā, emocionālā do-

māšana. Bērns rikojas galvenā kārtā ar konkrētiem jēdzieniem. Arī bērna valodas pirmie apzīmējumi vērsti uz priekšmetiem.

Domāšanā tam fantāzija jaucas ar īstenības idejām un jēdzieniem, kas redzams no tā sauktiem „bērnu meliem“.

Bērna jēdzieni nenoteikti, jo viņa pieredzējumu lauks vēl nav plašs, viņa uzmanība nepastāvīga un svārstīga un viņa specifiskais domāšanas elements vājš.

Bērns lētīcīgs. Viņam ātri visu ko var iestāstīt, viņa domāšanā vēl nav kritiskā elementa. Tas aug pamazītēm, ar gadiem.

Bērna domāšana vāja: viņu nevar ilgi darbināt. Tā drīz pagurst.

Bērna domāšanai lielā mērā emocionāls raksturs: bērns domā par to, kas viņu interesē (bet interesē galvenais elements ir jūtas). Bērna interese vairāk maņu interese, un viņa domāšanu nosaka maņu jūtas.

Bērna domāšanai lielā mērā empirisks raksturs. Šinī ziņā cilvēka bērnība lielā mērā līdzinās veselu tautu bērnībai.

Bērna domāšanai trūkst to īpašību, kuņas raksturo refleksīvo un loģisko domāšanu.

XIX. Domāšanas faktori.

1. Bioloģiskie un fiziskie.

Kā citas psihiskās spējas, tā arī domāšana atkarīga no bioloģiskiem un fiziskiem noteikumiem. Bioloģiskie noteikumi: 1) iedzimtība, iedzimtās spējas, 2) zināms dzīves laikmets, attīstības posms.

Parasta patiesība, ka domāšanas fundamentālās īpašības iedzimtas: apdāvinājuma lielumu (caurmēra spējas, talantu, ģenialitāti) manto jau kā dabas doto balvu. Audzināšana var apdāvinājumu vai nu tālāk attīstīt, vai aizkavēt.

Tāpat domāšana atkarīga no gadiem: 3 g. vecam bērnam tā ir citāda, kā 70 g. vecam sirmgalvim.

Fiziskie noteikumi iespaido psihi vispār, tā tad arī domāšanu. Slimības, mazasinība, slikts gaiss, slikta barība, nepietiekoša atpūta — tie visi ir spēcīgi domāšanas kavētāji un postītāji; labvēlīgo apstākļu iespaids ir otrāds.

2. Psihiskie faktori.

No tiem kā svarīgākie minami: dabiskā aktivitāte, dabiskā ziņkārība un interese, uzmanība, atmiņa, percepcija, jūtas, apercepcija, griba.

Pedagoģiskā psiholoģija.

1. Domas dabiskā aktivitāte. Doma jau pēc dabas ir aktīva. Domāšana rosinās un neprasa, vai cilvēks grib vai nē. Cilvēks daudzreiz sūrojas un izsaka vēlēšanos nekā nedomāt, bet nomodā tas nav iespējams.

2. Dabiskā ziņkārība un interese. Kāds no Grieķijas lielākiem domātājiem jau izteica patiesību: „brīnīšanās ir zinātnes māte“. Un tā tas ir: ziņkārība ir tā, kuŗa dzen prātu tiekties pretī ārpusai: spiež viņu vienmēr skatīt un jautāt. Arī bērnam ziņkārība ir ļoti liela. Audzinātājiem un skolotājiem tā pat nav jāmodina, bet tikai jāmaks lietderīgi izmantot. Bērns, sākot jau no sava 3. gada, nepaguris uzmācas lielājiem ar savu „kamdē? kas tas? no kurienes?“ u. t. t. Audzinātājs, zināms, nedrīkst šo lielo domāšanas faktoru apspiest. Nedrīkst bērna ziņkārībai nākt pretī ar tādām atbildēm, kā: „Bērnam tas nav jāzin. Paaugsies lielāks, tad zināsi. Kas visu grib zināt, tas ātri paliek vecs“ u. t. t. Bērna ziņkārība ir kļiedziens pēc jaunām atziņām, tā ir — atziņu bads. Šis atziņu bads jāapmierina ar maizi, ne ar akmeni.

3. Uzmanība un atmiņa. Tie — domāšanas palīgi. Uzmanība līdz vērot, gūt noskārtumus, idejas, atziņas. Uzmanība līdz prātam koncentrēties vienā sferā un padarīt lielāku darbu.

Atmiņa — tā glabā domāšanai vajadzīgās idejas. Tikai laba atmiņa vēl nenosaka labu domāšanu: ir cilvēki ar fenomenālu atmiņu, bet tomēr ar vāju domāšanu. Bieži laba atmiņa taisni domāšanu traucē, bet vājāka atmiņa to sekmē. Kaut gan domāšanai atmiņa vienmēr ir labs palīgs.

4. Percepcija (nojauta). Percepcijai jāstrādā vispirms — tikai tad domāšana var norisināties. Ja percepcija nepiegādātu noskārtumus un idejas, tad domāšanas aktivitātei nebūtu ko asociēt, saistīt.

No percepcijas skaidrības, spilgtuma atkarājas arī noskārtumu, ideju un līdz ar to arī lielā mērā jēdzienu spilgtums. Bet skaidri un spilgti jēdzieni dod iespēju arī domāšanai būt skaidrai un spilgtai.

5. Apercepcija: viņa nosaka to, par ko domā. Ja apercepcijas masa vienā sferā ir liela (t. i. ja zināmu ideju daudz), tad tanī sferā arī domāšana sekmīga. Ārsts ar savu medicīnisko, advokāts ar savu juridisko, skolotājs ar savu pedagoģisko apercepciju — katrs vissekmīgāk domā savas apercepcijas sferā.

6. Jūtas: tās domu aktivitātei ir tas pats, kas zirgam pātaga vai bērnam glāsts, mīļš vārds un uzslava. Patīkamas jūtas savā sferā domas pacilā, aizrauj un liek tām spēcīgi darboties. Interese arī ir jūtas: un mēs jau redzējam, kā interese domas spārno.

7. Griba: tā ir stingra un nelokāma vadoša roka, kuŗa domu droši ved un uz kuŗu doma droši atbalstās. Liela doma

tik tad ir liela, kad tā savienojas ar lielu gribu. Ģenialitāte tikai tad tiek par ģeniju, ja domu vada neatlaidīga griba. Lielu darbu doma tikai tad var padarīt, ja viņas gaitā to neatstāj griba.

3. Domas sociale faktori.

Cilvēks ir sociāla būtne. Arī domāšana no cilvēka sociālā rakstura atkarīga. Sabiedrība to var sekmēt un kavēt.

Neapzinīgi un neatkarīgi no savas gribas cilvēks pieskaņojas apkārtējai sabiedrībai. Šo pieskaņošanos nosaka sociālais instinkts, sociālās simpatijas, imitācija un sabiedrības iedvesma. Sabiedrībā valdošās tradīcijas, aizspriedumi, formas, ierašas darbojas, kā vareni bērna domu ierobežojoši un zināmā virzienā noskaņojoši faktori. Ja ir patiesības un dogmas, kuņas sabiedrība pieņem kā neapšaubamas un negrozāmas, tad arī bērni to darīs. Bērnā imitācijas instinkts ir ļoti spējš: viņš imitē ne tikai apkārtējos un tuviniekus savās rotaļās, bet arī savā valodā un domās. Pēc bērna rotaļām un domām var pat noteikt to apkārtni, kur tas audzis. Bet audzinātājam, bērnu audzinot, jāzin tā sociālā apkārtne, kuņā bērns audzis, kuņā viņš dzīvo un iespaidus gūst. Tas priekš audzināšanas tikpat svarīgi, kā zināt bērna psihes īpašības.

Tie ir svarīgākie domāšanas faktori. Domu audzinot tie jāņem vērā: veicinošie jāizmanto domu sekmēšanai, bet domu traucējošie jānobīda pie malas.

XX. Domāšanas audzināšana.

1. Jautājuma vispārējais uztvērums. Ko nozīmē domāšanu audzināt? Vispār: domāt nav jāmāca un arī nevar iemācīt, tāpat kā nevar iemācīt cilvēku gremot. Runa var būt tikai par to, kā domāt? Cilvēks var domāt sliktāki un labāki. Audzināšanai jāmača cilvēku labi domāt.

Bet kas ir labi domāt? Kādas ir domāšanas pozitīvās jeb labās īpašības? Svarīgākās no domāšanas pozitīvajām īpašībām sekošas: domu aktivitāte, atjautība un elastīgums, domu dziļums, skaidrība, spilgtums, noteiktība, disciplina, jaunradīšanas spēja, domas oriģinalitāte un kritikas spēja.

Šīs īpašības tad arī audzināmas un attīstāmas.

2. Domu audzināšanas vispārējie principi. Ir daži vispārēji principi, vispārējas patiesības, kuņas jāņem vērā rūpējoties par domu audzināšanu. Redzamākie no tiem ir sekošie.

1. Audzinātājam savā audzināšanas darbā jādibinās uz jau iedzimtām spējām; tās jāņem par pamatu un izejas punktu.

Iedzīmtās spējas nevar pārradīt, bet gan izkopt, virzīt tās zināmā gaitā.

2. Domu audzinot jāpazīst domas psihiskā struktūra un domāšanas faktori. Domas īpašības, viņas labvēlīgie faktori un apstākļi cik iespējams izmantojami.

3. Domu audzinot jāpieskaņojas katrai attīstības pakāpei, jo katrai šij pakāpei ir sava loģika: bērna domai — sava, jaunekļa — sava, pieauguša — sava.

4. Domāšana vienmēr attīstās visciešākā sakarā ar no ārienes piegādāto materialu. Ārpus šī materiala organizēšanas pat nevar runāt par domāšanu. Materiala piegādāšanas ceļš tā tad ir galvenais jautājums. Ja materialu piegādā pārāk skopi, vai pārāk bagāti, ja viņš nāk nekārtīgi, saraustīti, tad tam ļauns iespaids uz domas attīstību. Ja personīgie novērojumi vai atziņu gūšana no citiem (no grāmatām vai mutes vārdiem) iet pareizu gaitu, tad loģikas kauja pa pusei jau uzvarēta (Djuī).

5. Skolotājam jāpēta cik vien iespējams audzēkņu individualā psiche, jo visu bērnu doma nekad nav vienādi audzinama.

3. Domu aktivitātes audzināšana. Doma gan aktīva pēc būtības, bet šī aktivitāte nekad nevar būt par spēju. Domu aktivitāte vienmēr pabalstama un attīstama. Ja to nedara, tad dabas dotā aktivitāte pamazām atslābst, nevingrināta doma (tāpat kā nevingrinātie muskuļi) tiek vāja un slinka.

Domu aktivitāte attīstama domu darbinot. Domu darbībai, zināms, jābūt piemērotai attīstības laikmetam un spējam. Labs līdzeklis domu darbināšanai bērībā ir piem. rotaļa. Vēlāk to pašu dara darbs. Rotaļa un darbs domai pastāvīgi sniedz jautājumus un problemas, un tas ir galvenais domāšanas procesā. Tikai tur domāšana sākas, kur rodas šādā vai tādā veidā kāds jautājums.

Arī skolas mācības gaitā, gūstot skolas zināšanas, jācenšas, lai audzēknis būtu ne tikai pasīvs zināšanu uzņēmējs-mechanisms, kas darbina tikai atmiņu, bet gan aktīvs domātājs, kas uzņemamo vielu tiešām piesavina t. i. sevī pārkausē, padara par savu, aktīvi pārstrādā. Tamdēļ arī, atbildot uz bērna jautājumu, labāk ir nedot tiešu atbildi, bet gan ar ierosinošu jautājumu likt pašam bērnam domu atrisināt un uz savu jautājumu atbildēt.

4. Domu skaidrība. Domu skaidrība atkarājas lielā mērā no jēdzienu skaidrības, kā arī no skaidriem spriedumiem, prātojumiem un prāta slēdzieniem.

Skaidrs jēdziens sniedz zināmas lietas vai parādības galvenās, svarīgākās iezīmes. Neskaids jēdziens sniedz vai nu 1) ar svarīgām arī nesvarīgām, vai 2) tikai nesvarīgām, 3) vai iezīmes, kopējas ar daudziem citiem jēdzieniem. Piem. ja bērns definē rozi: „roze ir sarkana puķe“, tad tur ir atzīmēta nesvarīga rozes īpašība, kuŗa kopēja daudzām puķēm.

Noteikta, akurata doma rikojas ar noteiktiem jēdzieniem. Noteikti jēdzieni stingri lūkojas uz to, lai tiktu sniegtas tikai tās iezīmes, kas raksturīgas zinamai lietai un parādībai.

Bērnām skaidru un noteiktu jēdzienu, skaidras un noteiktas domas vēl nav. Par cēloni tam ir: 1) bērna vājā novērošanas spēja, 2) nepietiekošā un nepastāvīgā uzmanība, 3) fantāzijas iejaukšanās nojautas procesā, 4) vēl vāja domāšana: salīdzināšanas, nošķiršanas, atdalīšanas un apvienošanas spēja. Piem. bērns lieto „tēte“ attiecībā uz visiem vīriešiem, un „vau-vau“ attiecībā uz visiem četrkāju dzīvniekiem.

Un kā tikt pie skaidras un noteiktas domāšanas?

Vispirms jau doma tiek skaidrāka pašam bērnam pieaugot. Te var droši teikt: „Aug bērns, aug bērnam prāts“. Pieņemams, pieaug bērna garīgās spējas, vairojas tā pieredzējumi un, līdz ar visu to, dabīgi skaidrāka un noteiktāka tiek arī domāšana. Bet palaisties tikai uz dabisko gaitu vien arī nevar. Ja noteiktību nekopj, tad viņas „dabiskai“ resp. dzīves veidotai noteiktībai ir zināmas robežas. Ka tas tā, to pierāda tas fakts, ka ļoti liels vairums cilvēku (t. i. ikdienas, praktisko cilvēku) lieto ļoti nenoteiktus un neskaidrus jēdzienus, kaut gan viņi pilnīgi pieauguši.

Tā tad — jēdzienu un domu noteiktība un skaidrība audzināma.

Jau mazam bērnam jāpiepalīdz drīzāk orientēties viņa jēdzienu neskaidrībā. Skolā šij vērībai jābūt vēl lielākai. Jālūkojas uz to, ka skolnieki saprot lietojamus vārdus un jēdzienus. Bez tam jālūkojas uz to, lai veidotie jēdzieni, izteiktās domas būtu noteiktas un skaidras. Kad tiek lietoti neskaidri jēdzieni, uz to jāaizrāda, jāpalīdz jēdzienus noskaidrot un pārveidot. Skaidra doma, skaidri jēdzieni lai tiek par skolnieku tikumu un ieradumu. Bez tam arī skolniekiem jāpaskaidro un jāparāda, kā tikt pie skaidriem jēdzieniem un skaidrām domām. Audzēkņiem jāiedvēš pat riebums pret neskaidru, sajukušu domu un neskaidru valodu. Ja skolnieki zinās ceļu, kā veidot skaidrus jēdzienus, un ja tiem būs sirsnīga vēlēšanās tādus veidot, tad skaidra doma nemanot paliks par ieradumu.

Bez tam bērni jāatradina lietojot vārdus, kuņus tie nesaprot, jo lielais cilvēku vairums lieto piem. tādus vārdus, kā: civilizācija, kultūra, nācija, politika, interese, par kuņiem tiem tikai miglāina nojausma. Bērni jāradina iespiesties jēdziena būtībā un kodolā.

5. Domu plašuma un dziļuma kultivēšana. Liels domu plašums un dziļums ir dabas dota balva, kuņu ne pats var paņemt, ne arī cits ieaudzināt, bet zināmu domu plašumu un dziļumu var sasniegt arī katrs cilvēks ar caurmēra apdāvinājumu.

Agrā bērībā par šo spēju kultivēšanu nevar būt ne runas. Par viņām nopietnāk var sākt domāt tikai skolas gados un tad arī vēlākos. Domājot par šo īpašību kultivēšanu, jātur acis bērna

nākamie dzīves uzdevumi. Interese, profesija, darba lauks ir ievērojami faktori šo īpašību kultivēšanā.

Vidus skola savā mācības gaitā, var teikt, piegriež vērību domu plašumam, kāmēr universitāte — dziļumam. Vidusskolā bērns mācās: dabas zinātnes, vēsturi, ģeografiju, matemātikas dažādos zarus (aritmētiku, algebru, ģeometriju, trigonometriju), psiholoģiju, loģiku u. c. Te domai, redzams, jāizplešas diezgan plaši, lai visus tos priekšmetus dabūtu zem saviem spārnem. Tikai te doma lielā dziļumā neiet: tā paliek stipri tuvu virspusei.

Augstskolā, turpretim, audzēknis norobežojas un studē tikai, teiksim, dabas zinātnes, bieži vien pat vienu speciālu zaru, piem. ķīmiju. Bet tagad domāšana iet ne plašumā, bet dziļumā. Te doma jau tver tādas atziņas, tādas idejas, kuŗas nav virspusē, bet gan dziļāk. Domu dziļums arī ir domu plašums, tikai citādā nozīmē: te doma saista tālas un grūti saskatāmas idejas. Domu dziļums ir domu plašums vienā noteiktā sferā.

Un kā attīstīt domu plašumu un dziļumu?

Par domu plašumu skolā gādā daudzie priekšmeti. Par domu plašumu dzīvē — pati praktiskā dzīve. Praktiskās dzīves cilvēkam doma ir tiešām plaša: viņam jāzin kaut kas no zemkopības, amatniecības, politikas, literatūras, mākslas u. t. t. Tikai šīs zināšanas pa lielākai daļai ir seklas. Ja seklums ir ļoti liels, tad runājam par paviršību.

Vērtīgāka īpašība jau ir domu dziļums. Šo īpašību kultivē apmēram tā, kā to dara augstskolas: ierobežot darba lauku un viņā nogrimt uz ilgāku laiku, varbūt uz visu mūžu. Darvīns, Kants, Spensers, Koperniks, Kolumbs savam darbam un savai domai ziedoja visu mūžu. Katrs nevar būt tik liels, kā minētie ģeniji, bet labs speciālists var zināmā sferā kļūt katrs cilvēks ar caurmēra spējām. Tikai te vajadzīga pastāvīga domas darbināšana attiecīgajā laukā, pastāvīga jaunu ideju un jēdzienu iegūšana un pievienošana vecajiem.

Cilvēku, kuŗam liela zināšanu bagātība kādā sferā, sauc par mācītu cilvēku; bet cilvēku, kuŗam šo zināšanu bagātību sakausē disciplinētas, svaigas, radošas domas eleksirs — to sauc par gudru. Gudrs cilvēks ir, zināms, vērtīgāks un simpātiskāks par tikai mācītu. Tikai mācīts cilvēks ir bieži sauss pedants, stūrgalvīgs tiepums un konservatīvs savos ieskatos; kāmēr isteni gudram cilvēkam sauss pedantisms ir svešs un viņa doma vienmēr oriģināla un interesanta.

6. Patstāvīgās un kritiskās domas audzināšana. Vērtīga ir patstāvīga un kritiska doma. Cilvēku lielais vairums domā tā, kā citi domā. Tāda doma jaunas vērtības nerada, bet dzīvo no citu domu kapitāla.

Patstāvīga un kritiska doma jāradina jau no bērnības. Domu uzņemšanas procesā bērnam jāatļauj diezgan daudz brīvi-

bas uzņemamās domas apšaubīt un kritizēt. Bet to, ko bērns uzņem, lai viņš arī pilnīgi saprot un apzinīgi uzņem.

Domu brīvība, zināms, ir diezgan vārgs audzināšanas jautājums. Te audzinātājam vajag daudz takta. Par daudz brīvības bērnam arī šīnī ziņā nevar pieļaut. Nevar pieļaut bērnam apšaubīt un noliegt piem. vēsturiskus faktus. Kaut arī nav jāliek bērnam tos iekalt tamdēļ, ka tie tādā un tādā vēstures grāmatā uzrakstīti.

Bērnam mācāmās patiesības jāapgaismo no vairākām pusēm: jārāda bērnam jautājuma gaišās- un ēnas-, stiprās- un vājās puses. Uzņemta atziņa lai ir kā loģiskās izlases sekas.

7. Disciplinētās un loģiskās domas audzināšana. Domu disciplina — vērtīga domu īpašība. „Ja mūsu skolas ieaudzinās savos skolniekos tādu prātu, kuŗš būs spējīgs pareizi spriest visādās darbības sferās, kur vien skolniekam gadītos iekļūt, tad viņas (skolas P. B.) padarītu vairāk, kā izlaizdamas skolniekus ar plašiem zināšanas krājumiem un ar augstāko savas specialitātes prašanu.“ (Djuī.)

Tā zīmīgi saka Amerikas psihologs un pedagogs.

Disciplinēta, refleksīva un loģiska domāšana attīstama domu vienmēr darbinot un vingrinot. No skolas priekšmetiem ne visiem vienāda nozīme priekš domu disciplinēšanas. Tā piem. dažādas mākslas: lasīšana, rakstīšana, grafiskās mākslas, muzika attīsta vairāk veiklību. Tādi priekšmeti kā ģeogrāfija, vēsture sniedz galvenā kārtā zināšanas. Domu disciplinējoša nozīme ir piem. matematikām, loģikai.

Bet arī zināšanu iegūšanu var savienot ar domāšanas disciplinēšanu. Katrā priekšmetā (piem. vēsturē, dabas zinātnēs, psiholoģijā u. c.) ir diezgan vielas, kuŗu var sistematizēt, klasificēt, salīdzināt, analizēt, definīcijas veidot u. t. t. Vajag tikai audzinātājam acīs turēt attiecīgo mērķi. Arī vajadzīgās metodiskās zināšanas ir nepieciešamas.

Loģikas prasītās normas ir ideāls, pēc kuŗām audzinātājam pēc iespējas jāceņšas.

Cilvēki ar disciplinētu domāšanu arī tik viegli nepārvērtīsies par sausiem pedantiem un burta vergiem.

8. Oriģinālās un radošās domāšanas attīstīšana. Oriģinālā un radošā domāšana ir augstākais un vērtīgākais domāšanas veids. Bet bagāta jaunradošā domāšana gan ir liela dabas balva. Kam spējas radošās domāšanas nav, tam to ieaudzināt gan nevarēs.

Radošās domas pedagoģija jāsaprot šādi: 1) sīkāku radošu domu, vai pareizāki, sīkāku oriģinālu domu jau var arī ieaudzināt. Sīkāku darbu tā spēs darīt, izvairīdamās no šablonas. 2) Lielāku radošu domu, lielāku radošu apdāvinājumu audzinātājam vajag mācēt saskatīt, atrast, izprast apdāvinājuma virzienu un īpatnības un nelikt šī apdāvinājuma attīstībai šķēršļus ceļā,

bet gan cik iespējams pabalstīt tā gaitu. Daudzi jaunradoši gan bērniņā un skolā ir tikuši kavēti un nomākti no neprašām audzinātājiem, viņu jaunradošais gars ir slāpēts nost ar rutinu un šablonu. Ja kavēšanas vietā radošu garu pabalstīs, viņš drīz vien pats sev ceļu izlauzīs un darīs vērtīgu radošu darbu.

XXI. Zemapzinīgā psiche un intuīcija.

1. Apziņa un zemapzinīgā psiche.

Viss lielais un sarežģītais psiches process plūst it kā divās lielās strāvās. Vienu no šīm strāvām sauc par apzinīgu, otru — par zemapzinīgo psichi.

Apzinīgā psiche ir visi tie psihiskie procesi, kurus apspīd apziņas gaisma, un zemapzinīgie visi tie, kuri norisinās ārpus apziņas, vai bez apziņas vadības un zināšanas. Apziņa ir it kā spodrs līmenis, virs kuŗa viss ir gaišs un skaidrs, zemapziņa ir kā tumša dzelme zem šī spodrā apziņas līmeņa. Kas notiek šini dzelmē, to apziņas gaisma var apspīdēt vai nu tikai nedaudz, vai arī nemaz. Un tā plūst šīs lielās psiches strāvas: apziņa viņas vienu no otras nodala. Viena plūst virs apziņas jeb pašā apziņā, otra — zem apziņas. Vienu sauc par apzinīgo, otru — par zemapzinīgo psichi.

1. Apziņa. Bet kas ir apziņa, kuŗa šīs psiches it kā nošķir un sadala? Apziņa pieder pie psiches visfundamentālākajām īpašībām. Viņas lielā vienkāršība to padara grūti definējamu, tāpat kā jēdzienu „melns“, „balts“. Lai izprastu, kas ir melns un balts, ir vienkārši jāredz melni un balti priekšmeti. Kas piedzimis akls, tam nekādas definīcijas un apraksti nedos jēdzienu par melnu un baltu. Tā tas ir arī ar apziņas jēdzienu.

Vislabāko sajēgu par apziņu dabūjam, kad tieši to novērojam. Ņemsim cilvēku dziļā miegā un nomodā. Kad cilvēks nomodā, viņš apzinīgs, viņa apziņa darbojas, dara savu iespaidu uz citām psiches parādībām, cilvēks izprot un nojēdz, kas ap viņu notiek. Dziļā miegā turpretim otrādi. Tad cilvēks ir neapziņas stāvoklī. Apziņa tad nedarbojas. Tā ir it kā kaut kur projām. Viņa nedara savu iespaidu uz intelektu. Mēs neizprotam, kas ap mums notiek.

Ja cilvēks kaut ko zin, tad viņš zin, ka viņš zin. Ja viņš kaut ko nezina, tad viņš zin, ka nezina. Tas ir — viņš zin savu psiches stāvokli. Ja kādam kaut ko jautā, un viņš atbild, ka tas zin vai nezina, tas nozīmē, ka viņš zin savu psiches stāvokli. Ja kādu apvaino un tas sajūt sevi aizkārtu vai piktu — viņš zin, ka viņš ir pikts, t. i. viņš apzinas savu psiches stāvokli. Ja viens domā par Rīgu, tad viņš zin, ka viņš par to domā, zin sava

prāta rosību, aktivitāti. Tāpat cilvēks, kas rēķina matemātisku uzdevumu.

Kas dara psichei iespējamu sevi zināt, t. i. zināt savas rosības un savu stāvokli? Apziņa. Psiche to var, pateicoties tam, ka viņai ir tāda īpašība, kā apziņa. Sagrupējot visu sacīto, dabūjam šādu patiesību par apziņu:

Apziņa ir tāda psiches īpašība, kuŗa psichei dod iespēju nojaust un zināt savu stāvokli un savas rosības, aktivitātes, apzināt sevi pašu (ap-zīņa).

Psiche ir vienīgā, kam piemīt apziņa. Pārgrozības, rosības notiek arī akmenī un kokā, bet viņi to nezina. Šaubamies arī, vai viszemākās dzīvās būtnes to zin. Apziņa, domājams, ir vienīgi augstāko dzīvnieku un cilvēku psiches īpašība.

2. Zemapzinīgā psiche. Kā jau minēts, tā ir tā psiche, kuŗas procesi norisinās ārpus apziņas robežām, zem apziņas līmeņa. Darbības un procesu ziņā šīs psiches lauks ir daudz plašāks par apzinīgās psiches lauku.

Zemapzinīgai psichei, tāpat kā apzinīgai, ir sava struktūra. Viņā paraleli norisinās gandrīz visi tie paši procesi, kas apzinīgajā, tikai ar savām īpatnībām. Zemapzinīgai psichei ir sava uzmanība, nojauta, atmiņa, fantāzija, domāšana.

3. Zemapzinīgās psiches uzmanība. Šī uzmanība var darboties vai nu paraleli ar apzinīgo uzmanību, vai arī patstāvīgi. Darbojoties paraleli ar apzinīgo uzmanību, zemapziņas uzmanība uztver vērojumus un iespaidus, kuŗi apzinīgai uzmanībai bieži vien paslīd gaŗām. Darbojoties patstāvīgi šī uzmanība tver tādus iespaidus, par kuŗiem apzinīgai uzmanībai nav ne jausmas.

Pateicoties zemapzinīgās uzmanības un nojautas darbībai zemapzinīgajā psihē ir idejas, par kuŗām apziņa nekā nezina.

4. Zemapzinīgās psiches atmiņa. Zemapzinīgā psiche ir īsta ideju krātuve. Tur glabājas visas tās idejas, kuŗas acumirkli apziņa nelieto.

Atmiņā glabātās idejas ir divējādas: 1) apzinīgi iegūtās idejas un 2) neapzinīgi iegūtās. Apzinīgi gūtās idejas psiche var atceroties apzinīgi reproducēt; neapzinīgi jeb zemapzinīgi gūtās idejas reproducējas neatkarīgi no apzinīgās gribas.

5. Zemapziņas iztēle un domāšana. Zemapzinīgai psichei arī sava iztēle un domāšana. Idejas, pieredzējumi, notēli tur glabājas nevis kā izolētas un cita no citas nošķirtas vienības, bet gan kā asociācijas ķēdē saistīti psihiski elementi, kuŗi nestāv vis mierā, bet saistās un vienojas dažādās kombinācijās. Bet ideju un notēlu saistīšanās ir — domāšana un iztēles darbība. Tā tad zemapzinīgā psiche var arī domāt un fantāzēt.

Kā tas tiešām tā, to pierāda daudzi praktiskās un mākslas dzīves pieredzējumi. Piem. skolnieks, kas vakarā nevar izrēķināt

uzdevumu, bet daudz gar to pūlas, bieži vien to izrēķina vai nu miegā vai arī — daudz vieglāk no rīta. Kamdēļ? Tamdēļ, ka domāšanas process, kas sācies apzinīgi, turpinās zem apziņas līmeņa.

Bet vēl gaišāk redzama ir zemapzinīga fantāzija un domāšana daiļradīšanas procesā. Tā sauktais mākslas darba inkubācijas process nav cits nekas, kā zemapzinīgās domāšanas process.

Attiecībā uz mākslas darbu tapšanu, inkubācijas process ir mākslas darba iekšējās nogatavošanās process. Mākslinieks reti kad rada mākslas darbu uz reizi. Parasti tas to ilgāku laiku auklē un iznēsā savā psihē un pēc tam rada. Pēc tādas sevi izauklēšanas mākslas darbs ir pilnīgāks un radīšanas process iet vieglāk un sekmīgāk.

Tā piem. dzejnieks Rainis 1915. gadā raksta savas drāmas „Ilja Muromietis“ piekto cēlienu, bet doma netek, negrib veikties. Nav arī sevišķas intereses un darba prieka. Bet 1921. gadā, t. i. pēc apmēram 6 gadu starpbrīža darbs iet uz priekšu strauji un veicīgi. Kamdēļ? Zemapzinīgā psiche to bij lielā mērā izdomājusi un izstrādājusi.

Tāpat Plūdoņa „Atraitnes dēla“ inkubācijas laikmets ilga vairāk kā pieci gadi (no 1893.—1900.). Pēc šī inkubācijas laikmeta Plūdonis šo savu poemu uzrakstīja samērā ļoti īsā laikā (dažās dienās). Šī ātrā uzrakstīšana atkal bij iespējama tikai tamdēļ, ka zemapzinīgā psiche bij darbu jau vispusīgi un pamatīgi izdomājusi.

Šāds inkubācijas process atzīmējams pie katra lielāka mākslas darba tapšanas un viņš ir gaiša liecība par zemapzinīgo fantāziju un domāšanu.

Bez tam vēl zemapzinīgā domāšana spilgti novērojama inspirācijas brīžos, kad mākslinieka un zinātnieka galvā uzmirzd jaunas un oriģinālas idejas.

6. Instinkti un iedzimtās tieksmes. Zemapzinīgajā psihē glabājas arī tas mantojums, ko daba cilvēkam devusi kā sugai — dažādie instinkti un neapzinīgās tieksmes. Gadu tūkstoši un miljoni šīs tieksmes izveidojuši un zemapziņā noguldījuši, kā ievērojamu dzīvības pamatkapitalu.

Zemapzinīgās sfēras darbība sevišķi manāma tā sauktajā intuīcijā, resp. dažādos intuīcijas procesos.

2. Intuīcija.

1. Intuīcijas jēdziens. Intuīcija ir tāda intelekta darbība, kuŗa norisinās galvenā kārtā neapzinīgi resp. zemapzinīgi. Vismanāmāk ir intuīcija percepcijas (nojautas), iztēles un domāšanas procesos.

No zemapziņas intelekta darbības intuīcija nošķiras ar to, ka zemapziņas intelekta procesi norisinās tikai zemapzinīgajā sferā, kā mēr intuīcijā procesa sākums un gals (vai vismaz gals) norisinās apzinīgajā psihē. Zināms, zemapzinīgā domāšana ir intuīcijas svarīgākā sastāvdaļa.

2. Intuīcija percepcija jeb nojausma. Percepcijas jeb nojautas ir divi šķiras: 1) apzinīgā un 2) zemapzinīgā jeb intuitīvā nojauta, t. i. nojausma.

Apzinīgā nojauta ir tā, kuŗa norisinās virs apziņas līmeņa, kuŗa notiek apzinīgi. Piem. redzot gultā slimnieku un pie viņa gultas inteligenta tipa cilvēku ar ārstniecības instrumentiem rokā, apzinīgais psihes process drīz rada noskārtumu: inteligenta tipa cilvēks pie slimnieka gultas — ārsts.

Intuīcija nojauta jeb nojausma ir pa daļai apzinīga, pa daļai zemapzinīga nojauta. Piem. jūs redzat lielākā sabiedrībā inteligenta tipa cilvēku. Jums iešaujas prātā — tas ir ārsts. Apjautājoties, tiešām izrādās, ka tas ir ārsts. Ja jums taisni prasītu, lai jūs sīki izskaidrojat, kamdēļ jums tas cilvēks likās būt ārsts, jūs nekādā ziņā to nevarētu. Jūs varētu tikai atbildēt: man tā iešāvās prātā, man bij tāda nojausma.

Apzīmējot noskārtumu ar N. un idejas, kuŗas vajadzīgas, lai psihe varētu attiecīgo noskārtumu radīt, ar burtiem a, b, c, d, e, f, apziņas līmeni — ar horicontalu līniju, dabūjam šādu šematu:

$$\text{Apzinīgā nojauta: } N = \frac{a+b+c+d+e+f}{\quad}$$

$$\text{Intuītivā nojauta (nojausma): } N = \frac{a+\dots\dots\dots f}{b+c+d+e}$$

Apzinīgā nojauta, veidojot noskārtumu N, visas vajadzīgās idejas, kā pazīmes, ņēma no psihes apzinīgās sfēras.

Intuītivā nojauta jeb nojausma — lielo vairumu iezīmju un ideju ņēma no zemapzinīgās psihes un tikai mazāko ideju skaitu no apzinīgās. Tamdēļ arī nojausmas gadījumos cilvēks nevar izskaidrot, kamdēļ tas tā, bet viņš tikai zin, resp. nojauš, ka tas tā.

Intuītivā nojauta jeb nojausma sastopama tiklab praktiskā dzīvē, kā mākslā. Mākslā un pie māksliniekiem šis nojautas veids darbojas galvenā kārtā psihisko parādību notveršanā. Te krass piemērs — Gogolis, kā mākslinieks-psichologs. Gogolim brīnišķa spēja skatīt neredzamo cilvēka dvēseli. Viņš pats šo spēju sevī apziņas un saka par to šādi: „Dārgā dāvēna, dzirdēt cilvēka dvēseli, man bij jau sen dota no paša Dieva. Savā vienkāršā veidā šī spēja vadīja mani jau dažādās sarunās ar cilvēkiem. Paši no sevis manī vienmēr nošķīrās īstie vārdi un skaņas no neīstiem, ko es dzirdēju no viena un tā paša cilvēka. Tamdēļ

es jau itin agri sāku ievērot, kas ļauns ir labā cilvēkā un ka labs ļaunā. Es redzēju cilvēkam nevien tikai to pusi, kuŗu viņš pats man gribēja pagriezt; bet es skatīju pret viņa gribu arī to kuŗu man tikās viņā redzēt; un bieži vien cilvēks, pats to neapzinādamies, parādīja man vairāk no sevis, kā viņš pats zināja.

Tie nav tukši vārdi, ko Gogolis par sevi saka. To apstiprina arī viņa darbi, viņa biogrāfi un viņa personības pētnieki. Tā piem. akademiķis Ovsjaniko-Kuļikovskis raksta: "... Paziņāšanās, labās attiecības, cienību, draudzību u. t. t. Gogolim maitāja viņa slimīgā jūtēlība pret laba cilvēka „otro pusi“, t. i. tām sīkām, šaurām, nekrietnām īpašībām, kas lielākā vai mazākā mērā piemīt katrai cilvēka dvēselei. Gogolis varēja milēt un cienīt vienu vai otru no pazīstamiem un tuviem cilvēkiem, labi zinādamams viņu labās īpašības, viņu prātu, godīgumu u. t. t.; bet tam pašā laikā viņš cieši un dedzīgi . . . skatījās labā cilvēka otrajā pusē, un blakus labajam cilvēkam it kā izauga otrs cilvēks, viņa otrinieks, austs no viņa nekrietnajām īpašībām, no viņa dvēseles krāmiem un netīrumiem (хлама и сора). Šis fantoms (spoks) nostājās starp labo cilvēku un Gogoli, jauca viņu attiecības, traucēja šo attiecību sirsniņu un vienkāršību. Bet toties šis fantoms ļoti palīdzēja viņam kā māksliniekam, noderēdams viņam par pētamo priekšmetu un „modeli“.

Cilvēka dvēseles otro pusi, nekrietno cilvēku labajā cilvēkā, Gogolis mācēja saskatīt cauri visbiezākam dažādo labdarību slānim, cauri necaurredzamām dažādo cēlo īpašību bruņām, tiklab īstām, kā neīstām. Un taisni tamdēļ ļaudis viņam tik bieži bij pretīgi, tāpat kā viņš bij pretīgs arī pats sev."

Gogolis šini dvēseles nojausmas ziņā bij sevišķi ievērojams. Bet lielas šīs nojausmas spējas ir arī citiem māksliniekiem.

Biogrāfi apgalvo, ka māksliniekam Gavarni bijusi brīnišķīga spēja, pateikt kafejnicās klātesošo svešo cilvēku profesiju jeb nodarbošanos.

Rakstnieks Tekkerejs, sēdot ar savu biedri kādā Bostonas teātri, raksturoja gaŗāmejošās personas un stāstīja viņu biogrāfijas. Un izrādījās, ka daudzas biogrāfijas bij tiešām ļoti pareizas. Gogolis, lasot stacijas sūdzību grāmatā kādu smieklīgu sūdzību, ņēmās aprakstīt pašu sūdzības rakstītāju: viņa dzīvi, ārpusi, raksturu, epizodes no viņa dzīves u. t. t.

Tekkerējam ir kāds tips Kostigans. Reiz sēdot un pipējot kafejnicā, viņš redz ienākot taisni tādu cilvēku. Viņš to pazīst, griežas pie viņa kā veca paziņš un piedāvā glāzi groka.

Ne tikai citu, arī savu psichi mākslinieks nojauš ar intuitīvo nojautu, kuŗa sevišķi spilgti darbojas inspirācijas brīžos. Dzejnieks Rainis šo nojausmu raksturo šādi:

„Lielām, ziņkārīgām acīm
Pats tu skaties savās krūtīs,
Lidzi gaišā dzintarkrellē
Visos dvēšles noslēpumos“. („Ave sol!“)

No šī panta redzams, ka dzejnieks tādos brīžos var ieska-
tīties dziļāk savā dvēselē un spējāk nojaust parādības, ko apzinīgā
psiche nevar.

3. Intuitīvā domāšana.

Domāšana tāpat kā nojauta, var būt apzinīga un zemap-
zinīga. Bet bez šiem diviem domāšanas veidiem ir intuītvā
domāšana, kuŗā apvienojas apzinīgā un zemapzinīgā. Pārsvārā
zināms ir zemapzinīgās domāšanas elements.

Domāšanas procesā gūstam lietu un parādību izpratni. Do-
mājot vienmēr atrisinām kādu problemu, atbildam uz kādu jau-
tājumu.

Katrā sarežģītākā domāšanas procesā parasti ir šādas daļas:
1) jautājums, kas atrisināms, izzināms; 2) ideju, domu materials,
kuŗu prāts izlieto jautājuma izprašanai; 3) prāta rīcība ar šo
materialu resp. ideju asociēšana un saistišana spriedumu virknēs;
4) atrisināšanas rezultāts, pate izpratne, atbilde uz uzstādīto jau-
tājumu.

Domāšanas process var norisināties tā, kā apziņas gaisma
apspīd visus šos domāšanas procesa etapus. Bet viņa var nori-
sināties arī tā, kā apziņā ir tikai jautājums un atbilde, bet pats
atrisināšanas process paliek apziņai apslēpts: viņš norisinās zem-
apzinīgajā sferā.

Apzīmējot apziņas līmeni ar horizontālu līniju, un iedomā-
joties apziņas procesus virs šīs līnijas, bet zemapzinīgos procesus
apakš šīs līnijas, dabūjam šādu šemu:

1. Jautājums | 4. Atbilde

2. Idejas, domu materials. 3. Ideju virknēšana |
attiecīgos spriedumos, argumentēšana.

Te redzam, ka jautājums un atbilde ir apzinīgajā sferā, kā-
mēr pats domāšanas, ideju virknēšanas un argumentēšanas mate-
riāls ir zemapzinīgās psihes sferā.

4. Kur un kā intuitīvā domāšana parādās.

Parasti domā, ka intuīcija jeb izjauta darbojas tikai lieliem
radošiem gariem. Gluži tā tas nav. Intuīcija darbojas katram
cilvēkam, citam lielākā, citam mazākā manāmībā.

Prasāt ikdienas, vienkāršam cilvēkam, kamdēļ viņš darīja to vai to? Bieži viņš to nevarēs izskaidrot, bet teiks: es jutu, ka tā būs labāki.

Ikdienas dzīvē šādu cilvēka spēju, labāki izzināt apkārtni, viņā orientēties, sauc par veselu cilvēka prātu.

Sevišķi sievietes apbalvotas ar tādu praktisku prātu jeb praktisku intuīciju. Pateicoties šim praktiskam prātam, sieviete ātri un pareizi orientējas daudzās dzīves lietās.

Tāda pat praktiska intuīcija jeb paredzēšana vada tirgoni: viņš „jūt“, kur būs labāks veikals; uzņēmējs „jūt“, kur labāk ieguldīt kapitalu.

Tāda pat intuīcija vada ārstu, kuŗš uztver slimības diagnozi; tiesnesi un izmeklēšanas tiesnesi, kuŗš jūt noziegumu, kaut arī nevar to zināmam cilvēkam pierādīt.

Bez vārdiem, bez izskaidrošanas cilvēks bieži izredz otrā cilvēkā sev draugu vai ienaidnieku. No ārēja izskata bieži nojaušam cilvēka nodarbošanās veidu un raksturu.

Bez vārdiem un pierādījumiem vecs jūņnieks nojauš īsto, drošāko ceļu; kaŗa vadons — īsto uzbrukšanas brīdi vai pareizo virzienu.

Šādu nojausmu bieži sauc arī par paredzēšanu. Sevišķi bagāta un spēcīga ir intuīcija radošiem gariem: izgudrotājiem, atradējiem, zinātniekiem, māksliniekiem.

Kolumbs nojauta, intuītīvi zināja jauno pasauli. Ņutons un Darvins nojauta savas hipotezes, vēlāk teorijas. Un parasti zinātnieka nojautas rezultāts ir hipoteze. Vēlāk šo izjausto hipotezi prāts pierāda.

Pie māksliniekiem intuītīva domāšana vislabāk redzama pašā daiļradišanas procesā, sevišķi sekošos momentos: 1) koncepcijas jeb mākslas darba pirmidejas dzimšanas laikmetā, 2) inspirācijas brīžu domu plūdumā, 3) piepeši uzmirzdošās idejās, 4) domāšanas procesā pašā daiļradišanas brīdī.

Daiļradišanas brīžu doma ir galvenā kārtā intuītīva doma. Raksturīgi un pareizi to formulē kādā dzejā mūsu dzejnieks **Plūdonis**.

„Un lai sausais prāts nu klus!
Aizprāts ašs lai domas vada!
Sirds, tik sirds to dziesmu rada,
Kas skaŗ dvēšles dziļumus! . . .“

Dzejā apzīmētais „sausais prāts“ ir apzinīgais, domājošais, loģiskais intelekts. Tas tiešām daiļradišanas brīdī var palikt diezgan mierīgs: viņam šinī darbā galvenā loma nepieder. Galvenā loma piekrit zemapzinīgajam prātam, kuŗu dzejnieks zīmīgi nosauc par „aizprātu“.

Koncepcijas jeb mākslas darba pirmidejas dzimšanas procesā intuītīva domāšana novērojama tādos gadījumos, kad mākslas

darba ideja rodas vai nu spontāni un pilnīgi piepeši, vai arī kad to ierosina kādsniecīgs indirekts apstāklis. Abus gadījumus ilustrē fakti no Raiņa daiļradišanas gaitas. Piepeši dzimušas sekošo viņa dzeju pirmidejas: „Kopš gaŗas mūŗības“, „Telpas nav“, „Visu mūŗu“, „Sirds tik grūta“. Par dzeju „Kopš gaŗas mūŗības“ pats dzejnieks atceras sekošo: „Toreiz dzīvoju kā izsūtītais Slobodskā. Bij vēls rudens vakars. Biju ļoti noguris un atpūtai drusku atļaidies gultā. Te piepeši nogurumā tomēr radās jūsmā, un dzeja izplūda visa uz reizi, visa vienā paŗēmienā. Uzrakstīju un vēlāk pat to nekad vairs labojis netiku.“ (Rainis.) Ja dzejas idejas varēja piepeši rasties, un pat vesela gatava dzeja, tad tur jāpateicas zemāpzinīgai psihei.

Vēl redzamāka pie Raiņa šī zemāpzinīgās psihei darbība, kur viņš kādu dzeju visā pilnībā izsapņo (dzeju „Der Arme Königsson“). Atmodies viņš uzraksta visus piecus pantus no šīs dzejas un pēc tam liekas atkal gulēt.

Ja daudz reizniecīgi cēloņi var ierosināt veselas mākslas darbu koncepcijas, tad tur atkal jāpateicas intuītai un zemāpzinīgai domai. Tā piem. Rainim Kastanjolā (Šveicē) dzīvojot, kādas puķes — danskas smarŗa ierosina viņam veselu dzeju ciklu („Čūsku vārdi“); **Plūdonim** laikrakstu korespondences ierosina „Atraitnes dēla“ un daudzu gaŗāku balādu koncepcijas; **Blaumanim** — „Nāves ēnā“ ideju u. t. t.

Intuīti vai zemāpzinīgā domāšana bieŗi vien darbojas paralēli ar apzinīgo, viņu ņad tad pārtraukdama. Tā piem. Rainim rakstot kādu viņa dramu „Spēļēju, dancoju“ vai „Krauklīti“ (kuŗu īsti, dzejnieks labi neatceras), viņam virknēm un ar lielu sparū ņo darbu domu pasaulei drāŗas cauri citas idejas un citas domas. Viņš ņis nejauŗas, uzbāŗīgās domas mēŗina izlietot. Tā rodas viņa pazīstamais bērnu dzeju krāŗjumiņš „Zelta sietiņš“. ņo krāŗjumiņū Rainis uzraksta divās dienās pa cita darba starpbrīŗiem.

ņis „uzbāŗīgās“ domas, kuŗas it kā no citas psihiskās pasaules traucēja Raini viņa dramai rakstīŗšanā, nesdamas citas domas, bij viņa zemāpzinīgā, intuīti vai domu pasaule ar savu samērā patstāŗīgo darbību.

Bet zemāpzinīgā psihe ņe katru reizi traucē apzinīgās psihei darbību resp. strādā citu darbu: reizēm tā atkal ar apzinīgo psihi strādā roku rokā, to pabalstīdama. Rainis par ņo divu psihisko sferu kopdarbību izsakās ņādi: „Arī apzinīgā prāta darbība nav tikai prāta darbība vien: tur daudz arī neapzinīgās darbības elementu. Tā piem. dramā, kad uzrakstu personas vārdū, es nebūt vēl nezīnu, ko ņi persona teiks tāļāk. Viņas atbildes, viņas runa var būt visdaŗādākā. Bet tomēr no simts daŗādām atbildēm persona izvēlas vienu. Kamdēļ? es nezīnu. Tikai tad, kad atbilde ir dota, kad runa uzrakstīta un es vēlāk ar apzinīgo prātu izlasu, es redzu, kā ņi atbilde ir tieŗām

pareizā: citādu atbildi, citādu domu šī persona nemaz nevarēja izteikt.“ (Rainis.)

Šāda psihisko spēku kopdarbība valda ne tikai Raiņa psihē, bet gan lielā vairumā jaunradošo personību (tiklab māslinieku, kā zinātnieku) psihē. Vēl vairāk: mazāk spilgti šī psihisko sfēru kopdarbība parādās gandrīz vai pie katra cilvēka. Sākot atrisināt kādu sarežģītāku domu pavedienu, mēs ne katrreiz zinām sākumā, kāda būs šī domu pavediena tālākā un beigu gaita. Mēs šo domu gaitu visu vēl nepārredzam. Domājot šo garāko domu, šīs domu ķēdes locekļus mums sniedz it kā kāda noslēpusies persona, kuŗa mums kā sufliers diktē priekšā. Apzinīgai domai gandrīz vienmēr piepalīdz zemapzinīgā doma.

5. Intuīcijas geneze un viņas pamati.

Intuītvai nojautai un domāšanai daudz tādu īpašību, kuŗu nav apzinīgajam intelektam. Intuītvai nojauta bieži vien daudz smalkāka par apzinīgo, viņa tver lietas un paradības, kuŗas apzinīgai nojautai nav iespējams tvert. Intuītvai nojauta un domāšana bieži vien daudz bagātāka un produktīvāka par apzinīgo. Kamdēļ? Kur pamats šādām intuītvai intelekta īpatnībām?

Šos jautājumus palīdz izprast intuīcijas ģeneze, t. i. izcelšanās attīstība un tā loma, ko intuīcija izpildījusi senā pagātnē.

Intuīciju ieskata par vienu no fundamentālākām, pirmatnējākām psihes spējām. Amerikas sociologs Lesters Vords domā, ka viņa bij jau ilgi pirms prāta gaismas aušanas. Sākumā viņa parādījās kā dzīvnieku spēja orientēties savā apkārtnē. Tā — pirmatnējākā, neapzinīgā izziņa. Vēlāk — parādotes apziņai, intuīcijas spēja var būt apzinīga un neapzinīga. Bet dzīvnieki cīņā dēļ uztura ar apkārtni un ienaidniekiem cīnās pa lielāki daļai ar šīs pirmatnējās, neapzinīgās intuīcijas palīdzību. Kanarijas putniņš, istabā ienests, skrej gaišā loga stiklā, bet kovārnis uzmeklē nomalē nelielu caurumu, pa kuŗu izlīst. Intuīcija liek zaķim, suņa dzītam, tō mānīt un skriet gar sētu, sētu pārlēkt un skriet atpakaļ, taisīt riņķus u. t. t. Raibie teteri slēpjas zālē, dzērves un papagaiļi ganoties izliek sargus; lapsa un vilks nelien slazdā u. t. t. Dzīvnieka intuīcija atšķiras no instinkta tānī ziņā, ka instinkts rīkojas vienādi visos gadījumos, intuīcija orientējas dažādos īpatnējos un atsevišķos gadījumos.

Šo pirmatnes dzīvnieka intuīciju, kopā ar instinktiem un citām psihiskām spējām mantojis cilvēks. Viņa noglabāta dziļi zemapzinīgajā psihē.

Kā instinkti palīdz dzīvniekiem un cilvēkiem cīnīties un dzīvot, tā arī intuīcija. Dzīvības briesmu un nelaiemes brīžos šī spēja biedina cilvēku arī tad, kad apziņas snauz. Bet šī intuīcija var raudzīties arī uz visu dzīves darba parādības lauku. Visa dzīve un darbs ir cīņa dēļ eksistences.

Tā tad viens no intuīcijas sekmīgas darbības cēloņiem ir tas, kā šī īpašība ir gadu miljoniem veca, ka viņa jau pirms apziņas gaismas svišanas ir izziņas darbus pārzinājusi un organizismu sargājusi.

Otrs apstāklis, kas intuitīvā intelekta darbību dara sekmīgu, ir tas, ka zemapzinīgā uzmanība un nojausma ir daudz modrīgākas, kā šīs pašas spējas no apzinīgā intelekta. Tā piem. zemapzinīgā nojausma nojauš līdz šim vēl diezgan nepietiekoši izskaidrotā kārtā laiku. Teiksim, cilvēks apguldamies nodomā uzcelties pulksten 4. Viņš aiziet gulēt ar bažām, kaut tikai varētu rīt laikā atmosties un — tavu brīnumu! — viņš atmostas taisni plkst. 4. Kas viņu modināja? Viņu modināja zemapzinīgā psihe, kuņai piemīt laika nojausma, kas sveša apzinīgai psihei. Hipnotisma un iedvesmas gadījumos šī nojausma vēl uzkrītošāka.

Zemapziņas atmiņā glabājas arī daudz tādu ideju un iespaidu, kas gūti bez apzinīgās psiķes ziņas, kuņi viņai nav zinami. Ievērojot to 1) ka zemapzinīgai psiķei piemīt daudz tādu īpašību, kuņū nav apzinīgai psiķei, un 2) ka viņā glabājas lielāki ideju un pieredzējumu krājumi, kā apzinīgā psiķē, viņa arī daudzos gadījumos dara darbus, ko nevar veikt apzinīgā psiķe.

6. Zemapzinīgās psiķes pedagoģiskais aspekts.

Zemapzinīgā psiķe vēl diezgan maz izpētīta, tamdēļ arī par viņas pedagoģisko aspektu nav viegli runāt. Bet tomēr daži zemapziņas aspekti un īpašības bez šaubām jāņem vērā.

1. Zemapzinīgās psiķes sfera ir daudz plašāka, kā apzinīgās un viņa arī vienmēr darbīga, tamdēļ zināt viņas dabu un darbības likumus pedagoģam ir no tikpat liela svāra, kā zināt apzinīgās psiķes darbības likumus.

2. Zemapzinīgās psiķes darbība norisinās paraleli gandrīz visām apzinīgās psiķes darbībām.

3. Zemapzinīgās psiķes darbība padota lielā mērā tiem pašiem likumiem, kā apzinīgās psiķes darbība.

4. Zemapzinīgā psiķe tāpat saudzējama, kā apzinīgā. Kad noguris organisms vispār, kad nogurusi apzinīgā psiķe, tad nogurusi arī lielākā vai mazākā mērā zemapzinīgā psiķe. To pierāda tas apstāklis, ka nodarbinot un nogurdinot apzinīgo psiķi, vāji darbojas arī intuīcija un zemapzinīgā psiķe. Māksliniekam intuīcija darbojas tikai tad, kad smadzenes ir brīvas un nenogurdinātas citos darbos. Tāpat zinātniekam un kuņam katram citam. Tamdēļ, ja intuīcijai un zemapzinīgāi sferai grib uzvelt kādu darbu, tad citi psiķes spēki jāatsvābina, lai psiķe vairāk enerģijas var ziedot zemapzinīgāi sferai. Piem., kad skolniekam jāiegaumē vai jāiemācās zināma mācības viela, tad

Otrā daļa.

Jūtu psiholoģija.

I. Jūtu jēdziens.

1. **Jūtu jēdziena šaurākā nozīme.** Jūtas ir tas psihes stāvoklis, kuŗš ceļas jūtot. Bet kas ir just, to nevar pateikt, to vajag vismaz reiz izbaudīt. Kas ne reiz nebūs jutis, tam biezu biezie sējumi neizskaidros, ko nozīmē just. Piem. kas piedzimis akls, tam visas pasaules gudrie neizskaidros, kas ir gaismas sajūtas un jūtas; tāpat kurlam neizskaidros, kas ir skaņu harmonijas.

Kad jūtas ir justas, kad psihē ir jau nepieciešamais materials, tad izskaidrošana var sākties. Par laimi, ar jūtām tā ir: nav dzīva un kautcik normala cilvēka, kuŗš nekad nebūtu jutis, kam pavisam nebūtu jūtu, tamdēļ izskaidrošanai nepieciešamais materials ir.

Kad runājam par jūtām, tad domājam divas lietas: 1) baudu vai 2) ciešanas, nebaudu. Bauda un ciešanas ir divi galvenie jūtu aspekti jeb jūtu veidi. Reizēm nav ne manamas baudas, ne manamu ciešanu, tad runā par — indiferenci jeb vienaldzību.

Tikai jūtas, šaurākā nozīmē, nav kāda atsevišķa psihisko rosību jeb procesu grupa jeb vienība, kā piem. atmiņa, domāšana. Nē. Jūtas ir visu psihisko parādību viens aspekts, viena puse. Jūtas ir pieredzējumu un psihisko parādību tīkamais vai netīkamais aspekts.

Patīkamas vai nepatīkamas var būt domas, darbības. Jūtas pavada apzinami vai neapzinami visas psihiskās rosības: sajūtas, nojautu, atmiņu, fantaziju, domāšanu, gribu. Jūtas ir psihisko procesu internais jeb iekšējais aspekts, zinams psihes stāvoklis.

2. **Emocijas.** Kad runājam par jūtām, tad domājam arī tādas lietas, kā: bēdas, bailes, priekus, dusmas, kaunu, riebumu u. t. t. Šīs jūtas nenākas nebūt grūti pat ārēji novērot: kaunā cilvēks nosarkst, dūsmās savādi sajauc seju un dūrēs savelk rokas, bailēs nobāl un trīc etc. Vārdu sakot: novērojam līdz ar jūtām zinamas ārējas kustības. Tamdēļ arī šādus jūtu stāvokļus sauc

par emocijām (motus, Gemütsbewegung) jeb dvēseles kustībām, savilņojumiem.

Emocijas ir tas cilts jēdziens, kuŗā jāierindo tādi stāvokļi, kā bailes, kauns, bēdas, prieki, dusmas etc. Vārdu sakot — jēdziens, kuŗā jāierindo atsevišķas jūtu šķiras.

Starp pirmo un otro jēdzienu ir vēl starpība: jūtas pirmā nozīmē, viņu tīrā veidā ir vairāk abstrakcija. Realā tiešamībā mums vērojamas tikai emocijas: vienalga, vai mēs novērojam tās ārēji izpaužamies, vai nē.

Otrām kārtām starpība: strukturas ziņā. Emocijas savā strukturā ir complicētākas par jūtām. Emociju struktura sekoša:

1. Zinams apziņas stāvoklis: nojauta vai doma (slikta vēsts, apvainojums etc.).

2. Zinams jūtu, resp. jušanas stāvoklis: bēdas, dusmas, bailes.

3. Zinams organisks stāvoklis, šai emocijai īpatnējs (piem. nosarkšana kaunā etc.).

Emocijas otrais elements savā tīrā un neatkarīgā veidā ir, zinams, tikai abstrakcija un hipoteze. Bet analīzes nolūkiem viņš nepieciešams.

Tā tad emocija ir tāda organizēta jūtu vienība, kas izpaužas psicho-fizioloģiskos procesos.

No šiem emocijas elementiem trešais ir visfundamentalākais. Viņš ir tas, no kuŗa visa emocija izaugusi. Jūtas vienmēr saistītas ar zināmiem dziļākiem organiskiem procesiem. No viņiem tās izaugušas.

Trešajā elementā novērojamas divas puses: a) iekšējā un b) ārējā. Ārējā: redzamā, emocijas ārējā izteiksme (piem. dusmās rokas savilkst dūrēs). Iekšējā: neredzāmie, nervos notiekošie fizioloģiskie un ķīmiskie procesi.

Katras emocijas serde ir — zināmas organiskas tieksmes: apetītes, instinkti. Ap šīm tieksmēm izaug visa emocija.

Tieksme ir emocijas dinamiskais jeb aktīvais, kustīgais elements.

3. Jūtu jēdziens plašākā nozīmē. Jūtu jēdziens šaurākā nozīmē ir psihisko procesu afektīvais (jūtu) aspekts. Abstrakti domājot, mēs šo emocionālo aspektu varam arī atdalīt nost no psihiskiem procesiem (tāpat kā piem. saldumu no salda priekšmeta, baltumu no balta etc.) un domāt atsevišķi. Tad dabūjam jūtas atsevišķi. Šis ir jūtu jēdziens šaurākā nozīmē, kaut arī tikai abstrakcija.

Šis abstraktās jūtas (jēdziena šaurākā nozīmē) ietilpst arī kā viena sastāvdaļa emocijās.

Bet runājot par bēdām, dusmām, kaunu, mīlu arī apzīmējam tās ar vārdu „jūtas“. Šis ir jūtu jēdziens plašākā nozīmē.

Plašākā nozīmē zem jūtām saprotam tos psihiskos stāvokļus un procesus, kuŗos valdošais jeb dominējošais ir afektīvais (jūtu) elements.

Šinī ziņā jūtas ir cilts jēdziens, kuŗā 1) jūtas šaurākā nozīmē, 2) emocijas, 3) noskaņas un 4) kaislības ietilpst kā dzimts (ģints) jēdzieni.

Jūtas plašākā nozīmē arī parasti domā, kad runā par šādām vai tādām jūtām. Un šinī nozīmē arī emocijas ir jūtas.

4. Sajūtas un jūtas. Noskaidrojot jūtu jēdzienu vēl jāizzin starpība starp sajūtām un jūtām.

Katrai sajūtai ir trīs aspekti: 1) intelektuālais jeb prāta, 2) emocionālais jeb jūtu un 3) gribas jeb darbības aspekts.

Sajūta sniedz apstrādājamo vielu prātam, kas pārvērš to idejās.

Viņas sniedz vielu arī gribai, kas pārvērš to darbībā. Bez tam vēl sajūta ierosina psihē tiksmi vai netiksmi, ciešanas vai baudu.

Tas ir sajūtas emocionālais aspekts.

Tā tad jūtu elementi ir katrā sajūtā. Daudzreiz ir tieksme šos jēdzienus identificēt, uzskatīt par vienādiem. Bet tā tas nav. Sajūtām un jūtām ir daudz kopīgu īpašību, bet daudz arī katrai savādību un īpatnību.

Kopējas, vienādas sajūtām un jūtām ir sekošās īpašības: 1) kvalitāte, 2) intensitāte un 3) ilgums.

Bet starpība starp jūtām un sajūtām ir šāda:

1) Sajūtas ar zināmu kvalitāti, palikdamas stiprākas vai vājākas, tomēr paliek tās pašas sajūtas. Piem. siltuma sajūta, vairāk vai mazāk stipra, vienmēr būs siltuma un ne gaismas sajūta.

Ar jūtām ir citādāki. Tur, piemēram, patikamo siltumu pavairojot, dabūjam nepatīkamu karstumu. Tiksmie pārvēršas par netiksmi, bauda par ciešanām. Tā tad te mainās jūtu kvalitāte, kaut sajūtu kvalitāte paliek tā pati.

2) Jūtu pasaule ir nesalīdzināmi bagātāka par sajūtu pasauli. Ja katru sajūtu pavada jūtas, tad jūtu ir ne mazāk kā sajūtu. Bet jūtas pavada arī prāta un fantāzijas darbību, kas rosinās bieži vien patstāvīgi un ne zem acumirkliem ārējiem ierosinājumiem. Piem., sēdot pie galda, varam iedomāties sevi dažādos grūtos, neērtos, pat šausmīgos apstākļos, un dvēseli pārņems skumjas, šausmas, žēlas vai citas jūtas, kuŗas nebūs vairs sajūtas, bet tikai jūtas.

3) Sajūtas, piederošas pie dažādām sistemām, nav salīdzināmas. Piem. nevaram salīdzināt skaņas un krāsas, kā nevar ar vienu mēru mērot gaŗumu un smagumu. Citādi ir ar

jūtām. Krāsas, skaņas, taustes, muskuļu un citas sajūtas var sniegt tikamas un netikamas jūtas.

4) Jūtas un sajūtas, kaut arī cieši kopā vitas, nav tomēr vienas un nedalamas. Piemēram, piedurot pirkstu pie karstas krāsns, attiecīgās sajūtas aizsniedz smadzenes pāri sekundes ātrāki nekā sāpju jūtas.

II. Jūtu galvenie aspekti un viņu pamatveidi.

Jūtām ir trīs galvenie veidi jeb pamatformas: 1) tīksme (vai bauda), 2) netīksme (vai ciešanas), 3) indiferece (vienaldzība).

1. Tīksme un bauda. Kas ir tīksme jeb tikamas jūtas, to aprakstīt nevar. Tās vajag izjust, tad gūst par viņām jēdzienu. Tikams ir piem. silts ūdens, gārds ēdiens, saulaina diena, skaista muzika u. t. t.

Tīksme un bauda — radnieciski jēdzieni: starpību starp tiem rada tikai jūtu intensitāte. Bauda ir intensīvāka tīksme, tīksme — mazāk intensīva bauda.

2. Netīksme, ciešanas. Netīksme ir pretstats tīksmei. Arī netīksmi nevar aprakstīt, bet to, tāpat kā tīksmi, vajag izjust. Netīkams ir auksts, drēgns laiks, negaršīgs ēdiens, griezīgas, disharmoniskas skaņas u. t. t.

Kad netīksme tiek intensīvāka, spēcīgāka, tad runā par ciešanām. Ciešanas rada piem. spēcīgas sāpes, lielas bēdas, nepatīkšanas u. t. t.

3. Indiferece jeb vienaldzība. Tā ir neitrāla jūtu joslā starp tīksmi un netīksmi: kad nav ne tīksmes, ne netīksmes, ne baudas, ne ciešanu. Daži psihologi gan indifereci neatzīst, atzīmēdami tikai tīksmi un netīksmi, bet ar vienaldzības jēdzienu mēs rēķināties pat ikdienas dzīvē.

„Pret laimi, pret nelaimi krūtis ir cietas,
Man gluži vienalga, vai bēdas, vai prieks,“ saka Edv. Veidenbaums.

4. Citi jūtu pamatveidi. Citi psihologi (piem. V. Vundts) atzīmē vēl 4 jūtu pamatveidus: uzbudinājuma un nomierinājuma jūtas, un sasprieguma un atslābuma jūtas. Psihologs Höfdings pie šīs Vundta teorijas gan piezīmē, ka tiklab uzbudinājuma un nomierinājuma jūtas, kā sasprieguma un atslābuma jūtas saistītas ar tīksmi, un tamdēļ nav jūtu pamatveidi. Prof. Minsterbergs Vundta uzskatu pavisam noliedz piezīmēdams, ka tādas jūtu „pamatveidus“ viņš varētu uzskaitīt cik tik tik (t. i. bezgala daudz).

III. Jūtu ipašības.

Svarīgākās jūtu ipašības ir: 1) jūtu kvalitāte, 2) intensitāte, 3) ilgums, 4) jūtu dziļums un 5) plašums.

1. Jūtu kvalitāte.

Cilvēkam ir iespēja nošķirt un pazīt dažādas jūtas. Šo jūtu atributu jeb ipašību, pateicoties kurai ir iespēja nošķirt vienu jūtu no otras, sauc par jūtu kvalitāti.

Tā piem. patīkamas jūtas var sniegt silts ūdens, gārds ēdiens, saules riets, muzika u. c. Bet katra no šīm patīkamām jūtām būs savādāka, katrai viņai sava kvalitāte.

Jūtu kvalitāti nosaka dažādi apstākļi un faktori. Svarīgākie no šiem faktoriem ir: 1) mūsu nervu sistēmas un psihes iekārta, 2) reālās īstenības dažādība, 3) stimuļa jeb rosinātāja intensitāte.

Nogurušiem muskuļiem, tāpat kā nogurušiem nerviem, darbs atstāj nepatīkamu iespaidu; spīrgtiem muskuļiem un spīrgtiem nerviem tas pats darbs var būt patīkams, t. i. sniegt baudu.

Reālā īstenība ir bezgala bagāta visādiem konkrētiem priekšmetiem un parādībām. Katrs priekšmets var ierošināt savu īpatnēju noskaņu vai jūtu un tādā kārtā radīt bezgala lielu jūtu dažādību.

Vienu gradu silts ūdens ierosinās citādas jūtas kā 10 un 20 gradu silts ūdens. Jūtu kvalitātes dažādību te nosaka ierosinātāja jeb stimuļa intensitāte.

2. Jūtu intensitāte.

Jūtām ir savs plūdums. Reizēm tās plūst lēni, kā lēna vēsma, reizēm traucas kā vējš un reizēm kā briesmīga vētra, kas visu lauž un aizrauj sev līdz. To spēku un sparū, ar kādu jūtas strāvo un plūst, sauc par jūtu intensitāti. Ņemot vērā intensitāti, runā par vājām, mērenām un spēcīgām jūtām. Jūtu intensitāte nosaka dažus jūtu veidus. Svarīgākie no šiem veidiem ir: 1) impresija jeb ieskaņa, 2) noskaņa, 3) emocija, 4) afekts un 5) kaislība.

1. Impresija jeb ieskaņa. Sajūtu ikbriža uzņemam lielu daudzumu. Katrs visniecīgākais priekšmetiņš, ko skatam, katra skaņa, kas dzirdes nervus skar, katra vēsmiņa, kas ādu skar — viss tas ierosina sajūtas. Bet katrā sajūtā ir arī jūtu elements. Šīs jūtas var būt bezgala niecīgas, bet tomēr viņas ir. Daudzas no viņām tik niecīgas, ka apziņa nemaz nemana jūtu stīgu ietriecēšanos.

No citām šīm mikroskopiskajām jūtiņām jūtu stīgas tiešām drusku ietriecas, ieskanas, un mēs šīs ieskaņas tikko-tikko manam.

Bet viņas nedabū ilgāk ieskanēties vai noskanēt, jo nāk atkal citas ieskaņas, kas viņas aizsedz, pārskan, un viņas drīz nodziest kā dzirksteles gaisā. Šīs mazās, tikko manamās, mikroskopiskās jūtīņas ir impresijas jeb ieskaņas. Tā tad impresijas jeb ieskaņas ir tikko manāmas vieglas jūtīņas, kuŗas ilgst tikai īsu brītiņu. Viegluma ziņā tās ir — vieglākā jūtu vēsmiņa. Ilguma ziņā viņas ir — jūtu sekundes kaut arī viņas patiesībā ir lielāka ilguma.

Jo jūtīgāka un smalkāka ir cilvēka jūtu pasaule, jo spējāka tā šīs impresijas uztvert. Šāda psihe parastāk ir maksliniekiem. Impresiju uztvērumus atrodam Verlena, Meterlinka, Čehova, Feta, Rilkes, Raiņa, Skalbes, Bārdas un citu jaunlaiku dzejnieku darbos.

2. Noskaņa. Ne katreiz jūtas nodziest, tikko iemirdzējušās, vai izskan, tikko ieskanējušās. Reizēm tās ieskanējušās noskan lēni nodzirdamas, kā izturēts klavieru akords. Šī jūtu skaņa mēdz būt mazliet spēcīgāka par ieskaņu, bet galvenais, viņa ir daudz ilgāka par to. Viņu psihe jau uztver daudz manāmāki, viņā šūpojas un laiku dzīvo. Šāda rakstura jūtas sauc par noskaņām. Tā tad noskaņa ir vieglas, zemas intensitātes jūtas jeb jūtu stāvoklis, kuŗš turpinās ilgāku laiku.

Noskaņa nošķiras no ieskaņas ar savu lielāku ilgumu un manāmāko nojaušamību.

Noskaņu cēloņi un ierosinātāji var būt dažādi:

1) Viņas var būt visu galveno, spēcīgāko jūtu un emociju noskanējums, beigu akords jeb noskaņa. Kā stipra klavieru skaņa pēc uzsitiena sākumā ir spēcīga, bet pēc tam, noskanēdama, paliek arvienu vājāka, tā arī jūtas un emocijas, bieži spēcīgas sākumā, pamazām norimst, palikdamas klusākas, līdz nobeidzas klusā noskaņā, klusā jūtu plūdamā.

2) Otrs noskaņu cēlons — jūtas, kuŗas vēl nav atmodušās, nav pietiekoši uzliesmojušās.

3) Bez tam vēl noskaņas ierosina dažādas mazāk spilgtas apkārtnes parādības dabā un dzīvē.

4) ideju plašums, pagātnes atmiņas, fantazija, domāšana;

5) zemapzinīgā psihe un dažādas organiskās sajūtas.

Šie noskaņu cēloņi nosaka arī noskaņu raksturu un viņu šķiras. Noskaņas var būt un ir radnieciskas tām jūtām, kuŗu beigu akordi un noskaņojumi viņas ir. Tā piem. var būt skumja noskaņa, kā pārdzīvoto bēdu atblāzma, priecīga noskaņa, kā pārdzīvoto prieku atblāzma u. t. t.

Zemapzinīgā psihe rada nezināma rakstura noskaņas, piem. tā sauktās bezcēloņa sēras, skumjas, nemieru, priecīgu noskaņu u. t. t.

Bet tā kā noskaņas var ierosināt dažādas atmiņas, idejas, fantazijas tēli, zemapzinīgās psihe darbības un līdz bezgalībai dažādā dabiskā un sociālā apkārtne — tad noskaņu pasaule ir līdz bezgalībai dažāda un bagāta.

Sevišķi noskaņu pasaule ir bagāta jaunlaiku cilvēkam ar viņa attīstīto, izsmalcināto psihi. Šī noskaņām bagātā psiche visraksturīgāki izpaužas modernā mākslā, sevišķi — lirikā.

3. Emocijas. Vidēja stipruma jūtas jeb jūtu stāvokļi ir — emocijas. Emocijām bez zinama psihiska aspekta ir vēl savs fizioloģisks aspekts: tur dalību ņem muskuļi, paātrināta vai palēnināta asinsriņķošana, dažu dziedzeņu darbība u. t. t. Tā piem. kaunā cilvēks nosarkst un nolaiž acis, bēdās — list asaras, dūsmās — grumbās savelkas pierē u. t. t.

Tā tad emocijas ir tādas vidēja stipruma (intensitātes) jūtas, kuŗas saistītas ar dažādiem fizioloģiskiem aspektiem.

4. Afekti. Daži psihologi nešķir emocijas no afektiem. Parasti angļu un franču psihologi psicho-fizioloģiskos jūtu stāvokļus sauc par emocijām, vācu psihologi par — afektiem.

Bet pareizāki gan šos psicho-fizioloģiskos stāvokļus dalīt. Afekti ir tādi psicho-fizioloģisku jūtu stāvokļi, kuŗi spēcīgāki par parastām emocijām. Vai arī: afekti ir spēcīgākas emocijas. Afekti izpaužas krasi manamās muskuļu vai citu organisma daļu ārējās kustībās: dūsmās rokas savelkas dūrēs, sejs tiek bāls vai sarkans; bailēs — mati ceļas stāvu, sirds gandrīz vai stāj pukstēt u. t. t. Afekti nav ilgas, bet neilgas un spēcīgas emocijas. Uz laiku tās ar elementaru spēku sagrābj visu cilvēka būtni (sevišķi, zinams, psihi) un pārtrauc normalo, loģisko domu gaitu un prāta darbību. Piem. spēcīgās dūsmās cilvēks izdara darbus, kuŗus tas pats vēlāk (mierīgā psihes stāvoklī) vairs nekādā ziņā nevar atzīt. Lielas bēdas tā nospiež cilvēka psihi un prāta darbību, ka cilvēks bieži padara sev galu. „Afekts darbojas kā ūdens strāva, kas izgāz aizdambējuma valņus“. (Kants.)

5. Kaislības. Kaislība atšķiras no emocijas ar savu lielāko ilgumu, stingrību jeb nelokamību un intelektuālo jeb apdomāto, izprasto raksturu. Kaislība ir ilgstoša intelektualizēta (apdomāta) emocija.

Dažādiem cilvēkiem dažādas kaislības, kas tos valdzina un darbina. Ir kaislības uz kāŗšu spēli, dzeršanu, dejošanu, dzejošanu, muziku, mantas krāšanu, zinātņi u. c.

3. Jūtu ilgums.

Kad runājam par jūtu ilgumu, tad mērijam tās ar laika vienībām. Ir jūtas, kas velkas dažas minutes, un ir jūtas, kas ilgst dienām, mēnešiem, gadiem. Viegla jūtu ieskaņa nemanot ieskanas un drīz izskan, nodziest. Smagas bēdas spēji sagrābj dvēseli un ilgst mēnešiem, pat gadiem.

„Tev sirds ir pilna rūgtām asarām,
Kā rudens lietus piemirkusi pļava;
Tās krājas tur kopš bērnu rotaļām
Un rit un rit, un gala viņam nava.“ (Rainis.)

4. Jūtu dziļums un plašums.

1. Jūtu dziļums. Ši ir jūtu ipašība, kuŗa sevī apvieno jūtu spēku, stiprumu un ilgumu. Dziļas jūtas sagrābj spēcīgi cilvēka psichi un turas ilgi. Tās itin kā nogrimst psihes dziļumos, lai tur ilgi kvēlotu, kā uguns zemes iekšienē. Dziļa mīla deg ilgi dvēseles dziļumos. Dziļas bēdas ilgi un smagi nospiež dvēseli.

2. Jūtu plašums. Jūtu plašums ir spēja ar jūtām aptvert lielāku objektu vairumu. Kad mīlam otru cilvēku, tad savas jūtas it kā viņā pārceļam. Kad mīlam dabu, tad jūtas it kā dabai atdodam.

Izplezdami jūtas pār lielāku priekšmetu daudzumu, mēs plašinām arī savu jūtu plivuri, kuŗā minētos priekšmetus kā ar segu aptveŗam.

Sākumā bērns mīl māti un savas rotaļu lietiņas; tad aukli un savu istabiņu, tad savu dārziņu, mājiņu, savu ģimeni un tuvāko apkārtni. Pieaudzis, tas mīl savu šķiru, savu tautu. Ir cilvēki, kas mīl visu cilvēci, visu pasauli. Pār pēdējiem sakam, ka viņiem mīlas jūtas ir plašas. Tie ar viņām aptveŗ lielu objektu daudzumu. Tie savās jūtās kā mīlzu plivurā ietin visu cilvēci.

„Es tevi mīlu, cilvēce!
Nem manu karsti pukstošo sirdi,
Nem manas asaras,
Nem manus spēkus!

„Es mīlu tevi,
Kā māte savu sāpju bērnu!
Ar tevi līdzās es topu un augu!“

(Aspazija.)

Ir jūtas, kuŗas vēl plašākas par cilvēces jūtām. Tās — visuma jūtas.

IV. Jūtu funkcijas un viņu nozīme.

Jūtu uzdevumi, viņu nozīme priekš psihes un visas dzīves ir liela. To grūti aprakstīt, pat pārspilēt. Visgalvenākās jūtu funkciju grupas ir sekošas:

1. Jūtas mūsu dzīvības galvenais sargs. Viņas ir tās modrīgās acis, kas vienmēr nomodā par mūsu labklājību. Tās — sargu signāli, kas biedina, kad mums draud briesmas, un mierinātājs, kad viss kārtībā.

Sāpes ir zīme, ka organisms tiek bojāts, ka viņa labklājībai draud briesmas. Viņas ir signāls un palīgā saucieni, lai briesmas novērs un organismam gādā normalus dzīves apstākļus.

Bauda savukārt ir zīme, ka organismā viss kārtībā, ka dzīve rit paaugstinātā plūdumā; zīme — ka vispārējais dzīvības līmenis ceļas, dzīve tiek bagātāka, pilnīgāka.

Ja jūtu nebūtu, tad organisms un dzīvās būtnes driz aizietu bojā. Piem. piespiežoties pie karstas dzelzs, mēs nemanītu, ka nodeg mums locekļi; kaŗā neievērotu, ka esam ievainoti un noplūstam asinīm.

2. Jūtas, tiklab katra cilvēka, kā veselu tautu dzīvē, ir galvenais dzinējs spēks. Atsevišķu cilvēku parasti vada ne tik daudz doma, kā jūta. Mēs daram to, kas mūs interesē, ejam tur, kur mums tik. Bet patika un interese ir jūtas.

Jūtas nes arī domas līdz savam plūdam. Cilvēks vairāk domā ar „sirdi“ kā ar galvu. Cilvēku, kas spēji apvainots vai dusmu pārņemts, nepārliecinās visgarākie un pārliecinošākie stāsti. Viņš tomēr domās un rīkosies tā, kā jūtas saka. Tāpat cilvēks grūti pārliecināms lietās, kas ir pret viņa materialām vai citām spēcīgām interesēm. Viņš paliks pie sava: kur viņa labums, tur viņa domu velk.

Tāpat tas ir ar veselām tautām un šķirām.

Mēdz teikt un domāt, ka ideja ir vara, ka idejas kustina masas un tautas. Bet tā tas nav. Viena pate aukstā, intelektuālā ideja ir nespēcīga. Par spēku, par lielu un varenu spēku ideja tiek tad, kad viņa pildās ar jūtām. Jūtu caurausta un apvīta ideja ir tiešām milzīgs spēks, viens no lielākiem dabas spēkiem. Par jūtām psihologs Lange saka: „Jūtu vētras ir iznīcinājušas vairāk cilvēku dzīvības un nopostījušas vairāk zemes kā visbriesmīgākie negaisi; šo jūtu plūdums ir nopostījis un aizskalojis vairāk pilsētu kā istie ūdens plūdi.“ Un tiešām, visas lielākās sabiedriskās kustības, visasiņainākie kaŗi, lai arī tie ietu zem kādiem karogiem un ar kādiem ideāliem un lozungiem iedami, notiek tikai pacilātu, sakustinātu jūtu stāvoklī, notiek zem kaislību spiediena un jūtu varenā plūduma.

Bet nevajag domāt, ka jūtas tikai postīt māc. Viņas arī spiež jaunradišanas darbu strādāt. Savilņotās masas bieži rada jaunas un labākas dzīves formas (piem. lielajā franču revolūcijā). Mākslinieks zem estētisko jūtu iespaida rada mākslas darbu, zinātnieks zem intelektuālo jūtu spiediena rada zinātniskos darbus. Tā jūtas ir spiedušas radīt muziku, glezniecību, skulpturu, dzeju, filosofiju, zinātni u. t. t.

3. Jūtas ir visu vērtību mēraukla, kritērijs. Jūtas ir visu vērtību vērtētājs, visu vērtību galējā vērtība. Par vērtību parasti ieskatam to, kas apmierina kaut kādu no mūsu daudzajām vajadzībām.

Visa dzīvība ir daudzo un dažādo vajadzību apmierināšana: ēst, ģērbties, ar zinātņi nodarboties, mākslu baudīt u. t. t. Vajadzības un tieksmes apmierinot, parasti jūtam tiksmi un baudu, neapmierinot — netiksmi, ciešanas. Viss tas, ar ko zināmu vajadzību apmierinām un sekmējam dzīvību, dzīvības pilnību, ir — vērtība. Šo vērtību izmanām jeb novērtējam ar jūtu palīdzību. Jūtas ir tās, kuŗas vērtēšanas procesu izdara un noteic ārpasaules parādību objektīvo vērtību. Tā ekonomisku vērtību vērtētājas ir svarīgākās dzīvības jūtas (ēst, dzert, ģērbties). Mākslu un dabas skaistumu vērtē estētiskās jūtas, zinātņi un filosofiju — intelektuālās jūtas, sabiedrību un sabiedrības parādības — sociālās jūtas u. t. t. Priekš mums „no svara“ ir tikai tas, kas atstāj kādu iespaidu uz šādām vai tādām jūtām. Kas uz jūtām nekādu iespaidu neatstāj, pret to paliekam vienaldzīgi, tas mūs neinteresē, tam priekš mums nav vērtības. Ja kāds varētu mūsos izdzēst jūtas, viņš iznīcinātu arī visas mūsu vērtības.

4. Jūtas noteic dzīves vērtību un laimi. Katra dzīva būtne izvairās no ciešanām un ilgojas pēc tiksmes un baudas. Tāpat cilvēks. Visa viņa dzīve ir nerimstoša un nemitīga dziņa pēc tiksmes un laimes.

Pat vislielākās sociālās kustības iet zem laimes zvaigznes. Vecās kārtības gāz parasti tamdēļ, ka tur lielākās tautas masas ir dziļi nelaimīgas un neapmierinātas; un jaunas kārtības, jaunus dzīves veidus veido un iekārto tamdēļ, lai tur būtu vairāk baudas un laimes.

Bet kas ir laime pēc būtības? Laime ir patīkamas jūtas. Zināms, katru mazu patīkamu jūtiņu par laimi nesaucam. Par laimi runājam tad, kad lielais jūtu vairums noskaņojas patīkamās jeb baudas toņos uz ilgāku laiku, kad cilvēks jūt baudu, kuŗa plūst kā liela, varena upe, un nekas viņas plūdumu netraucē. Tā tad laimes pamatmateriāls, viņas psihiskā protoplazma — jūtas.

V. Jūtu iedalīšana.

Jūtu pasaule plaša un bagāta. Lai psiholoģija to aptvertu, tad jūtas jāsadala grupās un šķirās. Šis uzdevums nav viegls. Šinī ziņā ir daudz un dažādi mēģinājumi, citi vairāk, citi mazāk izdevušies, bet pilnīgi noteiktas un neapstrīdamas jūtu klasifikācijas līdz šim vēl trūkst.

Pievedam te pāris tipiskāko klasifikācijas mēģinājumu:

A. Klasifikacija.

I. **Sensualās jeb maņu jūtas** (piem. muskuļu, taustes, ožas, garšas u. c.).

II. Formalās jūtas:

1. Vērā ņemot tagadnes attiecības:

1) harmonijas-, 2) konflikta-, 3) samierināšanas-, 4) enerģijas un spēka- 5) nespēka-, 6) skaidrības-, 7) sajukuma- un neskaidrības-, 8) noguruma-, 9) steigšanās jūtas u. c.

2. Vērā ņemot pagātnes attiecības:

1) pazīstamības-, 2) novitates-, 3) kontrasta-, 4) analogijas-, līdzības jūtas u. c.

3. Vērā ņemot nākotnes attiecības:

1) gaidu jūtas, 2) cerību-, 3) cenšanās-, 4) sekmju-, 5) nesekmju-, 6) apmierinātības-, 7) kļūdišanās jūtas u. c.

III. Kvalitatīvās jūtas:

1. Impersoniskās (t. i. ne personiskās):

a. Intelektualās.
b. Estetiskās.

2. Personiskās:

a. Socialās.
b. Moraliskās.
c. Reliģiskās.

Sensualās jeb maņu jūtas ir tās, kuŗas saistītas ar sajūtām un maņām.

Formalās jūtas ceļas no ideju saistīšanas, šīs saistīšanas kārtības, mehanikas, vērā ņemot tos objektus, uz kuŗiem jūtas vērstas.

Kvalitatīvās jūtas ir tās, kuŗas ceļas no psiches emocionālām attiecībām pret zinamu objektu, vērā ņemot šo objektu dabu.

Šo klasifikaciju viskonzekventāki izved Amerikas psihologs **Djuī**.

B. Klasifikacija:

I. **Fiziskās jeb zemākās jūtas**: sāpes, bads u. c.

II. **Vispirmatnējākās, senākās jūtas**: dusmas, bailes, prieks.

III. **Jaunākās formācijas jūtas**, piem. cerība, godbijība u. c.

IV. **Augstākās jūtas**: estetiskās, intelektualās, etiskās.

Pēdējā ir prof. **Sikorska** klasifikācija, kuŗu tas pamato uz **Ribò** jūtu evolūcijas principa (sakarā ar visas dzīvnieku pasaules evolūciju). Analogiska ir arī **Mc. Douglas**'a klasifikācija.

Tā kā šē nav vieta iztirzāt dažādus klasifikācijas principus, tad te ar šo arī aprobežosimies un apskatīsim tās jūtu grupas un atsevišķās jūtu vienības, kuŗa visvairāk vērā jāņem audzināšanas darbā.

VI. Sensualās jeb maņu jūtas.

1. Sensualo jūtu jēdziens. Šis ir jūtas, kas saistītas ar tām sajūtām, ko sniedz dažādas maņas. Viņas pēc sava auduma ir visvienkāršākās, pašas pirmatnējākās. Viņas ir tā vienkāršākā jūtu materijs, no kuŗas psiche attīsta un izauž raibu raibos audumus. Viņas iemīt kā sastāvdaļas katrā sajūtā, jo katrai sajūtai, kā zinām, ir 3 aspekti: prāta, jūtu un gribas. Sajūtas jūtu aspekts ir — maņas jūtas.

2. Sensualo jūtu šķiras. Sensualās jūtas, savukārt, sadalās vairāk grupās. Šē par klasifikācijas pamatu ņemamas maņas. Tādā ziņā sensualo jūtu ir tik daudz grupu, cik maņu grupu un grupiņu.

Sensualās jūtas, tā tad, iedalomas vispirms divās galvenās šķirās: 1) specialās maņu jūtas un 2) vispārējās.

Specialās maņu jūtas saistās ar specialām maņām un ir tik daudz grupu, cik šo specialo maņu: redzes, dzirdes, taustes, ožas, kontakta jeb pieduršanās, temperatūras, sāpju, kustības u. c.

Vispārējās maņu jūtas saistās ar vispārējām jeb dzīvības sajūtām. Tām speciala uzņemšanas organa nav. Šis sajūtas un jūtas psiche uzņem no visa organisma un ar visu organismu. Tādas vispārējās maņu jūtas ir piem. noguruma, nespēka, bada jūtas, slāpes u. c.

3. Sensualo jūtu nozīme. Maņu jūtas ir citu jūtu pamatkapitāls. Vispirms cilvēks sastopas tikai ar šīm jūtām. Šis jūtas paplašinot, pārveidojot, saaužot ar citām, pieaužot dažādus intelekta elementus, psiche rada visu pārējo raibo jūtu audumu.

Maņu jūtām vajag būt normalām un veselām, tikai tad cilvēku jūtu vispārējā darbība arī būs normala.

Kad nervi sabojāti, pārkairināti, kad kairieni modina un ierosina nesamērīgi stipras sajūtas un maņu jūtas, tad arī jūtu pasaule ir nenormala un slimā. Tad cilvēks pārāk uztraucas un bēdājas, pārāk sāpina sevi un cieš.

Sevišķi no liela svāra ir vispārējās maņu jeb dzīvības jūtas. Viņas dod liecību par organisma vispārējo labklājību. Kad vis-

pārējās maņu jūtas ir sliktas vai slimas, tad cilvēks vienmēr slikti noskaņots, sliktā omā.

Šīs jūtas noskaņo arī visas citas jūtas, viņas ir ne tikai vispārēja rakstura, bet arī cilvēka laimes vai nelaiemes īstais pamats.

Sevišķi maņu jūtām liela nozīme bērnībā. Bērns sākumā vairāk pazīst tikai šīs jūtas. Viņas kopjamas un attīstamas kopā ar attiecīgām maņām, un tamdēļ par viņām sakams tas pats, kas par maņu attīstību tika teikts.

VII. Bailes.

1. Baiļu būtība un jēdziens.

Bailes — vienas no tipiskākām skaidrākām individualām jūtām. Bailes aužas ap paš aizsardzības instinktu.

Viņas — pasivās paš aizsardzības jūtas. Tās vēsta, ka dzīvniekam draud briesmas, viņas skubina to glābties un aizsargāties.

Bailes ir emocija. Katrai emocijai ir divas puses: psihiskā un fizioloģiskā. Tā arī bailēm. Psihiskais aspekts bailēm ir: smagas, nospiedošas ciešanas. Fizioloģiskais aspekts: bāla sejas krāsa, ātra pastiprināta sirds pukstēšana ar paātrinātu pulsu, nospiesta elpošana, drebuļi. Mainās balss, trīc kājas. Lielās bailēs mati ceļas stāvus, elpošana var pavisam apstāties un radīt ģiboni, pat nāvi.

Tā tad bailes ir tāda pasivās paš aizsardzības emocija, kuŗa ceļas tad, kad dzīva būtne jauš ļaunīgu iespaidu vai briesmu tuvošanos.

2. Baiļu veidi.

Ja vērā ņem baiļu emocijas evolūciju jeb attīstību, tad var runāt par diviem galveniem baiļu veidiem: neapzinīgām un apzinīgām bailēm.

1. Neapzinīgās jeb instinktīvās ir pašas pirmatnējākās bailes. Viņas iet pa priekšu katram pieredzējumam. Piem. cālēni baidās no vanaga, kuŗu tie nekad nav redzējuši un nezina, ko ļauna viņš var darīt.

Tāpat zirgs baidās no lāča, jērs no vilka. Gratirole stāsta, ka mazs kucens, paodis gabaliņu vilka ādas, izrādīja šausmīgas bailes, kaut gan viņš dzīvu vilku nekad nebija redzējis.

Neizglītoti un mānīcīgi cilvēki baidās no tumsas, baidās no nezināmā, no dažādiem noslēpumainiem spēkiem, burvības u. t. t.

Šo neapzinīgo, instinktīvo baiļu cēloņi ir pagātnē. Viņas mantojuši mūsu senči ciņā ar dabu, zvēriem un citiem naidīgiem spēkiem. Līdz mums šis mantojums nonācis cauri gaļu tūkstošiem gaļā attīstības gaitā. Neapzinīgas bailes ir — sirmās senatnes atbalss. Viņas brīdina mūs no varbūtējām briesmām.

2. Apzinīgās bailes ir pieredzējumu ceļā dzimušas. Kad piedzīvojam un pieredzam, ka zināmas lietas un parādības rada ciešanas un postu, tad baidāties viņas. Tā piem. baidāties no lipīgām slimībām, kaļa briesmām, sprāgstošām vielām, ģiftim, ļauniem cilvēkiem u. t. t.

3. Baiļu gradacija.

Bailes var šķīrot arī pēc stipruma jeb intensitates, sākot no visvieglākās baiļu noskaņas līdz smagākām šausmām.

Vērā ņemot šo klasifikācijas pamatu, atzīmējami šādi baiļu veidi: 1) dairs jeb baiļu noskaņa, 2) bailes šī vārda īstā un šaurākā nozīmē, 3) šausmas.

1. Dairs jeb baiļu noskaņa ir viegla nemiera vai baiļu vēsma zem dažādu cēloņu iespaيدا. Šādu noskaņu var radīt vientulība vakara krēslā vai nakts tumsā, nezināmi apstākļi, aizdomas u. c.

2. Bailes šī vārda īstā, šaurākā nozīmē. Tās ir emocijas, kuļām lielāka intensitate, kā baiļu noskaņām. Tā piem. mēs baidāties no plēsīga zvēra, trakā suļa, uzbrūkoša laupītāja, lipīgām slimībām u. t. t.

3. Šausmas. Stipruma ziņā tā ir baiļu visaugstākā pakāpe, visspēcīgākā un krasākā baiļu emocija. Šausmas cilvēku parasti pārņem dzīvības briesmās. Dzīvība un cenšanās dzīvot — cilvēka visspēcīgākā tieksme, un kas dzīvībai draud, kas sola tai iznīcību, tas dzīvībai liek pārdzīvot visspēcīgākos satricinājumus šausmu veidā.

Arī fizioloģiski šausmas parādās ļoti krasi: mati ceļas stāvu, sirds draud apstāties pukstēt. Reizēm šausmas beidzas ar nāvi.

Šausmas cilvēki pārdzīvo piem. kuļīm grimstot, ēkai degot, kad izejas nav, dažādos kaļa momentos, priekš nāves soda izpildīšanas u. c.

4. Panikas. Kad bailes izpaužas kā masu parādība, t. i. kad viņas aptver lielāku cilvēku pūli, tad tādas bailes sauc par paniku. Senie grieķi domāja, ka šādas bailes cilvēkam uzsūta dievs Pans. Tamdēļ arī nosaukums — panika. Panika bieži pārņem cilvēkus, kad tie pūli. Tādiem gadījumiem bagātas dažādas demonstrācijas, manifestācijas, kaļa gājieni. Bailes pūli vienam no otra neapzinīgi „pielip“, līdz viss pūlis pārvēršas par baiļu emocijas rotaļu.

Vēsture zin daudz piemēru par panikām. Piem. 1783. g. pie Volmijas 1500 drošu austriešu piespieda mukt paniskās bailēs 10,000 franču zaldātu.

5. Baiļu pedagoģiskā kontrole.

1. Baiļu pozitīvā un negatīvā nozīme. Bailes ir smaga, nospiedoša un nepatīkama emocija. Viņas nospiež un kavē tiklab prāta, kā gribas darbību. Uztraucies bērns aizmirst izmācīto uzdevumu, uztraucies runātājs vai lektors aizmirst sagatavoto lekciju vai runu, uztraucies kareivis — savus kareivja pienākumus u. t. t. „Neviena jūta nav tik kaitīga priekš bērna fiziskās un garīgās labklājības, un tā tad arī priekš viņa garīgās attīstības, kā baiļu jūtas“ — saka Perè.

Bet vai bailes tikai kaitīgs instinkts, kaitīgas jūtas? Nebūt nē! Bailēm arī sava liela bioloģiska nozīme: viņas vēsta, ka tuvojas briesmas, ka laikā jāmeklē glābiņš. Organismu sargāt no briesmām — tā baiļu pozitīvā nozīme.

2. Ko nozīmē baiļu jūtas audzināt? Vai baiļu jūtas kontrolējamas un audzinamas? Un ja audzinamas, tad kā jāsaprot šī audzināšana?

Baiļu jūtas audzināt nozīmē: 1) mazināt cilvēkā iedzimtu baiļu tendenci, 2) novērst nevajadzīgu baidīšanos un viņas kaitīgo iespaidu, 3) kultivēt drošsirdību un drošību, kā bailēm un bailībai pretēju īpašību.

Šo mērķu sasniegšanai jāizvēlas attiecīgie līdzekļi un metodes. Jāpazīst bērna baiļu psiholoģija un dažādie apstākļi, kuņi dara iespaidu uz baiļu kavēšanu vai veicināšanu.

3. Bērna baiļu psiholoģija tomēr ir citāda, kā pieaugušā cilvēka. Ja pieaugušā cilvēka bailes ir vairāk sekundaras, t. i. pieredzējumu un prāta ceļā pārbaudītas, tad maza bērna bailes ir vairāk primaras, t. i. pirmatnēja, iedzimta, instinktīva un neapziņīga rakstura. Bērnu baiļu instinktā runā cilvēces senatne, cilvēces senās audzes, viņas likteņi, viņas vēsture, viņas dažādie kaitīgie faktori, kuņi mums daudz reiz nezinami.

No kā baidās mazs bērns? Kaut gan te grūti runāt ar pilnīgu, absolūtu noteiktību, tad tomēr parastākos bērna baiļu objektus nenākas grūti atzīmēt. Tie ir: stipri trokšņi, tumsa, mazi dzīvnieki (peles, vardes, tārpi), nezinami dzīvnieki vispār, nepazīstami, savādi priekšmeti, neparastas cilvēku situācijas un apģērbi u. c.

Lielāki bērni baidās no miroņiem, kapsētas, iedomātiem spokiem un dažādām iedomātām un fantastiskām būtnēm.

Svarīgākie baiļu kontrolēšanas un audzināšanas principi ir sekošie: 1) novērst maza bērna lieku un nevajadzīgu baidīšanos, 2) pieradināt bērnu pamazām pie lietām un parādībām, no kuņām tam sākumā bail, 3) izvairīties no bērna tišas baidīšanas,

4) bailīgi disponētu bērnu pasargāt no uzbudinošu briesmu stāstu un pasaku lasīšanas, sevišķi pa vakariem, 5) nezināmās parādības izskaidrot, 5) rūpēties par veselīgiem nerviem un spirtiņiem fiziskiem spēkiem.

4. Novērst maza bērna lieku un nevajadzīgu baidīšanos. Šini ziņā Loks dod šādu padomu: „Nav grūti aizgādāt prom no maza bērna acīm visādus tādus priekšmetus, kuŗu izskats var bērnu baidīt; tas vajadzīgs vēl tamdēļ, ka bērns nemāk runāt nedz arī uz viņu vēsto runu saprast, kamdēļ arī būtu pilnīgi lieki viņam skaidrot un pierādīt, ka nav nekāda pamata baidīties no zināmiem priekšmetiem; bet tomēr, vēloties bērnu pieradināt pie šiem priekšmetiem, ir ieteicami viņus katru dienu bērnam uzmanīgi un nemanot tuvināt. Bet ja gadas, ka bērns tomēr necieš dažus no šiem priekšmetiem, kuŗus nav viegli no bērna skata ne apslēpt, ne aizgādāt prom, un ja bērns tomēr vienmēr vēl baidās viņus ieraudzīdams, tad tādos gadījumos vajadzīgs izlietot visus līdzekļus, lai šīs bailes padarītu mazākas, vēšot bērna uzmanību uz citu pusi, vai arī rādot viņam kopā ar atbaidošo priekšmetu kaut ko jocīgu un viņa skatam patīkamu. Tas jāturpina tikmēr, kāmēr bērns tiktāl pieradis viņu baidošiem priekšmetiem, ka beigs pavisam no viņiem baidīties.“ (Loks. „Domas par audzināšanu“.)

5. Bērna pieradināšana pie lietām un parādībām, no kuŗām tas baidās. „Jūsu bērns dreb no bailēm, redzēdams vardi, un mūk no viņas. Palūdziet kādu citu cilvēku paņemt vardi rokā un turēt viņu pienācīgā atstatumā no bērna. Pieradiniet bērnu laiku pa laikam vardi apskatīt un kad bērns jau spēs vardi apskatīt bez sevišķām nepatīkamām sajūtām, tad radiniet viņu vardi apskatīt jau lielākā tuvumā un bez uztraukuma vērot, kā varde lec; pēc tam lieciet bērnam to viegli pataustīt, kāmēr kāds to cieši tur rokā un, šos eksperimentus atkārtojot, cenšaties pamazītēm bērnu pieradināt tiktāl pie šā dzīvnieka, kā viņš to varētu mierīgi ņemt rokā, kā kādu tauriņu vai putniņu. Lūk tādā kārtā vajag disciplinēt šo mazo kareivi...“ (Loks.)

Russo attīsta šo uzskatu un šo principu vēl tālāk. „Es vēlos, lai bērns pieradinās pie jauniem objektiem, pie neglītiem, riebiģiem un savādiem dzīvniekiem, bet tikai lai tas notiek pamazītēm, pakāpeniski, kāmēr viņš tiem pieron, redzēdams, ka citi tos skaņ ar rokām, un kāmēr viņš pats, beigu beigās, nebaidās tiem piedurties. Ja bērnbā bērns bez liekām bailēm ir skatījies uz krupjiem, vēžiem, čūskām, tad, izaudzīs liels, tas bez bailēm lūkosies uz kuŗu katru dzīvnieku. Kas katru dienu redz drausmīgas lietas, priekš tā nekādas bailes nav bailes.“. Perē šo Russo domu attīstīdams tālāk turpina: „Tāpat bērns pieradinās nebaidīties no maskas, bet smejas, kad kāds to uzliek. Viņš pierod arī pie šauteņu un lielgabala šāvieniem, šausmīģākām

bumbu sprādzieniem, ja to pieradina pamazām pārejot no pistona sprādziena uz stiprākiem sprādzieniem.“ Tāpat bērns pieron pie citām parādībām, kas viņu sākumā baidīja.

Šini pieradināšanā tomēr jāievēro pakāpeniskums, mērenība un jāsargās no ekstremiem. Uz tādu raksturīgu ekstremu norāda Tomā savā „Jūtu audzināšanā“. Viņš saka: „Man pazīstams kāds ģimeņes tēvs, kuŗš gribēdams savu dēlu izdziedēt no tumsas bailēm, izdara ar viņu eksperimentu, kādu aprakstījis Russo savā „Emilā“. Viņš liek dēlam kādu nakti atnest grāmatas no baznīcas, bet lai nokļūtu baznīcā, tad dēlam jāiet caur kapsētu. Bērns arī paklausā, pavēli izpilda, bet šis notikums ir viena no viņa smagākām atmiņām, ko viņš savā psihē visu mūžu glabā. Ja bērns būtu bijis vājākas strukturas, tad šī eksperimenta sekas būtu varējušas būt ļoti bēdīgas.“

6. Ciņa ar bērna tumsas bailēm. Bailes no tumsas piemīt ne tikai bērnam. Arī pieaugušam tumsā ir ja arī ne bail, tad vismaz daīri. Šis tumsas savādais iespaids novērojams pie katras cilvēka būtnes, neskatoties uz rāsu un izglītību. Bet ar šīm tumsas baiļu jūtām tomēr ir jācinās, sevišķi bērībā. Te vērā ņemamas ir Russo metodes un viņa aizrādījumi. Viņš liek priekšā plaši izmantot rotaļas, kā līdzekli pieradināt bērnu nebaidīties no tumsas. Rotaļām jābūt dzīvām un jautrām. Laiks priekš šīm rotaļām, zināms, vakara krēsla vai tumsa. Sevišķi ziemas laiks izmantojams šādām rotaļām. Krēslā vai tumsā bērns pierod pie visādiem trokšņiem un skaņām, pierod ar savām rokām un kājām atdurties un aptaustīt visdažādākos priekšmetus. Tikai jāsargās bērnu tumsā baidīt. Baidīšana ir tāds paņēmiens, kuŗam var būt tikai ļaunas sekas. Jāsargās arī smieties par bērna bailēm un uztraukumu. Kas attiecas uz maziem, vēl šūpulī gulošiem bērniem, tad viņi jāpieradina dzirdēt dažādas sarunas un skaņas tiklab gaismā kā tumsā (Perè).

Lielākiem bērniem, kuŗiem tendence no tumsas bities, nekādā ziņā vakara krēslā un tumsā nav stāstami daždažādi briesmu stāsti, briesmu teikas un pasakas. Tie bērna fantāzijai liks radīt vēl drausmīgākas ainas, un bērna baiļu noskaņa pārvērtīsies par spēcīgu baiļu emociju vai afektu. Bērniem ar vājāku nervu sistemu un no dabas jau bailīgiem vispār jāatturas dot rokā drausmīga satura literatūras ražojumi.

7. Bailes no nāves un mironiem. Lidz 4. jeb 5. gadam šo baiļu gan bērnam tikpat kā nav. Ap to laiku viņu jēdzieni par miršanu un nāvi pavisam vēl neskaidri. Bet tomēr ap sevi bērns it bieži dzird runājam lielos par miršanu un nāvi kā lielu un šausmīgu nelaīmi. Bērns šos nāves un miršanas jēdzienus gūst sakarā bieži vien ar visādiem aizspriedumiem un šausmu nostāstiem. Lidz ar to nāve un mironis bērnam top par jaunu baiļu iedvesošu objektu kategoriju. Kā izsargāt bērnu no šīm

bailēm? Arī šē bērnu audzinot jāietur zinams takts un apdomība. Perē par šo jautājumu raksta sekošo: „Labāk bērnu pamaztēm pieradināt pie domām par nāvi, tēlojot viņu kā mierīgu miegu un mūžīgu atpūtu. Var bērniem arī parādīt piem. nomirušas dzīvniekus... Ja bērni veseli, tad, pēc manām domām, var tiem rādīt arī nomirušus cilvēkus vai cilvēka skeleta kaulus. Liķa bālums un sastingums, tāpat arī kauli, paši par sevi nav nemaz briesmīgi. Kāds 3 gadu vecs bērns runāja par nāvi, kā par tādu stāvokli, kuŗā nav galvas un vēdera sāpju. Viņš vakaros runāja arī par saviem mirušiem piederīgiem, kā par pašām parastākām lietām. Tas izskaidrojas ar to, ka viņa tēvs, kā mācīts cilvēks, bija brīvs no visiem aizspriedumiem un bērnam bieži vien mēdza rādīt tiklab mirušus dzīvniekus, kā arī cilvēkus, pie tam piezīmēdams: „Nu redzi, — kad nomirst, tad ne kustas, ne runā, nedz ko dzird un redz; nomiris paliek kā koks, kā akmens, kā krēsls vai galds; viņš nekustina ne rokas, ne kājas, viņš neļūt ne labu, ne sliktu smaku; viņam nevajag ne ēst, ne dzert.“ Šie konkrētie paskaidrojumi deva bērnam diezgan pareizu un ļoti apmierinošu noskārtumu par nāvi. Reiz bērns jautāja — kamdēļ mirušos ieliek lielā kastē un aiznes kaut-kur tālu projām? — tēvs nekā neatbildēja uz šo jautājumu, tikai piezīmēja, ka mirušos aizved uz kapsētu un ka viņš bērnu arī tur kādreiz aizvedis. Un tiešām, otrā dienā viņš arī aizveda bērnu uz kapsētu. Pieiedams tikko raktam kapam, viņš sacīja: „Nu redzi, šīni bedrē ielaiž kasti ar mironi uz visiem laikiem; viņu apber ar zemi, tamdēļ ka mironi trūd, tāpat kā augļi jeb sabojājusies gaļa, bet visam, kas trūd, ir slikta smaka.“ Pēc tam viņš vērsa bērna uzmanību uz dažiem izraktiem kauliem. Ne vārda nesacīdams viņš pieskārs ar roku pie izraktā gūžu kaula, mugurkaula skrituļa un galvas kausa, un bērns steidzīgi darija to pašu.

Pēc tam nāca cits pakal citam bērna jautājumi. Uz viņiem tēvs tāpat deva mierīgas atbildes.“

Kad tādā kārtā, saprātīgi un mierīgi bērnam izstāstīts par nāvi un mironi, izvairoties no visādiem spoku un briesmu stāstiem, tad bērnam arī augšā minētie objekti nebūs nekādu šausmu iedvesēji.

8. Bailes un zināšana. Bieži vien nezināšana un māņticība ir baiļu cēlonis. Cilvēks, kas tic spokiem, vilkačiem, raganām un visādiem ļauniem gariem, uz katra soļa atradīs lietas, no kuŗām baidīties. Zināšanas, kas māņus izgaisina, kas parādības ļauj skatīt dabisko cēloņu gaitā, arī izgaisinās daudz dažādu baiļu. Izglītots cilvēks ir daudz drošāks par neizglītotu. Tāds cilvēks ies droši naktī caur kapsētu, nebaidīdamies mironu augšāmcelšanos. Perikls, kuŗš bij astronomiju mācījis pie grieķu filosofa Anaksagora, izglāba savu kuŗaspēku no panikas pa sau-

les aptumšošanās laiku ar to, ka izskaidroja aptumšošanās cēloņus.

Zināšanas palīdz novērst arī citāda rakstura bailes. Tas skolnieks, kuŗš stundu zin, ir drošāks, kā tas, kuŗš to nav mācījis. Tas lektors, kuŗš savu lekcijas tematu labi izstudējis, drīzāk izvairīsies „lampu drudzim“, kā tāds, kuŗš tematu nepārzin. Zināšana radā iekšēju apziņu un drosmi, bet tie ir baiļu mazinošie un iznīcinošie faktori.

9. Bailes un stiprums. Bailēm arī ciešs sakars ar organisma vispārējo spēka krājumu un stiprumu. Vājš, slimīgs un nevarīgs cilvēks parasti ir nedrošāks, bailīgāks par stipru un spēcīgu. Te domājam ne tikai fiziski, bet arī garīgi stipru cilvēku. Cilvēkam ar stipriem fiziskiem spēkiem, stipru gribu un gaišu prātu ir vairāk iespējas būt bezbailīgam, drošsirdīgam un uzņēmīgam kā vārgam, glēvam, bez gribas spēka un skaidra skata.

Pie garīgā stipruma varētu arī pievienot vēl etisko stiprumu. Drošāks ir tas cilvēks, kuŗš apzinās savu etisko skaidrību, un otrādi: bailīgs tas, kam tādas nav. „Kas vainīgs, tas bailīgs“ — saka tauta.

10. Pārlicināšana, iedvesma, piemērs. Tie ir spēcīgi faktori cīņā ar bailību. Tas virsnieks, kuŗš kaŗā runā ar bailīgu kareivī, kā ar drošinieku un uztic viņam svarīgus uzdevumus, palīdz šim kareivim pārspēt savu bailību. Tas pats sakams par audzinātāja un audzēkņa attiecībām.

Viens no svarīgākiem iedvesmas paņēmienu ir piemērs. Kad bērns redz pieaugušos un vispār apkārtējo cilvēku drošību un drošsirdību, tad arī viņš sev gluži nemanot manto šo īpašību.

VIII. Dusmas.

1. Dusmu būtība un jēdziens.

Dusmas ir pretstats bailēm. Kā baiļu jūtas aužas ap pasīvo paš aizsardzības instinktu, tā dusmas aužas ap aktīvo jeb uzbrukšanas instinktu. Dusmas ir uzbrukšanas instinkta psiholoģiskā resp. jūtu atmosfera.

Dusmu emocijai ir divi aspekti: 1) psihiskais un 2) fizioloģiskais. Dusmu psihiskā puse arī ir divkāŗšas dabas: a) pirmā momentā psiche dusmas uztver kā īsu, bet nospiedošu jūtu brīdi; b) otrā, nākošā momentā psiche jau sajūt dusmas kā tikamas, kā baudas jūtas. Bet pārsvarā tomēr dūsmās ir nepatīkamās, nospiedošās jūtas.

Dusmu fizioloģiskā puse ir sekoša: asintrauki izplešas, seja piesarkst, lielās venas uz sejas un pieres pietvīkst. Pārāk

spēcīgos dusmu brīžos daži asintrauki var pat plīst, var sākties asinsnoplūšana no deguna, plaušām. Var iestāties pat nāve.

Muskuļi savelkas (rokas savelkas dūrēs). Balss paliek aizsmakusi, ķērkstoša. Stāvs noliecas uz priekšu un nostājas uzbrukšanas pozā. Kustības straujas, spēcīgas, graujošas. Elpošana nevienāda, nāsis plati ieplešas. Zobi sakniebti un parasti atjirgti.

Vārdu sakot: dusmās viss organisms nokārtojas kaujas gatavībā.

Tā tad dusmas ir tāda emocija, kuŗa ceļas, nojaušot kādu pārestību vai netaisnību un kuŗa iziet uz šīs pārestības iznīcināšanu, dodot uzbrucējam vajadzīgo pretsparu.

2. Dusmu veidi no attīstības viedokļa.

Dusmu attīstībā ir trīs pakāpes jeb trīs veidi: 1) pirmatnējās jeb dzīvnieciskās dusmas: 2) dusmas šī jēdziena šaurākā nozīmē un 3) naids jeb intelektualizētas dusmas.

1) Pirmatnējās jeb dzīvnieciskās dusmas saistītas ar uzbrukšanas instinktu viņa aktivā veidā. Visskaidrāks un tipiskāks šis dusmu veids — dzīvniekiem, sevišķi gaļas ēdējiem, kuŗi barojas, citus dzīvniekus saplosīdami. Te skaidri novērojama dusmu emocijas fizioloģiskā puse. Te darbojas realā, istā uzbrukšanas aktivitāte. Katrs laiž darbā savus ieročus: zobus, nagus, nāvīgas sulas. Šim dusmu veidam nevaldams, viesuļa spēks, jo viņš saistīts vēl ar barošanās instinktu. Te tiksmes, baudas elementa gandrīz vai nav. Dzīvnieks grauj un plēš ar aklu instinktivu varu.

Šis dzīvnieciskais naida veids sastopams sevišķi pie mežoniem un retumis arī pie civilizētiem cilvēkiem.

2) Dusmas šī vārda istā nozīmē. Tas — otrs dusmu veids. Šinī dusmu stāvoklī dzīvnieks ne uzbrūk, bet paliek iespējamas, sagatavotas uzbrukšanas stāvoklī. Šis dusmu veids sastopams visvairāk pie cilvēkiem, kaut arī dzīvniekiem viņš nav pilnīgi svešs.

Psichiskais elements, par kuŗu šis dusmu veids tiek bagātāks, ir — bauda, redzot pretinieka ciešanas. Šim elementam pievienojoties, dusmas tiek rafinētākas, izsmalcinātākas, sarežģītākas.

3) Naids. Šis ir trešais vēl vairāk izsmalcināts un sarežģīts dusmu veids. Tā — dusmu civilizētā forma. Naidā darbojas divi spēki: no vienas puses uzbrukšanas instinkts, kuŗš spiež naidniekam uzbrukt, no otras puses — prāts, aprēķins, kuŗš uzbrukšanas tieksmi ierobežo un aiztur. Šinī ziņā naids ir ierobežotas, nospīestas, noslēptas dusmas. Naids — dusmu intelektualizētā forma.

Caur šiem trim posmiem iet dusmas savā attīstībā no vispirmatnējākā veida uz vairāk izsmalcinātiem veidiem.

3. Dusmu gradacija.

Bez trim minētiem dusmu attīstības posmiem ir vēl dažādi dusmu veidi, atkarībā no dusmu stipruma un no tiem psihiskajiem blakus elementiem, kuŗi pievienojas tirajam dusmu elementam. Svarīgākie no šādiem dusmu veidiem ir sekošie:

1) Viegla antipatija, netiksme. Šis ir visvieglākais naidis, kas tikko pārsniedz indifferences jeb vienaldzības līmeni. Tā — viegla naida noskaņa vai ieskaņa. Viņu var ierosināt viegla skaudība, pārākums vai tamlīdzīgi faktori. Piem. krievu zemnieks reizēm nīst inteligētāku cilvēku tamdēļ, ka viņš tirāki apģērbies. Vienam darbiniekam viegla naida ieskaņa pret otru darbinieku tanī pašā laukā tamdēļ, ka otram labākas sekmes.

2) Antagonisms ir mierīga rakstura naidis pret cilvēku ar pretējām interesēm. Tāds antagonisms var pastāvēt zinamu laiku starp naidīgām šķirām, kārtām, tautībām. Tā piem. gadu simteņiem cauri vienmēr ir pastāvējis Latvijā antagonisms starp vāciešiem un latviešiem.

3) Naidis — tas ir jau spēcīgāks, spilgtāks antagonisma veids. Tās — intelektualizētas dusmas. Teit tikai prāts neļauj dusmām izlausties, un tās kvēlo kā ogles zem pelniem. Bet toties naidam ilgstošāks veids. Naidis var ilgt mēnešiem, gadiem, pat gadu desmitiem, atkarībā no naida cēloņa un rakstura. Naidis domā jau par atmaksu, atriebību. Atriebība, vieglākam naidam pastāvot, var izpausties ironijā, sarkasmā u. t. t. Šos ieročus parasti lieto pret idejiskiem pretiniekiem.

4) Atriebība. Tā dusmu un naida dabiskais iznākums, viņa pēdējais moments un beigas. Dusmas un naidis ir aktīva emocija. Uz nodarīto pārestību cilvēks atbild ar pārestību, uz ciešanām ar ciešanām. Atriebības tieksme gandrīz vienmēr ir klāt naida jūtām. Kad atriebības jūtas pāriet aktīvā veidā — tad runājam par atriebību. Atriebība ir darbība.

Atriebības jūtas savienotas ar baudu. Jau Homers izteicās, ka „atriebība — saldāka par medu“. Šo patiesību varētu (ar ļoti maziem izņēmumiem) atkārtot gandrīz katrs cilvēks.

Atriebības jūtas bieži vien var glabāties gadiem un gadu desmitiem. Tā piem. pazīstamais piemērs no vēstures par Hanibala zvērestu un viņa atriebību. Hanibala vectēvs Hamilcars tika nokauts Himeras pilsētā uz Sicīlijas salas. Kad Hanibals bij 9 gadus vecs, viņa tēvs lika tam zvērēt mūžīgu naidu romiešiem. Hanibals šo zvērestu arī turēja. Kad 469. gadā viņš, kā ievērojams kaŗa vadonis, ieņēma Himeru, viņš lika

zaldātiem šo pilsētu sagraut un iedzīvotājus apkaut. Tā viņa zvērests tika izpildīts, un viņa vestēva nāve atriebta.

5) Dusmas šī vārda istā un šaurākā nozīmē atšķiras no naida tādā ziņā, ka viņas a) emocionēli spilgtākas, intensīvākas, b) straujākas un mazāk ilgstošas, c) viņās mazāk intelektuālā jeb prāta elementa, d) viņās vairāk jūtu elementu un e) viņas aktivākas, ar straujāku pāreju uz darbību, f) viņas ātrāk par naidu arī nodziest, sevišķi ja viņas dabū izeju. Šāda izeja var būt: 1) uzbrukums vārdos: rāšanās, lamāšanās, lādēšanās; 2) iztrakošanās kustībās: krēslu grūstišana, grāmatu sviešana u. t. t., 3) aktīvs uzbrukums dusmu objektam, otram cilvēkam, kas pārestību nodarījis.

6) Lielas jeb trakas dusmas (яроць). Tās ir tādas dusmas, kuņas sasniedz savu augstāko pakāpi. Par trakām dusmām šīs dusmas sauc tamdēļ, ka šādi satrakots cilvēks tiešām atgādina ārprātīgu. Dusmas tik spējas, ka viņas pilnīgi aptumšo kontrolējošā prāta darbību, un cilvēks kā neprātīgs izdara lietas, kuņas tas vēlāk rūgti nožēlo un apraud.

4. Dusmu cēloņi.

Dusmas patiesībā ir rezultats no zinamiem ārējiem cēloņiem un zināmām psihes tendencēm. Arī dusmu cēloņi ir divejāda rakstura: 1) subjektīva un 2) objektīva.

1. Subjektīvie dusmu cēloņi. Tie ir tie cēloņi, kuņi sakņojas pašā cilvēkā, kuņiem par cēloni zinama fiziskā un psihiskā struktūra. Tā piem. ir diezgan pazīstama lieta, ka veseli, spēcīgi cilvēki mazāk mēdz dusmoties, kā vāji, mazasinīgi un nervozi. Tāpat dusmošanās tendence atkarājas no iedzimtības, iedzimta temperamenta:

„Ne upīte vien tek strauja,
Strauja tek Daugaviņa;
Ne es viena bārga biju,
Bārgi mani bālēliņi“ (6640).

Te tautas dziesma atzīmē bārgumu, kā īpašību, kas piemīt veselai ģimenei. Reizēm vienam ģimenes loceklim iedzimta tendence dusmoties lielāka, kā citiem:

„Kur es viena bārga augu,
Lēni mani bāleliņi?
Tā māmiņa man' auklēja,
Kas tos manus bālēliņus“. (6634)

Cilvēks, kas no dabas disponēts dusmoties, dusmosies daudz vairāk un daudz biežāk, kā lēnas dabas cilvēks.

„Vai, Dieviņi, kur palikšu,
Tikai bārga uzauguse;
Kāju spēru, zeme rīb,
Vārdu saku, meži skan.“ (6630)

Bez iedzimtā asuma un dzedrūma pie subjektīviem dusmu cēloņiem vēl jāpieskaita: skaudība, uzpūtība, izlutināšana.

Skaudīgs cilvēks ātri skaišas un ātri nīst. Jāzepu viņa brāļi ienīdēja tā raibo svārku dēļ. Romas ķeizars Kaligula ienīdēja visus tos vīriešus, kam bija kupli mati. Viņš pavēlēja viņus arestēt un ar varu tiem matus no galvas vidus nodzīt, tamdēļ ka viņam pašam bij pliks pakausis.

Tāpat skaišas uzpūtīgs un pārmērīgi godkārīgs cilvēks. Viņam vienmēr un visur liekas, ka to apvaino un aizkaļ, ka viņam nerāda pietiekoši goda. Izlutinātu cilvēku kaitina viss tas, kas stājas pretī viņa pārmērīgām, izlutinātām iegribām.!

2. Objektīvie dusmu cēloņi. Tie ir tādi cēloņi, kuņi sakņojas ārējā īstenībā. Cilvēku var kaitināt un dusmot dažādi apvainojumi, netaisnība, pārestības, kavekļi, kas traucē tā darbu un nodomus etc.

5. Dusmu pedagoģiskais aspekts.

1. Dusmu pozitīvā un negatīvā nozīme. Dusmas bieži dara daudz posta un ļaunuma, bet būtu nepareizi viņas skaitīt par negatīvu psihes spēju. Dusmām ir arī sava liela pozitīva nozīme. Dusmas bieži vien ir kā paš aizsargāšanās līdzeklis cīņā dēļ uzturas. Arī sociālā dzīvē dusmas daudzreiz ir nepieciešamas. Būtu nožēlojams tāds cilvēks, kas nekad dusmās nevarētu iedegties par viņam nodarītām pārestībām. Dzīve un līdz cilvēki to drīz nomāktu. Ir pat teiciens „svētas dusmas“, zem kuņām saprot dusmas par līdz cilvēku netaisnībām. Dusmas dod spēku, mudina cilvēku sevi aizstāvēt un neļaut nomākt. Protams, sīka un nevajadzīga dusmošanās, sīks asums un naidis jāiznīd un jāizskauz. Kultūras cilvēku savstarpējās attiecības to prasa.

Politiskā un sabiedriskā dzīvē dusmu uzsliesmojumi rada spēcīgas un skaistas runas un straujas darbības. Minēsim kaut Demostena, Mirabò, Gambeta un Žoresa runas. Tā tad dusmas nav vis iznīcinamas, bet gan kontrolējamas un disciplinējamas.

2. Bērna dusmas. Dusmas var novērot jau pie 2 mēneši veca bērna. Šīs dusmas viņš izrāda tad, kad viņam jāpārdzīvo kādas nepatīkamas garšas, taustes un citas sajūtas. 3 mēneši vecs bērns sirdas, ja viņam grib atņemt vai atņēma viņa rotaļlietas, vai arī tās tiši nedod, kad viņš pēc tām tiecas. Gadu vecs bērns jau atrod vairāk iemeslu par ko dusmoties. Viņa dusmas ierosina skaudība, bailes, atreibības tieksme u. c. Stiprās dusmās bērns mēdz kliegdam valstīties pa zemi, sist ar kājām, skrāpēt un kost visu, kam vien tas tiek tuvumā. Tas ir jau ļoti spēcīgs dusmu izpaudums. Tāds bērna dusmu stāvoklis ir nevēlams. Bet vai bērna dusmas vienmēr un viscaur ir tikai slikta psihes īpašība? Vai jāuztraucas par to, ka bērns vispār dusmo?

Uz to zīmīgu atbildi dod Perè. Viņš saka: „Dusmošanās tieksme tādā mērā ir cilvēka dabas īpašība, ka Platons viņu skaitīja par vienu no 3 cilvēka dvēseles atribūtiem, — par katras vīrišķības pamatprincipu . . . 10 mēnešu vecs bērns, kuŗš pavisam neraud un nekliedz vismaz 4—5 reizes dienā, kuŗš nespēlējas un arī nedusmojas par katru nieku, kā mazs zvērēns vai mežonēns, tādām bērnam, pēc mana ieskata, maz jūtu un prāta, un vēlāk, katrā ziņā, tas būs bezrakstura cilvēks. Par tādu bērnu es teiktu tāpat, kā Pap-Karpaņtjē kundze par tādu „prātīgu“ bērnu, kuŗš netrokšņo klasē un nespēlējas pagalmā: „Labāk aprociet to — viņš ir miris!“

Tā tad bērnam reizēm nepieciešami dusmot tāpat, kā nepieciešami savus locekļišus vingrināt, sevišķi ja dusmas ir vērstas pret tādām parādībām, kas dusmas pelna.

Bet dusmas tomēr ir tāds elementars dvēseles spēks, kuŗš ir kontrolējams, vadams un audzinams. Dusmu kontrolēšanas un veidošanas uzdevumi ir šādi: 1) mazināt dusmošanās tendenci, kuŗa bieži vien no dabas ir stiprāka kā vajag, 2) padarīt bērna dusmas mērenākas, 3) dot dusmām lietderīgu virzienu, izvēloties tādu objektu, kuŗš tiešām ir dusmu cienīgs.

Šos audzināšanas mērķus sasniedz ar zinamiem noteiktiem audzināšanas līdzekļiem un paņēmieniem.

6. Dusmu pedagoģiskās kontroles principi un paņēmieni.

1. **Izzināt bērna dusmu cēloņus.** Bērna dusmas ne katreiz ir bez pamata. Daudzreiz lielie bērnam nepiegriež pienācīgo vērību, neapmierina bērna mazās bet nepieciešamās vajadzības, vai arī ar nolūku viņam dara pāri. Tādos gadījumos bērna dusmas ir pinīgi dibināts protests savu dabisko tiesību aizstāvēšanai. Tādos gadījumos būtu vērtīgi runāt par šo dusmu mikstināšanu vai novēršanu, nenovēršot pašus dibinātos dusmu iemeslus. Bet šos iemeslus redzēsīm tikai tad, kad piegriezīsīm tādiem gadījumiem nopietnu vērību un nopietni centisimies tos izzināt.

2. **Nevajag ļaut bērnam ieradināties dusmās mētāt un daudz dažādas lietišas un slikti apieties ar dzīvniekiem.** Sākot jau ar 1. dzīvības gadu, bērns mēdz svaidīt tās lietišas, kuŗas viņam nāk rokā. Sākumā viņš to dara pa daļai aiz neveiklības, aiz ziņkārības vai arī no pārmērīgas kustību tieksmes. 15 mēnešu vecam bērnam jau ir tieksme reizēm sviest dažus priekšmetus šejā pat viņam tuvām un mīļām personām. Tādus rotaļas paņēmienu nekādā ziņā nedrīkst pabalstīt. Ja to dara, tad drīzi vien tādā kārtā bērns sāk arī izpaust savas dusmas. Sevišķi jāierobežo šī bērna rīcība tādos gadījumos, kad tiešām aiz dusmām viņš sāk mētāt savas lietišas.

Glūži tāpat nav jāļauj bērnam savas dusmas izgāst uz dažādiem dzīviem vai nedzīviem objektiem. Ir diezgan parasta lieta, kad tādos gadījumos, kad bērns krītot sadauzās, mātes un aukles uzkraud vainu krēslam, solam u. t. t. un ņemas to sist un pārmācīt. Dažreiz tas tiek darīts arī ar sunīti vai kaķīti. Tāda rīcība ir divkārt nevēlama. Vispirms, viņa bērna paša vainu māca uzvelt citiem, un otrām kārtām — veicina dusmošanās tendenci un pie tam nepatiesas un nedibinātas dusmošanās.

Bērns, kas ieron daudzīr krēslus un soliņus, vēlāk daudzīs arī dzīvniekus un būs vispār nikns un cietsirdīgs. Arī Jānis Briesmīgais sāka ar dzīvnieku mocīšanu un beidzot darīja to pašu ar cilvēkiem.

3. Nekaitināt bērnus. Reizēm vecākiem un audzinātājiem ir ļoti nevēlama īpašība bērnus tiši kaitināt un priecāties, kā bērns dusmo. Kaitināšanas nolūkā tie bērnam tiši atņem rotaļlietiņas, viņus apvaino un pazemo . . . „Tādos gadījumos bērnam būtu jābūt vai nu svētam, vai bez prāta un jūtām, lai viņš neizrādītu savu protestu“ (Tomà).

Bērnus kaitinot, zinams, stiprina dabas doto tendenci dusmoties, jo katra vingrināta spēja arī nenovēršami tiek spēcīgāka un permanentāka. Vecāki un audzinātāji, kas bērnus tiši kaitinājuši, lai vēlāk nebrīnas un nesūrojas, ka tiem pēcdienās šo dusmu dēļ jācieš.

4. Padarīt bērnam dusmu brīžus pretīgus. Viens no labākiem līdzekļiem, zinamu psiches īpašību apkaņot, ir padarīt šo īpašību pašam cilvēkam pretīgu (nepatikamu). Tas pats jādara ir arī ar bērna dusmu brīžiem. Kad bērna dusmas ir aprimušas un bērns nomierinājies, tad bērnam var pateikt, ka dusmu brīžos tas izskatās nesmuks un pretīgs. Var bērnam pat parādīt ar žestiem, kāds viņš dusmu brīdī izskatījies. Pie gadījuma var bērnam parādīt otru dusmīgu bērnu, griežot vērību uz viņa dusmās savilkto un saviebtu seju. „Man nācies piedzīvot, ka bērniņas laikmetā no 1.—4. gadam šādi eksperimenti atstāj diezgan dziļas pēdas šo mazo patmīlīgo būtņu dvēselē“ (Perè).

5. Āpelēt (griezties) pie bērna pašmīlības un pašcieņības. Augot bērnam, aug arī viņa pašmīlība un pašcieņa. Bērna pašvērtības jūtas var reizēm izmantot cīņā ar dusmām.

6. Cīnīties ar bērna lielo pašmīlību, iedomību un uzpūtību. Pārāk pašmīlīgs, godkārīgs un uzpūtīgs cilvēks vienmēr un visur atradīs ļaudis un apstākļus, kas tam nepatīk, neizpilda tā iegribas, nerāda pietiekoši goda. Tamdēļ, cīnoties ar dusmu tendencēm, jācinās jau no bērniņas ar cilvēka iedomību, uzpūtību, pārspīlētu pašmīlību un izlutinātām iegribām.

7. Piemērs. Piemēram audzināšanā vispār liela nozīme, arī dusmu kontrolē. Vecāki un audzinātāji bērnu klātbūtnē lai

apslēpj savas dusmas. Ap šūpuli vajaga valdīt skaidrai miera atmosferai (Perè). Jūtas un noskaņas pielīp, arī dusmas. Ja pieaugušie bērna klātbūtnē dusmo, šo dusmu noskaņā ieskaņojas arī bērna psiche. Mierīga apkārtēja atmosfera neļauj iešūpoties iedzimtām bērna dusmu tendencēm. Reiz kāds bērns, kuŗu bija audzinājis Platons, atgriezās atpakaļ savu vecāku ģimenē. Tur viņam nācās redzēt savu tēvu dusmu brīžos. „Es nekad kaut ko tamlīdzīgu netiku redzējis pie Platona,“ bērns piezīmēja. Kaut arī mācības iestāžu audzēkņi, atgriežoties mājā no skolas un redzot līdzīgus skatus savā ģimenē, varētu sacīt: „Es nekad nesmu redzējis kaut-ko tamlīdzīgu pie mana skolotāja.“ (Tomā).

8. Atriebības tieksmi paralizēt ar līdzjūtību. Kad bērna dusmas ir savienotas ar atriebības tieksmi, tad var viņas paralizēt, bērnam modinot un ierosinot taisni pretējas jūtas, t. i. līdzjūtības un simpatijas jūtas. Kad bērns savas dusmas grib izgāst uz sunīti, kaķīti vai citu bērnu, tad vajag bērnam darīt saprotamu, ka viņiem ļoti sāpēs, tāpat kā pašam bērnam u. t. t.

9. Piēradināt bērnu pie mazām nelaimītēm un zaudejumiem. Mazas nelaimītes un neveiksmes ir viens no parastajiem dusmu ierosinātājiem. Dzīvē tādu mazu nelaimiņu ir daudz, un reizēm viņas pat diezgan lielas un smagas. Lai šīs dzīves nelaimes un nelaimītes cilvēku pārāk neuztrauktu un nekaitinātu, tad labi pie viņām jau pieradināt bērnu no mazatnes.

10. Pēc iespējas izvairīties no dusmu radošiem ārējiem cēloņiem. Dusmas jākontrolē ne tikai pie bērna, bet tās jākontrolē arī jauniešiem un pieaugušam pašam pie sevis — sevi pašu audzinot. Apzinīgs cilvēks pārzin tos apstākļus un ļaudis, kuŗos viņš dzīvo. Piedzīvojumi arī rādījuši, kas viņu visvairāk var kaitināt un dusmot. Lai nu arī katreiz cilvēkam nebūs iespējams novērst visus dusmu radošos un kaitinošos apstākļus, bet tomēr, katrs, kas vien tiešām vēlēšies, varēs šo nelabvēlīgo un uzbudinošo apstākļu varu lielā mērā mazināt. Izvairoties no kaitinošiem apstākļiem un mazinot dusmošanās iespēju, mazināsies arī dusmošanās tendence.

11. Nospiegt dusmu ārējo izpaušanos. To panāk, savaldot un neļaujot darboties dusmu emocijas fizioloģiskai izpaušmei. Piem., dusmām pārņemot psichi, vajag censties paturēt agrakos mierīgos sejas pantus, nesavilkot rokas dūrēs u. t. t. Vēl vairāk: varam censties rādīt pat laipnu vai priecīgu vaigu. Ir parasta patiesība, ka noskaņas un jūtas ļoti atkarīgas no žestiem: laipniem sejas pantiem jeb žestiem seko laipna noskaņa, bēdīgiem — bēdīga noskaņa, priecīgiem — priecīga u. t. t. Un kontrolēt sejas muskuļus, žestus stāv mūsu varā. Tā, paturot dusmās mierīgos sejas pantus vai savelkot tos laipnā smaidā, novērosim, ka dusmas tiešām drīz izzūd.

12. Laiks un nogaidīšana dusmu gadījumos. Ja dusmām nenovēršami jāizplūst, tad neļaut tām izplūst dusmu uzliesmojuma sākumā, bet vēlāk. Tā izvairīsimies no daudz nepatīkšanām, no daudz neapdomātiem vārdiem, pārmērīgiem asumiem, rupjībām u. t. t. Spējas dusmas aptumšo prātu un skaidru loģiku.

Kāds filozofs ieteica saniknotajam Romas Augustam dusmas neizrādīt, iekams viņš nav izskaitījis visus alfabeta burtus. Cits ieteic skaitīt līdz 50, citi līdz simtam u. t. t. Tikai ne alfabets, ne skaitļi te vainīgi, no svara ir laiks. Strauji jūtu uzliesmojumi ilgi nevar degt. Strauji uzliesmojuši, tie tikpat drīz dziest un paliek mierīgāki. Kad dusmas mierīgākas un rīkojas saskaņā ar prātu, tad var ļaut tām izplūst, reiz apstākļi to prasa.

13. Dusmas ierobežot ar citu jūtu un emociju palīdzību. Kulturalā sabiedrībā cilvēks reti kad savām dusmām tik brīvi ļauj izplūst, kā piem. uz tirgus. Kamdēļ? Viņš baidās sevi kompromitēt citu acīs, sev kaunu padarīt. Te goda jūtas stājas ciņā ar dusmām un viņas uzvar. Tāpat simpatijas, mīlestības un citas jūtas var ņemt pārsvaru un nomākt dusmas. Tamdēļ šādas jūtas vienmēr aicinamas ciņā ar dusmām.

IX. Pašvērtības jūtas.

1. Pašvērtības jūtu jēdziens.

Pašvērtības jūtas ir tādas jūtas, kuŗas rodas, izmanot, apzinot vai domājot savu vērtību. Šīs jūtas, zināms, var rasties tikai sabiedrībā, kur rodas salīdzināšanas un vērtēšanas iespēja.

Vērtēšanas jūtu pamats ir — pašmīla jeb pašmīlības jūtas. Pašmīla ir viena no dziļākām, pirmātnējām jūtām. Viņa aužas ap dzīvības instinktu un no viņa izaug. Dzīvības instinkts kā varena balss sauc dzīvnieku dzīvot. Dzīvības vajadzība, dzīvības instinkts padara dzīvības tieksmi par baudu. Dzīvību mīlot, cilvēks mīl arī sevi, kā pašu dzīvotāju. Šī mīla ir — pašmīla plašākā nozīmē. No viņas izaug un ap viņu saistās daudzas jūtas, arī pašvērtības jūtas.

Pašvērtības jūtas sadalās divās lielākās grupās: 1) **Tiešās pašvērtības jūtas**, kas ceļas, sevi vērtējot attiecībā uz citiem un rodot savu pārākumu par tiem. Šādas jūtas ir: pašcienības, lepnuma, godkāribas jūtas, slavas kāre. Otra grupa ir: — **netiešās pašvērtības jūtas**, kuŗas rodas, citus vērtējot zemāki par sevi. Tādas jūtas ir piem. citu nievāšana, nicināšana un neievērošana.

2. Pašcienības un goda jūtas.

Pašcienības jūtas ir pašvērtības jūtu normalais līmenis. Šīs jūtas ir katram normālam cilvēkam. Jūtot pašcienību jeb cienību pret sevi, cilvēks sajūt savu eksistences vērtību un tiesību uz dzīvošanu jeb pastāvēšanu. Viss, kas noliedz cilvēka pašvērtību, aizkaļ viņa pašcienības jūtas, viņa godu. Gods ir zināmas pašvērtības jūtas, ko sabiedrība atzinusi.

Cilvēka pašcienības jeb goda aiskāršana vienmēr tiek nepatīkami un sāpīgi sajūta. Tā rada ciešanas.

„Asariņu palti brižu
Kā dziļo ezeriņu.
To man dara ļauni ļaudis
Ar savām valodām.“ (8331.)

Ko, ļautiņi dabūjat,
Ap manīmi runādami?
Manas bēdas, manas raizes,
Manas gaužas asariņas.“ (8539.)

Tā dzied meitene, kuŗai ļaunas mēles aiskaļ viņas pašvērtību, viņas godu.

Kad cilvēks nokļūst tādā stāvoklī, ka viņš zaudē savu labo slavu, tad viņam kauns.

Kauns ir ļoti nepatīkamas un sāpīgas jūtas. Dažreiz kauns tik sāpīgi var cilvēku aizvainot, ka pēdējam zūd dzīves prieks. Daudzi aiz kauna padara sev galu.

„Es apsēdu raudādama
Straujupītes maliņā;
Labāk mani upe nesa,
Ne ļautiņu valodiņas.“ (8395.)

Kaut zemīte šķirusēs
Zem manām kājiņām,
Es būt stāvu ielēkusi
Aiz ļautiņu valodām.“ (8530.)

Bet ne katrreiz cilvēkam var godu nolaupīt, ne katrreiz to ar ļaunām valodām var satriekt. Kad cilvēks zin, ka ļaunām valodām nav pamata, kad viņam ir stipras pašvērtības jūtas, tad ļaunu ļaužu valodas to nesatriec.

„Ļaudis manu augumiņu
Stāvu bēra valodās.
Smuidris manis augumiņis,
Gaŗām bira valodiņas.“ (8628.)

„Kas varēja priedi vērpt,
Kas ozolu šķeterēt?
Kas var manu augumiņu
Neredzējis, nicināt?“ (8527.)

Cilvēku, kam pamatoŗas un spēcīgas pašvērtības jūtas, dēvējam par tādu, kam savs pašlepnums, sava pašciena. Tādu cilvēku, zināms, tik drīzi nesatrieks nedibinātās ļaunu ļaužu valodas.

Bet cilvēks ne katrreiz aprobeŗojas ar to, ka tas ar leŗni paceltu galvu paŗnes visādas ļaunas valodas un apvainojumus. Reizēm tas uz to visu reaŗģē ar zināmu pretsparu. Viņš par apvainojumu prasa zināmu gandarījumu. Gandarijums jau ir zināms atriebības veids.

„Krīt lapiņa ūdenī,
Grimst ūdeņa dibinā;
Dod, Dieviņi, tā nogrimt
Man' auguma pēlējam.“

(8553.)

„Lec, saulīt, ritā agri,
Spodrē manu augumiņu;
Vakarā rietēdama,
Deldē manu pēlējiņu.“

(8657.)

„Es savam pēlējam
Mūžam laba nevēlēju;
Bij tam jāt koka zirgu,
Bērniem iet ubagiem.“ (8430.)

Ne katreiz cilvēks aprobežojas ar vēlēšanos, lai liktenis, vai Dievs vainīgajam atmaksā par apvainojumu. Daudzreiz ar apvainotāju un goda laupītāju izrēķinājās un meklē gandarījumu vai nu tiesā un laikrakstos, vai arī ar dūri un ieročiem.

Divkaujas parasti notikušas un notiek tikai aiz šādiem iemesliem.

3. Lepnuma jūtas.

1. Jēdziens. Tās ir spilgtākas un tālāk attīstītas pašcieņības jūtas. Teit cilvēks ne tikai sajūt sevi līdzvērtīgu citiem sabiedrības locekļiem, bet vērtē sevi augstāk par dažiem vai daudziem no tiem.

Tā tad lepnuma jūtas ir tādas pašvērtības jūtas, kuŗas ceļas, sevi vērtējot augstāk par citiem sabiedrības locekļiem. Lepnuma jūtām ir arī savas ārējās pazīmes.

Lepns cilvēks iet parasti taisni turēdams stāvu, ar augsti paceltu galvu, it kā gribēdams lielāks izlikties pat ar savu augumu.

2. Lepošanās pamats: cilvēkam vajag sajust un apzināties sevi zinamas vērtības. Šo vērtību viņam vajag sevi sajust vairāk kā citos. Tādas vērtības var būt visdažādākās: zinātniskās, estētiskās, reliģiskās u. t. t.

Kas sajūt sevi bagātāku par citiem zinātniskām atziņām, jēdzieniem u. t. t. — tas lepojas ar tiem, ja viņa raksturā iemīt lepības īpašība. Estetiķis lepojas ar mākslu, sabiedriska darbinieks ar saviem sabiedriskiem darbiem u. t. t. (ja viņi lepni savā garā).

Cilvēka vērtības var būt: 1) individualas un 2) socialas. Individualas vērtības ir tās, kuŗas iemīt cilvēkā pašā. Socialās — tās, kas piemīt tai sabiedriskai grupai, kuŗā cilvēks dzīvo.

Vairāk gan pamata lepoties ar individualām kā socialām vērtībām. Individualās vērtības ir cilvēka paša vērtības: tās viņa talants, ar pūlēm gūtās zināšanas, izdarītais darbs u. t. t.

Socialās vērtības nav viņa nopelns. Tādas socialās vērtības, ar kuŗām mēdz lepoties, ir: ģimene („augsta cilts“), kārta (piem.

muižnieki), tautība (piem. vācieši, angļi), valsts u. t. t. Šādus lepnumus sauc par lepošanos ar ģimeni, kārtu, tautu, valsti.

Sabiedrības gods ne katreiz dod pamatu individam lepoties.

3. Lepnumam tieši pretējās jūtas ir vienkāršības, kautrības un pazemības jūtas.

Cilvēks var glabāt sevi lielas vērtības, bet neturet par vajadzīgu izrādīt. Viņš bezgala vienkāršs. Viņš ārēji sevi neizceļ pāri citiem.

Par pazemību runā tad, kad cilvēks šādā vai tādā ziņā sevi stāda zemāku par tiem, ar kuriem tas nāk kontaktā.

4. Godkāriba un slavas kāre.

1. Jēdziens. Godkāriba un slavas kāre ir tādas pašvērtības jūtas, kas savienotas ar tiekšanos pēc sabiedrības vērtības un augstākas vērtēšanas. Pašlepnums un lepnums ir jūtas, kas vairāk pasivas dabas un iemīt atsevišķā individā. Cilvēks var sevi just zinamas vērtības, just zinamu pašcienību, bet nemaz nepūlēties, lai citi arī to zinātu un klāji izpaustu. Bet ja viņš to dara, ja viņš aktīvi rūpējas par to, lai viņa vērtību paustu, sludinātu, tad viņš ir godkārigs.

2. Slavas kāres gradācija un veidi. Godkāribai ir dažāda intensitāte un dažādas pakāpes. Godkāribas vājākā pakāpe ir — **ievēribas kāre.**

Cilvēkam gribas vismaz uz sevi citu vērtību griest. To panāk, kā nu kuņš: cits ar jaunu cepuri, cits ar avižu korespondenci, cits ar uzstāšanos mitiņā vai sapulcē, citi ar nopietniem darbiem zinātnē, mākslā u. t. t.

Nākamā, godkāribas intensīvākā pakāpe ir — **piekrišanas jeb atzišanas kāre.** Cilvēkam gribas, lai viņa domām piekrit, viņa darbus, viņa izturēšanos atzīst labus un vērtīgus.

Ķad vēlēšanās iet vēl tālāku, kad cilvēks kāro ne tikai pēc piekrišanas un atzišanas, bet kāro, lai viņa darbību vai viņa individualās īpašības teic un slavē, cildina un ceļ — tad tā ir **godkāriba jeb kāre pēc godināšanas.**

Augstākā pašvērtības jūtu pakāpe, viņas intensīvākais veids ir — **slavas kāre.**

Slava ir augstākā tipa vērtēšana. Kas slavens, tas ar savām vērtībām paceļas pāri citiem, sevišķi ikdienas cilvēkiem. Bez tam slava aktīvākas dabas, kā gods. Godu cilvēks cenšas nepazaudēt, bet slava jāiemanto. Reizēm cilvēkam var būt liels gods, bet maza slava. Piem. dažam monarcham savā laikā bez šaubām liels gods, bet slava var būt arī ļoti maza, turpretim citiem māksliniekiem un zinātniekiem goda parasti daudz mazāk, bet slava tomēr liela („Liels gods, maza slava“, saka latv. paruna).

Slavu parasti dod darbi, lielāki un sabiedrībai derīgi darbi un tādi, kuŗus lielais vairums nevar padarīt.

Slavens ir Darvins, tamdēļ ka viņš izdarija darbu, ko vienkārši zoologi nevarēja padarīt.

Slavens ir Kants, tamdēļ ka viņš izdarija darbus filosofijā, ko nevarēja pastrādāt universitatu caurmēra filosofijas profesori.

Bet tā kā slava ceļ cilvēkus uz lieliem vērtības augstumiem, ap kuŗiem kā saulstari glaužas citu cilvēku simpatijas, tad šāds stāvoklis ļoti vilinošs. Slava paliek par tādu lietu, kuŗu cilvēki ļoti kāro.

5. Godkāribas negatīvie veidi.

Pašcienība ir vajadzīga un vēlama lieta. Godkāriba, kas dibināta uz realām pašvērtībām, arī atzīstama. Tikai reti kad noturas vajadzīgais samērs starp realām vērtībām cilvēkā un šo vērtību izpaušanu, proklamēšanu sabiedrībā.

Kad slavas kāre, kad sevis cildināšana vai slāpes pēc tādas cildināšanas ir lielākas par realām pašvērtībām, tad ta ir negatīva godkāribas forma.

Negatīvas godkāribas veidus sauc par iedomību, uzpūtību, lepošanos.

Iedomīgs cilvēks iedomājas par sevi vairāk kā viņā iemīt reālo pašvērtību.

Kad iedomīgs cilvēks cenšas sevi visādiem līdzekļiem izcilus nostādīt, tad ta ir uzpūtība, uzpūsta, tukša godkāriba. Parasti aiz viņas reālo pašvērtību ir ļoti maz vai nav nemaz.

Uzpūtīgi cilvēki ir parasti tukši un mazvērtīgi. Dziļāki cilvēki ir vienkāršāki un kautrīgāki.

Kad uzpūtība izpaužas pārāk redzami un krasi, un aiz viņas stāv ļoti niecīgas garīgas vērtības vai arī nekādas, pat garīgs tukšums un gara nabadzība, tad tādu izturēšanos sauc par ākstīšanos un tādu cilvēku par ākstu. Šāds āksta tips ir piem. Švauksts „Mērnieku laikos“. Arī reālā dzīvē Švaukstu nekad nav trūcis.

Tauta negatīvas pašvērtības veidus graiza ar savām parunām un sakamiem vārdiem, kā piem. „Tukša muca tāļu skan“, „Plātās, kā gailis uz sētas“ u. c.

6. Netiešās pašvērtēšanas jūtas.

Godkārigs cilvēks sevi var izcilus nostādīt divējādā ceļā: 1) tieši sevi slavēdams un 2) par sevi klusēdams, bet citus niecinādams un nopeldams. Otrs ceļš ir netiešā pašvērtēšana. Otra vērtību niecinādams, cilvēks savu it kā palielina. Šī netiešā sevis slavēšana dzīvē un literatūrā ir ļoti parasta lieta. Viens politisks darbinieks reti kad atzīs vai slavēs savu konkurentu,

otru darbinieku, kuŗš strādā šini pašā laukā; tāpat ir bieži arī ar citiem atklātības darbiniekiem.

Netiešā pašvērtēšana izpaužas otra niecināšanā, nicināšanā, nievāšanā, „nokritizēšanā“ u. t. t.

Niecinot cilvēks ar nolūku un nepatiesi izpauž otra cilvēka vērtības zemākas kā viņas patiesībā ir.

Nopeļot vai nokritizējot otru cilvēku vai darbinieku kādā laukā, nopēļejs ar nolūku mazina viņa īsto vērtību. Līdz ar to viņš indirekti par sevi saka: „Nu, viņš jau nav nekas, salīdzinot ar mani.“ Vai arī: „Viņš jau nav tik liels vai vērtīgs, kā es“.

X. Pašvērtības jūtu pedagoģiskais aspekts.

Runājot par pašvērtības jūtu pedagoģisko pusi, vērā ņemami trīs galvenie jautājumi: 1) bērna pašvērtības jūtas un viņa īpatnības, 2) pašvērtības jūtu audzināšanas būtība, 3) pašvērtības jūtu audzināšanas process un 4) pašvērtības jūtu pedagoģiskā izmantošana audzināšanas un izglītības nolūkiem.

1. Bērna pašvērtības jūtas.

Bērnā pašvērtības jūtas parādās jau ļoti agri. 1—2 gadus veca bērna pašvērtības jūtas izpaužas viņa stūrgalvībā un spītībā. Šī stūrgalvība parādās tādos gadījumos, kad bērns liedzas darīt to, ko viņam liek vai arī no viņa prasa. Prof. V. Sterns piedev šādus divus viņa novērotus gadījumus. Tā piem. 1 g. 11½ mēn. vecs puisēns nekādā ziņā negrib padoties tēva noliegumam bāst mutē dažādus priekšmetus. Viņš to beidzot dara par spīti un ar niknumu.

Kāds otrs bērns, 2 g. 5 mēn. veca meitene liedzas sacīt vārdu „lūzdu“. Viņa to nedara pat tad, kad lielie tai paņem pie galda sēdot nost vienu ēdienu pēc otra. Meitene spītīgi raud un savu spītīgo raudāšanu nebeidz pat tad, kad tai pilnu šķīvi ēdiena atkal noliek priekšā.

Apmēram tādā pašā vecumā bērns arī jau sāk apvainots justies. V. Sterns piedev gadījumu, kur 1 g. 3 mēn. vecai meitiņai Hildai par kādu nedarbu viegli iesit pa pirkstiņiem. Viņa par to sāk stipri un neapklusinami raudāt. Kamdēļ? Taču ne aiz fiziskām sāpēm (jo pārāk viegla sitiens tādas pavisam neradīja), bet gan aiz psihiskām sāpēm, aiz apvainojuma.

2—3 gadus veci bērni jau ļoti „ņem pie sirds“, kad tos vai nu norāj, nopeļ, vai par kādu nedarbu iesūta otrā istabā prom no citiem, vai arī ieliek kaktā.

Tāda paša vecuma bērns mēdz arī jau meklēt sev piekrišanu un izpatikšanu pie lielākiem, pie pieaugušiem. Viņš mīl

pastāstīt par saviem darbiem, palielīties u. t. t. Tās pašas pašvērtības jūtas liek bērnam atteikties no lielo līdzdalības vienā otrā darbīnā lepni piezīmējot: „Es pats! Es viens pats“ u. t. t.

Skolas vecumā bērnam pazīstami jau gandrīz visi pašvērtības jūtu veidi.

2. Pašvērtības jūtu audzināšanas būtība.

1. Jēdziens. Ko gan nozīmē, pašvērtības jūtas audzināt? Kādi veidi, kādi elementi no pašvērtības jūtām kultivējami, kādi iznīdami vai pārveidojami? Attīstīt un izkopt pašvērtības jūtas nozīmē: a) neļaut attīstīties nevēlamajām pašvērtības jūtām, b) veicināt mērenu un veselīgu pozitīvo pašvērtības jūtu attīstību un c) radīt vai izkopt veselīgu pašvērtības kritēriju jeb mērauklu.

2. Cīņa ar negatīvām pašvērtības jūtām. Tādas ir: iedomība, uzpūtība, citu niecināšana, nievāšana, nomelnošana, citu nopelnu noliegšana, apskaušana, citu tendencioza nokritizēšana u. t. t.

Šīm jūtām nav ne individualas, ne sociālas vērtības. Vēl vairāk: viņas nes postu pašam un citiem.

Pašam uzpūtība nes postu tanī ziņā, ka pašapmierināts, iedomīgs cilvēks necenšas tikt vērtīgāks un pilnīgāks, iedomādamies, ka viņš jau ir pilnība.

3. Veicināt mērenu, veselīgu pozitīvo pašvērtības jūtu attīstību. Savas pašvērtības jeb pašcienības jūtas cilvēks nekad nedrīkst zaudēt. Tad viņu citi sāks nievāt un kājām mīt. Tad viņš zaudēs cienīgu jeb pieklājīgu eksistences iespējamību. Bez tam veselīga pašmīlība un godkāriba ir labs un spēcīgs dzenulis uz lielākiem un grūtākiem darbiem. Ļoti daudz grūtu darbu skolās, zinātnē, mākslā, sociālā dzīvē ir tikuši veikti un izdarīti zem godkāribas un pašvērtības jūtu spiediena. Arī no daudziem ļaunumiem un ļaunām dziņām cilvēks atsakās, baidīdamies no neslavas un sabiedrības nicināšanas.

Tikai šai sevis nostādīšanai sabiedrībā jābūt samērīgai ar savu īsto pašvērtību. Slava lai nav lielāka kā slavējamā vērtība.

Pēc slavas jau cilvēki var tiekties, bet vispirms lai rūpējas par šīs slavas reālo pamatu — par slavas cienīgiem darbiem.

4. Izkopt un radīt pareizu pašvērtības kritēriju. Vislielākās nesaskaņas starp slavu un pašvērtību ceļas tamdēļ, ka cilvēki neprot šīs lietas samērot jeb saskaņot. Neprot arī izprast un izjust, kas ir īstā, kas šķietamā un neīstā vērtība. Lepoties cilvēks var ar jauniem zābakiem un baltu vesti, kā arī ar savu talantu un pādarītiem darbiem zinātnē un mākslā. Jaunu zābaku un baltas vestes „slava“ būs niecīga vai pat smieklīga, salīdzinot

ar intelektuālām, estētiskām vai etiskām vērtībām, ko pastrādājis nopietnāks garīgā lauka darbinieks. Tamdēļ, audzinot sevi un citus, vispirms jāizkopj pareizs uzskats, kādas vērtības cilvēkam un cilvēcei no vislielākā svara, un tad uz šīm vērtībām dibinama cilvēka pašvērtēšana un godkāriba.

3. Pašvērtības jūtu audzināšanas gaita.

Kā realizēt augšā minētos principus? Kā cīnīties ar bērna negatīvām pašvērtības jūtām? Kā iedēstīt bērnam pozitīvās pašvērtības jūtas? Kā pārveidot nevēlamās pašvērtības jūtas?

Negatīvās pašvērtības jūtas ir ļoti stipras. Bez tam viņās iemīt tendence tapt vēl stiprākām. Vājākas viņas var tapt tikai tad, kad ar tām uzsāk nopietnu un saprātīgu cīņu no pašas bērnības. Un kā to darīt?

1. Bērna ietiepībai un stūrgalvībai nav jādod nedibināti iemesli, tā nav mākslīgi jāierosina, bet ja bērnā tāda nedibināta tiepšanās sākas, tad nav jāļauj šim tiepumam uzvarēt. Prof. Sterna pievestajā piemērā, kad 1 g. 1^{1/2} mēn. vecais puisēns par spīti grib mutē iebāst neatļautās lietišas, viņa audzinātāji tiepšam — bērnam tās pavisam atņem. Tādā kārtā tiepums nedabū uzvarēt, tas tiek paralizēts, vai vismaz tiepuma tendence mazināta.

2. Bērna sīka godkāriba nav pabalstama. „Vai mēs paši nepabalstam mazos bērnus koķetēšanu un dižošanu? Vietā un nevietā mēs mēdzam apgalvot, ka viņi labi un skaisti; kad bērni svētdienas drēbēs, mēs viņiem dzirdot tos slavējam, rādam tos citiem un liekam arī svešajiem par viņiem priecāties“... „Vai bērni lai nepaliek iedomīgi un uzpūtīgi, kad tie pastāvīgi dzird, ka viņu vecāki jūsmo par viņu gudrām atbildēm, slavē viņu atmiņu, viņu asprātību un katrā viņu darbībā redz kādu tur sevišķu skaistumu?“ (Tomā).

Zinams, tādas audzināšanas rezultāti drīzi tiek redzami. Tāda audzināšana bērnus padara ne tikai uzpūtīgus, bet arī netaisnus un cietsirdīgus.

„Katrš no mums gan būs sastapis mazus augstprātniekus, kuņi ar nicināšanu novēršas no saviem nabadzīgākiem un sliktāki apģērbtiem līdzbiedriem; bērnus, kuņi melodami stāsta par saviem iedomātiem varoņdarbiem, par savu bagāto ģimeni un viņas labiem sakariem. Tādi bērni ar nicināšanu noskatās uz saviem nelaimīgajiem līdzbiedriem, apskauž tos, kuņi augstāki par viņiem, dižojas ar katru niecīgāko uzslavu un uztraucas par katru nelabvēlīgāku atsauksmi. Ja vecāki un skolotāji necinīsies ar šo dziņu attīstību, tad tā jau lielais karjeristu skaits taps vēl lielāks“ (Tomā).

Fenelons par šo pašu problemu asprātīgi piezīmē: „Priecā-
joties par smukiem bērniem mēs maitājam tos.“

Tā tad bērnu tukšā uzpūtība viņu pašu labā nav pabalstama,
bet apkaļojama.

3. Jācenšas veicināt pozitīvās pašvērtības jūtas.
Bērna dižošanās, tieksme pēc atzinības, nav iznīcinama, bet gan
novadama tādā gultnē, kā bērns par saviem dižošanās objektiem
izvēlas ne tādas lietas, kā kurpītes, kleitīņas un bagātus radus,
bet gan kādu sociali lietderīgu, etisku vai arī estētisku darbību.

4. Pašas pašvērtības jūtas jācenšas padarīt
par spēcīgu audzināšanas un izglītības līdzekli.

Pašvērtības jūtas ir ļoti spēcīgs dzenulis. Aiz godkāribas
un slavas kāres cilvēks ne tikai dara ļaunus darbus, bet arī
labus. Kas gan ņemsies uzskaitīt visus tos pakalpojumus, kas
aiz lepnuma un slavas kāres izdarīti mākslai, zinātnei un rūpniecī-
bai. Zinātnieks, cenzdamies savas zināšanas demonstrēt, tās
arī izplata; varas vīrs reizēm dara labu, lai parādītu savu varu;
dzejnieki, mākslinieki un filosofi uzņemas lielas pūles un smagu
darbu, lai gūtu atzinību un slavu. Zināms, būtu jau labi, ja
šiem darbiem nebūtu egoistiski motīvi; bet nevajag no cilvēka
prasīt par daudz, bet ņemt vērā un atzīt viņa darbus kā tādus“.
(Tomā).

Slavas un atzinības kāre var atnest daudz labuma ne tikai
zinātnes, mākslas un rūpniecības sferā, bet arī skolā un audzinā-
šanā vispār. Cik daudz skaista darba skolā netiek strādāts tikai
priekš tā, lai gūtu atzinību no iemiļotā un iecienītā skolotāja vai
skolotājas? Cik daudz negatīvas darbības dzenuļu tiek apspiests
un apslāpēts aiz šiem pašiem motīviem! Zināms, te jau varētu
teikt līdz ar Tomā, ka labi būtu, ja audzēkņi strādātu ne aiz
egoistiskiem motīviem, bet paša cēlā un labā darba dzīti. Tikai
ko gan lai prasa no bērniem šinī ziņā, ja mēs pret pieaugušiem
esam tik saudzīgi. Lai bērni strādā arī no šiem motīviem dzīti:
labais darbs jau pats ir pozitīva vērtība un viņš radīs bērnam
tendenci labu darbu darīt vēl un vēl . . .

Tā tad, pašvērtības jūtas audzinātāja rokās ir ļoti spēcīgs
līdzeklis, ja tikai audzinātājiem ir autoritāte un sapratne šo svarīgo
audzināšanas līdzekli vajadzīgā vietā izlietot.

XI. Socialās jūtas.

1. Socialo jūtu jēdziens.

Socialās psihes sfera ir ļoti plaša. Grūti atrast tādas inte-
lektā vai jūtu vienības, kur nemaz nebūtu socialā elementa.
Socialā psiche ir tāda, kur šis socialais elements piemīt mazākā
vai lielākā mērā.

1. Socialais elements. Bet kas ir šis socialais elements, kas zinamus psihiskus procesus padara par socialiem?

Socials ir sabiedrīks. Par sabiedrību un sabiedrīku jau var sākt runāt tur, kur ir vairāk kā viens indivīds.

Socialais audums jeb viela ir psihisks process, kuŗā ņem dalību divas vai vairāk psihes. Visvienkāršākā socialā auduma sastāvdaļa jeb socialais elements ir — interakcija jeb savstarpība. Socialā interakcija savā visvienkāršākā veidā ir psihisks kontakts (sakars) starp diviem indivīdiem, resp. diviem cilvēkiem. Piem. kad viens cilvēks kaut ko jūt vai domā un otrs šo psihisko stāvokli uztver, kad kontakts starp diviem cilvēkiem A un B ir nodibinājies, tad ir radusies interakcija, kā vienkāršākā socialā materiĶa jeb socialais elements. No šīs vienkāršās socialās materiĶas tiek auzts un veidots viss sareĶģitais socialais audums.

Attiecība var būt ne tikai starp A un B, bet arī starp A, B, C, D, E, F, J, K u. c., starp simtiem un tūkstošiem.

Tā tad, socialais elements ir interakcija jeb savstarpējais kontakts starp divām un vairākām psihēm. Socialā viela ir divu vai vairāku psihisku procesu kopdarbība. Psihiskos procesos, kur šāda kopdarbība izmanama, var runāt par socialā elementa līdzdalību psihē un līdz ar to lielākā vai mazākā mērā par socialo psihi.

2. Socialo jūtu plašākais jēdziens. Ja socialo jūtu jēdzienu ņem visplašākā nozīmē, tad socialās jūtas ir visas tās jūtas, kuŗas dzimst cilvēku savstarpējās attiecībās. Šo jūtu sfēra, zinams, iznāk ļoti plaša. Tur ietilpst: 1) socialās jūtas šī jēdziena šaurākā nozīmē, 2) jūtas pret citiem, t. i. atsevišķu indivīdu savstarpējās jūtas.

Pēdējā grupā ietilpst tādas jūtas, kā: simpatija, draudzība, mīla, līdzjūtība, egoisms, skaudība, nenovīdība u. c.

3. Socialo jūtu šaurākais jeb istais jēdziens. Šis jēdziens zem socialām jūtām saprot tās jūtas, kuŗas cieši saistās ar socialo instinktu un tās jūtas, kuŗas norisinās kolektīvos, socialās vienībās, svarīgākās socialās parādībās.

Kolektīvi ir, piem.: pūlis, publika, un vispār cilvēku kopojumi, kuŗus apvieno uz īsu laiciņu kāds nejaušs gadījums. Šiem kolektīviem rodas sava īpatnēja jūtu pasaule, kā arī īpatnēja psihe vispār. Pūļa un publikas visdaĶādākās jūtas ir — socialās jūtas.

Socialās vienības ir piem.: ģimene, cilts, tauta, valsts, partija, draudze, pagasts un daĶāda rakstura organizācijas ar perma-

mentāku raksturu. Šīm socialām vienībām atkal sava īpatnēja psiche un jūtu pasaule.

Socialās parādības ir ievērojamākās, izcilus socialas rošības, kuŗas norisinās sabiedrībā, kā piem.: garīgi virzieni, sabiedriskās kustības: kaŗi, šķiru cīņas, dumpji, revolūcijas, parlamentu cīņas u. t. t. Sabiedriskās kustībās un socialās parādībās vispār svarīga loma piekrīt jūtām. Tur rosinošās jūtas ir — viens socialo jūtu veids.

Bet socialās jūtas ir nevien tur, kur darbojas vesels kolektīvs, vai zināma sociala vienība, kā kaut kas vesels: socialās jūtas ir arī tur, kur ir atsevišķa individa un sabiedrības kontakts.

Piem., kad viens cilvēks svešumā ilgojas pēc dzimtenes, tad šī cilvēka ilgās pēc dzimtenes sabiedrības ir socialās jūtas.

Tā tad, socialās jūtas šī jēdziena šaurākā nozīmē ir tādas jūtas, kuŗas pārdzīvo zināmas sabiedriskas vienības, vai arī atsevišķs cilvēks, kas ar šīm vienībām nāk kontaktā.

2. Socialo jūtu galvenie veidi.

1. Jūtu veidi vēŗā ņemot individa attiecības pret sabiedrību. Individa attiecības pret zināmu sabiedrību var būt dažādas: individs var atrasties ārpus zināmas sabiedrības, atrasties šīnī sabiedrībā un tādā stāvoklī, kur attiecības ar sabiedrību patlaban tiek sarautas.

Individa jūtas ārpus sabiedrības. Cilvēks ir sabiedriska būtne. Pavisam ārpus sabiedrības cilvēks nevar dzīvot. Ja viņam laiku jādzīvo ārpus pierastās sabiedrības, vai ārpus sabiedrības vispār, cilvēks pārdzīvo spēcīgas tieksmes pēc sabiedrības. Šīs tieksmes savienotas ar nospiedošām ilgām un ciešanām. Robinsona vientulība bij smaga un nospiedoša. Tikpat smaga un nospiedoša ir cietuma vientulība, kad cilvēku atšķir un izolē no sabiedrības.

Individa jūtas sabiedrībā. Ja ārpus sabiedrības cilvēks cieš un pārdzīvo smagas jūtas, tad sabiedrībā tas sajūt tīksmi, baudu. Vislabāk šīs jūtas var just no svešuma savā sabiedrībā pārnākot. Pārnākšanas brīži ir prieka un baudas brīži. Sabiedrībā ilgāki dzīvojot tīkamās jūtas vairs nav tik spēcīgas, bet viņas tomēr ir.

Jūtas individa un sabiedrības saitēm trūkstot. Aiziešana no savas sabiedrības ir — šķiršanās. Šķiršanās ir vienmēr smaga: vai tā būtu šķiršanās no savējiem, vai no dzimtenes. Šķīŗoties tiek daudz asaru liets, daudz smagu brīžu pārdzīvots.

2. Socialo jūtu veidi atkarībā no interesēm un motīviem. Indivīds var tiekties pēc sabiedrības aiz dažādiem motīviem: vai nu sava vai sabiedrības labuma dzīts.

Socialais egoisms. Kad cilvēks tiecas pēc sabiedrības savu interešu, savas patmīlības dzīts, tad tādas jūtas ir socialais egoisms jeb socialā patmīla.

Socialais altruisms ir sabiedrības mīla sabiedrības interešu labā. Kad cilvēks ilgojas pēc sabiedrības, lai priekš viņas strādātu, viņai lielākā vai mazākā mērā uzpurētos, tad tāds cilvēks sabiedrību mīl.

Šis sabiedrības altruisms ir gan pats skaistākais sabiedrisko jūtu veids, tikai spēka ziņā viņš daudz vājāks par sabiedrisko egoismu. Kur šīs divas socialās jūtas sadūras, tur vairuma gadījumos uzvar socialais egoisms.

Jo mazāk attīstīts cilvēks, jo mazāk attīstīta sabiedrība — spēcīgāks socialais egoisms un vājāks socialais altruisms.

Kulturas un audzināšanas uzdevums šo samēru pārgrozīt socialā altruisma labā.

3. Socialo jūtu šķiras.

Socialo jūtu daudzums ir liels. Liela arī viņu dažādība, un dažāda var arī būt socialo jūtu klasifikācija. Sīkāk aplūkot šo klasifikāciju un viņas principus ir socialās psiholoģijas uzdevums.

Vispārējā un pedagoģiskā psiholoģija var atzīmēt tikai pašas galvenākās socialo jūtu grupas.

A. Socialās jūtas pēc socialām vienībām.

1. Nacionalās jūtas.
2. Patriotisms jeb tēvzemes mīla.
3. Šķiru jūtas.
4. Cilvēces jūtas.

B. Socialās jūtas, vērā ņemot viņu ģenezi un strukturu.

1. Vienkāršā simpatija.
2. Augstākā veida simpatijas.
  - a. Līdzjūta bēdās jeb līdzcietība.
  - b. Līdzjūta priekos.

XII. Simpatija.

1. Simpatijas jēdziens.

Simpatija ir jūtu atskaņa. Kā viena skanoša vijole stīga liek automatiski ieskanēties arī otras vijoles stīgai tādā pat tonī, tā zinamas jūtas vienā cilvēkā liek ieskanēties tām pašām jūtām otrā cilvēkā. Vienā ieskanas, otrā — atskan un — skan abas. Tā — simpatija.

Simpatiju var saukt arī par līdzjūtu. Viens kaut ko jūt un otrs jūt līdz. Abi jūt vienu jūtu.

Simpatijā cilvēks pārņem no otra cilvēka zinamu jūtu un to sevī izjūt. „Simpatijā cilvēks iegrimst otra jūtās un darbojas zem šo jūtu iespaيدا tā, it kā tās būtu viņa paša jūtas“ (Bēns).

Tā tad simpatija ir kaut kādu jūtu atskaņa jeb līdzjūta.

2. Simpatijas pamati un viņas process.

1. Simpatijas process. Parasta lieta, ka prieki un bēdas ir „lipīgi“. Bērēs pat jautram cilvēkam tiek skumīgi ap sirdi: pielīp citu bēdas. Jautrā sabiedrībā pat drūmam tiek jautri: pielīp citu prieki. Daudzi smejas tikai tamdēļ, ka citi smejas, pašiem pavisam negribot. Kamdēļ? Aiz simpatijas.

Bet kā simpatija darbojas? Viņas process šāds:

1. Vispirms redzam jūtu fizisko izpaudumu otrā individā (piem. priecīgu vai skumju seju).

2. Mēs paši reflektīvi vai caur imitāciju cenšamies dot seviem sejas muskuļiem tādu pat stāvokli.

3. Zināmam sejas muskuļu stāvoklim seko attiecīgas jūtas (emocijas otrā puse).

4. Šīs jūtas līdzīgas ierosinātājām jūtām.

5. Šī līdzjūta ir — simpatija.

2. Simpatijas pamats — imitācija jeb atdarināšana. Pirmatnējās, neapzinīgās simpatijas izskaidrojamas tikai caur — imitāciju. Piem. baidās viena aita, baidās visas. Brēc viena, brēc visas. Tāpat tas ir ar citiem dzīvniekiem. Tā tas ir arī ar mazu bērnu. Redzot liela cilvēka priecīgu seju, arī viņa seja tiek smaidīga. Redzot to dusmīgu, viņš taisās raudāt u. t. t.

Bet pati imitācija ir viena no dzīvas vielas pamatīpašībām. Viņa līdz ar to arī simpatijas un socioālo jūtu pamats.

3. Simpatijas veidi.

1. Pirmatnējā jeb vienkāršā simpatija. Simpatijas, kā daudzas citas jūtas, var būt ļoti vienkāršas un pirmatnējas un arī vairāk attīstītas un sarežģītas.

Pirmatnējās simpatijas ir vienkārša psihiska atskaņa vai jūtu līdzskaņa. Viņa ceļas neapzinīgi imitejot.

Pirmatnējā simpatija savā būtībā ir organisma imitācija otram organismam, apspīdēta ar attiecīgu jūtu un noskaņu blāzmu.

2. Augstākā veida simpatija. Tā ir apzinīga līdzjūtība, šī vārda tiešā nozīmē. Te cilvēks apzinīgi un labprātīgi ņem otra cilvēka jūtas sev un viņas izjūt. Jūt divi un vairāki kopīgi, it kā tie darītu kopēju darbu.

Augstākā veida simpatijai arī dziļākie pamati citi, kā vienkāršai simpatijai. Augstākās simpatijas sakne ir — savstarpējās palīdzības instinkts.

Savstarpējās palīdzības instinktam un palīdzībai, pēc jaunāko zinātnieku domām, dzīvnieku pasaulē ne mazāka nozīme, kā savstarpējai cīņai (pēc Darvina teorijas).

Savstarpējās palīdzības instinkts attīstīts pie tiem dzīvniekiem, kuŗi dzīvo baros, pulkos: pie dzērvēm, jūras bezdelīgām, papagaiļiem, zirgiem, govīm, elefantiem u. c.

Pie šiem dzīvniekiem līdz ar savstarpējās palīdzības instinktu attīstījušās arī attiecīgas jūtas: līdzjūtība, un taisni viņas skaistākā veidā: līdzjūtība bēdās un nelaimē. Tā piem. jūras bezdelīgas un papagaiļi līdzjūtīgi un palīdzīgi izturas pret saviem mednieka ievainotiem biedriem, visādi cenzdamies tiem palīdzēt un tos glābt. To pašu var teikt par zirgiem, elefantiem un daudziem citiem dzīvniekiem. Pie viņiem jau noteikti var runāt par simpatijas jeb līdzjūtības otro veidu.

Tā tad otra veida līdzjūtība aužas ap savstarpējās palīdzības instinktu.

Augstākai simpatijai ir divi veidi: 1) simpatija priekos un 2) simpatija bēdās jeb līdzcietība.

3. Līdzjūtība bēdās jeb līdzcietība. Līdzīgi just bēdās ir apzinīgi ņemt otra bēdas sevī un tās izjust, ņemt otra ciešanas un ciest līdz ar cietēju. „Līdzcietība ir skumjas, kas apstarotas ar mīlu un labvēlību pret cilvēkiem, kuŗi, pēc mūsu ieskata, cieš nevainīgi.“ (Dekarts.)

Kaut arī līdzcietība ir bēdīgas jūtas, tad tomēr viņas, pēc psihologu domām, ir arī baudas elementi.

Līdzcietība ir skaista un etiska parādība. Viņa mazina bēdas un ciešanas. Cilvēks, kas sajūt ap sevi līdzcietīgas dvēseles, cieš mazāk. Līdzcietīgi cilvēki it kā izcieš daļu no cietēja bēdām un ciešanām. Tauta zīmīgi šo patiesību izsaka parunā „Dalītas bēdas — pusbēdas“. Un parasti bēdās arī cilvēks meklē kam „sirdi izkratīt“.

4. Līdzjūtība priekos. Tā ir dalība otra priekos. Daži psihologi domā, ka līdzjūtība priekos retāka parādība, kā līdz-

cietība. To liekas apstiprinām arī tautā pazīstamais teiciens: „Kas līdzjūt bēdās, ir engēlis, kas līdzjūt priekos — ir Dievs“.

Šī skopā līdzjušana priekos izskaidrojama ar kādu citu spēcīgu cilvēka psihes īpašību — **nenovīdību un skaudību**.

„Riebt es riebu ļautiņiem,
Kā es riebu, kā neriebu?
Riebu, labu valkādama,
Ar godiņu dzīvodama. (8828.)

Skaugīt's man nevēlēja
Ne dzīvot, gavilēt:
Es dziedāju, gavilēju,
Skaugim sirdi ēdināju. (9136.)

Daudz vairāk vienmēr ir to, kas cilvēku priekā apskauž, kā to, kas priekā līdzī jūt.

Līdzjūtība priekos padara prieka baudu lielāku, stiprāku. Šo patiesību latvietis izsaka parunā: „Dalīti prieki — dubulti prieki“.

4. Simpatijas noteikumi.

Svarīgākie faktori, kuņi simpatiju nosaka vai veicina, ir sekošie:

1. Līdzība. Tas viens no simpatijas pamatnoteikumiem. Parasti simpatizē līdzīgs līdzīgam, un antipatiju jūt pret nelīdzīgo, atšķirīgo: fiziski, psihiski, materiāli, sociāli u. t. t. Ameriķi nevar ieredzēt melnos viņu melnās ādas krāsas, viņu neģeriskās miesas struktūras un citu īpašību dēļ. Eiropietis bizainajam ķīniešiem ar ne visai simpatizē.

Aristokrāts nesimpatizē zemāko šķiru pilsonim bieži tamdēļ vien, ka viņš nabadzīgi apģērbies, ka tas citāds pēc sava apģērba, savas izglītības un izturēšanās.

Ameriķietis neieredz emigrantu jau tamdēļ vien, ka viņam nav drēbes pēc Amerikas modes. Kad emigrants paliek ārēji līdzīgs ameriķietim, tad viņa antipatijas mitas.

Glūži tāpat ir arī ar psihiskām savādībām. Cilvēks parasti necieš otru cilvēku ar citādiem reliģiskiem, politiskiem, literāriskiem, filosofiskiem ieskatiem, ar citādām ierašām un tradīcijām. Cilvēki ar vienādām psihēm ir biedri, tie viens otram simpatizē.

2. Pieredzējumu un pārdzīvojumu bagātība. Cilvēks var pārņemt un sevī izjust tikai tās jūtas, kuņas viņam nav svešas, kuņas viņš pats kaut kad jutis un pārdzīvojis. Tā nabags labāki saprot nabagu un jūt tam līdz, māte — mātes bēdām un liktenim, bārenis bārenim u. t. t. Tamdēļ arī bieži dzird sakam: „Tu to nezini, tu tādā nelaimē, tādā stāvoklī neesi bijis.“

3. Izglītība un zināšanas. Arī izglītība un zināšanas padara cilvēku spējīgāku simpatizēt. Kamdēļ? Ar izglītību cilvēks gūst piedzīvojumus un pieredzējumus, tikai citādā veidā. Lasot

piem. stāstu, cilvēkam izdevība piedzīvot līdz ar stāsta varoņiem viņa priekus un bēdas.

4. Bagāta fantazija dara cilvēku spējīgāku simpatizēt. Kamdēļ? Cilvēks ar bagātu fantaziju it viegli iztēlo sev attiecīgo stāvokli, ietēlojas attiecīgā lomā un viņā iejūtas. Iejuzdamies, tas pārņem zinamas jūtas un tās izjūt. Cilvēki ar nabadzīgu fantaziju parasti maz spējīgi iejusties, līdzjust un simpatizēt.

5. Simpatija kā socialo jūtu pamats.

Simpatija ir socialo jūtu pamats. Viņa dara iespējamu vairākiem cilvēkiem savstarpēji sajusties t. i. just vienu un to pašu jūtu un noskaņu. Viņa dara iespējamu arī vienam otra jūtas izprast un pārdzīvot. Simpatija ir arī galvenais pamats un noteikums pūļa un citu kolektīvu jūtām.

Ja zemākā veida simpatija ir socialo jūtu pamats, t. i. saite, kas cilvēkus vieno un saista, tad augstākā tipa simpatija ir pati pamatmaterija, no kuŗas veidojas daudzas augstākā tipa socialās jūtas, kā: socialais altruisms, tautas mila, cilvēces mila, dažādu veidu solidaritātes jūtas.

XIII. Nacionalās jūtas.

1. Nacionalo jūtu jēdziens. Nacionalās jūtas ir jūtas, kas saistītas ar tautas pastāvēšanu un labklājību. Šīm jūtām ir divi aspekti: 1) mila pret savu tautu, resp. savas tautas locekļiem un 2) antagonisms jeb naids pret svešautiņniekiem vai svešām tautām. Nacionalās jūtas, tā tad, nav tikai tautas mila vien.

Tiklab viena, kā otra tendence (mila un naids) ir vajadzīga tautas pastāvēšanai. Kad uzbrūk otra tauta, tad ar milu vien nepietiek. Tad vajag arī nīst, ņemt ieročus un aizstāvēties.

Tautas mīlas elementi. Viņi ir sekošie: 1) ilgas pēc dzimtenes un nacionalās sabiedrības, 2) bauda, atgriežoties dzimtenē un dzīvojot savas tautas vidū, 3) prieks par tautas labklājību un skumjas par viņas postu, 4) bauda un tieksme strādāt tautas labā.

2. Ilgas pēc dzimtenes sabiedrības. Dzīvojot svešumā un svešas tautas vidū, cilvēks jūt savādu nebrīvību, nospiestību. Ar svešautiešiem var gan saprasties, bet ne tik labi, kā ar savas tautas cilvēkiem. Dzirdot svešumā tautas valodu, paliek silti un priecīgi ap sirdi un tautisko svešnieku gribas uzrunāt kā draugu. Jūtas to sajūt kā tuvāku cilvēku (zināms, ja nešķir partiju vai cits nopietns naids).

Svešumā beidzot apnīk. Dvēselē dzimst ilgas pēc dzimtenes un savas tautas locekļu sabiedrības. Tā piem. Rainis, no dzimtenes atrauts, dzied:

„Es vērīgi klausos	Skats ilgās tieceš
Šos gaŗos gaduš,	Uz dzimtenes puš,
Vai neskanēs balsis,	Viša mana dvēsele
Kas ziedonim raduš?	Iztvikusi.“

Teit ne tikai ilgas pēc dzimtenes, bet arī pēc dzimtenes labklājības.

Reizēm šo atrautību no tautas sajūt kā smagas, [griezīgas sāpes:

„Kā rauta katra jūtu stidziņa sāp,
Kad atlausts tieku no tevis, kā zars,
Un kad bez balsta karājos gaisā.“

(J. Rainis „Tautas garam“.)

3. Prieks, atgrieŗoties dzimtenē un dzivojot tautas vidū.

Ko milam, pēc tā ilgojamies. Ilgas ir dvēseles slāpes pēc mīlotā priekšmeta. Kad ilgas tiek apmierinātas, dvēselē jūt tiksmi, baudu. Tā ir arī ar ilgām pēc dzimtenes un tautas. Dzimtenē atgrieŗoties cilvēku pārņem spējš prieka un baudu vilnis.

„Pēc ilgiem, ilgiem maldu gadiem
Nu esmu atkal dzimtenē,
Nu esmu es starp draugiem, radiem,
Kā senāk — tēva paspārnē.

Raud sirmais vitols gatvas pusē,
Pār sētu dziļi noliecies,
Un kuplais dārzs kā miegā klusē,
Viss lapu vilņos ietinies.“ (Antons.)

„Latvijas kalnos, Latvijas lejās,
Krūtis man atdzīvo brīvības gars;
Raugu tur vīrus, kā ozolus zeļam,
Meitas kā liepas kuplojam.“ (Auseklis.)

4. Prieks par tautas labklājību un skumjas par viņas postu.

Kas mil savu tautu, tās priecājas par viņas labklājību un skumst par viņas bēdām.

„Un tie, kas tevi cien un mīļu tur,
Par tevi, dārgā, nelaimīgā sēro;
Kā dūcis tiem tavs liktens sirdī duŗ,
Un nākotnē tie zilēdami vēro
Tos spēkus, kuŗi spēku tevi buŗ.“ (Plūdons.)

Bet mīlēt nozīmē ne tikai skumt un priecāties. Mīlēt nozīmē arī strādāt un uzpurēties priekš tā, ko mīl. Un tiešām: tie, kas tautu mīl, priekš viņas arī strādā.

„Viss sveķas uz tevi, kā smagums uz zemi,
Visi darbi tev aug un tev paliek.“ (Rainis.)

XIV. Patriotisms jeb dzimtenes un tēvzemes mīla.

Mīlēt var ne tikai tautu, bet arī dzimteni un tēviju. Šī mīla ir plašāka par pirmējo. Tēvzemes jēdzienā ietilpst bez tautas vēl daudz elementi. Svarīgākie tēvzemes elementi ir sekošie: 1) zināma teritorija (zeme), uz kuŗas tauta dzīvo; 2) tauta kā zināma sociāla vienība; 3) tautai īpatnējā psihiskā atmosfera; 4) valoda; 5) zināma tautas dzīves iekārta un darbība; 6) zināma materiālā kultura: apģērbs, dzīvokļi, ražošanas līdzekļi, fabrikas, dzelzsceļi u. t. t.; 7) zināma garīgā kultura: zinātne, māksla, filozofija, reliģija; 8) zināma sociālā struktūra: dažādas sabiedrības attiecības; 9) sociālo attiecību normas: tiesības, etika, ierašas, likumi; 10) zināma vēsture: pagātnes pieredzējumi, pārdzīvojumi, tradīcijas, gods, slava u. t. t.

Tā tad tēvzemes jūtas aptver daudz ko: viņas aptver to tautu, pie kuŗas cilvēks pieder, to zemi, uz kuŗas tauta dzīvo, visu viņas kulturu, viņas tagadni un pagātņi.

Katrs no šiem daudzajiem elementiem modina savas jūtas, un visas šīs jūtas savijas vienā lielākā jūtu vijumā jeb pinumā, kuŗu tad sauc par tēvzemes mīlu jeb patriotismu.

Šaurākā nozīmē tēvzemes mīla ir dzimtenes mīla.

Par tēvzemes mīlu varam sacīt to pašu, ko par tautas mīlu. Viņai tās pašas īpašības, tie paši aspekti, tā pati intensitāte.

Dzimtene un tēvija tāpat modina ilgas, kad cilvēks no viņas atrauts. Šīs jūtas ļoti labi pazīst latviešu bēgļi, kuŗus karš atņāva no dzimtās zemes, aizmezdamus viņus tālā svešumā.

„Mēs mūžam nevaram aizmirst
To ceļu uz dzimtenes mājām.
Ai, kālab tai nestundā mellā
No tevis saltsvešumā gājām?”

Mēs nevaram, nevaram aizmirst
Tās noras, kur daiļš vijās līgo,
Un vītoli ēnainās gatves,
Un druvas, kas zaļvārpas žvīgo.

Mēs dzirdam vēl dziedam tos krūmus
Gar tīruma siltajās cilām;
Mēs ožam vēl lūduma dūmus,
Kas pāri kāpj snaudošam silam.

Mēs pazīstam dzimtenes sauli
No viņas kaunīgā glāsta.
Cik ilgi šie ceļgurdie kauli
Vēl svešumā tvīks kā zem lāsta? (Plūdons.)

Tiklab tautības, kā tēvzemes jūtām ir ne tikai sava pozitīvā puse, mīla, bet arī negatīvā, nemīla, naids, antagonisms.

Dzimtai zemei un tautai uzbrūk ienaidnieki. Tad mīla pret savu tautu rada naidu pret uzbrucējiem. Šis antagonisms jeb naids arī ietilps nacionālo un tēvzemes jūtu audumā.

XV. Cilvēces jūtas.

Vislielākā sociālā vienība ir — cilvēce. Viņa ir visu cilvēku, visu tautu, šķiru un dažādu citu sociālo vienību kopums. Viņas atsevišķais loceklis — cilvēks: vienalga jūds vai grieķis.

Jūtas pret cilvēci, pret cilvēkiem vispāri ir — cilvēces jūtas. Ir cilvēki, kas cilvēci nīst, nīst cilvēku vispāri. Bet ir citi, kas cilvēci mīl, mīl visus cilvēkus, vai tie būtu šādas, vai tādas tautas, vienas vai otras rāsas.

Tādu cilvēces mīlu sludināja Kristus. Jaunākā laikā šādu pat cilvēces mīlu sludina L. Tolstojs, Uitmans u. c.

Arī lielle socialie reformatori un utopisti tvīkst pēc pilnīgākas un skaistākas cilvēku mīlas, kā tagad, pēc pilnīgākas, taisnīgāki iekārtotas sabiedrības, arī to ideāls ir vispārējā cilvēces mīla. Tā ir tā tālākā zvaigzne, ko viņi redz. Uz to tiecas. Tie mīl ne tuvāko, bet tālāko. Tie mīl cilvēkus, kas pilnīgāki un skaistāki par tagadējiem cilvēkiem. Tie mīl — cilvēci.

Un viņu mīla izpaužas darbos. Tie, kas cilvēci mīl, priekš tās arī strādā. Tie strādā gadiem. Strādā visu mūžu.

No cilvēces mīlas pārņemti un priekš cilvēces strādā arī lielie zinātnieki, mākslinieki, filosofi. Viņu darbi iet tālu pāri tautas robežām.

XVI. Sociālo jūtu pedagoģiskais aspekts.

1. Jautājuma vispārējais uztvērums.

Sabiedrībai liela nozīme priekš katra cilvēka. Kāmēr viens mums ir ziņas par cilvēku dzīvi, tie ir dzīvojuši sabiedrībā t. i.

dzīvojuši lielākās vai mazākās grupās. Pat tā saucamajā aizvēsturē, par kuņu vēstis sniedz tikai dažādi izrakumi, jau cilvēki un cilvēku senči dzīvojuši dažādās sabiedriskās vienībās.

Cilvēka sabiedriskā dzīve nav nejauša parādība. Viņai liela nozīme šī jēdziena visplašākā aptvērumā. Sabiedrība ir viens no tiem spēkiem, kas cilvēkam palīdzēja pacelties nesalīdzināmi augstāki par citiem dzīvniekiem. Kropotkins pat pierāda, ka no dzīvnieku pasaules psihiski visaugstāk attīstīti ir tie dzīvnieki, kuņi dzīvo sabiedrībās, kā piem. bites, skudras, papagaiļi, dzērves, gulbji, meša zosis, baros dzīvojošie četrkājī u. t. t. Dzīvnieki jūtas ļoti nelaimīgi un nevarīgi, kad tos nošķir no viņu sabiedrības (kā to novērojam pat pie mūsu māju dzīvniekiem).

Vēl jo svarīgāka loma sabiedrībai priekš tagadējā kultūras cilvēka. Sabiedrībā norit viss dzīvei nepieciešamo mantu ražošanas process un sabiedrībā iespējama tikai modernā tehnika. Sabiedrībā norit cilvēka dzīves gaitas svarīgākie momenti: krīstības, kāzas, bēres ir sabiedriski akti.

Sabiedrībā cilvēks meklē prieku un baudu. Tāpat ciešanās viņš meklē līdzjūtību citos cilvēkos. „Vai ellē vai debesīs — kad tik pulkā!“ — saka latviešu paruna. Cilvēkam vajadzīga sabiedrības uzmanība un sabiedrības simpatijas. „Gŗūti iedomāties velnišķāku sodu (ja tāds fiziski būtu iespējams), kā atrasties tādā sabiedrībā, kur neviens uz tevi negrieztu vērības. Ja neviens tevi neievērotu atnākam, neviens neatbildētu uz taviem jautājumiem, neinteresētos par taviem darbiem, ja katrs tevi sastopot ar nolūku neliktos redzot un zinot, — tad tevi gribot negribot pārņemtu dusmas un izmisums. Vislielākās fiziskās mokas mums būtu vieglākas par tādu stāvokli, ja mēs manītu, ka ar šīm mokām mēs tomēr vēršam citu uzmanību, ka neesam noslidējuši līdz pēdējam bezcerības stāvoklim.“ (Džēms)

Nošķiršanu no sabiedrības cilvēks sajūt kā lielu zaudējumu, lielu sodu. Tā piem. Robinsons Krūziņš, atrazdamies uz savas vientuļās salas prāto: „Tā tad es atrodos uz salas, vientulis, no visiem atšķirts — bez uzturā, bez dzīvokļa, bez ieroču! Kas gan ar mani notiks?“ Tā viņš izmisis domāja. „Kaut kuņam plēsīgam zvēram viņš tagad būtu vienaldzīgi skatījies preti, to saņemdam tāpat kā savu glābēju, jo viņam nebija vairs nekāda prieka dzīvot.“ (D. Defoe, Robinsons Krūziņš).

Arī valsts nošķiršanu no sabiedrības izlieto kā sodu par dažādiem noziegumiem. Ieslodzīšanai cietumā un aizsūtīšanai uz valsts neapdzīvotām un attālākām vietām galvenais nolūks ir — cilvēkam radīt ciešanas, to nošķirot no sabiedrības. Gluži tāpat mākslas un estētiskā bauda visā plašumā iespējama tikai sabiedrībā. Ne tikai teatrs un koncerts, bet māksla šī jēdziena plašākā nozīmē ir sabiedriskā parādība.

Atsevišķa cilvēka psihē grūti ir pateikt, kuņi no psihiskiem elementiem pieder tikai pašam individam un kuņi sabiedrībai. Lielākā psihes daļa gan būs ne individa, bet sabiedrības piederums, t. i. cilvēka mantojums un ieguvums no sabiedrības. Sabiedrība ir arī galvenais ierosinātājs, kas zinātnieku, mākslinieku, izgudrotāju u. c. spiež domāt viņu jaunradošās domas?

Ja sabiedrībai tik liela nozīme priekš katra cilvēka, tad socialajam elementam cilvēka psihē piegriežama nopietna vērība, sevišķi socialajām jūtām.

Bet ko nozīmē socialās jūtas audzināt?

Socialās jūtas audzināt nozīmē sabiedriski nevēlamās un negatīvās jūtas vājināt, viņu tendencēm nedot iespēju attīstīties, bet sabiedriski-pozitīvās jūtas veicināt un attīstīt.

Negatīvās socialās jūtas ir tādas, kuņas sabiedrības saites ārda un dara vaļīgākas, kuņas atsevišķu individu vairāk attālina no sabiedrības. Tādas jūtas ir piem. dažādi antagonisma veidi, antipatijas, pseido-draudzība, pseido-nacionalisms, pseido-patriotisms, sabiedriska vienaldzība jeb indiferentisms, sentimentalisms, tukšu vārdu altruisms u. c.

Pozitīvās socialās jūtas ir tādas jūtas, kuņas iziet uz [socialo saišu stiprināšanu. Tādas ir piem. socialās simpatijas un socialā altruisma dažādie veidi.

2. Pozitīvās socialās jūtas.

Pazīstamākās pozitīvo socialo jūtu grupas ir socialās simpatijas tiklab plašos, kā šauros apmēros.

Šauros apmēros socialās simpatijas parādās kā draudzība. **Draudzības jūtas** katram cilvēkam pazīstama un mīļa lieta. Draudzība — liels pabalsts dzīves cīņā. „Labāk simtu draugu, nekā viens ienaidnieks,“ saka latviešu sakams vārds. Tikai, par nožēlošanu, īsta un sirsnīga draudzība nav ļoti bieža parādība. „Labs draugs — reta manta pasaulē,“ saka kāds cits latviešu sakams vārds.

Kad cilvēks kā draugu uzskata visu sabiedrību, tad viņš ir sabiedrības draugs; kad viņš sabiedrību uzskata kā ienaidnieku, tad viņš ir mizantrops jeb sabiedrības un cilvēku ienaidnieks.

Cilvēka draudzība pret sabiedrību tās pozitīvajā veidā parādās socialā altruīsmā. No socialā altruīisma pārņemts cilvēks cenšas sabiedrībai un līdzcilvēkiem ko labu darīt, kaut ko no sevis viņai atdot, kaut ko viņai upurēt.

„Es tevi mīlu, cilvēce!
Ņem manu karsti pukstošo sirdi,
Ņem manas asaras,
Ņem manus spēkus!
Ēs mīlu tevi
Kā māte savu sāpju bērnu!“

(Aspazija.)

Tāds sabiedrības draugs, kas sabiedrībai ziedo savus spēkus, savu darbu, nedzīdamies pēc personīgiem labumiem ir altruists, **idealists**. Viņš var kalpot sociāliem ideāliem. Viņš savas jūtas un savus darbus kā dārgas pārles met sabiedrībā un neprasa, kas man par to būs.

„Dvēsele bagātā,
Tu tik salksti,
Lai tevīm būtu
Vairāk ko atdot:
Domas un jūtas
Dziļākas atdzimst,
Tu viņas kaisi
Devīgām rokām
Kā sēklu velganā zemē.“

(Rainis.)

Bet, runājot par sociālo altruismu un idealismu, nav jāsauc šīs jūtas ar bara jūtām. Sabiedrības idealisti reizēm var būt diezgan lieli vientulības draugi un tomēr karstākie sabiedrības mīlētāji. Vientulība taisni viņiem vajadzīga, lai sevi pienācīgi sagatavotu sabiedriskam darbam. Tamdēļ daudzi vientuļi ir daudz lielāki sabiedrības draugi, kā tie bara cilvēki, kuŗi pūli meklē savu labumu, prieku un izdzīvi.

Tā tad pozitīvās sociālās jūtas parādās kā draudzības jūtas, sociālās simpatijas, sociālais altruisms un idealisms.

3. Negatīvās sociālās jūtas.

Kā negatīvās sociālās jūtas uzskatamas sociālais egoisms, pseido-altruisms, sociālā vienaldzība, pseido-nacionalisms, šovinisms, sociālā antagonisma dažādie veidi, pārspīlētās un negatīvās pašvērtības jūtas: iedomība, uzpūtība, citu noniecināšana u. c. Negatīvo sociālo jūtu lauks ir plašāks un bagātāks par pozitīvo sociālo jūtu sferu; viņas dzīvē arī daudz biežāki sastopamas kā pozitīvās. To cilvēku skaits, kas sabiedrības labā strādā aiz altruistiskiem motīviem, ir vienmēr ļoti niecīgs. Lielais vairums ir to, kas sabiedrībā meklē savu labumu, kas sabiedrību cenšas izmantot savām interesēm.

1. Pseido-draudzība. Tā ir draudzība aiz patmīlīgiem nolūkiem. Īsta draudzība cenšas kaut ko no sevis otram dot, pseido-draudzība taisni otrādi: viņa pastāv tamdēļ, ka ir kaut

kas, ko ņemt. „Pie pilnas bļodas draugu daudz“ — zīmīgi saka latvju tautas sakamais vārds. Kad cilvēkam iet labi un viņš ar devīgu roku var būt viesmīlīgs un izpalīdzīgs, tad — draugu netrūkst. Kad turīgais un devīgais draugs krietnabūvē, tad — draugu daudzība, zināms, ir tikai draudzības karikatūra. „Samaitātiem ļaudīm ir līdzvainīgie; izdzīvotājiem — pudeles brāļi, mantkāriņiem — veikala kompaņoni; politiķiem — partijas biedri, tukšiem dzīves baudītājiem — labi sakari... bet draugi ir tikai labsirdīgiem cilvēkiem“, saka Voltērs. Patmīlīgie un egoīsti metas par draugiem visur tur, kur kāds iznākums, kāds labums viņiem pašiem.

2. Pseido-nacionalisms un šovinisms. Pseido-nacionalisms, tāpat kā pseido-draudzība, balstās tikai uz patmīlību un paša labumiem; cilvēks mīl savu tautu tamdēļ, ka viņas vidū tam omulīgāki, ka tur var labākus veikalus taisīt, labākas vietas ieņemt u. t. t. Pseido-patriotismā cilvēks mīl savu tēviju parasti aiz tīri materiāliem un savtīgiem aprēķiniem. Latvijas vācieši, sevišķi muižnieki, bij lieli Krievijas patrioti un uzticami troņa sargi tamdēļ, ka Krievijas bijusē patvaldība tiem Latvijā dāvāja tādas privilēģijas un tādu varu par (latvju) zemniekiem, ka nekur citur pasaulē. Bet tiklīdz cara vara sāka šķobīties un privilēģijas draudēja grūt, tad Latvijas muižnieki zvērēja jau savu padevību un karstu patriotismu Vācijai. Tāds nacionalisms ir viltus nacionalisms. Īstais patriotisms ir tas, kuŗa iedvēsmots kāvās Leonids, kuŗš iedvēsmoja un jūsmīnāja nenopērkamo Aristīdu, gudro Sokratu un daiļrunīgo Demostenu, kuŗš pacēla pāri šaurai ikdienībai Deciju, Kamīllu un Scipionu.

Arī šovinisms ir nacionalisma karikatūra. Tas ir pārspīlēts, neveselīgs nacionalisms, kuŗš nerēķīnās ar otras tautas interesēm. Par viņu tiešām var teikt ar L. N. Tolstoja vārdiem: „Tās ir nāves zāles, kuŗas mākslīgi ielietas cilvēka dvēselē.“

3. Socialais antagonisms. Savā šaurākā apjomā tas ir antagonisms starp atsevišķiem cilvēkiem, savā plašākā apjomā — starp socialām grupām. Antagonisms pieder pie negatīvām socialām jūtām, kaut gan sabiedrībā bez antagonisma arī nevar iztīkt. Kāmēr pastāv cilvēki, kas otram pāri dara, kāmēr pastāv sociali-kaitīgas socialas grupas, tāmēr arī bez antagonisma nevar iztīkt.

„Neesi tārpīņš, kas lokās,
Kad tevī min;
Kas pretī min —
Tam labāk sokas.“

(Rainis.)

Antagonisms pret kaitīgiem socialiem spēkiem palīdz tos vai nu novērst, vai vismaz mazināt to kaitīgo iespaidu. Bet

antagonisms pret jaunām socialām parādībām, pret progresīviem un sociali-derīgiem spēkiem jau ir negatīva parādība.

4. Sabiedriskā vienaldzība. Tā ir cilvēka vienaldzība pret sabiedrību un viņas interesēm. Savā visvienkāršākā veidā šī vienaldzība parādās tad, kad cilvēks neinteresējas ne par kādām sabiedriskām lietām un pasākumiem, nedz arī par sabiedrības postu un nelaimēm. „Ne mana kūka, ne mana druva,“ „Kāda vārpa man lūst,“ „Vai es iešu citam gultu taisīt?“ „Katram savas bēdas,“ „Katrs priekš sevīm, Dievs priekš visiem,“ „Kas man tur par daļu,“ „Tā nav mana darišana,“ „Lieciet mani mierā“ u. t. t. — tie ir tie teicieni un tās parunas, ar kurām tādi cilvēki mēdz atrunāties. Pret sabiedrisko idealistu aicinājumiem tādi cilvēki paliek pilnīgi auksti vai atbild ar smīnu:

„Mums viņa dvēse sirdis nekustina.
Tā sauc mūs nezinamos tālumos —
Vai tā jel maz ir atļauts, Dievs to zina?
Vai tiešām mēs lai pakaļ ejam tādām,
Kas daili noved dzīves bezgalos —
Mēs viņai glītu miera ceļu rādam.

Mums sirdis rāmās, dvēseles mieru bauda,
Lai saldus sāpņos mīļi aijātos,
Kur ziedos daiļas rociņas mūs glauda.

Kas saldo mieru trauc ar špetnām rokām,

—————
To īgni atstumjam uz mūža mokām.“

(Rainis.)

5. Sentimentālisms. Sentimentālisms ir tukša un pasīva simpatija. Kas par otra nelaimi var tikai nopūsties, noritināt pa asarai, bet nepakustināt ne pirksta nelaiimes novēršanai — tas ir vienkārši tikai sentimentāls. Šāds sentimentālisms ir sociali pilnīgi mazvērtīgs, pat kaitīgs, jo jūtu uzplūdums te paliek it kā par mērķi, par kuru vairāk nekā nav sasniedzams.

„Bagāts viņš, bet mīkstu sirdi:
Dzird par grūtdienīsu raudām,
Tūdaļ kabatā bāž roku,
Izvelk savu — nēzdodziņu.“

(„Labdaris.“ Raiņa.)

Tas ir — raksturīgs sentimentālisma piemērs: par otra postu noslauka pāris asaru un . . . tas ir viss!

6. Quasi-altruisms. Šim altruīsmam ir pasīva un aktīva forma. Pasīvā [forma izpaužas skaistos vārdos un vārdiskā gatavībā kaut ko darīt sadiedrības labā. Kad nāk aicinājums darboties sabiedrības labā, šī veida altruisms nekad strupi to neatraida: viņš piekrīt, izsaka vēlēšanos un gatavību darboties,

bet tikai . . „vēlāk“, „kad būs iespējams“, „kad apstākļi atļaus“, „kad būs laiks“ u. t. t.

„Ja, vaj'ga!“ visi klieudz, „kā še ko daram!
Jo posts jau tiešām manams tiek visgarām . . .!“

Pūš taurētājs taurē darboņus vākt;
Driz tie no malu malām sāk nākt: —

„Kā tad!“ viens sauc, „man griba ir laba, —

Nav spējas, — tas tas lielais aba . . .“

Cits: „Spējas man būtu, bet, tu ej sāt!“

Trešs: „Es jau nu ietu, bet bailes māc . . .“

Vēl cits: „Ko bailes?! — man nav tik vaļas!“

Un pārējie visi: „Kas mums tur daļas?“

Bet taurētājs ar savu tauri

Laužas viens pats caur sienu cauri“. (Rainis.)

Klasisks formulējums! Tie „pārējie visi“, kas atbild ar „Kas mums tur daļas?“, pieder pie tiem, kuŗi izrāda pilnīgu sabiedrisku vienaldzību. Citi visi ir quasi-altruīsti, kuŗi vēlas strādāt un kaut ko darīt, bet gan tikai vēlas, un tikai vārdos . . .

Aktivākā grupa no quasi-altruīstiem ir tie, kuŗiem sabiedrības intereses un sabiedrības labums ir tikai izkārtne, bet sabiedriskās darbības dzenuļi un motīvi individuāli un egoistiski. Kristus laikā šīs grupas cilvēkus mēdza saukt par varizejiem. Šis apzīmējums arī vēl tagad nav novecojies.

Motīvi, kas šādus quasi-altruīstus spiež darboties sabiedrības labā, var būt piem. garlaicība, ievēribas kāre un godkāriba (vēlēšanās lai par viņiem runā, raksta laikrakstos u. t. t.), izklaidēšanās, sakaru meklēšana, satikšanās u. c.

Dažs iet pat vēl tālāku un filantropiju māk izvērst par ienesīgu veikalu (zināms, priekš sevis).

4. Socialo jūtu audzināšana.

Socialo jūtu audzināšanai ir divi tendences jeb divi virzieni: 1) cīņa ar negatīvajām socialajām jūtām un 2) pozitīvo socialo jūtu pabalstīšana.

1. Cīņa ar negatīvā rakstura socialajām jūtām. Pats par sevi saprotams, ka tādas kvalitātes, kā pseido-draudzību, pseido-nacionalismu, pseido-patriotismu, šovinismu, socialos antagonismus pārmērīgā asumā, sabiedrisko vienaldzību, tukšo sentimentalismu un quasi-altruismu gan neviens audzinātājs uevēlēsies savos bērnos un audzēkņos ieaudzināt. Taisni otrādi.

Bet kā cīnīties ar šīm negatīvajām socialajām jūtām?

1. Novērst ģimenē, skolā un tuvākā apkārtne negatīvos piemērus. Bērns parasti izaug tāds, kāda viņa tuvākā apkārtne. Viņam pielīp šīs apkārtnes labās, bet vēl vairāk ļaunās īpašības. Ja bērns katru dienu elpos šovinisma, socialo antagonismu, liekulīgas draudzības un tamlīdzīgā psiholoģiskā atmosferā, tad viņš nenovēršami arī vēlāku pats šādā garā rīkosies. Visādi vārdiski aizrādījumi un moralizējumi te maz līdzēs. Tamdēļ — audzinot bērnus pieaugušiem jāaudzina arī pašiem sevi un jālūkojas, ka ne viņi paši, ne tuvākā apkārtne nedotu bērniem nevēlamus paraugus.

2. Negatīvās socialās jūtas jācenšas padarīt bērnam nesimpatiskas, pat smieklīgas. Bērns labprāt dara to, kam pieaugušie un tuvākā apkārtne simpatizē. Pieauguso simpatijas ir sankcija un atalgojums bērna īpašībām un darbībām. Arī otrādi: ja bērns jūt pret zināmām lietām un parādībām pieaugušo pretīgumu un riebumu, tad arī viņā pamostas šīs pats pretīgums un riebums. Šo pretīgumu, šīs antipatijas negatīvajām socialajām jūtām var izteikt dažādi: gan ar īsām piezīmēm, attiecīgiem sakamiem vārdiem un parunām, tautas dziesmām etc. Te velti būtu visus šos paņēmienus uzskaitīt.

Skolas vecuma bērnam te vēl pievienojas lasamā un skolā pārrunājamā viela. Tiklab tautas gara mantas, kā rakstnieku darbos bagātīgā mērā izpaužas ironija un satira, kas vērsta pret visām šīm negatīvajām psiches īpašībām. Mācoties dzejas, sakamos vārdus, analizējot literariskus ražojumus, mācoties pat vēsturi ir vienmēr izdevība griezt bērna vēribu uz šīm negatīvajām īpašībām, uzrādīt attiecīgos tipus, nostādīt viņus pienācīgā apgaismojumā. Paša rakstnieka, tautas etiskā ģenija un paša skolotāja antipatijas pret minētām parādībām un tipiēm it nemanot mantos arī audzēknis.

3. Likst pozitīvajām jūtām negatīvās izspiest. Divas pretējā virziena jūtas reti kad kopā sadien. Tā arī socialo jūtu grupas. Kad vairosies socialās simpatijas, tad mazināsies antipatijas tendence, kad radīsies sirsniņa draudzība un sabiedrības mīlestība, tad mazināsies vai izniks liekulīgā draudzība, mizantropija un citas negatīva rakstura socialās jūtas.

2. Pozitīvo socialo jūtu audzināšana. Pozitīvā puse socialajām jūtām parasti vājāka par negatīvo un tamdēļ tā sevišķi rūpīgi audzināma. Svarīgākā socialo jūtu pozitīvā sastāvdaļa ir — socialās simpatijas, un tamdēļ arī viņu audzināšanai t. i. attīstīšanai piegriežama visnopietnākā vēriba.

1. Simpatijas jāvingrina. Bērns nav bagāts ar simpatijas jūtām.

Viņa pieķeršanās mātei, kuņu izrāda zīdāinis, ir drīzāk organiska rakstura — tieksme pēc barības. Divu, triju mēnešu vecā

bērnā jau drusku vairāk ir simpatijas zīmju. Bet tomēr galvenā kārtā gan bērns ir ļoti egoistiska būtne. Pat lielāka bērna simpatijas ir vēl ļoti vājas. Tur daudzi un dažādi cēloņi. Vispirms jau bērna izklaidīgā uzmanība neļauj viņam savu vērību uz ilgāku laiku piegriezt kādam vienam objektam. Viņa psihe ātri slid no viena iespaida uz otru, nekur ilgi nekāvēdamās. Otrām kārtām, viņa spēcīgais egoisms viņa vērību drīzi pārtrauc, ja viņa vērsta tur, kur bērnam tieša interese; un trešām kārtām, piedzīvojumu un pārdzīvojumu trūkums dara viņam daudz simpatisko jūtu saprašanu vēl ne-iespējamu. Bērns vairāk novēro tikai emociju ārējās zīmes. Tā piem. kāds bērns uz jautājumu: „Ko nozīmē būt labā oriā?“ — atbild: „Tas nozīmē smieties, triekt un skūpstīties.“

Kaut arī bērnam simpatijas jūtas nabadzīgas un vājas, tad tomēr simpatijas jūtu dīgļi un elementi viņā jau ir un audzināšanas uzdevums ir šos simpatijas pasākumus un dīgļus attīstīt tālāk. Šī attīstīšana var notikt vingrināšanas ceļā. Bet vingrināties simpatija vingrinās, darot kādus konkrētus darbiņus. Tā piem. bērns gārdāku kumosīņu var apēst ne viens, bet daloties ar saviem brālīšiem, māsiņām vai citiem bērniem. Tāpat rotaļlietiņās, drēbītēs u. t. t. Arī pie maziem pakalpojumiem bērns jau lai pieradinās. Pozitīvie simpatijas darbiņi vienmēr notiek paraleli ar negatīvo darbu ierobežošanu. Parasti bērna lielais egoisms visu prasa tikai sev. Šis egoisms ir jāpārvar un jāradina bērns no viņa atsacīties par labu citiem. Bērns lai mācās arī simpatijās gūt sev prieku un baudu. Viņam tas vieglāk iespējams, ja viņš redz šiem darbiem piekrišanu un atbalstu no pieaugušo puses.

2. Jāradina bērns rast tiksmi cilvēku sabiedrībā. Vesela sociāla instinkta spiests jau gan katrs bērns meklē citu bērnu vai lielo sabiedrību, bet ir arī daži kautrīgi, neveikli, bailīgi bērni, kuņi baidās no citiem, (tiklab' lieliem, kā maziem) un mīl palikt vientulībā. Daudzreiz tā ir jau slimīga iezīme, bet daudz reiz arī tas tamdēļ, ka bērns pārāk vientuļi, nošķirti ir audzis. Citu bērnu sabiedrība ir laba skola bērna sociālo jūtu audzināšanai. Tur bērns pieron pie citiem cilvēkiem, pārvar savu kautrību un atraušanos no svešiem, radinās ierobežot savu egoismu citu bērnu labā, radinās darīt kopējus darbiņus u. t. t.

Viens no labākiem līdzekļiem bērnus pieradināt sabiedrībai ir — rotaļas, sevišķi skolā. Rotaļās arī kautrīgākie bērni tiek drošāki un sabiedriskāki.

Ja bērni no sākuma arī ne labprāt sabiedrībā un rotaļās piedalās, tad nav jāaizmirst, ka visam jāpieron. Atkārtošana liels spēks. Atkārtošana dara iespējamu pierast, atkārtošana rada pat ieradumus.

3. Piemērs. Kā negatīvās socialās jūtās piemēram liela nozīme, tā arī pozitīvajās. Piemērs rada imitāciju, sevišķi ja tas ir realās, apkārtējās dzīves piemērs. Bērns labprāt dara to, ko lielie, un ja lielo sabiedrība ir bagāta ar simpatijām un socialā altruisma darbiem, tad arī bērns, neatturami lielos imitēdams, darīs to pašu.

Vēlāk, kad bērns sāk lasīt, vai skolā iet, tad pozitīvo socialo jūtu piemērus bagātīgā mērā sniedz literatura u. c. skolas priekšmeti. Tikai skolotājam vajag mācēt tos pienācīgi izcelt un darīt bērnam redzamus.

4. Socialās zinātnes. Vēsture, socioloģija, elementārā jurisprudēnce, valsts iekārtas mācība — visi šie priekšmeti līdz izkopt socialās jūtas. Viņi runā par individa attiecībām pret sabiedrību, par pilsoņa pienākumiem pret komunalām sabiedrībām (pagastu, pilsētu), pret valsti, cilvēci.

Rodoties pienākuma apziņai pret sabiedrību, rodoties sabiedriskiem ideāliem, rodas arī attiecīgās socialās jūtas. Kā prāta attīstībai vispār ievērojams iespaids uz jūtu ierobežošanu vai veicināšanu, tā prātam arī iespaids uz socialo jūtu sferu.

XVII. Etiskās jeb tikumiskās jūtas.

1. Jēdziens.

Etiskās jeb tikumiskās jūtas ir jūtas pret zināmā laikā un zināmā sabiedrībā atzitu labu vai ļaunu darbību.

Savā būtībā etiskās jūtas ir socialas jūtas ar īpatnēju nokrāsu. Par tikumību var runāt tikai cilvēku savstarpējās attiecībās un darbībās. Attiecībās un darbībās pret dabu cilvēks nav ne tikumīgs, ne netikumīgs: piem. elpodams gaisu, peldēdamies, skatīdamies saules rietu.

Arī attiecībā tikai pret sevi cilvēks nav tikumīgs: vai viņš guļ, vai ēd, vai staigā, vai lasa — tikumiskai apziņai gar to nav daļas, ja viņa izturēšanās šādā vai tādā kārtā nekaitē līdzcilvēkiem un sabiedrībai. Piemēram, ja cilvēks atņem otram gabalu maizes un to apēd, ja viņš nozog grāmatu un tad to lasa, ja noguļ darba stundas, tad tur jau var būt runa par tikumību vai netikumību. Kamdēļ? Tur tika aizkeltas citu cilvēku, sabiedrības intereses. Tur runa ir jau par socialām attiecībām.

Tā tad etiskās jūtas var dzimt un pastāvēt tikai sabiedrisko attiecību audumā. Viņas savā būtībā ir — sabiedriskas jūtas.

2. Etiskās normas, kā laba un ļauna kriterijs jeb mēraukla.

Par etiskām jūtām var būt runa tikai tad, kad ir sabiedriskās darbības x, y, z, u. t. t., kuŗas tiek turētas par labām vai ļaunām. Ja tādas darbības ir, tad jūtas pret viņām noskaņojas kā etiskās jūtas.

Bet kas ir labs un ļauns?

Uz šo jautājumu varam atbildēt divejādi: a) kas ir labs un ļauns zinamā laikā un zinamā sabiedrībā, un b) kas ir labs un ļauns vispāri, t. i. ar ko mērojam labu un ļaunu. Atbildot uz pirmo jautājumu, sakam: ļaunums tādā un tādā sabiedrībā ir: zagšana, melošana, vilšana u. t. t.

Atbildot uz otro jautājumu, meklējam ļaunuma un labuma kriteriju jeb mērauklu. Tāds kriterijs ir — etiskās jeb tikumiskās normas.

Ļauns ir viss tas, kas nesaskan ar šīm normām, un labs ir tas, kas saskan.

Norma. Par normu vispāri sauc zinamu darbības kārtību, šīs kārtības noteikumus. Piem., ja cilvēks nolemj katru rītu celties plkst. 6. un to kārtīgi izdara, ta ir zinamā viņa dzīves norma. Ja viņam noteikts plkst. 9. ierasties darbā un 4. beigta, ta ir cita darbības norma.

Norma var pastāvēt jau kā fakts, t. i. zinamas atkārtotas, par ieradumu palikušas darbības, kas nemanot ierakstītas cilvēku psihē vai arī izpaustas runātā, vai drukātā vārdā.

Socialās normas — ir tādas normas, tādas darbības linijas, tādi noteikumi, kuŗi nosprauž, kādām jābūt cilvēku savstarpējām attiecībām, cilvēku darbībām citai pret citu. Šīs socialās normas var pastāvēt de facto kā zinami ieradumi vai ierašas, bet psihē kā zinams jēdziens par attiecīgām darbībām. Socialās normas ir dažādas: a) juridiskās, b) tikumiskās, b) pieklājības. Tikumiskās normas tā tad ir viens veids no socialām normām vispāri.

Bet kas ir tas, kas zinamas socialās normas dara par tikumiskām? Šis noteicējs ir sabiedrības vispārējās intereses, sabiedrības labklājība. Tās darbības ir tikumiskas, kuŗas ir lietderīgas, kuŗas dara sabiedrību dzīvības un pastāvēšanas spējīgāku.

Šīs labklājību veicinošās attiecības sabiedrība var uzturēt, vai nu izlietodama valsts varu ar dažādiem smagākiem, mehaniskiem spaidiem (piem. cietuma sodu, ķēdēm par slepkavību), vai tīri psihisku spaidu, atraujot ļaundarim savas simpatijas, uzslavas un dāvājot tam savu nicināšanu, neslavu, izsmieklu.

Kur valsts vara un likums socialās attiecības regulē — tās ir juridiskās jeb tiesiskās normas. Kur sabiedrība ar savām psihiskām simpatijām un antipatijām rikojas — tur ir tikumiskās attiecības un normas.

Tā tad tikumiskās attiecībās ir divi galvenie elementi: a) sabiedrības labklājība un b) sabiedrības psihiskais spaiids viņu regulēšanā.

Etiskās jeb tikumiskās attiecības ir tādas socialās attiecības, kuŗas veicina sabiedrības labklājību un kuŗu uzturēšanai sabiedrība lieto tikai tīri psihisku spaidu, savas simpatijas un antipatijas.

Šis etiskās normas ir laba un ļauna kriterijs jeb mēraukla. Labi darbi ir tie, kuŗi ieskan šo tikumisko normu rāmjos, t. i. kuŗi veicina sabiedrības labklājību, slikti darbi tie, kuŗi neieskan, kuŗi nes sabiedrībai ļaunu.

Etiskās normas un laba un ļauna jēdzieni ir ļoti mainīgi. Dažādām tautām tie dažādi. Vienai tautai dažādi dažādos laikos, un dažādām sabiedriskām grupām un vienībām dažādi vienā un tanī pašā laikā.

Piem. Jaun-Kaledonijas iedzīvotāji tur par savu pienākumu nonāvēt vecos cilvēkus. Mēs turam par savu pienākumu par tiem gādāt. Vecā Derība māca: „aci pret aci“ (atriebību), Jaunā Derība: „milē savu tuvāku, kā sevi pašu.“

Bet etisko normu maiņa, laba un ļauna maiņa, tomēr nemaina pašu etisko jūtu strukturu.

Viņas neprasa, kas katrā laikā ir šis labs un ļauns, šis x, y, c, t, kur viņš gadas, bet tiklīdz viņš ir, jūtas pret to ieņem zinamu stāvokli. Tikumiskās jūtas tūlī strādā un auž savu audumu.

Meklēt to, kur šis z, y, c, t katrā laikā gadas, tas vēstures, ne psiholoģijas uzdevums.

3. Etisko jūtu šķiras.

Galvenās tikumisko jūtu šķiras ir sekošas: 1) pienākuma jūtas, 2) sirdsmiers, 3) nožēlošanas jūtas, 4) pašpārmētumu jūtas.

1. Pienākuma jūtas ir jūtas, ko cilvēks jūt pret pienākumu.

Pienākums ir zinams darbs, ko tikumiskās normas prasa no katra zinamas sabiedrības locekļa. Etiskās jeb pienākumu normas izpaužas divējādi: pozitīvi un negatīvi. Pozitīvās normas saka: „tev būs“, t. i. viņas pavēl zinamos apstākļos darīt zinamu darbu, šo darbu uzskatīdamas par cilvēka pienākumu.

Negatīvās normas saka: „tev nebūs!“ t. i. viņas noliedz zinamos apstākļos zinamu darbu darīt.

Redzot zinamu pienākumu, cilvēkā mostas zinamas jūtas. Tās — pienākuma jūtas.

Pēc savām īpašībām vēl neizpildītā pienākuma jūtas ir smagas, spiedošas. Viņas it kā spiestin spiež cilvēku domāt, darboties, pienākumu darīt, izpildīt.

2. Sirdsmiers. Šis ir izpildīta pienākuma vai padarīta laba darba jūtas. Kad pienākums izpildīts, spiedošās jūtas izbeidzas. Viņu vietā iestājas citas jūtas: glāstošas, mierinošas, priecinošas, baudas jūtas. Gars it kā atdusas šinis jūtās. Tauta šīs jūtas nosaukusi par sirdsmieru, domādama, ka jūtas vispāri mīt sirdi.

3. Nozēlošanas jūtas. Kad neparedzēti apstākļi kavē pienākumu vai labu darbu izdarīt, tad rodas nozēlošanas jūtas. Piem. jūs vēlaties nabaga nosalušām puisītim dot dāvanu, ķeriet pēc maka, bet viņš nejauši aizmirsies mājā. Jums žēl, ka nevarējat labu darīt.

4. Pašpārmetumu jūtas. Šis ir neizpildīta pienākuma jūtas vai izdarīta ļauna darba jūtas. Neizpildīts pienākums: piem. jums mājā slīms draugs. Rīts. Viņa stāvoklis nopietns. Būtu jāsūta pēc ārsta. Bet — jūs aizejiet pie darba. No darba pārnākot, jūs atrodiat draugu jau mirušu: ārsta palīdzība nokavēta. Jums žēl. Jūs sev pārmetiet. Jūs sevi tiesājiet: nav izpildīts svarīgs pienākums. Jūs pārdzivojiet spēju sirdspārmetumu.

Izdarīts ļauns darbs. Lielās dusmās māte par nieka vainu sit bērnu tik nezēligi, ka tas paliek kropls uz visu mūžu. Dusmas pāriet. Padarītais darbs vairs nav labojams. Sirds raud. Raud arī māte un zēlojas: „Kam man tā vajadzēja darīt! Es nekrietnā!“ Sirdspārmetumi to moca smagi un ilgi.

Sirdspārmetumu jūtas pēc savas būtības ir netiksme, ciešanas. Tās nepatīkamas, mocošas.

4. Sirdsapziņa.

1. Jēdziens. Katrā cilvēkā ir it kā neredzama būtne, it kā savāda iekšēja balss, kuŗa cilvēku vada viņa darbos. Kad cilvēks grasās darīt ļaunu, šī balss viņu brīdina un cenšas atturēt. Kad cilvēks izdarījis labu darbu, izpildījis savu pienākumu, tad šī balss viņu slavē un kā ar maigu roku glāsta viņa dvēseli. Kad cilvēks izdarījis ļaunu darbu, tad šī balss viņam pārmet, to tiesā, soda, liek dvēselei ciest.

Šī noslēpumainā balss ir sirdsbalss jeb sirdsapziņa.

Bet kas ir sirdsapziņa pēc savas būtības? Vai ta kaut kas pārdabisks? Nē. Sirdsapziņa ir cilvēka tikumiskās jūtas. Tikai ne vienas vien, ne viena vien tikumisko jūtu grupa, bet visas

tikumiskās jūtas sakarīgā un saskanīgā kopdarbībā. Sirdsbalss ir vairākas vai visas tikumiskās „balsis“, tikumiskais parlaments un tribunals. Viņš dod cilvēkam etiskos likumus un tiesā viņu par nodarītiem pārkāpumiem.

Tā tad sirdsapziņa ir visu tikumisko jūtu kopaudums jeb kopskaņa. Tur pienākuma jūtas, nožēlošanas, sirdspārmetuma jūtas u. c. Kādas cilvēka tikumiskās jūtas vispāri, tāda arī viņa sirdsapziņa.

2. Kā sirdsapziņa rodas. Daži domā, ka sirdsapziņa kas pārdabisks un iedzimts. Tās domas nepareizas. Pārdabiska vispāri nekā pasaulē nav. Arī daba viņas parastajā nozīmē par sirdsapziņu nav gādājusi no senlaikiem. Sirdsapziņa ir socialās dzīves radīta un izveidota. Tā kā tikumiskās jūtas ir socialās jūtas, tikumiskās normas — socialās normas, tā arī tikumisko jūtu zuma — sirdsapziņa ir sociala rakstura.

Sirdsapziņā runā uz mums sabiedrība: ģinta, cilts, tauta vai tā lielākā sabiedrības grupa, pie kuņas cilvēks ilgāku laiku pieder.

Pašuzturās cīņās sabiedrībā izstrādājas viņai derīgas normas, un tās viņa sauc par tikumiskām.

Pie šīm normām tā pieradina visus savus locekļus. Jaunpiedzimis bērns, pamazām pieaugdams, nemanot ieaug šinīs normās. No bērnu dienām līdz kapam sabiedrība tam stāsta un atkārto: „tas labs“, „tas slikts“. Sliktu darbu sabiedrība pavada ar savu īgnumu un antipatijām, labu darbu — otrādi. Un bērnam, jaunietim un katram sirdi ieaužas un paliek ap labo darbu vītās simpatijas un ap slikto darbu vītās antipatijas kā — sirdsapziņa, kā tikumiskās jūtas.

Ja sabiedrība saka: ir labi nokaut vecākus, Jaun-Kaledonijas iedzīvotājs tos nokauj, un sirdsapziņa tam liek miera; ja sabiedrība saka: par vecākiem gādāt ir katra bērna svēts pienākums, tad vecāku neapgādāšana rada sirdsapziņas pārmētumus: sirdi runā sabiedrība.

Ja sabiedrība saka: cilvēku verdzināšana ir laba un vajadzīga, tad bieži pat labāko klasiskās pasaules pilsoņu sirdsapziņa nekā neteica (piem. grieķu filosofi).

Tā tad sirdsapziņa ir sabiedrības balss cilvēkā. Viņa aizstāv sabiedrības intereses: ģinti, cilti, tautu, šķiru, u. t. t. Katrs cilvēks šo sirdsapziņas balss izcelšanos var arī neapzināties, bet tas neko nenozīmē: mūsos ir daudz tādas psihiskas mantas, par kuņām mēs nevaram pateikt, kur mēs viņas ņemuši.

Sirdsapziņas sabiedriskā daba arī nosaka konfliktus starp individualām interesēm un sirdsapziņu. Piem. kasierim ļoti labprāt tiktos paņemt dažus tūkstošus no sabiedrības naudas savām vajadzībām, bet sirdsapziņa neļauj: tur runā sabiedrības intereses.

Sirdsapziņā runā ne tikai mirušās audzeš, pagātnes sabiedrība, bet arī tagadējā, sevišķi valdošās idejiskās strāvas un virzieni.

Uz sirdsapziņu vēl lielu iespaidu dara cilvēka idejiskās pārliecības: reliģiskās, sabiedriskās, filosofiskās.

Cilvēkam, kuŗš pārņemts no vienas idejas, tam arī sirdsapziņa runā to valodu, kas saskan ar šo ideju.

5. Etisko jūtu vērtēšana.

Runājot par to, kuŗas un kādas etiskās jūtas mēs sajūtam kā tīrākas un skaistākas, jāsaprot, ka skaistākās ir tās jūtas, kas plūst brīvi, it kā rotājādamies.

Nav augstu vērtējams cilvēks, kas nezog tikai tamdēļ, ka viņam nav izdevības zagt, kuŗš nedara citiem pāri tikai tamdēļ, ka nevar, kuŗš dod nabagiem dāvanas tikai tamdēļ, lai ar to lielītos.

Nav arī skaistas tādas etiskās jūtas, kuŗas dara labu darbu tikai pēc lielām iekšējām cīņām un ar lielu piespiešanos.

Skaistas ir etiskās jūtas tad, ja tās plūst bez liekas piespiešanās, kuŗas aicināt aicina darīt labu un dara to ar baudu.

Cilvēkus ar tādām brīvi plūstošām etiskām jūtām sauc par „skaistām dvēselēm“ jeb sirdsšķīstiem cilvēkiem

Izkurēju zelta pirti
Sudrabiņa skaidiņām,
Lai sildās tie ļautiņi,
Kas man laba nevēlēja.

(9101)

Līdzi, līdzi, labi ļaudis,
Otram ļauna nedariet;
I saulīte līdzi tek,
Vai ir kalns, vai ieleja.

(9119)

Tā dzied skaistās dvēseles latvju tautā.

Mūsu vēlāka laika literatūrā kā tādi tipi visvairāk pazīstami Apsīšu Jēkaba Andra tēvs un Poruka Salkšņu tēvs.

Šādu skaistu dvēseļu dzīvē nav daudz. Ja tādi etiski raksturi ir lielāka stila, ar plašāku sociālu darbību — tad viņi ar savu etisko gaismu un iespaidu mirdz cauri gadu simteņiem un tūkstošiem.

XVIII. Etisko jūtu audzināšana.

1. Jautājuma vispārējais uztvērumš.

Cilvēka etiskās spējas un īpašības attīstamas un audzinamas gluži tāpat, kā viņa fiziskās un prāta spējas. Iedzimtās un nevingrinātās tieksmes cilvēkam panīkst, kā mēr vingrinātās attīstās un pieņemas.

Etiskā audzināšana ir ilgs, nopietns un grūts darbs. Cilvēku etiski audzinot ir jārada labi paradumi un ieradumi, bet viņu izveidošana prasa ilgāku pacietīgu darbību, ilgāku laiku un ilgākas nepārtrauktas pūles.

Etiskās audzināšanas gaitā ir divas tendences jeb divi gaitas: 1) cīņa ar cilvēka etiski negativajām tendencēm un 2) etiski pozitīvo un vēlamo tendenču izkopšana un attīstīšana. Katrā šī virzienā ir savi līdzekļi un paņēmieni.

2. Cīņa ar bērna etiski negativajām tendencēm.

Sekojojot Herberta Spensera domu gaitai par etisko audzināšanu, te atzīmēsim svarīgākos principus un patiesības, kas vērā ņemamas cīņā ar bērna etiski-negativajām tendencēm.

1. Likst bērnam rēķināties ar viņa darbības dabiskajām sekām. Tas ir Spensera pamatprincips etiskajā audzināšanā. Rikojoties pēc šī principa, audzinātājs atkārtoti pašu, ko dara dabiskā un socialā apkārtne. Kad bērns krīt, vai sasit galvu pret galdu, viņš sajūt sāpes. Sāpes ir labs brīdinājums. Tās liek bērnam otrā reizē būt uzmanīgākam un galvu gar galdu vairs nedauzīt. Tas pats notiek bērnam, apdedzinot pie sveces pirkstus u. t. t. Te daba it kā novelk bērna darbībai zinamas robežas, par kuņu pārkāpšanu tā bērnu bez žēlastības soda. Bet šis „sods“, šīs sāpes ir tiešas bērna darbības sekas.

Līdzīgi dabai jārikojas arī audzinātājam. Pieņemsim, ka bērns ir izvaidījis pa istabu savas rotaļu lietišas, vai saplosījis un izmētājis tam iedāvāto puķu pušķīti. Kas lai piekārtu istabu? Kas lai savāc bērna rotaļu lietišas viņa rotaļlietu kastē? Kas lai salasa saplosītās puķītes? Parasti to izdara kāds no lielajiem: vai nu vecāki, aukle, istabas meita, vecākās māsas, brāļi u. c. Prātīgākie audzinātāji liek istabu piekārtot un rotaļlietišas salasīt pašam bērnam. Kamdēļ? Kāds no tā labums? Labums tas, ka bērnam te jāreķinās ar sava darba sekām. Viņam tas grūti, nepatikami? Labi, tad otrreiz viņš lietišas vairs tā neizmētās un istabā tāda haosa neiztaisīs. Bez tam to pašu jau dara arī realā dzīve uz katra soļa: veikalnīkam pašam jāsavēd savs veikals kārtībā, mājas saimniecei pašai jānovērš mājās pielaistās nekārtības u. t. t. Ja bērns izaugs liels, tad viņu šī dabas un socialās dzīves loģika nepārsteigs.

Bet ko lai dara audzinātājs, ja bērns neklausā savas rotaļlietišas savākt? — Te dažādi līdzekļi. Var bērnu nopērt un ar varu piespiest to izdarīt, var to sarāt, tam piedraudēt u. t. t. Tikai tie paņēmieni nav pedagoģiski. Viņi maitā bērna raksturu. Pedagoģiskāki ir izvēlēties piem. šādu ceļu. Bērns pats atsakās

lietiņas salasīt. Labi. To izdara kāds no lielajiem: māte, māsiņa, vai cits. Pēc laiciņa bērns nāks un lūgs savas rotaļlietiņas. Te nu ir izdevība likt viņam sajust sava darba sekas. Te audzinātāja vai audzinātājs var bērnam mierīgi paskaidrot: „Rotaļlietiņas tev tagad nevar dot: tu viņas atkal izmētāsi, bet māsiņai tagad nav vaļas salasīt.“ Bērns tagad sajutis sāpīgi savas nevīžības un nēpaklausības sekas un droši vien otrreiz būs ar mieru labāk pats lietiņas salasīt, kā vispār no viņām atteikties.

Cits piemērs. Meitene gausi ģērbjas un iziešanas gadījumos liek citiem uz sevi gaidīt. Ko darīt? Rāt viņu? Ne. Dot vienu otru aizrādījumu, un ja tas nelīdz, tad atstāt to mājā no kāda skaista izbrauciena vai ekskursijas. Kad meitene sāpīgi būs izbaudījusi pazaudēto ekskursiju, būs sajutusi savas neakurātības sekas, tad otrā reizē tā droši vien neliks uz sevi citiem gaidīt. Dzīve dara to pašu: kuģis vai vilciens negaida, kā mēr jaunava spoguļa priekšā pietiekoši izgrozās, vai kā mēr jauniētis pazudušo kaklautu atrod. Šādi dabiskie sodi, kā bērna darbības sekas, zinams, nesalīdzināmi labāki par mākslīgiem sodiem: rājieniem, sitieniem un tamlīdzīgiem līdzekļiem. Dabisko sodu priekšrocības ir sekošas: 1) šāds sods dod bērnam pareizu atziņu par to, kas ir vēlams, kas nevēlams darbs, kā arī par zinamas darbības dabisko cēloni un sekām; 2) dabisko sodu bērns sajūt kā taisnāku, pareizāku; 3) šis sods mazāk bojā tiklab bērnu, kā vecāku (vai citu audzinātāju) raksturu, jo mākslīga sodīšana vienmēr savienota ar dusmām, spītību u. c. tamlīdzīgām nevēlamām emocijām, dabiskais sods nāk parasti mierīgākā noskaņā; 4) novēršot savstarpējo uztraukšanos, dusmošanos un apvainošanos dabiskais sods veicina vecāku un bērnu, audzēkņu un audzinātāju savstarpēju draudzīgu attiecību nodibināšanos.

2. Izvairīties no rupja rakstura sodiem. „Rupjība rada rupjību un maigums — maigumu. Bērni, ar kuņģiem apietas nežēlīgi, arī paši top cietsirdīgi un nežēlīgi; draudzīga apiešanās ar viņiem ir līdzeklis tanis ieaudzināt draudzīgas jūtas. Tiklab ģimenes, kā politiskā valdīšanā rupjš despotisms pats rada lielāko daļu no tiem noziegumiem, ar kuņģiem tam nākas cīnīties: turpretim, mīkstāka, liberala valdība novērš daudz nemiera cēloņus, uzlabo vispārējo noskaņu un mazina noziegumu tendenci“ (H. Spensers).

Visvieglāk, zinams, ir bērnu par katru nieku sarāt un nosukāt, bet tādi sodi rada to negatīvo iespaidu, par kuņģu runā H. Spensers.

Bet kādi lai būtu tie maigākie sodi? Ir taču pārkāpumi, par kuņģiem bērnus nevar bez soda atstāt, piem. melošana, zagšana un tamlīdzīgi pārkāpumi? Ja gan, bet arī te var iztikt bez brutalajiem līdzekļiem. Tādi līdzekļi ir piem. audzinātāja

simpatijas un draudzības atraušana savam audzēkņim. Šie līdzekļi var būt sāpīgāki par kūlieniem un sitieniem, jo bērns pēc mīlas un simpatijām slāpst tikpat, kā izslāpis ceļnieks pēc ūdens.

Bet lai maigie līdzekļi būtu lietderīgi, tad audzinātāju un audzēkņu attiecībām jābūt draudzīgām un humanām. Ja vecāki un audzinātāji uz audzēkņiem skatās kā uz dresējamiem zvērēniem, bet audzēkņi uz audzinātājiem kā uz ienaidniekiem, tad, zinams, šādi līdzekļi nerasniegs vēlamos rezultātus. Draudzīgās attiecībās tas pavisam citādi. „Draudzība var ar bērnu visu ko izdarīt. Ja tikai prot ar viņu rīkoties, tā ir drošs līdzeklis, lai bērnu vērstu uz visu labu... Jāizvairās tikai no ļaunas draudzības.” (Fenelons.)

3. Pārmācībai jābūt taisnīgai. Kas bērnu soda tamdēļ, lai izgāstu savas dusmas, lai pierādītu savu varu, savu tiepumu vai tamlīdzīgos gadījumos, tās maitā bērna raksturu un etisko dabu, jo bērns kaut arī varbūt tikai intuītivi, bet tomēr jūt netaisnību.

4. Jāsargas no pārmērīgi biežiem noliegumiem un „komandēšanām”. Tas ir viens no parastākiem audzināšanas ļaunumiem. Bieži vien vecāki rīkojas ar bērnu, kā virsnieks ar zaldatu, to komandēdami vai katru acimirkli: „Dari tā un nedari tā; kam tu tur ej un kam tu tur ne-ej” u. t. t. Tādi bieži aizliegumi un pavēles 1) ierobežo bērna pašdarbību un aktivitāti, 2) mazina pašu noliegumu iespaidu un audzinātāju autoritāti. Beidzot bērns pie šiem noliegumiem pieron tāpat, kā melderis pie sudmalu rīboņas, un negriež uz to vairs ne mazākās vērības. Tikai tad, kad nāk kāds stiprāks kliedziens, rājiens vai sitiens — bērns apraujas.

5. Bērns nav jāsargā no maziem riskiem un mazām nelaimītēm. Būtu pavisam veltas pūles raudzīt novērst katru bērna pakrišanu, mazu sadauzīšanos u. t. t. Tas viss pieder pie bērna pirmām „studijām” un pie bērna iepazīšanās ar savu apkārtni. Viena — otra sāpīte un nelaimīte arī bērnu norūda un neļauj viņam izaugt kā siltumnicās stādam, vārigam un izstīgušam. Patstāvīgāki audzis bērns arī dzīvē būs patstāvīgāks.

6. Vecākiem un audzinātājiem jāpievalda savs temperaments attiecībā pret bērniem. Nevar likt bērnam sajūst katru dusmu vilni. Spēcīgu emociju pārņemts cilvēks reti kad ir taisnīgs. Bez tam pašas spēcīgās emocijas uz bērna psihī un raksturu atstāj nevēlamu iespaidu.

7. Konzekvence. „Viena no audzināšanas ļaunākām kļūdām ir — nekonzekvence. Kā sabiedrībā noziegumi vairojas, kad nav kārtīgas un uzticamas tiesas, tā arī ģimenē lielais pārkāpumu pieaugums ir svārstišanās un nekonsekvenču rezultāts

pārmācīšanas sferā. Mīkstas dabas māte, kuŗa vienmēr draud, bet reti savus draudus izpilda, kuŗa uz ātru roku bērnu pārmāca, bet pēc tam atkal to ņemas žēlot, kuŗa pret vienu un to pašu pārkāpumu izturas te bārgi, te mīksti un piekāpīgi, — tāda māte gatavo postu sev un saviem bērniem. Viņa pate zaudē autoritāti un rada pret sevi nevērīgu izturēšanos, viņa rāda bērniem nedisciplinētu jūtu piemēru, viņa bērnus netieši pamudina uz nerātībām, jo bērni cer vienmēr no soda izlavīties, izlocīties; viņa sāk vienmēr lielu runāšanu un strīdēšanos, bet visam tam ir kaitīgs iespaids uz bērnu, viss tas maitā bērna raksturu. Pat bārga un mežonīga, bet konzekventa ģimenes audzināšana ir labāka par tādu humanu, bet nekonzekventu. Mēs vēl reiz atkārtojam: izvairaties cik iespējams no varas un piespiešanas līdzekļiem; bet ja tomēr despotisms ir nepieciešams, tad esiet despotiski visā nopietnībā.“ (Herb. Spensers).

8. Audzināšana pēc iespējas jāpieskaņo bērna dabai. Te vērā ņemamas divas lietas: 1) bērna raksturs un 2) bērna vecums, attīstības posms. Nevar attiecībā pret bērnu ar maigu raksturu lietot tos pašus līdzekļus, kā attiecībā pret bērnu ar cietu, nemērīgu, vētrainu temperamentu.

Arī bērna vecumam liela nozīme. No 3 g. veca bērna nevar prasīt un gaidīt to, ko no 6 un 7 g. veca bērna.

Bez tam vērā vēl ņemami bērna darbības impulsi. Bērna darbība vienmēr izpētama, analizējama, izprotama. Jāzin arī darbības motīvi un tikai tad jāreaģē uz bērna darbību vai pārkāpumiem. Audzināšana nav viegls un pavisms, bet grūts un nopietns darbs.

9. Darbība. Darbība ir viens no labākiem līdzekļiem cīņā ar etiski negatīvām parādībām. Darbam viscaur ir liela audzinoša un etiska nozīme. Šo patiesību notvērusi arī tautas intuicija. Gandrīz visām tautām ir parunas un sakāmi vārdi, kas vērsti pret laiskumu, slinkumu un bezdarbību, piem. „slinkums ir visa ļaunuma perēklis“ (angļu paruna: „Sliņķa smadzenes ir — velna darbnīca“) u. c.

3. Bērna etiski pozitīvo īpašību veicināšana.

Cīnoties ar negatīvajām etiskām tieksmēm bērņā, ir jārūpējas arī par viņa pozitīvo etisko dziņu attīstību. Šinī audzināšanas sferā svarīgākie principi un vērā ņemamās patiesības ir šādas.

1. „Negaidiet no bērna moraliskās pilnības augstu pakāpi.“ Katrs civilizēts cilvēks savas bērņības gados pārdzīvo tādu pat attīstības posmu, kā mežoņu rāsas, no kuŗām viņš (civilizētais cilvēks P. B.) cēlies. Ka bērna sejas panti . . . zināmu laiku atgādina mežoni, tā arī viņa instinkti. Te ir arī

cēlonis bērna cietsirdības, zaglības un melošanas dziņām; šis pie bērniem tik izplatītās dziņas, bērniem pieaugot, pārveidojas tāpat, kā viņu sejas panti. Populārā ideja par bērna „nevainību“ ir gan pareiza, bet tikai attiecībā uz ļauna atziņu, uz ļauna zināšanu, kā mēr attiecībā uz ļaunajiem impulsiem viņa ir pavisam nepareiza; katrs par to var pārliecināties, kaut pus stundu uzturoties bērnu istabā. Pamatskolas puikas, dzīvodami savā vajā, savstarpēji viens pret otru daudz rupjāki, kā pieaugušie, mazāko bērnu rupjība vēl vairāk acis kritoša.“ (H. Spensers).

2. „Ne tikai neprātīgi prasīt no (maziem) bērniem augsti etisku izturēšanos, neprātīgi arī viņus pārāk enerģiski uz to mudināt. Cilvēku lielais vairums jau atzīst, ka ir kaitīga bērnu pāragrā intelektuālā attīstība; bet jāatzīst, ka arī pāragrai moraliskai attīstībai tik pat ļaunas sekas. Mūsu augstākās moraliskās spējas, līdzīgi augstākām intelektuālām, ir komplicētas. Tā tad — tiklab vienas kā otras attīstās samērā vēlu. Ja mākslīgi paātrina tiklab vienu, kā otru agrāku attīstīšanos, tad tas notiek uz nākamā rakstura rēķina. Tamdēļ arī bieži gadas šādas anomalijas: tie bērni, kuŗi bērībā bijuši priekšzīmīgi uzvešanās ziņā, vēlāk pamazām izrāda savādu it kā neizskaidrojamu pārvēršanos uz ļauno pusi, un beidzot moraliskā ziņā izrādās nevis augstāku, bet zemāku par caurmēra līmeni; turpretim priekšzīmīgiem cilvēkiem viņu bērībā bieži vien bijušas tādas īpašības, kuŗas likušas gaidīt tikai ļaunu.“

Tamdēļ apmierināties ar mēreniem līdzekļiem un mēreniem rezultātiem šinī ziņā. Atminiet, ka augstākā tikumība, tāpat kā augstākā intelektuālitate ir panākama lēnā attīstībā; esiet pacietīgi pret tām nepilnībām, kuŗas uz katra soļa novērojamas jūsu bērībā. Esiet arī ekonomiski ar visādiem pārmetumiem, draudiem, aizliegumiem, ar tiem tikai daudzi vecāki rada ģimenē lieku nervozitāti, velti cerēdami savus bērnus bez laika pataisīt par tādiem, kādiem tiem vajadzētu būt.“ (H. Spensers).

Bet tomēr būtu ļoti nepareizi ņīztulkot šos Spensera principus tā, it kā etiskā audzināšana būtu lieka. Etiskā audzināšana arī pozitīvā virzienā ir vajadzīga un nepieciešama, To arī Spensers nenoliedz.

3. Piemērs. Kā citu jūtu audzināšanā, tā arī te piemēram liela nozīme. Labam piemēram bērns imitē un gūst labus ieradumus. Piemērs ir simtreiz vairāk audzinošs par visādiem norādījumiem, noliegumiem, ieteikumiem u. t. t. Bērns skatās, ko lielie dara un nevis, ko tie saka. Bērnam var simtreiz katru dienu teikt piem. lai viņš nepīpo, bet ja pieaugušie apkārt pīpos, viņš centīsies darīt to pašu.

4. Labi draugi un laba socialā apkārtne. Ja draugu un šaurākās socialās apkārtnes izvēle atkarājas no audzinātāja,

taid lai viņš to bērnam izvēlas tādu ar pozitīvām etiskām īpašībām. Socialās apkārtnes un draugu īpašības pielīp arī bērnam.

5. Vecāku un audzinātāju uzslava un paļā. Vecākiem un audzinātājiem attiecībā pret bērnu nav jābūt tikai aukstiem vērotājiem. Bērns gaida arī viņu simpatijas un vairs no viņu antipatijām. Ja bērns dara labus un teicamus darbiņus, tad vecākiem un audzinātājiem nebūt nav jākautrējas tos atzīt, nav jāliedz bērnam pelnītā atzinība, uzslava un simpatijas. Uzslava un simpatijas bērna dvēselei ir tikpat kā silts lietiņš tikko iesētai sēklai: sēkla dīgs un augs par zaļu, sulīgu augu. Simpatiju atmosfera vienmēr ir ļoti labvēlīga bērna pozitīvo etisko īpašību audzināšanai, bet ļauno apspiešanai un nomākšanai.

6. Censties bērnam dēstīt labus ieradumus. Ieradums ir otra daba. Labas audzināšanas būtība jau patiesībā ir labu ieradumu kultivēšana, un tamdēļ etiskā audzināšanā ar viņu nav jāskopojas.

7. Darbs. Ja darbs ir viens no labākiem līdzekļiem cīņā ar negatīvajām etiskajām īpašībām, tad darbs ir tikpat labs līdzeklis arī pozitīvo etisko īpašību attīstīšanā un izkopšanā.

Māci mani, māmuļiņa,
Māci labā darbiņā:
Siki šūt, smalki vērp,
Sev raženi taisities.

(6668)

Meitas, manas meitenītes,
Šūt gribēja, nemācēja.
Tā māmiņas pašas vaina,
Kam tā viņas nemācēja.

(6679)

Tā tad darbs dara raženāku un veiklāku arī cilvēku vispār. Dzīvē darbīgs cilvēks derīgāks un arī pats laimīgāks, kā kūtrs un slinks.

Paldies saku māmiņai,
Lai tā dzird, lai nedzird,
Kad tā mani maz' esot
Uz darbiem radināj'se. (6682)

Tā tad meitene, liela izaugusi, pati apsver to lielo nozīmi, kāda ir darba mācēšanai un darba ieradumam. Viņa gatava pateikties savai audzinātājai, māmiņai, kur tā arī nebūtu.

Slinkas un bezdarbīgas audzināšanas rezultatus, turpretīm, pats cilvēks pieaudzis sajūt kā sāpīgu netikumu un postu.

Maģķenīt palaidos
Vienu gadu slinkumā;
Trīs gadiņi nevarēju
Maizītēi atgūties.

(6915)

Eim' kalnāi, eim' lejāi,
Lētumiņu meklēdama;
Mana paša netikums
Lidza vien vazājās.

(6907)

8. Intelektuālā attīstība un ideāli. Etisko jūtu attīstību veicina arī attiecīgā etiskā apziņa, apzinīgi izveidoti ideāli. Tamdēļ līdzās ar etisko jūtu attīstību jā rūpējas arī, sevišķi pie skolas vecuma bērniem, par attiecīgo etisko principu noskaidro-

šanu. Labi kad bērns var jau spraut sev zinamus mērķus, uzstādīt zinamus ideālus, tad prāts palīdz jūtu sferai izveidoties un tapt pilnīgākai. Te liels palīgs šinī audzināšanā ir ievērojamu mākslinieku, zinātnieku un citu kultūras darbinieku biografijas, rakstnieku un mākslinieku literāriskie darbi u. c.

XIX. Intelektuālās jūtas.

1. Jēdziens.

Intelekti ir prāta darbības, prāta rosības. Ar katru intelekta jeb prāta darbību nenovēršami saistās arī zinamas jūtas un emocionālie stāvokļi. Sevišķi tas sakāms par galvenajām intelekta rosībām: nojautu, atmiņu, iztēli, domāšanu, spriedumu, intuīciju. Katru no šīm vienībām apvij jūtas. Šīs jūtas ir — intelektuālās jeb prāta jūtas.

Tā tad, intelektuālās jūtas ir tādas jūtas, kuņas saistītas ar dažām intelekta darbībām un rosībām.

Intelektuālām jūtām, kā visām citām, ir divi parastie aspekti: tīksme un netīksme, bauda un ciešanas.

2. Intelektuālo jūtu klasifikācija.

Tā kā intelektuālo darbību un rosību nav mazums, tad arī ar šīm rosībām saistīto jūtu skaits ir attiecīgi plašs.

Ievērosim svarīgākās intelektuālo jūtu grupas.

Viņas ir sekošas: a) jūtas, kuņas saistītas ar intelekta tieksmi pēc pieredzējumiem un atziņām, b) jūtas, kuņas saistītas ar zināšanu iegūšanas procesu, c) jūtas, kas saistītas ar iegūtām zināšanām.

3. Jūtas, kuņas saistītas ar intelekta tieksmi pēc pieredzējumiem.

Šis ir pašas pirmatnējākās intelektuālās jūtas. Viņas aužas ap intelektuālo instinktu. Šīs jūtas ir: brīnīšanās un ziņkārība.

1. **Brīnīšanās.** Tas ir pirmais intelekta skats ārpusaulē jeb objektivā tiešamībā. Te pirmo reiz sastopas intelekts un ārpusaule. Izbrīnīšanās ir tas stāvoklis, kuņā šīs jūtas nostājas, pirmo reiz zināmu ārpusaules tiešamību skatot.

Pēc izbrīnīšanās, pēc pirmā pārsteiguma prāts sāk skatāmā parādībā dziļāk iespiesties, to pētīt, izziņāt.

Brīnīšanās jūtām liela nozīme: no viņām piedzima zinātne.

Un katru brīdi tā dzemdina jaunas atziņas, idejas, domas. Kas ne par ko nebrīnas, kas pret visu vienaldzīgs, tas garā nabags.

Visvairāk spēj brīnīties — ģenijs. Viņš var brīnīties pat par visvienkāršākām ikdienas lietām. (Piem. Ņutona ābols).

Bet ir dažādas brīnīšanās.

Kas tikai brīnas un savu brīnīšanos bauda, tas tālu netiek. Tālu tiek tas, kuŗš brīnas un domā.

2. Ziņkāriba. Kad intelekts parādību skata un brīnas, tad strādāt sāk arī otra intelekta spēja — ziņkāriba. Prāts grib parādību ne tikai skatīt, bet arī izzināt, viņā iegrimt, iespīesties. Ziņkāriba ir prāta instinktīva tieksme parādības izzināt, iespīesties viņu būtībā. Ziņkāriba ir arī kāre pēc arvien jauniem un jauniem noskārtumiem un idejām. Viņa ir kā intelekta rokas, kuŗas tas stiepj preti ārpasaulei atziņu gūšanai.

Veselīga un spēcīga ziņkāriba ir vērtīga lieta. Viņa meklē un atrod jaunas atziņas, idejas, zināšanas. Tikai vajag gādāt par to, lai viņa nav „tukša“, t. i. mazvērtīga. Lai viņa kāro pēc vērtīgām un nevis mazvērtīgām lietām.

3. Pārsteigums. Pārsteigums ir arī brīnīšanās, tikai ne katra. Pārsteigti brīnas cilvēks tad, kad viņš vienas gaidītas parādības vietā atrod otru — negaidītu. Ja kāds cilvēks iet pie sava drauga un viņa mājas vietā atrod pelnu kaudzi — viņš pārsteigts: viņš gaidīja vienu, atrada kaut ko citu. Viņš brīnas, bet savādi brīnas. Tā — pārsteiguma brīnīšanās jeb vienkārši pārsteigums.

4. Jūtas, kuŗas saistītas ar zināšanas iegūšanas procesu.

Šīs ir intelektuālās jūtas, kuŗas intelektu pavada zināšanu vākšanas un iegūšanas gaitā. Galvenās no šīm jūtām ir sekošās:

1. Neziņas jūtas. Cilvēks, kuŗš taisās mācīties alģebru vai ķīmiju, pārdzīvo citādas jūtas attiecība uz šiem priekšmetiem, kā tas, kuŗš šos priekšmetus mācījies un varbūt nobeidzis. Viņš vēl nezina, par ko tur būs runa, kādas zināšanas viņi sniegs. Viņš pārdzīvo neziņas jūtas.

Neziņas jūtas ir nepatīkamas, reizēm smagas un nospiedošas. Ziņkāriba viņām laužas cauri un grūž intelektu uz priekšu, parādībām pretī.

2. Meklēšanas jeb pētīšanas jūtas. Neziņas jūtu smagums un ziņkāribas jūtu spiediens prātu spiež meklēt idejas un zināšanas, pēc kuŗām ir sajūsta vajadzība. Pētīšanas jūtu galvenā sastāvdaļa ir ta pate ziņkāriba, bet tikai apzinīga. Bez tam šī ziņkāriba nestāv vairs tiešamības fakta priekšā, to aplūkodama. Tā meklē, strauji iedama no viena fakta pie otra, intensīvi domādamā un

grupēdama dažādas idejas un atziņas. Pētišanas jūtas sarežģītākas par ziņkārības jūtām. Vienkāršā ziņkārība dzemdina nojautu, ideju un ar to apmierinas. Pētišanas jūtas caurauž un pavada veselās domu, jēdzienu un spriedumu virknes.

Pētišanas jūtas sevišķi krasas zinātniekiem un pētniekiem. Viņi šo jūtu noskaņā dzīvo gadus un gadu desmitus, rakdami no zināšanu rudas ideju un zinātņu bagātības.

Pētišanas jūtām ir divi aspekti: netīkamais un tīkamais. Netīkamais ir neziņa. Tīkamais: bauda, kas saistīta ar meklēšanas procesu: sava spēka apziņa, spēku nodarbināšana un gaidas. Bet baudas jūtas parasti pārspēj netīksmes jūtas. Tā Lesings saka, ja viņam liktu izvēlēties starp atziņu meklēšanu un jau gatavām zināšanām, viņš bez kavēšanās izvēlētos ne gatavās zināšanas, bet pašu meklēšanu.

3. Zināmības un novitates jūtas. Gūstot zināšanas, lasot un studējot atduramies uz idejām un patiesībām, kuņas jau zinām un pazīstam. Ar tām sastopamies kā ar paziņām, pārdzīvojam jūtas, kuņas sauc par zināmības jeb pazīstamības jūtām.

Kad sastopam jaunas atziņas, jaunas idejas un zināšanas, ko prāts vēl nav skatījis, tad pārdzīvojam novitates jeb jaunuma jūtas. Viņas prāts skata un apbrīno. Reizēm jūtas pret jauno ir draudzīgas, reizēm naidīgas. Ja parādība vai ideja ir pārāk jauna un nelīdzīga visām agrāk nojaustām, tad jūtām ir naidīga tendence, un percepcija šo ideju labprāt neuzņem citu prātā esošo ideju saimē. Ja ideja jauna, bet radnieciska un līdzīga jau esošām idejām, tad — otrādi.

4. Skaidrības un neskaidrības jūtas. Neskaidrības jūtas ir tādas jūtas, kuņas saistītas ar neskaidru, juceklīgu, sajauktu domāšanu. Šīs jūtas cilvēks pārdzīvo, lasot nemākulīgi uzrakstītu zinātnisku darbu, ar nekārtīgi sasvaidītām, nesistematiskām, nenoteiktām domām un jēdzieniem, vai arī klausoties tāda pat lektora, profesora runu vai lekciju. Šīs intelektuālās jūtas retam būs svešas, jo — par nožēlošanu — neskaidru grāmatu un nesistematisku lekciju pieredzam daudz.

Skaidrības jūtas taisni pretējas. Viņas saistītas ar skaidru, noteiktu loģisku domāšanu. Neskaidrības jūtas nepatīkamas, skaidrības — patīkamas.

5. Atrašanas jūtas. Kad pētišana vai meklēšana iet sekmīgi, un meklētā ideja vai doma atrasta, vai arī hipotese apstiprināta, tad cilvēks pārdzīvo atrašanas jūtas. Tādas jūtas pārdzīvo piem. skolnieks, izrēķinādams matemātisku uzdevumu, students — veicdams savus augstskolas uzdevumus un zinātnieks pēc ilgas pētišanas, izdarīdams jaunus atklājumus un atradumus.

Atrašanas, atklāšanas jūtas ir skaistas un ar baudu bagātas. Jo vairāk darba ieguldīts, meklējot un pētot, jo lielāks

atrašanas prieks. Par grieķu matemātiķi Pitagoru stāsta, ka viņš, uziedams savu teoremu, bijis tik priecīgs, ka ziedojis dieviem 100 vēršu (hekatomba). Archimēdu pēc kāda atraduma sagrābis tāds prieka vilnis, ka tas izlēcis kails no vannas un kā ārprātīgs skrējis pa pilsētas ielām, saukdams: „Atradu, atradu“!

Tādu piemēru no zinātnieku un izgudrotāju dzīves daudz. Atradu jūtas ir zinātnieka un pētnieka visskaistākās jūtas, viņa laimes galvenā un svarīgākā sastāvdaļa.

5. Intelektuālās jūtas, kuņas saistītas ar iegūtām zināšanām.

Jūtas, ko pārdzīvo cilvēks tad, kad tas zinamas atziņas vai domas atradis un piesavinājis, ir dažādas. Manamākās no šīm jūtām sekošās:

1. Atziņas un zināšanas jūtas. Kad cilvēks domīgi vēl meklē, viņš pārdzīvo mierīgas vai nemierīgas gaidu jūtas. Kad meklētais atrasts, pētamais izzināts, tad cilvēks priecīgi izsauca: „Ah! nu es zinu! Nu es saprotu“. Atveŗas it kā kaut kas gaišs un skaidrs. Cilvēks tiek it kā bagātāks: viņam nu pieder jaunas vērtības, tās — viņa īpašums. Viņš tiek apzinīgs un lepns ar iegūtām vērtībām. Viņš jūt augam arī savu pašvērtību. Viņa prāts tiek gaišāks, skats tālāks.

Neziņa nospiež un saista, zināšana atsvabiņa un ceļ.

Atziņas un zināšanas jūtas ir skaistas un patīkamas. Zināšanas jūtām pievienojas arī zinamas skaidrības jūtas, jo zināšana pate jau ir zinama skaidrība.

2. Kārtības un harmonijas jūtas. Šīs ir jūtas, kuņas saistītas ar sakārtotām un savstarpēji saskaņotām domām.

Cilvēks var zināt, viņam var būt daudz zinātnisku patiesību no viena vai vairākiem zinātņu laukiem, bet šīs zināšanas var atrasties nekārtīgi sasvaidītas. Tādā gadījumā cilvēks pārdzīvo chaosa jeb sajukuma jūtas. Vēl viņam zināšanas jakārto, atziņas jānoliek katra savā vietā. Kad tas izdarīts, prāts redz kārtību un skaidrību, tad jūtas, kas šo prāta stāvokli pavada, ir kārtības un harmonijas jūtas.

3. Patiesības jūtas. Zināšanas var būt patiesas un nepatiesas. Piem. mēs zinām senāko audžu domas, ka zeme stāv uz trim valzivīm, ka mēness lielāks par zvaigznēm, ka cilvēks var pārvērsties vilkačos un raganās, ka aprakta nauda žāvējas u. t. t. Šīs zināšanas arī ir zināšanas. Tikai mēs viņas vairs neatzīstam par patiesām. Viņas nesaskan ar realo īstenību, tiešamību.

Starp daudz un dažādām atziņām un idejām, cilvēkam ir īpašība izvēlēties patiesību, t. i. ar īstenību saskaņoņas atziņas un domas. Viņa jūtas it kā piekļaujas šādām domām un bailīgi,

nepatīkami atraujas no nepatiesām. Tās jūtas, kuņas ceļas, prātam rikojoties ar patiesām atziņām un domām, ir patiesības jūtas.

Patiesības jūtas ir tikamas. Cilvēka jūtas un prāti uz viņām tiecas, viņas mīl. Par patiesām idejām un domām cilvēki ir pat upurējuši savas dzīvības un cietuši lielas mokas.

Par patiesības mīlestību Galilejs ilgi smaka cietumā, Džiordano Bruno tika sadedzināts, Pestītājs krustā sists.

Patiesības jūtas ir divējādas: jūtas pret jau atrastām zināmām patiesībām un pret vēl neatrastām, bet tikai meklējamām. Pēdējās patiesības jūtas ir patiesības nojausma jeb intuīcija. Cilvēks ar intuītivo patiesības nojausmu izmana, kur patiesība mīt, kaut arī tā vēl tāta biežā neziņas tumsā priekš citiem. Viņš to nevar vēl pierādīt, bet tikai izmanīt. Šāda smalka patiesības izmaņa jeb nojausma ir lieliem zinātniskiem ģenijiem.

4. Pārlicība un ticība. Kad zināma patiesība atrasta un prātam noskaidrota, tad prāts ar viņu apmierinās un pie viņas it kā spirdzinās. Viņš par to vairs nešaubas un tālāk nemeklē. Viņš uz to palaižas, tai tic. Tā tad ticība ir tādas intelektuālās jūtas, kuņas ceļas tad, kad prāts par zināmu patiesību vairs nešaubas, bet uz viņu palaižas, kā saskanošu ar itenību. Šeit ticības jēdziens nav sajaucams ar reliģijas jēdzienu. Šī ir zinātniskā ticība, ticība faktiem un pierādītām, ar itenību saskanošām patiesībām.

Kad tās patiesības, kuņas cilvēks atzīst, kuņām viņš tic, tas padara par savu garīgo īpašumu; kad viņš šīm patiesībām piekrīt, zem tām parakstās, kā zem savām, viņas aizstāv pret citādām domām un uzbrukumiem, tad šīs patiesības ir viņa pārlicība. Pārlicība vienmēr saistīta ar spēcīgām jūtām. Šīs jūtas ir simpatijas, mīlestības jūtas. Katrs cilvēks mīl savu pārlicību un nīst visu, kas šo viņa pārlicību aizkaļ. Pārlicība ir daļa no cilvēka „es“. Par pārlicību viņš cīnās, cieš un daudzos gadījumos arī mirst.

6. Intelektualo jūtu intensitate.

Spēka un stipruma ziņā intelektuālās jūtas var būt dažādas: sākot no dzīvnieciskās ziņkārības, līdz zinātnieka jaunradišanas priekam. Intelektuālās jūtas ir zinātnes jūtas. Jo spēcīgākas kādam gara dāvānas, sevišķi prāta spējas, jo lielāka ir intelektualo jūtu jūsma.

Trulai, pelēkai ikdienas domai šīs jūtas ir bālas un vājas, lielam zinātniskam talentam šīs jūtas plašas un varenas, sākot ar ziņkārību un pētišanas prieku un beidzot ar atrašanas jūsmu.

Lielie zinātnieki visu mūžu nodzīvo intelektualo jūtu jūsmā un aizrautībā. Tie redz tikai vienu zvaigzni — zinātnisko darbu, un tai tie ziedo savu laiku un savus spēkus. Par viņiem var droši sacīt Raiņa vārdiem:

„Kas viņas ugunīs iededzies,
Tas neprasa, vai viņš bojā ies;
Ne sevis, ne cita tas nevēro,
Tas ziedo tai savu visdārgāko.“

Piem. **Galilejs** kaisli mīlēja fizikas un matemātikas zinātnes. Visur par tām viņš runāja ar aizrautību. Viņš sajūsmināja savus skolniekus un piekritējus. Viņš bij kā saule, kas deva gaismu un siltumu visiem, kas ar viņu nāca sakarā. Vajāšanas tas panesa varonīgi un lepnī.

Nutons bieži aizmirsa barību un ēšanu, domādams savu zinātnisko domu. No ritēm celdamies, pusgērbies viņš reizēm palika sēdus un ilgi domāja uzsākto domu.

Grieķu zinātnieks **Epiktets** par sevi saka, ka viņš piedzimis kā vērģis un pie tam kropls, bet tomēr laimīgs.

Henzius uzraksta uz savas bibliotēkas durvīm: *Hic vivo et regno* (te dzīvoju un valdu).

Angļu zinātnieks **Devi**, atradis kaliju, sāka lēkāt un dejojot savā laboratorijā skatītāju klātbūtnē.

Tā tad intelektuālās jūtas arī var sagrābt cilvēku ar lielu varu. Tās var sniegt daudz skaistu jūsmas un laimes brīžu.

Un jo vairāk cilvēks zin, jo vairāk tas paceļas zinātnes augstumos, jo vairāk skaistuma tas redz, jo aizrautība tiek lielāka.

„No miesām visas risa zemes saites,
Viss naidis un dusmība, viss ļaunums, kaites;
Bez žēluma, bez pagātnes, bez vainas
Tu skati priekšā zelta rīta ainas;
Gars brīvus spārnus dzidrē cilā liegi;
Tik balta dvēse mirdz kā kalnu sniegi;
Gaist viss, kas rupjjs, smags, — spīd smalkais maigums
Kā zvaigžņu būtes caurspīdīgais zaigums . . .
. . . Bet vis vēl augstāk tava gaita sniedz . . .

(Gara gaita. Raiņa.)

Piezīme. Intelektuālo jūtu audzināšanas jautājums tika redzams jau runājot par domāšanas un intereses audzināšanu.

XX. Reliģiskās jūtas.

1. Jēdziens.

Reliģiskās jūtas ir tās jūtas, kas saistītas ar reliģijas jēdzieniem, reliģisko domu.

Reliģiskās jūtas savā sastāvā un īpašībās vienmēr atkarājas no reliģiskās domas un jēdziena. Kad pārgrozās reliģiskā doma, reliģiskie uzskati, tad pārgrozās attiecīgi arī reliģiskās jūtas.

Bet reliģija pate nav tikai doma vien. Katrā reliģijā ietilpst trīs elementi jeb sastāvdaļas: a) zinama doma, zinami uzskati un jēdzieni, b) zinamas jūtas, c) zinamas tieksmes un darbības (piem. reliģiskās ceremonijas).

2. Reliģiskā doma jeb reliģijas intelektuālais aspekts.

Reliģijas jēdziens nav vienkāršs. Tanī ietilpst daudz domu, daudz vienkāršāku jēdzienu un problemu. Reliģiskā doma pie savas intelektuālās būtības un satura ir vesels pasaules uzskats, vesela visuma un dzīves filosofija. Tur ietilpst šādi svarīgi problēmi jeb jautājumi: 1) jautājums par pasaules celšanos; 2) par dzīvnieku un cilvēka celšanos; 3) par Dievu, viņa būtību un īpašībām; 4) par Dieva attiecībām pret pasauli un cilvēkiem; 5) par dvēseli, viņas būtību un likteni pēc nāves; 6) par debessvalstību un elli; 7) par grēkiem, grēku sodību u. t. t.

Svarīgākais un centrālākais no visiem šiem jautājumiem ir jautājums par Dievu, viņa būtību, īpašībām, attiecībām pret cilvēku. Tamdēļ arī reliģiskās jūtas galvenām kārtām aužas ap šo centrālo domu un problemu.

3. Reliģisko jūtu struktūra.

Kā reliģiskā doma ir diezgan raibs un sarežģīts audums, tā arī reliģiskās jūtas. Viņām tāpat ir sava struktūra, savs audums, kuŗš augs no citām, dažādām vienkāršāka satura jūtām. Svarīgākās no šīm jūtām ir sekošas:

1. Baiļu jūtas dažādos veidos un pakāpēs. „Es, tas Kungs tavš Dievs, esmu stiprs un dusmīgs Dievs,“ — saka Izraeļa Dievs. Bet ja Dievs ir stiprs un dusmīgs, tad viņš savu bardzību arī var izlietot pret cilvēku, un tamdēļ cilvēku pārņem baiļu jūtas.

2. Pazemības un lēnprātības jūtas. Šīs jūtas ir baiļu turpinājums. Pret pārspēku, pret lielāku varu cilvēks ir pazemīgs un piekāpīgs. Arī dievi mīl pazemīgos, bet lepnos neieredz, jo šī īpašība ir viņu īpašība.

3. Atkarības jūtas. Dievi visu zin un visu var, tamdēļ cilvēks no dieviem ir atkarīgs. Dievi visu redz, visu dzird, viņu roka visus vadā u. t. t.

4. Pacietības jūtas. Dievi bieži cilvēkus pārbauda, liek tiem daudz ciest un prasa, lai cilvēki nekurn, neizrāda nemieru ar dievu darbiem un rīcībām, jo: „Dievs labi dar' ko darīdams.“

Kad cilvēks šādus pārbaudījumus iztur, tad pievi sola tam attiecīgo atalgojumu.

5. Simpatijas un mīlestības jūtas. Bet dievi ir ne tikai bargi. Tie ir arī labi, taisni. Tie paši ir mīlestība, un

tamdēļ viņi arī no cilvēkiem prasa mīlestību. Un reliģiskie cilvēki šo pavēli izpilda: a) lai izvairītos bargam sodam un b) lai gūtu dievu žēlastību.

6. Uzticības, taisnības un patiesības jūtas. Dievi ir taisni, tamdēļ cilvēki tiem uzticas, uz tiem palaižas („Palaidies uz to Kungu, tad Viņš gan darīs“). Un šādu paļāvību dievi prasa. Bez tam nevarīgajam cilvēkam nekas cits neatliek: dievi jau var visu, ko grib, tamdēļ labāk ir ticēt, cerēt un gaidīt. Dievi arī mīl taisnību un patiesību, tamdēļ cilvēkam jācenšas būt taisnam un patiesam.

Tie ir galvenie reliģisko jūtu elementi. Šinīs jūtās mēs novērojam divas tendences: a) vienu nospiedošu: šausmas, bailes, pazemības, atkarības, pacietības jūtas; otru patīkamu, uz augšu ceļošu: simpatijas jūtas, mīlestību, uzticību.

Reliģisko jūtu struktūra, zināms, nav vienāda visām tautām. Dažādām tautām ir arī dažādi dievi ar dažādām īpašībām. Pat vienai un tai pašai tautai dievības jēdziens mainās dažādos vēsturiskās attīstības laikmetos.

Bet katram atsevišķam cilvēkam reliģiskās jūtas atkarājas no viņa izglītības un iedzimtām tieksmēm un intereses uz noslēpumu-mainību. Izglītība pāvreido reliģisko domu un līdz ar to arī pašas reliģiskās jūtas. Parasti ar izglītību reliģiskās jūtas tiek vājākas, jo zinātniskā doma nesaskan ar reliģisko domu tādos jautājumos, kā: pasaules celšanās, dzīvības celšanās, dvēseles būtība u. t. t. Reliģiskās domas vietā bieži stājas zinātniskā doma. Līdzīgi izgaistošai reliģiskai domai, bieži gaist arī reliģiskās jūtas.

Ir cilvēki, kuriem nav ne reliģisko domu, ne jūtu. Tos parasti sauc par ateistiem.

4. Reliģisko jūtu veidi.

Reliģiskās jūtas var būt dažādas, atkarībā no viņu struktūras un intensitātes. Galvenie reliģisko jūtu veidi sekošie:

1. **Mērenās reliģiskās jūtas un noskaņas.** Mērenās reliģiskās jūtas ir reliģiski-domājošo cilvēku vairākuma parastās jūtas ar mērenu intensitāti. Visredzamāk un nojaušamāk šīs jūtas izpaužas lūgšanas brīžos, mājā vai dievnāmā. Lūgšanas noskaņa ir viena no tirākām, spilgtākām reliģiskām noskaņām.

2. **Reliģiskais fanatisms.** Kad reliģiskās jūtas tiek intensīvas, kad tās pārvēršas par kaislību, tad viņas sauc par fanatismu. Fanatismā reliģiskās jūtas pārņem visu cilvēka būtni, un fanatiķis domā tikai par savu valdošo ideju un kaislību. Visu pasauli viņš redz viņas gaismā, visu vērtē no viņas viedokļa. Fanatiķa ideja priekš viņa ir neapšaubama un nelokama patiesība.

Fanatizms, kā kaislība, parasti ir aktīvas dabas. Šai aktivitātei var būt divi virzieni: a) negatīvais jeb uzbrūkošais fanatizms un b) pozitīvais, apustuliskais jeb pravietiskais fanatizms.

3. Agresīvais jeb uzbrūkošais fanatizms. Fanatiķis reti kad cieš sev līdzās citādas domas. Viņa pielūdzamā patiesība ir absolūta, nešaubama. Viņa doma jādama visiem. Kas domā citādi — tam mūžīgs naidis. Pret to cīņa, tam iznīcība un nāve. Vidus laikos uzbrūkošais fanatizms dedzināja tā sauktos ķēcerus jeb atkritējus, dedzināja iedomātās raganas, nežēlīgi spīdzināja iedomātos atkritējus un „launa gara“ apsēstos. Tāpat viņš vajāja arī zinātniekus un zinātni.

4. Pravietiskais fanatizms. Šim fanatismam ir cita aktivitāte. Viņš necenšas uz citādi domājošo cilvēku iznīcināšanu, bet uz viņu atgriešanu pie savas ticības un pārliecības. Viņš nenīst citādi domājošos, bet mīl tos un cenšas pārliecināt. Šis fanatizms rada pašizliedzīgus misionārus, apustuļus, praviešus un vispārī kaut kādas reliģiskas pārliecības izplatītājus un audzinātājus.

5. Askētisms. Kad reliģiskais fanatizms vērstas pret sevi, pret savām kaislībām, pret savām „miesas kāribām“ un „acu kāribām“ aiz reliģiskiem nolūkiem, tad šādu fanatismu sauc par askētismu. Askets ved cīņu ar sevi, ar savām dzīvnieciskām tieksmēm, kuņas viņam šķiet grēcīgas esam. Viņš ēd rupju barību vai gavē, t. i. pusbadā dzīvo, atsakās no sabiedrības un dzīvo mežā vai tuksnesī; atsakās no ērta dzīvokļa un dzīvo vai nu alās, paštaisītās teltīs un būdās vai pat uz stabiem; atsakās no ērtiem apģērbiem un apaviem, staigā basām kājām, rupjā apģērbā.

Asketi upurē savas dzīves ērtības, lai iegūtu dievības labpatikšanu, lai atrāstos no iedomātām ļaunām kāribām un tiktu svēti. Viņiem reliģiskās jūtas, reliģiskais fanatizms ir spēcīgs un aizraujošs.

6. Reliģiskā ekstāze. Kad reliģiskais fanatiķis iedzīvojas un viss nogrimst savā ideju pasaulē, kad viņš šo ideju sev priekšā redz kā vienu vienīgu vadošu zvaigzni, kad ap šo ideju tiek austas arī spēcīgas jūtas, kuņas pārvēršas straujās kaislībās, tad fanatiķis nonāk līdz tādām psihiskām stāvoklim, ko sauc par ekstāzi. Jūtas strādā spēcīgi, un sakarsēto jūtu atmosfērā iedomātā ideja parādās kā reāla, t. i. fanatiķis redz kā hulucinācijas tās ainas un tos tēlus, kuņas tas vēlas redzēt. Tā piem. svētā Tereze tādās ekstāzes brīžos redzēja reizēm Kristu, reizēm Dievu un reizēm satanu.

Glūži tāpat ekstazes stāvokli fanatiķis dzird baltis: ar viņu runā dievi, pravieši, svētie. Tie saka viņam, kas jādara, kā jādzīvo. Šis baltis nav cits nekas, kā dzirdes halucinācijas.

Šādas ekstazes pārdzīvojuši visi lielākie reliģijas sludinātāji un pravieši.

Bet ekstaze nav vairs normāls stāvoklis. Ekstazes jūtas nenormālas jeb patoloģiskas. Ekstaze jau tuvojas ārprāta stāvoklim.

XXI. Estetiskās jeb dailes jūtas.

1. Jēdziens.

Jūtām vispāri nav savas pilnīgi patstāvīgas eksistences. Viņas parasti vijas ap kādu vienu vai vairākām organisma vajadzībām un instinktiem. Jūtas ir tikai šo dziņu un instinktu emocionālā nokrāsa, izpaudums. Tā piem. bailes vijas ap dzīvības un pašpastāvēšanas instinktu, dusmas — ap uzbrukšanas instinktu, intelektuālās jūtas ap zinārkāribas instinktu, sociālās jūtas ap sociālo instinktu u. t. t.

Tas pats sakāms arī par estetiskām jeb dailes jūtām. Viņas vijas ap estetisko instinktu.

Tā tad estetiskās jūtas ir tādas jūtas, kuŗas vijas ap estetisko dziņu jeb instinktu.

Ta ir vispārējā definīcija. Parasti estetiskās jūtas mēdz apzīmēt par skaistuma jūtām. Nepareizi tas nav, bet pareizi gan tikai pa daļai. Estetiskās jūtas ietver ne tikai skaistuma jūtas, bet arī cildenuma jeb lieliskuma, traģisma, komisma u. c.

Nav arī pareizi apzīmēt estetiskās jūtas tikai par mākslas jūtām, jo mākslas jūtas ir šaurāks jēdziens. Viņas ir tikai viena daļa no estetiskām jūtām, jo estetiskās jūtas modina ne tikai māksla, bet arī daba un dzīve.

Vispāri, estetiskās jūtas pieskaitāmas pie vissarežģītākām jūtām. Saprotamākas un skaidrākas šīs jūtas tiek, izprotot viņu a) cēļanos, pirmavotu un b) šo jūtu elementus jeb sastāvdaļas, c) viņu galvenās iezīmes.

2. Estetiskais instinkts.

1. Jēdziens. Ja estetiskās jūtas ir tādas jūtas, kas saistītas ar estetisko instinktu, tad redzams, ka estetisko jūtu cēlonis un pirmavots ir — estetiskais instinkts.

Bet vai var maz runāt par estetisko instinktu?

Uz šo jautājumu var atbildēt ar drošu „ja“. Estetiskā dziņa nav tikai kulturas cilvēkam vien. Kā spēcīga tieksme tā visgaŗām manama arī pie mežoņiem un pat dzīvniekiem.

Darvins ar lielu faktu bagātību pierāda, ka estētiskās jūtas sastopamas pie dzīvniekiem. Piem. putni cenšas lepoties un citus savas sugas putnus sajūsmināt ar savām skaistām spalvām, ar savu skaisto dziedāšanu u. t. t. To tie arī redzami panāk. Putnu mātītes izvēlas sev skaistākos tēviņus, un tā sugas tiek arvienu pilnīgākas un skaistākas.

Cilvēki šo instinktu mantoja no dzīvniekiem. Cik veca ir cilvēce, tik veca arī šī tieksme cilvēkā. To pierāda vēsture ar saviem izrakumu pētījumiem, to pierāda arī tagad dzīvojošie mežoņi ar savām estētiskām tieksmēm. Šīs tieksmes mežoņiem fik spēcīgas, ka viņi to dēļ ir ar mieru panest lielas sāpes un ciešanas, izgreznojot savu miesu dažādiem griezumiem. Piem. Vidus Afrikas bornuezi taisa pa 20 gaŗu griezumu uz katra vaiga, vienu uz pieres, pa 6 griezumiem uz katras rokas, 8 uz krūtīm un pa 9 uz katras gūžas. Visā visumā viņi savu miesu izgrezno ar apm. 90 dziļiem griezumiem. Šie griezumi ļoti sāpīgi un mocoši, sevišķi, ja ievēro vēl turienes niknās mušas.

Australieši mēdz nēsāt degunā iedzītu kaulu, vīriešu pirksta resnumā un 5 līdz 6 collu gaŗu. Zinams, tas ļoti neērti, jo kauls apgrūtina elpošanu, neņemot vērā pašas iespraušanas sāpes, bet tas tiek mierīgi paciests, jo tas pēc viņu ieskata ir skaisti.

Orinoko indijaņi strādā nedēļām ilgi grūtu darbu, lai nopelnītu kādu niecīgu spīdošu lietiņu, ar ko greznoties.

Tamlīdzīgus piemērus var pievest no visām tagad pazīstamām mežoņu tautām. Tas liecina, ka mežoņiem ir dabas dota stipra estētiska dziņa, t. i. estētiskais instinkts. Kā viņš izpaužas, tas cits jautājums. To atrisināt ir mākslas vēsturnieka pienākums.

Atbildot uz augšā uzstādīto jautājumu, var sacīt: pār estētisko instinktu var noteikti runāt, jo viņš jau sastopams pie dzīvniekiem un attīstības ziņā viszemāk stāvošiem cilvēkiem.

2. Estētiskā instinkta celšanās. Estētiskais instinkts pieder pie tā sauktajiem sekundarajiem jeb otras formācijas instinktiem. Zemākiem dzīvniekiem viņa nav. Tiem ir tikai vispirmatnējākie instinkti, kas saistās ar dzīvības uzturēšanu, aizsargāšanu, piemērošanos un dzīvības turpināšanu.

Augstāk attīstītiem dzīvniekiem bez visnepieciešamākās nervu enerģijas, kuŗa vajadzīga tiešām pašuzturības vajadzībām, eksistences cīņai, vēl paliek pāri svabadas nervu enerģijas krājums, bez noteikta mērķa. Daba šo enerģiju izlieto 1) dzīvības

un dzīvības formu papildināšanai un 2) nejaušos dzīves cīņas gadījumos, kur tādas enerģijas vairāk vajadzīgs.

Kad šis svabado enerģijas uzkrājas vairāk, viņa prasās pēc izlietošanas, pēc darbības. Citādi viņa rada mocošu sajūtu.

Lai svabado, uzkrāto enerģiju izlietotu, lai no viņas spiediena atsvabinātos, tad dzīvnieks viņu izlieto, darbinādams locekļus un visu organismu bez noteikta mērķa: tikai lai tiktu vaļā no enerģijas pārpilnības. Šī darbība ir — rotaļa. Tā rotaļajas piem. kaķis, bez nolūka kokā kāpdams, kamoliņu veldams un ķerdams, rotaļajas jērs, pavasari ganos izdzīts, rotaļajas suns, ar otru suni cinīdamies vai kaut ko bez nolūka grauzdams u. t. t.

Šis rotaļu instinkts ir vecāks un fundamentālāks par estētisko instinktu. No viņa izauga estētiskais instinkts. Viņš rotaļu instinkta tiešs turpinājums.

Tā tad estētiskā instinkta avots — rotaļu instinkts. Dzīvība — enerģijas pārākums — rotaļa, — estētiskais instinkts — tādā kārtībā gāja estētiskā instinkta attīstība.

3. Rotaļa.

Rotaļa — brīvās enerģijas bezmērķa patēriņš. Bet rotaļajas ne tikai dzīvnieki un bērni, rotaļajas ne tikai muskuļi, rotaļajas arī gars. Kad attiecīgie nervu centri sajūt sevī enerģijas pārpilnību, tad viņi no šīs pārpilnības atsvabinās, likdami rotaļāties dažādām gara spējām: fantāzijai, prātam, jūtām.

Bet katra rotaļa, tiklab fiziska, kā psihiska, saistīta ar zināmām jūtām, zināmu baudu. Šī bauda ir estētiskā bauda. Tā ir tā estētisko jūtu pamatmaterija, pamatviela, tas pamatraksts, no kuŗa tiek izausts viss raibu raibais estētisko jūtu audums.

Tā tad estētiskās jūtas ir tās baudas jūtas, kuŗas saistītas ar rotaļu kā brīvo un bezmērķa enerģijas patēriņu.

Rotaļu bauda ir pirmatnējā estētiskā bauda. Viņa visu estētisko jūtu pirmsākums.

4. Estētiskās baudas iezīmes.

Estētiskās jūtas atšķiras no citām jūtām vienā ziņā: estētiskām jūtām tikai viens aspekts — bauda. Estētisku ciešanu nav.

Bet caur ko atšķiras estētiskā bauda no citām baudām? Arī gardi ēdieni un dzērieni, tīrs gaiss un silta vanna sniedz baudu. Baudu sniedz arī atreibība, socialo tieksmju apmierināšana u. t. t.

Ēšanas un dzeršanas bauda ir saistīta ar materiālām vajadzībām un interesēm: godkāribas un atreibības jūtu apmierināšana saistīta ar etiskām vajadzībām un interesēm; bauda no zinātnes darba — ar zinātnisko interesi u. t. t. Estetiskā bauda ir saistīta vienīgi ar estetisko vajadzību, rotaļu bezmērķa darbību.

Tā tad estetiskā bauda ir tāda bauda, kuŗa svabada no jebkādiem materiāliem, zinātniskiem, juridiskiem, etiskiem un citiem blakus mērķiem un interesēm. Estetiskā bauda ir — bezmērķa bauda. Kad estetiskā jūta izjūta, bauda izbaudīta — viņas mērķis sasniegts.

Bet vai tas var būt? Estetiskās vērtības, mākslu taču var lietot audzināšanai, tikumības attīstīšanai u. t. t. Ja gan, arī izdzīvei, tirdzniecībai un daudz citiem mērķiem, bet tas nebūt nenozīmē, ka tas būtu estetisko vērtību mērķis. Arī zirgu, kuŗš ir pats savs mērķis, var lietot jāšanai, braukšanai un arklā jūgšanai, tikai tas nebūt nenozīmē, ka zirgs būtu šiem nolūkiem radies.

Estetisko vērtību nozīme ir liela: zinātniskā, etiskā, ekonomiskā, sociālā, bet tas nav viņu mērķis. Tā — estetisko vērtību dažādā nozīme.

5. Estetisko jūtu klasifikacija.

Estetisko jūtu pasaule ir ļoti bagāta, dažāda. Lai viņā orientētos, tad šī dažādā parādību pasaule ir jāsadala grupās, un katra grupa jāapskata sevišķi. Ievērojot dažādos klasifikācijas pamatus, estetiskās jūtas var šķirot šādi:

1. Estetisko jūtu šķirošana konstrukcijas ziņā:

1. Elementarās jeb vienkāršās estetiskās jūtas.
2. Estetiskās emocijas jeb sarežģītās estetiskās jūtas.

2. Estetisko jūtu šķirošana nokrāsu ziņā.

1. Skaistuma jūtas.
2. Cildenuma jeb lieliskuma jūtas.
3. Traģisma jūtas.
4. Komisma jūtas u. c.

3. Estetisko jūtu šķirošana jūtu aktivitātes ziņā:

1. Aktivās jeb mākslinieciskās radīšanas jūtas.
2. Pasīvās jeb estetisko vērtību baudītāja jūtas.

4. Estetisko jūtu šķirošana pēc intensitātes:

1. Estetiskās ieskaņas jeb impresijas.
2. Estetiskās noskaņas.

3. Estetiskās emocijas.
4. Estetiskā jūsma (piem. inspirācijas brīdī).
5. Estetiskie afekti.

6. Vienkāršās un sarežģītās estetiskās jūtas.

1. Jēdziens. Vienkāršās estetiskās jūtas pieder pie sensualām jeb maņu jūtām. Tikai ne visas sensualās jūtas var būt estetiskas. Zinātnieki vienojušies par estetiskām nosaukt tikai redzes un dzirdes maņu jūtas. Bet arī ne visas: tikai tās, kuņas saistītas ar tiksmi vai baudu.

Tā tad vienkāršās estetiskās jūtas ir tādas redzes un dzirdes maņu jūtas, kuņas sniedz tiksmi jeb baudu.

2. Vienkāršo estetisko jūtu grupas. Redzes maņu jūtas. Tās ir zinamas krāsas un gaismas jūtas. Tikams piem. ir varavīksnas krāsu kopojuums, sarkans un zaļš, zils un oranžs, dzeltens un violets. Tikami izskatās piem. zelta vai sudraba sakta uz tumša samta.

Zinamas liniju un formu jūtas. Tikamas ir ovalas linijas un ovalas formas, piem. ovalais debess jums, mēness sirpis.

Dzirdes jūtas. No skaņu pasaules tikami ir klusi, maigi trokšņi piem. lēna koku šalkoņa, harmoniskas skaņas. Stipri un griezīgi trokšņi, tāpat arī pārāk spilgtas vai pārāk vājas gaismas tiek sajostas kā nepatīkamas. Psichei jāpatērē pārāk daudz enerģijas, lai šos iespaidus uzņemtu.

3. Sarežģītās jeb augstākās estetiskās jūtas. Strukturas jeb auduma ziņā šīs jūtas ir nesalīdzināmi sarežģītākas par vienkāršajām. Ja vienkāršās estetiskās jūtas ir līdzīgas atsevišķai dzijai, tad sarežģītās jūtas jau ir vesels raibu raibais audums.

Sarežģītās estetiskās jūtas veidojas no 1) vienkāršajām jūtām, 2) fantazijas rotaļas, 3) idealajām jūtām, 4) un citu dažādo psihisko spēju rotaļdarbības. Te darbojas vienkopus jau jūtas, prāts un griba.

Estetisko vērtību pasaulē visvairāk sastopamies tikai ar šīm jūtām. Vienkāršās estetiskās jūtas viņu tīrā veidā sastopam diezgan reti.

Mākslas jūtas visas pieder pie sarežģītajām, augstākām estetiskām jūtām.

Tā tad augstākās estetiskās jūtas ir tādas estetiskās jūtas, kuņas ceļas no daudzu psihisko spēju kopējas rotaļdarbības.

7. Skaistuma jūtas.

Skaistuma jūtas ir viena daļa no estetiskajām jūtām un pie tam pati lielākā un ievērojamākā daļa. Bet kas ir skaistuma

jūtas? Skaistuma jūtām divas saknes jeb cēloņu virknes: 1) subjektīvā un 2) objektīvā. Skaistuma jūtas ceļas no zinamas psichofizioloģiskās strukturas un zinamas objektīvās īstenības savstarpējas kopdarbības.

Skaistuma subjektīvie cēloņi ir cilvēka īpatnējā, augsti attīstītā nervu sistēmas un psiķes struktura. Zemākiem dzīvniekiem ar maz attīstīto organisma un psihisko struktūru, bez šaubām, nav tās estētiskās baudas, kas cilvēkam.

Skaistuma objektīvie cēloņi ir tās ār pasaules parādības, kuŗas darbodamies uz cilvēka īpatnējo psichofizioloģisko struktūru, rada skaistuma jūtas. Tie cēloņi ir galvenie, kas jāapskata analizējot skaistuma jēdzienu, jo cilvēka psichofizioloģiskā struktura ir relatīvi pastāvīgais un negrozīgais lielums.

Bet kādas reālās īstenības parādības ierosina skaistuma jūtas? Mēģināt uzskaitīt visas tās parādības dabā un dzīvē, kuŗas modina un var modināt skaistuma jūtas, būtu liekas pūles: viņu ir pārāk daudz. Uzskaitīt varam tikai objektīva skaistuma principus, t. i. norādīt, kādiem jābūt priekšmetiem un parādībām, lai viņi skaistumu modinātu. Galvenākie skaistuma principi ir sekošie:

1. Ritms. Ritms ir liels dabas likums. Viņš darbojas dzīvā un nedzīvā dabā. Ritmiski viņo jūra, ritmiski mainās gada laiki, diena un nakts; ritmiski pukst sirds un elpojot cilājas krūtis; ritmiski rit runa; ritmiski strādā cilvēka gars: straujai darbībai seko lēnākas un mērenākas darbības laikmeti, dienas darbam nakts miers u. t. t. Tiešām var sacīt, ka pasaule ir pilna ritma, un cilvēka dvēsele pēc viņa slāpst.

Tamdēļ, ka ritms tik dziļi iemīt visā cilvēka būtnē, cilvēks arī ritmiskas parādības mīl un tur par skaistām.

2. Simetrija. Simetrija ir ritma variācija, tamdēļ skaistumā jāiemīt arī simetrijai. Simetriska ir koka lapa, zieda uzbūve, simetriski putna un tauriņa spārni, simetriska cilvēka seja. Kad simetrija izjaukta — parādība paliek neglīta. Iedomāsimies piem. nesimetrisku cilvēka seju ar vienu aci augstāku, otru zemāku, ar vienu ausi lielāku, otru mazāku. Tāda seja būs taisni pretīga: viņa nesimetriska.

3. Proporcija jeb samērs. Ja priekšmets sastāv no vairākām daļām, tad viņām jābūt samērīga, saskanoša lieluma. Nepatīkamu iespaidu atstāj piem. maza mājiņa ar nesamērīgi lielu jumtu, cilvēks ar pārāk garu vidukli un īsām kājām, vai pārāk garām kājām un īsu vidukli, vai atkal neliela seja ar pārāk garu degunu vai garām ausīm u. t. t. Tur attiecīgas daļas nav samērīgi lielas un saskanīgas.

4. Harmonija. Šis galvenā kārtā skaņu un muzikas skaistuma princips. Harmonija ir divu vai vairāk toņu kopskaņa

vai saskaņa. Šī saskaņa atkarājas no trīcienu skaita vienkāršā savstarpējā samērā. Oktave sniedz vispilnīgāko harmoniju: viņas toņu trīcienu savstarpējās attiecības ir — 1:2.

Vienkāršība skaņu attiecībās dara tās saskanīgas, harmoniskas, viegli uzņemamas.

Pretējas harmoniskām skaņām ir disharmoniskās. Viņas dibinātas uz pretējām trīcienu savstarpējām attiecībām.

5. Gracija. Gracijas princips ir kustībās, kuŗas turam par skaistām. Graciozas ir vieglas, veiklas, svabadas kustības. Graciozi kustas veikla dejojāja, graciozi lido taurenīts no puķes uz puķi, graciozi šaujas bezdelīga pa gaisu. Smagi, neveikli, nēgraciozi kustas piem. pīle, neveikli gorīdamās un gāzelēdamās no vienas puses uz otru, nēgraciozi kustas arī mēslu vabole, varde, rupucis un bērns, kuŗš patlaban mācas staigāt.

Vispāri — graciozas ir tādas kustības, kuŗas tiek izdarītas svabadi un ar vismazāko enerģijas patēriņu. Patikt šīs kustības patik tamdēļ, ka simpatijas un imitācijas ceļā kustību vieglums „pielip” arī mums. Gracija ir kustības rotaļa, kas saistīta ar baudu. Šī bauda pielip skatītājam, viņš rod tadā kustībā skaistumu.

Ar nēgraciozām parādībām notiek otrādi.

6. Mērenība skaņu un krāsu pasaulē. Diktas un griezīgas skaņas un trokšņi, pārāk spilgtas gaismas un krāsas tiek uzņemtas kā nepatīkamas. Piem. nepatīkami ir griezīgi svilpieni, spīdzīga balss, pārāk trokšņaina tauņu muzika nēlielās telpās, pār-mēriģi spilgtas bengaliskas vai elektriskas ugunis. Tās nepatīkamas tamdēļ, ka prasa no attiecīģo maņu nerviem pārāk lielu enerģijas patēriņu. Tas pats sakams arī par pārāk vājām gaismām, pārāk lēnām skaņām. Arī tur attiecīģie organi jāpārpūlē, tikai pretējā virzienā. Skaņu un krāsu parādībās vajadzīga zināma mērenība, lai viņas būtu patīkamas.

7. Ovalas linijas un formas. Parādības, kur sastopamas linijas un formas, skaistākas ir tās ar ovalām linijām un formām. Ovals ir debess jums, ovalas koku lapas, ovala cilvēka seja, ovali cilvēka locekļi u. t. t. Ovalas formas patīkamas tamdēļ, ka viņas skatot acu muskuļi darbojas vieģlāk, graciozāk un patērē mazāk enerģijas, kā skatot laustās linijas.

8. Dažādība. Viena un tā pati parādība skaņu vai krāsu pasaulē drīz apnik. Gars mīl dažādību, darbības plašumu. Rotaģādamies gars gan grib enerģijas pārākumu iztērēt, bet viņš grib par šo enerģijas kapitalu iegūt arī vislielāko iespaidu daudzumu, gluģi tāpat kā praktiģis cilvēks, iztērēdamas zināmu naudas zumu, grib nopirkt vislielāko mantu daudzumu.

Bez tam, viena skaņa vai krāsa, ātkārtodamās, nogurdina vienus un tos pašus nervu centrus, kāmēr citi nīkst un gurst zem

enerģijas pārpilnības. Dažādībā rotaļājas daudzi nervu centri, un baudas zuma ir lielāka.

9. Pārmaiņa. Tā tuvu rada dažādības principam. Kur parādību pasaulē nav pārmaiņu, tur runājam par vienmuļību. Vienmuļīgas parādības apnik un iemidzina aiz augšminētā iemesla — nogurdināti tiek vieni un tie paši nervu centri. Gars nīst vienmuļību, rutinu un mīl pārmaiņu, jaunumu. Tamdēļ arī mainas ne tikai modes, bet arī literatūras un mākslas virzieni, un pārmaiņās gars rod baudu un skaistumu.

10. Vienkāršība. Skaistumā jābūt arī vienkāršībai. Skaists ir debess kupols — savā lielā vienkāršībā. Skaista ir jūņa savā lielumā un vienkāršībā. Skaista ir lielu muziķu muzika — savā vienkāršībā. Tas pats sakams par citu mākslas pasauli. Katrs liels mākslas darbs ir samērā vienkāršs, vienalga, vai tā būtu Ģetes un Puškina dzeja, vai Bethovena un Hendela muzika, vai Rafeļa gleznas.

Vienkāršība tik tamdēļ, ka vienkāršībā gars darbojas ar vismazāko enerģijas patēriņu, reizē arī tverdams daudzus un svarīgus iespaidus. Vislielākie ģeniju meistara darbi ir taisni tie, kuŗi vienkārši. Vienkāršība liels skaistuma un mākslas princips.

11. Dzīvības bagātība. Šis princips valda organiskās (augu un dzīvnieku) pasaules skaistumā. „Skaistums ir — dzīvība“ — saka krievu estetiķis Černiševiskis. Tas tiesa: skaisti ir tie augi un dzīvnieki, kuŗos daudz dzīvības enerģijas. Mums tik sulīga pļava, zaļš, sulīgs mežs, kupla druva, kupls, ziedošs dārzs; tāpat tik vesels, spēcīgs cilvēks; zaļoksnis jauniets, sārziem, ziedošiem vaigiem. Skaista tamdēļ arī jaunība, ka jaunībai pārpilnībā dzirkst dzīvības spēki.

Pretejās parādības: kroplība, neveselība, nāve tiek uztvertas kā neskaistas.

12. Psichiskā bagātība. Dzīvības bagātība un skaistums izpaužas nevien fizisko spēku pārpilnībā un bagātībā. Kultūras cilvēks arvienu vairāk un vairāk ciena garīgo bagātību, garīgo skaistumu. Fiziski vesela un formeli skaista seja bieži vien tiek nepatīkama, nesimpatiska un neskaista, tikko dabūjam zināt, ka cilvēks ir garīgi truls, neattīstīts, rupjš. Kultūras cilvēks rod skaistumu ne tik daudz cilvēka fiziskā pusē, kā taisni garīgā. Bieži vien pat fiziski neglīti cilvēki ir bijuši skaisti taisni ar savu lielo gara bagātību un lokanību. Piem. Voltērs un Sokrats.

Skaista ir cilvēka seja, kuŗā atspoguļojas bagāta garīga pasaule, bagāta intelekta un jūtu dzīve.

Tie ir galvenie skaistuma principi. Skaistas ir tās ārpaules parādības, kuŗās šie principi ieausti, vai nu pa vienam, vai vairāki uz reizi. Šie skaistie priekšmeti un parādības ierosina cilvēkā estētiskās jūtas — skaistuma jūtas.

Līdzās skaistuma jūtām nokrāšas ziņā stāv citas šai šķirai radnieciskas estētiskās jūtas: traģiskās, komiskās u. t. t. Viņas sīkāk analizēt ir estētikas un mākslas psiholoģijas uzdevums.

8. Mākslinieka un nemākslinieka estētiskās jūtas.

Jautājuma vispārējais uztvērums. Starp nemākslinieka un mākslinieka estētiskām jūtām ir starpība. Kaut gan mēdz teikt, ka katrs cilvēks ir zināmā mērā mākslinieks, tomēr teicējs daudz reiz piemirst, ka kvantitate pāriet kvalitātē. Bieži vien drusku vairāk vai drusku mazāk groza visu parādības būtību.

Starp mākslinieka un nemākslinieka jūtām nav tikai kvantitatīva starpība jeb starpība intensitātes ziņā. Ir starpība arī kvalitatīva: jūtu struktūras un darbības ziņā.

Nemākslinieka estētiskās jūtas ir pasīvakas dabas, tur maz gribas elementu. Tās ir baudītāja jūtas. Baudītājā viņas iedegas, izdeg un nodziest. Tās izsīkst kā izbaudīta bauda.

Mākslinieka estētiskās jūtas ir: 1) daudz spēcīgākas par nemākslinieka jūtām, 2) viņās ir daudz aktivitātes, gribas spēka.

Pēdējais elements ir taisni tas, kuŗš mākslinieku atšķir no nemākslinieka, kuŗš viņu padara par radošu garu, kuŗš liek dzimt mākslas darbam. Māksliniekam estētiskā emocija neizdeg sevi un neizbeidzas, bet laužas uz āru un ietērpjas formās: mākslas darbā. Mākslas jūtas atšķiras no vienkāršām estētiskām jūtām caur savu lielāku aktivitāti un radīšanas tieksmēm. Vistipiskākās no mākslinieka estētiskām jūtām ir tās, kuŗas saistītas ar inspirācijas brīdi.

2. Inspirācija jeb iedvesma. Inspirācija ir tas laimes brīdis, kuŗā mākslas darbs top. Tas — mākslinieciskās jaunradīšanas brīdis.

Senāk inspirācijas brīžus turēja par dievišķas apskaidrošanas brīžiem, kuŗos domas, idejas un jūsma nāk „no augšas“. Tamdēļ arī nosaukums — inspirācija. Tagad psihologi inspirāciju izskaidro kā dabisku psihisku pārādību.

Inspirācija pēc savas būtības ir strauji un aktīvi estētiskās emocijas brīži. Strauji un nevaldami plūst jūtas. Zem viņu spiediena spārnos ceļas fantāzija. Prāts šos fantāzijas lidojumus noteikti vada. Uzmanība kcentrēta uz kaut ko vienu. Kas senāk bij miglains un krēslains, tagad tiek gaišs un spodrs, kā zibins apspīdēts nakts tumsā. Spēcīgi strādā griba. Dzimstošie tēli laužas uz āru un tērpjas formās, svabadi, brīvi, strauji. Kas senāk bij neiespējams, tagad tiek iespējams. Kā pavasara plūdi domas traucas uz priekšu.

Bet inspirācijai, kā emocijai, ir arī fiziskā puse. Mainās asinscirkulācija un sirdspukstēšana. Vāji, bet ātri pulsa sitiens, bāla un auksta āda, karsta galva, mirdzošas acis, koncentrēts vai arī nemierīgi klejojošs skats — tāds parasti ir fizioloģiskais stāvoklis inspirācijas brīdī. Bethovenam asinssaplūdums galvā bijis tik liels, ka tam vajadzējis aukstus kompresus likt vai aukstu ūdeni liet uz galvu. Mickevičs pēc inspirācijas brīžiem iznāca no savas istabas bāls un drebēdams.

„Man krūtis tvīkst un briest, ka jauns es esmu,

Jūs mani cilājat ar burvja dvesmu! . . .

Grābj šalkas, asaras pār vaigiem veļas

Un auksto sirdi manīm mīkstina.“

Tā estētisko emociju apraksta Ģete savā „Fausta“ ievadā „Dāvinājums“.

3. Inspirācijas cēloņi un viņas tuvošanās. Inspirācijas cēloņi ir meklējami psihes neapzinīgajā sferā. Tur uzkrājas vāktie piedzīvojumi, tur turpinās iesāktās domas, līdz izstrādātā veidā tās, jūsmā ietītas, iznirst virs apziņas līmeņa.

Bet vai inspirācijas tuvošanos var arī just? Ja var, tad kā viņa tuvojas? Kādi ir viņas vēstneši?

Inspirācijas tuvošanās pazīmes ir dažādas, atkarībā no mākslinieka psycho-fiziskās struktūras un viņa psihes īpatnībām. Viens inspirācijas tuvošanos sajūt kā savādu mieru, cits kā nemieru, cits kā smagu, mocošu jūtu stāvokli.

Tā piem. Puškinam inspirācijas emocijas brīžus ievada savāds dvēseles nemiers:

„Душа стесняется лирическим волнением,

Трепещет, и звучит, и ищет, как во сне,

Излиться наконец свободным проявлением.“

Kā ļoti grūtu un mocošu stāvokli šo inspirācijas tuvošanos un sākumu sajuta Turgeņevs un Ļermontovs. Turgeņevs jūta, ka kāda smaga, mocoša vara pār viņu nāk un spiež to radīt. No tās viņš nevarēja atsvabināties ne medībās, ne biljarda spēlē. Viņš cieta, pat vaidēja zem šīs mocošās varas.

Reizēm inspirācija tuvojas klusi un lēnām, kā svētvakara miers.

„Un vientulīgi sēžot, sāk domas tālu skriet.

Sen aizmiguši tēli gar acīm gaļām iet.“ (Veidenbaums).

Reizēm viņa uznāk piepeši, nejauši un kā zibins naktī apgaismo visu. Īsāki mākslas darbi tiek gatavi vienā paņēmienā.

Tādas piepešas inspirācijas naktis apmeklējušas piem. Ģeti. Viņš tās arī izmantojis, steidzies pie galda un rakstījis. Tā tikušas gatavas vienā paņēmienā daudzas no viņa dzejām.

Tādi pat piepeši un negaidīti inspirācijas brīži apmeklējuši Mocartu: reizēm uz ceļa ratos, reizēm naktī, reizēm pie pusdienas galda . . .

9. Inspirācijas jūtu un emociju ipatnības.

1. Inspirācijas brīžos māksliniekā parasti izgaist smagās un realās jūtas un psichi pārņem vieglas spārnotas ideālas jūtas. Tādas smagas jūtas var būt: bēdas, nepatīkšanas, pārestības, grūtsirdība, melancholija u. c. Bet kad daiļradišanas jūsma nāk pār mākslinieku, tad šīs smagās jūtas uz laiku apklust:

„Bet es sirdij aizveru it klusu
Visas durtiņas:
Grūtsirdība dus tur dienas dusu,
Lai tā nemostās“. (Plūdons.)

„No miesām visas rīsa zemes saites
Viss naids un dusmība, viss ļaunums, kaites . . .
Gaist viss kas rupjis, smags . . .“ (Rainis.)

2. Atkritot ikdienības sārņiem, smagām un nepatīkamajām jūtām, mākslinieka dvēsele inspirācijas brīžos tiek tīra un balta.

„ . . . Dvēsle skaidra,
Nav ne smaguma, ne tumsas,
Sirds bez ļauna, prāts bez naida,
Tikai ikdiena to žņaudza. (Rainis.)

„ . . . Smagums gaist man,
Ritums saist' man',
Spārnots kļūstu,
Tēlus gūstu.“ (Plūdons.)

3. Inspirācijas brīžu jūtām salda maiguma nokrāsa, viņas arī priecīgas un gaišas, pat ligsmas.

„ . . . Spīd smalkais maigums
Kā zvaigžņu būtes caurspīdīgais zaigums . . .“
(Rainis, „Gara gaita“.)

„ . . . Top mīkstas robežas, kas bij tik ciešas;
Kas asi sadūrās, tas satiek slaidi,
Un viļņo linijas nupat vēl tiešas.
Tā maigā saskaņa, ko sen tu gaidi,
Tā tevī apskauj ar šo saules mirkli . . .“
(Rainis. „Stāv saule gozī —“.)

Tas salda maigums tavu dvēseli raisa
Tai klusai dienai brīnums ir ko bilst,
Sirds kūst un ligojas no saules gaisa . . .“
(Rainis. „Klusās dienas brīnums.“)

„Viss ligo un ligsmo,
Un laistās un mirdz . . .
Kā puķes zieds manīm
Ar atveras sirds.“ (Plūdons.)

Sārti sapņi rotādami vijas,
Spulgo ilgas, smejas fantazijas,
Tā kā bērni, kad tie atmosfāstas . . .

(Plūdons. „Sniega pārslas“.)

Dzejniekam pats dziesmu gars vienmēr tēlojas kā gaišs un balts („Mans baltais dziesmu gars“, Plūdoņa); dzejas skaņu kausiņi ir vienmēr balti un skaisti, pat tad, kad tur jālej drūms un smags saturs:

„Un manas skumjas kā mella rasa
Skaņu baltajos kausiņos līst“. (Plūdons.)

4. Inspirācijas jūtu brīžus daži mākslinieki piedzina skaistiem romantiskās milas brīžiem jaunībā:

„Es mīlu tev' ar mīlu cēlu,
Kā lilju valgans rīta gaiss,
Kā dziesminieks mīl sapņu tēlu,
Kā vien var mīlet mirstīgais.“ (Plūdons.)

„Un miglā uz debesīm
Paceļas
Visušķīstākās, svētākās
Sajūsmas . . .“ (Plūdons.)

Šo dzejā izteikto patiesību Plūdons arī apstiprina pats raksturodams savu inspirācijas brīžu nokrāsu.

5. Inspirācijas brīži ir dzejnieka laimes brīži.

„Tu maigā saskaņa, ko sen tu gaidi,
Tā tevi apskauj ar šo saules mirkli,
Mēs peldam turp, kur sapņu vieglie klaidi,
Nāk laime — vedēja ar zelta irkli.“
(Rainis. „Stāv saule gozī.“)

„Ar laimes dvašu — cilājas plata krūts,
Pa sudrabgaisu — smejojies staigā acs.
Ar debešiem, gar sniega kalniem,
Daiļumu lasa priekš mīļās dvēšles.“
(Rainis. „No ilgu slāpēm.“)

„Tu klusā darba laime,
Kā zudusi milākā,
Pie manis kautra un balta
Nu atkal atstaigā!

Un līdz ar tevīm atnāk
Mans baltais dziesmu gars...
Un sirdi man apglauž jo mīļi
Tāds silts, gaišs saules stars.“

(Plūdons. „Klusā darba laime.“)

6. Inspirācijas brīžos mākslinieka liriskās jūtas ir sevišķi maīgas un jūtīgas.

„Kā puķes zieds manīm
Ar' atveņas sirds.
Par puķīti grāvmalā
Sirds manīm zied,
Ar putniņu ozolā
Laksta un dzied;
Ap mazo elksiti
Smaršo un trīc
Tīdamās, vīdamās,
Kā tītenīts...“ (Plūdons,)

7. Uz daiļjūsmas brīžiem mākslinieks skatās kā uz savu darbu, kā uz savas dzīves lielāko uzdevumu.

„Mans darbs!... mans sapnis!... mana svētnīca!..
Vai jūtīšu reiz dievišķīgo prieku,
Kad tēlos atdzims tas, kas sirdī trīc,
Kad sacīt varēšu ar lielo ziemeļnieku:
Nu varu mirt — mans darbs ir piepildīts!...“

(Plūdons).

XXII. Estetisko jūtu pedagoģiskais aspekts.

A. Apstākļi, kas dara iespaidu uz estetisko baudu.

Estetiskā bauda nav vienmēr un visur vienāda. Viņa var būt ļoti dažāda, atkarībā no daudz un dažādiem faktoriem un apstākļiem. Svarīgākie no viņiem sekošie:

1. Ierosinātāji faktori dabā, dzīvē, mākslā. Estetiskās noskaņas vai jūtas raksturs vispirms atkarājas no ierosinātāja spēka. Estetiskās jūtas var ierosināt rāsas pile vai krītoša lapa, kā arī Alpu varenums, bangojoša jūra, Niagaras ūdens kritums. Vienā gadījumā būs estetiskas ieskaņas un noskaņas, otrā — jūtas un emocijas. Vienā gadījumā vieglas daiļuma jūtas, otrā — cildenas, varenas lieliskuma jūtas.

Tas pats ar mākslas darba, kā ierosinātāja, raksturu. Iespaidis no maza dzejoliša ir citādāks, kā no „Fausta“ vai Bethovena

IX. simfonijas; savāds no maza talentiņa un savāds no ģenija darba.

2. Baudītāja psiche. Estetiskai jūtai vienmēr ir divas saknes, divi cēloņi. Viena sakne: objektīvā rosinātāja — ārpa-saule. Otra -- paša baudītāja psiche. Un baudītāju psihes ir dažādas estetiskās jūtāmības ziņā. Viena estetiskos iespaidus uz-tveņ un ieskanas ātri, otra smagi iekustinama. Viena redz skaistumu visapkārt, otra notveņ tikai visspilgtākās dabas estetikas un mākslas parādības.

Estetiskā uztveramība, estetiskais talants, šī talanta raksturs, lūk, no ka atkarājas dabas, dzīves un mākslas skaistuma bauda ar viņas īpatnībām.

3. Baudītāja izglītība, vispārējā un estetiskā. Estetiskā bauda atkarājas no izglītības, sevišķi estetiskās. Izglītots cilvēks vairāk redz, biežāk skaistumu atrod; viņam arī piedzīvojumu un ideju vairāk. Neizglītotam cilvēkam pagrūti saprast piem. Ģetes „Faustu“, viņa zinātniskās slāpes un šaubas: viņš tās nav pār-dzīvojis.

Baudot mākslas darbu, cilvēks atkārtos tos pārdzīvojumus, kuņus mākslinieks pārdzīvojis, šo darbu radot. Ja baudītāja iz-glītības līmenis zems, viņam grūti mākslinieka domu un jūtu gaitai sekot.

Bet daudzos mākslas darbos bauda ir arī patstāvīga radī-šana, piem. muzikā. Muzika dod tikai noskaņū, un fantāzija zem šīs noskaņas iespaids tēlo savas ainas un tēlus. Šai tēlošanai vajag attiecīga asociāciju un ideju materiala.

Bez tam daudzās mākslas nozarēs, kā: muzikā, glezniecībā, arhitektūrā specialā izglītība daudz pavairo estetisko izpratni un baudu.

4. Baudītāja emocionālā atmosfēra. Estetiskā bauda atka-rājas no tām jūtām un noskaņām, kuņas patlaban pārvalda cil-vēka psihi. Spēcīgas reālas jūtas var stipri mazināt vai pat izdzēst estetiskās jūtas. Piem. piepešas stipras bēdas, teiksim nāves ziņa teātrī vai koncertā aptumšos estetiskās jūtas tā, ka estetiskās baudas pavisam var nebūt. To pašu var izdarīt spējš prieka vilnis.

Mākslas un estetiskā bauda prasa mierīgu noskaņū, mierīgu jūtu līmeni, lai valdīt varētu estetiskās jūtas.

5. Fizioloģiskie un fiziskie apstākļi. Estetiskās jūtas atka-rājas arī no veselības stāvokļa. Slikta organiska sajūta, fiziskās sāpes, drudzis un tamlīdzīgas kaites arī mazina estetisko baudu. Viņas nosaka arī estetiskās tīksmes raksturu. Slimīgs, vārgs, ner-vozs organisms reti kad mīl skaļu muziku, bet gan lēnu, maigu, klusu: viņa nervu kapitāls neatļauj daudz enerģijas tērēt.

Tāpat uz estetisko baudu savu iespaidu atstāj pat tādi prozaiski apstākļi, kā silta vai auksta koncerta vai teatra telpa, lietais vai jauks laiks koncerta dārzā u. t. t.

6. Loģiskie noteikumi. Arī „aukstajam“ prātam sava loma estētiskās baudas tapšanā. Lai baudītu dabu vai mākslu, tad vajag prātu atsvabināt no citām daždažādām domām: praktiskām, zinātniskām, etiskām un citām.

„Kas staigājot pa košām puķu lejām,
Tik apskata, cik siena viņas dos,
Lai mani nelasa. Pie manām dzejām
Tik pīktu prātu viņš sev iemantos.“ (Veidenbaums.)

Kas teatrī vai koncertā domā pār rītdienas veikalu un pelņu, tas mākslu nebauda. Kas iet skatīties Šekspira vai Raiņa lugas, lai pētītu viņu varoņu psihi un izmantotu tos zinātniskam darbam — tas arī ne. Tāpat arī tas ne, kurš iet skatīties aiz morāliskiem, juridiskiem, pedagoģiskiem vai citiem nolūkiem.

Kas mākslas darbu grib baudīt, tam uz laiciņu jāaizmet prom citas tieksmes. Mākslas un estētiskā bauda ir bez nolūka. Ta ir pate savs mērķis. Mākslu baudot, cilvēks atsvabinās uz brīdi no visām citām domām, interesēm un peld turp, kur estētiskā jūsmā vai mākslas bauda to nes, it kā laiva bez irkļiem rāmi un svabadi pa straumi...

B. Estetisko jūtu audzināšana.

Estētiskām jeb dailes jūtām cilvēka dzīvē ir liela nozīme, viņas pavairo cilvēka baudas un laimes kvantumumu. Bet bauda ir zīme, ka cilvēka dzīvības līmenis ceļas, viņa dzīve top pilnīgāka. Tā tad mākslas bauda dara cilvēku pilnīgāku, laimīgāku un viņa dzīvi vairāk dzīvošanas vērtu.

Tādēļ arī estētisko pārdzīvojumu pasauli uzskata par tādu, kuŗa pēc iespējas ir paplašināma. Jo kulturalāka kāda sabiedrība, jo estētisko pārdzīvojumu pasaule tai plašāka un bagātāka.

Ievērojot estētisko parādību lielo nozīmi priekš kulturalas sabiedrības, gluži dabīgi, ka kulturalā sabiedrībā psihes estētiskā puse ir audzināma un attīstāma.

1. Estētiskās audzināšanas jēdziens.

Estētiskās audzināšanas jēdziens ir plašāks, nekā tikai estētisko jūtu izkopšana. Estētiskās audzināšanas elementi ir sekošie:

1) Estētisko jūtu modināšana un paplašināšana; 2) estētisko jūtu padziļināšana; 3) estētiskās sapratnes izkopšana; 4) estētiskās gaumes izkopšana; 5) estētiskās vērtēšanas un kritikas izkopšana; 6) estētisko tieksmju un estētiskās gribas spēcīnāšana.

Tā tad, estētiskās audzināšanas jēdzienā ietilpst bez estētisko jūtu izkopšanas vēl zinama intelekta un gribas audzināšana.

2. Estētiskās audzināšanas elementu interpretācija.

1. **Estētisko jūtu modināšana un paplašināšana.** Kaut arī katram cilvēkam ir iedzimts estētiskais instinkts un zinamas elementaras estētiskas jūtas, tad tomēr šis viņu darbības lauks ir vēl diezgan šaurs. Daudzas parādības dabā un dzīvē cilvēks nejūt, iekams pret viņām nav estētiskās jūtas modinātas. Tā, piemēram, Eiropas tautas ilgi nemācēja cienīt Alpu skaistumu. Pēc filosofa Ostvalda domām, pirmais Alpu skaistumu atradis Ģete. Kad Ģete to bij atradis un izjutis, tad arī citi to saprata un juta. Tāpat tas bij līdz pašam pēdējam laikam ar lielpilsētu un rūpnieciskās dzīves skaistumu. To atklāja modernie dzejnieki, piem. Verharns, Uitmans u. c. Mūsu dzimtenes skaistumu palīdzēja mums redzēt mūsu gleznotāji un dzejnieki, piem. Purvīts, Skalbe, Rainis u. c. Mēs savas vēl snaudošās skaistuma jūtas varam modināt caur viņiem. Modinot estētiskās jūtas pret jauniem priekšmetiem, līdz ar to mūsu estētisko jutumu un jūtu pasaule tiek plašāka un bagātāka.

2. **Estētisko jūtu padziļināšana.** Estētiskās jūtas, kā visas citas jūtas, var būt seklākas un dziļākas. Seklas jūtas ir vieglas, ātri pārejošas jūtas. Tās izgaist drīz, tikko skārušas cilvēka dvēseli. Tie cilvēki, kas Šekspira vai Sofokla traģedijās, priekškarā tikko uz zemi slidot teātri, jau var domāt par mēteļiem un cepurēm un steidzīgi traukties uz izeju, tie sekli pārdzīvo tās estētiskās jūtas, ko ierosinājušas šīs lielās traģedijas. Tādiem cilvēkiem estētiskās jūtas slid it kā pa dvēseles virspusi, neskārdamas tās dziļāko būtību. Cilvēkiem ar dziļākām estētiskām jūtām šie iespaidi ilgāki skan dvēselē, sniedzami arī ilgāku un spēcīgāku estētisku baudu. Kaut arī jūtu vispārējais spēks un dziļums ir dabas dota balva, tad tomēr audzināšanas ceļā viņu var izkopt ļoti ievērojamā mērā.

3. **Estētiskās sapratnes un estētiskās gaumes izkopšana.** Šis ir viens no estētiskās audzināšanas ļoti svarīgiem uzdevumiem. Cilvēku ar attīstītu estētisku gaumi un attīstītu mākslas izpratni nav daudz. Krievu rakstnieks Grigorovičs kādā savā vēstulē Čehovam, starp citu, piezīmē, ka publikā, kuŗa lasa daiļliteratūru, labi ja starp 500 lasītājiem ir viens, kas prot atšķirt pērles no nevērtīgiem krāmiem un salašņām. Sliktas estētiskas gaumes piemērus varam novērot vai uz katra soļa. Tos novērojam pilsētas skatu logos, bezgaršīgi celtos namos, bezgaršīgi iekārtotos dzīvokļos, bezgaršīgā apģērbā, lubu literatūras lasīšanā u. t. t. Labas mākslas iestādes kā: teātri, koncerti,

operas bieži vien pustukšas, kā mēr mazvērtīgi cirki un balagani kā bāztin piebazti. Gluži tāpat labi daiļliteratūras darbi bieži guļ nelasīti, kā mēr lubinieciški izdevumi izplatās lielā skaitā. Viss tas tikai liecina, ka iedzīvotāju plašākās masās vēl slikti attīstīta mākslas gaume un mākslas sapratne. Te audzināšanai vēl daudz darba. Laba mākslas gaume attīstama pie labiem mākslas darbiem: muzikā, skatuves mākslā, glezniecībā, tēlniecībā, daiļliteratūrā. Izcilus mākslinieki mākslas gaumes ziņā tiešām stāv daudz augstāk par caurmēra cilvēku, un caurmēra cilvēkam mākslas gaume izkopjama, pēc iespējas tiecoties pēc tiem augstumiem, uz kuriem šinī ziņā stāv izcilus mākslinieks.

4. Estetiskās vērtēšanas un kritikas izkopšana. Ja laba mākslas gaume un izpratne ir diezgan reta parādība, tad vēl jo retāka sapratīga mākslas vērtēšana un kritika. Vērtējot un kritizējot mākslas darbu, cilvēks nevar likties vadīties tikai no savas subjektīvās izjūtas un gaumes vien. Viņam mākslas parādība arī jāizprot un jāzin izskaidrot, salīdzināt ar citām mākslas parādībām u. t. t. Šis darbs jau prasa daudz lielāku garīgu attīstību. Te vajadzīgas ne tikai attīstītas estetiskas jūtas, bet arī attīstīts intelekts, prāts. Tas izdarams ar rūpīgu intelekta audzināšanu un attīstīšanu attiecīgā virzienā.

5. Estetisko tieksmju un estetiskās gribas spēcīnāšana. Estetiskie pārdzīvojumi var būt pasīvāki un aktīvāki. Pasīvāki tie ir tiem cilvēkiem, kuri mākslu tikai bauda. Aktīvi šie pārdzīvojumi ir māksliniekiem, daiļradītājiem. Bet mākslinieks ne ik reizes sevi atrod tik drīz. Bieži vien tas notiek diezgan vēlu un tikai pēc tam, kad viņš ir daudz gadus veltī notērējis meklēšanā un citā nepiemērotā darbā. Sapratīga audzinātāja acs drīzi prātis nošķirt skolā bērnu ar mākslinieciskām tiesmēm, piegriest viņam attiecīgo vērību, ļaut viņa tieksmēm tikt redzamākām, ļaut jaunajam māksliniekam drīzāk iziet uz dabiskā daiļradīšanas ceļa. Citiem vārdiem, audzināšanai var būt liela nozīme jauno mākslinieku atrašanās un viņu talanta noskaidrošanās.

Bet mākslas tieksmes un estetisko gribu var padarīt spējāku ne tikai mākslinieciskos talantos, bet arī caurmēra, ikdienas cilvēkos. No svara ir ne tikai tas, ka cilvēks bauda mākslu tad, kad tā neviļus viņam gadas ceļā, bet arī tas, ka viņš pats šo mākslas baudu un skaistumu uzmeklē. Arī šo meklēšanu, šo estetisko tieksanos vajaga audzināšanai veicināt. Audzināšanai vajag radīt apzinīgu estetisku gribu.

3. Vieta un līdzekļi estetikai audzināšanai.

Lai cilvēku estetikai audzinātu, tad nepietiek ar vārdiem un abstraktiem jēdzieniem, bet vajadzīga zināma konkrēta vieta.

Šī konkrētā viela ir svarīgākais līdzeklis estētiskai audzināšanai sevišķi bērībā. Šādas konkrētas vielas ir daudz. Atzīmēsim te galvenās grupas.

1. Vecāku māja un skolas ēka. Estetiskā audzināšana un estētiskās gaumes izkopšana sākas jau no agrās bērības. Audzina bērnu viņa vistuvākā materialā apkārtne: dzīvie un nedzīvie priekšmeti, kas atrodas ap bērnu, vispirms bērnu istaba un vecāku dzīvoklis jeb māja vispār. Ir starpība, vai bērnu istaba un vecāku dzīvoklis ir tīrs un kārtīgs, vai tas ir netīrs, nekārtīgs un neglīts. Iespaidi, ko bērns uzņem savā dvēselē, veido viņa gaumi un jūtas. Kad bērna apkārtne ir estētiska, tad, gluži nemanot, tiks estētiski noskaņota arī bērna psiche un gaume.

Skolas ēka. Bērna dzīve, kuŗa sākas vecāku mājā, turpinās skolā. Skola turpina mājā pasākto audzināšanas darbu vispār. Skolai jāturpina arī bērna estētiskā audzināšana; viņai jāizdara tas pilnīgāki, kā to izdara mājā, un no viņas to arī var un drīkst prasīt. Audzināšanas principi, zināms, paliek tie paši: galvenais — konkrētā apkārtne. Estētiskai jābūt, vispirms, jau pašai skolas ēkai. Celtai tai jābūt vienkāršā, glītā stilā un pēc iespējas estētiskā apkārtnē. Ja tā ir lauku skola, tad lai skolas ēka katrā ziņā būtu glītāka par citām dažādām māju un pagasta iestāžu ēkām. Bez tam ir starpība, vai skola atrodas uz klaja lauka, vai tā atrodas upes malā, meža vai birzes tuvumā. Ir starpība, vai skola ir tikai kaila ēka, vai ap viņu šalc kupli koki, labi kopts augļu dārzs. Skolas ēku, zināms, nevar pēc patikas pārcelt no neglītas vietas glītākā, bet ja skolas ēku taisās celt no jauna, tad, zināms, nenākas grūti izvēlēties pēc iespējas glītāku vietu. Un ja skola arī celta neglītākā vietā, tad tomēr viņu var padarīt glītāku, ap viņu sastādot kokus, iedēstot augļu dārzu un sastādot puķes. To izdarīt var pats skolotājs, un bērni tam ar prieku šīnī darbā palīdzēs.

Bet glītai jābūt ne tikai pašai skolas ēkai un viņas apkārtnei. Glītai jābūt arī skolas iekšējai iekārtai. Gaišas un ērtas lai būtu klases telpas, koridori un citas istabas. Maz līdzēs skāists stils, ja iekšējās telpas netiks turētas tīras, kārtīgas un glītas. Pie skolas iekšējās iekārtas pieder arī attiecīgās mebeles, skolas jeb klases sienu izrotājumi ar attiecīgām fotografijām, gleznām un zīmējumiem. Sliktu iespaidu uz bērna estētisko gaumi atstās tas, ja klases būs piemēslotas un neslaucītas, ja galdi būs sagraizīti un ar tinti aplieti, sienas nebalsinātas, logi nespodri u. t. t. Ja skolai arī nav bagātīgi līdzekļi ko iegādāties gleznas, ģimētnes un dažādas bildes, tad kārtības un tīrības uzturēšanai sevišķu līdzekļu nebūs vajadzīgs.

2. Grāmatas un mācības piederumi. Pie skolnieka materialās apkārtnes pieder arī grāmatas, burtnīcas, kartes un citi mācības līdzekļi. Mācības grāmatām, kuŗas skolnieki lieto, jābūt

praktiskām un glītām. No svara ir ne tikai grāmatas saturs, bet arī grāmatas forma, ārējā ietērpa. Pie tādas ārējās ietērpas pieder grāmatas gaļuma un platuma samērs, grāmatas papīrs, burti un iespaidums, grāmatas iedalījumi, gleznas un zīmējumi, grāmatas iesējums u. t. t. Grāmata katru dienu ir jālieto, un ja šai grāmatai ir estētiska ietērpa, tad viņa gluži nemanot veicinās bērna estētiskās gaumes attīstību.

Bet no svara ir ne tikai estētiski izgatavotas grāmatas un burtnīcas. No tikpat liela svara ir arī šos mācības piederumus uzturēt tīrībā un kārtībā. Maz ko līdzēs visglītākās grāmatas un burtnīcas, ja viņas būs nosmērētas un saburzītas. Tādēļ skolotājam jālūkojas arī uz to, ka skolnieki ieradīnātos savas grāmatas, burtnīcas un citus mācības piederumus turēt tīrībā un kārtībā. Tīrība un kārtība pieder pie ļoti svarīgiem estētikas elementiem.

3. Skolotāja un skolēnu apģērbs. No liela svara ir pašā skolotāja un skolnieku apģērbs un tīrība. Sliktu iespaidu uz skolniekiem atstāj tas, ja skolotājs vai skolotāja nāk klasē nekārtīgi ģērbušies, piem. ja skolotājs nāk nespodrinātiem zābakiem, netīru apkakli, saburzītu un nošķiebtu kaklautu, nodubļotām drēbēm, izrautām pogām, vai arī skolotāja ar netīru blūzi, izjauktiem matiem, nošķiebtiem zābaku papēžiem u. t. t. Bērna labai piemīt ļoti spēcīga imitācija jeb atdarināšanas tieksme. Viņš parasti imitē visam tam, ko redz savā apkārtnē un pie citiem pieaugušiem, un jo vairāk bērns kādu cilvēku ciena, jo vairāk viņš tam imitē. Skolotājs priekš skolnieka ir tā lielākā autoritate, tamdēļ arī dabīgi, ka bērns skolotājam visvairāk imitē. Un ja skolotājs būs nekārtīgs, tad nelīdzēs nekādi skaistuma un kārtības sprediķi, skolotāja faktiskā izturēšanās tos iznīcinās. Tikai nav jādomā, ka skolotājam vai skolotājai būtu jāpiekopo kāda ārkārtīga un nevajadzīga greznība. Cilvēks var ģērbties bezgala vienkārši un tomēr glīti un skaisti. Drēbes var būt pat vecas un aizlāpītas, bet ja viņas būs kārtīgi iztīrītas un uzgludinātas, viņas būs estētiskas un glītas.

Tas, ko sacijām par skolotāju, jāsaka arī par skolniekiem un skolniecēm. Skolotājam jālūkojas un jāpieradina skolnieki un skolnieces ģērbties tīri un kārtīgi. Bet tīrība un kārtība pie skolniekiem arī nedrīkstētu pārvērsties par lieku un izšķērdīgu greznošanos, kas bērnos veicina nevajadzīgu uzpūtības garu un citu nicināšanu. Tas, ko sacijām par drēbju tīrību, jāsaka arī par miesas tīrību vispār. Sevišķi skolu zemākās klasēs skolotājam jālūkojas uz to, lai skolnieki nesēdētu klasē nemazgātu kaklu un ausīm, netīrām rokām, nesukātiem matiem u. t. t.

4. Daba. Viens no spēcīgākajiem līdzekļiem estētiskā audzināšanā ir daba. Dabā ir neizsmeļams estētisko bagātību

krājums: Zvaigžņota debess, vētras un negaisi, saules riets un mēness naktis, ziedonis un rudens, vasara un ziema, sals, piesarmojis vai rudens miglas pielijis mežs, puķota pļava, kūpoša upe un vilņojoša rudzu druva, putnu dziesmas un nakts klusums, puķes un koki, kristāli un akmeņi u. t. t., u. t. t. Daba ar saviem estētisko vērtību krājumiem ir pastāvīgi ap mums. Vajaga mācēt tikai šos skaistumus redzēt. Lielu daļu no dabas skaistumiem cilvēki parasti neredz, jo vairāk vēl bērni nē. Tamdēļ skolotāju un audzinātāju pienākums ir mācīt atrast skaistumu tur, kur bērns to vēl neredz.

5. Pilsētas skaistums. Pilsētu parasti liek kā pretstatu dabai, bet arī pilsētā ir savs skaistums, sevišķi lielpilsētās. Lielpilsēta ir skaista gan savā visumā, gan arī savās atsevišķās daļās. Lielpilsētas skaistums ir viņas lieliskumā. Kā atsevišķi elementi lielpilsētas skaistumā ir labā stilā celtas ēkas, labi uzkopti un iekārtoti parki, skverī un laukumi, pieminekļi, statujas un t. t. Ir savs skaistums arī lielajām fabrikām, ostām, elektriskām centralēm, milzu dzelzceļu stacijām un citām iestādēm, kur norisinās modernās tehnikas un darba procesi.

Lielpilsētās skaistuma elementi ir tā viela, ko var izlietot pilsētas bērnu estētiskai audzināšanai.

6. Māksla. Mākslā visbagātāk izpaužas estētiskie pārdzīvojumi, un tamdēļ arī mākslai estētiskā audzināšanā piekrit liela loma. Estētiskai audzināšanai var tikt izlietotas šādas mākslas nozares: muzika un dziedāšana, glezniecība, tēlniecība un daiļliteratūra. Visparastākie audzināšanas līdzekļi ir muzika, dziedāšana un daiļliteratūra. Arī zīmēšana ir diezgan parasta mūsu skolās, tikai skulptūra jeb tēlniecība vēl diezgan maz tiek izlietotas. Bet arī šai mākslas nozarei skolās piegriežama nopietna vērība. Ar tēlniecību bērni arī labprāt nodarbojas, ko var novērot jau no agras bērnības, kad viņi savvaļā darbotamies no māliem vai mikstas maizes veido dažādus tēlus, kādus tie vai nu savā apkārtnē redzēja, vai savā bērna fantāzijā skatījuši. Šis bērnu tēlnieciskās tieksmes tikai jāprot vadīt un izvirzīt attiecīgās slīdēs.

4. Vispārējie slēdzieni.

1. Bērnu estētiski audzinot, ir jāizkopj viņa estētiskās jūtas, estētiskā gaume un izpratne.

2. Estētiskās jūtas un estētisko gaumi bērņā var izkopt, ne bērnu mācot, bet viņu audzinot ar attiecīgu konkrētu apkārtni un piemēriem. (Sevišķi agrā bērnībā un pamatskolā.)

3. Kā labākā viela estētiskai audzināšanai ir visa estētiskā konkrētā apkārtnē: dabiskā un māksliskā.

4. Līdzās konkrētai estētiskai apkārtnē svarīguma ziņā stāv viss mākslas lauks ar katrā mākslas nozarei piemērotām īpatnībām.

5. Katrā mākslas nozarē audzināšanas nolūkiem lietojama ar īpatnībām šai nozarei piemērotiem metodiskiem paņēmieniem.

6. Rūpējoties par estētisko audzināšanu skolās, jā rūpējas arī par estētiski izglītotiem skolotājiem.

Trešā daļa.

Gribas psihologija.

I. Gribas jēdziens.

Intelekti, jūtas, griba — tās ir trīslielākās psihisko procesu grupas. Intelekti ārpusauli izprot, sniegdams idejas un domas, jūtas ārpusauli vērtē, griba ārpusauli aktīvi izmanto un apstrādā.

Intelekta procesā izmanam, ka tur kaut kas no ārpusaules psihē ieplūst; jūtu procesā izmanam, ka tur nekas neieplūst: tur psihē tikai uzņemto vērtē. Gribas procesā nomanam kaut ko no psihes preti ārpusaulei plūstam un tiecamies.

Griba šī jēdziena plašākā nozīmē ir katra psihiska aktivitāte jeb psihes aktīvais aspekts (puse). Griba izpaužas vai nu tieši kustībā, vai kustību sagatavošanā.

Ņemot gribu šai plašākā nozīmē, tur ietilpst visas kustības, sākot ar impulsīvām un instinktīvām un beidzot ar apzinīgām, apsvērtām darbībām.

Jēdziena plašākā nozīmē griba iemīt visos psihes procesos jeb rosībās. Jo kur ir aktivitāte un rosība, tur ir arī griba. Tānī ziņā gribu var pat uzskatīt kā jūtu un intelekta pamatu, jo jūtas un intelekts savā dziļākā būtībā ir kustības, rosības. Un tiešām — intelekts, jūtas un griba ir vienmēr un visur cits ar citu saistīti un viens ar otru caurausti. Atdala viņus citu no cita tikai pētišanas nolūkiem.

Ņemot gribu jēdziena plašākā nozīmē, tur ietilpst tiklab apzinīgas kā neapzinīgas kustības: impulsīvās, refleksīvās, instinktīvās, automātiskās un apdomātās, aptvērtās kustības un darbības.

Tomēr šādā plašākā nozīmē gribu parasti neņem. Viņu ņem daudz šaurākā nozīmē un viņā ietvēr tikai apzinīgās un prāta aptvērtās kustības, neapzinīgās izslēdzot.

Šīnī nozīmē zem gribas saprot to psihes darbību, kuŗā viņa dažādas psihes un organisma darbības apzinīgi kontrolē un vada, pieskaņodama zināmiem mērķiem. Citiem vārdiem, griba jēdziena šaurākā nozīmē ir apzinīgā griba. Viņa visas darbības kontrolē un vada ar apziņas un prāta palīdzību. Tā tad griba jēdziena šaurākā, bet īstā nozīmē ir psihes spēja, apzinīgi kontrolēt un vadīt dažādas psihiskas un fizioloģiskas darbības.

Apzinīgās gribas kustības ir tās, kuŗas izdaram, izpildīdami dažādus dienas darbus: iepirkdami pārtikas lietas, ardami, pļaudami, lasīdami u. t. t. Apzinīgā gribā vienmēr ir kāds mērķis, t. i. kāda ideja, kuŗu cilvēks grib realizēt, izpildīt. Gribas akts ir šīs idejas redzēšana, izpildīšana.

Piem. mums ideja nopirkt maizi. Mēs pieceļamies, uzģērbjam mēteļi, uzliekam cepuri, izejam uz ielu, iegriežamies maiznicā un nopērkam. Ideja realizēta. Šinī ziņā griba ir tāda darbība, ar kuŗu tiek realizēta kaut kāda ideja.

Gribas psiholoģija, tā tad, sadalās divās daļās: 1) neapzinīgās gribas un 2) apzinīgās gribas psiholoģijā. Katra no šīm daļām pelna sevišķu ievēribu.

A. Neapzinīgā griba.

1. Neapzinīgās gribas jēdziens un viņas galvenās grupas.

Neapzinīgā griba vada visas tās kustības, kuŗas norisinās ārpus apzinīgās gribas robežām.

Galvenās neapzinīgās gribas kustības ir: 1) impulsīvās, 2) refleksīvās, 3) mechaniskās, 4) automatiskās un 5) instinktīvās

1. Impulsīvās kustības. Tās ir tādas kustības, kuŗas ierosina un vada impulsi, t. i. nervu enerģijas pārplūdums zināmos nervu centros.

Piem. iemidzis bērns bieži svaida savas kājiņas un rociņas. Šīs kustības — impulsīvās kustības. Viņas ceļas no nervu enerģijas pārplūduma to nervu centros, kas vada attiecīgās muskuļu kustības.

Šādas pat kustības izdara jauni dzīvnieki — rotaļādamies. Rotaļu pirmavots ir impulsi, kā enerģijas pārplūdumā.

2. Mechaniskās kustības. Tās tuvu rada impulsivajām kustībām. Viņas ir tādas impulsīvās kustības, kuŗām visā organisma darbnicā ir noteikts mērķis un uzdevumi. Tādas mechaniskās kustības ir piem. elpošana, grēmošana u. t. t. Viņas dara noteiktu, organismam derīgu darbu.

Tā tad mechaniskās ir tādas kustības, kuŗas vada tie impulsi, kas ceļas nervu centros bez kādiem ierosinājumiem no ārienes.

3. Refleksīvās kustības jeb refleksi ir tādas kustības, kuŗas ierosina kāds ārējs stimuls jeb rosinātājs un kuŗas apzinīgais prāts nevada.

Piem., iedurot iemigušam cilvēkam ar adatiņu kājā, novērosim, ka viņš kāju atvilks nost. Šī kustība ir neapzinīga, tīri mechaniska. Ta — reflekss jeb refleksīva kustība.

Refleksīvās kustības vada ne apziņa, ne lielās smadzenes, bet pa lielākai daļai mugurkaula smadzeņu centri, garenās vai arī mazās smadzenes.

Refleksīvās kustības var būt apzinīgas un neapzinīgas.

Piem., kad saulstari spīd acīs — acs redzokļi saraujas; kad ēdiens nonāk gremošanas organos, tur ieplūst asinis un sākas gremošanas darbība. Šīs kustības — neapzinīgie refleksi.

Apzinīgie ir tādi refleksi, kuņus apspīd apziņas gaisma, kuņi norisinās ar apziņas līdzdalību.

Tikai apzinīgā griba nav šo refleksu cēlonis, un arī ta tos neveda. Šīs kustības ir tomēr bezgribas kustības

4. Automatiskās kustības. Tās ir kustības, kuņas, sākumā ir gan apzinīgās gribas vadītas, bet vēlāk, palikušas par ieradumu, norisinās bez apzinīgās gribas līdzdalības.

Kad sākam rakstīt mācīties, tad apzinīgi un ar pūlēm velkam katru burtu, vēlāk sekojam tikai domu gaitai, bet burti rakstās „paši no sevis“, automatiski.

Tādas pat automatiskas kustības izdaram ar riteni braucot, slidas skrejot, adot, klavieres spēlējot u. t. t.

5. Instinkti. Šī grupa ir viena no ievērojamākām neapzinīgās gribas sferā. Viņa pelna plašāku ievēribu.

II. Instinkti un dziņas.

1. Jēdziens.

Instinkts ir tāda psihiska dabība, kuņa neapzinīgi realizē zinamus mērķus, izdara kustības, kuņas organismam vajadzīgas un nepieciešamas.

Piem. tikko izšķīlies pīlēns jau māk peldēt. Mušas un tauriņi dēj oliņas, nezinādami, kas ar viņām notiks; putni būvē līzdas bez agrākiem pieredzējumiem; tāpat tie, aukstam laikam iestājoties, traucas uz siltām zemēm. Bet instinkti nav tikai dzīvniekiem. Viņi ir arī cilvēkam. Tādi instinkti ir piem. bailes, imitācija, ziņkāriba, sacensība, tieksme darboties u. c.

Instinkts ir it kā nezinama un neredzama vara, kuņa sēd mūsu zemapzinīgā psiches pasaulē un spiež mūs tiekties pēc lietderīgiem mērķiem, kuņus mēs neredzam, bet kuņus redz tikai šī zemapzinīgā psiche. Mēs jūtam tikai pašu spiedienu, tieksmi, kuņa mūs velk uz noteiktu pusi, spiež darīt zinamus darbus, bet pašu mērķi, pašu darbības galu vēl neredzam.

Psichologi domā, ka instinkti ir refleksu kombinācija jeb kopojums.

Instinkti tomēr atšķiras no reflektoriskām kustībām tanī ziņā, ka instinktīvās kustības tiek izdarītas vai nu priekš visa organisma labklājības, vai kādas viņa atsevišķas daļas.

Savas strukturas ziņā instinkti ir jau diezgan komplicēts psihisks mechanisms. Refleksi, zinams, ir daudz vienkāršāki un viņi tiešām var tikt uzskatīti kā instinkta elementi.

Dzīvnieku instinkti atkarājas no viņu organisma strukturas. „Kaķiem nenākas bēgot vai peldot aizsargāties no suņu uzbrukuma, pilēm nenākas kokos kāpt un savus nagus darbā laist. Bruņu rupucis nebēg no ienaidnieka un trusītis nesavelkas kamolā. Sevišķā zobu struktura liek govīm baroties ar zāli, bet lauvām ar — gaļu.“ (Kirkpatriks)

Parasti katram instinktīvam aktam ir savs organisks mechanisms.

Instinkti var norisināties tiklab ar apziņu, kā arī bez tās. Tīrie instinkti, zinams, vienmēr ir akli, t. i. viņu saknes, pasākumi, pirmdzenūji ir ārpus apziņas robežām.

Citi instinkti darbojas ar apziņas līdzdalību. Zinams, apziņa nav viens no tiem spēkiem, kas instinktu nosaka, bet viņa var to apspīdēt. Tā piem. putni, kas perē pirmo reizi, droši vien nezina, kas tur iznāks, kāmēr perot otrreiz viņiem jau var būt jausma vai ideja par gala iznākumu. Tikai apziņa nepieder pie instinkta iezīmēm. Instinkti ir zemapzinīgā psihisma svarīgākie priekšstāvji.

Dziņu jēdziens gandrīz sakrīt ar instinkta jēdzienu. „Tikai dziņas jēdziens vairāk uzsvē aktivitāti un viņas virzienu, kāmēr instinkta jēdzienā vairāk tiek domāts par tādu komplicētu darbību realizēšanu, kuŗas mērķi nav zinami, nedz arī līdzekļi šo mērķu sasniegšanai pārdomāti un apsvērti. Lielāko daļu no instinktiem var ļoti labi apzīmēt par dziņām.“ (Prof. E. Bleilers):

„Teoretiski ņemot tieksmes jeb dziņas ir apziņas aktīvais elements, kuŗš parādās tendencēs, impulsos, vēlēšanās un gribas aktos. Savā visvairāk vispārējā veidā dziņa ir nemiers; viņš pastāv tik ilgi, kāmēr patreizējais psihes stāvoklis . . . var pārveidoties kādā citā.“ (Dictionary of Philosophy and Psychology.“).

Tā tad, ar dziņu jeb tieksmju jēdzienu apzīmē drīzāk dažas no instinkta galvenajām iezīmēm.

Dziņu un instinktu jēdzienus pilnīgi identificēt nav ieteicams. Dziņu jēdziena apmēri ir plašāki par instinkta jēdziena apmēriem. Dziņas cilvēkam var būt arī apzinīgi sprauti mērķi, pēc kuŗiem viņš tiecas pēc pamatīgas pārdomāšanas. Šīs dziņas nav instinkti. Instinkti ir iedzimtas un no zemapzinīgas sfēras plūstošas dziņas, kaut arī viņas reizēm apspīd prāta gaisma un kontrolē apzinīgā griba. Apziņa un apzinīgā griba tomēr nekad nav tas spēks, kuŗš instinktu varētu radīt, dot viņam sākumu. Drīzāk otrādi: no instinktiem izkūņojas pati apzinīgā griba.

Tā tad dziņas var būt tiklab apzinīgas, ka neapzinīgas, tiklab iedzimtas, kā ieaudzinātas. Dziņu jēdzienu apmēros

ietilpst: 1) instinkti, kā iedzimitas dziņas un 2) apzinīgas tieksmes, apzinīgi izveidojušies ieradumi. Bet tā kā lielākais vairums no dziņām ir tomēr iedzimitas un neapzinīgas, tad liela kļūda nav šos jēdzienus reizēm lietot kā identiskus.

2. Instinktu un dziņu vispārējā un pedagoģiskā nozīme.

Zem apzinīgās psihes spožā limeņa guļ bieža, tumša kārtā zemapzinīgās un neapzinīgās psihes. Svarīgākās sastāvdaļas šīnī zemapzinīgās psihes slāni ir — instinkti un dziņas. Savā kopumā viņi sastāda neapzinīgo gribu, kuŗa ir apzinīgās gribas un apzinīgās darbības svarīgākais pamats. Ir naīvi iedomāties, ka cilvēks vienmēr izdara to, ko viņš apzinīgi apsvēris un nolēmis: bieži vien nāk savāda neizprotama vara, kuŗa cilvēka labos un apzinīgos nodomus iznīcina vai pārvērs par pretējiem. Dažam labam ir jāsaka līdz ar Vecās Derības Davidu: „To labu, ko es gribu, to es nedaru, bet to ļaunu, ko es negribu, es daru.“ Kamdēļ tā? Kas pārvilka stripu labajiem nodomiem? To darija tās dažādās dziņas, kas mīt zem apziņas limeņa, kas ir iedzimitas, spēcīgas un varenas. Kā kāda neredzama roka viņas vada cilvēka darbības, un ne par velti senāk domāja, ka šī vara reizēm ir pasaules „ļaukais gars“ jeb velns.

Šīs zemapziņas dziņas parasti ir spēcīgākas par apzinīgajām psihes varām. Kamdēļ? Viņas ir vecākas, viņas dziļāk nogulusās cilvēka psihē, viņas — mantojums no dzīvnieku valsts. Apzinīgi iegūtās un izkoptās cilvēka psihes īpašības ir tikai kā putekļu kārtu uz bieza pulierēta galda. Kad putekļu kārtu noslauka, tad paliek vēl bieža, cieta koka masa. Apzinīgi koptās cilvēka spējas ir tikai gadu desmitiem, simteņiem vai tūkstošiem vecas, kāmēr zemapziņas dziņas ir gadu miljoniem vecas. Viņas ir cilvēka dabas īstie granita slāņi. Tamdēļ arī tādos gadījumos, kad kādi ārkārtīgi notikumi liek sastapties apzinīgi koptām un izveidotām cilvēka psihes īpašībām un zemapzinīgām dziņām, tad apziņas veidojumi parasti izgaist, kā dūmi zem pirmatnējo dziņu brāzieniem. „Rafinētu damu un džentelmeņu sabiedrība, kur cilvēki visādi un visur cenšas cits citam tikai patīkamus pakalpojumus izdarīt, vienā acumirkli pārvēršas par nežēlīgu zvēru baru, kuŗa dalībnieki cits citu rupji atgrūž un kājām min vājākus līdzcilvēkus, tikko nākas piem. glābties no degošās ēkas.“ (Kirkpatriks.)

Tas pats notiek arī uz grimstoša kuģa (piem. „Titanika“ grimšanas gadījumā), kad kuģa administrācijai ar revolveriem rokā jādod iespēja vispirms glābties sievietēm un bērniem un vispār jāietur tādos gadījumos paredzētā glābšanas kārtība.

Arī pasaules karš pierādīja to pašu, ka daudzi labi audzināti džentelmeņi pastrādāja varas darbus pie sievietēm (pat bērniem), pret kuņām tie miera laika apstākļos bija tikai „galanti kavalieři” un izpalīdzīgi pilsoņi. Kamdēļ? Te atkal kulturalas dziņas tika pārspētas no dziļāk guļošām dzīvnieciskām dziņām. Zīmīgi šo patiesību izsaka kāda cittautu paruna: „Pakasi aiz ādas krievam, un tu atradīsi tataru” t. i. palūkojies tikai dziļāk civilizēta cilvēka būtņē, un tu atradīsi tur sēdam vēl mežoni.

Un kāda vēl nozīme instinktiem un dziņām?

Dziņas ir arī temperamenta un rakstura dziļākais pamats. Rēķinoties ar temperamentu un raksturu, jāņem vērā dziņas. Arī cilvēka tā saukto dualismu nosaka šīs pašas cilvēka divas dabas: jaunākā jeb prāta daba un vecākā jeb instinktu daba. Ar prātu cilvēks domā vienu, bet darbi iet uz otru pusi, citā virzienā. Vai arī: vienu brīdi cilvēks ir tāds, un otru brīdi pavisam citāds. Tādos gadījumos mēdz izbrīnīties: „Vai tad tas nu ir tas pats cilvēks?” „Vai to no tā cilvēka varēja domāt?” „Līdz šim nekas tamlīdzīgs no viņa nebij piedzīvots;” „Tas jau nemaz vairs nav tas cilvēks” u. t. t. Piemēra dēļ atzīmēsīm šo dualismu dažos maksliniekos.

Tā piem. Ļermontova psihē krasi izpaudās no vienas puses pesimisms un drūmums, no otras — jautras, bezbēdīgas un straujas izdzīves tieksmes; no vienas — liels dvēseles maigums, no otras — ass, uzbrūkošs skarbums; no vienas puses viņš nīst tukšos ikdienas un izdzīves cilvēkus, no otras — atkal meklē viņu labpatikšanu; no vienas puses tas dziļi nopietns, no otras — skolnieciski, pat līdz mulķiskumam nerātns, no vienas puses tas tiecas pēc dzīves maiguma, no otras — pēc skarbiem, asiem iespaidiem.

Par Puškina kontrastaino dvēseli A. M. Skabičevskis raksta sekošo: „Puškina vienmēr dzīvoja savādu divejādu dzīvi, it kā viņa vienā un tanī pašā miesas tērpā būtu apvienoti divi cilvēki, kuņi pavisam viens otram nelīdzīgi: viens Puškina — uzpūtīgs, augstprātīgs, godkāriģs dendijs, skandaliozs kauslis, kāršu sitējs, Don-Žuans, dzīves izdzīvotājs nemitīgās orgijās, otrs Puškina: lēns, kautriģs, pat kaunīģs, ar maigu, mīlestības pilnu dvēseli, kuņš cilvēkus pārsteidza ar savu pacietīģu un produktīvu gara darbību.”

Lielākā vai mazākā mērā šādi kontrasti un šāds dualisms ir gandrīz katra cilvēka dvēsēlē.

Pedagoģiskā nozīme. Bet reiz nu instinktiem un dziņām tik liela socioloģiska, vēsturiska un vispār psiholoģiska nozīme, tad gluži dabīgi, ka arī pedagogs nedrīkst šos psihes procesus un īpašības neievērot. Kā gan etiski audzināt cilvēku, ja nezina tos slepenos spēkus, kuņi var šo audzināšanu gan veicināt, gan

arī viņas rezultātus dzēst un iznīcināt? Tas pats sakams par socio, etisko un daudzu citu sferu audzināšanu.

Tā tad, katram audzinātajam jāzina svarīgākās patiesības par instinktiem un dziņām. Viņam jāzina: 1) viņu daba un darbošanās; 2) laiks, kad dažādie instinkti vissekmīgāki darbojas; 3) jāzina, kā vislabāk negatīvās dziņas ierobežot, un 4) pozitīvās, jeb labās un derīgās dziņas kā veicināt.

3. Instinktu klasifikacija.

Ir vispār pazīstama patiesība, ka dzīvniekus viņu darbībās vada instinkti. Bet runājot par cilvēku, parasts domāt, kā viņam instinktu mazāk kā dzīvniekiem. Patiesībā gan otrādi: cilvēkam instinktu visvairāk, tikai apziņas gaismā tie bieži vien liekas bālāki un mazāk acis krītoši kā pie zemāk par cilvēku stāvošiem dzīvniekiem.

Svarīgākās instinktu grupas ir šādas:

1. Individualistiskie jeb eksistences instinkti:

1. Barības instinkts.
2. Pašaizstāvēšanas instinkti;
  - a) pasīvie (bailes);
  - b) aktīvie (dusmas, naid).

II. Pašizveidošanas un attīstības instinkti:

1. Kustības un aktivitātes instinkti.
2. Imitācijas instinkts.
3. Rotaļu instinkts.
4. Sensoriskie jeb maņu instinkti (maņu tieksme pēc manījumiem).
5. Intelektuālie instinkti: ziņkārība, eksperimentēšanas kāre, pētīšanas dziņa.

III. Sugas turpināšanas instinkti:

1. Seksuālais instinkts.
2. Vecāku (tēva, mātes) instinkts.

IV. Sociālie instinkti:

1. Biedrošanās dziņa.
2. Cīņas un sacensības dziņa.

V. Regulatīvie instinkti:

1. Etiskais instinkts.
2. Reliģiskais instinkts.
3. Estētiskais instinkts.

VI. Dažādi instinkti:

1. Vākšanas instinkts.
2. Izteiksmes instinkts.
3. Attēlošanas instinkts.
4. Atavistiskie instinkti (varmācības, postīšanas, mocīšanas tieksmes).

Tās ir svarīgākās instinktu grupas. Atsevišķo instinktu cilvēkam, pēc psihologu un biologu domām, ir katrā ziņā pāri par simtu vai pat vairāk simtu.

Pedagoģiskā psiholoģijā vērību piegriež galvenām kārtām tām instinktu grupām, ar kuņām jāreķinās audzināšanas darbā.

III. Individualistiskie jeb eksistences instinkti.

1. Dzīvības un eksistences instinkts — viens no varenākiem un spēcīgākiem. Viņa balss dzīvnieka būtņē vienmēr labi sadzirdama. Viņa runā skaļi dzīvībai par labu pat tad, kad cilvēks galīgi apnicis dzīvot un grib nobeigt dzīvību ar pašnāvību. Grūti to izdarīt veselam un spēcīgam individam.

Sevišķi šis instinkts spēcīgs jauniem dzīvniekiem. Tāpat bērniem un jauniešiem. Mazs bērns savas dzīvības vajadzības sākumā dara zinamas ar kļedzieniem.

Vēlākos bērnības gados, trešā, ceturta un piektā, kad bērns sāk apzināties jau savu mazo „es“, individualistiskais instinkts runā, kā spēcīga egoistiska tieksme. Bērns visu grib, visu prasa sev. „Dod man“, „man gribas“, „tas mans“, „gribu“, „dod“ — šos teicienus dzirdam no bērna ik uz soļa. Bērns vienmēr prasa, vienmēr pagēr.

Bet vai tādas bērna individualistiskas tieksmes ir ļaunas?

„Par bērna lielo egoismu no 6—10 g. vecumā nav daudz ko sūroties (kaut arī reizēm to nākas tomēr aprobežot), jo viņš ir ievērojams attīstības faktors. Individa vērtība atkarājas no tam, kas viņš isti ir, no viņa spēkiem, zināšanām un no viņu izlietošanas. Tamdēļ ir no svara, lai pirmais dzīvības likums būtu: personības attīstība un pilnība. Ja dzīvības agrajā laikmetā valdītu tāds likums, ka jārupējas par citiem, tad nevarētu izveidoties tāds cilvēka „es“, kušs vēlāk var citiem būt derīgs. Par laimi nekāda audzināšana nevar pilnīgi apslāpēt un noklusināt cilvēka individualistiskos instinktus agrā bērnībā. Ja tas būtu iespējams, tad no daudziem bērniem izaugtu dzīvē nekur nederīgi vīriši un sievietes.

Kautrība, bez šaubām, ir skaista īpašība, bet tikai priekš pieauguša un sevišķi augsti attīstīta cilvēka. Priekš bērna viņa ļoti neizdevīga. Jo vairāk bērnam lepnuma un godkāribas sakarā ar viņa aktivitāti, jo labāki priekš viņa tālākās attīstības . . .

Saprātīgai audzināšanai jādibinās uz individualistiskā instinkta. Laba audzināšana māc bērnam rādīt, kā viņš visvairāk gūs priekš sevis, ja būs labs un derīgs priekš citiem, jo šādā ceļā viņš visvairāk mantos labpatikas, uzslavas, atalgojuma. Slikta audzināšana iedveš bērnam, lai tas no citiem novēršas un lai gādā tik par sevi.“ (Kirkpatriks.)

2. Barības instinkts. Šis ir arī viens no spēcīgākiem individualistiskiem instinktiem. Viņš arī parādās agrāk par daudziem citiem: bērns ar šo dziņu jau piedzimst. Fiziskā ziņā šim instinktam ir liela nozīme, jo bez barības taču neviens dzīvot nevar, kamēr psihiskā ziņā normalos apstākļos viņa nozīme nav tik liela.

Barības instinkts parādās 1) izsalkuma un 2) izsalkuma apmierinātības jūtās. Pirmās jūtas ir nepatīkamas un mocošas, otrās — patīkamas. Bērns gan vairāk pazīst mocošās ēstgribas jūtas, kaut gan piecu un sešu gadu vecumā bērns jau ir arī liels kārumnieks, un garšas sajūtam šīnī laikmetā piekrīt liela loma.

Spēcīga izsalkuma jeb bada gadījumos barības instinkts darbojas kā liela vara, un ne par velti badu skaita par vienu no lielākiem sociāliem spēkiem. Bada spiests cilvēks izdara daudz noziegumus, kuņģis tas paēdis nedarītu; bada spiests tas pārvar pat dabisko riebumu un lieto barībai cilvēku liķus (piem. tagadējos bada gados Krievijā); bads arī spēcīgi satriec draudzības, mīlas un citas cēla rakstura jūtas...

3. Pašaizsargāšanās instinkts. Cenšoties eksistēt jeb dzīvot, katram dzīvniekam jāmeklē arī aizsargāties un aizstāvēties. Uz šīm darbībām dzīvnieku spiež paš aizsargāšanās instinkts.

Pašaizsargāšanās instinkts parādās divējādā veidā: 1) pasīvā un 2) aktīvā.

Pasīvais paš aizsargāšanās instinkts izpaužas kā bailes. Piem. zaķis glābj savu dzīvību bēgot. Tāpat daudzi citi dzīvnieki un, pie reizes, arī cilvēks.

Aktīvais paš aizsargāšanās instinkts izpaužas kā dusmas, naidis un uzbrukums.

Tiklab bailes, kā arī dusmas ir ne tikai kaili instinkti. Ne. Viņi ir arī spēcīgas emocijas. Instinkts ir tikai šo emociju serde. Tuvāk par šīm emocijām arī tika runāts attiecīgajās nodaļās (sk. nod. „bailes“ un „dusmas“).

IV. Āttistības un pašizveidošanās instinkti.

1. Kustības un aktivitātes instinkts. Kustība un aktivitāte ir viena no visfundamentalākām ne tikai psihes, bet pat visas dzīvības parādībām. Pat dzīvība izpaužas kustības un aktivitātes dažādos veidos. Kustība ir arī viens no spēcīgākiem organiskās attīstības faktoriem. Ir pazīstama lieta, cik nemierīgs un kustīgs ir bērns. Jau zīdāinis gandrīz nemitīgi kustina kājiņas, rociņas, galvu. Tāpat ļoti kustīgi ir bērni vēlākos gados: tiem grūti nosēdēt uz vietas. Viņiem gribas iet, skriet, kāpt un visādi kustēties.

Šī kustība no svara ir īpaši augšanas laikā no 5—7 g. un no 10—14 g. Sevišķi kustības vajadzīgas priekš bērna muskulatūras attīstības. Labākā liecība tam: muskulatūras pieņemšanās

tanī laikā. Tā piem. viss miesas svars pa bērna augšanas laiku pieņemas divdesmitkārt, kāmēr muskulatūra pieņemas ap piecdesmitkārt.

Tikai nav jādodomā, ka kustības priekš bērna muskulatūras vien no svara: nebūt ne! Arī priekš psiches kustībām viņām liela nozīme. Kustības paātrina asins riņķošanu, asins tīrīšanu, kaitīgo vielu atdalīšanu, asiņu piegādašanu smadzenēm un līdz ar to rada gara spirtumu un psihiskam darbam vajadzīgo enerģiju. Bez tam vēl muskulatūras un psiches attīstībai ir kāds sevišķs sakars. Eksperimentālā pedagoģija pierāda, ka bērni ar attīstītāku muskulatūru un kustīgāki fiziski, arī garīgi skolā spējīgāki un sekmīgāki.

Kustības instinkts, sakarā ar sensorisko instinktu, sekmē bez tam vēl bērna pašapziņas attīstīšanu. Kustoties, taustot savu miesu un apkārtējos priekšmetus, bērns mācās nošķirt savu miesu, visu savu organismu no apkārtējās ārpusaules, mācās apzināties savu fizisko un psihisko „es“.

Bērna kustības parādās galvenā kārtā visdažādāka veida rotaļās. Audzinātājam bērna kustības nav kavējamas, bet pabalstamas bērna fiziskās un garīgās attīstības labā.

2. Sensoriskās dziņas. Pie attīstības un pašizveidošanās instinktiem pieder arī sensoriskās jeb maņu dziņas. Daba apbalvojusi cilvēku ne tikai ar maņas orgāniem, bet arī ar šo orgānu īpatnēju aktivitāti un dziņu pēc darbības. Maņas orgāni tiecas pēc manījumiem, pēc iespaidiem. Kā muskuļi grib kustēties un darboties, tā arī maņas orgāni ar attiecīgajiem nervu centriem. Kā kustības instinkts gādā par muskuļu un muskulatūras attīstību, tā sensoriskais instinkts gādā par maņu attīstību un maņu izveidošanu. Bērns darbina savu aci ne tikai, lai redzētu zinamu lietu, savu ausi — lai dzirdētu zinamu skaņu, savas taustes maņas — ne tikai, lai sataustītu savas rotaļu lietiņas, bet arī tamdēļ, lai apmierinātu šo maņu tieksmi pēc darbības, lai dotu šīm maņām attīstīties. Tamdēļ arī bērns tik ārkārtīgi darbīgs, tamdēļ arī viņš tik citīgi griež galviņu uz visām pusēm, sit grabulīti pret grīdu, aptausta katru lietiņu, ko dabū etc.

3. Intelektuālās dziņas. Pie šīm dziņām pieder ziņkāriba, eksperimentēšanas un pētīšanas tieksme.

Ziņkāriba ir kāre pēc zināšanām, atziņām. Viņa ir intereses aktīvā puse, aktīvais elements, resp. intereses dziņas, tieksmes elements. Ziņkāriba, izziņas tieksme novērojama pat jau dzīvnieku valstī, sevišķi pie augstāk attīstītiem dzīvniekiem.

Ziņkāriba piepalīdz intereses un uzmanības darbībai. Ziņkāriba palīdz bērnam gūt zināšanas arī tad, kad viņas patlaban dzīve neprasa. Ja šādas dziņas nebūtu, tad nebūtu arī uzkrātu zināšanu, un dzīve cilvēku nepatīkami pārsteigtu. Bet daba visu

to paredzējusi, un ziņkārības instinkts parūpējies par to, lai nepieciešamās zināšanas jau būtu uzkrātas.

Bērna ziņkārība cieši saistīta ar bērna interesi un par to tika jau runāts attiecīgā nodaļā.

Elementārā, vienkāršā ziņkārība pārvēršas vēlāk par eksperimentēšanas un pētīšanas dziņu. Visideālākā, viskrasākā veidā šo dziņu dabūjam novērot pie pētniekiem. Bet arī bērnā jau ir šis ziņkārības ipatnējais veids. Arī bērns ir jau mazs eksperimentētājs un pētnieks. Ir parasta lieta, ka bērns daudz reiz saplēš savas rotaļu lietišas, kastiņas, uzdāvātu pulkstenīti u. t. t. Kamdēļ? Lai redzētu, kas tur iekšā. Tā bērns arī parasti atbild, kad viņam vaicā, kamdēļ viņš rotaļu lietišas saplēsis.

Kā kustēšanās dziņas palīdz izveidoties un attīstīties cilvēka muskuļiem un fiziskiem spēkiem, tā intelektuālās dziņas ir intelektuālās attīstības dzinējs spēks.

V. Imitācijas dziņa.

1. Imitācijas jēdziens,

Imitācijas procesā dsīvā būtne atkārtoti jeb atdarina kādu apkārtņē nojaustu vai manītu formu, kustību, darbību. Piem. bērns ar muti atkārtoti kuļmašinas dūkoņu, lokomotives smago elsāšanu u. t. t. Šis imitācijas gadījums ir — imitācija nedzīvām parādībām. Visvairāk imitācija notiek starp dzīvām būtnēm. Parasti par dzīvām būtnēm arī domā, kad runā par imitāciju jeb atdarināšanu. Tā tad, imitācija ir tāda attiecība starp divām vai vairākām būtnēm, kurās dzīvā būtne atkārtoti kādu no apkārtnes darbībām un parādībām.

Imitācija ir dziļa un spēcīga dziņa. Viņa iemīt ne tikai cilvēkā. Viņa iemīt jau visā dzīvnieku valstī. Imitācija ir pat visas organiskās vielas īpašība.

Dzīvnieku valstī imitācija parādās kā piemērošanās apkārtnei un mīmīkrija, t. i. dzīvnieki ar savu ārējo tērpu pieskaņojas apkārtnei, tiek viņai ārēji līdzīgi. Tā piem. lapu tārpi ir zaļas krāsas, kurmis — zemes krāsā, t. i. melns, ziemēļu ledus lācis — balts, zivis ūdens krāsā u. t. t.

Šādai organiskai dzīvnieku imitācijai dabai un apkārtnei ir liela nozīme priekš pašiem dzīvniekiem: piemērošanās krāsa ir viņu aizsargu krāsa. Tā piem. koku lapām piemērotus „tārpus“ un tauriņus grūti ievērot putniem un citiem šo kustoņu ienaidniekiem.

Organiskā imitācija palikusi arī par vienu no psiches īpašībām, vai pareizāki: par dzīvnieku psicho-fizioloģisko īpašību,

jo imitācijas procesā ņem dalību ne psiche vien, bet arī organisma fiziskā puse.

2. Bērna imitācijas veidi.

Sekojošā prof. Kirkpatrika klasifikācijai, bērna imitācijas veidi ir šādi.

1. Reflektoriskā imitācija. Tā ir tāda imitācija, kuŗa darbojas kā fizioloģiska tendence, atdarinot dažādus organiskus un emocionālus stāvokļus. Tādas reflektoriskas imitācijas akti ir piem. žāvas, smiekli, raudas.

2. Bezgribas jeb neapzinīgā imitācija. Tā ir tāda imitācija, kuŗu neierosina ne kādi citi instinkti, kuŗai nav nekādu citu mērķu, kā pati imitācija, imitācijas bauda, spēcīga dziņa attēlot redzēto vai dzirdēto. Šo imitāciju vienmēr ierosina kāds noskārtums. Imitācijas objekts var būt visdažādākas parādības: putnu dziesmas, suņu riešana, pārkoņa dūciens u. c. dažādi novērojumi bērna apkārtnē. Šis instinkta veids ir valdošais bērna pirmos trijos vai četros gados.

3. Dramatiskā jeb konstruktīvā imitācija. Tā ir tāda imitācija, kad atdarinādams kādu parādību, bērns liek darboties arī savai radošai fantāzijai, kad bērns rīkojas kā mazs aktieris jau ietēlodamies un iejustamies zināmās lomās un stāvokļos. Tā piem. bērns sevi iedomājas par zirgu, zviedz, spē, ēd zāli. Viņš iedomājas savus blūķišus par zaldātiem: viņš tos komandē, vada kauņus u. t. t.

4. Apzinīgā imitācija. Tā ir jau tāda imitācija, kad atdarināšana nav mērķis par sevi, bet tikai līdzeklis kāda cita mērķa sasniegšanai. Piem. bērns imitē kāda liela cilvēka kustību, lai ar to smēdinātu savus biedrus.

5. Idealistiska imitācija. Tā ir imitācija ideāliem paraugiem. Zinamus cilvēkus, zinamas darbības bērns skaita par priekšzīmīgiem un cenšas tiem imitēt. Tā piem. dažs labs no lielākiem latviešu bērniem grib būt kā Rainis, cits kā Plūdonis, cits kā Valdemars u. t. t.

3. Imitācijas attīstība.

Visi minētie imitācijas veidi neparādās uz reizi. Viņiem ir sava konsekvence, un katram veidam savs visizdevīgākais darbības laiks. Bet tas vēl nenozīmē, ka katram laikmetam bērna attīstībā būtu tikai viens vien imitācijas veids: vienā laikā tādu var būt arī vairāk. Tikai vispārējo principu tas vēl negroza.

1. Reflektoriskās imitācijas laikmets. Reflektoriskā imitācija parādās jau pirmajā bērna dzīvības gadā. Bet arī vēlāk viņa

nenozūd un paliek visā dzīves gaitā par ievērojamu garīgas attīstības un dzīves faktoru. Tā piem. ir diezgan parasta lieta, ka „lipīgas“ ir bēdas, prieki, dažādas citas noskaņas un psihiskie stāvokļi. Tāpat ierašas, pieklājība, rupjība, smalkjūtība etc.

Katrs cilvēks, bet sevišķi jau bērns, atspoguļo savu apkārtni. Var pat pēc bērna psihes spriest par viņa apkārtni.

Audzinātājs vai audzinātāja, kas no rīta iet klasē niknā noskaņā, šādu noskaņu rada arī bērnos. Laipna un priecīga audzinātāja noskaņa saulaini noskaņo arī visu klasi.

Tā tad reflektoriskās imitācijas veids bērībā pārādās gan kā pirmais un visagrākais, bet viņš nenozūd, neizbeidzas, turpinādams savu darbību arī visā turpmākā dzīves gaitā.

2. Neapzinīgā jeb beznolūka imitācija. Šī imitācija sākas pirmā dzīvības gada beigās, un viņas ziedu laiks ir pirmie trīs vai četri gadi. Tanī laikmetā bērns atkārto visu, ko vien jauš savā apkārtņē: kustības, skaņas un visdažādākos iespaidus. Skaņas viņš imitē un atkārto gandrīz līdzīgi fonografam, imitēdams balsis toņus un modulācijas. Tāpat viņš imitē kustības un žestus.

Šīs imitācijas pedagoģiskā nozīme ir tā, ka bērns tādā ceļā iepazīstas ar savu apkārtni, ar realo īstenību. Atdarinādams šo īstenību, viņš to padara itkā par daļu no savas būtnes.

Tikai ap trešo gadu bērna imitācijas dziņās iestājas savāds lūzuma laikmets. Bērnu tad pārņem itkā savāds pretrunu un kontrasta gars. Viņam itkā būtu apnicis vienmēr imitēt un imitēt. Viņš sāk izrādīt savu mazo individualitāti un neiet vairs pa iemītām tekām. Viņš sāk darīt taisni kaut ko pretēju tam, uz ko viņu vedina imitācijas impulss. Šādi brīži bērnam te uznāk, te pāriet. Nav ieteicams ar varas līdzekļiem bērnam šo kontrasta garu apspiest: tādā gadījumā viņš var palikt kronisks. Attīstības gaitā viņš nozudis pats no sevis, vai arī pārveidosies citā lietderīgā īpašībā.

Beznolūka imitācijas procesā jau ņem aktivaku dalību bērna atmiņa un domāšana. Daudz ko bērns reproducē un atdarina ne tieši, bet no atmiņas, ko viņš redzējis vakar vai aizvakar.

3. Dramatiskās imitācijas laikmets. Dramatiskās imitācijas tieksmes bērņā pārādās viņa trešā dzīves gadā. Viņas darbojas arī vēlāk visā dzīves gaitā, bet sevišķi kupli uzdzied ap septīto dzīvības gadu.

Pārveidotā atdarināšanā ir jau bērna jaunradišanas tieksmes un dzīvu dalību tur ņem viņa fantāzija. Kā interesants piemērs te ir mūsu dzejnieks **Plūdonis** savā bērībā. „Mazā Anduļa pirmās bērības atmiņās“ (kam autobiografiska nozīme) viņš stāsta:

„Skolas maize“ iaved mani gluži jaunā pasaulē. Štāsti par „ievērojamiem vīriem un notikumiem“ mani tā aizkustina, ka

nevaru pat nakti mierīgi gulēt. Atceros, ka raudāju, lasīdams par Napoleona novešanu uz Helenas salu. Lasīju to dārzā, izlaidies uz audekla baķa, kas bij izlikts saulē baloties.

Māte, gaŗāmiedama, jautāja, kas man kaiŗot? Izmelojos ar vēdergraizēm, jo man bij kauns minēt raudu isto ķēloni.

Arī ķīmeņu tēju, ko māte piedāvāja, neatraidīju. Bet ausīs man cauru dienu skanēja Leipģigas lielģabalu ribēŗana, zemes tricēŗana un loģu dārdēŗana pilsētā.

Nespēju nemaz iedomāties, ka liels ģars varētu aiziet bojā... Ja, kalab vajadzēja Napoleonam bojā iet? Kālab? Kālab?...

Visu, kas mani lasot aizģrābj, attēloju pats darbos. Dzenu, kā Hanibals, pret romiesiem vēŗsus ar aizdedzinātām ųģaru buntēm uz rāģiem. Kauģos, kā Leonids pie Termopiļam, pret persieŗiem. Novaldu, kā Makedonijas Aleksandrs, trako Bucefalu, un lidz ar viņu sēroģu par ātrās dusmās nokauto Klitu. Arī Karļa XII. trakuligā droŗsirdība mani aizrauj.

— Hah! tur stāv daņi!... Man pakaļ zviedri!... Pār kuģi, jūrā... Uz priekŗu!... Klau, lodes dģingst!... Kas tā par muziku!

Un ģaģo zobenu, kā Karlis XII., pār ģalvu vēģinādam, brūku ar joni ienaidniekiem virsū.

ųģogmales kuplie dadģi lūzt no stibas cirtieniem. Dadģu ģalviņas lēķā uz visām pusēm kā pogaŗ. Iz sadauzītām vietām sūcas zaļģaģa sula...

Izlasīģis par ziemeļameriķaņu kaŗiem ar dienvidniekiem, sarikoģu bez kavēŗanās uz diķa, kas mazajā pļaviņā, „lielu jūŗas kauģu“ starp Merimaku un Kumberlentu.

Kuģus man palidzēja no meldriem uzbūvēt krusttēvs Klāvs. Tur bij viss, kas uz kuģa vien vajadzģgs. Masti ar rajām un tauvām krustām un ųķēŗsām. Striķu trepes, kur matroģiem kāpelēt. Masta kurvis, kur dienām un naktīm sēd matrozis ar ķikeri rokā, raudģidamies tālumā. Tāpat arī kajite, enkuris un buras.

Merimakai krusttēvs Klāvs nokala un piestiprināja, kā pienāķas, divus dzelzs ragus.

Arī matroģu netrūķa. Tie bij koka klucīŗi un veci korķi, pagalmā salasīti.

Kur lepni tas izskatģģas, kad vēģģnam uzpūŗot kuģi peldēja viens pakaļ otram pa savģrmoto diķa limeni.

Bet tad sākās kauģa!

Kā sanģķnots vēŗsis, ragus izslēģģis, dodas Merimaka Kumberlentam virsū. Kumberlents birdina uz to lielģabala lodes kā krūsu! Bet Merimaka nebēdā nenieķa. Tā iet dūŗģģi uz priekŗu, ūdeni uz visām pusēm ųķakstģidama, — un iedur savus ragus Kumberlentam sānos...

Pagalam!... Kuģis grimst!... Urrā!... Glābiet! Glābiet kuģa ļaudis, ka haizivis tās neaprij... Lūk! ūdens jau nokust!... Glābšanas laivu! mudīgi! mudīgi!... Par vēlu!... Izšāviens kaimans norauj tos visus dibinā!...“

Te parādās tipiska bērna dramatiskā fantazija. Bērns attēlo lasīto darbos, pats pie tam, kā labs aktieris, pilnīgi ietēlodamies un iejuzdamies savā lomā. Viņš tic savam tēlojumam, kā īstenībai, pats līdzī pārdzīvodams prieku un bēdu acumirkļus.

Dramatiskā imitācija ir labs audzināšanas līdzeklis: ja tikai skolotājs vai audzinātājs prot sniegt bērna imitācijas tieksmei nepieciešamo vielu, tad dramatiskā imitācija ar fantāzijas palīdzību attīsta sekmīgu darbību.

4. Apzinīgās imitācijas laikmets. Apzinīgā un ar nolūku izdarītā imitācija pie bērna novērojama ap otro un trešo dzīvības gadu, bet tomēr vēl vāji. Spilgtāka tā parādās tikai vēlākā laikā. Apzinīgi imitēdams tagad bērns imitē ne pašas imitēšanas dēļ, bet gan ar citu nolūku, piem. lai pareizi iemācītos kādus vārdus izrunāt.

Apzinīgā imitācija turpinās ne tikai bērnībā, bet arī turpmāk visā dzīves gaitā. Apzinīgi imitēdami cilvēki piesavinās piem. dažādas modes (apģērbos), dažādus pieklājības likumus. Provincas cilvēks imitē galvas pilsētas cilvēkam, mazāk kulturalas tautas imitē kulturalākām tautām. Par piem. krievu tauta ilgu laiku imitēja frančiem: ierašās, literatūrā, galma dzīvē, politikā un citur. Latvieši ilgu laiku imitēja vāciešiem, tāpat apģērbā, ierašās un citur. (Smieklīgākā veidā šo imitāciju apzīmēja par „skalu“ un „kārķu“ vācietību.) Zemākās šķiras cilvēki parasti mēdz imitēt augstāko aprindu ļaudīm, mazāki talanti un caurmēra cilvēki — ģenijiem u. t. t. Šī ziņā imitācijā valda tāds likums, ka mazāk attīstītie imitē vairāk attīstītiem, mazāk apdāvinātie vairāk apdāvinātiem un sociāli zemāk stāvošie augstāk stāvošiem.

Katram lielākam garam sabiedriskā dzīvē, politikā, literatūrā, zinātnē u. c. ir vienmēr daudz apzinīgu imitētāju. Viņi valkā matus kā Bethovens, kreklu kā Gorķijs, cepuri kā Napoleons u. t. t.

Apzinīgās imitācijas ceļā bērns un jaunietis piesavinās daudz laba un skaista, bet arī daudz ļauna un nelaba. Labi ir, ja bērns rod labus imitācijas paraugus.

5. Idealistiskās imitācijas laikmets. Šis ir viens no augstākiem imitācijas veidiem. Viņš sevī apvieno visus citus imitācijas veidus.

Idealistisko imitāciju jau var bērnā novērot no trešā un ceturtā dzīvības gada. Bet tanī laikā gan parādās tikai paši idealistiskās imitācijas dīļi. Viņas ziedu laiks ir no 13.—15. dz. gadam.

Šinī laikmetā idealistiskā imitācija turpina to darbu, ko sāk un dara tā sauktā apzinīgā imitācija. Ja apzinīgajā imitācijā bērns cenšas imitēt stiprākam, labākam, veiklākam, gudrākam, tad idealistiskā imitācijā bērns izvēlas sev vienu vai nedaudzus paraugus, sprauž tos sev par ideāliem un tad imitē šiem ideāliem.

Audzinātāja pienākums ir raudzīties, lai bērns izvēlētos sev pozitīvus un vērtīgus ideālus, tamdēļ ka viņš var imitēt tiklab zemiem, kā augstiem un cēliem paraugiem.

4. Imitācijas vispārējā un pedagoģiskā nozīme.

1. Imitācijai piekrīt svarīga loma socializācijas procesā. Sabiedrība var pastāvēt un harmoniski dzīvot tikai tad, kad cilvēki galvenos vilcienos viens otram līdzīgi, vienādi. Socialās simpatijas sekmīgi pastāv tikai starp tādiem indivīdiem. Bet līdzīgi vai vienādi cilvēki tiek galvenā kārtā pateicoties imitācijai. Viņa gādā par to, ka cilvēki caurmērā vienādi runā, vienādi ģērbjas, vienādi darbojas, ka viņiem vienādas ierāšas, vienāda ticība, caurmērā vienādas domas un noskaņas.

2. Imitācija viens no svarīgiem faktoriem sabiedriskās strāvās un kustībās. Ja zināmas ticības, partijas un strāvas savās rindās arī skaita tūkstošus un miljonus, tad tas nebūt nenozīmē, ka visi zināmās ticības vai partijas piekritēji tiešām zinātu attiecīgās ticības vai partijas principus un programmas. Lielais vairums no piekritējiem iet tikai tur, kur citi iet, iet tamdēļ, ka citi iet — iet imitācijas dzīts un masu iedvesmoti. To, kas iet aiz pārliecības, aiz principu skaidras zināšanas, — to vienmēr ir ļoti maz.

3. Ar imitāciju un iedvesmu izskaidrojama dažādo sabiedrisko sērgu izplatīšanās. Ar socialām sērgām sevišķi bagāti bij vidus laiki: bērnu krusta kaņi, demonofobijas, sv. Vīta dejas, tarantula dejas u. c.

Bērnu krusta kaņos pat 8—10 g. veci bērni aizbēga no vecākiem, lai desmitiem tūkstošu lielos pulkos dotos uz Palestīnu. Demonofobija plisījās gandrīz visās Eiropas valstīs un iedomātā velna izdzīšanas un iznīcināšanas nolūkos tika sadedzinātas tūkstošām nevainīgas sievietes („raganas“).

Deju manija apņēma plašas ļaužu masas. Tūkstoši un atkal tūkstoši dejotāju pildīja pilsētas ielas, kaisli griezdamies trakās dejas virpulī. Deju manija bij izplatīta viscaur Eiropā, bet sevišķi Itālijā. „Tarantisms” bij palicis par Itālijas lēkmi. Veseliem dejotāju pūļiem pildījās Itālijas pilsētu ielas. Dejotāji griezās kā ārpātīgi zem jautrā tarantelas motīva. Epidēmija bij tik spēcīga un tik izplatīta, ka retam kam izdevās no viņas izvairīties. Viņa neželēja ne jaunus, ne vecus. Viņa aizrāva tik-

lab 90 gadu vecus širmgalvjus, kā arī piecu gadu vecus bērņus.“ (Sidiss).

4. Ar imitāciju un iedvesmu izskaidrojamas arī ideālas sabiedriskas kustības un noskaņas. Imitācija un iedvesma šīs kustības gan nerada, bet veicina viņu izplatīšanos. Ja tautas pārņem patriotisma vilnis (tautu atdzimšanas laikmetos), vai arī atsevišķus sabiedrības slāņus zināmas ideālas kustības (piem. krievu inteliģences „tautā iešana“), un ja šīs kustības strauji izplatās, tad tur imitācijai piekrīt svarīga loma. Imitācijas ceļā noskaņojās arī nesenā pasaules kara jūtu un noskaņas sfera (patriotisma vilnis, cīņas spars u. t. t.).

5. Imitācijai sevišķi svarīga loma piekrīt pūļa psihē. Pūļa psiche izveidojas galvenā kārtā imitācijas ceļā: vienalga vai tās būtu pūļa domas, vai jūtas. Pūlī strauji izplatās bailes, dusmas, uzpurēšanās tieksme, graušanas dziņa, nežēlība u. t. t. Parastākais piemērs — panikas jeb pūļa bailes.

Imitācijas pedagoģiskā nozīme. Imitācijas pedagoģiskā nozīme jau indirekti redzama no tā, kas sacīts par viņas vispārējo un sociālo lomu. Teit tikai vēl piezīmēsim, ka bērņībā cilvēks daudz vairāk disponēts jeb noskaņots priekš imitācijas kā vēlāk.

1. Imitācijas ceļā bērņs iemācās valodas. Vispirms jau, zināms, mātes valodu. Neapzinīgā imitācija to dzen lielajiem pakāļ atkārtot skaņas, vārdus, teikumus līdz pilnīgi sev nemanot bērņs jau mātes valodu iemācījies. Arī svešas valodas bērņs (un katrs cilvēks) iemācās vislabāk svešas tautas vidū, jo tur ikdienas valodu dzird un ir vairāk izdevības imitēt.

2. Imitācijas ceļā bērņs piesavinās dažādas darbības un kustības. Bērņs nekad tik daudz nemācās no visādas teoretizēšanas un izskaidrošanas, kā no imitēšanas pašai darbībai un darbam.

3. Imitācijas ceļā cilvēks piesavinās sava laikmeta kulturu. „Ja cilvēks no pat jau agrās bērņības nespētu imitēt, tad katram cilvēkam vajadzētu patstāvīgi izgudrot visus tos izgudrojumus un atradumus, kuŗi tagad ir jau katra kulturas cilvēka mantojums. Tas ir pavisam neiespējams, un ja tas būtu vajadzīgs, tad nevarētu būt runa ne par kādu kulturas progresu.“ (Lajs)

4. Imitējot bērņs vingrina savus locekļus, savas gara spējas un sagatavojas priekš nākamās dzīves.

5. Imitācija sniedz daudz etiskas, estētiskas un intelektuālas baudas. Šo baudu var izmantot kā spēcīgu līdzekli kultivējot labus ieradumus.

6. Imitācijas ceļā bērņs veido visdrīzāk savus ieradumus. Kas vēlas lai šie ieradumi būtu vērtīgi un labi,

bet ne otrādi, tas lai rūpīgi lūkojas uz to, kam bērns imitē. Vēl labāki ja bērnam iet ar labu priekšzīmi pa priekšu, tad labie ieradumi bērnam ronas nemanot paši no sevis.

Imitācija ir arī tas psihiskais, vai pareizāki, psihofizioloģiskais pamats, kas nosaka piemēra lielo audzināšanas lomu.

No visa sācītā redzam, ka imitācijas loma ir tik liela, ka to pat grūti pārspilēt.

VI: Cīņas instinkti.

1. Jēdziens.

Dzīve ir cīņa. Vēl pareizāki būtu teikt, ka pate dzīvība, pate eksistence ir cīņa. Darvins formulēja šo lielo cīņas principu attiecībā uz visu plašo dzīvnieku valsti. Tā — eksistences cīņa.

Šis cīņas princips paliek spēkā arī attiecībā uz cilvēku socialo dzīvi. Arī tā ir liela cīņas arena.

Bet ja cīņa tik plaši izpaužas dzīvnieku valstī un cilvēku savstarpējās socialās attiecībās, tad kas ir tie faktori, kas dzīvnieku dzen cīņā? Viens no svarīgākiem faktoriem ir — cīņas instinkts,

Šim instinktā, zināms, arī ir savi cēloņi un dziļāki pamati: viņš izveidojas dzīvnieku tieksmē pēc eksistences. Bet tā kā cīņas instinkts kā tāds pastāv jau gadu tūkstošiem un miljoniem, tad ar viņu jāreķinās kā ar tādū, kā ar faktu.

Cīņa ir tāda darbība, kurā dzīvnieki (vai cilvēki) cenšas cits citu pārspēt. Tā kā cīņā jāņem dalība vismaz diviem individiem, tad cīņai ir socials raksturs. Dabā un dzīvē cīņai vienmēr kāds cēlonis, kāds objekts par ko cīnās. Cīņa ir tikai līdzeklis šo dažādu mērķu sasniegšanai.

2. Cīņas instinkta veidi.

Cīņas instinkts izpaužas dažādos veidos. Galvenākie no šiem veidiem ir: 1) opozīcijas un pretrunas tieksme, 2) kaitināšanas tieksme, 3) sacensības tieksme, 4) kauslības tieksme.

1. Opozīcijas un pretrunas tieksme. Šī tieksme parādās jau diezgan agrā bērnībā. „Jau divus gadus vecs bērns, kuram aizliedza mest kaņotīti pagaldē, ar zvērojošām actiņām atkārtoja tikko noliegto nedarbu.“ (Lajs)

Selli stāsta par kādū 6 g. vecu puisēnu, kurš kļiedza un raudāja tamdēļ, ka to nelaida dārzā; uz mātes draudiem viņš atbildēja: „labi, sit mani, es tomēr bļaušu, un bļaušu vēl vairāk!“

Pēc tamlīdzīgiem piemēriem nav nebūt jāiet ne uz Vāciju, ne uz Ameriku, man liekas, ka katram no saviem pieredzējumiem viņu būs diezgan daudz: bērnu tiepība ir ļoti parasta parādība.

Šinī ietiepībā, pretošanās un pretirunāšanas tieksmēs jau vieglākā veidā parādās bērna ciņas tieksmes, viņa ciņas instinkta darbība.

2. Kaitināšanas tieksme. Kaitināšanas tieksme tāpat parādās jau bērnībā. Viņa katram būs labi atmiņā no skolas laikiem. Skolniekos iemīt tendence kaitināt skolotājus, sevišķi tos, kurus tie ne visai mil.

Lajs pieved kā piemēru Kārli Fogtu, kurš par sevi saka: „Lielais skolnieku vairums skatījās uz skolas darbu, kā blakus lietu; visas pūles tika vērstas uz to, lai kaitinātu citus biedrus un skolotājus. Mēs rūpīgi pētījām mūsu skolas tiranu raksturus, drīz vien atradām viņu vājās puses un pēc veselās rindas diezgan bīstamu eksperimentu iemācījāmies tā dzelt un uzbrukt šīm vājībām, ka mūsu upuri bij pilnīgi bezspēcīgi un nevarēja mums atriekt. Viss mans mācības laiks ģimnazijā man izlikās kā viens vienīgs nepārtraukts kaļš ar skolotājiem; bij reizēm arī pamiera laiki, kad kaļa darbībā iestājas klusums, bet pilnīga miera nekad nebij.“

Socialā dzīvē šīs tieksmes izpaužas kā piezobošanas tieksme. Mākslā viņas parādās kā karikatūra (piem. mūsu „Svari“), ironija, satira.

3. Sacensības tieksme. Šī tieksme arī plaši pazīstama tiklab skolā, kā socialā dzīvē. Saimnieciskā dzīvē šo sacensību sauc par konkurenci.

Arī zinātnes un mākslas laukos sacensība, tiekšanās savus līdzdarbniekus pārspēt, viens no svarīgākiem darbības dzenuļiem. Tādā kārtā dzimst piem. **Plūdoņa** dzeja (poema) „Divas pasaules“. Dzīvojot jūrmalā (Bigauņu ciemā), dzejnieks reiz izlasa ļoti atzinīgu kritiku par kādu daņu rakstnieka Jakobsena noveleti „Zwei Welten“: uz pāris lapas pusēm Jakobsens mācējis dot daudz mākslinieciski vērtīgu. Šī kritika Plūdoni pamodina sacensības jūtas. „Vai daņu rakstnieks vien tā ko var? Kamdēļ lai latviešu rakstnieks nevarētu uzrakstīt kaut ko tamlīdzīgu, vai vēl labāku?“ jautā sev dzejnieks un cieši apņemas uzrakstīt „uz pāris lapas pusēm kaut ko vērtīgu“. Kā virsrakstu viņš ņem to pašu Jakobsena tematu „divi pasaules“, tikai saturu viņā ielej citu. Tā rodas Plūdoņa dzejas „Divas pasaules“ koncepcija, kuļa arī vēlāk tiek realizēta, t. i. uzrakstīta.

Tas ir tikai viens piemērs no daudziem. Daudz lielu un ievērojamu mākslas darbu tikuši gatavi šīs tieksmes ierosināti un pamudināti. Tikpat spēcīgi sacikstes tieksme darbojas arī citās darbības sferās. „Sacikste ir sabiedrības īstais dzīvības nervs.“ (Dzēms.)

Sacensības tieksme spiež sarosināt spēkus, piespiesties, pārvarēt dažu labu kūtrības vai slinkuma brīdi un radīt pilnīgāku un labāku darbu.

Sacensības jūtas parādās ne vien darbā, bet jo plašā mērā arī rotaļās. Pie pieaugušiem šīs rotaļas izpaužas kā sacīkste dažādos sportos, pie bērniem — rotaļās šī vārda šaurākā nozīmē. Tā piem. puikas iet sviesties, kuņš tāļāku var; iet cikstēties jeb lauzties; iet skrieties, peldēties u. t. t. Skolā bērni mēdz sacensties skolas darbā pēc labākām sekmēm.

Ar sacensības tieksmēm ciešā sakarā stāv skaudības, nenovīdības un greizsirdības jūtas. Parasta lieta, ka cilvēki apskauž otra labākās sekmes, labāku dzīvi, stāvokli. Šīs skaudības un greizsirdības jūtas parasti nāk pirms un padara spilgtas sacensības tieksmes.

4. Kauslības tieksmes. Šīs ir ciņas dziņas, kas saistītas ar fiziskās varas lietošanu. Kauslības tieksmes parasti iet roku rokā ar dusmu emociju.

Arī kauslības jūtas parādās agrā bērnībā: bērns dusmās mēdz sist ar kājām, skrāpēt ar saviem nadziņiem, kost u. t. t.

Lielākiem bērniem, skolas vecumā, arī ciņas tieksmes drīzi vien pārvēršas īstās kauslības tieksmēs ar rupjas varas izlietošanu un dažādām pārestībām. Raksturīgu ainu par sacīto sniedz Poruks savā tēlojumā „Kauja pie Knipskas“. Skolā parastā pikošanās ar sniegu sākās kā nevainīga rotaļa, līdz beidzot iekarsušie bērni sāk lietot varu un darīt cits citam pārestības.

„Te Buņģis atspērās, savilka pieri, saknieba lūpas un kā tiģeris uzklupa Cibiņam.

„Ko tu, pagans, mani ar tavām ārprātīgām acīm biedē . . . Velns! Es tev gan!“ . . . Buņģis kļiedza, un Cibiņa rokas satūrēdams, paspēra ar kāju Cibiņa kāju. Cibiņš nokrita uz ceļiem, gandrīz nemaz nepretodamies. Buņģis sagrāba Cibiņu aiz apakles un raustīja savu ienaidnieku kā spalvu. Beidzot viņš to apgāza gluži gar zemi, uzgulās ar ceļiem uz Cibiņa, to mēdīja, izrāva viņam kreklu iz biksītēm un piedzina tam pilnu pavēderi ar sniegu . . .

„Mieru! met mieru!“ daži iesaucās. Bet Buņģis, uz to saucieniem neklausīdamies, sāka Cibiņam muti ar sniega pikū berzēt.

Tagad Cibiņam pacietība beidzās. Viņš iekērās Buņģim matus . . . „Ak tu, pagans! Man matus plūkt! Es tev gan parādišu!“ . . .

Viņš sagrāba Cibiņu aiz svārkiem un no visiem spēkiem raustīja.

„Es tev gan, ubadze, parādišu!“ . . .

Cibiņa svārkiem notrūka piedurkne. Izdēdējusē vadmala, kuņu Cibiņa tēvs jau gadiem bij savos svārkos nēsājis un kuņus māte savam dēliņam rudenī bija savārstījuse, izšķīda kā papīris . . .

Cibiņš ievaidējās. Buņģis to atlaida. Cibiņš piecēlās sēdus un sāka šņukstēt“ . . .

Tā ir raksturīga un diezgan parasta aina lauku skolās.

Zinams, kauslības instinkts visos cilvēkos neparādās ar vienādu sparū. Tādos tipos, kā Poruka tēlotais Buņģis, kauslības instinkts parādās līdz ar ļaunu prieku otram pāri darīt.

Tādos tipos, kā Cibiņš, viņš pamostas tikai kā protests pret citiem nodarītām pārestībām, kā taisnīgs pretspars kādam ļaunumam.

Visspilgtāk kauslības tieksmes parādās kaņā. Tur viņas spēlē ievērojamu lomu. Dažām tautām šis kauslības un kaņā tieksmes ir ļoti spēcīgas, piem. vāciešiem.

Julijš Cezars turēja ģermaņus par visbriesmīgākiem ienaidniekiem. Viņus nekad nevarēja iekaņot, tamdēļ ka viņi kāvās ne aiz kādiem īpašiem mērķiem, bet tamdēļ, ka milēja kauties, t. i. viņiem bij lielas iedzimitas kauslības jūtas, piezīmē psihologs Mak-Daugols. Arī mūsu vēsture tam piemērs: vācieši, nesot mūsu dzimtenei kristīgu ticību, noguldinājuši pēc vēsturieku aprēķina, ne mazāk kā 100,000 cilvēku dzīvības. Īpaši spilgti vāciešu kaņā psiholoģija bija redzama pasaules kaņā, kuņā vajadzēja ņemt dalību gandrīz visai civilizētai pasaulei, lai iero-bežotu viņu kaņā tieksmes.

Kā pretstatu kauslīgām un kaņā kāriņām tautām var nostādīt ķiniešus. Lielajām tautas masām kaņā instinkts un kaņā jūtas ļoti vājas vai viņu pat nav. Ķinietis ir pacietīgs, miermilīgs. Tamdēļ arī budisms, šī miera reliģija, atradusi ķiniešos tik auglīgu zemi.

Arī latviešu tautai kaņā tieksmes nav svešas. To redzam piem. no tautas dziesmām:

Gatavs biju kaņā vīrs,
Gatavs kaņā kumeliņš,
Projām jāju kaņā
Pieši vien noskanēja.
(32018).

„Lustīgs puika es uzaugu,
Lustīgs kaņā gājējiņš;
Māte ada kaņā jostu,
Tēvs kaļ kaņā zobentiņu,
Māsa mana jaunākā
Rakst' man kaņā karodziņu.“
(32103.)

Šinīs un tamlīdzīgās tautas dziesmās izpaužas ciņas gatavība un ciņas prieks, uz kaņā gatavojoties.

3. Ciņas dziņu pedagoģiskais aspekts.

Ciņas dziņām ne tikai liela sociala, bet arī pedagoģiska nozīme. „Pedagogam jābūt skaidrībā par ciņas instinkta lielo audzinošo nozīmi. Līdzās imitācijas dziņai, ciņas instinkts tautu kulturas galvenais sekmētājs. No vēstures redzam, ka visiem lielajiem reformatoriem bijis spējš ciņas instinkts. Atcerēsimies

kaut renesansa, reformācijas un apgaismības laikmetus. Dedzīgie vecās kārtības un rutīnas pretinieki, cīņas instinktām spilgti uzliesmojot, izsaucās ar Hutena vārdiem: „Kāds liels prieks dzīvot! Bez cīņām pēc varas, goda, bagātības un slavas progress nav iespējams; bez cīņas tautas neietu vis uz priekšu, bet atpakaļ“. — Akla imitācija ir bezspēcības un mazdūšības zīme. Tas pareizi ne tikai attiecībā uz veselām tautām, bet arī attiecībā uz katru atsevišķu cilvēku, un arī uz katru atsevišķu skolnieku. Katram skolotājam ar to jārēķinās.“ Tā par cīņas instinktu pedagoģisko lomu raksta vācu psihologs un pedagogs Lajs.

Cīņas jūtu audzināšanas svarīgākie principi ir sekošie:

1. Pirmais pedagoga pienākums ir šo instinktu, kā pienākams, pazīt. Vajag zināt viņa darbību, viņa sakaru ar jūtām, viņa dažādos veidus. Pazīstot viņa kvalitātes, var arī viņu veidot un virzīt vēlamā virzienā.

2. Cīņas tieksmes vispār nav iznīcināmas, bet tikai pareizās un vēlamās slīdēs ievadamās. Cīņas dziņu pozitīvā nozīme jau tika pārrunāta. Cīņas dziņas cilvēkam vajadzīgas un nepieciešamas pašuzturai cīņā un eksistences labā.

Cīņas dziņas ir pozitīvas, ja tās dara sabiedriski derīgu darbu, ja tās apkarot kādus sadzīves ļaunumus: vienalga vai tie būtu reālā dzīvē, literatūrā, zinātnē vai citur. Turpretim, ja cīņas tieksmes vērstas pret sabiedriski derīgiem un nepieciešamiem iekārtojumiem, pozitīvām politiskām, kulturalām, mākslas un citām sabiedriski vēlamām parādībām, tad cīņas jūtas apkaļojamas.

Piem. ja skolnieki sacentīsies pīpošanā, alkohola lietošanā, skolotāja kaitināšanā vai nekautrīgu dziesmu dziedāšanā, tad tāda sacensība apkaļojama. Turpretim ja tie izrāda sparīgu sacensību minerāļu vākšanā, kukaiņu un tauriņu kolekciju sastādīšanā, tautas sakamo vārdu, parunu, tautas dziesmu vākšanā, literāriskos mēģinājumos — tad šāda sacensība ir silti apsveicama un pabalstama.

Audzinātāja uzdevums ir sacensību skolnieku starpā ievadīt tādā gultnē, ka sacensības spārnotā darbība dara kādu pozitīvu rakstura darbu.

3. Rotaļcīņās, kas saistītas ar fiziska spēka piemērošanu, jācenšas ieturēt zināma mērenība un nav jāļauj uzliesmot spilgtām dusmām un kauslības dziņām.

Kā to pieredzējumi rāda, tad bērni bieži sāk „pa jokam“, bet nobeidz ar nopietniem ievainojumiem un saskrambājumiem. Audzinātāja acij jāredz tā pakāpe, līdz kurai cīņas karstums drikst iet. Bērna kauslība bojā raksturu un, cik vien iespējams, tā ierobežojama.

Labāk izvēlēties tad tādas rotaļas, kuŗas nav saistītas ar pāridarīšanu personai. Piem. skrejoties, peldoties u. t. t. bērni cīnās ar zināmiem dabas pretekļiem, bet ne ar otru cilvēku.

4. Sporta un rotaļcīņas mērenības robežas veicina bērna muskulatūras attīstību, sirds un plaušu darbību un spēcina organismu vispār. Arī uzmanību un novērošanu šāda sacensība dara spējāku.

Ar vārdu sakot: cīņas un sacensības tieksmes jāiejūdz pozitīvā, derīgā darbā vai arī derīgā rotaļā, tad šīs tieksmes darīs vēlamu un labu darbu, bet atturēsies no nevēlama, veidos labus ieradumus un mācīsies sekmīgi darīt sabiedriski derīgu darbu.

VII. Seksualais instinkts.

1. Jēdziens.

„Seksualais instinkts chronoloģiskās kārtības ziņā parādās vispēdīgais tiklab pie augstākiem dzīvniekiem, kā pie cilvēkiem. Viņš rada mīlestības emociju ar visām viņas daudzajām individualām variācijām.“ (Ribò). „Jo katra iemīlēšanās, lai tā būtu cik eteriska (t. i. tīra un ideāla P. B.) būdama, sakņojas vienīgi seksualajā instinktā; un patiesībā viņa (mīla P. B.) savā būtībā nav cits nekā, kā skaidri noteikts, īpatnizēts un vārda ciešākā nozīmē individualizēts seksualais instinkts“. (Šopenhauers).

Seksualā instinkta imanentais mērķis — sugas turpināšana.

Tikai būtu naivi iedomāties, ka seksualais instinkts kaut kad parādās pilnīgi kailā, t. i. kailas dziņas veidā. Ap šo instinktu vienmēr kā krāšņas puķu vītnes tinas bagātas un dažādas jūtu grupas. Jo augstāk attīstīts un izglītots cilvēks, jo bagātāka ir mīlas jūtu struktūra. Attīstītās mīlas jūtas ietilpst šādas jūtas un jūtu grupas: 1) pieķeršanās jūtas: kā neredzamām, bet ciešām saitēm cilvēks jūtas saistīts pie mīlas objekta; 2) apbrīnošanas jūtas: mīlas objektā cilvēks šķiet atradis ko sevišķu, neparastu; 3) cienības un godbijības jūtas: mīlas objektu cilvēks ciena un pret to izturas ar sevišķu uzmanību; 4) apmierinātības, atzinības jūtas: baudas un patikšanas jūtas, redzot kā tevi mīlot atzīst vairāk par visiem citiem pasaulē; 5) pašcieņas jūtas: pašā apziņa un sajūta ka tieci mīlēts, ka esi izvēlēts kā mīlas objekts; 6) piederuma jūtas: mīloties cilvēki jūtas viens otram piederam; 7) draudzības jūtas: iemīlējušies ir arī labākie draugi, kuŗi viens otram visvairāk uztic; 8) brīvības jūtas: mīloto cilvēku attiecībās valda lielāka svabadība, kā

citu cilvēku attiecībās: cilvēks vairāk atļauj, vairāk piedod u. t. t.; 9) skaistuma jūtas: mīlas objekts vienmēr liekas būt skaists, skaistāks par citiem, vai nu ar visām savām īpašībām, vai vismaz dažām; 10) augstāka simpātijas pakāpe: mīlas objektam dāvā to vislielāko maigumu, līdzcietību, līdzjūtību priekos, bēdās un citādos jūtu un noskaņu stāvokļos.

Mīlas jūtu strukturu līdz šim vispilnīgāki atzīmējis Herb. Spensers. Jo bagātākas mīlas jūtas, jo mīlas attiecības ir cēlākas, vērtīgākas. Jo viņas nabadzīgākas, jo vairāk viņas tuvojas kailam instinktam, jo viņas mazvērtīgākas, zemākas, banalākas. „Laimīga tā jaunā būtne, kuŗa mīlot ciena ne tikai fizisko skaistumu, bet arī sava mīlas objekta etiskās īpašības un gara attīstību.“ (Kirk-patriks).

Etiskos skaistuma elementus pratusi atrast un novērtēt arī tauta:

„Kam saulīte spodra lēci Kam tik spodra netecēji? Kam meitiņa skaista augi, Kam ar godu nedzīvoji? (6556).	Lai sapuva oša laiva, Kad nav laba irētāja; Lai sapel tautu meita, Kam godā nedzīvoja. (6569).
---	---

„Es atvedu bāliņam
Brīnum skaistu līgaviņu,
Brīnum skaistu sejiņā,
Brīnum laisku darbiņā“. (21926).

Tā tad latvju tautas mīlas idealā arī ietilpa jau šis etiskais skaistums.

2. Seksualais instinkts bērnībā un jaunībā.

Kaut arī seksualais instinkts parādās krasāki tikai pubertātes laikmetā, tad tomēr mīlas rīta blāzma manama jau diezgan agri bērnībā. Pēc Bell'a domām pie maziem bērniem mīlas jūtas izmanāmas viņu apkampienos, skūpstos, dāvanīņu došanā, savstarpējā draudzībā. Bērnos manama arī greizsirdība. Bet mazi bērni vēl nekaunas un nekautrējas par savām jūtām.

Ap 8. gadu iestājas otrs mīlas priekšlaikmets. Tad bērnos pamanāmas arī jau kautrības un kaunēšanās tendence. Bet vieglā kautrība jau ir mīlas rīta vēstnesis. Parasti gan par īstu seksuālo mīlu tānī laikā nevar vēl runāt: šī mīla ir un paliek tikai mīlas rīta blāzma. Bet te ir arī daudzi izņēmumi.

Pie sevišķi jūtīgiem un apdāvinātiem cilvēkiem arī šī laikmeta mīlas jūtas ir diezgan intensīvas. Minesim te kaut dažu mākslinieku vārdus.

Tā piem. Bairons iemīlas jau 8 gadus vecs. Divpadsmit gadu vecu to sagrauj tik spēcīga mīla, kuŗu tas līdz kapam neaizmirst.

Dantes dvēselē mīla pret Beatriči iedegās, kad tam bij 9 gadi. „Taī pašā acumirkli, kad es viņu ieraudzīju, mīla sagraba

manu sirdi tik spēcīgi, ka es nevarēju pretoties. Drebēdams no uztraukuma, es dzirdēju noslēpumainu balsi: lūk dievība, kuņa spēcīgāka par tevi un kuņa pār tevi valdis.“ Tā raksta Dante par sevi. Pēc Beatričes nāves viņu pārņem neapprakstams izmisums.

Tāpat Puškinu, Ļermontovu, Nadsonu mila sagrabj jau bērnībā.

Bet arī šī otrā priekšlaikmeta mīlai ir citāds raksturs, kā vēlākā laika mīlai. Šī mīla mirdz kā tīrs un mierīgs saules stars. Par liesmu viņš pārvēršas tikai vēlāk.“ (Mantegaca.)

Ista dzimuma mīla iestājas tikai ar pubertates laikmetu. Viņa sakrīt ar organisma fizisko nogatavošanos.

Ar seksuālo nogatavošanos ne tikai organisma fiziskā strukturā, bet arī psihiskā strukturā iestājas dziļas un krasas pārmaiņas. Visā psihē iedrāžas it kā jauna spīrgta strāva, kuņa putodama dražas uz priekšu. Jūtu dzīve tiek maigāka un straujāka. Intensīvākas tiek goda jūtas, kuņas attiecībā pret sievietēm parādās zināmā augstsirdībā, „bruņinieckumā“, bet galvenais — sevišķi krasā un spilgtā interesē pret otro dzimumu.

Seksuālā gatavība atstāj tikpat spēcīgu iespaidu uz intelektu. Mostas kritiskā domāšana, cenšanās pēc kaut kā augstāka, pēc ideāliem. Rodas arī tieksme un gatavība strādāt ideālus pašizliedzīgus darbus. Tamdēļ arī jaunatnē tik daudz idealisma un pašuzpurēšanās.

Spēcīgi strādā fantāzija, bet sevišķi viņa mil tēlot sev mīlas ideālu, un ja mīlas objekts jau ir izraudzīts, tad viņu idealizēt ar visādām labām un skaistām īpašībām.

„Jauna meitene savos sapņos fantāzē par vīrieti ar spārnēm, kuņam nav nekā materiala... Jauns vīrietis tāpat fantāzē par eņģeļi, ar brīnišķīgi skaistām acīm, kupliem matiem, ... ar kājiņām, kuņas tikko pieskaras zemei, ar mūžīgi gaišu un kā saules stars skaidru smaidu, ar dvēseli, karstu kā uguns, un ar nevainību, kā tīrais kalnu sniegs, kuņš krīt uz Jungfrau galotnes.“ (Mantegaca.) Tā ar vieglu ironiju raksturo Mantegaca šo jauniešu romantisko un idealizējošo fantāziju.

Ar vārdu sakot, seksuālās gatavības iestāšanās ir vesela revolūcija cilvēka fiziskā un psihiskā pasaulē — lielākā revolūcija, kādu cilvēks savā attīstībā pārdzīvo.

Arī pašas mīlestības jūtas (pēc eksistences tieksmes) ir cilvēka visdziļākās un spēcīgākās jūtas. Ne par velti mēdz sacīt, ka bāds un mīlestība ir spēcīgākie sociālie spēki.

3. Seksuālā audzināšana.

1. Vai seksuālā audzināšana maz vajadzīga? Un ja vajadzīga, tad kamdēļ? Atbildēt uz šo jautājumu varētu ļoti īsi: 1) seksuālā audzināšana vajadzīga, lai novērstu to šausmīgo

postu, kas ceļas caur seksuālo jautājumu nezināšanu un 2) lai glābtu tautu no izvirtības un lēnas izmiršanas. Posts, kuŗš ceļas no nepareizas seksuālās audzināšanas, ir tiešām ļoti liels. Mūsu pazīstamais bērnu draugs un bērnu ārsts, nesen mirušais **Dr. A. Priedkalns** par šo jautājumu raksta: Mūsu jaunatnes „seksuālais posts“ pieņiem arvienu plašākus apmērus. Viņš top par nopietnu sociālu parādību, kuŗai nevar paiet secen. Ar katru gadu vairojas to upuru skaits, kuŗi, pateicoties dzimuma tieksmju noklišanai uz nepareiziem ceļiem vai dzimuma slimībām (veneriskajām slimībām), paliek par invalīdiem lielākā vai mazākā mērā . . . Šīs slimības ir izplatītas tādos apmēros, ka nopietni apdraud tautu veselību un veicina cilvēces izvirtību fiziskā ziņā. Ievērojams skaits saslimšanas gadījumu notiek jau agrā jaunībā. Vācijas profesora Neisera un Meirovska izdarītie pētījumi pierāda, ka, vidusskolu beidzot, zināma daļa skolnieku jau ir paguvusi iegūt kādu dzimuma slimību. Pie mums šīni ziņā apstākļi laikam nebūs labāki. Kātrs specialists veneriskajās slimībās zin pastāstīt ne vienu vien traģisku gadījumu, kur pašā dzīves rītā tiek izpostīta dzīves laime un veselība, pateicoties greizām zināšanām par seksuālo lietu būtību.“

Otrs tagadējās seksuālās audzināšanas posts ir tā sauktais „slepenais grēks“ (onanisms). Skolās ievāktie dati šīni ziņā sniedz šādu ainu: ar šo „slepeno grēku“ nodarbojas;

pēc Meirovska anketas — 71% studentu, t. i. $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$;

pēc Minchenes ārsta Markusa anketas	— 92%;
pēc prof. Kona (Breslavā) anketas	— 99%;
pēc Dr. Deiča (Budapeštā) pedagoģisās anketas	— 96,7%;
pēc prof. Junga (Amerikā) datiem	— 100%;
pēc prof. Bergera datiem	— 100%.

Šie dati dod pārsteidzošu ainu. Ja iegaumē to, ka šī „grēka“ sekas paliek kā smags mantojums uz visu mūžu (nerēķinot tos upurus, kuŗus šis „grēks“ noved nervu klinikās, vājprātīgo iestādēs un pie pašnāvības), tad tiek gaišāka tā šausmu aina, kuŗu rada seksuālās audzināšanas trūkums. Gandrīz nav tāda cilvēka mūsu tagadējā sabiedrībā, kuŗš šādā vai tādā kārtā, gan direkti, gan indirekti neciestu no minētās audzināšanas trūkuma. Tā tad, slēdziens ir vairāk kā skaidrs: seksuālās audzināšanas trūkums nes pārāk lielu postu, lai šo jautājumu vēl ilgāki tādā stāvokli atstātu.

Teit tikai vēl varētu piezīmēt to, ka, jo tālāku, jo jaunāki. Kamēr cilvēki dzīvoja veselīgā lauku atmosferā, tāmēr vēl sekas nebij tik kļiedzošas, bet tagad, lielām cilvēku masām saplūstot lielpilsētās ar baudas kāro atmosferu, ar straujo un nervozo dzīvi šis posts tiek vēl lielāks. Pilsētu baudas kāro atmosferu vēl pavairo tagadējā pornografiskā māksla ar savām kairinošām

gleznām, liriskiem dzejoļiem un romaniem (arī pie mums pēdējā laikā šī mākslas tendence ir stipra), kino teatriem u. t. t.

Bet lielpilsētas izvirtības ūdeņi jau tagad sāk aizplūst arī uz mūsu mazpilsētām un laukiem.

2. Divas tendences seksualajā audzināšanā. Tās divas tendences, kuŗas valda seksualās audzināšanas sferā ir: 1) noklusēšanas tendence jeb metode un 2) aktīvās audzināšanas tendence.

Noklusēšanas tendence. Tā līdz šim ir valdošā. Viņa patiesībā seksualai audzināšanai šī vārda istā nozīmē nepiegrīž nekādas vērības, atstājot bērnu pilnīgi „likteņa varā“. Bērns šinīs jautājumos orientējas pats intuitīvi kā varēdams un mācēdams, un kā viņu nejaušā socialā apkārtne māca. Dr. A. Priedkalns par šo audzināšanu raksta:

„Līdzšinējā audzināšana, kā mājā, tā skolā tiši izvairījās no atbildes uz bērna jautājumiem, kuŗi tieši vai netieši zīmējās uz dzimuma dzīvi un vairošanos. Labākā gadījumā bērna jautājumus neuzskatīja nopietni un atbildēja uz tiem ar joku. Vēl biežāk tos uzskatīja par bērna nevēlamu ziņkārību, vai par samaitāšanas zīmi un atbildēja ar bārdzību. Uz bērna nevainīgo jautājumu tam pa lielākai daļai nācās dzirdēt strupu atbildi: „Tu no tā nekā nesaproti,“ „Bērni vispār nedrīkst par tādām lietām runāt,“ „Kad uzaugsi liels, tad dabūsi zināt“.

Un kādas bij šīs audzināšanas sekas?

Viena seku kategorija bij tas posts, par kuŗu jau runājām. Otra seku kategorija: greizas un nepareizas ziņas no netīriem avotiem. „Sekas no tādas vecāku izturēšanās bija tās, ka bērni bieži uz visiem laikiem pazaudēja uzticību uz saviem vecākiem un nekad vairs pie tiem ar tamlidzīgiem jautājumiem negriezās. Viņi bija spiesti meklēt atbildi citur. Tie bija seksualās audzināšanas ziņā atstāti aklam gadījumam.“ (Dr. Priedkalns.)

Bērnu par šiem jautājumiem tad informēja vai nu citi vecāki vairāk piedzīvojuši resp. samaitātāki bērni, vai arī nejausi no lieliem noklausītas piezīmes, sarunas u. t. t. Šādu avotu pedagoģiskā vērtība stāv ļoti zemu.

„Skolā seksualā audzināšana nebija līdz šim labāki nostādīta nekā mājā, t. i. skolā tāpat kā mājā seksualās audzināšanas pavisam trūkst. Pa daļai tas izskaidrojams ar to, ka skolotāji tāpat kā vecāki nav tādām uzdevūmam sagatavoti, bet galvenā kārtā tas izskaidrojams ar līdz šim valdošo uzskatu, ka ar bērniem nedrīkst runāt par jautājumiem, kuŗi saistīti ar dzimumu dzīvi un vairošanos, ka sarunās ar bērniem no tādiem jautājumiem jāizvairas un ka viss, kas varētu pavadināt bērnu uz sarunām par tādām lietām, no viņiem ir jāslēpj. Jāslēpj, pēc šā uzskata, no bērniem, protams, arī grāmatas par seksualo jautā-

jumu. Sekojot šim uzskatam, skolotāji nereti pat dabas zinības pasniedzot, gāja secen tām nodaļām, kuŗās bija runa par apaugļošanas, par vīrišķajām un sievišķajām daļām un tamlidzīgām lietām, nevien attiecībā uz dzīvniekiem, bet arī attiecībā uz augiem. Audzinātāji centās pēc iespējas rūpīgāki noslēpt no bērniem visus faktus, kuŗi zīmējas uz seksuālo dzīvi un izaudzināt bērnus par šo jautājumu pilnīgā nezināšanā. Jo mazāk bērns par seksuālo jautājumu zin, jo labāk... Pieradināti pie domām, ka pie vecākiem un skolotājiem nedrīkst griesties ar tiem reti mocošajiem jautājumiem par seksuālām lietām, kuŗi, bērniem lielākiem pieaugot, tiem nereti uzmācas, viņi meklē atbildi visur, tikai ne pie saviem dabiskajiem vadoņiem. Viņi ir padoti šīnī ziņā katra nejauša rotaļu biedra, vai samaitāta pieauguša iespaidam, kāmēr vecāki un skolotāji baidās darīt uz bērniem iespaidu." (Dr. A. Priedkalns.)

Otra seksuālās audzināšanas tendence ir aktīvā seksuālā audzināšana jeb audzināšana šī vārda istā nozīmē.

Šīs tendences pedagoģu uzskats ir tas, ka seksuālā audzināšana ir vēl nepieciešamāka, vēl svarīgāka, kā daudzas citas audzināšanas sfēras, un kā pie šīs audzināšanas jāķeŗas ar lielu nopietnību, jeb ka pedagoģs **Dr. Lajs** saka „ar visiem pedagoģijas līdzekļiem“.

Ar šīs seksuālās pedagoģijas principiem un paņēmiem tad arī katram audzinātājam, vismaz galvenos vilcienos, jāiepazīstas.

4. Svarīgākie seksuālās audzināšanas principi un prasījumi.

1. Vispirms audzinātājiem (vecākiem un skolotājiem) jāatsakās no noklusēšanas principa un jāiet bērnam pretī viņu mocošos seksuālās dzīves jautājumos.

2. Jāgādā par pietiekoši izglītotiem skolotājiem šīnīs jautājumos.

3. Jāgādā „lai varētu starp vecākiem plašākos apmēros izplatīt nepieciešamās zināšanas par seksuālo jautājumu un lai tādā kārtā nāktu tiem palīgā viņu audzināšanas darbā.“ (Dr. A. Priedkalns.)

To pa daļai panāk sarīkojot vecākiem attiecīgus priekšlasījumus, vai arī sevišķas apspriedes, kuŗās ņem dalību skolotāji, kāds ārsts (vislabāk skolas ārsts) un bērnu vecāki.

Bet tomēr, ar visiem šiem līdzekļiem pie vecās pa-audzes, kā to pieredzējumi rāda, maz kas panākams. Atliek vairāk rūpēties par nākamo vecāku pa-audzi. Tas galvenā kārtā jādara skolai.

4. Nepieciešamākās zināšanas par seksuāliem jautājumiem jāpasniedz skolās.

„Zināšanas, kuŗas skola var sniegt par seksuālo dzīvi un kuŗas viņai jāsniedz, ja viņa negrib tālāk nest pelnīto pārmetumu, ka viņa šīnī svarīgajā jautājumā bērņus atstāj aklam gadījumam, jāpasniedz, protams, ne kā atsevišķs mācības priekšmets: viņu pasniegšanai jāietilpst dabas zinātņū un higiēnas stundās. Pirmos aizrādījumus attiecībā uz apaugļošanu un vairošanos bērņi dabū botanikas stundās, runājot par augu dzīvi. Aprakstot zieda strukturu, viņi pieradinājas bez piedauzības uzklauties un runāt par vīrišķajām un sievišķajām daļām un par citām tamlīdzīgām lietām. Pārejot uz vairošanās jautājumu dzīvnieku valstī, bērņi soli pa solim iepazīstas ar vairošanās veidiem pie dažādām dzīvnieku sugām, sākot ar vairošanos pie pirmdzīvniekiem (protozoa) un pārejot tad uz zivīm, putņiem un vispēdīgi uz zidītājiem. Kad bērņi tādā ceļā zināmā mērā jau ir pieradināti pie dabas zinātniskas domāšanas, tad nebūs vairs grūti mācībā par cilvēku, kuŗai jāsniedz elementarās zināšanas par cilvēka anatomiju, fizioloģiju un higiēnu — runāt arī par cilvēku vairošanos, izejot no bioloģiskā un higiēniskā viedokļa.“

5. Beidzot šo mācības kursu par cilvēku, būtu ļoti vietā ārsta priekšnesums par dzimumu dzīves patoloģisko pusi, sevišķi uzsveļot briesmas, kuŗas draud dzimumu dzīvei ārpus laulības no veneriskajām slimībām.“

6. „Iepītās tādā kārtā skolas mācības programā, zināšanas par seksuālo jautājumu neieņem izcilus vietu, bet tīri dabiski saplūst ar dabas zinātņū un higiēnas kursu. Tas, protams, nekavē arī citos mācības priekšmetos aizrādīt uz seksuālā jautājuma etisko pusi.“

Ja nu mēs jautājam, vai zināšanas par seksuālo dzīvi augšminētos apmēros ir iespējams uzņemt jau tūliņ tagadējās skolas programā, tad attiecībā uz vidus skolu, tanī ziņā lielu grūtību nebūtu. Te skolņiekiem jau ir vajadzīgā priekšsagatavošana, ir vajadzīgais laiks un ir vajadzīgais vecums. Un tomēr taisni tanīs slāņos, kuŗu bērņi apmeklē tautskolu, ir vajadzīga pareiza seksuāla audzināšana. Kad apstākļi tautskolā labosies, tad arī tautskolā nebūs grūti mācīt visas tās zināšanas, kuŗas nepieciešamas, lai audzēkņi, starp citu, būtu pienācīgi sagatavoti vienam no saviem svarīgākiem nākotnes uzdevumiem — savu bērņu pareizai audzināšanai.

Jāsaka tomēr, ka arī mūsu tagadējā tautskola varētu saviem audzēkņiem sniegt dažas zināšanas par

seksualo dzīvi, ja skolotāji paši šini jautājumā būtu pietiekoši sagatavoti.“ Dr. A. Priedkalns.

7. Līdzās dabas zinātnēm un higiēnai arī psiholoģiju mācot (vidus skolās) vajadzētu nopietnāki pakavēties pie milas un seksualo dzīvu psiholoģijas. Psiches seksualā sfērā piekrīt ne mazāka loma, kā fizioloģijai, higiēnai u. c. dabas zinātnēm.

8. Skolā pasniedzot nepieciešamās zināšanas par minētajiem jautājumiem, vienmēr jāņem vērā bērna vecums, un zināšanas jāpasniedz tādā veidā, kā netiek aizkeltas bērna dabiskās kautrības jūtas.

9. Zināšanas par cilvēka dzimuma dzīvi un vairošanos vislabāk būtu pasniedzamas pubertātes laikmetā (puikām apm. 15—16 g.)

Ja skolotāji vai vecāki grib savu audzēkņu vērību griezt uz kādu atsevišķu jautājumu, par kuŗu tie neatrod par ieteicamu mutiski pārrunāt, tad viņi var par šo jautājumu izvēlēties attiecīgas grāmatas un dot tās audzēkņiem izlasīt (vai arī tikai zināmas nodaļas no grāmatas, kuŗas tie var pastripot, lai bez liekiem aizrādījumiem vērstu savu audzēkņu uzmanību).

10. Seksualā audzināšanā ne tikai mutiskam vārdam, bet vēl vairāk drukātam vārdam piekrīt liela loma. Profesors Grotjāns ieteic katrai ģimenei iegādāties mazu biblioteku par seksualo jautājumu un dot to pilnīgi brīvi lasīt arī bērniem, kad tie sāk par seksualo jautājumu interesēties. „Nav ko baidīties,“ saka viņš, „ja grāmata par seksualo jautājumu, kuŗa to nopietni zinātniski apskata, nāk bērnam rokās, kā saka, par agru. Ja bērns tādas grāmatas lasīšanai vēl nav nogatavojies, tad viņš to drīz vien atradīs par garlaicīgu un noliks. Ja viņš ir par agru nogatavojies, tad labāk lai viņš attiecīgas zināšanas smēļ no nopietnas grāmatas, nekā iz kaut kāda netīra avota, kuŗu tas galu galā arvien prātis atrast.“*

11. „Vecāku mājā jāliek pamats pareizai seksualai audzināšanai. Vecāku iespaidam un autoritātei seksualajā jautājumā, attiecībā uz bērniem, jāturpinājas līdz kāmēr bērni paši dodas laulībā.

Vecākiem, sevišķi mātei, jāsāk audzināšana seksualajā jautājumā, atbildot patiesi un lietišķi uz pirmajiem jautājumiem par bērnu rašanos un padziļinot seksualās zināšanas tādā mērā, kādā pieaug bērnu saprašanas spēja. Visā vēlākajā laikā, līdz pat bērnu seksualai gatavībai, vecāku pienākums ir rūpēties par bērnu seksualā rakstura pareizu attīstību un būt nūmodā seksualidietetiskā ziņā.

12. Lai šini ziņā varētu būt par bērnu vadītājiem, vecākiem jābauda bērnu neaprobežota uzticība. Tikai atteicoties no dažām

*) Citēju pēc Dr. A. Priekalna raksta „Seksualā audzināšana“. „Kulturas Balss“ „Sabiedrisku un zinātnisku rakstu krājums.“ 1921. g.

ērtībām un izturoties šīnī jautājumā ar lielāko uzmanību, vecāki var iegūt drošu un patiesu ainu par savu bērnu seksuālo dzīvi un darīt uz to audzinošu iespaidu.

13. a) Seksuālā atturība var tikt — ziniski pamatota — ieteikta jauniem cilvēkiem līdz pilnīgai gatavībai, t. i. apmēram līdz 20-to gadu otrai pusei.

b) Viņa tomēr var tikt izvesta, pie normali attīstīta dzimuma instinkta, tikai izvairoties no māksliem dzimuma tieksmju kairinājumiem, kuŗus sniedz pārpilnība ēšanā un dzeršanā, alkohola lietošanā, pārspīlēta erotiska literatūra, pārspīlēti erotiska satura tēlojumi teatros, kinematografos u. t. t.

14. Kā ārstiem savā arodnieciskajā darbā pastāvīgi jāgriežas pie slimnieka gribas spējas tajos gadījumos, kad slimnieka veselību posta iesakņojušies kaitīgi paradumi, tāpat prasot seksuālo atturību vienmēr un ar uzsvaru jāapeļē pie jaunatnes gribas spējas.

15. Šī apelācija var cerēt uz panākumiem tikai tanī gadījumā, ja visa pārējā audzināšana no paša pirmā sākuma piegriež gribas stiprināšanai vajadzīgo vērību un ja līdz ar to jaunatnes tieksmes un intereses tiek novērstas no seksuālās sfēras un ja viņa tiek zināmā mērā norūdīta pret seksuālajiem kairinājumiem.

16. a) Kā audzināšanas līdzekļi, kuŗi jaunātnes domas spējīgi novērst no seksuālajām lietām, jāmin intensīvs fizisks un garīgs darbs, noderīgs un mēreni ieturēts sports, sevišķi ekskursijas kājām. Pie tam jaunatne jāaudzina atturībā no alkohola un nikotīna un jāpieradina pie vienkāršības un pie dabiskuma.

b) Pie norūdīšanas līdzekļiem pieder nodarbošanās ar mākslu, ar labu literatūras ražojumu lasīšanu, kuŗi nebūt neizvairas arī no erotisku lietu tēlošanas, satiksmē ar otro dzimumu.

(11—16 ir profesora Toutona tezes par šo jautājumu, kuŗas citēju pēc Dr. Priedkalna raksta.)

VIII. Atavistiskie instinkti.

Tie ir tie instinkti, kuŗus cilvēks mantojis no dzīvnieku valsts, kā dziļas senātnes atbalsi un kuŗi nekādā ziņā nav saskaņojami ar kultūras cilvēka dzīvi. Tādi instinkti ir piem. mocīšanas, postīšanas dziņas.

Bieži vien atavistiskās dziņas cilvēkā snauž un uzliesmo tikai sevišķos brīžos, piem. dumpjos, kaŗos, revolūcijās, lielos nelaimes gadījumos u. t. t. Bet dažos cilvēkos šīs atavistiskās dziņas ir vienmēr spēcīgas, Tādi cilvēki ir sabiedrībai diezgan bi-

stami un pie viņiem pieder tie noziedznieki, kuŗi ar baudu izdara savus noziegumus, slepkavības, dedzināšanas u. c. noziegumus. Bet zinami dīgli no atavistiskām dziņām snauž vai arī darbojas ar vieglu intensitāti gandrīz katrā cilvēkā.

1. Postīšanas dziņa. Viņa parādās gandrīz katrā bērņā. Bērns mīl sist un dauzīt savas rotaļu lietīņas, plēst tās un sadragāt. To pa daļai viņš dara gan arī aiz ziņkāribas un darbības tieksmes, bet arī postīšanas instinkta dzīts. Pat lielāki bērni vēl stingri jāattur no putnu lizdiņu postīšanas. Ar šo pašu postīšanas instinktu izskaidrojas piem. studentu un citu jaunu cilvēku ālēšanās: logu dauzīšana, ielas laterņu sišana, galdu un solu laušana parkos u. t. t.

Kaŗa laikā šis postīšanas instinkts parādījās vēl krasāki: kareivji postīja ēkas, sējumus, augļu kokus, mēbeles etc., arī tur un tad, kad tas bij pilnīgi nevajadzīgs, pat kaitīgs pašas armijas interesēm. Bet sevišķi postīšanas instinkts parādās tā sauktajos grautiņos (Krievijā ebreju grautiņos). Tur pūlis ar sevišķu prieku grauj un dauza drupās visu, kas vien gadas graušanas sferā.

2. Mocišanas dziņa. Arī šo dziņu var novērot jau pie bērņiem: bērns labprāt mīl mocīt mazus dzīvniekus; raut spārnus laukā mušām, tauriņiem, nospiegt kukaiņus, sist vardes, krupjus u. t. t.

Pie pieaugušiem un sabiedriskā dzīvē šī mocišanas dziņa parādās kā varmācība, nevajadzīga spīdzināšana, piem. ģimenē. Parasta lieta, ka vecāki pret pabērņiem izturas cietsirdīgi. Par to liecību dod daudzas, ļoti daudzas mūsu tautas dziesmas, Piem.

„Apsēžos raudādama
Mātes kapa malīņā.
Celies, mana māmuliņa,
Es pacelšu veleniņu;
Gan tu bijī gulējusi,
Gan es gauži raudājusi.
Es tev teikšu raudādama,
Ko man dara sveša māte:

Dūrēm sita, matiem rāva,
Kājām spēra pabeņķi.
Dūrēm sita guldamiēs,
Matiem rāva celdamiēs.“
(39442).

Zaļa zāle gauži raud
Kājiņām nominama;
Gauži raud bārenīte
Svešu ļaužu rociņā.

Vēl krasāki mocišanas dziņa parādās, kad tā savienojas ar varas, valdīšanas kāri un neaprobežoti var izpausties.

Te gaišs piemērs Romas despoti. Piem. Tiberija valdīšanas laikā nepagāja neviena diena bez sodiem. Notiesāja uz nāvi veselās ģimenes, nežēlojot ne sievas, ne bērņus. Notiesātos parasti mocīja un spīdzināja. Ja no mokām izvairīdamies, notiesātie pašī sevi nonāvēja, tad Tiberijs žēlojās: „Žēl, ka tas no maniem nagiem izlocījās!“ Tikpat briesmīgi bij Kaligula, Klaudijs, Domiciāns, Karakalla, Kommoda un daudz citi Romas ķeizari.

Ļoti bagāts cietsirdības un mocīšanas ainām bij arī nese-
nais pasaules kaŗš ar dažādiem pilsoņu kaŗiem kā viņa no-
slēgumu.

3. Atavistisko dziņu pedagoģiskā kontrole. Atavistiskas
dziņas, kā jau minēts, ir sociāli kaitīgas un tamdēļ ar viņām jā-
ved cīņa jau no agrās bērnības.

Cietsirdības, mocīšanas un postīšanas tendences var apspiest
jau dziļi un neļaut viņām parādīties darbos. To panāk bērnu
sistematiski atturot no šādiem darbiem, piespiežot bērnu vienmēr
pārtraukt visādus mocīšanas aktus, vienalga vai tie tiktu izdarīti
pie tauriņa, vai putniņa.

Tad vēl šīs tieksmes apspiežamas ar citu pretēja rakstura
jūtu un dziņu palīdzību. Kad dažādas tieksmes un dažādas jūtas
nāk sadursmē, viņām ir tendence vienai otru iznīcināt, vai vismaz
mazināt. Tādas tieksmes un jūtas, kuŗas var nostādīt pret šīm
negatīvajām dziņām, ir piem. goda jūtas, simpatijas, draudzības
un milas jūtas. Un vispār: ar šīm negatīvajām jūtām
jācīnās tādiem pašiem līdzekļiem, kā ar citām
negatīvajām jūtām.

B. Āpzinīgā griba.

I. Āpzinīgās gribas jēdziens un elementi.

Āpzinīgā griba atšķiras no neāpzinīgās tānī ziņā, ka āpi-
nīgā gribā āpziņai pieder daudz svarīgāka loma, kā neāpzinīgajā.
Āpzinīgajā gribas procesā prāts sprauž zināmus mērķus, āpsveŗ
līdzekļus šo mērķu realizēšanai un ņem dalību pašā realizēšanas
procesā. Āri dažos instinktos un dziņās āpzinīgāi domāšanai
piekrit zināma loma, bet tomēr daudz mazāka un noteicoša, kā
āpzinīgā gribā.

Āpzinīgā griba ir sarežģīta rosība. Savā visumā viņa vei-
dojas no vairākām vienkāršām rosību vienībām. Kā domāšanai
ir savi elementi: jēdziens, spriedums, prātojums u. c., tā āri
gribai. Šīs rosību vienkāršās vienības, no kuŗām sastādās griba,
ir — gribas elementi. Viņi ir sekošie: 1) impulss, 2) ro-
sība, kuŗā impulss pārvēršas iegribā, kārē, 3) iegriba, 4) rosība,
kuŗā iegriba pārvēršas izvēlē jeb lēmumā, 5) izvēle jeb lēmums,
6) rosība, kuŗā izvēle tiek par mērķi un motīvu, 7) motīvs,
8) motīva un mērķa realizēšana.

Āpskatīsim katru no šiem gribas elementiem atsevišķi.

1. Impulss un tieksmes.

1. Būtība un jēdziens. Impulss ir gribas pirmavots un pirmelements. Ar impulsu griba sākas. No impulsa tā izriet. Impulss ir pirmais, kuš ierosina darbību. Impulss sniedz arī darbībai vajadzīgo spēku.

Apzinīgā griba savā būtībā ir rosība, kuš apzinīgais prāts cenšas impulsu regulēt, valdīt un vadīt. Impulsi kā strauji zirgi traucas pa dažādiem ceļiem preti dažādiem mērķiem. Apzinīgā griba šos straujos zirgus iegrožo un ar stingru vada pa zināmiem ceļiem. Bet bez šiem straujiem zirgiem traušanās jeb katra darbība būtu neiespējama.

Impulss savā būtībā ir uzkrātas nervu enerģijas pārplūdums nervu centros. Šis nervu enerģijas pārplūdums spiež nervu centrus darboties. Tā sākas katra darbība, katra rosība.

Reizēm impulss plūst nepārtrauktā plūdamā, kā ūdens no avota. Tad runājam par dziņām vai tieksmēm.

Tieksmes sastāv no impulsu rindas. Impulss ir it kā atsevišķs vilnis, salīdzinot ar tieksmi, kā veselu strāvu.

2. Impulsu šķiras. Galvenās impulsu šķiras ir sekošās: 1) maņu impulss: vispārējo un speciało maņu, 2) nojautu impulss, 3) imitācijas impulss, 4) ideju impulss, 5) instinktu impulss.

Maņu impulss. Katra sajūta, ko maņa uzņem, sniedz psichei vielu idejām un jūtām. Bet sajūta rosina arī darboties. Piem. aci kairina gaismas stari. Etera vilņi ierosina darbību nervā. Tā nonāk līdz smadzenēm. Smadzenes to uzņem kā zināmu gaismas sajūtu. Bet rosība nervā un smadzenēs dara vēl kādu īpatnēju iespaidu: viņa rada tieksmi vērst aci uz gaismas avotu vai arī no viņa novērsties, Šāda enerģija ir maņas impulss. Tā tad maņas jeb sajūtas impulss ir tā enerģija, kušu ierosina kāds ārējs kairiens vai kuša tiecas preti kādam ārējam kairienam.

Maņas impulsam ir divi uzdevumi: a) saņemt iespaidu, kas no ār pasaules laužas psihē un b) pašam tiekties ār pasaulei preti un šos iespaidus meklēt.

Maņas impulsu ir tik daudz grupu, cik ir maņas un sajūtu grupu.

Vispārējā jeb dzīvības maņa sniedz vispārējos jeb organiskos impulsus. Tāds, piemēram, ir bada vai slāpju impulss. Tie vēsta ne tikai par zināmu organisma stāvokli, bet spiež izdarīt zināmas darbības bada un slāpju apmierināšanai.

Speciało maņu impulsi ir tie impulsi, kušus ierosina attiecīgi kairieni, redzes, dzirdes, ožas, kontakta, sāpju u. c. Atsevišķas maņas arī jūt badu — badu pēc darbības un iespaidiem: acs grib skatīt un redzēt, auss — klausīties un dzirdēt u. t. t.

Un katra skaņa ir stimuls — dzirdes maņai šo skaņu uztvert un izziņāt. Tāpat katrs redzes iespaids. Bet tiekšanās, uztveršana un uztvērumu apstrādāšana ir aktivitātes, darbības. Ja sajūtas būtu tikai sajūtas, ja tās nebūtu impulsi, kuņģi spiež psichi sajūtās iespiesties un tās apstrādāt, tad nebūtu nojautu, ideju, atziņu, zināšanu.

2. Nojautas jeb izziņas impulss. Tas ir impulss, kas psichi spiež traukties preti ār pasaules parādībām un viņas izziņāt, gūstot noskārtumus, idejas, atziņas. Tā piem. jaunpiedzimis bērns kāri tver katru iespaidu, tver rokā katru lietiņu, lai to izziņātu un izpazītu.

3. Ideju impulss. Idejas, gluži tāpat kā nojautas un jūtas, var būt kā kustības impulss. Katrā idejā iemīt kustības elements. Tiklīdz rodas noteikta ideja, viņa tiecas realizēties. Piem. mums ideja aiztaisīt logu, mēs, ilgi nedomādami, jau kustamies uz loga pusi. Mums ideja sveicināt pazīstamo, roka jau mehāniski tver cepuri u. t. t.

Dažādos nenormalos gadījumos sevišķi gaiši redzams idejas kustības spēks. Piem. hipnotizētam cilvēkam iedvesiet ideju, ka viņš iekritis dziļā ūdenī, viņš tūdaļ istabā metīsies uz grīdas un sāks „peldēt“. Tāpat tas tūliņ realizēs citas tam iedvestās idejas.

Bet sevišķi spilgti idejas varu, ierosināt kustības, pierāda tā sauktās „uzbāzīgās jeb uzmācīgās idejas“ (idēe fix). Ja uzbāzīgā ideja ir ideja otru apzagt vai nokaut, viņa tik ilgi savu nesēju spiedis un mocis, līdz tas attiecīgo noziegumu izdarīs.

4. Instinktu impulsi. Instinkti, kā dabas dotās tieksmes, ir visbagātākais impulsu avots. Zemākie dzīvnieki izdara gandrīz visas savas kustības, instinktu dzīti. Bet tā kā cilvēkam instinktu ne mazāk kā dzīvniekiem, tad arī viņam instinkti ierosina daudz dažādu kustību, skatoties pēc instinktu dabas. Svarīgākie cilvēka instinkti ir: bailes, ziņkāriba, godkāriba, sacensība, iegūšanas jeb ipašuma tieksme, izteiksmes instinkts, estētiskais instinkts u. c. Katrs instinkts rada attiecīgus kustību un darbību impulsus: izteiksmes instinkts — tieksmi runāt un tēlot, estētiskais — rotāties un ar mākslu nodarboties, baiļu instinkts — glābties, ziņkāribas — tiekties pēc zināšanām, sacensības instinkts — sacensties u. t. t.

Viens no visvairāk impulsu radošiem instinktiem ir imitācijas instinkts. Viņa radītos impulsus sauc par imitācijas impulsiem.

2. Iegriba un vēlēšanās.

1. Jēdziens. Impulss ir tikai apstrādājamā viela. No viņas, kā no rudas, izstrādājas apzinīgā griba. Kā psiche pārstrādā sajūtas par idejām, atziņām un domām, tāpat tā pārstrādā impulsu

par apzinīgās gribas vienībām. Impulss vēl nav apzinīgas gribas elements. Tāds ir tikai — kāre jeb iegriba. Bet viņa attīstās no impulsa.

2. Iegribas jeb kāres attīstība. Iegriba jau ir apzinīgs gribas elements. Iegriba grib jeb kāro kaut ko noteiktu, piem. bērns ābolu vai saldumus, pieaudzis teatri vai koncertu. Iegriba attīstās no impulsa sekošā kārtā. Sākumā ir tikai impulss. Viņš traucas akli pretīm savai apmierināšanai. Apmierināšana tiek sasniegta. Impulss tiek apmierināts ar zinamu priekšmetu (piem. ābolu). Šis priekšmets sniedz, teiksim, baudu. Baudas jūtas prāts saista ar minēto priekšmetu un atmin. Nu psihē ir ideja par priekšmetu, kuŗš var apmierināt zinamu tieksmi, un arī baudas jūta.

Otrreiz, redzot šo pašu priekšmetu, cilvēks jau zin, ka šis priekšmets apmierina zinamu tieksmi un sniedz baudu. Šis priekšmets tiek par interesantu lietu. Psiche to iegrib, kāro. Tikai šoreiz ne akli, bet apzinīgi. Šī apzinīgā tieksme ir iegriba, kāre, vēlēšanās.

Tā tad iegriba vai vēlēšanās sastādās no šādiem elementiem: impulss + ideja par objektu, kas impulsu jeb kāri apmierina vai neapmierina + sajūsta bauda vai nebauda.

Ja priekšmets nesniedz baudu, bet netiksmi vai ciešanas, tad psiche šo priekšmetu nekāro, nevēlas.

3. Iegribu šķiras. Iegribas, attiecībā uz viņu kvalitāti un sastāva elementiem, ir iegriba, kāre, vēlēšanās. Kāre ir iegriba pēc lietām, kas var apmierināt maņu impulsu, maņu tieksmes, piem. kāre pēc zinamiem ēdieniem, dzērieniem.

Iegriba ir plašāka rakstura kāre. Tā ir kāre, apmierināt ne tikai maņu tieksmes un impulsus, bet arī idejiskās un jūtu tieksmes.

Vēlēšanās ir vēl plašāka un idealāka rakstura iegribas. Tās neapmierina maņu impulsus, bet ideju un augstāko jūtu impulsus. Vēlēšanās plašāks lidojums:

„Kā gulbji balti padebeši iet,
Tiem vēlētos es līdzī tālu skriet:
Tur tāļumā, kur ziemas nepazīst,
Kur rozes mūžam zied un nenovīst . . .“

(Veidenbaums.)

4. Iegribas noteicēji. Iegribas un vēlēšanās nosaka šādi spēki: iedzimtās tieksmes, dzīves radītās vajadzības, intereses, izglītība.

Iedzimtas tieksmes ir tas avots, kas citu pie cita ritina attiecīgos impulsus.

Dzīves radītās vajadzības ir mākslīgas, dzīves radītas tieksmes. Tās ir itin kā mākslīgi instinkti ar saviem impulsiem. Šie mākslīgie impulsi bieži var būt pat pretēji dabiskiem impulsiem, dabiskām tieksmēm (piem. vajadzība lietot alkoholu, pīpot).

Izglītība, pārveidodama dabiskās tieksmes un spējas, pārveido arī iegribas un vēlēšanās. Piem. lasīt nemācētājam nav vēlēšanās pēc avīzēm un grāmatām. Izglītība šādu vēlēšanos padara spilgtu. Izglītība padara iegribas, vēlēšanās arī realakas, vērtīgākas. Viņa cilvēku atsvabina no fantastiskām un neprātīgām iegribām un vēlēšanām.

3. Izvēle jeb lēmums.

1. Jēdziens un elementi. Izvēle ir trešais gribas elements. Kā iegribas attīstās no impulsa, tā izvēle attīstās no iegribas.

Iegriba cilvēkam nekad nav viena. To vienmēr vairāk, vesels pulks. Bieži iegribas viena otru izslēdz un apkažo: vai viena, vai otra. Tad viņas stājas cīņā. Piem cilvēks vēlas iet uz lekciju un koncertu. Bet abi izrikojumi ir vienā laikā. Uz abiem tā tad nevar. Jāiet tikai uz vienu. Nu jāizvēlas. Un cilvēks izvēlas, teiksim, koncertu un nolemj iet uz to. Tā tad izvēlē notiek šāds psihisks process:

1. Psichē divas vai vairāk iegribas, resp. vēlēšanās.
2. Psiche šīs iegribas salīdzina un vērtē.
3. Psiche izšķir, kuŗa no iegribām ir labāka un vērtīgāka.
4. Psiche vērtīgāko iegribu atšķir nost no citām.
5. Atšķirto, izmeklēto iegribu psiche piepatur, citas atmet.
6. Šis process ir — izvēle jeb lēmums,

Tā tad izvēle jeb lēmums ir tāda psiches rosība, kuŗā vairākas iegribas vai vēlēšanās tiek vērtētas, vērtīgākā nošķirta un piepaturēta, bet citas iegribas atstātas, atmetas.

2. Izvēles šķiras. Viņas ir sekošas: spontanā, apsvērtā, automatiskā. Spontanā izvēle gan vairāk intuītiva. Viņu vada zemapzinīgais prāts. Automatiskā izvēle notiek tad, kad izvēle jau daudzkārt atkārtota, darbība daudzkārt darīta un palikusi par ieradumu. Cilvēks, kas ķeras pie parastā dienas darba, daudz neliek savām iegribām cīnīties: viņš automatiski izvēlas attiecīgas darbības un kustības. Tāpat cilvēks automatiski izvēlas no rīta savus apģērba gabalus, sevis un istabas sakārtošanu u. t. t.

Apsvērtā izvēle jeb lēmums notiek tad, kad jāķeras pie kāda jauna darba vai pienākuma izpildīšanas. Tur darbojas jau izvēles, resp. lēmuma process visā savā pilnībā.

3. Izvēles procesā darbīgie spēki ir jūtas un intelekts. Intelekts iegribu idejas atmin, sakārto, salīdzina un spriež. Jūtas

iegribu idejas vērtē, t. i. iepriekšēji izjūt un paredz, ko jūtām sniegs pats iegribas objekts. Kad prāts ir svēris un jūtas vērtējušas, tad prāts pasludina spriedumu: izvēli, lēmumu. Mēs nolemjam darīt to un to.

4. Izvēles noteicēji. Tie ir: raksturs un iedzimtās spējas, apkārtne, cilvēka intereses jeb labums, izglītība, pagātnes pieredzējumi.

Spējas. Ja viens cilvēks izvēlas kurpnieka darbnīcu, otrs universitāti un trešais tirdzniecību, tad ceteris paribus (citos līdzīgos apstākļos) šo izvēli nosaka iedzimtās spējas un iedzimtā interese.

Socialā apkārtne. Viņā valdošās domas un ieskatī, viņas simpatijas un antipatijas zinamam darbam vai stāvoklim arī spēcīgs izvēles noteicējs.

Pagātnes pieredzējumi. Kam laba jūtu atmiņa, tas, pārdzīvojis ciešanas, nevēlēsies vairs darīt darbu, kuŗš saistīts ar šīm ciešanām.

Cilvēka intereses, viņa tiešais vai netiešais labums un baudas vai ciešanas mērs vienmēr ir viens no svarīgākiem iegribu, izvēles noteicējiem. Cilvēka doma un jūta tiecas tur, kur cilvēka intereses. „Jo kur jūsu manta, tur arī jūsu sirds“ — tāds lielā ļaužu vairuma izvēles noteicējs.

Bez šiem faktoriem savu iespaidu uz izvēli dara: izglītība, sabiedriskais stāvoklis, profesija un dažādi citi faktori.

4. Motivs un mērķis.

1. Jēdziens. Motivs un mērķis attīstās no izvēles jeb lēmuma. Kad no daudzām iegribām jeb vēlēšanām psiche izvēlas vienu un citas atmet, tad uzmanība, domas un jūtas — viss saplūst šīnī izvēlētajā iegribā. Viņa līdz ar to tiek daudz spēcīgāka un varenāka. Viņa mana sevī spēka pārplūdumu un tiek par motīvu, t. i. kustinātāju, dzenuli. Viņai nu ir spēks dzīt, kustināt, darbināt.

Bet tā kā šai kustībai ir arī apzināts un izprasts virziens un virziena galējais punkts, tad motīvs ir līdz ar to arī mērķis. Tā piem. izvēloties jeb nolemjot iet uz koncertu, koncerts paliek par mērķi, uz kuŗu tiecamies. Mērķis ir motīva intelektuālais aspekts. Mērķis, kā zināmas iegribas vai tieksmes visgalējais punkts, vienmēr ir ideāla lieta. Tikko tas realizējas un tiek sasniegts, tas beidz būt mērķis.

Tikai ne katreiz mērķis un motīvs jeb dzenulis sakrīt. Reizēm tie var būt arī šķirti un pastāvēt atsevišķi. Piem. mākslinieka mērķis ir uzrakstīt zināmu mākslas darbu, kāmēr dzenulis var būt slavas kāre. Mērķis ir tikai intelektuāla rakstura, kāmēr motīva sastāvā ietilpst jūtas un tieksmes.

2. Mērķu sistema. Mērķis dzīvē nav viens. Mērķu vienmēr vairāk: citi lielāki, citi mazāki, citi tuvāki, citi tālāki. Daudzie mērķi aužas veselā daždažādo mērķu tīklā jeb sistemā.

Šos mērķus nosaka tie paši faktori, kuŗi nosaka iegribas un vēlēšanos: iedzimtās spējas un intereses, sabiedriskā apkārtnē, pagātnes pārdzīvojumi, izglītība u. t. t.

Katra cilvēka dzīve aiziet, pēc dažādiem mērķiem tiecoties. Mērķu sistema ir tikpat, kā bezgalīga trepe, pa kuŗu kāpj un kāpj, bet kuŗai nekad nevar gala sasniegt. Dzīvība un dzīve rada arvienu jaunas vajadzības un tieksmes. Tieksmes un impulsi rada mērķus. Mērķi atkal rada tiekšanos, kuŗa izpaužas ne-
mitīgā darbību mudžeklī.

„Straujā dzīvība, aukainais darbs,
Viņos es ligoju,
Vilņoju, zvigoju?
Mūžīgi mirt un dzimt,
Jūrā celties un grimt;
Kvēlošās ainās
Dzīvība mainās;
Laikmetu dūcošo šaudekli šaudu,
Darīnu dievībai dzīvības auđu.“

(Gete, Raiņa tulk.)

5. Mērķa realizēšana.

Kad mērķis ir sprauts, tad psiche iziet uz viņa sasniegšanu jeb realizēšanu. Mērķa realizēšanas procesi ir divi šaurāki, mazāki procesi: a) cenšanās jeb centieni un b) mērķa sasniegšana.

1. Cenšanās. Cenšanās savā būtībā ir darbības, kuŗas tiek izdarītas zināma mērķa sasniegšanai. Sevišķi tad, ja mērķis ir tālāks un grūtāki sasniedzams. Cenšanās nav arī viena darbība vien, bet vesela darbību virkne, kuŗām pāri, kā vadoša zvaigzne, mirdz tālākais t. i., gala mērķis.

Cenšanās sastāvdaļas ir: a) zināmas jūtas, b) zināmas prāta darbības un c) zināmas aktivitātes.

Jūtas. Kad mērķis sprauts, tad vispirms dzimst nemiera un neapmierinātības jūtas: nemiers ar tagadni, tagadējo stāvokli, salīdzinot ar mērķi paredzēto labāko, idealāko. Šīs jūtas ir pirmais svarīgais dzenulis, kas spiež darboties zināmā virzienā. Otra jūtu grupa ir bauda un apmierinājums, iedomājoties sasniegto mērķi. Piem latvju bēglim tiek precīgi un labi ap sirdi, iedomājoties vien, ka viņš drīz pārbrauks dzimtenē.

Trešā jūtu grupa ir tā, kuŗa saistīta ar tieksmi pēc zināma mērķa. Tādas jūtas ir piem. zinātniekam interese uz zināmo darbu. Ceturtā jūtu grupa ir tās jūtas, kuŗas saistītas ar pašu darbību, aktivitāti: mērena, tiklab fizisko, kā garīgo spēku, dar-

bināšana sniedz baudu. Piektā jūtu grupa, kuŗa vijas ap centieniem un tos spārno, ir dažādas blakus un papildu jūtas, kā: sabiedrības simpatijas vai antipatijas, goda un lepnuma jūtas, slavas kāre u. t. t.

Jūtas ir galvenā, ja ne vienīgā uguns, kas centienus spārno, kas viņus dara iespējamus.

Prāts, intelekts. Arī prātam piekrit ievērojama loma gribas realizēšanas procesā, t. i. centienos. Viņam vienmēr jātur spodri ne tikai gala mērķi, bet arī virziens, ceļš, pa kuŗu darbībai jārit un līdzekļi, kuŗi vajadzīgi mērķa sasniegšanai. Un jo mērķis tālāks, jo šo līdzekļu vairāk. Piem., lai izdzertu glāzi ūdens, kuŗa stāv tepat uz galda, vajag nedaudz kustību: vajag izstiept roku, glāzi satvert, pielikt pie lūpām, izdzert un — mazais mērķis ir realizēts. Bet lai bērns vai jaunietis aizsniegtu savu mērķi un tīktu vai nu par ārstu, vai advokatu, tur jāizpilda vesela virkne dažādu darbību: jāiet pamatskolā, jābeidz vidusskola, jābeidz augstskola. Katrā no viņām jāpavada gadi, jāmacās dažādi priekšmeti, jālūdz vecākiem pabalsti vai arī pašam jāpelna, jānoņem dzīvoklis attiecīgā pilsētā, jāgādā par drēbēm, uzturu u. t. t. Ap šo tālāko mērķi aužas desmitiem un simtiem dažādu mazu mērķiņu, kuŗi cits pēc cita sasniedzami, lai pamazam tuvinātos lielākam mērķim — augstskolas beigšanai. Un lai šinī mērķu tīklā orientētos, lai iekārtotos tā, kā viņi labāk cits ar citu saskan, cits citu netraucē un cits pēc cita realizejas, virzīdamies uz lielā mērķa pusi, tad vajag visu to pamatīgi apdomāt un apsvērt. Attiecīgam mērķim vajag izvēlēties attiecīgus līdzekļus. To dara prāts. Un jo labāki prāts aprēķina, jo viņš attīstītāks, jo ceteris paribus gludāki rit centieni.]

Aktivitates. Bet gribas un centienu galvenā būtība ir — aktivitāte, darbība. Nepietiek tikai sajūst un izdomāt, vajag arī darboties, nodomu izvest. Te vajadzīgs aktīvs spēks. Kur to lai ņem? Viņš iemīt impulsā, tieksmē. Tani pašā impulsā, no kuŗa izkūņojas arī iegribas un mērķi. Impulsi un tieksmes ir vienīgais aktīvais spēka avots. Prātam šis spēka avots ir jāredz un jāizmanto. Bet jūtas, kuŗas ap impulsiem un tieksmēm austas, ir tikai tā valoda, kuŗā impulss runā ar prātu. Jūtas dara tieksmes un impulsus prātam redzamus un saprotamus.

Jo vairāk impulsos aktīvā spēka un enerģijas, jo sekmīgāki realizejas mērķa sasniegšana, jo labāki darbojas griba. Kad jūtas dara prātam zināmu, ka impulsos daudz aktīva spēka, tad prātā rodas pārliecība un drosmē. Pārliecināts cilvēks droši cenšas pēc zināma mērķa. Šo pārliecību viņam dod: 1) skaidri izprasta mērķa apziņa un 2) impulsos jeb tieksmēs izmanītais spēka krājums. Šis spēka krājums ir iespējamā, potencialā kustība, snau-došs darbs, kuŗš modīsies un darīsies. Pārliecība gribu dara cietu un nelokamu.

2. Mērķa sasniegšana. Šis ir gribas akta loģiskais gals. Mērķis ir zināmas tieksmes un cenšanās gala punkts, viņas gājiena pēdējā stacija. Kad mērķis sasniegts, tieksme un centieni izbeidzas. Vajadzība, tieksme tiek apmierināta. Apmierināšana sniedz baudu. Tā tad mērķis ir ideja un arī bauda. Ja viņš nebūtu arī bauda, tad centienus tas nespārnotu.

Kad mērķis sasniegts, viņš beidz būt — mērķis. Viņš sevi sadeg. Viņu iznīcina emocionālie un loģiskie cēloņi. Loģiskie: mērķis ir tas x, pēc kā psiche tiecas; ja šī x vairs priekšā nav, tad mērķa nav. Emocionālie faktori mērķi iznīcina sekoši: bauda tiek izbaudīta. Tā sevi sadeg un izbeidzas. Mērķis izbeidzas.

Bet dzīvē nav viens mērķis. Viņu daudz. Tamdēļ tiekšanās, cenšanās un darbību ir nebeidzama virkne.

Ja runā par **centieniem**, tad parasti domā realizējamies complicētāku, sarežģītāku gribas aktu. Pēc udens glāzes necenšas. To iegrib, satveļ un izdzeļ. Cenšas pēc lielākiem tālākiem mērķiem: pēc plašākas izglītības, labākas dzīves, brīvības u. t. t.

Mums, latviešiem, visvairāk pazīstami tautiskie un valstiskie centieni. Te mērķis bij latvju tautas labklājība un neatkarība.

Centieni — daudzas un ļoti dažādas darbības, kuŗas izgāja uz šīs neatkarības un labklājības veicināšanu un sasniegšanu.

Tā tad pilnīgs gribas process ir sarežģītāka rosība, kuŗa sevi ietveļ kā elementus sīkākas rosības. Tās ir:

1. Impulss, kā katras aktivitātes pirmavots.
2. Rosība, kuŗā impulss pārvēršas kārē jeb iegribā.
3. Iegriba, kārē jeb vēlēšanās.
4. Rosība, kuŗā iegriba pārvēršas par izvēli jeb lēmumu.
5. Izvēle jeb lēmums.
6. Rosība, kuŗā izvēle tiek par motīvu un mērķi.
7. Motīvs un mērķis.
8. Motīva un mērķa realizēšana, sasniegšana.
9. „Mērķa „sadeģšana“ un izbeigšanās.

II. Gribas ipaģības un viņas veidi.

1. Gribas intensitate jeb spēks.

Ir diezgan parasti runāt par stipru, spēģīgu gribu. Bet kas ir stipra griba? Stipra griba ir tāda griba, kuŗa savās tieksmēs pēc mērķa realizēģšanas darboģas ar lielu intensitati jeb sparģu.

„Kam stiprs prāģs un cieta griba,
Tas daudz pēc ceģģa neprasiģ;
Caur tumģiem meģģiem, bieģģiem mģģģiem
Tas ceģģu sevģģm izlauģģis.“

Stipra griba tiešām ir spēcīga pārvarēt un arī pārvar daudz un dažādus pretekļus, kuņi ir nobīdami pie malas, lai zinamu mērķi sasniegtu. Cilvēku ar stipru gribu nebaida dažādie kavēkļi un grūtības: grūtības pārvarot tas vēl vairāk gūst spēka un drosmes. Cilvēks ar lielu gribas spēku var sacīt līdz ar Plūdoņa „Atraitnes dēlu“:

„Krūtīs jūtu briestam milza spēku,
Nebaidos no grūtiem cīņņiem:
Tā kā Atlants visu pasaulsēku
Pacelt spētu es uz kamiešiem.“

Traucēkļi un pretekļi, kuņus cilvēkam pēc dažādiem mērķiem tiecoties nākas pārvarēt, ir divējādas dabas: 1) iekšēji un 2) ārēji.

Ārējie pretekļi ir tie, kuņi atrodas ārpus darbīgā individa. Tādi var būt piem. trūkums, nabadzība, citu cilvēku pretspars, zinams darba daudzums, kas pastrādājams pēc mērķa tiecoties. Ņemot par piemēru jau minēto Plūdoņa „Atraitnes dēlu“, viņa gribas ārējie pretekļi ir: 1) grūtais zinātniskais darbs, 2) nabadzība, 3) „lišķu, lidēju un ļaunu ļaužu mēles“, 4) vientulība.

„Iet dienas vienmuļās man grūtā, sūrā darbā;
Bāls mēness lodziņā viens vienīgais man draugs;
Un viesi — rūpesti un nabadzība skarbā ...
Ai, dzīve ledainā, tu viltus cīņas lauks!
Kur lišķu, lidēju un ļaunu melšu mēles
Mums izsūc asinis kā melnas purva dēles ...“

Iekšējie pretekļi ir tie, kuņi cilvēkam jāpārvar savā psihē: savas dažādās dziņas, tieksmes un kaislības, kas nesaskan ar galveno mērķi. Tā piem. „Atraitnes dēlam“ jāpārvar šādi iekšēji dzenuļi un tieksmes: 1) dziņa baudīt dabu un dzīvi kopā ar citiem, 2) fiziskais nogurums un miega brīži, 3) jaunības kaislības.

„Kur jauka laukā nakts! No ziemas debess škaistās
Saltlēnīgs vēsumiņš kā vilnis lejup plūst;
Un augšā zvaigznes mirdz, un apakšā tās laistās,
Un gaismas jūrā zem' un debess kūst.
Iet ļaudis čalo, steidz; skan smieklī, brauc, rīb, zvana...
Un troksnis gaisā kļīst un salda čukstēšana.

Viss prātus valdzina, viss laukā vilina
No tukšā kaktiņa, no drūmās vientulības
Iekš dzīves kustības, iekš raibā mutuļa:
Sirds ilgot ilgojas pēc rūpju aizmirstības...“

Bet vai Atraitnes dēls klausā šiem vilinājumiem, šim sirds tieksmēm pēc rūpju aizmirstības? Vai viņš atstāj darbu? Vai

viņš iet laukā no sava tukšā un drūmā darba kaktiņa? Nē. Viņa cietā un spēcīgā griba visu to apspiež, jo šīs tieksmes nesaskan ar viņa galveno mērķi: nobeigt augstskolu, sasniegt zinātnes augstumus. Viņš savām maigām sirds tieksmēm pavēl:

„Sirds, klusi! nesapņo par laimi atpūtā:
Tev jāstrādā! tev jāstrādā!“

Cietā griba pat cīnās ar tādām dabiskām tieksmēm, kā miegs, ar organisma slāpēm pēc dabiskā miera un atpūtas:

„Jau gailis dzied... Klau, pulkstens tornī sit!...
Kā svina pielietā uz krūtīm galva svežas;
Un rokas slābanas bez spēka klēpī krīt,
Un pagurusī acs ar vari kopā vežas...“

Atraitnes dēla stingrā griba arī savam nogurušam organismam pavēl:

„Acs gurdā, atveries! gars, paliec nomodā!
Tev jāstrādā! tev jāstrādā!...“

Tad — jaunības kaislības! Kam gan nebūs zinams, ar kādu spēku tās darbojas? Kas gan nezinās, kā viņas valdzina prātu, kā viņas liek visai cilvēka būtnei slāpt pēc mīlas, maiguma un glāstiem?...

„Teic, jaunība, kamdēļ ar trakulīgu prieku
Kā palaistuvei tik tev prātus reibināt?“

Bet arī šos jaunības saucienus pēc mīlas, pēc glāstiem un baudas Atraitnes dēla stiprā griba pārvar un viņš paliek pie sava darba, paturēdams acis savu gala mērķi — dailes un zinātnes diženo pili.

Tā tad „Atraitnes dēla“ stiprā griba ved sekmīgu cīņu tiklab ar ārējiem, kā iekšējiem pretekļiem, kas vien nesaskan ar galveno mērķi.

Pievestais piemērs nav tikai dzeja: arī dzīves īstenībā tādi spēcīgas gribas piemēri sastopami. Ar tādu pat gribas spēku un pretekļu pārvarošu tieksmi ir strādājuši visi lieli kulturas darbinieki: zinātnieki, mākslinieki, politiķi, izgudrotāji u. c.

Bet runājot par gribas spēku ir jāatzīmē, ka šīs gribas spēks tomēr ir dažāds dažādos darbības laukos. Cits cilvēks parāda lielu gribu vienā darba laukā, bet vājāku citos.

Tas gan pa lielākai daļai atkarājas no cilvēka mērķiem un viņa intereses. Tā piem. cilvēks var ar lielu enerģiju un gribas spēku strādāt kādu zinātnisku darbu, kāmēr tirdzniecībā vai pie kāda fiziska darba viņa gribas spēks var būt vājš tamdēļ, ka viņam šinīs darba laukos nav dāvanu un intereses.

Kā pretstats stiprai spēcīgai gribai atzīmējama vāja griba. Vāja griba ir nevarīga cīņā ar dažādiem pretekļiem un kavēkļiem sprauto mērķu sasniegšanā.

2. Gribas veidi atkarībā no laika.

Vērā ņemot laika elementu, gribas darbībā var atzīmēt sekošos gribas veidus.

1. **Neatlaidīga, izturīga griba.** Neatlaidīga un izturīga ir tāda griba, kuŗa var enerģiski darboties un arī darbojas ilgāku laiku bez pārtraukumiem. Šāds gribas spēks ir daudz vērtīgāks, kā tas, kuŗš darbojas spēcīgi tikai īsu laiciņu. Tāds neilgs gribas spēks, kaut arī viņš darbojas ar lielu sparū, daudz nevar pastrādāt. Tauta par cilvēku ar tādu gribas spēku mēdz pilnīgi sacīt: „Kā vējš skrien, kā miets atduŗas.“ Sākumā darbs iet, bet pēc tam apstājas un paliek stāvam. Lēnāka, bet neatlaidīga griba parasti padara vairāk („Lēna cūka dziļu sakni rok“).

2. **Nepastāvīga, nekonekventa griba.** Tā ir kā pretstats neatlaidīgai gribai. Nepastāvīgas gribas cilvēks te darbu sāk, te viņu atkal nomet, un darbs nekurp neiet uz priekšu.

Neatlaidīga griba ir īsta darba griba. Tikai ar šādu gribu var lielākus darbus padarīt. Pie lielākiem zinātnes un mākslas darbiem ir jāstrādā mēnešiem un gadiem. Tā tad šādus lielākus darbus var pastrādāt cilvēki tikai ar spēcīgu un arī neatlaidīgu gribu.

Bet arī neatlaidīga griba nav vienmēr un visos laikos vienādi intensīva un neatlaidīga. Dažādos dienas laikos griba darbojas arī ar dažādu intensitāti. Bet šie mazie dažādu apstākļu iespaidojumi tomēr negrozā gribas pamatīpašības.

3. Gribas veidi atkarībā no lēmuma rakstura.

1. **Noteikta un droša griba.** Tā ir tāda griba, kuŗa ātri nāk pie noteikta lēmuma ko darīt un arī noteikti un droši, bez nevajadzīgas svārstīšanās ķeŗas klāt pie lēmuma realizēšanas. Tāda griba dzīvē ir no liela svāra, sevišķi tādos dzīves momentos, kur nākas drīzi izšķirties un ķerties pie darba. „Ar drošu dūšu daudz ko var izdarīt,“ saka tauta.

Tāda droša un noteikta griba ir vajadzīga piem. tirdzniecībā, sabiedriskā dzīvē, politikā, kaŗā u. c. Sevišķi kaŗā, kaŗa vadoņiem un virsniekiem. Tur vajag ātri domāt un svērt, ātri lemt un ātri darīt.

2. **Svārstīga un nenoteikta griba.** Tā ir pilnīgs pretstats noteiktai un drošai gribai. Svārstīgs cilvēks ilgi domā, sver, šaubās, solās un ņem vārdus atpakaļ, mocās, ilgi nevar izgudrot ko darīt un ja arī izgudro, tad ilgi nevar pieķerties pie darba.

Tāda svārstīga nedroša griba, zinams, ir ļoti nevēlama psihes īpašība. Ja šī īpašība iet vēl tālāku, tad cilvēku ar tādu gribu nosauc par bezgribas cilvēku.

III. Gribas nozīme.

Gribai liela nozīme: tiklab psihē vispāri, kā arī atsevišķa cilvēka privātā dzīvē un sabiedrībā. No svāra ne tas, ko cilvēks tikai domā, bet tas, ko viņš dara. Ja doma izdegta un izzustu domātāja galvā, neizpaudusies uz āru, tad viņas vienkārši nebūtu. Skaistākie mērķi un vēlēšanās nekam nav vērti, ja viņi netiek realizēti. „Ar skaistām vēlēšanām pat elle bruģēta,“ saka kāds zīmīgs teiciens.

Griba ir darba māte. Visu, ko cēlis darbs, par to gods arī gribai. Bez gribas nebūtu darbs. „Iesākumā bij darbs“ — prāto Ģetes „Fausts“, t. i. iesākumā bij griba.

1. Gribas nozīme psihiskās rosībās vispāri,

Griba ir dziļa, fundamentāla psihes rosība. Griba ir visur, kur rosība, process. Viņa katras aktivitātes un rosības dvēsele. Katrai rosībai ta cauraužas kā pamatmaterija.

Griba ir interesē, kas psichi aicina un saista pie zināmas lietas. Viņa ir uzmanībā, kas psichei dod iespēju koncentrēties zināmā vietā, uz zināmu parādību. Kad psiche no viņas slīd projām, griba velk to atpakaļ. Tādā kārtā spontanā uzmanība tiek par voluntāro (gribas) uzmanību.

Griba ir nojautā, kas idejas salīdzina un saista, kas pieredzējumu tulko un izstrādā par noskārtumu un ideju.

Griba ir atmiņā, kas idejas gan noglabā, gan izrosina no zemāpzinīgās pasaules.

Griba ir iztēlē un fantāzijā, kas vada notēlu grupēšanu, kas vada fantāzijas lidojumus un tēlojumus.

Griba ir domāšanā, kas idejām liek izstrādāties jēdzienos, kas jēdzienus veļ spriedumos, spriedumus prātojamos, prātojumos sistēmās, sistēmas auž zinātnēs un filosofijā.

Griba ir jūtas, kuņas tiecas just un darboties, kuņas cita citu pabalsta un cita ar citu cīnās.

Griba ir instinktos un tieksmēs, kas akli traucas preti zināmiem, dabas spaurtiem mērķiem.

Patiesībā šie instinkti un tieksmes ir pati griba, pati pirmatnējākā, apziņas gaismas neapspīdētā griba.

Vārdu sakot — griba ir katras aktivitātes un rosības dzīvā dvēsele.

2. Gribas nozīme atsevišķa cilvēka dzīvē.

Atsevišķa cilvēka vērtību nosaka darbs. Darbu vada griba. Tā tad griba ir arī cilvēka sociālās vērtības dziļākais pamats.

„Kam nav gribas spēka, to nav vērts par cilvēku saukt; kas spēj parādīt lielu gribas spēku, to saucam par varoni,“ saka Amerikas psihologs Džēms.

Bez gribas cilvēkam nav ne individualās, ne sociālās vērtības. Netiek viņš uz priekšu ne privatā, ne sabiedriskā dzīvē.

Privatā dzīvē tāds cilvēks daudz fantazē, domā, skumst un zūdas, bet neķeras pie darba. Viņš netic saviem spēkiem. Beidzot viņš paliek pretīgs gan sev, gan citiem. Viņš sāk nīst sevi un dzīvi. Viņš paliek grūtsirdīgs, melancholīks, pesimists. Viņš sevi jūt pasaulē lieku. Tādi bezgribas cilvēki, ar tādu pašvērtēšanu un tādu noskaņu, krievu tautā un krievu literatūrā ir tā saucamie „liekie cilvēki“ (лишние люди). Tas — attiecībā tiklab uz viņu privato, kā socialo dzīvi.

Sabiedriskā dzīvē tādi cilvēki maz der. Maz tie rada paliekamu vērtību. Viņi nestrādā, viņi izvairās no darba.

Pretstats šādiem bezgribas cilvēkiem ir gribas cilvēki. Tie vienmēr darbīgi. Vienmēr tie sprauž mērķus un vienmēr cenšas tos realizēt. Privatā dzīvē tie parasti ātrāk tiek uz priekšu un vienmēr sev ceļu izlauž, lai tas būtu, cik grūti būdams. Tie nezina garlaicības, liekas zūdišanās, skumšanas un nevajadzīga drūmuma. Šo noskaņu izgaicina viņu aktivitāte: vienmēr domas un darbs. Arī sabiedriskā dzīvē šiem cilvēkiem lielāka vērtība. Tie — sabiedrības radošais elements, jo viņi vienmēr aktīvi. Ja šāda aktivitāte savienojas ar lielām spējām, tad tiek radītas lielas mākslas, zinātnes un sociālās vērtības.

3. Gribas nozīme sociālā dzīvē.

Sevišķi liela ir gribas sociālā vērtība. Griba rada darbu, darbs rada vērtības. Šādas vērtības var rasties kabineta vientulībā un sabiedrībā. Kabineta vientulībā sabiedriskas vērtības rada zinātnieki, mākslinieki, izgudrotāji.

Darvina, Spensera, Kaņa, Ņutona un citu zinātnieku, kā arī mākslinieku darbiem ir liela sociāla nozīme. Bet ir citi darbinieki, kuŗi nestrādā kabinetā, bet sabiedrībā; sevišķi tie bez gribas spēka neteek ne soļa. Tādi sabiedriski darbinieki ir masu vadoņi, politiski darbinieki, kaŗa vadoņi u. c.

Lielie sabiedriskie darbinieki visi pazīstami kā cilvēki ar lielu gribas spēku. Tādi ir, piemēram, lielle kaŗa vadoņi: Napoleons, Garibaldijs, Aleksandrs Lielais, Suvorovs u. c.

Lielie politiskie darbinieki: Gladstons, Kromvels, Vašingtons, Linkolns u. c.

Bet griba, kā individualā un socialā vērtība, ir svarīga ne tikai kā individa īpašība. Liela loma tai piekrīt arī kā kolektīva, kā socialās vienības īpašībai. Tikpat kā atsevišķi indivīdi, tā arī veselas sabiedrības un tautas ir gan ar vāju, gan ar stipru gribu. Tā viens no raksturīgākiem piemēriem ir krievu tauta. „Gribas vājība ir krievu tautas nacionalā īpatnība. Tautu psiholoģija jau sen atzīmē slavu rāsas īpašību — vājo gribu... Slavu tautai bieži trūkst gribas: nobeigt darbu, no kuŗa $\frac{9}{10}$ gandrīz padarīts un nobeigšanai vajadzīgi tikai nedaudz vilcieni. Vai atkal — viņa zem jūtu un jūsmas iespaيدا sāk darbu, kuŗš pavisam vēl nav ienācies un kuŗu nevarētu izdarīt pat tauta ar lielāku gribas spēku. Mēs te nenobeidzam gandrīz gatavu darbu, te pārāgri sākam atkal jaunu. Mēs pastāvīgi te nokavējamies, te pārmērīgi steidzamies... Krievu jaunatni audzinot, vajag vērā ņemt mūsu tautas dabiskās īpašības, kā to dara vācieši un angļi, audzinot savu jaunatni. Ja tas nenotiks, tad vēl ilgi par mums valdīs varjagi...“ Tā saka par krievu tautas gribas vājību krievu psihologs Sikorskis.

Krievu tautas gribas vājība redzama arī krievu literaturā un viņas nacionalajos tipos.

Šī krievu gribas vājība lielu lomu ir spēlējusi un spēlē tautas vēsturē. Kur vajadzīga aktivitāte tautas un valsts dzīvē, tur parasti tā nāk dažādu cittaautībnieku rokās: vāciešu, ebreju u. c.

Kā pretstats krievu tautai stāv vācieši, angļi un amerikāņi ar savu cieto, disciplinēto gribu. Ar apzinīgu un disciplinētu gribu sevišķi ievērojama angļu tauta. Pateicoties šai disciplīnetai, neatlaidīgai un nelokamai gribai, šie mazās salas iedzīvotāji ieguvuši valdonību par plašām teritorijām, zemēm, jūrām.■

IV. Temperaments.

1. Jēdziens.

Neskatoties uz daudz un dažādām dziņām un instinktiem, kas katrā cilvēkā darbojas, neskatoties uz daudz un dažādām jūtām un noskaņām, kuŗas rosinās katra cilvēka psihē, visām šīm viena cilvēka dziņām un jūtām ir tomēr dažas vispārējas un raksturīgas īpašības.

Kā lielā koncertā muzikas skaņas, kas plūst no dažādākiem instrumentiem, saplūst vienā lielā skaņu plūdumā ar vienu vispārēju nokrāsu, tempu un ritmu, tā arī katra atsevišķa cilvēka psihē, viņa dziņu un emociju pasaulē valda tāda vispārēja nokrāsa, temps un ritms. Tas ir katra cilvēka temperaments.

Katra cilvēka temperaments nav paša cilvēka izstrādāts, bet tas ir iedzimts, mantots no priekštečiem. Viņam dziļi organiski pamati: nervu sistemā un vēl dziļāk visā organisma būtībā.

Šis iedzimtais cilvēka temperaments nosaka to kārtu un veidu, kā cilvēka jūtu un dziņu pasaule reaģē uz dažādiem ār pasaules kairieniem un iespaidiem.

Temperaments noskaņo arī atsevišķas jūtas un emocijas zināmā stiprumā, ātrumā etc.

Tā tad, temperaments ir tāds iedzimts cilvēka dziņu un jūtu vispārējs nokaņojums ar zinamu nokrāsu, tempu un ritmu, kuŗš (t.i. noskaņojums) nosaka arī to veidu, kā cilvēks reaģē uz ār pasaules kairieniem un iespaidiem, kā arī atsevišķo jūtu un darbību ritmu un gaitu.

2. Temperamentu veidi.

Jau no senes laikiem pazīstami ir šādi četri temperamentu veidi: sangviniskais, holeriskais, flegmatiskais, melancholiskais.

1. Sangviniskais temperaments. Šī temperamenta cilvēks ir dzīvs, kustīgs, uzņēmīgs, ātrs, vispusīgs. Viņš par visu ko ātri sajūsminās, bet gan arī tikpat ātri atdziest. Viņš grozīgs, kā pavasaŗa laiks. Viņš ātri dod vārdu, bet vēl ātrāki to lauz. Viegli aizņemas naudu, bet maz domā par atdošanu. Sliktus darbus tas ātri nožēlo, bet pēc laika dara atkal.

Sabiedrībā sangvinīķis parasti ir patīkams, omulīgs. Viņš ātri draudzējas, tiek tuvs un sabiedrisks, bet viņa jūtas tik pat ātri dziest, kā iedegas. Tāpat viņš ātri maina savas domas, nodomus, pārliecības, darbības. Tauta tādu cilvēku mēdz saukt par „paviegli“ vai arī par „vieglas“ dabas cilvēku. Un tiešām: izsurības viņam nav. Uz viņu daudz ko nevar būvēt.

2. Holeriskais temperaments. Holerīķis ir „karstas“ dabas cilvēks. Viņš ātri un dziļi reaģē uz ārējiem iespaidiem. Viņš kustīgs un darbīgs. Viņš neaizraujas no katras darbības, bet reiz pie zinama darba pieķēries, tas strādā stingri un neatlaidīgi. No saviem mērķiem tas nemīl atteikties. Holerīķim daudz iniciatīvas, viņam droša, ātri lemjoša griba un konsekventa mērķu realizēšanas tieksme. Preteķļi un kaveķļi to gan kaitina, bet neatbaida: viņš neatlaidīgs, pat stūrgalvīgs. Viņš labs organizators, kārtotājs, pavēlētājs. Reizēm viņam pat despota īpašības.

Holerīķa tipi piem. Napoleons, Peteris Lielais.

3. Flegmatiskais temperaments. Šī temperamenta cilvēks reaģē diezgan vispusīgi uz ār pasaules iespaidiem, bet ļoti lēni un ar zemu jūtu intensitāti. Flegmatīķis ir mierīgas, rāmas dabas cilvēks. Vēl vairāk — viņš pat viēnaldzīgs un grūti iekustinams. Viņš tik drīzi neuztraucas un neaizraujas ne savās jūtās, ne spriedumos. Viņš nav ar iniciatīvi un ierosinājumiem bagāts; strauja

darbība to nogurdina un viņš to sajūt kā slogu. Flegmatīķis lēni domā, ilgi sveļ un lemj, bet ja reiz ko nolēmis, tad to gan diezgan pacietīgi, izturīgi un neatlaidīgi izved. Vienmūļība viņu daudz neskumdina. Flegmatīķis var dzīvē un darbā sasniegt diezgan daudz, ja vien tam ļauj mierīgi un lēni darboties.

Krievu literatūrā kā ievērojams flegmatīķa tips pazīstams Oblomovs Gončarova romanā zem šī paša nosaukuma. No krievu rakstniekiem tipisks flegmatīķis ir bijis pazīstamais fabulu rakstnieks Krilovs.

4. Melancholiskais temperaments. Šī temperamenta cilvēks ir skumīgs, domīgs, nopietns. Viņš daudz vēribas piegriež savai iekšējai pasaulei, daudz sevi analizē un sveļ. Viņš melancholiski noskaņots, vairās no sabiedrības un mīl vientulību. Pret cilvēkiem tas izturas ar neuzticību un bailību. Dažādi dzīves kavekļi un pretekļi to skumdina, apbēdina, laupa enerģiju. Viņš drīzi zaudē dūšu. Nepatīkamas jūtas tam vairāk pazīstamas, kā citiem temperamentiem. Viņa valdošā noskaņa ir — skumjas. Viņš parasti skumst vairāk, kā tanīs apstākļos būtu jāskumst un kā citi skumtu. Viņa nervu struktura maigi-jūtīga. Viņš arī pats ātri apvainojas un uztraucas, viņš neiecietīgs pret citu domām un spriedumiem. Savās domās viņš bieži vienpusīgs, bet savos lēmumos un darbos stingrs un neatlaidīgs.

Tirā veidā šie temperamenti, zināms, sastopami reti. Pa lielākai daļai dzīvē gan novērojami jaukti temperamenti.

Šis četru temperamentu iedalījums psiholoģijā pastāv jau ilgu laiku. Pirmo reizi visnoteiktāki minētos četrus temperamentus formulēja Kants. Ar nelieliem pārgrozījumiem pie šiem Kanta formulējumiem un raksturojumiem pieturas psihologi gandrīz līdz pašam pēdējam laikam.

Jaunāka laika psihologu starpā valda domu dažādība temperamentu ziņā. Ir arī jauni formulējumu mēģinājumi. Daži psihologi galvenos temperamentus domā esam astoņus. Šos astoņus temperamentus viņi dabūn dažādi kombinejot galvenās trīs jūtu un dziņu īpašības: 1) intensitāti jeb spēku, 2) ātrumu, 3) ciešanu vai baudas aspektu. No šīm kombinācijām gūtie temperamenti ir sekošie:

- 1) Gaišs, spēcīgs, straujš.
- 2) Drūms, spēcīgs un straujš (gandrīz līdzīgs holeriskam).
- 3) Gaišs, spēcīgs, lēns.
- 4) Drūms, spēcīgs, lēns (gandrīz līdzīgs melancholiskam temperamentam).
- 5) Gaišs, vājš, ātrs (gandrīz līdzīgs sangviniskam temperamentam).
- 6) Drūms, vājš, ātrs.
- 7) Gaišs, vājš, lēns (gandrīz līdzīgs flegmatiskajam temperamentam).
- 8) Drūms, vājš, lēns.

V. Raksturs.

1. Rakstura jēdziens.

Rakstura jēdzienu var ņemt plašākā un šaurākā nozīmē. Raksturs jēdziena plašākā nozīmē ir viss tas, kas zināma cilvēka psihei raksturīgs, t. i. īpatnējs, visas tās psiķes īpatnības, kuŗas neļauj zināmu individu sajaukt ar citiem, kas to no viņiem nošķir.

Šinī nozīmē par cilvēka raksturu var tāpat runāt, kā par zināma laukskata, vai klimata raksturu, t. i. kā par viņu svarīgākām īpatnībām.

Raksturs šī jēdziena šaurākā nozīmē ir gribas galvenais virziens, t. i. tas veids, kā katrs cilvēks reaģē uz zināmām ārpusaules parādībām un iespaidiem.

Šinī ziņā raksturam daudz līdzības ar temperamentu. Arī definēt raksturu var analogiski: raksturs ir tāds cilvēka jūtu un dziņu (**tiklab iedzimto, kā ieaudzināto**) vispārējs noskaņojums, kuŗš nosaka to veidu (nokrāsu, tempu, ritmu), kā cilvēks reaģē uz zināmiem ārpusaules kairieniem un iespaidiem, nosaka arī atsevišķo jūtu un darbību īpatnējo gaitu.

Starpība starp raksturu un temperamentu tikai tā, ka temperaments aptver **tikai iedzimto dziņu** kopumu, kāmēr raksturs aptver **tiklab iedzimto, kā arī** audzināšanā iegūto un pārveidoto dziņu un emociju kopojumu. Līdz ar to tiek skaidra arī rakstura struktūra: 1) iedzimtās dziņas, 2) iedzimtās, bet audzināšanā pārveidotās dziņas, 3) audzināšanā mākslīgi radītās dziņas un ieradumi.

Svarīgākās un spēcīgākās raksturā bez šaubām ir iedzimtās dziņas. Bet tā kā iedzimtās dziņas savā visumā sastāda temperamentu, tad var sacīt, ka īstais rakstura pamats un skelets ir temperaments.

Bet apzīmējot raksturu, kā zināmu iedzimto un ieaudzināto dziņu kopumu, vēl nedabūnam pilnīgu rakstura jēdzienu. Raksturam ir vēl dažas svarīgas formalas dabas iezīmes.

Kad runājam par cilvēku ar raksturu, tad domājam zināmu noteiktību viņa rīcībā un darbos, zināmu pastāvību u. t. t. Tā tad, lai varētu runāt par raksturu, tad cilvēka dziņu un tieksmju kopumam vēl jāpiemīt šādām īpašībām: 1) zināmai pastāvībai, ildzībai, 2) noteiktībai, 3) patstāvībai, neatkarībai, 4) konsekvencei.

Tā tad, raksturs ir tāda dziņu kopsūma, kuŗai ir sava noteiktība, patstāvība, konsekvence un zināma pastāvība.

Katra rakstura galvenā sastāvdaļa ir griba: tiklab apzinīgā, kā neapzinīgā.

2. Raksturu klasifikacija.

Raksturu klasifikācijas jautājums nav jaunais. Ar viņu sāka nodarboties jau Platons un Aristoteļa skolnieks Teofrasts.

Jaunākā laikā raksturus ir klasificējuši: Perè, Leshafts, Polans, Loskis, Fuljè, Ribò, Vireniuss u. c. Bet neskatoties uz šiem daudzajiem mēģinājumiem, kādas vienas vispār atzītas raksturu klasifikācijas nav.

Visdabiskāki raksturus klasificēt pēc temperamentiem, bet arī temperamentu klasifikacija ir vēl tikpat nepilnīga un nenoteikta.

Tā tad psiholoģija vēl gaida uz pilnīgāku un apmierinošāku temperamentu un raksturu klasifikaciju.

VI. Rakstura audzināšanas problems.

Iekams runā par rakstura audzināšanu, vispirms jābūt skaidrībā par to jautājumu, vai raksturs maz ir audzinams, t. i. pārgrozams un pārveidojams. Daži psihologi un filosofi tā arī skatās uz raksturu, kā uz dabas dotu un negrozamu (piem. Sopenhauers).

Valdošās domas tomēr ir tās, ka raksturs nav negrozams.

Kad runā par rakstura grozību vai negrozību, tad vispirms jājautā: vai tās atsevišķās dziņas, tieksmes un tendences, no kurām savits ir raksturs, vai šīs dziņas ir grozamas vai negrozamas?

Runājot par neapzinīgo gribu, par instinktiem un dziņām, redzējām, ka daudzas no viņām ir stipri vien pārgrozamas un pārveidojamas. Bet ja rakstura sastāvdaļas pārgrozamas, tad arī pats raksturs ir pārgrozams. Un ja raksturu vispār var pārgrozīt, tad to var pārgrozīt arī vēlamā virzienā, t. i. var viņu audzināt.

Bēt vai tas nerunā pretī rakstura īstai būtībai: viena no rakstura manāmākām īpašībām taču ir zinama pastāvība, ildzība, negrozība?

Šī pretruna patiesībā ir tikai šķietama. Rakstura pārgrozība te jāņem kā relatīvs, ne absoluts jēdziens. Runājot par rakstura pārgrozības un audzināšanas iespēju, zinams, nedrīkst to saprast tā, it kā cilvēka raksturu visā viņa visumā varētu pārveidot un, teiksim, cilvēku ar melancholisku raksturu pataisīt par cilvēku ar holeriku raksturu. Tas, zinams, nav iespējams. Katra cilvēka raksturā ir tādas īpašības, kuņas savos pamatos nav pārgrozamas, kuņas ir cietas un pamatīgas kā zemes garozas granīta slāņi. Šīs īpašības ir it kā rakstura skelets: to „izoperēt“ no rakstura nevar. Šis rakstura skelets ir iedzimtais temperaments. Tas nav pārveidojams viņa pamattieksmēs. Melancholiķi nevar pataisīt par holeriķi un sangviniķi par flegmatiķi.

Rakstura pārgrozība jāsaprot tā, ka dažas no iedzimtām dziņām var padarīt vairāk vai mazāk spilgtas. Tā piem. stipras dziņas sistematiski apspiežot var padarīt tās lēnākas vai mērenākas, kamēr lēnas un mērenas dziņas vingrinot var padarīt viņas spējākas.

Ir arī diezgan pazīstama lieta, ka audzināšana, profesija un dzīves kārtā bieži vien cilvēkā izveido jaunus ieradumus un ierašas. Jaunie ieradumi tiek par jaunām tieksmēm, dziņām un līdz ar to viņi ienes raksturā jaunus vilcienus, jaunas īpašības resp. raksturu pārveido.

No visa sacītā varam taisīt šādu slēdzienu: kaut arī cilvēka dziņas nevar pārgrozīt viņu dziļākos pamatos, bet gan tikai mazāk fundamentālos vilcienos, tad tomēr rakstura pārgrozība ir iespējama, t. i. ir iespējama viņa audzināšana.

Visgalvenais, ja ne vienīgais katrā raksturā ir griba, un tamdēļ runājot par rakstura audzināšanu ir jārunā par gribas audzināšanu. Gribas (tiklab apzinīgās, kā neapzinīgās) audzināšana ir arī rakstura audzināšana.

Par neapzinīgās gribas audzināšanu tika runāts jau nodaļās par dziņām, tagad apskatīsim apzinīgās gribas audzināšanu.

VII. Gribas audzināšana.

1. Jautājuma vispārējais uztvērums.

Runājot par gribas audzināšanu, vispirms jājautā: ko nozīmē gribu audzināt? Atbildot isi uz šo jautājumu var sacīt, ka gribu audzināt nozīmē: 1) cīnīties ar gribas negatīvajām īpašībām un 2) kultivēt viņas pozitīvās, derīgās īpašības.

Gribas un rakstura negatīvās īpašības ir materialas un formalas dabas. Materialās dabas rakstura negatīvās īpašības ir tādas, kuņas ir anti-socialas un anti-etiskas dabas. Tādas ir piem. atavistiskās dziņas, pārāk spilgts egoisms, pārāk spilgta dusmošanās tieksme, kauslības instinkti, pārmērīga godkāriba, varas kāre u. c.

Formālas dabas gribas un rakstura negatīvas īpašības ir: gribas vājība, nepastāvība, nekonsekvence u. c.

Materialās dabas gribas un rakstura pozitīvās īpašības ir: sociāli un etiski lietderīgās tieksmes: augstākā veida simpatijas, sociālais altruisms, etiskās tieksmes u. c.

Formālas dabas rakstura pozitīvās īpašības ir: gribas spēks, pastāvība, neatlaidība, konsekvence u. c.

Raksturu un gribu audzinot jāved cīņa ar rakstura negatīvajām īpašībām, kuņas ir tiklab materialas kā formalas dabas un jāveicina rakstura pozitīvas īpašības, kā materialās, tā formalās.

2. Gribas audzināšanas pamatprincipi.

Gribas pārveidošanā, resp. audzināšanā vērā jāņem šādas pamatpatiesības jeb pamatprincipi:

1) Vispirms jāizpēta gribas būtība: jāzin viņas elementi, šo elementu savstarpējās attiecības, gribas un citu psihisko rosību attiecības.

Tikai pazīstot gribas strukturu un viņas mehaniku, zināsim, kā ar to rīkoties, cenšoties to vienā vai otrā ziņā pārveidot.

2) Jāpazīst mūsu „iekšējie draugi un ienaidnieki“.

Zem tiem mēs saprotam:

a) psihes spējas un rosības, kuņas var būt palīdzīgas gribas izkopšanai;

b) psihes spējas un īpašības, kuņas kā ienaidnieki uzglūn, gribas izkopšanas darbu kavē un posta.

3) Jāpazīst mūsu „ārējie draugi un ienaidnieki. Tādi ir:

b) Labvēlīga vai nelabvēlīga socialā apkārtnē.

c) Zinātne un māksla kā audzināšanas līdzekļi.

c) Vēsture, lielie piemēri, lielās autoritātes.

d) Laiks.

4) Jārūpējās par gribas saudzēšanu. Iekams domājam par gribas spēju palielināšanu, jārūpējas lai tie spēki, kuņi gribu sastāda, netiktu velti postīti. Tādi gribas spēka avoti ir piem. cilvēka fiziskie spēki. Jo tie vairāk izpostīti, jo mazāk nervu un muskuļu enerģijas, jo vājāki darbojas griba. Tas pats sakarā par citiem gribā ietilpstošiem spēkiem, sevišķi intelektu, domāšanu.

5) Griba kopjama un vingrināma savos pamatelementos un sastāvdaļās:

a) Jāzin, kā impulsi kontrolējami un vadāmi attiecīgā virzienā.

b) Jāzin, kā iegribu cīņu vadīt un kā izvēli jeb lēmumu taisīt.

c) Jāzin un jāmāk sev mērķus uzstādīt.

d) Jāzin izvēlēties attiecīgie līdzekļi mērķu sasniegšanai.

e) Jāzin vadīt pati darbības gaita jeb centieni.

6) Griba jāvingrina arī savā visumā, t. i. aktīvā darbā.

7) Jāizzin pati gribas darbības mehanika.

8) Jāzin izmantot dažādie gribas vingrināšanas paņēmieni.

9) Gribu vingrinot, jāizmanto visi iespējamie un pieejamie faktori jeb spēki.

10) Jābūt skaidrībā par diviem gribas virzieniem: pozitīvo un negatīvo.

11) Negatīvās tieksmes valdāmas un apspiežamas.

12) Pozitīvās tieksmes pabalstamas un stiprinamas.

Šie apstākļi, principi un faktori jāņem vērā, rūpējoties par gribas attīstību.

VIII. Lidzekļi un faktori gribas attīstībai un izkopšanai.

1. Uzmanība un intelekts.

1. Intelekta vispārējā loma gribas procesā. Intelekts ir gribas akta neatdalama sastāvdaļa. Viņš darbojas viscauri apzinīgās gribas procesā. Viņš izprot impulsu. Prātā dzimst iegribas, vēlēšanās un mērķi. Prāts meklē un rod arī līdzekļus gribas mērķu realizācijai. Prāts nolīdzina gribai ceļu un dara līdzenu un sekmīgu viņas gaitu. Apzinīga griba sākas ar mērķi un beidzas ar viņa realizēšanu. Starp mērķi un realizēšanu bieži ir gaļa gaita. Šo gaitu griba noiet vislabāk zem gaiša prāta kontroles.

2. Prāts kontrolē mērķu spraušanu. Apzinīgs mērķis ir apzinīgas gribas pirmais svarīgākais elements. Kas te kļūdas, tas gribas gaitu bojā pašā sākumā.

„Lai mērķus tādus sev spraužam,
Ko sasniegt bez mūžības spēj . . .“

(Veidenbaums.)

Tā zīmīgi saka dzejnieks. Un tiešam. Prāts skatas, lai mērķiem būtu reāla vērtība. Lai tie varētu realizēties tuvākā vai tālākā nākotnē. Prāts atmet mērķus, kuŗi ir tukša iegriba un fantazija. Piem., ja kādam cilvēkam ir vēlēšanās tikt uz Mēnesi vai Marsu, pārpeldēt Atlantijas okeanu — tādas vēlēšanās prāts novērtēs kā tukšas iegribas. Viņš šādas iegribas par mērķi nedarīs.

3. Prāts izvēl un apsver līdzekļus mērķa sasniegšanai. Lai mērķi sasniegtu, vajag zinamus līdzekļus. Sevišķi ja mērķis ir tālāks. Piem., ja bērnam ir mērķis tikt par inženieri, advokatu, mākslinieku vai zinātnieku, tad šī mērķa sasniegšanai jālieto daudz laika, daudz darba, jāizpilda daudz dažādu pienākumu skolās un ārpus tām. Jādomā par grāmatām, dzīvokli, skolas naudu u. t. t. Viss jāapvērš un jākombinē tā, kā centieni labāki sekmetos, mērķis labāki realizētos. Visu šo līdzekļu izvēles un kombinēšanas darbu dara prāts. Viņš atmet nederīgos līdzekļus un patur derīgos.

4. Prāts veido pārliecību. Pārliecībai gribas aktā liela nozīme. Kad cilvēks ir pārliecināts par mērķa un centienu

pareizību un lietderību, tad viņš mērķim tuvojas ar lielu sparību un enerģiju. Bet kas rada šādu pārliecību? No vienas puses sava spēka apziņa. No otras puses — skaidra doma, skaidri izprasti un izdomāti mērķi un līdzekļi ir šo mērķu sasniegšanai.

Kad cilvēks šaubas, kad viņš nav pārliecināts, tad viņa darbība iet nedrošiem soļiem preti mērķim. Tādu nedrošību rada neticība: reizēm pašam mērķim, reizēm līdzekļiem.

5. Prāts dara gribu stipru. Jo vairāk zināmā virzienā tiek domāts, jo griba tanī virzienā tiek stiprāka. Katrai idejai ir tendence pāriet darbībā. Piemēram, ja sēdot pie galda, galvā ienāk ideja paņemt grāmatu vai aiztaisīt logu, tad bez lielas domāšanas piespiešanās šī ideja drīz realizējas. Idejā gluži nemanot psihisko un fizioloģisko mehānismu spiež darboties zināmā virzienā. Jo vairāk koncentrē uzmanību uz kādu ideju, jo šī ideja tiek vēl spēcīgāka un aktīvāka. Uzmanība liek idejā saplūst daudz psihiska spēka, un viņa paliek par spēka un aktivitātes avotu. Tamdēļ vingrinot gribu, cenšoties to padarīt vingrāku un spēcīgāku, vajag par sprasto mērķi ilgi, intensīvi un koncentrēti domāt.

Vēl labāki, ja doma ir ne viena, bet ja ap galveno domu var būt daudz un dažādas ideju asociācijas. Ar katru jaunu ideju asociāciju nāk klāt arī jauni psihiskie spēki, un aktivitātes kopuma tiek vēl lielāka. Bez tam vajag censties domāt skaidri un konkrēti. Jo skaidrāka ir doma, jo spilgtāka pārliecība un jo ātrāki tai tieksme realizēties. Doma lai izpaužas noteiktās formulās un teicienos. Šie teicieni un formulas, būdami skaidri un spoži domu gaismā, veicina darbības un gribas aktivitāti.

6. Prāts palīdz caurīt ar negatīvām gribas tieksmēm. Ir cilvēkā tieksmes, kuŗas kulturalā sabiedrībā nav pabalstamas, bet gan apkaŗojamas. Tāpat ir jūtas, kas nav kopjamas, bet apspieŗamas. Cīņā ar negatīvām tieksmēm, prātam piekrīt galvenā loma, jo dažāda rakstura negatīvām tieksmēm, kā arī jūtām, vienmēr tendence radīt attiecīgu loģiku un filosofiju, kas šīs tieksmes attaisno. Kad šāda filosofija ir atrasta, kad prāts nevēlamās jūtas pabalstījis, tad viņas tiek stīpras. Cīņā ar šīm negatīvām tieksmēm vispirms jāmēģina izpostīt un satrēkt negatīvo tieksmju viltus loģiku, tā piem., kad cilvēks apkaŗo dzeršanas netikumumu, tad jāizgaisina visa argumentācija, ka ta ir pēdējā reize, ka tas jau nekaitēs daudz, ka nedzerot var apvainot draugus u. t. t. Cilvēkam jāsaŗa sev skaidri un gaiŗi: es esmu žūpa ar ļoti nevēlamīem netikumīem, un šis netikums nekādā ziņā nav attaisnojams. Kad viltus loģika ir izgaisināta un negatīvā tieksme nostādīta pienācīgā gaismā, tad pate tieksme arī it kā apstājas un neziņā nogaida. Negatīvā tieksme ir apturēta. Tālāk vajag tikai viņu konsekventi apspieŗt, nu viņa beidzot iznīks un noklusis.

2. Jūtu loma gribas attīstībā.

Jūtas aužas ap instinktiem un tieksmēm, un kā nevaldami zirgi tās cilvēku rauj savai gaitai līdz. Jūtām dzīvē ļoti liela nozīme. Herberts Spensers saka, ka „pasauli valda jūtas“. Un tiešām, visas lielākās kustības ir notikušas jūtu atmosferā. Griba labprāt neklausā aukstās prāta pavēles. Viņa vēlas jūtām apdvēstas un apvītas pavēles, tad viņa tās labprāt izpilda. Piemērs: Rīts. Jūs guliet gultā, istaba auksta un netik celties, kaut arī laiks būtu. Bet te jūs dzirdiet otrā istabā ir atnācis kāds ilgi gaidīts paziņa — jūs acumirkli lēciet ārā no gultas un ģērbjaties, nemanīdami ne istabas aukstuma, ne neērtuma. Kamdēļ? Kas spieda gribu būt tik aktīvu? Tas bija ne prāts, bet jūtas. Gluži tādā pat kārtā jūtas palīdz veikt arī lielākus darbus. Piemēram, rakstot lielāku darbu, zinātniekam nāk talkā un to pabalsta vesela jūtu koalīcija, kā piem. darbības bauda, intelektuālās jūtas, meklēšanas un atrašanas jūtas. Bez tam zinātnieku pabalsta vēl gaidās un domas, ka sabiedrība ņems viņa darbu kā lietderīgu.

Strādājot pozitīvu darbu, jūtas palīdz šo darbu veikt. Kad jācinās ar negatīvām tendencēm un negatīvajām jūtām, tad pozitīvās jūtas ir spēcīgākais ierocis, ko vērst pret šīm negatīvajām jūtām. Piemēram, pret naidu var cīņā raidīt milas jūtas un simpatijas, pret kūtrību, slinkumu un dažādiem netikumiem — pašvērtības un goda jūtas un t. t.

3. Darbības loma gribas attīstībā.

No darba varas
Liktens trīs. (Rainis.)

Darbība un aktivitāte ir istā gribas būtība. Darbība ir ar zināmiem nolūkiem atkārtotas kustības. Vispārējs dzīvās dabas likums ir, ka darbinot zināmus organus, tie tiek vingrāki un stiprāki. Tāpat tas ir arī ar gara spējām un gribu. Darbības iespaids uz gribu ir sekošie: a) gribas spēka un specifiskās gribas aktivitātes pieaugšana, b) pretestības mazināšanās muskulatūrā un psihē, c) attiecīgas tendences rašanās, d) ieradums.

1. Gribas aktivitātes pieaugšana. Darbinot zināmu organu un zināmas nervu centrus, tur sakrājas darbībai vajadzīgā enerģija un vēl zināms enerģijas pārākums. Šis enerģijas pārākums dara attiecīgos muskuļus un nervu centrus spēcīgākus. Muskuļos un nervu centros uzkrātā papildu enerģija ir tā, kuŗa dara gribu spējāku kā agrāk zināmus mērķus realizēt.

2. Pretestības mazināšanās. Katrai kustībai un darbībai jāpārvar zināma pretestība, tiklab muskuļos un nervu centros, kā

ārpasaulē. Bet kad otr- un trešo reiz kustība un darbība tiek atkārtota, tad pretestība nervu centros un muskulatūrā tiek arvien vājāka un vājāka. Kamdēļ? Muskuļos, nervos un psihē ir palikusi tendence uz zinamu darbību.

3. Tendence. Tendence ir it kā nolīdzināts ceļš, pa kuŗu vieglāki kustēties. Tā ir zinama gatavība vai tieksme uz kaut kādu kustību. Kā ielocītam papīrim ir tendence locīties jau ielocītā vietā, tā muskuļiem un psichei vieglāk izdarīt jau reiz darīto kustību kā sākt pilnīgi jaunu.

Tendences pamatā ir psiches un dzīvās protoplazmas viena no dziļākām pamatīpašībām — iteracija jeb atkārtošana.

4. Iteracija. Iteracija ir psiches īpašība, tiek ties atkārtot jau reiz darītas darbības, rosināt jau iepriekš rosinātās rosības.

Iterācijas funkcijas ir sekošas:

1. Viņa ir darbību tendences pamats.
2. Viņa dod psichei iespēju veidot ieradumus.
3. Viņa dod iespēju iegūt darbā zinamu veiklību.
4. Viņa dara iespējamās tādas praktiskas mākslas, kā: slidu skriešanu, riteņbraukšanu, rakstīšanu, runāšanu, klavieru spēlēšanu u. t. t.

Viņa līdz psichei pat atmiņu veidot, jo atmiņa arī ir zinama veida atkārtošana.

Tā tad darbība 1) pavairo gribas aktivās enerģijas krājumu, 2) mazina muskuļu un psiches pretestību, 3) rada tieksmes jeb tendences veidošanos, 4) veido ieradumu. Griba tiek spējāka un vairāk izkopta, attīstīta. Viņa spēj strādāt ar mazāku enerģijas patēriņu, padarīt vairāk darba un lēnāk pagurst.

4. Svarīgākie darbības paņēmieni un metodes gribas kultūrā.

Darboties var dažādi: dažādiem paņēmieniem, dažādos laikos un dažāda kārtībā. Atkarībā no darbības veida un laika, darbība var atstāt gan nelabvēlīgu, gan labvēlīgu iespaidu uz gribu. Gribai labvēlīgas, viņu attīstošas darbības ir sekošas:

1. Pūles un piespiešanās. Darbība var būt vai nu rotaļa, kur enerģija pate tiecas un laužas darboties, sniedzama dziļu baudu, vai darbība, kuŗai vairāk netiksmes un piespiešanās raksturs. Labi un patīkami darboties rotaļajoties, tikai ne katreiz tas iespējams un ieteicams. Gribas kultivēšanas un stiprināšanas nolūkiem taisni ieteicams otrs darbības veids, t. i. tas, kuŗš saistīts ar piespiešanos. Šo darbības veidu sauc arī par pūlēm. Griba vingrinās un nocietinās, pūļoties un piespiežoties, grūtības pārvarot. Cilvēki ar nocietinātu gribu ir parasti tie un

tādi, kuņiem dzīvē nācies daudz ciest, daudz grūtību pārvarēt. Zinams, grūtības pārvarēt ne katreiz ir patikami, bet to vajag spēt.

„Lai ir grūt,
Vajag spēt
Stipram būt,
Uzvarēt.“

Tā psiholoģiski pareizi saka dzejnieks. (Rainis.)

Tamdēļ nav jāskumst par grūtībām, nav no viņām jāvairas. Taisni otrādi. Gribu stiprinot, pat viņas jāuzmeklē, lai būtu iespēja ar viņām cīnīties un gribu vingrināt. Psihologi ieteic tādas grūtības, kaut arī nelielas, bet vienmēr un sistematiski, katru dienu pārvarēt. „Radiet sevī spēju pūlēties, labprātīgi un katru dienu, parādiat sevī sistematisku varonību tādu sīkumu pārvarēšanā, kuņi gan tieši nav vajadzīgi, bet dariet katru dienu kaut ko tādu, kas grūti izpildams, tad sastopoties ar īstām grūtībām, jūs nejutīsiet sevi nesagatavotu...“

„Kas izvairas no vajadzīga darba un baidas no dienas darbu grūtībām, tas pats sevī nokauj augstākās spējas.“ (Džems.)

Gribu vingrinot, bieži jāiet nevis mazākā pretspara virzienā, bet taisni otrādi: vislielākā pretspara virzienā. Tā reizēm tiek sasniegti reti lieli panākumi. Bet to izdarīt gan parasti var tikai lieli gribas ģeniji. Tādi piemēram bij ģenialie kara vadoni Hanibals un Napoleons, pārvarēdami neaprakstamas dabas grūtības. Tamlīdzīgs gribas spēks bij arī Garibaldijam, Aleksandram Lielajam, Suvorovam u. c. Ģenija griba bieži pārspēj nepārspējamo, un Napoleons mēdza teikt: „Neiespējamais ir vārds, kuņš vārdnicā priekš muļķiem ierakstīts.“

2. Vienmērīga aktivitāte un darbība. Vajag būt vienmēr aktivam un nepadoties laiskumam. Cilvēku lielam vairumam ir dabā slinkiem būt. Jo zemāk attīstīts kāds cilvēks, jo tuvāk viņš pirmatnes cilvēkam un mežonim, jo viņš slinkāks. Kulturas cilvēki ir čaklāki par mežoniem.

Gribu stiprinot, ir vienmēr jācīnās ar cilvēka iedzimto laiskumu, vienmēr jāpūlas, jāstrādā. Pie darba jāķejas klāt pat tad, ja nav sevišķas patikas. Patika rodas tad pašā darbā:

„Celies, ko gaud,
Sev mērķi spraud.
Tad sekmes gaidīt vari,
Kad darbu dari.“ (Rainis.)

Mērķi spraužot un darbu darot, var gaidīt sekmes ne tikai pašam darbam, bet arī gribas izkopšanai un stiprināšanai.

Bet darboties vajag ne tikai atsevišķiem momentiem, rāvieniem un tad atkal slinkot. Ne. Gribu stiprinot, jādarbojas vienmēr. Kas darbojas tikai paņēmiem, tas ceļamo ēku atkal pa gabaliem noārda. Ko darba brīži gribas attīstībā panākuši, to laiskuma un bezdarba brīži atkal noārda.

Vajag būt darbīgam vienmēr un visur. Pat ēdot cilvēks var būt darbīgs, zobiem sasmalcinot un labi sagremojot ēdamo barību, kuŗa tad mazāk apgrūtina organismu un dara to lietderīgas darbības spējīgāku. Darbīgam būt staigājot: staigājot tirā gaisā, dzimst labākās un skaidrākās domas. Darbīgam būt pat atpūšoties: atpūta lai nav pilnīgs laiskums, bet darba pārmaiņa. Brīvā palaista doma reizēm dara skaistāko darbu. Šo darbību nevajag apspeest. Aktivam būt pat guļot: aizdzenot no sevis nevajadzīgas domas un gulēt ar ciešu apņemšanos iemigt. Darbīgam no rīta mostoties, bez kavēšanās atstājot silto gultu, ātri ģērbjoties un ķeroties pie darba.

Kas vienmēr un visur aktīvs un darbīgs, tas gūst ne tikai labu pašsajūtu un stiprāku gribu, bet arī sekmes darbā. Strādājot vienmēr, kaut arī nedaudz, tiek izdarīti lieli darbi. Mazie darba elementi beidzot izvēršas par lieliem darba rezultātiem. Kā niecīgas ūdens pilītes pa gadu desmitiem un simteņiem izgrauž cietas klintis un granitus, tā vienmērīga darbība veic lielus darbus. Mazi strautiņi kalnos izgrauž dziļas gultnes. Ejot lēnām, solīti pa solītim, tiekam augstākos kalnos.

Tā tad vienmērīgam darbam ir trīs svarīgi rezultāti: 1) tiek padarīts daudz derīga darba, 2) tiek spēcīnāta griba un 3) gūta laba pašsajūta, pat laime.

3. Neatlikt daramos darbus un nekultivēt slinkuma loģiku.

Slinkumam ir sava loģika un sava filosofija. Ja negribas kādu darbu darīt, tad cilvēks vienmēr sevi aizbildina un atrod taisnības iemeslus tādai darba atlikšanai vai nedarīšanai. Tur vainīga nevaļa, nav labas noskaņas, veselība nav īsti stipra, draugs jāapmeklē, jāizmanto skaista saulaina diena u. t. t. Ta ir slinkuma jūtu loģika. Vingrinot gribu, šo slinkuma loģiku vajag izgaisināt vispirms.

Bez tam, daramo darbu arī neatlikt, negaidīt kādu sevišķu iedvesmu no augšas vai kādu pārmērīgu laika bagātību (kuŗas nekad nebūs), bēt ķerties pie darba klāt un sākt to darīt. Tad rasies ir laiks, ir spēks, ir noskaņa. Tad vingrināsies arī griba un tiks spējīga pārvarēt arvienu lielākus grūtumus.

4. Nepadoties pagurumam un izmisumam.

Katrs lielāks darbs sarežģītājā dzīves gaitā saistīts ar saviem grūtumiem. Grūtumi nedrīkst spiest darba gaitu pārtraukt. Darbā var nogurt, bet nedrīkst pagurt.

„Tik vienu vien:

Nepagurt!

Dzīvības uguni kurt —

Mūžam, — mūžam...

Jaunu dzīvi burt“... (Antons.)

Nogurumam ir sava vērtība. Nogurums pēc darba sniedz baudu. Nogurumu pārvarot, tiek griba tēraudcieta. Pēc nogu-

ruma atdzimst jauni spēki, pavairoti un bagātāki. Pēc nogurumu rindas tiek stiprāka griba.

Bet nogurums nedrīkst pāriet pagurumā. Pagurums jau ir gribas piekāpšanās grūtību priekšā, gribas pazaudēta kauja. To nedrīkst pieļaut. Griba ir aktīva. Lai viņa labāk uzbrūk. Lai viņa ieņem grūtuma cietokšņus. Kad pagurumam cenšas nepadoties, tad ronas arī vajadzīgie spēki gribas rīcībā.

Ļoti raksturīgs piemērs, cik varonīgi cilvēks var cīnīties ar grūtībām un viņas pārvarēt ir — Voltērs. Viņš piedzima kā slims un vārgs bērniņš. Piederīgie domāja, ka viņš nedzīvos, bet viņš auga. Tikai organisms tam vienmēr bij ļoti slimīgs un vājš. Viņa mūža gaitā to mocīja neskaitamas slimības, bet viņš nepagura un strādāja. Strādāja līdz lielam vecumam. Savās vēstulēs tas sevi vienmēr raksturoja par „nabaga slimo vecīti, kuņš raksta, ar vienu kāju jau kapā stāvēdams,“ kuņš izskatas kā ēna, kā skelets, bet strādā.

Astoņdesmit gadu vecs, viņš smagi saslimst ar bakām. Vēlāk, slimojot ar skorbutu, tas pazaudē visus zobus un pēc tam slimo ar mocošām vēdera sāpēm. Tās bij tik stipras, ka viņam reizēm rakstot bij jānoliek spalva nost un abām rokām jāsaķer vidus. Bet tas vēl nav viss. Bez tam viņam vairāk reizes uzbruka nikna „roze“, acu slimības, reimatisms. Bet Voltērs tomēr strādāja un vienmēr kustējās. Viņa rakstamā istabā stāvēja pieci rakstami galdi ar pieciem pasāktiem darbiem. Strādāja viņš gan pie viena, gan otra u. t. t. Kad aiz noguruma spalva krija no rokām, viņš palika par dārznieku, zemes strādnieku, pat architektu.

Un tomēr šis enerģiskais cietējs savā dzīvē paguva uzrakstīt ap 70 sējumu ievērojamu sacerējumu un nodzīvoja līdz 85 dzīv. gadam. Jokodams Voltērs mēdza palielīties, ka viņš pārdzīvojis visus savus veselos laika biedrus un arī — savus ārstus!

Grūtību brīžos nevajag pagurt, bet spraut mērķus un bez kavēšanās ķerties pie darba.

„Iesākšu ticēt, ka mērķis ir dzīvei,
Gan tad nāks spēks, gan labāki ies.“

(E. Veidenbaums.)

5. Citi gribas attīstības faktori.

1. **Fiziskie spēki.** Griba nav atdalama no nervu sistēmas. Tur iegribu un enerģijas avots. Ja nervu enerģijas un fizisko spēku nav, nav arī spējas gribas. Tamdēļ veselībai, fiziskai strukturai, vispārejam dzīvības spēkam liels iespaids uz gribu. Viens un tas pats cilvēks, tikdams mazasinīgs un vājš, jūt sevi arī gribas spēku mazināties.

Tamdēļ kopjot, sargājot un attīstot gribu, jā rūpējas arī par fiziskiem spēkiem; jā rūpējās, lai organismam būtu pietiekoši

barības, svaiga gaisa, miega un atpūtas, mērenas fiziskas vingrināšanas u. t. t.

2. Dabiskās spējas. Griba aužas no tieksmēm, jūtām un intelekta. Tieksmes un jūtas — gribas spēka pirmavots. Ja griba sakrīt ar cilvēka iedzimtām tieksmēm, tad tā ir spēcīga un varena. Tad viņu pabalsta pati daba.

Visiem tiem cilvēkiem, kuŗiem iedzimtas lielas spējas kādā laukā, tiem arī spēcīga griba, savu interesi realizēt. Visi lieli ģeniji ir bijuši arī lieli darbinieki, t. i. cilvēki ar lielu gribas spēku.

Tā piem. Miķel-Andželo bij kaislīgi aktīvs savā darbā. Viņš strādāja gandrīz vienrēr. Viņa atpūtas brīži bij īsi. Viņš cēlās pat naktīs, lai turpinātu dienā sākto darbu. Viņš mēdza teikt, ka darbs vajadzīgs viņa veselībai. Miķel-Andželo strādāja līdz lielam vecumam. Kad viņš vairs nevarēja staigāt, tad lūdza sevi ratiņos vest uz Belvederu, kur milēja statujas apskatīt; kad palika akls, tad taustīja statujas ar rokām un taustot baudīja viņu skaistumu.

Tāpat strādāja Leonarda da Vinči, Ticians, Van Diks. Vergils strādājis 11 gadu pie savas „Eneidas“, Ģete strādāja gandrīz visu mūžu pie sava „Fausta“.

Tikpat darbīgi, ar tikpat spēcīgu gribu ir ģenialie zinātnieki un filosofi. Kants strādāja visu mūžu, nezaudēdams ne minūtes velti. 30 gadus no vietas tas kārtīgi cēlās pulksten 5 no rīta, lai pēc iespējas vairāk padarītu. Un viņš jutās laimīgs savā darbā. Katru vakaru, guldamies, tas mēdza atkārtot: „Vai vēl ir pasaulē cilvēks, kuŗš justos labāki kā es?“ Bet Kants bij no dabas fiziski vārgs un slimīgs cilvēciņš. Tāpat strādāja Galilejs, Koperņiks, Spinoza, Ņutons, Dekarts u. c. liemie zinātnieki.

Tā tad gribu vingrinot un izkopjot, vislabāk un izdevīgāk to darīt tanī virzienā, kuŗā darbojas dabiskās tieksmes, dabiskās dāvanas un interese.

Bēdīgi, ja šīs tieksmes ir tikai negatīvas, kuŗas apkaŗojamas un virzamas uz citu pusi.

3. Ieradums. Ieradums ir tieksmes jeb tendences turpinājums. Ieradums ir tieksme darīt zinamas darbības. Ieradums ir mākslīga, pašradīta vai dzīves radīta tieksme, kuŗa darbojas ne mazak spēji, kā dabas dotie instinkti un tieksmes. Ar ieradumu mēs pieliekam, pieaužam klāt sev jaunas tieksmes, jaunu „dabu“. Tamdēļ arī saka, ka ieradums ir cilvēka otra daba.

Uelingtons zīmīgi izteicies, ka „ieradums ir desmitreiz stiprāks par dabu“. Un tiešām: ar ieradumu mums jāreķinas ik brīža. „No tā acumirkļa, kad rītā pieceļamies, līdz tam, kā mēr guljamies, 99 no 100 un varbūt pat 999 no 1000 mūsu dažādām darbībām tiek izpildītas tīri automatiski, pēc ieraduma. Apģērbties, izģērbties, ēst, dzert, teikt labdienu un ardievoties, pacelt cepuri un otram ceļu pagriest — visas tādas darbības, pat liels vairums no mūsu ikdienas runām uzskatamas gandrīz jau

kā refleksīvas kustības (t. i. kā ieradums P. B.).“ „Mēs esam vienkārši dzīves ieradumu komplekss (kopoījums).“ (Džēms.)

Ja ieradumam tik liela nozīme, tad viņam piegriežama nopietna vērība. Bet kāds sakars ieradumam ar gribu? Ieradums ir gribas lielākais draugs un pabalstītājs. Ieradums un griba iet roku rokā, viens otru pabalstīdami. Kad ieradums ir izveidots, tad gribai viegli darboties. Tad tā slīd, kā pa cietām, gludām slīdēm. Tad viņa strādā ar vismazāko enerģijas patēriņu. Tamdēļ saudzējot un izkopjot gribu jāveido ieradumi.

Un kā viņus izveidot? Darbībā. Katra kustība, katrs darbs atstāj tendenci, darboties tāpat, kā iepriekš, t. i. darbību atkārtot. Darbībai zinamu laiku atkārtojoties, viņa paliek jau par vajadzību, par tieksmi darboties. Ieradums radīts. Gribai nu maz pūļu, maz rūpju. Darbība darās pati.

Labs ieradums mūsu draugs — jauns ieradums — ienaidnieks. Tamdēļ vajag censties veidot sevī labus ieradumus. To panāk ar nenogurstošu un nepārtrauktu darbību. Pēc iespējas ne reizes nevajag novērsties no uzsāktas darbību līnijas, līdz ieradums jau iegūts. Katra atkāpšanās, darbības pārtraukšana ir pazaudēta cīņa. Tādā pat kārtā jācinās ar ļauniem ieradumiem.

4. Laiks. Arī laiks ir mūsu lielākais draugs un ienaidnieks, skatoties, kā mēs to protam savā labā izlietot. Slinkiem un kūtriem cilvēkiem laiks vislielākais ienaidnieks: tie nezina, kur laiku likt, kā viņu notērēt. Viņiem vienmēr „gaļlaicīgi“. Gaļlaicība ir slikta zīme par to cilvēku, kas gaļlaicijas. Gaļlaicība — dvēseles tukšības zīme. Vērtīgākiem cilvēkiem laiks nekad nav „par gaļu“, bet vienmēr „par īsu“. Viņi laiku zin novērtēt, izmantot. „Tu mīli dzīvi? Tad nezaudē laiku. No laika pastāv tava dzīve“ — saka Franklins.

Laiks ir arī gribas draugs. Darbinot gribu zinamu laiku, tā tiek vingra, tā nocietinas, tā veido derīgus ieradumus. Kas laiku zaudē slinkumā un bezdarbībā, tas gribu nevar izkopt. Bet darbība, neatlaidība, nepārtrauktība, pacietība un laiks daudz ko spēj.

„Vai mani neizkala par vīru
Visuvarenais laiks!“ saka Prometejs.

(Ģetes „Prometejs“, Raiņa tulk.)

Dažu drukas misekļu izlabojums.

Lap. puse	Rinda no augšas	Rinda no apakšas	Nodrukāts	Jābūt
7		12	dabu zinātņu	dabas zinātņu
9		17	talentu	talantu
9		1	kulturelie	kulturalie
10	19		filozofijas	filosofijas
11	20		z substance	substance
11		10	filozofijas	filosofijas
12	12		idialistiskais	idealistiskais
21		4	nobāl	nosarkst
25	19		manījumi	manījumu
26	9		intensivitate	intensitate
27		16	Dpirdes	Dzirdes.
32		2	parauzdamās	pārauzdamās
33	5		afektiem	efektiem
36	9		razultatus	rezultatus.
51		11	eidegties	iedegties
54		20	3	4
65	8		zituacijas	situācijas.
73	14		VIII	VII
86	19		2	3
87	9		3	4
91	22		2	1
97		8	filozofiskā	filosofiskā
264		14	Tu	Tā

Satura rādītājs.

Ievada daļa.

	L.	p.
I. Psiholoģijas jēdziens, metodes, attīstība		3
1. Zinātne		3
2. Psiche		4
3. Psihiskie procesi		6
4. Psiholoģijas definīcija		7
5. Psiholoģijas metodes		7
II. Modernās psiholoģijas raksturs		10
1. Vecā jeb metafiziskā psiholoģija		10
2. Jaunā jeb naturālā psiholoģija		10
III. Pedagoģiskā psiholoģija		12
IV. Psihisko procesu un psiholoģijas iedalīšana		13
V. Nervu sistēma		14
1. Nervu sistēmas elementi un nervi		14
2. Nervu sistēmas galvenās sastāvdaļas		14
3. Mugurkaula smadzenes		14
4. Garenās smadzenes		15
5. Mazās smadzenes		15
6. Lielās smadzenes		16
7. Galvas smadzenes un psiche		16
8. Perifērālā jeb nomaļu nervu sistēma		18
VI. Miesa un gars		19
VII. Miesas un gara vienības pedagoģiskais aspekts		22
VIII. Maņas un sajūtas		24
1. Maņu un sajūtu jēdzieni		24
2. Sajūtu vispārējās īpašības, aspekti, funkcijas, nozīme, klasifikācija		25
IX. Dzirde		27
Dzirdes pedagoģiskais aspekts		29
X. Redze		31
Redzes pedagoģiskais aspekts		33
XI. Garša		35
Garšas pedagoģiskais aspekts		35
XII. Oža		36
Ožas pedagoģiskais aspekts		37
XIII. Ādas maņas		38
a. Kontakta jeb pieskāruma maņa		38

b. Temperatūras maņa	39
c. Sāpju maņa	40
XIV. Kinestetiskā jeb kustības maņa	41
Ādas un kustības maņu pedagoģiskais aspekts	42

Pirmā daļa.

Intelektā psiholoģija.

I. Interese	43
1. Intereses jēdziens	43
2. Intereses pamati	44
3. Intereses īpašības	44
4. Apstākļi un faktori, kas interesi nosaka	45
5. Tiešā un netiešā interese	47
II. Intereses pedagoģiskais aspekts	48
1. Bērna interese	48
2. Intereses audzināšana	51
3. Intereses audzināšanas principi un līdzekļi	52
4. Intereses noteikumu un faktoru izmantošana	54
III. Uzmanība	58
1. Uzmanības jēdziens	58
2. Uzmanības fiziskās pavadiezīmes	58
IV. Uzmanības kvalitātes (īpašības) un veidi	59
1. Uzmanības veidi no attīstības viedokļa	59
2. Uzmanības veidi atkarībā no uzmanības objekta	60
3. Uzmanības apjoms un sadalīšana	60
4. Uzmanības intensitāte	61
5. Uzmanība, vērā ņemot laika elementu	62
6. Statiskā un dinamiskā uzmanība	62
7. Citi uzmanības veidi un uzmanības īpašības	63
V. Uzmanības likumi un noteikumi	64
1. Uzmanība un ārējie ierosinātāji	64
2. Uzmanības sakars ar interesi un jūtām	65
3. Uzmanība un iedzimtās spējas	65
4. Uzmanības fizioloģiskie faktori	66
5. Uzmanības psihiskie faktori	67
VI. Uzmanības pedagoģiskais aspekts	67
A. Bērna uzmanība	67
B. Uzmanība audzināšanas gaitā	68
1. Uzmanības saudzēšana	69
2. Uzmanības attīstīšana	69
3. Uzmanības izlietošana mācības gaitā	71
4. Slēdzieni	72
VII. Percepcija jeb nojauta	73
1. Percepcijas jēdziens	73
2. Nojautas process	73
3. Nojautas produkti jeb veidojumi	74
4. Nojautas īpašības	76
5. Nojautas veidi un tipi	78
6. Nojautas noteikumi	78

VIII. Nojautas pedagoģiskais aspekts	79
A. Bērna nojauta	79
B. Percepcijas un novērošanas audzināšana	80
1. Ko nozīmē percepciju un novērošanu audzināt?	80
2. Kā attīstīt percepciju un novērošanas spēju	80
3. Laiks novērošanas attīstīšanai	82
4. Materials jeb viela novērošanas izkopšanai	83
IX. Apercepcija	84
1. Apercepcijas jēdziens	84
2. Apercepcijas darbība un viņas likumi	84
3. Faktori, kas apercepciju nosaka	86
4. Apercepcijas pedagoģiskais aspekts	87
Asociācija	88
X. Atmiņa	90
1. Atmiņas jēdziens	90
2. Atmiņas īpašības	91
XI. Atmiņas veidi	93
1. Atmiņas veidi pēc atmiņas ilguma	93
2. Atmiņas veidi pēc maņu grupām	94
3. Atmiņas veidi, pēc psihes galveniem procesiem	96
4. Atmiņas klasifikācija pēc uzņemto ideju sakarības	97
5. Atmiņas klasifikācija atkarībā no lietderības	98
XII. Atmiņas pedagoģiskais aspekts	98
A. Bērna atmiņa	98
B. Atmiņas audzināšana un sekmīgā darbināšana	101
1. Jautājuma vispārējais uztvērums	101
2. Kā atmiņu attīstīt?	102
3. Atmiņa un organisma vispārējais stāvoklis	102
4. Atmiņa un interese	103
5. Atmiņa un uzmanība	103
6. Atmiņa un noskārtuma spilgtums	104
7. Atmiņa un jūtas	105
8. Atmiņa un asociācijas likumi	105
9. Atmiņa un domāšana	106
10. Atmiņa un saprašana	107
11. Atmiņa un bērna attīstības posms	107
12. Atmiņa un atkārtošana	108
13. Atmiņa un vielas sadalīšana	109
14. Atmiņa un iegaumēšanas temps	110
15. Atmiņa, ritms, atskaņa	110
16. Atmiņa un aizmiršana	111
17. Atmiņa un iegaumēšanas laiks	111
18. Atmiņas pārbaudišana un vingrināšana	112
19. Atmiņas lokanība un pašdarbība	113
XIII. Iztēle	114
1. Iztēles un fantāzijas būtība un jēdzieni	114
2. Notēls	115
3. Iztēles funkcijas	117
4. Iztēles galvenās šķiras pēc notēlu struktūras	118
5. Sensoriālās fantāzijas galvenie tipi	119
6. Afektīvā (jūtu) fantāzija	124
7. Fantāzijas materials un robežas	124
8. Iluzijas	125

9.	Halucinācijas	127
10.	Sapņi	127
11.	Iztēles nozīme	128
XIV.	Bērna fantazija	129
1.	Fantazijas attīstības laikmeti	129
2.	Kā bērna fantazija izpaužas	130
3.	Bērna fantazijas īpatnības	133
XV.	Fantazijas audzināšana	134
1.	Jautājuma vispārējais uztvērums	134
2.	Fantazijas bagātība	134
3.	Fantazijas plastiskums, skaidrība un spilgtums	136
4.	Fantazijas elastīgums	136
5.	Fantazijas aktivitāte, darbīgums	138
6.	Fantazijas ciešā kopdarbība ar kritisko domu un apzinīgo gribu	138
7.	Fantazijas noturēšana veselīgā un lietderīgā darbības sērā	139
8.	Fantazijas faktori un labvēlīgie apstākļi	139
XVI.	Domāšana	140
1.	Domāšanas jēdziens	140
2.	Jēdziens	142
3.	Jēdziena procesi	143
4.	Jēdziena aspekti	144
5.	Definīcija	145
6.	Jēdzienu attīstība. Psiholoģiskie un loģiskie jēdzieni	146
7.	Spriedums	147
8.	Prātošana un prātojums	148
XVII.	Domāšanas īpašības un viņas veidi	149
1.	Konkretā un abstraktā domāšana	150
2.	Nezinātniskā un zinātniskā domāšana	150
3.	Analitiskā un sintetiskā domāšana	151
4.	Fantazējošā domāšana	152
5.	Refleksīvā domāšana	153
6.	Pasīvā un aktīvā domāšana	153
7.	Domu oriģinalitāte	153
8.	Emocionālā domāšana	154
9.	Koncentrētā un izplūdusi domāšana	155
10.	Atjautīgā, elastīgā domāšana	155
11.	Dziļa doma	156
12.	Domu plašums	157
13.	Disciplinēta un loģiska domāšana	158
14.	Skaidra doma	158
XVIII.	Bērna domāšana	159
XIX.	Domāšanas faktori	161
1.	Bioloģiskie un fiziskie	161
2.	Psichiskie faktori	161
3.	Domas sociālie faktori	163
XX.	Domāšanas audzināšana	163
1.	Jautājuma vispārējais uztvērums	163
2.	Domu audzināšanas vispārējie principi	163
3.	Domu aktivitātes audzināšana	164
4.	Domu skaidrība	164
5.	Domu plašuma un dziļuma kultivēšana	165
6.	Patstāvīgās un kritiskās domas audzināšana	166
7.	Disciplinētās un loģiskās domas audzināšana	167
8.	Oriģinālās un radošās domāšanas attīstīšana	167

XXI. Zemapzinīgā psiche un intuīcija	168
1. Apziņa un zemapzinīgā psiche	168
2. Intuīcija	170
3. Intuītvā domāšana	173
4. Kur un kā intuītvā domāšana parādās	173
5. Intuīcijas ģeneze un viņas pamati	176
6. Zemapzinīgās psihes pedagoģiskais aspekts	177

Otrā daļa.

Jūtu psiholoģija 179

I. Jūtu jēdziens	179
II. Jūtu galvenie aspekti un viņu pamatveidi	182
III. Jūtu ipašības	183
1. Jūtu kvalitāte	183
2. Jūtu intensitāte	183
3. Jūtu ilgums	185
4. Jūtu dziļums un plašums	186
IV. Jūtu funkcijas un viņu nozīme	186
V. Jūtu iedalīšana	188
A. Klasifikācija	189
B. Klasifikācija	189
VI. Sensualās jeb maņu jūtas	190
VII. Bailes	191
1. Baiļu būtība un jēdziens	191
2. Baiļu veidi	191
3. Baiļu gradācija	192
4. Baiļu pedagoģiskā kontrole	193
VIII. Dusmas	197
1. Dusmu būtība un jēdziens	197
2. Dusmu veidi no attīstības viedokļa	198
3. Dusmu gradācija	199
4. Dusmu cēloņi	200
5. Dusmu pedagoģiskais aspekts	201
6. Dusmu pedagoģiskās kontroles principi un paņēmieni	202
IX. Pašvērtības jūtas	205
1. Pašvērtības jūtu jēdziens	205
2. Pašcienības un goda jūtas	206
3. Lepnuma jūtas	207
4. Godkāriba un slavas kāre	208
5. Godkāribas negatīvie veidi	209
6. Netiešās pašvērtēšanas jūtas	209
X. Pārvērtības jūtu pedagoģiskais aspekts	210
1. Bērna pašvērtības jūtas	210
2. Pašvērtības jūtu audzināšanas būtība	211
3. Pašvērtības jūtu audzināšanas gaita	212
XI. Socialās jūtas	213
1. Socialo jūtu jēdziens	213
2. Socialo jūtu galvenie veidi	215
3. Socialo jūtu šķiras	216
XII. Simpatija	217
1. Simpatijas jēdziens	217

2.	Simpatijas pamati un viņas process	217
3.	Simpatijas veidi	217
4.	Simpatijas noteikumi	219
5.	Simpatija kā socialo jūtu pamats	220
XIII.	Nacionalās jūtas	220
XIV.	Patriotisms jeb dzimtenes un tēvzemes mila	222
XV.	Cilvēces jūtas	223
XVI.	Socialo jūtu pedagoģiskais aspekts	223
1.	Jautājuma vispārējais uztvērums	223
2.	Pozitīvās socialās jūtas	225
3.	Negatīvās socialās jūtas	226
4.	Socialo jūtu audzināšana	229
XVII.	Etiskās jeb tikumiskās jūtas	232
1.	Jēdziens	232
2.	Etiskās normas, kā laba un ļauna kriterijs jeb mēraukla	233
3.	Etisko jūtu šķiras	234
4.	Sirdsapziņa	235
5.	Etisko jūtu vērtēšana	237
XVIII.	Etisko jūtu audzināšana	237
1.	Jautājuma vispārējais uztvērums	237
2.	Ciņa ar bērna etiski negatīvajām tendencēm	238
3.	Bērna etiski pozitīvo īpašību veicināšana	241
XIX.	Intelektualās jūtas	244
1.	Jēdziens	244
2.	Intelektualo jūtu klasifikācija	244
3.	Jūtas, kuņas saistītas ar intelekta tieksmi pēc pieredzējumiem	244
4.	Jūtas, kuņas saistītas ar zināšanu iegūšanas procesu	245
5.	Intelektualās jūtas, kuņas saistītas ar iegūtām zināšanām	247
6.	Intelektualo jūtu intensitāte	248
XX.	Reliģiskās jūtas	249
1.	Jēdziens	249
2.	Reliģiskā doma jeb reliģijas intelektuālais aspekts	250
3.	Reliģisko jūtu struktūra	250
4.	Reliģisko jūtu veidi	251
XXI.	Estetiskās jeb dailes jūtas	253
1.	Jēdziens	253
2.	Estetiskais instinkts	253
3.	Rotaļa	255
4.	Estetiskās baudas iezīmes	255
5.	Estetisko jūtu klasifikācija	256
6.	Vienkāršās un sarežģītās estetiskās jūtas	257
7.	Skaistuma jūtas	257
8.	Mākslinieka un nē mākslinieka estetiskās jūtas	261
9.	Inspirācijas jūtu un emociju īpatnības	263
XXII.	Estetisko jūtu pedagoģiskais aspekts	265
A.	Apstākļi, kas dara iespaidu uz estetisko baudu	265
B.	Estetisko jūtu audzināšana	267
1.	Estetisko jūtu audzināšanas jēdziens	267
2.	Estetisko audzināšanas elementu interpretācija	268
3.	Vieta un līdzekļi estetikai audzināšanai	269
1)	Vecāku māja un skolas ēka	270
2)	Grāmatas un mācības piederumi	270
3)	Skolotāja un skolēnu apģērbs	271
4)	Daba	271

5) Pilsētas skaistums	272
6) Māksla	272
4. Vispārējie slēdzieni	272

Trešā daļa.

Gribas psiholoģija 274

Gribas jēdziens 274

A. Neapzinīgā griba 275

I. Neapzinīgās gribas jēdziens un viņas galvenās grupas 275

II. Instinkti un dziņas 276

1. Jēdziens 276

2. Instinktu un dziņu vispārējā un pedagoģiskā nozīme 278

3. Instinktu klasifikācija 280

III. Individualistiskie jeb eksistences instinkti 281

IV. Attīstības un pārveidošanās instinkti 282

V. Imitācijas dziņa 284

1. Imitācijas jēdziens 284

2. Bērna imitācijas veidi 285

3. Imitācijas attīstība 285

1) Reflektoriskās imitācijas laikmets 285

2) Neapzinīgā jeb bez nolūka imitācija 286

3) Dramatiskās imitācijas laikmets 286

4) Apzinīgās imitācijas laikmets 288

5) Idealistiskās imitācijas laikmets 288

4. Imitācijas vispārējā un pedagoģiskā nozīme 289

VI. Cīņas instinkti 291

1. Jēdziens 291

2. Cīņas instinkta veidi 291

3. Cīņas dziņu pedagoģiskais aspekts 294

VII. Seksualais instinkts 296

1. Jēdziens 296

2. Seksualais instinkts bērnībā un jaunībā 297

3. Seksualā audzināšana 298

4. Svarīgākie seksualās audzināšanas principi un prasījumi 301

VIII. Atavistiskie instinkti 304

1. Postīšanas dziņa 305

2. Mocišanas dziņa 305

3. Atavistisko dziņu pedagoģiskā kontrole 306

B. Apzinīgā griba 306

I. Apzinīgās gribas jēdziens un elementi 306

1. Impulss un tieksmes 307

2. Iegriba un vēlēšanās 308

3. Izvēle un lēmums 310

4. Motīvs un mērķis 311

5. Mērķa realizēšana 312

II. Gribas ipašības un viņas veidi 314

1. Gribas intensitāte jeb spēks 314

2. Gribas veidi atkarībā no laika 317

3. Gribas veidi atkarībā no lēmuma rakstura 317

III. Gribas nozīme	318
1. Gribas nozīme psihiskās rosībās	318
2. Gribas nozīme atsevišķa cilvēka dzīvē	319
3. Gribas nozīme sociālā dzīvē	319
IV. Temperaments	320
Jēdziens	320
2. Temperamentu veidi	321
V. Raksturs	323
1. Rakstura jēdziens	323
2. Raksturu klasifikācija	324
VI. Rakstura audzināšanas problēms	324
VII. Gribas audzināšana	325
1. Jautājuma vispārējais uztvērums	325
2. Gribas audzināšanas pamatprincipi	326
VIII. Līdzekļi un faktori gribas attīstībai un izkopšanai	327
1. Uzmanība un intelekts	327
2. Jūtu loma gribas attīstībā	329
3. Darbības loma gribas attīstībā	329
4. Svarīgākie darbības paņēmieni un metodes gribas kultūrā	330
5. Citi gribas attīstības faktori	333

[3,-]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304030454

L. Neimaņa grāmatu pārdotavas izdevumā iznākušās grāmatas:

Rud. Blaumaņa kopoti raksti.	Komplekts		800.—
" " " "	I sējums.	Pie skalu uguns	150.—
" " " "	II. "	Humoristiskā un satiriskā dzeja	125.—
" " " "	III. "	Humoristiskā un satiriskā dzeja un proza ar R. Blaumaņa karikatūru no J. Grosvalda	125.—
" " " "	VII. "	Dzejas. Ar Blaumaņa ģimetni (pēc Rožentala gleznas)	125.—
Andrieva Niedras kopoti raksti.	Komplekts		700.—
" " " "	II. un III. sēj. ā		150.—
" " " "	IV./V.	Liduma dūms	250.—
" " " "		Zemnieka dēls	50.—
" " " "		Zeme	50.—
" " " "		Bads un mīlestība un citas humoreskas	60.—
" " " "		Bārenis. Brūnā	40.—
Ienesīgs vecpulis un citas humoreskas			20.—
Rīta skaņas.	Latviešu rakstnieku oriģināldarbi. Rediģējis Ligoṭņu Jēkabs.		
	I. (ar br. Kaudziņu un Saulieša ģimētnēm)		75.—
	II. (ar Plūdoņa un Doku Atā ģimētnēm)		100.—
Anša Lercha-Puškaiša stāsti			75.—
Jaunības literatūra.	A. Ķēniņa sakopota IV. un V. grāmata.	ā	40.—
Ilerm. Zudermaga.	Reiz bija.	Romans	150.—
Sveiks! Jautras dziesmas Ludeņu Jēkaba	I.		15.—
	II.		20.—
Aiz šaurās dzimtenes robežām.	Caur Somiju.	Ceļojuma apraksti no R. Bērziņa	15.—
Kāds vārds par dzīvi un ļaudīm	Korejā no A. Vintera		10.—
Pusdienas tveicē.	Ligoṭņu Jēkaba dzejas		40.—
Moža pasacīga.	Dramatisks zīmējums 1 cēl. no Fr. Hunchena		20.—
Sirds, kas mīja un laba.	Drama 5 cēl. no Fr. Hunchena		20.—
Juņa Allunana dzīve.	Sarakstījis Ad. Allunans		25.—
Tīrzmatietos.	Oz kuņu pusi?		15.—
V. Raabas.	Bada mācītājs		100.—
Poruku Jāga.	Zilzāna sirdsdedze.	Brošeta	30.—
		Iesieta	60.—
J. A. Dubura.	Latviešu fonētikas ābece.	Rokas grāmata skolotājiem	20.—
Dr. Biskapa.	Kā izsargāt bērņus no diloņa, alkoholisma un smēķēšanas		10.—
Plūdoņa.	Ātraiņos dēls.	Ilustrēts	35.—
Bijbīna Pulvers.	Joku luga vienā cēlienā		30.—
Generālkomisijā nodotas:			
Zemkopības rīcības mācība.	Zemkopjiem nepieciešama padoma devēja pie saimniecību ierīkošanas un vadišanas.	Sarakstījis Energs	100.—
Velgāsārtie mirkļi.	Dziesmes prozā un pantos no K. Dišlera		25.—
Iznāks novembrī:			
P. Birkerts.	Latvju tautas brachiloģismi (sakamiē vārdi, parunas etc.). I. krājums.		